Ірина ЦИМБАЛЮК

ФІСКАЛЬНИЙ ПРОСТІР ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ: ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ПРАКТИКА

МОНОГРАФІЯ

Луцьк - 2022

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Ірина Цимбалюк

ФІСКАЛЬНИЙ ПРОСТІР ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ: ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ПРАКТИКА

МОНОГРАФІЯ

Електронне видання на CD-ROM

Луцьк
Вежа-Друк
2022

УДК 336:338.244.47]-021.321(477)
Ц 61

Рекомендовано вченою радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 3 від 04 березня 2022 р.)

Рецензенти:

Павліха Н. В. – доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин і управління проектами Волинського національного університету імені Лесі Українки;

Сторонянська І. З. **–** доктор економічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи; завідувач відділу регіональної фінансової політики Державної установи «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»;

Тулай О. І. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин і дипломатії Західноукраїнського національного університету.

Цимбалюк Ірина

Ц 61 Фіскальний простір інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації: теорія, методологія, практика [Текст] : монографія / Ірина Олександрівна Цимбалюк. – Луцьк : Вежа-Друк, 2022. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – Об’єм даних 8,65 Мб.

ISBN 978-966-940-399-5

У монографії розкрито сутність і складові фіскального простору інклюзивного розвитку регіону та здійснено його наукову ідентифікацію. Розроблено методологічний базис пізнання фіскального простору інклюзивного розвитку регіону. Проаналізовано фіскальний простір регіону за показниками доходів та витрат місцевих бюджетів. Проведено діагностику параметрів податкового потенціалу регіонів. Здійснено оцінку фінансової децентралізації як умови розширення фіскального простору регіонів. Розкрито сучасні реалії інклюзивного розвитку регіонів України. Визначено особливості впливу фінансової децентралізації на формування передумов інклюзивного розвитку регіонів. Здійснено моделювання залежності інклюзивного розвитку регіону від параметрів фіскального простору в умовах фінансової децентралізації. Обґрунтовано напрями розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону. Запропоновано організаційно-економічний механізм фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації. Наведено рекомендації щодо мінімізації негативного впливу мегатрендів на розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів у стратегічній перспективі.

Видання рекомендоване науковій спільноті, керівникам, управлінцям, менеджерам усіх рівнів та іншим зацікавленим особам.

УДК 336:338.244.47]-021.321(477)

ISBN 978-966-940-399-5 © Цимбалюк Ірина, 2022

ЗМІСТ

ВСТУП 5

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФІСКАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ..... 7

1.1. Теоретичні основи інклюзивного розвитку регіону **7**

1.2. Сутність і складові фіскального простору інклюзивного розвитку регіону **27**

1.3. Фінансова децентралізація як умова розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону **47**

РОЗДІЛ 2 МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗШИРЕННЯ ФІСКАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ..... 69

2.1. Методологічний базис пізнання фіскального простору інклюзивного розвитку регіону **69**

2.2. Концептуальні засади інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації **86**

2.3. Методичні підходи до оцінки фіскального простору інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації **110**

РОЗДІЛ 3 АНАЛІЗ РОЗШИРЕННЯ ФІСКАЛЬНОГО ПРОСТОРУ РЕГІОНУ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ 142

3.1. Аналіз фіскального простору регіону за показниками доходів місцевих бюджетів **142**

3.2. Динаміка витрат місцевих бюджетів як детермінанти фіскального простору регіонів **165**

3.3. Діагностика параметрів податкового потенціалу регіонів **186**

3.4. Оцінка фінансової децентралізації як умови розширення фіскального простору регіонів **201**

РОЗДІЛ 4 ОЦІНЮВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ 233

4.1. Сучасні реалії інклюзивного розвитку регіонів України: оцінка рівня та динаміки **233**

4.2. Особливості впливу фінансової децентралізації на формування передумов інклюзивного розвитку регіонів **264**

4.3. Моделювання залежності інклюзивного розвитку регіону від параметрів фіскального простору в умовах фінансової децентралізації **281**

РОЗДІЛ 5 СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ТА НАПРЯМИ РОЗШИРЕННЯ ФІСКАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ 298

5.1. Напрями розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону **298**

5.2. Організаційно-економічний механізм фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації **322**

5.3. Вплив мегатрендів на розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів у стратегічній перспективі ... **348**

ВИСНОВКИ 374

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 381

ДОДАТКИ 423

ВСТУП

Реформа фінансово-бюджетної системи орієнтована на децентралізацію, що активно впроваджується в Україні останніми роками та відображає загальносвітові тенденції у визначенні пріоритетів й напрямків розвитку країн і регіонів, заклала базис для формування самодостатніх, фінансово незалежних територіальних громад. За цих умов посилюється роль органів місцевого самоврядування (ОМС), на які покладено повноваження щодо управління, наповнення та зміцнення фінансової бази регіону. Формуючи місцеві бюджети ОМС структурують фінансовий ресурс і визначають основні напрямки розвитку регіону, що повинні узгоджуватись із стратегією розвитку країни та забезпечувати задоволення потреб населення, підвищувати рівень його добробуту.

У відповідності до прийнятої в ЄС стратегії сталого, всеохоплюючого та розумного зростання інклюзивний вектор визнаний одним із пріоритетних. Він спрямований на посилення соціального включення усіх прошарків суспільства до процесів розвитку та продуктивної діяльності, забезпечення рівних можливостей для суб'єктів економіки, справедливий розподіл отриманих у результаті соціально-економічного піднесення благ і підвищення загального рівня добробуту населення.

Невід'ємною умовою досягнення перспектив інклюзивного зростання в регіонах постає оновлене бачення системи місцевого управління та фінансова децентралізація, яка полягає в передачі фінансових ресурсів і відповідальності за здійснення видаткових повноважень від центральних органів влади на місцевий рівень, сприяє розширенню фіскального простору регіонів. Ці зміни покликані забезпечити підвищення фінансової спроможності громад, автономність ОМС у прийнятті управлінських рішень щодо формування й використання місцевих бюджетів, збільшення фіскальних можливостей регіонів задля досягнення цілей інклюзивного розвитку.

Однак, незважаючи на позитивний ефект передачі повноважень на місця, цей процес супроводжується низкою проблем, пов'язаних із нераціональним розподілом наявних у регіонах ресурсів, відсутністю чітко визначених пріоритетів соціально-економічного розвитку, неефективним використанням фіскального потенціалу регіонів і необхідністю активізації ендогенних факторів зростання. Їх вирішення потребує перегляду сучасного бачення розвитку регіонів України з

його орієнтацією на вектор інклюзивного зростання та визначення засад формування фіскального простору в умовах фінансової децентралізації. З огляду на це, проблема розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації є актуальною як у теоретичному, так і в практичному аспектах й обумовлює необхідність її наукового обґрунтування.

Теоретико-методологічні та прикладні положення регіонального розвитку й інклюзивного зростання дослідили такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як А. Базилюк, З. Варналій, Н. Васильєва, Н. Гавкалова, М. Долішній, С. Дорогунцов, Я. Жаліло, Т. Желюк, І. Заблодська, Л. Ковальська, В. Кравців, В. Медвідь, М. Мельник, Н. Павліха, В. Павлов, Л. Петкова, С. Шульц та ін.

Проблематику фіскальної політики та фінансової децентралізації відображено у працях таких науковців, як М. Бадида, Н. Бикидарова, Л. Валігура, І. Вахович, Г. Возняк, О. Євтух, О. Іванова, С. Іщук, Б. Карпінський, О. Кириленко, І. Лук'яненко, І. Луніна, Н. Мамонтова, М. Карлін, Є. Кузькін, А. Крисоватий, І. Майбуров, В. Опарін, Б. Пшик, Т. Сало, І. Сторонянська, О. Тулай та ін. Водночас, попри значний обсяг наукових публікацій із цієї тематики, залишаються недостатньо обґрунтованими теоретико-методологічні та практичні засади формування й розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації. Наведені положення обумовлюють актуальність, науково-практичну цінність роботи, основні цілі та завдання дослідження.

Мета монографії – обґрунтування теоретико-методологічних основ дослідження фіскального простору інклюзивного розвитку регіону та розроблення науково-практичних рекомендацій щодо його розширення в умовах фінансової децентралізації.

Монографія розкриває теоретичні та методологічні основи розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації. Теоретико-методологічні та практичні рекомендації наведені у книзі можуть бути використані для прийняття рішень керівниками й спеціалістами, органами державного та регіонального управління, місцевого самоврядування, фінансових органів місцевого самоврядування та місцевих фінансових органів у системі виконавчої влади для опрацювання напрямів розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФІСКАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

1.1. Теоретичні основи інклюзивного розвитку регіону

Протягом періоду незалежності України регіональний розвиток мав переважно декларативний характер, хоча саме на місцях найбільше відчуваються усі позитивні або негативні зміни в державі, здійснюється безпосередня реалізація механізму регіональної політики. Водночас, економічний та соціальний розвиток держави безпосередньо пов'язаний зі змінами, які відбуваються в регіонах, та рішеннями, котрі приймаються на місцях. На сьогодні за умов періодичності економічних криз та складної політичної ситуації в державі необхідним і нагальним постає здійснення заходів, спрямованих на відновлення та подальшу інтенсифікацію регіонального розвитку.

Незважаючи на те, що регіональний розвиток є поширеним об'єктом досліджень в економіці й державному управлінні, категорія «розвиток регіону» потребує оновленого бачення з огляду на активну реалізацію політики децентралізації, упровадження нових підходів до управління регіонами та глибоку зміну законодавства у сфері регіональної політики.

Поняття «регіон» достатньо активно досліджували вітчизняні вчені, його чітко визначено в чинному законодавстві. При цьому трактування регіону, зазвичай, залежить від мети та завдань конкретного дослідження або здійснення заходів і в просторовому аспекті може варіювати від розміру адміністративно-територіальної одиниці базового рівня до території декількох незалежних держав. У межах нашого дослідження під *регіоном* розумітимемо адміністративно-територіальну одиницю обласного рівня та сукупності ОТГ, що її формують, у межах яких можлива реалізація програм та проектів інклюзивного розвитку.

Виходячи з трактування, наведеного в «Словнику української мови» в 11 томах, під визначенням «*регіон*» розуміють територіальну одиницю (район, область, зона), яка відрізняється специфічними рисами (географічними, геологічними, етнографічними,

економічними). Слово «*розвиток*» означає процес, у результаті якого відбуваються якісні зміни чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого [261]. Тобто регіональний розвиток полягає в сукупності поступальних змін, які відбуваються на деякій однорідній території (додаток Б).

Станом на сьогодні поняття «*регіональний розвиток*» закріплене в чинному законодавстві України та, відповідно до ст. 2 Закону «Про засади державної регіональної політики», є процесом соціальних, економічних, екологічних, гуманітарних й інших позитивних змін у регіонах [227].

Регіональний розвиток є одним з основоположних та найбільш уживаних понять розміщення продуктивних сил і регіональної економіки. Відповідно, у наукових працях вітчизняних й іноземних учених та фахівців-практиків у сфері місцевого самоврядування термін «регіональний розвиток» не має однозначного трактування. Розглядаючи цю дефініцію, науковці одностайні в думці, що розвиток зумовлюється передусім відповідними змінами складових частин територіальної системи, а відмінність трактувань полягає в розподілі акцентів на причини цих змін і їх наслідки.

Відтак, О. П. Голіков розглядає регіональний розвиток як кількісні та якісні зміни соціально-економічної структури регіону, виділяючи на основі методології Всесвітнього економічного форуму технологічну, інституційну й макроекономічну компоненти регіонального розвитку [60, с. 11–12]. Своїм трактуванням науковець визначає основні напрями досягнення позитивних змін регіону та показники, які надають можливість їх ідентифікувати, однак не конкретизує цілі й завдання регіонального розвитку.

У своїх дослідженнях О. Б. Коротич розглядає розвиток соціально-економічної територіальної системи в просторовому аспекті, що поряд із просторовим розвитком цілісної системи також уключає комплексний розвиток її соціально-економічних територіальних підсистем [140].

Як процес нагромадження позитивних, незворотних, закономірних змін, що призводять до зростання рівня життя населення в довгостроковій перспективі розуміє регіональний розвиток Г. В. Возняк [48, с. 41]. Згідно з думкою науковця, регіональний розвиток є концепцією, яка враховує взаємний вплив економічної діяльності та інтеграції ринків на територіально-географічні об’єкти.

Що стосується іноземних науковців, то, за дослідженням Пітера

Нійкампа та Марії Абрю, регіональний розвиток – це мультидисциплінарна концепція, яка характеризує складну просторово-часову динаміку в регіонах. На думку цих учених, праці з регіонального розвитку, зазвичай, стосуються двох питань [381, с. 1–2]: 1) ефективності розміщення (спрямовані на вирішення проблем оптимального просторово-економічного використання обмежених ресурсів для генерування максимального обсягу виробництва); 2) створення механізмів й умов, які дадуть змогу уникнути нерівностей у розвитку регіонів.

У загальному розумінні регіональний розвиток, на думку Т. Соренсена, означає певні економічні та соціальні покращення, до яких можуть бути віднесені підвищення якості інфраструктури й комунальних послуг, збільшення та диверсифікація виробництва, зниження безробіття, підвищення якості життя тощо [392]. При цьому автор необґрунтовано упускає досягнення екологічних цілей розвитку, що з кожним роком набувають усе більшої актуальності.

Регіональний розвиток А. П. Іванов тлумачить як безперервний процес (із можливими падіннями й зростаннями, періодами накопичення та реалізації накопичених резервів розвитку, який у довготерміновій перспективі зберігає загальний напрям розвитку) переходу регіону з одного стану в інший, який відповідає більш високій якості життя населення [111, с. 8]. Отже, у межах розвитку враховуємо як позитивні, так і негативні зміни. Однак, на нашу думку, дискусійним є твердження, що обидва ці процеси (як падіння так і зростання) забезпечать досягнення окресленої цілі розвитку – покращення якості життя населення. Не вказуються ідентифікатори переходу територіальної системи в якісно новий стан, а також засоби забезпечення цих трансформацій, що робить визначення дещо узагальненим й абстрактним.

Також зауважимо, що ОЕСР під терміном регіональний розвиток розуміє «загальні зусилля зі зменшення регіональних диспропорцій шляхом підтримки економічної активності (тієї, яка спрямована на створення робочих місць і підвищення добробуту) в регіонах» [189]. Особливістю цього визначення є те, що розвиток розглядається як активні дії зацікавлених у позитивних змінах суб’єктів його реалізації й визначає їх не як випадкову трансформацію, а як цілеспрямовані дії щодо досягнення бажаних цілей.

На основі систематизації та узагальнення вищенаведених визначень можемо зробити висновок, що поняття регіональний

розвиток характеризується двома ключовими аспектами:

1) прив’язкою до чітко окресленої території (регіону);

2) змінами в тих чи інших сферах суспільного життя регіону.

Зміни в регіоні науковці переважно характеризують за допомогою економічних показників, таких як валовий регіональний продукт, індекс обсягу промислової продукції, індекс обсягу сільськогосподарського виробництва тощо. Однак у XXI ст. дедалі більшого значення набувають показники, які відображають якість життя населення. Наприклад, ті, що пов’язані з оплатою праці, освітою, охороною здоров’я, станом навколишнього середовища, інноваційною активністю. Це пояснюється тим, що найвищою цінністю демократичного суспільства є людина, забезпечення її потреб та інтересів. Відповідно, саме по собі зростання виробництва на тій чи іншій території не є індикатором регіонального розвитку, якщо воно призводить до погіршення умов проживання населення.

Окрім того, для визначення змін у регіонах та їх характеру потрібно керуватися документами, які регламентують планування й прогнозування регіонального розвитку. Такими документами можуть бути стратегії, програми, плани, проекти, у яких, зазвичай, указують цілі, які потрібно досягнути, і заходи, котрі потрібно здійснити для досягнення поставлених цілей. Порівняння планових цілей (заходів) із фактичними результатами є одним з об’єктивних свідчень переходу регіону від одного стану до іншого, покращення в конкретних сферах суспільного життя, ефективності роботи органів влади тощо.

Аналіз наукового доробку щодо проблематики розвитку регіону дає підстави науково обґрунтувати авторське бачення цього поняття. *Розвиток регіону* пропонуємо розглядати як процес досягнення комплексних якісних і кількісних змін економічних, соціальних, екологічних характеристик просторової системи, що відбувається внаслідок цілеспрямованого впливу на сукупність адміністративно-територіальних одиниць базового рівня задля підвищення добробуту та якості життя населення. На відміну від існуючих підходів, таке трактування акцентує увагу на цільовій спрямованості комплексу заходів у різних сферах життєдіяльності людини та досягненні конкретних результатів від запланованих трансформацій регіону як відкритої системи, а основним орієнтиром виступає максимальне задоволення потреб його жителів.

Розвиток регіону розглядається як процес досягнення змін просторової системи. Тому у визначенні ми не відходимо від

системного бачення регіону. Однак концептуальним положенням є те, що ці зміни досягаються шляхом цілеспрямованого впливу, тобто орієнтовані на досягнення заздалегідь визначених цілей. Об'єктом цього впливу є ОТГ, як адміністративно-територіальні одиниці базового рівня, що у свою чергу також є відкритими соціально-економічними системами взаємодії населення громади, місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання, що ведуть діяльність на відповідній території, визначають її економічну спеціалізацію, рівень соціальної стабільності та екологічну ситуацію, тобто спроможність переходу на засади інклюзивного розвитку.

Потрібно відзначити тісний взаємозв'язок понять «регіональний розвиток» і «розвиток регіону», які досить часто в наукових працях використовуються як тотожні. Поряд із тим між зазначеними поняттями є відмінність, а саме «регіональний розвиток» являє собою якісні й кількісні трансформації просторової системи, що відбуваються під дією об'єктивних законів і закономірностей. Прояв дії законів і закономірностей просторового розвитку в умовах конкретної адміністративно-територіальної одиниці набуває форми розвитку регіону.

Залежно від напряму змін у регіонах науковці виділяють три типи регіонального розвитку (див. рис. 1.1).

Рис. 1.1. *Типи регіонального розвитку*

** Побудовано автором на основі [277, с. 143; 9, с. 145–146; 48,с. 36].*

Гармонійний – це тип регіонального розвитку, за якого розрив у рівнях регіональних показників скорочується. За визначений період регіони, що мають відносне відставання з того чи іншого показника на

початку періоду, у подальшому її нарощують досягаючи рівня більш розвинутих територій. Саме цей тип розвитку є найбільш бажаним.

За нейтрального типу співвідношення регіональних показників розвитку протягом тривалого періоду залишається незмінним. Цей тип є прийнятним за низького рівня диференціації на відсутності регіональних диспропорцій, що на практиці трапляється вкрай рідко. Зазвичай відсутність якісно прогресивної динаміки свідчить про недієвість регіональної політики та низьку ефективність системи управління розвитком регіону.

Асиметричний регіональний розвиток характеризується суттєвою диференціацією окремих регіонів країни за соціально-економічними показниками. Найбільш значимою є різниця в рівні економічного зростання та структурі національного господарства, яка може підкріплюватись історичними, культурними, мовними відмінностями. Наслідком такого типу розвитку є загроза виникнення відцентрових тенденцій, посилення децентралізації зі зміцненням повноважень місцевих урядів, що поступово набуває ознак сепаратизму в середині країни та етнонаціональної дезінтеграції. На сьогодні негативні наслідки асиметричного регіонального розвитку відчувають на собі Іспанія, Бельгія, Італія.

Так, серед регіонів Іспанії в економічному плані Каталонія є однією з найбільш прибуткових автономних областей. Розвиток електротехнічної, хімічної, текстильної промисловості, автомобілебудування, а також потужний туристичний сектор забезпечують 70 % прибутку регіону [251]. У 2006 р. центральний уряд значно розширив права місцевого самоврядування й надав Каталонії право розпоряджатись усіма місцевими податками та половиною центральних податків, зібраних у провінції.

Схожа ситуація в Італії, де відбувається протистояння між економічно розвинутими північними регіонами й півднем країни, що має більш сільськогосподарську спеціалізацію. Так, у північному регіоні Трентіно-Альто-Адідже рівень безробіття не піднімається вище від 4 %, тоді як на Сицилії воно становить 20 %. ВВП на душу населення в Південному Тіролі – 37 тис. євро, а в Неаполі – 16 тис. [161].

Ситуація в Бельгії розвивається багато в чому за аналогією з Іспанією. Як і Каталонія, Фландрія – найбільш розвинений регіон своєї

країни, тому й сепаратизм тут має значною мірою економічний характер. Процес розмежування повноважень між урядом Фландрії й федеральним урядом Бельгії почався в 1980 р. у зв'язку з програмою федералізації Бельгії та триває з багатьох питань досі, хоча основні принципи розмежування повноважень зазначено в конституції Бельгії. Відокремившись від Бельгії, прихильники фламандської незалежності розраховують покращити економічну ситуацію в країні, позбувшись більш депресивної Валлонії.

Останніми роками небажання розвинутих держав підтримувати бідніші країни посилює асиметричний розвиток регіонів Євросоюзу, провокуючи дезінтеграційні тенденції [353]. Саме тому в сучасних умовах регулювання регіонального розвитку спрямоване на подолання значних розривів між показниками соціально-економічного розвитку окремих територій.

Як свідчить практика, сучасний розвиток має асиметричний характер. Нові мегатренди розвитку посилені процесами глобалізації і технологічного прогресу поглиблюють існуючу соціальну та економічну нерівність між багатими та бідними, що загрожує загостренням проблем соціальної нестабільності у суспільстві. Серед інших проблем, які спіткають світ вже сьогодні – регіональні конфлікти, тероризм, зростання економічної нерівності, уповільнення економічного зростання і екологічні проблеми [203]. Швидко зростаючі економіки низки країн усе частіше стикаються з поглибленням соціально-економічної нерівності та проблемою соціальної ізоляції в процесі розвитку [290]. Це зумовило необхідність змін концептуального підходу щодо реалізації політики регіонального розвитку та стало однією з вагомих причин для переходу до стратегії розумного, сталого й всеосяжного зростання.

Розглядаючи поняття інклюзії, О. Д. Прогнімак трактує його як збільшення ступеня участі всіх громадян соціуму в процесі економічного зростання й справедливий розподіл його результатів [241]. Інклюзивний розвиток заснований на такому типі економічного зростання, який дає змогу відчути його результати кожному члену суспільства, охоплюючи всі сфери життя.

У своїх працях Дж. Гупта та К. Вегелін стверджують, що інклюзивне зростання не лише створює нові економічні можливості, а

й забезпечує рівний доступ до них для всіх верств суспільства, особливо бідних [370].

Інклюзивний розвиток О. Янчовичина та Г. С. Лундстрем трактують як підвищення темпів зростання та збільшення розміру економіки шляхом надання рівних умов для інвестицій і збільшення можливостей для продуктивної зайнятості [374].

Згідно твердження О. Хоменко інклюзивне економічне зростання передбачає рівноправний та справедливий розподіл благ, створення умов для повного використання трудового потенціалу й соціальної залученості з метою подолання бідності [377].

Узагальнюючи наведені підходи, погоджуємось із думкою М. І. Мельник щодо наявності різнобічного трактування поняття «інклюзивний розвиток», яке розглядається як соціально-економічний розвиток на основі скорочення бідності та нерівності, а також як процес максимальної участі населення у визначенні орієнтирів і забезпечені зростання; надання рівних можливостей реалізації власного людського потенціалу для всього населення незалежно від соціально-економічних умов, статі, місця проживання, віросповідання, етнічних коренів тощо [163]. Тобто інклюзивний розвиток будується на поєднанні рівних можливостей і рівності доступу до результатів праці.

Теорія інклюзивного розвитку активно сприйнята широким колом фахівців, а значимість інклюзивного зростання економіки визнана провідними міжнародними організаціями (табл. 1.1).

Згідно з твердженням експертів Міжнародного валютного фонду, основою досягнення інклюзивного зростання є макроекономічна стабільність, людський капітал та структурні зміни в економіці. Позитивну роль можуть відігравати й глобалізаційні процеси, які сприяють надходженню прямих іноземних інвестицій та відкритості міжнародної торгівлі, посилюючи інклюзивність розвитку [361].

Інклюзивний підхід має довгострокову перспективу, оскільки основну увагу приділяють продуктивній зайнятості як засобу зменшення розшарування суспільства за рівнем доходів та підвищення рівня життя менш забезпечених верств населення і, у кінцевому результаті, збережена екологія і здорове суспільство виправдають зусилля на впровадження інклюзії [257].

Таблиця 1.1

Трактування інклюзивного розвитку міжнародними організаціями

Міжнародна організація	Трактування інклюзивного розвитку	Основні акценти
Світовий банк [367]	Інклюзивність – концепція, яка охоплює справедливість, рівність можливостей та захист на ринку праці	Наголошено на трьох елементах, необхідних для інклюзивності й стійкості розвитку: зростання інвестицій у людський, посилення систем безпеки; дотримання екологічно стійкого розвитку.
ОЕСР [384]	Інклюзивне зростання – це економічне зростання, яке створює можливості для всіх прошарків населення й справедливо розподіляє в суспільстві переваги від збільшеного добробуту.	Акцентовано на розширенні можливостей і справедливому розподілі результатів економічного зростання.
Європейська комісія [366]	Визначає інклюзивне зростання як забезпечення високого рівня зайнятості, інвестування в освіту, боротьбу з бідністю й модернізацію ринків праці, системи соціального захисту та сприяння більшому об’єднанню суспільства.	Інклюзивне зростання розглядається як повне використання трудового потенціалу, зниження бідності та її наслідків, розвиток соціальної залученості, усунення регіональних диспропорцій.
Міжнародний валютний фонд [361]	Інклюзивне зростання трактується як підвищення темпів економічного росту за рахунок надання єдиного простору для інвестицій і продуктивної зайнятості населення.	Указується на роль інвестицій та зайнятості в досягненні зростання.
Всесвітній економічний форум [401]	Інклюзивне зростання розглядає як економічне зростання, що досягається зниженням нерівності в доходах та однаковими можливостями для всього населення.	Акцентовано увагу на бідних, особливо в тій частині робочої сили, яка залучена в діяльність із низькою продуктивністю й/або повністю виключена з процесу зростання.

**Складено автором за даними [367; 384; 366; 361; 401].*

Важливо залучити в процес інклюзивного розвитку різні сектори економіки (не лише високотехнологічні), надаючи особливу вагу інфраструктурі, як необхідній умові інклюзивності й сталості зростання [241]. Саме розвинута, доступна усім верствам населення інфраструктура може забезпечити рівний доступ до ресурсів, зокрема інформаційних, налагодити комунікацію, розширити можливості для особистісного зростання.

Теоретичний розвиток науки й емпіричні дослідження свідчать про існування взаємозв'язку між розвитком інфраструктури та інклюзивним зростанням. Найбільш гостро проблема нерівності, тобто низького ступеня інклюзивності економічного зростання, постає в країнах зі слаборозвинутими інфраструктурними мережами. У таких державах досить часто велика кількість ресурсів виділяється на перерозподільні заходи, спрямовані на боротьбу з бідністю й соціальним виключенням (ексклюзією), але не з їх причинами. Такі країни витрачають значно більше грошей на субсидії та трансфери, ніж на державні інвестиції для розширення інфраструктурних мереж, системи освіти (існують дослідження, які свідчать, що освітня інфраструктура ще більшою мірою, ніж дорожня мережа, впливає на економічне зростання) й охорони здоров'я [241].

Продовжуючи думку А. В. Кожиної, вважаємо за потрібне закцентувати на комплексності інклюзивного розвитку, який не обмежується лише економічним складником, а передбачає також соціальне включення, що покращує життя найбідніших верств населення та слаборозвинутих країн; екологічне включення, яке враховує те, що найбільш маргіналізовані люди сильно вразливі щодо змін у їх середовищі й екосистемі; реляційне включення, що вимагає виявлення структурних причин низького рівня регіонального розвитку, зокрема несприятлива політика влади, бідність та екстерналізація навколишнього середовища [134, с. 105]. Таке комплексне бачення проблеми зростання і його інтегрованість у структурні реформи забезпечують диверсифікацію економіки та її перехід на «зелені принципи».

Визначення інклюзивного зростання передбачає прямі зв'язки між макроекономічними й мікроекономічними детермінантами економіки та економічним зростанням. Як зазначає П. С. Єщенко [100, с. 19], не обов'язково вкладати значні кошти в малоприбуткові галузі економіки: розвиток може відбуватись і за рахунок загального прогресу або покращення мікроклімату.

Розглядаючи поняття розвитку, можна зауважити, що він передбачає не лише позитивні зміни показників досліджуваного процесу або явища (кількісне збільшення та зростання), але і негативні – коли динаміка розвитку набуває від'ємного значення.

Досліджуючи проблематику інклюзивного розвитку, його ціллю визначаємо досягнення саме позитивних змін просторової системи, на основі дотримання низки принципів, що передбачають залучення населення до суспільно корисної діяльності, забезпечення рівних можливостей особистісного розвитку та справедливого розподілу благ, отриманих у наслідок *інклюзивного зростання*. Орієнтирами інклюзивного розвитку є лише позитивні зміни просторової системи, що дозволяють досягнути поставлених цілей. Тому у нашому дослідженні поняття інклюзивний розвиток та інклюзивне зростання використовуємо як взаємозамінні. Інклюзивне зростання є показником здатності просторової системи задовольняти зростаючі потреби, підвищувати якість та добробут життя населення.

Сьогодні не існує загальноприйнятого визначення і єдиного уявлення про принципи, положення та закономірності інклюзивного розвитку. Теорія інклюзивного розвитку пройшла короткий, однак стрімкий шлях еволюції, формуючись під впливом загальних тенденцій у суспільстві з певними обставинами й вихідними умовами (історичними, політичними, ресурсними тощо), а також проблем, що набували більшої ваги в той чи інший період.

Для обґрунтування концептуального бачення сутності інклюзивного розвитку та практичного застосування його принципів і закономірностей у сучасних реаліях регіонального розвитку необхідним є поглиблене дослідження класичних та сучасних теорій регіонального розвитку, що дали поштовх для її формування.

Широкий спектр наявних теорій регіонального розвитку породжує об'єктивну потребу в їх систематизації. Так, Ю. А. Гаджиєв виділяє та аналізує теорії регіонального розвитку в розрізі чотирьох напрямів: неокласичні теорії, засновані на виробничій функції; теорії кумулятивного росту, в основу якої покладено інституційні, економіко-географічні й неокейнсіанські моделі; нові теорії регіонального росту, що ґрунтуються на зростаючій віддачі від масштабу та недосконалої конкуренції; інші теорії, які пояснюють часткові або окремі теорії регіонального росту. Учений робить висновок, що теорії регіонального розвитку створювались і пояснювали стан економіки в конкретній країні, ураховували її

особливості й досягнутий рівень соціально-економічного розвитку [54, с. 46–47; 137]. Цей факт доводить, що для використання зарубіжного теоретичного досвіду та закордонних моделей розвитку потрібна адаптація запозичених теорій до реальних умов тієї чи іншої країни.

Досить близькою до наведеної є класифікація теорій регіонального Л. В. Пельтека. Автор на додаток до наведених виділяє ще й п'яту групу: нові форми територіальної організації виробництва, що спираються на промислові й регіональні кластери, ланцюжок додавання вартості, економіку навчання, національну та регіональну системи інновацій [202, с. 32].

Розглядаючи основні проблеми сучасної теорії регіонального розвитку, Т. А. Приходченко вважає, що можна виокремити п'ять основних напрямів щодо їх розв'язання, а саме: неокейнсіанський підхід, який передбачає державне регулювання міжрегіональних диспропорцій шляхом стимулювання залучення інвестицій у слаборозвинені регіони із застосуванням кредитних механізмів, податкового законодавства, субсидії уряду та ін.; неокласичний підхід згідно з яким регіони зможуть усунути наявні відмінності за допомогою нерегульованого ринку, перебуваючи у вільній взаємодії, торгуючи, обмінюючись ресурсами; теорія регіоналізму, що концентрує свою увагу на питаннях зіткнення політичних та економічних регіональних інтересів, тобто конфліктах; теорія незбалансованого зростання, яка стверджує, що ринкові взаємодії збільшують регіональні відмінності, закріплюють багатство одних регіонів і бідність інших; інвестиційно-програмований підхід, згідно з яким розробляються дві матриці регіональної економіки – інвестиційних ресурсів регіону й ключових параметрів конкурентоспроможності регіональної економіки – за їх поєднання виявляються точки зростання конкурентоспроможності економіки регіону та розробляється інвестиційна програма, яка й реалізує зазначені можливості [216].

На чотири види поділяє теорії регіонального розвитку Ліба Н. С., а саме неокласичні теорії, теорії кумулятивного зростання, інші теорії, сучасні регіональні теорії. Згідно з дослідженнями науковця, аналіз теорій регіонального розвитку сприятиме теоретичному обґрунтуванню формування й реалізації ефективної регіональної політики та зменшенню диспропорцій між найбіднішими й найбагатшими регіонами, що є вкрай актуальним в умовах економічної кризи [154, с. 139–141].

На нашу думку, досить логічне групування теорії регіонального розвитку здійснила Г. В. Возняк, виділяючи неокласичні теорії, теорії кумулятивного зростання, теорії зростання за рахунок конкурентних переваг регіону, сучасні теорії регіонального розвитку [49, с. 673].

Аналіз і систематизація моделей та концепцій, які заклали теоретичний фундамент інклюзивного бачення регіонального зростання, дали підставу сформувати схематично-наглядовий опис генезису теорії інклюзивного розвитку регіону, наведений на рис. 1.2.

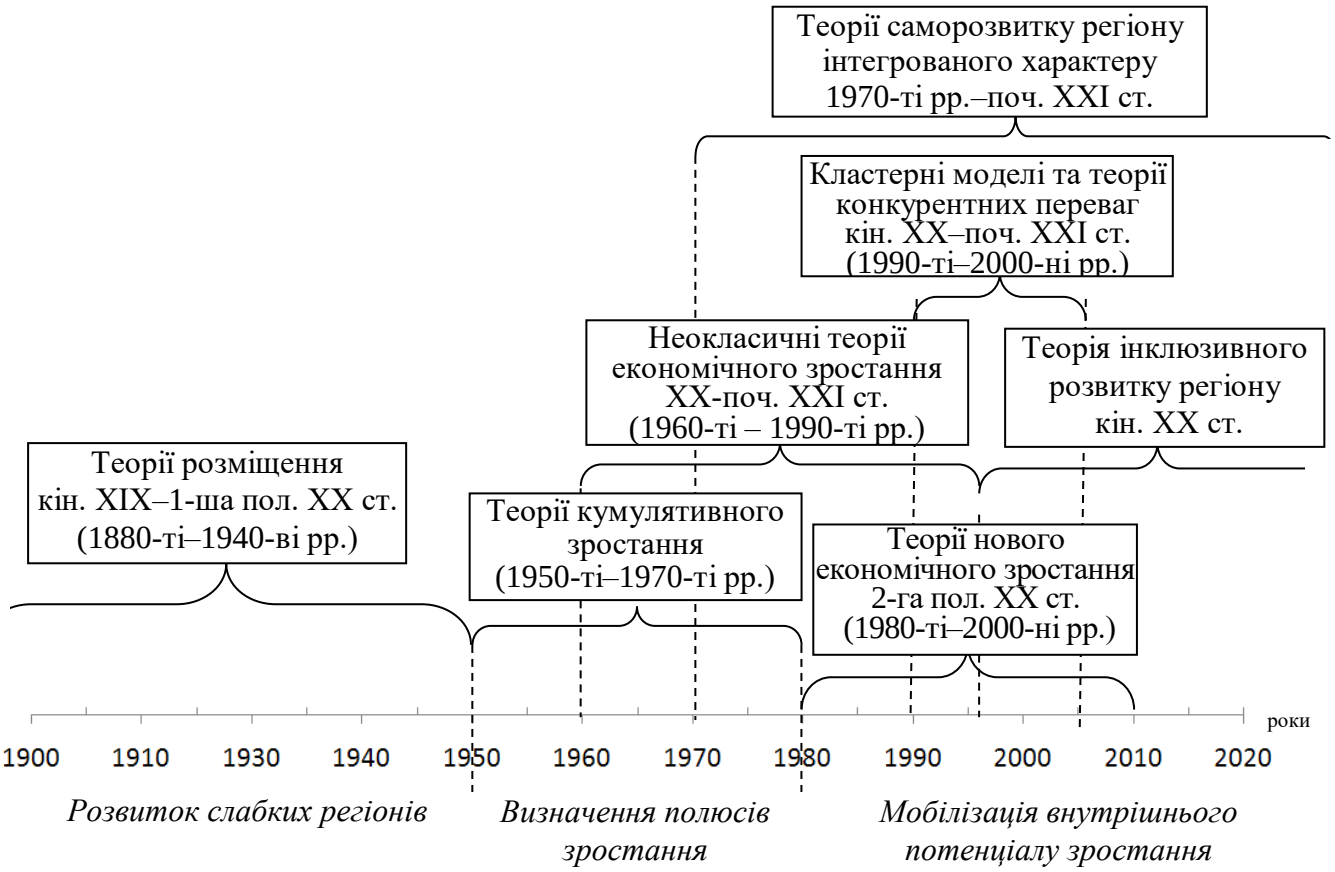

Рис. 1.2. *Еволюція теорій розвитку регіону та виникнення концепції інклюзивного зростання*

**Узагальнено автором.*

Продовжуючи дослідження науковців пропонуємо власне бачення періодів розвитку просторових і регіональних теорій, виділяючи їх внесок у формування інклюзивної концепції (Додаток В).

Пошук ефективної моделі регіонального розвитку призвів до виникнення широкої низки теорій, які своїми завданнями ставлять забезпечення соціально-економічного зростання й добробуту населення. Однак, кожна з них по-своєму інтерпретує цільові

пріоритети та шляхи виконання цих завдань, обґрунтовує відмінний набір інструментів і засобів досягнення цілі.

Підкреслимо, що більшість теорій створювалися та існували в той самий період розвитку суспільства, взаємодоповнюючи одна одну. Інколи, одну теорію дослідники відносять до різних груп, що пояснюється складними явищами процесів розвитку, до яких часто не можливо застосувати жорсткі рамки.

Ідеї «інклюзивного розвитку» з'явились у другій половині XX ст., зосереджуючись на різних рівнях, включаючи індивідуальність, державу та міжнародні відносини. Уперше термін інклюзії застосовано в 1970-х роках у США, але тоді виділяли лише соціальну інклюзію, під якою розуміли збільшення ступеня участі всіх громадян у соціумі, коли кожна людина як індивідуальність сприймається суспільством і має можливість повноцінно брати участь у соціумі [257].

Інклюзивний підхід забезпечує справедливі можливості й рівноправ'я для економічних учасників, дає змогу залучити більшу частину трудових ресурсів до ефективної діяльності, що супроводжується вигодами, принесеними кожному сектору економіки та різним верствам суспільства.

На основі теорій, зазначених на рис. 1.2, у державах ЄС формується нова модель регіонального управління – модель підтримки розвитку, яка запропонована у 1993 р. Європейською комісією. Комісія вважала, що єдиним шляхом розв'язання проблем довкілля й зайнятості в ЄС є використання альтернативної стратегії, що ґрунтується на підвищенні інтенсивності праці, тобто збільшенні відношення праці до капіталу та зменшенні кількості енергії та природних ресурсів. Ці ідеї в подальшому покладено в основу розробки *теорії інклюзивного розвитку регіону*, що досягався шляхом залучення маргінальних верств суспільства до продуктивної праці, зниження диференціації в рівнях доходів і підвищення добробуту населення.

Сучасний етап трансформаційних перетворень у світі обумовлений становленням і розвитком постіндустріальної економіки, суттєвими змінами в методології та ціннісних засадах господарювання й соціального середовища, що відбуваються під впливом великомасштабних, довгострокових процесів світового розвитку, які отримали назву *мегатрендів*. Мегатренди мають довгостроковий характер, глобальні наслідки та суттєвий вплив на формування нових

траєкторій еволюції суспільних та економічних відносин, у тому числі і в парадигмі нової моделі регіонального розвитку.

Термін «мегатренди» ввів у наукову термінологію дослідження економічних процесів американський вчений Дж. Нейсбітт трактуючи їх як «основні напрями руху, що визначають тип і сутність» суспільства, яке змінюється [380]. Цей термін широко використовують в економічній літературі для характеристики світових стійких макроекономічних чинників розвитку, що впливають на бізнес, економіку, суспільство, культуру і особисте життя населення й вимагають відповідних інструментів впливу. Серед десяти основних мегатенденцій, які на думку Дж. Нейсбіта визначають сучасний прогрес варто виділити перехід до інформаційного суспільства, розвиток високих технологій, зміна акцентів із централізації до децентралізації. Так із розвитком суспільства й глобалізацією світової економіки посилились інформаційні та технологічні зміни суспільства, загострились екологічні проблеми.

Узагальнюючи існуючі публікації відомих експертних інституцій [160; 383], серед мегатрендів, які визначатимуть тенденції розвитку світової економіки, на нашу думку, варто виділити три основні, що матимуть вплив на формування фіскального простору інклюзивного розвитку регіону в стратегічній перспективі. Це:

1) розвиток нових технологій, автоматизація та диджиталізація (перехід інформаційного поля на цифрові технології);

2) демографічні зміни, що характеризуються рівнем старіння населення, міграційними процесами й урбанізацією;

3) екологічні зміни, наслідком яких стане посилена увага до проблем екології.

Кожна із зазначених домінантних змін потребує обґрунтування можливих шляхів уникнення негативних ефектів впливу на розвиток регіонів у подальшому. Як реакція на нові виклики у лютому 2002 р. МОП створила незалежну Світову комісію з питань соціального виміру глобалізації, співзасновниками якої стали президент Фінляндії Тар’я Халонен та президент Танзанії Бенджамін Мкапа. До складу комісії ввійшли також 26 відомих уповноважених осіб із різних сфер діяльності та різних частин світу. Загальними цілями Світової комісії стали: розробка політики глобалізації, спрямованої на зменшення бідності, сприяння розвитку відкритих економік та розширення

можливостей для гідної роботи; пошук шляхів досягнення інклюзивної (всеосяжної) глобалізації, забезпечення її справедливості, як між країнами, так і всередині них; сприяння більш цілеспрямованому міжнародному діалогу щодо соціального виміру глобалізації; допомога міжнародній спільноті у формуванні узгодженої політики з метою просування як економічних, так і соціальних цілей у світовій економіці [391]. Відтак, на світовому рівні були проголошені основні принципи інклюзивності, такі як зменшення бідності, забезпечення гідної праці встановлення рівноправ'я та справедливості, та визнані світовою спільнотою як основні орієнтири подальшого розвитку.

В основу інклюзивного розвитку покладено також забезпечення участі всіх верств населення країни у процесі зростання як з точки зору прийняття рішень, так і у формуванні факторів зростання. Цей тип соціально-економічного зростання спрямований на розвиток людини, підвищення її добробуту, зниження рівня бідності та нерівності, вимагає активної участі в економіці людського ресурсу. Важливою рисою інклюзивного зростання є забезпечення справедливого розподілу отриманих результатів.

Тривалий час у наукових дискусіях із питань територіального розвитку економічне зростання вважалося найважливішим чинником, однак із часом акценти стали зміщуватися в бік нематеріальних вимірів якості життя. Стало очевидним, що економічного зростання недостатньо для поліпшення добробуту населення [134, с. 103]. Виклики сучасного регіонального розвитку змінили цільові орієнтири з економічних пріоритетів на задоволення потреб людини як основного чинника та ресурсу соціально-економічного зростання. Головними критеріями зростання на сьогодні стали параметри фізичного й духовного здоров'я, освіти та можливості самореалізації людини. Усе це дало підґрунтя для формування концепції інклюзивного розвитку, яка розширює традиційні моделі економічного зростання, акцентуючи увагу на значимості людського капіталу, екологічного стану довкілля, соціального захисту.

Комплексне бачення процесів інклюзивного розвитку дає можливість виокремити різні види інклюзії залежно від класифікаційних ознак, що поглиблює розуміння цього складного поняття, систематизує її різноманітні прояви (Додаток А).

Отже, систематизація та компаративний аналіз теорій регіонального розвитку й зародження інклюзивної концепції зростання, аналіз теоретичних підходів до визначення сутності інклюзії дає можливість наукової ідентифікації поняття «*інклюзивний розвиток регіону*» як процесу досягнення комплексних якісних і кількісних змін просторової системи, на основі розвитку економічної сфери шляхом збільшення ступеня залучення населення до суспільно корисної діяльності, формування доступної інфраструктури регіону задля створення рівних можливостей особистісного розвитку та забезпечення справедливого розподілу отриманих результатів, що виступає передумовою соціального піднесення, зниження рівня диференціації населення й підвищення рівня його добробуту.

Наведена класифікація видів інклюзії є умовною та може бути доповнена залежно від проявів інклюзивного розвитку. Водночас вона дозволяє у подальшому науково обґрунтувати заходи посилення процесів соціально-економічного зростання на засадах інклюзивності, значимість яких визнана не лише в Україні, але й світовою спільнотою.

Так, визначальним документом, у якому задекларовано напрями подальшого розвитку Європейського Союзу, є прийнята у 2010 р. десятирічна стратегічна програма «Європа–2020». У ній підкреслено, що зростання має бути інтелектуальним, стійким й інклюзивним при залученні до відповідних процесів усіх секторів економіки, усіх верств суспільства. Ці три пріоритети взаємно посилюють один одного та мають сприяти Євросоюзу в цілому й кожній країні окремо досягти високого рівня зайнятості, продуктивності та соціальної єдності, здійснити перехід до нової сталої «зеленої» траєкторії зростання.

Для слідування цим пріоритетам сформовано пакет із п’яти цілей у таких сферах, як зайнятість, інновації, зміна клімату й енергетика, освіта, боротьба проти бідності та соціального відчуження. Параметрами розвитку за кожним із визначених напрямів установлено досягнення 75 %-го рівня зайнятості серед населення у віці 20–64 років; підвищення частки інвестицій, спрямованих на дослідження й розробки до 3 % ВВП Євросоюзу; скорочення викидів парникових газів на 20 % (можливо на 30 %) відносно рівня 1990 р., а також збільшення частки відновлюваних джерел у загальному обсязі споживання енергії до 20 %, підвищення енергетичної ефективності на 20 %; доведення частки осіб, які завершили триступеневу освіту у віковій групі 30–34 років до 40 %; скорочення на 20 млн із числа тих, хто перебуває на межі бідності й соціального виключення [241].

Відтак концепція інклюзивного зростання знайшла своє відображення в правовому полі Європейського Союзу, де визначено, що процеси соціального та економічного розвитку передбачають ліквідацію бідності й поступове зменшення міжрегіональної диференціації в рівні життя, задовольняючи потреби та прагнення людини й мають здійснюватися з урахуванням необхідності охорони навколишнього природного середовища.

Конкретизуючи проблему інклюзивного розвитку регіонів за умов українських реалій, необхідним є врахування децентралізаційних процесів та набуття органами місцевої влади значних повноважень у прийнятті рішень щодо забезпечення соціально-економічного зростання відповідної території й забезпечення комфортного середовища життєдіяльності населення громади.

Децентралізоване управління на засадах наділення місцевого самоврядування розширеними повноваженнями та відповідальністю є позитивним чинником для забезпечення соціально-економічного саморозвитку регіонів [128, с. 18]. М. Молчанова розглядає саморозвиток території як «процес забезпечення сталого соціально-економічного розвитку території за рахунок як власних дохідних джерел, так і залучених коштів в умовах сформованого в суспільстві макросередовища» [175].

Концепцію саморозвитку територій (self-development) розкрито в працях С. Лазаріні (S. Lazzarini) та Ц. Педро (C. Pedro) [378]. Учені наголошують на тому, що апріорі не існує оптимального балансу між державним регулюванням і саморозвитком територій. Ці дві форми регулювання потрібно порівнювати одночасно, оцінюючи їхні можливості й недоліки. Автори роботи дослідили комплекс проблем, пов’язаних із негативними наслідками як саморозвитку, так і державного регулювання в їх ідеальних формах та пропонують варіювати баланс регулювання державою та регіоном на основі конкретних умов конкретної держави та конкретного регіону.

Звертаючись до досліджень К. Боса і Дж. Гупти складовими частинами інклюзивного напряму розвитку регіону за умов децентралізації можемо визначити [364, с. 484]: а) справедливий розподіл благ і рівних можливостей для всього населення; б) економічні можливості для підвищення рівня зайнятості населення громад; в) громадська участь та інклюзивні інститути; г) екологізація розвитку; ґ) згладжування потрясінь й адаптивна спроможність до змін.

Розробка та реалізація заходів у межах інклюзивного розвитку повинна сприяти скороченню міжрегіональної диференціації, досягнути чого можна, стимулюючи зацікавленість місцевого самоврядування й жителів громад у зростанні продуктивності праці, зниженні витрат, шляхом дотримання принципів зеленої економіки, запровадження інновацій тощо. З іншого боку, відмінність у наявному природо-ресурсному, трудовому потенціалі, стані та структурі господарства різних територій зумовлюють нерівні можливості їх потенційного зростання й доводять необхідність створення системи взаємодопомоги між регіонами задля згладжування початкових відмінностей у рівнях економічного та соціального розвитку.

Систематизація теорій розвитку регіону дає підставу зробити висновок про їх широкий спектр, різні ідейні підходи щодо впливу на досягнення позитивних змін параметрів територіально-просторової системи, зниження рівня регіональної диференціації та асиметричного розвитку. Переосмислення сутності розвитку та набуття ним людиноцентристського спрямування на фоні критичного стану наявних екологічних проблем зумовило виникнення концепцій і моделей інклюзивного зростання регіону.

Особливої ваги у забезпеченні регіонального розвитку та подоланні міжрегіональних пропорцій надається органам місцевого самоврядування, що несуть відповідальність за якість задоволення основних потреб населення, наділені фінансовими ресурсами для реалізації покладених на них повноважень, найкраще розуміють місцеві проблеми й здатні найбільш оперативно їх розв’язувати. Водночас на рівні адміністративно-територіальних областей, що являють собою цілісну соціально-економічною систему та характеризується відповідною спеціалізацією внаслідок територіального поділу праці, комплексністю (елементи соціальної й виробничої структури області взаємопов’язані) та керованістю (управління здійснюють обласна рада та обласні державні адміністрації), формуються пріоритети розвитку регіону, можливим є розроблення програм інклюзивного зростання.

Останніми роками в наукових працях із регіональної економіки акценти щодо підвищення ефективності соціально-економічного зростання переносяться саме на місцевий рівень, що обумовлено поширенням децентралізаційної теорії управління в країнах світу. Тому дослідження розвитку регіонів контексті перспектив реалізації концепції інклюзивного зростання до їх потреб в умовах

децентралізаційних змін потребують деталізованого вивчення на рівні:

- *адміністративно-територіальних областей* (регіональний рівень). Регіональний рівень охоплює 24 області, місто Київ й тимчасово окуповані Автономну Республіку Крим і місто Севастополь;

- *об'єднаних територіальних громад* (мікрорегіональний рівень).

Отже, інклюзивний розвиток, як нова парадигма соціально-економічного зростання, визнана світовою спільнотою та набуває значного поширення у практиці розвинутих країн світу. Основна ідея інклюзивного зростання будується на «трьох китах» – трьох основних принципах, дотримання яких дозволить отримати позитивні соціальний та економічний ефекти від її впровадження (рис. 1.3).

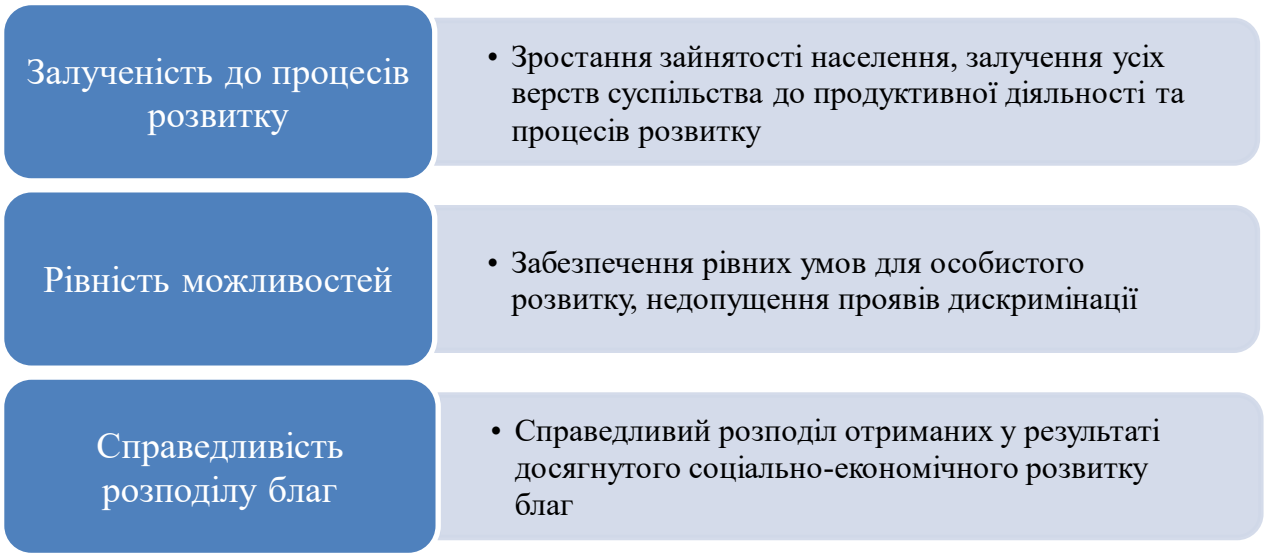

Рис. 1.3. *Основні принципи інклюзивного зростання*
**Систематизовано автором.*

Ці принципи можна визначити наступними чином:

1. *Забезпечення рівних умов для особистісного розвитку, недопущення проявів дискримінації* (за гендерною та расовою ознаками, соціальним статусом, рівнем доходів тощо). Гарантування рівних можливостей доступу до ресурсів розвитку. На дотримання цих принципів спрямована соціальна інклюзія, екологічна інклюзія, інклюзивна освіта, розвиток інклюзивної інфраструктури, фінансова інклюзія та ін.

2. *Зростання зайнятості населення та залучення усіх верств населення до продуктивної діяльності*, створення сприятливих умов розвитку бізнесу, дотримання правил добросовісної конкуренції. Задля

досягнення визначених орієнтирів доцільним є забезпечення функціонування інклюзивних ринків праці, розвиток соціального партнерства, тобто досягнення як соціальної, так і економічної інклюзії.

3. *Справедливий розподіл отриманих у результаті досягнутого соціально-економічного розвитку благ.* У контексті цього важливим є недопущення корупції, запровадження інклюзивних інститутів, доручення населення до процесів розподілу фінансових ресурсів громади через прийняття бюджетів участі, активізація громадсько-політичної діяльності.

Ураховуючи сучасні мегатренди та цільові орієнтири соціально-економічного піднесення світової спільноти, розв'язанням окресленої проблеми ставимо теорію інклюзивного розвитку регіону, що є квінтесенцією еволюції теоретичних моделей регіонального зростання. У сучасних теоріях регіонального розвитку все більшої ваги надається активізації внутрішнього потенціалу та налагодженню міжрегіональної співпраці, що дозволяє досягти ефекту синергії від спільного використання переваг та ресурсів окремих територій. Це обумовлює необхідність формування нового бачення регіонального розвитку та обґрунтування відповідного організаційно-економічного забезпечення саморозвитку регіонів із врахуванням можливостей наданих проведеною децентралізацією, особливостей сформованих в країні бюджетно-податкових відносин та здійснення своєчасних заходів щодо мінімізації негативного впливу глобальних мегатрендів.

1.2. Сутність і складові фіскального простору інклюзивного розвитку регіону

Реалізація перспектив інклюзивного розвитку регіонів значною мірою залежить від достатності фінансових ресурсів задля їх досягнення. Диференціація соціально-економічного розвитку регіонів, нестача фінансових ресурсів у органів місцевої влади, надмірна централізація бюджетних коштів та управлінських рішень, значний рух зустрічних потоків коштів можуть справляти обмежуючий вплив на інтенсивність процесів інклюзивного розвитку та актуалізують проблему залучення місцевих фінансових ресурсів та ефективного їх використання, підкреслюють необхідність використання податкового інструментарію як сукупності фіскальних важелів впливу на фінансове забезпечення розвитку регіону.

За умов передачі повноважень від державних органів влади на місця та посилення ролі місцевого самоврядування основним інструментом досягнення цілей інклюзивного розвитку на регіональному рівні виступають місцеві бюджети, важливим при цьому є розподіл функцій та компетенції між органами державної виконавчої влади та місцевим самоврядуванням, визначення їх фіскальних повноважень у сфері формування доходів та видатків.

Проблема пошуку оптимальної моделі інклюзивного розвитку регіону, як просторової системи, є фундаментальною з теоретичної та практичної точок зору й не втрачає своєї актуальності. Здатність побачити просторову систему в цілому, вміння розкрити зв'язки та взаємодії між окремими її складовими в їх динаміці є найбільш важливими умовами забезпечення регіонального розвитку.

Простір є формою прояву певного процесу чи явища, що характеризує їх протяжність, структурність, співіснування і взаємодію елементів у всіх матеріальних та нематеріальних системах. Загальне розуміння простору базується на емпіричному дослідженні характеристик об'єкта або множини таких об'єктів, що займають різне положення в просторі. Регіональний розвиток характеризується не тільки системністю, рухом, але й формами його існування – простором і часом. Час виражає тривалість існування, послідовність змін станів у розвитку матеріальних систем. Поняття часу виникає з порівняння різних станів одного і того ж об'єкта, який змінює свої властивості. Простір і час нерозривно пов'язані між собою, їх єдність проявляється у русі та розвитку.

Розвиток регіону як просторової системи, обумовлюється диференціацією суспільних потреб і вимагає мобілізації фінансових ресурсів, здійснення оптимальних бюджетних видатків, державних запозичень у межах бюджетних обмежень, що в комплексі суттєво впливає на процеси формування та виникнення коливань фіскального простору.

Дотепер немає усталеного трактування економічного змісту дефініції фіскального простору та недостатньо чітко визначений комплекс інструментів, застосування яких дозволить активізувати інклюзивний розвиток регіону в умовах фінансової децентралізації.

Дослідженню економічного змісту фіскального простору присвячено численні праці вітчизняних та закордонних учених, систематизація та критичний аналіз яких свідчить про існування різносторонніх наукових підходів до визначення цієї дефініції.

Виходячи із природи фіску («фіск» у перекладі з римської – державна скарбниця), фіскальний простір визначає обсяг бюджетних можливостей уряду через процес акумулювання фінансових ресурсів та здійснення видатків впливати на соціально-економічні процеси.

Визначаючи сутність фіскального простору та його взаємозв'язок із фінансовою стійкістю П. Хеллер розглядає його «як наявність бюджетних можливостей уряду забезпечити ресурси для досягнення бажаних цілей не завдаючи шкоди стійкості урядовій фінансовій позиції» [373, с. 4]. Позитивом у визначенні є посилання на концепцію фінансової стійкості. Бачення фіскального простору за такого підходу стосується спроможності уряду, принаймні у майбутньому, фінансувати бажані програми витрат, обслуговувати будь-які боргові зобов'язання (включаючи ті, які можуть виникнути, якщо створений фіскальний простір виникає за рахунок державних запозичень) та забезпечувати його платоспроможність. Однак, таке трактування досить однобоко розглядає можливість формування додаткових фінансових ресурсів, обмежуючись лише рамками бюджету. На нашу думку, фіскальний простір охоплює усе середовище взаємовідносин суб'єктів господарювання щодо сплати податків, формування джерел доходів бюджету, а також середовище здійснення видатків, що розширяє рамки простору за межі окреслені перерозподілом акумульованих у бюджеті ресурсів.

Погляди П. Хеллера розділяє група вчених Науково-дослідного відділу Міжнародного валютного фонду (Jonathan D. Ostry, Atish R. Ghosh, Jun I. Kim, Mahvash S. Qureshi). Розглядаючи фіскальний простір на рівні держави в цілому, під фіскальним простором вони мають на увазі можливості для подальшого збільшення державного боргу без підриву стійкості. За твердженням науковців фіскальний простір – це різниця між лімітом боргу та поточним боргом. Учені обґрунтовують своє бачення тим, що основне питання, яке наразі стоїть перед світовою економікою, стосується визначенні межі, до якої країни мають місце для фіскального маневру – фіскального простору, і, відповідно, ситуації, в якій необхідно вносити корективи у фіскальну політику для досягнення / підтримки стійкості державного боргу [385]. У цьому випадку фіскальний простір також є обмежений рамками бюджетних дій уряду та пошуком додаткових фінансових ресурсів.

Досліджуючи проблематику визначення фіскального простору різними науковцями Т. Затонацька О. Ткаченко [109, с. 120] узагальнюють чотири підходи наукового бачення його сутності:

цільовий, кількісний, ресурсний, витратний та результатний. Оцінивши переваги та упущення кожного з цих підходів автори трактують фіскальний простір як обсяг фінансових ресурсів, сформованих державою в результаті провадження активної фіскальної політики, за рахунок мобілізації надходжень до державного та місцевих бюджетів, раціоналізації бюджетних видатків, здійснення державних запозичень у межах бюджетних обмежень, формування фондів для забезпечення реалізації функцій держави та в цілях її соціально-економічного розвитку. Подане визначення враховує цільову спрямованість та ідентифікує джерела формування фіскального простору, підкреслює його взаємозв'язок з провадженням активної фіскальної політики. Водночас, очевидно ресурсний підхід трактування фіскального простору та ототожнення із фінансовими ресурсами, сформованих у результаті провадження фіскальної політики, на нашу думку, дуже звужує розуміння сутності цієї дефініції.

Концепція фіскального простору на рівні центрального уряду та місцевих органів влади має ряд відмінностей, які обумовлюються обмеженістю можливостей місцевої влади щодо впливу на формування дохідної частини бюджету.

Фіскальний простір регіонів, за твердженням М. С. Хом'як, визначається поточним станом балансу місцевого бюджету, рівнем трансфертів, і можливостями формування нових боргів [297, с. 60–70]. На рівні бюджету він формується за рахунок трьох основних складових публічних фінансів – дохідної частини, видатків і боргу.

Як зазначає Л. Аджієва, фіскальний простір регіону виступає об'єктом бюджетно-податкової політики та являє собою можливий обсяг фінансових ресурсів регіону, які визначаються, з одного боку, величиною бюджетно-податкового потенціалу, трансфертів та позик, а з іншого – раціоналізацією бюджетних витрат [4, с. 9–10]. У цьому визначенні обмежувачами фіскального простору автор називає з одного боку можливість наповнення бюджету, а з іншого – визначення шляхів та обсягів витрат акумульованих у бюджеті ресурсів. На нашу думку, дохідна частина бюджету значною мірою залежить від інструментів та механізмів фіскальної політики, які встановлені державою та щодо яких частковими повноваженнями наділені місцеві самоврядні органи. Що стосується податкового потенціалу, то це поняття охоплює можливі надходження податкових платежів, залежно від податкової бази, що формується на визначеній території за певний

період. Відтак, на формування податкового потенціалу безпосередньо впливає низка окремих чинників – чисельність населення, розвиток бізнесу, територія та наявність на ній ресурсів розвитку, рівень податкового навантаження тощо. Зважаючи на це, величиною бюджетно-податкового потенціалу варто виділити в окремий обмежувач фіскального простору.

З точки зору Є. Кузькіна, фіскальний простір місцевого самоврядування являє собою сукупність економічних процесів і господарських відносин локалізованих на певній території, що визначаються впливом податкового та бюджетного механізмів держави, а також залежать від провадження активної фіскальної політики. За твердженням автора фінансовий потенціал регіону може бути використаний для реалізації органами самоврядування рішень у сфері регіонального розвитку, в межах дотримання вимог і обмежень щодо збереження стійкості фінансового стану держави та її регіонів. Ключовими елементами, при цьому автор називає податковий потенціал, бюджетний потенціал, бюджетну ємність [148, с. 328–334]. Погоджуємось із думкою автора, щодо значимості податкового та бюджетного механізмів держави у формування фіскального простору, однак об'ємності такій структурі надає податковий потенціал, який безпосередньо визначає обсяг максимально можливих фінансових ресурсів, що можуть надійти у розпорядження місцевого самоврядування за визначений проміжок часу із конкретної території.

Наукове бачення сутності простору наділяє його такими властивостями, як тривимірність, однорідність, структурність, протяжність, співіснування й взаємодія елементів у всіх матеріальних системах. Тривимірність простору – фундаментальна властивість, що емпірично констатується, виражається у тому, що положення будь-якого об'єкта можна визначити за допомогою трьох незалежних величин: довжини, висоти, ширини. Ґрунтуючись на цих базових, вихідних характеристиках простору як такого, сформулюємо власне авторське бачення фіскального простору регіону.

Фіскальний простір регіону – це середовище взаємодії між економічними суб'єктами та органами місцевого самоврядування стосовно перерозподілу фінансових ресурсів регіону, детермінантами формування та розширення якого є: орієнтири та механізми фіскальної політики (обумовлюють можливості органів місцевого самоврядування акумулювати певний обсяг фінансових ресурсів, достатній для забезпечення потреб регіону); бюджетний устрій і

структура бюджетної системи (визначають видаткові повноваження органів місцевого самоврядування адміністративно-територіальних одиниць в межах регіону); величина податкового потенціалу території (рис. 1.4).

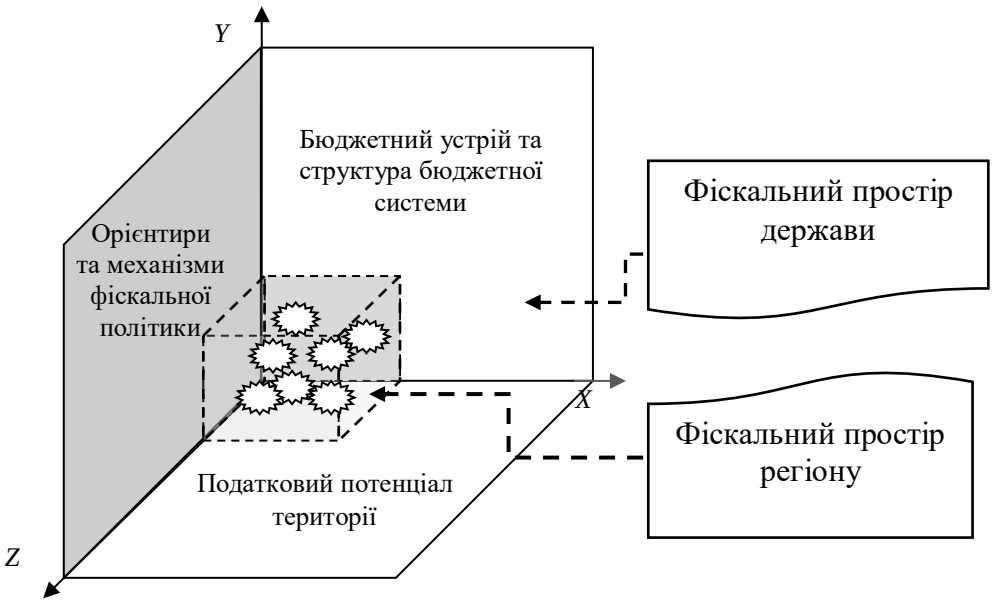

Рис. 1.4. *Тривимірна модель фіскального простору регіону*
** Побудовано автором.*

Як зазначають В. Д. Л. Бантон та В. І. Тарангул у найбільш широкому розумінні фіскальна політика являє собою сукупність фінансових заходів держави щодо формування дохідної частини бюджету і системи оподаткування, визначення величини й структури державних витрат та здійснення трансфертних виплат [13, с. 30–35].

Досліджуючи особливості трансформації фіскальної політики за умови децентралізації фінансових ресурсів Я. І. Морщ визначає її як компоненту фінансової політики держави, спрямованої на мобілізацію фінансових ресурсів на місцевому рівні при синергетичній взаємодії бюджетної, податкової та позикової політик задля активізації економічного розвитку [179, с. 10–11]. Зважаючи на те, що децентралізація спрямована на підвищення якості суспільних послуг, у наведеному трактуванні не обґрунтованим є обмеження цілей фіскальної політики лише економічним розвитком. Окрім того, якщо мова йде про мобілізацію фінансових ресурсів на місцевому рівні, тоді розглядається скоріше усього не фіскальна політика загалом, а фіскальна політика регіонального розвитку. Водночас позитивним є те, що піднімається питання впливу фінансової децентралізації на формування фіскальної політики та її вплив на місцевий розвиток.

На регулюючій функції фіскальної політики також акцентує Т. Корягіна зазначаючи, що використання різноманітних заходів уряду щодо стягнення податків та здійснення державних видатків повинні бути спрямовані на забезпечення повної зайнятості, відсутності інфляції, зростання реального ВВП країни та рівноваги платіжного балансу [141]. У такому трактуванні піднімається питання цільової спрямованості заходів фіскальної політики і вказуються орієнтири, які відповідають цілям інклюзивного розвитку, зокрема зростання зайнятості населення.

Суб'єктами здійснення фіскальної політики є органи державної влади, які представлені профільними міністерствами та відомствами: Міністерство фінансів України, Комітет з питань податкової та митної політики, Державна податкова служба України, Кабінет Міністрів України, Президент України та інші державні органи, які здійснюють вплив на формування фіскальної політики, визначення її орієнтирів (Комітет з питань антикорупційної політики, Міністерство розвитку громад та територій, Міністерство соціальної політики та ін.). *Об'єктами фіскальної політики* є формування та реалізації ефективно діючих податкової та бюджетної систем, визначення механізму використання відповідних їм інструментів, що дозволяють акумулювати фінансові ресурси та розподіляти їх на встановлені цілі розвитку.

Узагальнюючи наведені вище підходи можна відмітити, що сутність фіскальної політики зводиться до здійснення діяльності уряду у сфері управління державними доходами та видатками. Через активне використання фіскальних інструментів держава може впливати на розвиток перспективних сфер діяльності та змінювати структуру національної економіки, стримувати інфляцію, стимулювати зростання національного виробництва та рівня зайнятості, що в загальному визначає напрями інклюзивного регіонального розвитку, впливає на формування доходів, які будуть оподатковуватись. Таким чином сукупність інструментів й методів фіскальної політики виступають певним обмеженням, визначаючи ємність і вектор розвитку фіскального середовища країни та її регіонів.

Полемізуючи довкола спрямованості фіскальної політики варто зазначити, що на практиці вона може сприяти розширенню, згортанню або стабілізації фіскального простору. Залежно від фази економічного циклу і спрямованості впливу на економіку країни використовуються різні механізми реалізації фіскальної політики (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Види фіскальної політики та відповідні механізми її реалізації

Види фіскальної політики	Механізми реалізації фіскальної політики
Стимулююча сприяє розширенню фіскального простору	– збільшення державних витрат; – зростання трансфертів із Державного бюджету; – зниження податків; – поєднання росту державних витрат із зниженням податків (з урахуванням того, що мультиплікаційний ефект зростання державних витрат більший, ніж мультиплікаційний ефект зниження податків).
Стримуюча спрямована на згортання фіскального простору	– зменшення державних витрат; – збільшення податків; – поєднання скорочення державних витрат із зростаючим оподаткуванням (з урахуванням того, що мультиплікаційний ефект зменшення державних витрат більший, ніж мультиплікаційний ефект росту податків).
Стабілізаційна зрівноважує параметри фіскального простору	– збалансування доходів та видатків; – зменшення державного та гарантованого боргів

**Систематизовано автором на основі [13; 179].*

Це абстрактна схема поведінки уряду, оскільки механізм дискреційної фіскальної політики на практиці набагато складніший. В реальній економіці діють паралельні і різноспрямовані фактори, що ускладнює пошук оптимальної моделі фіскальної політики.

Фіскальна політика регіону має значно вужчий набір інструментів та методів впливу на процеси розвитку конкретної території. Вона обмежується впливом *фіскальної політики держави* та значною мірою визначається орієнтирами та відповідними механізмами її реалізації, що встановлюються законодавчо й впливають на процес акумулювання та використання фінансових ресурсів місцевих бюджетів.

Для формування сприятливого фіскального простору регіону в умовах України доцільним є оптимізація податків та орієнтація витрат місцевих бюджетів на досягнення цілей інклюзивного розвитку, аби уникнути надмірного дефіциту бюджету. Водночас підтримуємо думку [135], що на рівні державного бюджету розширення видатків як

метод антикризової фіскальної політики (через стимулювання попиту) в умовах України непридатний, оскільки видатки і так надмірні.

Раціональне використання інструментів фіскальної політики задля формування сприятливого фіскального простору позитивно вплине на фінансовий і реальний сектори економіки, рівень зайнятості, фінансування соціальних програм та ін., дасть можливість регіонам накопичити достатні фінансові ресурси та спрямувати їх на інклюзивний розвиток й вирішення соціальних проблем (рис. 1.5).

Рис. 1.5. *Інструменти фіскальної політики на рівні держави та регіону*

**Систематизовано автором [13; 179].*

Основним важелем фіскальної політики держави є зміна структури податків і, насамперед, зміна податкових ставок у відповідності із цілями розвитку, визначеними урядом. Фіскальна політика, реалізуючись через систему оподаткування, має значний вплив на розподіл і перерозподіл частини виробленої вартості, на результати економічної діяльності платників, а також забезпечення держави та її регіонів ресурсами для фінансування суспільно необхідних витрат відповідно до орієнтирів інклюзивного розвитку.

Бюджетний устрій та структура бюджетної системи. Думки науковців часто сходяться у тому, що характеристикою фіскального простору є *бюджетна структура, організаційне та інституційне забезпечення її функціонування*. Адже можливості уряду щодо маневрування обсягами та напрямками здійснення видатків прямо залежить від виду бюджету та повноваженнями відповідного рівня влади щодо здійснення бюджетного процесу.

Структура бюджетної системи визначається ступенем розподілу повноважень із концентрації фінансових ресурсів та їх використання між органами публічної влади різного рівня. Вона залежить від державного устрою та адміністративно-територіального поділу країни. У свою чергу, відповідно до Бюджетного кодексу [26], бюджетний процес охоплює сукупність дій уповноважених органів держави та місцевого самоврядування щодо складання, розгляду й затвердження бюджетів а також звітів про їх виконання, що здійснюються та здійснення контролю за дотриманням бюджетного законодавства на підставі норм бюджетного права (рис. 1.6).

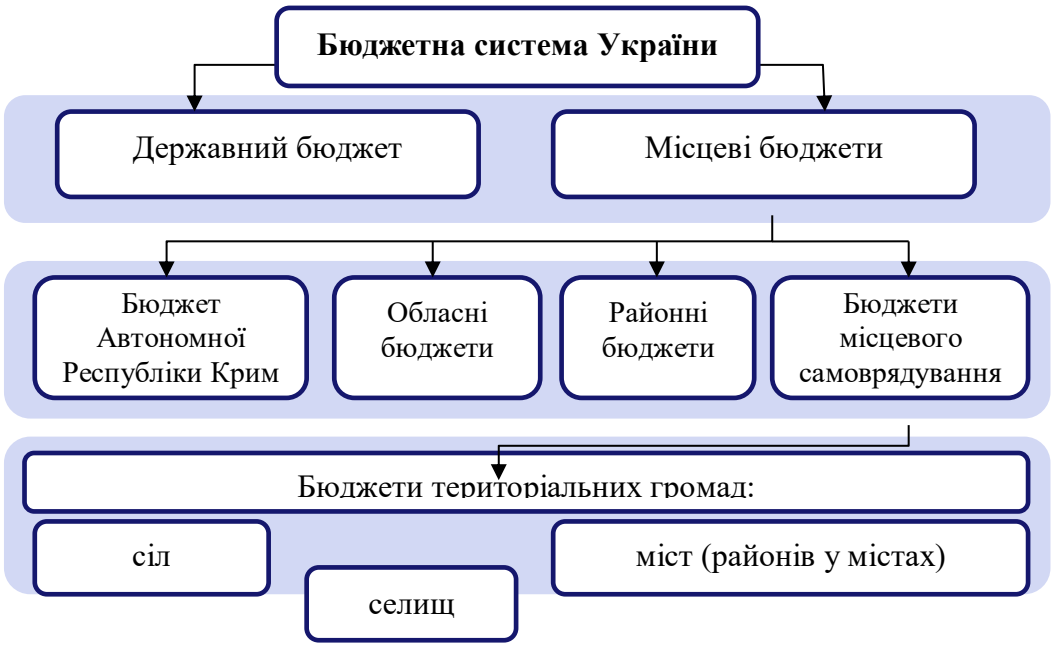

Рис. 1.6. *Структура бюджетної системи України*
**Побудовано відповідно до Бюджетного кодексу України.*

Бюджетний устрій та бюджетна структура, що діють у країні, визначають фіскальний простір регіонів обумовлюючи видаткові можливості органів місцевого самоврядування. Згідно Бюджетного кодексу складовими частинами витрат бюджету є [26]:

– бюджетні видатки – використання коштів на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом;

– надання кредитів та погашення боргу;

– придбання цінних паперів;

– розміщення бюджетних коштів на депозитах.

Сутність бюджетних витрат у забезпеченні інклюзивного розвитку виявляється через їх призначення, що передбачає здійснення соціально спрямованих видатків, регулювання та розвиток економічних процесів, формування розвинутої інклюзивної інфраструктури, посилення інвестиційного складника бюджету, стимулювання зацікавленості у реалізації ефективного управління бюджетом.

Динаміка фіскального простору залежить від *інституційної системи*, яка визначає здатність місцевих органів влади до регулювання обсягів доходів та видатків, рівня фінансової кредитоспроможності регіональної влади, екзогенних факторів впливу, здатності фінансових ринків фінансувати бюджетні проекти [297]. За умов фінансової децентралізації розширення фіскального простору регіону досягається збільшенням реальних фінансових та правових можливостей місцевих органів влади, посиленням вагомості прийнятих ними управлінських рішень щодо формування та використання бюджетних ресурсів, можливості їх спрямування на активізацію інклюзивного розвитку.

Отож, проблематика формування фіскального простору включає питання забезпечення ефективного функціонування багаторівневої бюджетної системи, головним призначенням якої є створення умов для ефективного та відповідального виконання органами влади всіх рівнів своїх функціональних повноважень у межах ресурсів відповідних бюджетів [156, с. 61–75].

Враховуючи дослідження Т. Бугай [25, с. 40–48.] вважаємо, що розширення фіскального простору за рахунок вдосконалення вектору бюджетної системи потребує однозначної законодавчої регламентації всіх аспектів бюджетних правовідносин на кожній зі стадій бюджетного процесу; визначенні прав, обов’язків і відповідальності органів та посадових осіб, що наділені бюджетними повноваженнями; забезпечення якісного підбору кадрів, які повинні мати не лише фахову спеціальність, а й галузевий фах відповідно до специфіки роботи. Водночас орієнтація фіскального простору на створення умов для активізації інклюзивного розвитку вимагає посилення впливу інститутів громадянського суспільства на формування та реалізацію

бюджетної політики; створення механізму забезпечення відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування на кожній зі стадій бюджетного процесу; дотримання принципу системності та наукового супроводження при здійсненні заходів щодо реформування бюджетного процесу.

У межах фінансової децентралізації в Україні органам місцевого самоврядування надано широкі права для здійснення економічного і соціального розвитку на своїй території. У статті 43 Конституції України зазначено, що місцеві органи самоврядування управляють майном, що є в комунальній власності; затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку і контролюють їх виконання; затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання; встановлюють місцеві податки та збори відповідно до закону; утворюють, реорганізовують та ліквідують комунальні підприємства, організації, установи. Такі зміни повинні сприяти розширенню фіскального простору регіонів через збільшення можливостей місцевого самоврядування запровадити принципи інклюзивного розвитку регіону.

Дієвим чинником формування фіскального простору, сприятливого для інклюзивного розвитку регіонів є *система міжбюджетних відносин*. Здійснення міжбюджетних трансфертів є важливим інструментом організації фінансових відносин між центральними та місцевими органами влади, який дає змогу вчасно реагувати на відсутність достатнього обсягу власних коштів і водночас не позбавляє органів місцевого самоврядування стимулів щодо активізації підприємницької та інвестиційної діяльності в регіоні.

Таким чином, у контексті побудови ефективного фіскального простору важливим завданням є зміна парадигми функцій держави в бюджетному процесі – перехід від державного управління до державного регулювання з опорою на органи місцевого самоврядування за європейським зразком. Це потребує забезпечення як у правовому, так і фінансовому відношенні функціонування базової бюджетної одиниці – місцевої влади, відповідальної за соціально-економічний розвиток своїх територіальних громад [242].

Здійснюючи дослідження фіскального простору, неможливо не відзначити визначальну роль у його формуванні *податкового потенціалу* територій (ОТГ, регіону, країни).

Вивчення науково-практичних підходів до трактування сутності категорії «податковий потенціал» у вітчизняній та закордонній науковій літературі засвідчує, що така економічна категорія застосовується здебільшого у контексті понять «податковий потенціал країни», «податковий потенціал регіону», водночас визначеної точки зору щодо трактування цих понять немає.

Поняття «потенціал» походить від латинського слова «potentia» – потужність, приховані можливості. У великому енциклопедичному словнику під редакцією А. М. Прохорова потенціал трактується, як сукупність наявних засобів, можливостей, джерел. Існує більш складніший підхід, згідно якого потенціал розглядається як система зв'язків між ресурсами та джерелами їх утворення, як ступінь потужності в якому-небудь відношенні, сукупності засобів, необхідних для чого-небудь. Щодо податкового потенціалу, то у зарубіжній науковій літературі він трактується як «tax capacity» – потенційний, максимально можливий дохід у розрахунку на душу населення, який може бути акумульований у бюджеті за результатами фінансового ріку, при незмінних умовах оподаткування.

Загалом, податковий потенціал можна визначити як прогнозний обсяг податкових надходжень, який реалізується через систему взаємодії податкового законодавства, органів податкової служби та платників податків із метою максимально можливого наповнення бюджетів фінансовими ресурсами задля стимулювання процесів розвитку у державі та її регіонах.

Сутність податкового потенціалу розкривається через поєднання трьох притаманних йому складових частин: реалізовану, нереалізовану та прогнозну [123, с. 183–190]. Найпростішим шляхом розширення реалізованої складової виступає збільшення ставок оподаткування. Друга, нереалізована складова, має великі резерви розширення за рахунок податкового боргу, податкових пільг та тіньової економіки. Третя, прогнозована складова податкового потенціалу передбачає можливості розширення його обсягів за рахунок економічного зростання і приросту ВВП, тобто за рахунок розширеного відтворення на старих і створення нових підприємств, видів економічної діяльності тощо [339, с. 216–221].

Для комплексності дослідження суті «податковий потенціал» Л. Стішаєва пропонує розглядати його у широкому та вузькому сенсі, а також із позиції платників податків та держави [259, с. 184–188]. Таким чином у своєму дослідження авторка об'єднала основні підходи

до трактування цього поняття. З боку держави змістове наповнення податкового потенціалу полягає у його здатності забезпечувати надходження до бюджету, тому зазвичай під цим поняттям розуміють або сукупний обсяг оподатковуваних ресурсів або максимальну суму податків і зборів, яка може надійти до бюджету за умов чинного законодавства за певний період із визначеної території. Для платників податковий потенціал відображатиме максимальний обсяг податкового навантаження, який можуть забезпечити ресурсами підприємства регіону. У більш вузькому, значенні податковий потенціал становить максимально можливу суму податків і зборів, які можуть сплатити суб'єкти господарювання.

Погоджуючись із думкою О. Башуцької [14, с. 8], вважаємо, що податковий потенціал регіону відображає граничну величину податкових доходів, які можуть бути акумульовані місцевими органами самоврядування на підставі діючих норм податкової системи, та обумовлюються податковою спроможністю економічних суб'єктів регіону.

Як регіональні фінансові можливості щодо відтворення податкових надходжень у бюджетну систему, виходячи з оподатковуваної бази, що склалася в регіоні, без негативного впливу на суб'єктів господарювання визначає податковий потенціал регіону С. Супруненко [271, с. 225–229]. Заслуговує уваги акцентування науковця на відсутності негативного впливу від реалізації податкового потенціалу регіону на діяльність суб'єктів господарювання.

Узагальнюючи наведені підходи до трактування сутності податкового потенціалу регіону можна визначити основні його характеристики:

1) встановлення територіальних меж та визначеність у часі;

2) визначає можливий обсяг податкових надходжень до місцевих бюджетів та обумовлюється рівнем податкового навантаження;

3) вимагає дотримання умов чинного податкового законодавства;

4) реалізується через оптимальне використання матеріальної бази.

Податковий потенціал регіону являючи собою максимально можливий обсяг фінансових ресурсів, що можуть бути акумульовані через систему оподаткування, залежить від бази оподаткування наявної в регіоні та рівня податкового навантаження, який визначає частку ВРП регіону, акумульовану у місцевих бюджетах.

На думку І. А. Майбурова, податкове навантаження – це міра, ступінь, рівень економічних обмежень, що виникають внаслідок

відрахування грошових засобів на сплату податків, відволікання їх від інших можливих напрямків використання [159]. Оптимальність рівня податкового навантаження в регіоні має визначатися економічними умовами, а також тим, наскільки ефективно використовуються податкові надходження для задоволення соціально-економічних потреб суспільства та досягнення цілей інклюзивного розвитку.

Визначаючи серед характеристик податкового потенціалу обов'язковість дотримання податкового законодавства, ставимо у залежність його величину та перспективи розширення фіскального простору регіонів від *рівня податкової культури платників.*

Податкова культура відображає рівень дотримання податкового законодавства, знання прав та виконання обов'язків платниками податків та контролюючими органами, розуміння громадянами важливості сплати податків для держави і суспільства. Аналіз праць різних вчених [44; 114, с.34] показав, що досить часто податкову культуру пов'язують із податковою дисципліною, яка полягає у дотриманні норм податкового права та належному виконанні податкових правовідносин.

Із визначення Б. Карпінського [126, с. 128–136.] слідує, що забезпечення належного рівня податкової культури можливе лише при наявності стабільного, дієвого податкового законодавства в державі. Погоджуємось із тим, що податкова культура проявляючись у нормах системи оподаткування, глибині податкових знань населення, умовах розвитку підприємництва, а також в усвідомленні необхідності виконання податкових зобов'язань, віддзеркалює рівень розвитку суспільства, його податкової свідомості. Сутність дефініції «податкова культура» можна розкрити через елементи її структури (рис. 1.7).

Податкова культура характеризується умовами реалізації прав та рівнем виконання обов'язків усіх суб'єктів податкових відносин – держави, податкових органів та платників податків [141, с. 226–227]. Саме із співпраці та взаємодовіри між усіма учасниками податкових відносин розпочинається формування податкової культури, належний рівень якої є обов'язковим елементом ефективного функціонування фіскального простору.

Фіскальний простір, на нашу думку, формує ще один елемент, який відображає достатність податкових надходжень для забезпечення інклюзивного розвитку та вплив податкового навантаження на результати діяльності окремих суб'єктів господарювання, а саме податкову безпеку.

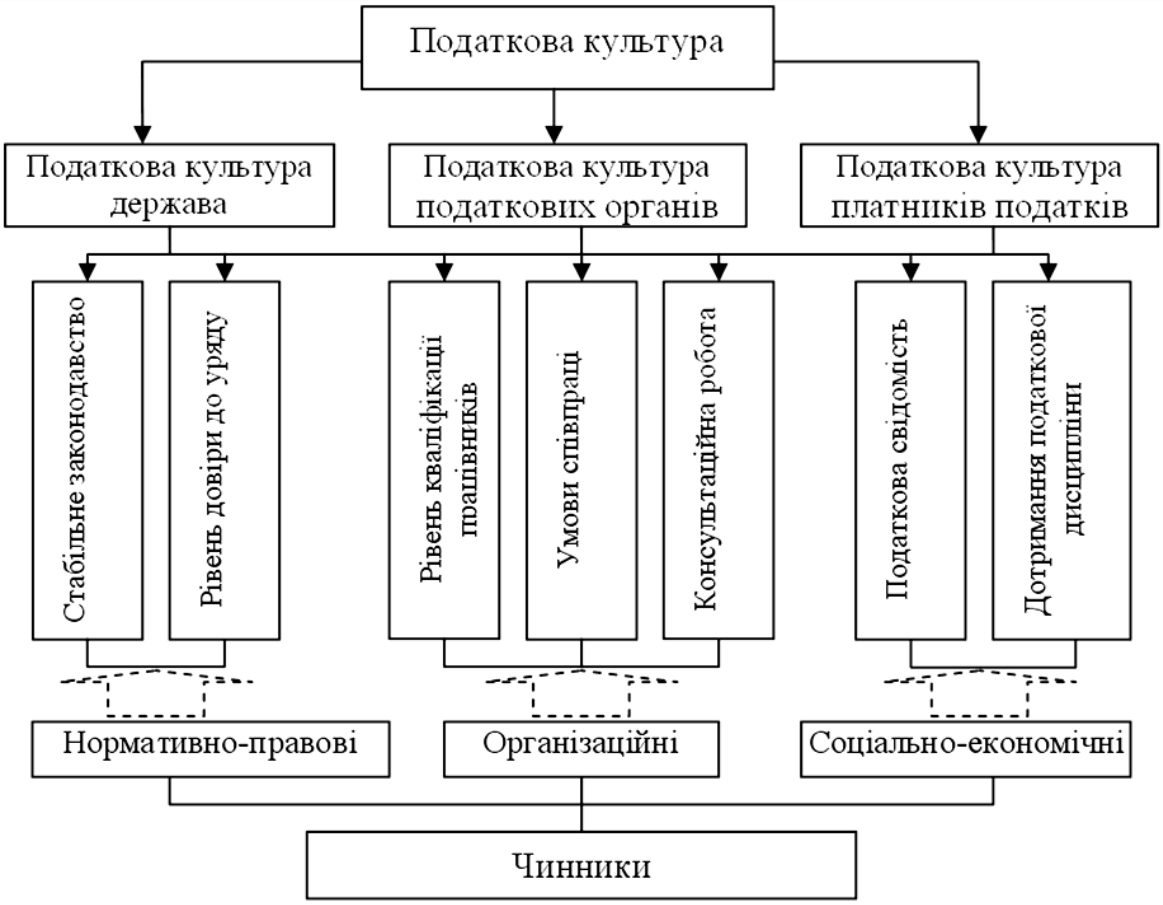

Рис. 1.7. *Складові та чинники формування податкової культури*
**Розроблено автором.*

Податкова безпека являє собою стан податкової сфери, для якого характерним є захищеність інтересів суб'єктів податкових відносин, стійкість і економічна незалежність податкової системи, що проявляється у стабільності податкового законодавства [311]. Вона відображає спроможність складових частин фіскального простору протистояти можливим загрозам і забезпечувати стійкість та стабільність взаємодії суб'єктів фінансових відносин у процесі формування доходів місцевих бюджетів й здатність регіональної системи до інклюзивного розвитку.

Фіскальний простір інклюзивного розвитку регіону – середовище взаємодії між економічними суб'єктами та органами місцевого самоврядування в межах окремого регіону, що надає їм можливості акумулювання та нарощення фінансових ресурсів задля досягнення цілей інклюзивного розвитку, обсяг яких визначається параметрами фіскального простору регіону (механізмами фіскальної політики, бюджетним устроєм і структурою бюджетної системи, а також величиною податкового потенціалу території) та перспективами його розширення за умов фінансової децентралізації (рис. 1.8).

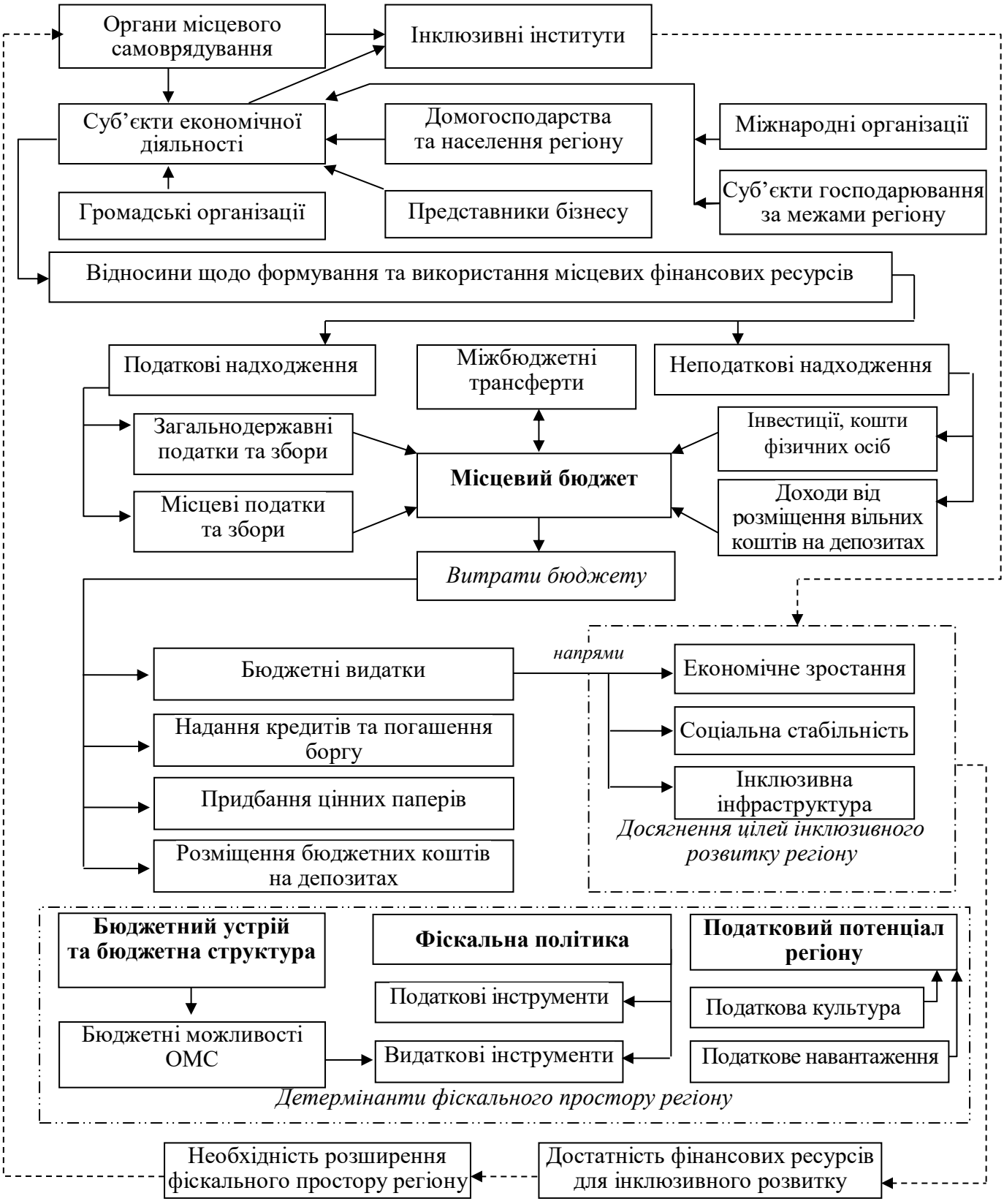

Рис. 1.8. *Концептуальна схема функціонування фіскального простору інклюзивного розвитку регіону*

**Розроблено автором*

Вплив фіскального простору на реалізацію концепції інклюзивного розвитку регіонів проявляється через *виявлення резервів* збільшення доходів місцевих бюджетів та посилення видатків на досягнення визначених інклюзивно-орієнтованих цілей. Вирішення цих завдань потребує узгодження державних та регіональних пріоритетів із цілями інклюзивного зростання й подальшої концентрації фінансових ресурсів, забезпечення фінансової стійкості та фінансової спроможності регіону й територіальних громад, що його формують.

Фіскальний простір інклюзивного розвитку регіону визначає можливості органів місцевого самоврядування адміністративно-територіальних одиниць в межах окремого регіону забезпечити економічне зростання, формування інклюзивної інфраструктури та соціальне піднесення.

Під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників фіскальний простір регіону зазнає певних змін, які по-різному впливають на інклюзивний розвиток. Важливим аспектом при цьому є визначення причин виникнення негативних ефектів та їх ідентифікація задля здійснення ефективного управління фіскальними інструментами з метою мінімізації ризиків й розбалансованості регіонального розвитку, а також зменшення рівня соціальної напруги.

Детермінантами виникнення негативних ефектів фіскального простору інклюзивного розвитку регіону визначено [196]:

1. Обмежений вплив фіскальної політики на формування бізнес-середовища регіонів. Незначна роль системи місцевого оподаткування та суттєві обмеження повноважень місцевих органів самоврядування щодо їх встановлення нівелюють стимули до розвитку підприємництва і, таким чином, розширення податкової бази; підвищення якості контролю за сплатою податків тощо.

2. Неоптимальне використання ресурсів місцевих бюджетів. Фіскальний простір поряд із відносинами щодо акумулювання фінансових ресурсів у місцевих бюджетах охоплює питання визначення напрямків їх використання, і саме воно є визначальним в контексті забезпечення розвитку регіону та дотримання орієнтирів інклюзивності. Значні витрати на утримання управлінського апарату при цьому обмежують ресурси для забезпечення регіонального розвитку, що набуває форми негативних ефектів фіскального простору.

3. Проблеми з нагромадженням необхідних ресурсів для реалізації програм інклюзивного розвитку регіону. Складна економічна ситуація в регіоні досить часто не дозволяє накопичувати і спрямовувати кошти

на досягнення стратегічних орієнтирів, якими в умовах українських реалій мають стати цілі інклюзивного розвитку. Наявні ресурси в першу чергу використовуються для вирішення поточних проблем регіону і досить часто не мають продуманої стратегії та системності заходів, що фінансуються. Негативний вплив додає відсутність спеціалізованих кадрів та досвіду управління регіоном на засадах самодостатності та саморозвитку. У сукупності досить часто це є причиною формування фінансово неспроможних регіонів та хронічної нестачі коштів на для реалізації програм інклюзивного розвитку.

4. Неефективне використання людських ресурсів регіону, втрата інтелектуального капіталу. Ця проблема особливо гостро постає для відсталих та трудодефіцитних регіонів (зокрема гірські території та райони Полісся). А також для прикордонних регіонів, де в наслідок суттєвої різниці оплати праці в Україні та закордоном міграція трудових ресурсів набула масового характеру.

Відтак саме оптимальні параметри фіскального простору можуть стати дієвим чинником активізації інклюзивного розвитку регіонів. Натомість, згідно з твердженням Г. Василевської [30, с. 15–22], негативні ефекти розбалансованого фіскального простору можуть зумовити поглиблення міжрегіональної диференціації та від'ємний вектор розвитку в межах окремих регіонів.

Нині існує значна кількість міжнародних, науково-дослідних організацій, інформаційних агентств, що складають рейтинги країн, оцінюючи їх економічний та соціальний розвиток. Простота податкової системи, податкове навантаження, час, що затрачається на адміністрування податків та зборів, фіскальна свобода, рівень корупції та тіньового сектору економіки – є важливими чинниками, які визначають позицію країни, та формують підсумкове значення більшості рейтингів.

Податки є невід'ємною складовою функціонування фіскального простору, а тому реформування податкової системи має вкрай важливе значення. Позиція України оцінюється досить неоднозначно, так за результатами найбільш впливових рейтингів, наша держава займає далеко не найкращі позиції. Слід зауважити, що прийняття Податкового кодексу та спрощення адміністрування обов'язкових платежів через введення електронної звітності та спрощення процедури взяття на облік суттєво покращили фіскальний простір та зміцнили позиції нашої держави [314, с. 172–174].

За висновками міжнародних експертів, що пояснюють низькі позиції Української економіки в міжнародних рейтингах, основними проблемами, на виправлення яких першочергово потрібно орієнтувати реформування податкової системи є велика кількість обов'язкових платежів, надмірний тиск на оплату праці, часті зміни законодавства. Попри проведені заходи, що сприяли спрощенню процедури адміністрування податків, все ще багато часу затрачається на їх сплату в порівняні з розвинутими країнами світу. Надміру важливою лишається проблема подолання корупції і скорочення тіньового сектору.

Все це свідчить про необхідність подальших досліджень методів та механізмів вдосконалення податкової сфери України та поліпшення фіскального простору нашої держави та її регіонів [314, с. 172–174].

Отже, дослідження сутності та складових фіскального простору інклюзивного розвитку регіону як середовища взаємодії суб'єктів фінансових відносин у регіоні, що визначає можливості органів місцевого самоврядування щодо акумулювання та нарощення фінансових ресурсів задля здійснення оптимальних видатків, орієнтованих на максимізацію соціального добробуту, дозволяє поглибити розуміння інклюзивного розвитку регіону та його цільової спрямованості.

Авторське бачення фіскального простору пов'язує природу його формування з провадженням активної фіскальної політики, ефективністю функціонування бюджетної системи та ємністю податкового потенціалу. Виокремлення детермінант формування та розширення фіскального простору має важливе значення для обґрунтування пріоритетів фінансової децентралізації, орієнтованої на зміцнення фінансової бази інклюзивного розвитку регіонів. Надалі доцільно зупинитися на обґрунтуванні теоретичних засад фінансової децентралізації як умови розширення фіскального простору регіонів й визначенні вектора її впливу на процеси акумулювання і використання ресурсів місцевих бюджетів, що слугуватиме базою для розроблення концепції та механізмів забезпечення інклюзивного розвитку.

1.3. Фінансова децентралізація як умова розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону

Імперативами досягнення перспектив інклюзивного розвитку є, з одного боку, достатність повноважень місцевих органів самоврядування щодо здійснення видатків для реалізації відповідних заходів, з іншого боку, спроможність акумулювати достатній обсяг фінансових ресурсів на певній території за визначений період. Водночас збільшення функціонального навантаження самоврядування в напрямах реалізації делегованих державою на субнаціональний та базовий рівень закономірно призводять до зростання потреб у фінансовому забезпеченні діяльності ОМС та розширення параметрів фіскального простору регіонів задля посилення можливості досягнення ними перспектив інклюзивного розвитку.

Система управління, за якої відбувається розширення прав низових органів і частина функцій центральної влади переходить до місцевих органів самоуправління, трактується як децентралізація [261, с. 60]. Підхід до такого розподілу повноважень ґрунтується на філософії, згідно з якою держава має бути загальним суб'єктом визначення «правил гри» й установлення стандартів для всього суспільства, у той час як місцеве самоврядування краще виконує функції локального (тактичного) управління розвитком територіальної громади та здатне більш ефективно й швидко реагувати на виклики [78, с. 73].

У своїх працях В. Куйбіда [150] розглядав децентралізацію з позиції адміністративно-територіального устрою країни, за якого, на його думку, управлінські функції держави закріплюються на локальному рівні, що відповідно проявляється в державній регіональній політиці, яка реалізується засобами державного, регіонального та місцевого управління, структурами самоврядування з чітким розподілом повноважень між ними.

К. Кайзер розглядає зміст децентралізації за трьома характеристиками – деконцентрації, делегування й деволюції. Деконцентрація – це процес, за допомогою якого центральний уряд розосереджує відповідальності за надання конкретних послуг на регіональному рівні без делегування повноважень. Сюди К. Кайзер відносить грантові можливості для децентралізованих інституцій. Прикладом таких інституцій можуть бути агенції в складі міністерства або територіальні підрозділи. Делегування – ситуація, за якої

центральний уряд делегує відповідальність за прийняття рішень і виконання функцій держави місцевій владі. За цієї умови місцева влада не може бути повністю контрольованою центральною владою, але є підзвітною їй. Це він пояснює як припис конкретних функцій чи програм (наприклад програма подолання бідності). Деволюція – делегування центральною владою повноважень у прийнятті владних рішень у фінансовій сфері місцевій владі [375]. Деволюцію учений розглядає як таку, що надає певний ступінь політичної автономії й податкові повноваження місцевій владі.

Отже, під децентралізацією розуміємо процес передачі повноважень і функцій, необхідних для розширення фіскального простору регіону та вирішення питань інклюзивного розвитку відповідних територій від центральних органів влади до місцевого самоврядування.

Реалізація реформ децентралізації вимагає перерозподілу фінансових ресурсів для виконання органами місцевої влади покладених на них повноважень, стимулювання інклюзивного розвитку регіонів. Водночас, органи місцевого самоврядування мають забезпечуватися фінансовими ресурсами відповідно до розподілу видаткових повноважень, адже порушення пропорцій у розширенні векторів фіскального простору в процесі децентралізації, призводить до дефіциту доходів місцевих бюджетів та неспроможності місцевого самоврядування реалізувати делеговані на них повноваження й забезпечити потреби інклюзивного розвитку території ведуть до протистояння загальнодержавних і місцевих та регіональних інтересів.

Унаслідок цього злободенним постає питання здійснення ефективної фінансової децентралізації, яка має бути спрямована на забезпечення регіонів адекватними фінансовими ресурсами, мітігацію негативних наслідків розширення прав й обов’язків органів місцевого самоврядування, справедливий розподіл податкових надходжень між адміністративно-територіальними одиницями.

Загалом у науці виділяються такі форми децентралізації [144, с. 83]:

1) політична (демократична) децентралізація. Передбачає передачу частини повноважень державної влади місцевому й регіональному самоврядуванню;

2) адміністративна (бюрократична) децентралізація полягає в делегуванні органами центральної державної влади функцій і повноважень органам місцевої та регіональної державної влади, які

отримують часткову фінансову (бюджетну) автономію;

3) територіально-просторова децентралізація, що є формою децентралізації, котра зводиться до впровадження цільових програм і розвантаження міст та промислових комплексів, у тому числі шляхом появи нових;

4) економічна (фінансова) децентралізація. Її зміст полягає в передачі фінансових ресурсів й інших економічних важелів впливу із центрального на місцевий рівень.

У довідковій літературі наведено два типи децентралізації – адміністративний (бюрократичний) і демократичний. Адміністративна децентралізація означає розширення компетенції місцевих адміністративних органів, які діють у межах цієї компетенції самостійно й до певної міри незалежно від центральної влади. Демократична децентралізація передбачає створення розгалуженої системи місцевого самоврядування, коли місцеві справи вирішуються не представниками центрального уряду, а особами, обраними місцевим населенням [209; 199]. На думку Н. В. Павлюк [198], найбільш виваженим підходом було б використання певної «гібридної» моделі, яка б змогла оптимально поєднати в собі корисні для України елементи двох типів децентралізації.

Реалізація децентралізаційних процесів, спрямованих на досягнення розвитку регіонів, потребує відповідного фінансового забезпечення. Задля мінімізації ризиків фінансової дестабілізації повинні бути прийняті зміни податкової й бюджетної системи, які дадуть змогу спрямувати на місця достатні ресурси, а також розроблений організаційно-правовий механізм управління, який би враховував специфіку територій [199].

Фінансова децентралізація виступає своєрідним мірилом: рівня демократичності та компетентності публічної адміністрації; адекватності політичної системи до суспільних очікувань; рівня довіри до органів місцевого самоврядування й рівня сприйняття державною владою потреб суспільства в цілому та органів місцевого самоврядування зокрема; якості контролю в публічній сфері й відповідальності; зрештою, вона є оцінкою адекватності адміністративно-територіального устрою держави [23, с. 129].

При цьому зауважимо, що в дослідженнях українських науковців термін «фінансова децентралізація» залишається недостатньо визначеним, має низку синонімічних понять. Зауважимо, що сьогодні у вітчизняній економічній науці паралельно вживаються поняття

«фінансова децентралізація», «фіскальна децентралізація», «бюджетна децентралізація» (Додаток Г).

Виходячи із вищенаведених визначень, поняття фінансової, фіскальної й бюджетної децентралізації мають досить близький характер. Водночас, фінансова децентралізація, порівняно з бюджетною та фіскальною децентралізацією, виступає ширшим поняттям, що охоплює всю систему фінансової взаємодії між державою й органами місцевого самоврядування.

На нашу думку, фіскальна децентралізація включає в себе податкову децентралізацію, що полягає у наданні ОМС права визначати елементи місцевих податків і зборів, у тому числі самостійно встановлювати або скасовувати такі податки чи збори, а також повноваження акумулювати в місцевих бюджетах неподаткові доходи. Бюджетна децентралізація охоплює сукупність заходів, спрямованих на розподіл доходів і видаткових повноважень між рівнями бюджетної системи, а також можливість формувати, затверджувати й виконувати бюджети, забезпечувати звітність і контроль. Зі свого боку, фінансова децентралізація втілює в собі всю сукупність відносин щодо передачі фінансових ресурсів від центральних органів влади до органів місцевого самоврядування (рис. 1.9).

Рис. 1.9. *Декомпозиція поняття «фінансова децентралізація»*
**Систематизовано автором.*

Основу фінансових ресурсів регіону, які використовуються для забезпечення розвитку регіональної економіки й підвищення рівня життя населення, становлять податкові надходження. Делегування прав та повноважень щодо наповнення місцевих бюджетів за рахунок податків, зборів й інших обов'язкових платежів від державної влади на місцевий рівень, що дає можливість територіальним органам сформувати фінансову базу для проведення самостійної бюджетно-податкової політики та посилити їх самостійність, набуває форми *податкової децентралізації*.

Залежно від міри адміністративного впливу місцевого самоврядування на процес установлення й сплати податків на відповідному рівні, вона може здійснюватися двома способами: *податкова деконцентрація*, за якої центральний уряд передає частину загальнодержавних податків, зборів та обов'язкових платежів до територіальних бюджетів у вигляді закріплених і регулювальних доходів, зберігаючи за собою загальний контроль; *податкова деволюція*, за умов якої місцевий уряд діє в межах податкового законодавства, встановленого центральним урядом, але функціонує автономно в плані реалізації своїх функцій.

Децентралізація доходів – передбачає передачу на місцевий рівень прав та повноважень щодо формування як податкових так і неподаткових доходів місцевих бюджетів.

Децентралізація видатків передбачає розширення видаткових повноважень місцевих органів влади шляхом передання на фінансування з місцевих бюджетів окремих бюджетних програм і заходів щодо розвитку регіону, надання соціальних послуг, вирішення питань екології та ін., які раніше фінансувалися за кошти Державного бюджету. Деконцентрація видатків це передача на місця відповідальності за надання конкретних послуг на регіональному рівні без делегування повноважень. Зі свого боку, делегування видаткових повноважень у прийнятті владних рішень щодо використання фінансових ресурсів, акумульованих у місцевих бюджетах і перекладання відповідальності за прийняття таких рішень на місцеву владу.

Бюджетна децентралізація є формою прояву міжбюджетних відносин, за якої відбувається передача повноважень щодо управління доходами та видатками з державного на локальний рівень задля збільшення ефективності формування й використання коштів місцевих бюджетних.

Поряд із бюджетним федералізмом та бюджетним унітаризмом бюджетна децентралізація є формою здійснення бюджетного регулювання.

Бюджетний федералізм характеризується чітким розмежуванням витрат на різних рівнях влади з наділенням їх фіскальними повноваженнями самостійно формувати власну прибуткову базу. За таких умов міжбюджетні відносини формуються на основі договірно-правової форми організації; державні й місцеві органи влади виступають рівноправними партнерами [146, с. 117]. Така форма організації бюджетного процесу притаманна країнам з федеративним устроєм влади.

Бюджетний унітаризм притаманний унітарним країнам. Організація відносин між державним і місцевими бюджетами, а також між окремими ланками місцевих бюджетів ґрунтується на єдиних визначених та законодавчо закріплених державою принципах вирівнювання фінансового потенціалу територій і встановлення єдиних стандартів якості суспільних послуг.

Бюджетна децентралізація поєднує окремі риси як бюджетного федералізму, так і бюджетного унітаризму, ґрунтуючись на принципі субсидіарності [146, с. 124].

Фіскальна (бюджетно-податкова) децентралізація охоплює права й повноваження місцевих органів самоврядування самостійного прийняття рішень щодо формування доходів, перш за все податкових, та їх узгодження з відповідними видатками бюджету. Вона передбачає закріплення за місцевими бюджетами власних доходів, в обсязі, достатньому для виконання функцій місцевого самоврядування та право встановлювати їх розміри.

Досліджуючи різницю між фінансовою та фіскальною децентралізацією, Н. А. Бак зазначає, що вітчизняна практика реалізації економічної політики держави неодноразово доводила, що неточне, некоректне використання термінів може спричинити щонайменше недосягнення поставлених цілей, а як максимум – одержання малопередбачуваних (особливо в затверджених або прийнятих органами державної влади документах) негативних результатів. Враховуючи зазначене, а також підходи, котрі переважають у зарубіжній теорії фінансів, термін «фіскальна» децентралізація розуміємо як її фінансовий аналог [12, с. 67].

Із цього погляду відповідні, заходи доцільно концентрувати не лише на бюджетній, у т. ч. податковій, складовій частині, а й у цілому

на системі місцевих фінансів, яка, нагадаємо, передбачає функціонування різноманітних інститутів. Крім місцевих бюджетів, до цих інститутів належать цільові фонди органів місцевого самоврядування, комунальний кредит, місцеві позики [12, с. 67].

Досліджуючи проблему наукової ідентифікації поняття фінансової децентралізації, деякі дослідники розглядають її лише в межах повноважень ОМС щодо формування та використання коштів бюджету. Утім, у сучасних умовах, коли поряд із державою й місцевим самоврядуванням у якості суб'єктів впливу на розвиток територій виступають приватний бізнес та населення, фінансові ресурси регіону не обмежуються лише бюджетними коштами. До їх переліку входять також позики, фінансові ресурси комунальних підприємств, фінансові ресурси населення, інвестиції, цільове фінансування регіональних програм із Державного бюджету, позабюджетні фонди й міжбюджетні трансферти тощо. Так, розглядаючи фінансові ресурси місцевого самоврядування, С. Варга стверджує, що вони являють собою сукупність усіх грошових коштів, які можуть бути використані для потреб самоврядної територіальної громади – як наявні, так і потенційні – уключаючи й ресурси підприємств, усіх галузей місцевого господарства, доходи населення та інші фінансові ресурси, які перебувають у місцевому економічному обігу. Підтримуючи і розвиваючи наукову думку вченого, можемо стверджувати, що потрібно враховувати можливість залучення до процесу соціально-економічного розвитку регіону фінансових ресурсів усієї громади – приватного сектору, комунальних підприємств, громадських організацій.

Тому, окреслюючи поняття фінансової децентралізації, вважаємо за необхідне поряд із заходами бюджетної децентралізації розглядати також спроможність місцевої влади залучати позабюджетні кошти та недержавні фінанси. Адже в процесі децентралізації ОМС отримали можливість залучення фінансових ресурсів із позабюджетних фондів (зокрема із Державного фонду Розвитку), міжнародних організацій під грантові програми чи проекти, а також коштів населення відповідної території для фінансування разових цільових заходів соціально-побутового характеру на основі самооподаткування.

Фінансова децентралізація надає додаткові можливості органам місцевого самоврядування в межах регіону збільшувати фінансові ресурси та визначати шляхи їх використання із активним залученням населення регіону до процесів прийняття рішень щодо перспективних

напрямків активізації регіонального розвитку та підвищення добробуту, що в комплексі є проявом *розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону*.

Отже, *фінансова децентралізація* є комплексним поняттям, що охоплює процес передачі повноважень від державних органів влади на місцевий рівень щодо формування й використання фінансових ресурсів, які надходять із державного бюджету під реалізацію програм розвитку, від міжнародних організацій як грантове фінансування та власних коштів місцевих бюджетів (у т. ч. податкових надходжень), внесків громадян і суб'єктів господарювання, зацікавлених у активізації інклюзивного розвитку регіону, що дає змогу забезпечити фінансову самостійність місцевого самоврядування у вирішенні власних самоврядних функцій і задоволення інтересів населення відповідної території, виступає умовою розширення фіскального простору регіону та стимулює процеси інклюзивного розвитку.

Звертаючись до досліджень науковців, зазначимо, що Є. Кузькін [147] трактує розширення фіскального простору як управлінський процес здійснення опосередкованого органами місцевого самоврядування регулятивного впливу на рівень економічної та соціальної активності, що реалізується у першу чергу за допомогою використання фінансових та податкових важелів, а також через внесення змін в інституціональне забезпечення такої діяльності.

Розширення фіскального простору регіону внаслідок збільшення прав та повноважень ОМС стимулює зацікавленість місцевої влади в підвищенні ефективності діяльності всіх суб'єктів фінансових відносин у регіоні та створює передумови до соціально-економічного розвитку регіону на засадах інклюзивності. Отже, фінансова децентралізація розширює фіскальний простір регіону через надання можливості ОМС впливати на формування фінансових ресурсів приватного сектору, комунальних підприємств, громадських організацій та ін., залучення їх до соціально-економічного розвитку регіону. Фінансова децентралізація, організована з дотриманням принципів інклюзивності, підвищує ефективність розподілу ресурсів, стимулює участь громади у власному розвитку.

Застосування терміна «фінансова децентралізація» у сучасних умовах розвитку інституту місцевих фінансів є більш доцільним, адже фінансова децентралізація поширюється безпосередньо на всю фінансову систему країни. Тоді як серед іноземних досліджень об'єктом наукового інтересу виступає переважно фіскальна

децентралізація (Ч. Тібу «Економічна теорія фіскальної децентралізації», В. Оутс «Фіскальний федералізм», 1972 р.).

Формування теоретичного підґрунтя інклюзивного розвитку за умов фінансової децентралізації та розширення фіскального простору викликає необхідність поглибленого дослідження наявних у світі моделей розподілу відповідальності між різними рівнями влади.

Початком історії децентралізованої держави, на думку М. Пасічник «можна вважати діаметрально протилежні ідеї щодо ідеальної організації держави французького політика і правознавця Жана Бодена (1529–1596 рр.) та німецького правознавця і теоретика державного будівництва Йоганна Альтузія (1557–1638 рр.)» [201].

Більш чітких й окреслених рис процес децентралізації в Європі, на думку С. Герчаківського та О. Кабаш, набув у XVIII–XIX ст., коли вперше це поняття було закріплене у французькому законодавстві. *Децентралізаційна теорія виникла* у Франції напередодні Великої французької революції 1789 р. як реакція на наполеонівські реформи, що встановили міцний централізований бюрократичний апарат влади та суттєво нівелювали принципи місцевого самоврядування. Головним ідейним постулатом децентралізаційної теорії стало положення про обґрунтування чіткого розподілу адміністративних справ на такі, які є результатом місцевого самоврядування, і на загальнодержавні справи, що відповідним чином делегуються громадам [57, с. 134].

На відміну від децентралізації в її загальному розумінні, яка еволюціонувала разом з епохами людства, фінансова децентралізація має не таку довгу історію. Передумови виникнення саме фіскальної децентралізації відзначені в Європі ще в XI–XII ст. Як зазначають С. Герчаківський та О. Кабаш [57], за правління короля Річарда I (1157–1199 рр.) для поповнення державної скарбниці й фінансування хрестових походів здійснювали продаж хартій, котрі гарантували містам певні привілеї. Зокрема, міста отримували права самоуправління, судочинства, зведення укріплень, створення збройних загонів для підтримання правопорядку [246]. Придбання хартій дало можливість окремим адміністративно-територіальним утворенням забезпечити власний розвиток у майновому й правовому аспектах. Їх сила та значення для держави набули значних масштабів, що король не зміг без згоди стягувати з них жодних податків, за винятком відкупного збору з міста.

Стосовно цієї ситуації А. Сміт відзначив, що «міста, за згодою Корони отримали права самоуправління, судочинства, зведення

укріплень, створення збройних загонів для підтримання правопорядку» [263, с. 549]. До найголовнішого в цьому А. Сміт відносить зміну податкового статусу після дарування хартій, які спричинили наявність такої сили в певних адміністративно-територіальних утворень у майновому та правовому аспектах, що король не зміг без угоди стягувати з них жодних податків, за винятком відкупного збору з міста [247, с. 45].

Наукові доробки представників неоінституційної школи економічної теорії являють собою теоретико-методичний базис формування фіскальної децентралізації. Так, виникнення фіскальної децентралізації пов'язують з ідеями американського економіста Ч. Тібу (1924–1968 рр.), які він виклав у своїй праці «Економічна теорія фіскальної децентралізації в публічних фінансах: необхідність, джерела й використання» (1961 р.). Учений зазначає, що «децентралізація підвищує рівень конкуренції між органами місцевої влади, у результаті чого значно обмежується об'єм суспільного сектору» [396, с. 93]. Автор також виокремлює позитивні прояви децентралізації через підвищення ефективності, оскільки місцева влада має більш повну інформацію щодо потреб представників територіальних громад [247, с. 46].

Основоположною теорією вивчення проблематики децентралізації фінансових ресурсів стала праця американського науковця Ч. Тібу «Економічна теорія фіскальної децентралізації». У цій роботі вчений обґрунтував, що за умов фіскальної децентралізації публічні видатки регіонів найбільше відповідають індивідуальним уподобанням споживачів відповідно до їхніх потреб. У разі, якщо публічні блага, що надаються в межах громади (community) не відповідають потребам населення, то воно може переміщуватися на територію тих громад, де публічні блага надаються краще (так зване голосування ногами) [396].

У подальшому ідеї Ч. Тібу набули розвитку в працях таких зарубіжних дослідників, як В. Оутс («Фіскальний федералізм», 1972 р.) і «Політична економія фіскального федералізму», 1977 р.), Р. Масгрейв («Нариси фіскального федералізму», 1977 р.), Д. Аронсон й Д. Хіллі («Фінансування урядів штатів і місцевих органів», 1986 р.), Г. Роузен («Дослідження штатних і локальних публічних фінансів», 1986 р.); німецьких науковців, серед яких У. Шумахер («Фіскальний федералізм у Федеративній Республіці Німеччина», 1993 р.), Т. Кун («Теорія комунального фінансового вирівнювання», 1995 р.), Ф. Шарф («Перспективи розвитку німецького федералізму», 1999 р.),

Ш. Бланкарт («Аналіз німецького фіскального федералізму», 1996 р.), а також у працях швейцарських учених Б. Фрая та Р. Айхенберга («Новий федералізм: ідея FOCJ», 2001 р. і «Дискусійні питання політико-економічних перспектив федералізму», 1998 р.) [288, с. 134].

Вагомий внесок у розвиток теорії децентралізації зроблено також англійським економістом В. Оутсом, яким виведено в 1972 р. «теорему децентралізації»: «Якщо в ізольованому територіальному утворенні існує можливість для надання суспільного блага і його граничні витрати дорівнюють середнім витратам його виробництва в кожному з утворень, незалежно від того, надаються вони централізовано чи децентралізовано, то надання цього блага місцевими органами самоврядування в кількості, що відповідає реальному попиту, завжди буде ефективнішим, ніж його надання центральним урядом у фіксованому обсязі (на постійному рівні)» [247, с. 47].

В. Оутс розглядав децентралізацію як право незалежного ухвалення рішень децентралізованими одиницями. Теорема децентралізації В. Оутса стала другою й найбільш впливовою класичною теорією, яка встановлює компроміс між централізованим та децентралізованим наданням публічних благ на користь централізації в разі, якщо пересічні вподобання жителів різних регіонів є однаковими, а споживання публічних благ викликає побічні ефекти (побічними ефектами є додаткові наслідки від певного явища, наприклад викиди в атмосферне повітря і неприємний запах від заводу заважає також і сусідам, у той самий час наявність доглянутого квітника є для сусідів позитивним побічним ефектом або ефектом переливу). Децентралізований підхід до надання публічних благ максимізує соціальний добробут, якщо вподобання між регіонами відрізняються, а ефекти переливу відсутні. Потрібно, однак, звернути увагу, що теорема ґрунтується на передумовах, що уряд опікується збільшенням суспільного добробуту й у випадку централізації держава забезпечує єдність підходу до надання публічних послуг [382; 248, с. 117].

Серед засновників теорії фіскальної децентралізації виділяють також Р. Масгрейва, котрий сформував зважений підхід до децентралізації та стверджував, що «забезпечення суспільними благами на місцевому рівні ефективне у випадку, коли вигоди від споживання отримують місцеві жителі, як, наприклад, при освітленні вулиць. Забезпечення суспільними благами на федеральному рівні ефективне у випадку, коли вигоди від споживання є загальнонаціональними, наприклад національна оборона» [379,

с. 105].

Маючи подібні до В. Оутса погляди Р. Масгрейв сформулював такі принципи здійснення фінансової децентралізації:

1) принцип відповідності. Рішення про виробництво суспільного блага має прийматися тими громадянами, які проживають на території, де отримуються вигоди від платежів та сплачуються податки й збори для фінансування суспільного блага;

2) принцип централізованого перерозподілу. Зміни в розподілі повинні покладатися на центральний уряд, який має необхідні важелі для проведення політики розподілу;

3) принцип фінансового вирівнювання. За відсутності адекватної політики індивідуального розподілу центральний уряд повинен забезпечувати певний ступінь вирівнювання між краще та гірше забезпеченими територіями;

4) принцип національних бажаних благ (центральний уряд може стимулювати цільовими трансфертами надання певних локальних суспільних благ, оскільки їх виробництво характеризується зовнішніми ефектами або вони є особливо значущими благами з національного погляду [380].

Досліджуючи фінансову децентралізацію, Дж. Б'юкенен у 1980 р. розробив гіпотезу «Левіафана», у якій розглядає бюджетну децентралізацію як стримувальний фактор максимізації доходів уряду. Тобто, яким чином влада діє в інтересах максимізації власних надходжень, так горизонтальна і вертикальна конкуренція між різними рівнями влади визначає розмір їхнього бюджету, обмежуючи загальний розмір бюджету сектору державного управління [105, с. 79].

Наукові здобутки представників неоінституційного напряму економічної думки стали підставою формування теорії фіскального федералізму, основні положення якої розмежуються в її складових концепціях (суспільних фінансів та суспільного вибору). Принципи розмежування цих теорій широко висвітлено в дослідженнях С. Слухай. Зокрема в інтерпретації представників теорії суспільних фінансів держава являє собою структуровану багаторівневу систему, в якій національний рівень управління за умов чистого федералізму є центром. В той час як нижчі рівні управління виступають основними виробниками суспільних благ, діяльність яких держава підтримує матеріально й фінансово, передаючи через різні механізми певну частку надходжень державної скарбниці. Щодо теорії суспільного вибору, то її представники вважають державу недосконалим

інститутом, який дбає про власну мету, що відрізняється від мети індивідів у суспільстві. Відтак суспільство повинно накладати на державу конституційні обмеження, котрі унеможливили б суттєві відхилення від мети максимізації суспільного добробуту [262].

Тож результати аналізу передумов розвитку фіскальної децентралізації у світі є вагомим досвідом, який необхідно враховувати під час провадження реформи в Україні. У сучасних дослідженнях зарубіжні вчені розглядають фінансову (фіскальну) децентралізацію як передачу фінансових ресурсів і повноважень із центрального на місцевий рівень. Науковці аналізують також дії громадян та суб'єктів господарювання в рамках проведення децентралізації, звертають особливу увагу на економічну й соціальну ефективність відповідних рішень.

У рамках дослідження фіскальної децентралізації Рой Бал і Салі Воліс виділяють дві моделі організації фінансових систем – мандатну й автономну. Згідно з автономною моделлю відносин між центром та провінціями центральний уряд дає провінційним право самим ухвалювати рішення щодо відповідної системи міжбюджетних фіскальних зв'язків. Центральний уряд може навіть відмовитися від моніторингу ухвалених програм та їх результатів.

Саме таку політику провадять США. Згідно з мандатною моделлю відносин центр диктує провінціям правила організації фіскальних відносин між провінційним і місцевим рівнями (Німеччина). Вважається, що метою застосування останньої є створення системи, у якій фіскальні відносини між провінційним та місцевими рівнями відбивали б відносини між центром і провінціями [84, с. 10].

Зі свого боку, англійські фахівці Г. Хʹюз та С Сміт, досліджуючи бюджетні системи країн Організації Економічного Співробітництва й Розвитку, згрупували моделі фіскальної децентралізації в чотири групи за схожістю підходів до регулювання міжбюджетних відносин, особливостями філософії бюджетного федералізму, співвідношенням ролей центральної та субнаціональної влади. Перша група характеризується відносно великою самостійністю регіональної й місцевої влади, що спиралися на широкі податкові повноваження. Друга група включає країни з особливо великою часткою участі нецентральної влади у фінансуванні соціальних видатків. До третьої групи входять федеративні країни, що мають суттєвий ступінь автономності бюджетів різного рівня в поєднанні з розвиненою системою їх співробітництва. Моделі фіскальної децентралізації

четвертої групи характеризуються значною фінансовою залежністю регіонів від центрального бюджету [125, с. 288].

Важливим кроком у становленні та фінансовому зміцненні місцевого самоврядування в Європі стало підписання в 1985 р. країнами – учасницями Ради Європи Європейської хартії місцевого самоврядування.

Європейська хартія закріпила, що місцева влада є однією з головних підвалин кожного демократичного режиму, основним принципом має стати право громадян на участь в управлінні державою в цілому й на місцевому рівні [97].

Важливою вимогою Хартії є офіційне визначення та закріплення основних принципів функціонування місцевого самоврядування в державному законодавчому полі й у головному законі країни – Конституції. Згідно зі ст. 3 Хартії, чітко визначено право та спроможність місцевих органів влади частково брати участь у загальнодержавних справах, а також здійснювати регулювання й управління в державних питаннях, що стосуються місцевого населення

Фінансове забезпечення місцевого самоврядування займає особливе місце в Хартії. У ст. 9 зазначено, що міська влада має право на свої власні ресурси, які використовують на власний розсуд, згідно з програмою соціально-економічного розвитку. В Хартії закладено взаємодопомогу та захист слабких у фінансовому відношенні регіонів та їх органів влади. Така допомога надається через трансфертні платежі (базову дотацію, субвенції, реверсні дотації, додаткові дотації), при цьому вищі органи влади не мають права тиснути й втручатися в управління місцевих органів у впровадженні самостійної політики. Функціонування місцевих фінансів, згідно з Хартією, обумовлюється правами та відповідальністю місцевої влади щодо їх формування, розподілу та використання. Зокрема, передбачено, що місцева влада повинна самостійно формувати власні фінансові ресурси. Четверта частина власних коштів місцевих бюджетів може формуватися за рахунок місцевих податків s зборів, розмір яких, в межах обумовлених податковим законодавством, має право встановлювати місцева влада [162].

Завдяки Хартії в європейських країнах було сформовано органи влади субнаціонального рівня та фінансово спроможні регіони. Зазначений документ надав місцевому самоврядуванню правовий статус та можливість здійснювати управління в інтересах громадян. З вищенаведеного видно, що Європейське Співтовариство акцентує

увагу на розширенні фіскального простору за умов децентралізації та зміцненні фінансової бази місцевих бюджетів, в основу якої покладено систему місцевого оподаткування.

Світова практика свідчить про нерозривний зв'язок між ефективним функціонуванням органів місцевого самоврядування і їх можливістю розпоряджатися належними фінансовими ресурсами. Аналізуючи особливості децентралізації в країнах із перехідною економікою й розвинених країнах Р. Бірд відмічав, що головним критерієм, який засвідчує фінансову автономію місцевих властей, на думку автора, є наявність у них прав прийняття рішень у сфері власних фінансів. Якщо такого права не передбачено в законодавстві, то місцева влада фінансової автономії не має. При цьому основою фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування постають доходи місцевих бюджетів, які науковець ділить на три групи:

– податкові доходи;

– доходи від надання послуг ОМС (прибирання території, вивезення сміття, комунальні послуги);

– доходи від комунального майна (орендна плата, доходи від комунального майна).

Окрім того, податкові доходи Р. Бірд також ділить на три групи, а саме майнові податки, податки на бізнес, податки на природні ресурси (додаток Е). На підставі їх аналізу вчений робить висновок, що місцеві податки повинні бути легкі в адмініструванні, спричиняти виникнення податкового обов'язку лише (переважно) резидентів тієї чи іншої території, не повинні створювати проблем щодо податкової гармонізації або податкової конкуренції з іншими територіями. Виходячи з дослідження, тільки податок на майно, податки на транспортні засоби, збори й внески користувачів тих чи інших суспільних благ задовольняють ці вимоги [362, с. 177–193].

У своїх дослідженнях О. П. Кириленко зазначає, що головним джерелом доходів місцевих бюджетів багатьох зарубіжних країн є місцеві податки, збори й платежі, загальна кількість яких в окремих випадках є досить значною. Усі місцеві податки залежно від об'єкта оподаткування науковець ділить на чотири групи [129, с. 569]:

– місцеві податки на доходи (корпоративні та особисті). Ці податкові платежі, зокрема, є вагомими в податкових надходженнях місцевих бюджетів країн Прибалтики й Скандинавії;

– місцеві податки з продажу. Вони набувають різноманітних форм, але за своєю суттю це податки на продані товари та послуги. За

рахунок цієї групи податків формуються податкові надходження місцевих бюджетів Нідерландів, Австрії;

– податки на нерухомість. Особливо відчутну роль ці податкові платежі відіграють у федеративних країнах;

– інші місцеві податки. Відображають політику місцевої влади у сфері охорони навколишнього природного середовища, зайнятості, податки, які справляються у вигляді плати за послуги, які надає місцева влада (користування електроенергією, газом, каналізацією тощо).

Україна ратифікувала Угоду про асоціацію з ЄС. Євроінтеграція є головним зовнішньополітичним пріоритетом держави. Тому для формування фінансово самодостатніх регіонів в Україні необхідним виступає *врахування досвіду європейських країн,* що дозволить визначити шляхи розширення фіскального простору регіонів України в умовах фінансової децентралізації.

До важливих змін у формуванні фіскального простору регіонів багатьох країн (Угорщини, Ісландії, Нідерландів, Португалії, а також на місцевому рівні Іспанії) потрібно віднести перехід від необмежених повноважень у питанні визначення податкових ставок до повноважень щодо їх визначення з урахуванням обмежень, що встановлюються центральними органами влади.

При використанні загальнодержавних податків як джерела доходів місцевих бюджетів ОМС не мають права змінювати податкові ставки або корегувати базу оподаткування (за рахунок надання податкових пільг), але можуть ініціювати внесення змін до умов міжбюджетного розподілу податків. Досить часто коригування такого розподілу спрямоване на виконання завдань горизонтального фінансового вирівнювання.

Як показує табл. 1.3, до систем міжбюджетного розподілу податків найчастіше включаються податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток підприємств і ПДВ. Ці податки відрізняються високою дохідністю, а тому є привабливими для місцевих бюджетів. Водночас досить часто відбувається зарахування частини надходжень від указаних податків не лише до місцевого, але й до центрального бюджету тієї чи іншої країни. Порядок унесення змін до умов міжбюджетного розподілу податків визначається у відповідних законах, що відбувається досить рідко.

Таблиця 1.3

Основні елементи міжбюджетного розподілу податків у деяких унітарних країнах Європи

Країна	Загальнодержавні податки, що надходять до місцевих бюджетів	Порядок внесення змін до формули розподілу	Частота внесення змін до формули розподілу	Наявність елементів горизонтального вирівнювання
Греція	Податок на трансакції та податок на специфічні послуги	Урядом	Рідко	Ні
Данія	Податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток	Урядом через закон про розподіл податків	-	Ні
Італія	Податок на доходи фізичних осіб, ПДВ, акцизи	Законом про фінанси	-	Ні
Іспанія	ПДВ, акцизи	Парламентом	Рідко	Ні
Угорщина	Податки на нерухомість	Законом про місцеві податки	Рідко	Так
Фінляндія	Податок на прибуток	Урядом через закон про розподіл податків	-	Ні
Чеська республіка	Податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток, ПДВ	Урядом через закон про розподіл податків	Нерегулярно	Так

**Побудовано автором на основі [59; 77; 157; 159; 199].*

Дослідження й адаптація іноземного досвіду інклюзивного розвитку регіону в умовах децентралізації, зокрема особливостей формування та використання фінансових ресурсів адміністративно-територіальних одиниць локального й субнаціонального рівнів, є важливою складовою частиною забезпечення дієвості аналогічних процесів в Україні та досягнення швидких темпів позитивних перетворень.

За умов фінансової децентралізації місцеві органи влади повинні використовувати надані їм можливості та орієнтуватись на досягнення

цілей інклюзивного розвитку своїх територій із метою зменшення й поступової ліквідації наявних міжрегіональних відмінностей. Підпорядкування господарських процесів концепції інклюзивного розвитку регіону забезпечить зменшення соціальних нерівностей, покращання якості та умов життя в регіоні, що є основною детермінантою проведення реформи фінансової децентралізації.

У цьому контексті потребують більш активного залучення до цієї діяльності органи місцевого самоврядування як «природного посередника» між європейськими інституціями, національним урядом і громадянами (з урахуванням принципу субсидіарності), оскільки справедливість та добробут суспільства залежать також від урахування й досягнення європейських стандартів у галузі місцевого регіонального розвитку, а також практичного впровадження інноваційних інструментів у галузі місцевого й регіонального розвитку в українську практику [2].

Зарубіжний досвід свідчить, що за умов посилення фінансової децентралізації відбувається зменшення податкового навантаження, водночас збільшуються витрати на боротьбу із бідністю та соціальне забезпечення, що відповідає орієнтирам інклюзивного розвитку. Зокрема фінансова децентралізація та зміна відносин у владі створюють нові резерви для розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів. Можливість органів місцевої влади впливати на формування та використання акумульованих у місцевих бюджетах фінансових ресурсів створює додаткові стимули для зміцнення податкової бази регіону шляхом активізації інклюзивного розвитку, за якого більшість членів суспільства відчувають на собі результати економічного зростання.

Розширення фіскального простору в контексті фінансової децентралізації сприяє зацікавленості органів місцевого самоврядування до підвищення ефективності фіскальних відносин шляхом покращення підприємницького клімату, запровадження податкового стимулювання розвитку окремих видів діяльності, підвищення якості податкового контролю та рівня податкової культури, що дозволить збільшити наповнення місцевих бюджетів, у поєднанні із розширенням можливостей для перспективної орієнтації бюджетного процесу (зокрема оптимізації видатків бюджету) на досягнення цілей інклюзивного розвитку (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Вплив фінансової децентралізації на розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону

Детермінанти фіскального простору	Вплив фінансової децентралізації на:	
	розширення фіскального простору	**інклюзивний розвиток регіону**
Фіскальна політика	- розширення системи місцевого оподаткування; - зростання частки загальнодержавних податків, що надходять до місцевих бюджетів; - збільшення податкових повноважень ОМС.	- стимулює зацікавленість місцевого самоврядування до налагодження ефективної системи податкового адміністрування задля зниження рівня тіньової економіки та максимального залучення населення регіону до сплати податків
Бюджетна спроможність	- закріплення майнових прав на землю за ОМС; - право на здійснення депозиту вільних коштів; - можливість самостійного прийняття рішень щодо використання ресурсів місцевих.	- залучення населення громад регіону до активної участі у процесах розвитку через створення бюджету участі
Податковий потенціал	- зацікавленість ОМС у створенні сприятливого конкурентного середовища та зростання прибутковості діяльності суб'єктів господарювання в регіоні; - розуміння того, що сплачені податки надходять до місцевого бюджету і використовуються на потреби громади сприяють підвищенню рівня податкової культури; - надання додаткових фінансових ресурсів на місцевий рівень зміцнює податкову безпеку в регіоні.	- збільшення можливостей налагодження співпраці між владою, бізнесом та населенням, що сприяє залученню інвестицій в регіон; - зацікавленість ОМС у створені нових робочих місць дає можливість розширити податковий потенціал регіону

**Розроблено автором.*

Отже, посилення ролі місцевого самоврядування як основної ланки управління інклюзивним розвитком регіону за умов децентралізації потребує зміцнення його матеріально-фінансової бази задля підвищення дієздатності територіальної громади у вирішенні питань зростання добробуту населення.

Як свідчить зарубіжний досвід та проведене дослідження, передача прав і повноважень щодо формування фінансових ресурсів від держави на місцевий рівень у процесі фінансової децентралізації створює умови для розширення фіскального простору регіону й сприяє

активізації його інклюзивного розвитку, що є важливим у контексті підвищення рівня життя населення й усунення регіональних диспропорцій. Це обумовлює необхідність формування методологічного базису пізнання й розкриття парадигми фіскального простору інклюзивного розвитку регіону задля проведення його оцінки та обґрунтування стратегічних пріоритетів його розширення.

Отже, за підсумками дослідження теоретичних засад фіскального простору інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації зроблено наступні висновки:

1. Доведено, що в умовах кризових явищ в економіці держави необхідним і нагальним постає здійснення заходів, спрямованих на відновлення та подальшу інтенсифікацію розвитку регіону. Обґрунтовано, що категорія «розвиток регіону» потребує оновленого бачення з огляду на активну реалізацію політики децентралізації, впровадження нових підходів до управління регіонами та глибоку зміну законодавства у сфері регіональної політики. Розвиток регіону запропоновано розглядати як процес досягнення комплексних якісних і кількісних змін економічних, соціальних, екологічних характеристик просторової системи, що відбувається внаслідок цілеспрямованого впливу на сукупність адміністративно-територіальних одиниць задля підвищення добробуту та якості життя населення.

2. Здійснено логічне групування теорії регіонального розвитку та їх структурне відображення, що дозволило визначити місце теорії інклюзивного розвитку регіону в системі наукових моделей та концепцій, виокремити періоди розвитку наукових течій, які заклали теоретичний фундамент інклюзивного бачення регіонального зростання, розкрити науковий базис інклюзивного підходу до соціально-економічного піднесення. Аналіз та систематизація за роками видання основних праць науковців, що досліджували проблематику регіонального розвитку та розміщення продуктивних сил, дозволив сформувати схематично-наглядовий опис генезису теорій інклюзивного розвитку регіону.

3. У роботі дістала подальшого розвитку систематизація та компаративний аналіз теорій регіонального розвитку, що дало можливість обґрунтувати авторський підхід до визначення поняття «інклюзивний розвиток регіону» як процесу досягнення комплексних якісних і кількісних змін просторової системи, на основі розвитку економічної сфери шляхом збільшення ступеня залучення населення до суспільно корисної діяльності, формування доступної

інфраструктури регіону задля створення рівних можливостей особистісного розвитку та забезпечення справедливого розподілу отриманих результатів, що виступає передумовою соціального піднесення, зниження рівня диференціації населення й підвищення рівня його добробуту.

4. Встановлено, що на сучасному етапі у теоріях регіонального розвитку акценти зміщуються в сторону активізації внутрішнього потенціалу та налагодження міжрегіональної співпраці, що дозволяє досягти ефекту синергії від спільного використання переваг та ресурсів окремих територій. Водночас інтенсифікація процесів глобалізації ставить розвиток як національних, так і регіональних економік від впливу масштабних світових тенденція, що визначаються як мегатренди. Серед них основними є: інтенсивний розвиток новітніх технологій та диджиталізація; демографічні зміни, міграція й урбанізація; загострення екологічних проблем. Зазначені мегатенденції визначатимуть напрямки інклюзивного розвитку та особливості змін у фіскальному просторі регіонів й набуватимуть усе більшого впливу в стратегічній перспективі. Обґрунтована необхідність формування нового бачення регіонального розвитку та обґрунтування відповідного організаційно-економічного забезпечення саморозвитку регіонів із врахуванням можливостей наданих проведеною децентралізацією, особливостей сформованих в країні бюджетно-податкових відносин та здійснення своєчасних заходів щодо мінімізації негативного впливу глобальних мегатрендів.

5. У роботі доведена необхідність подальшого дослідження теоретичних та інституційних засад інклюзивного розвитку регіону з огляду на реалізацію політики децентралізації влади та необхідності відповідного фінансового забезпечення цих процесів шляхом розширення фіскального простору. Здійснено розкриття сутності та наукова ідентифікація поняття «*фіскальний простір інклюзивного розвитку регіону»,* що формує собою середовище взаємодії органів місцевого самоврядування, економічних суб’єктів і населення в межах окремого регіону та визначає їхні можливості щодо акумулювання й нарощення фінансових ресурсів для досягнення цілей інклюзивного розвитку, обсяг яких визначається параметрами фіскального простору регіону (механізми фіскальної політики, бюджетним устроєм і структурою бюджетної системи а також величиною податкового потенціалу території) та перспективами його розширення за умов фінансової децентралізації.

6. Обґрунтовано, що у дослідженнях українських науковців термін фінансова децентралізація залишається недостатньою мірою визначеним. Зокрема, у вітчизняній економічній науці паралельно вживаються поняття «фінансова децентралізація», «фіскальна децентралізація», «бюджетна децентралізація». У роботі удосконалено визначення сутності фінансової децентралізації, яку на відміну від наявних дефініцій, розглянуто як комплексне поняття, що охоплює процес передачі повноважень від державних органів влади на місцевий рівень щодо формування та використання фінансових ресурсів субнаціонального та базового рівнів, якими є кошти, акумульовані в місцевих бюджетах, позабюджетних фондах й інші (добровільні внески громадян, кошти суб'єктів господарювання, грантових програм, проектів тощо), що дає змогу забезпечити фінансову самостійність місцевого самоврядування у вирішенні власних самоврядних функцій і задоволення інтересів населення відповідної території, стимулює максимальне його залучення до процесів соціально-економічного розвитку.

7. Здійснено ретроспективний аналіз еволюції ідей децентралізації у світі. Визначено місце фінансової децентралізації серед суміжних понять та обґрунтування її значення для розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону на основі узагальнення європейського досвіду формування і використання фінансових ресурсів адміністративно-територіальних одиниць базового та регіонального рівнів, адаптація яких є важливим чинником забезпечення дієвості аналогічних процесів ефективного функціонування органів місцевого самоврядування та розпорядження належними фінансовими ресурсами в Україні.

8. Визначено, що Європейське співтовариство акцентує увагу на міцній фінансовій основі місцевих бюджетів, в основі яких покладено система місцевого оподаткування. Вирівнювання міжрегіональних диспропорцій здійснюється через систему міжбюджетних відносин, яка у різних країнах має свої особливості. Визначено, що процеси фінансової децентралізації у різних країнах характеризуються суттєвими відмінностями у формуванні і використання фінансових ресурсів адміністративно-територіальних одиниць базового та регіонального (субнаціонального) рівня. Розкриття ролі та значення фінансової децентралізації дало можливість встановити, що на практиці вона може сприяти розширенню, згортанню або стабілізації фіскального простору інклюзивного розвитку регіону.

РОЗДІЛ 2
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗШИРЕННЯ ФІСКАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

2.1. Методологічний базис пізнання фіскального простору інклюзивного розвитку регіону

Модифікація наукових теорій про фінанси, регіональний просторовий розвиток, виникнення концепції інклюзивного розвитку зумовлені безперервним зростанням та зміною потреб суспільства, новими вимогами соціально-економічного піднесення, переважанням децентралізаційних моделей управління цими процесами. Практичне втілення здобутків цих теорій, які полягають у визначенні оптимальних параметрів просторового розвитку, напрямків трансформації фінансових відносин у процесі децентралізації та пошуку додаткових джерел ресурсів задля досягнення стратегічних цілей інклюзивного зростання, обумовлює необхідність розроблення відповідного методологічного базису комплексного дослідження фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів в умовах фінансової децентралізації.

Задля чіткої ідентифікації поняття «фіскальний простір інклюзивного розвитку регіону» та формулювання його змістовної характеристики, зазначимо, що інклюзивний розвиток являє собою стратегічний орієнтир трансформації територіально-просторової структури, основним чинником досягнення якого визначено формування та нарощення фінансових ресурсів регіону, що можливе лише за сприятливих умов розвитку підприємницької діяльності, громадської активності та ініціативи місцевого самоврядування, відносини яких обумовлюються параметрами фіскального простору регіону.

Ключова роль у процесі активізації інклюзивного розвитку регіону, відведена фіскальному простору, вимагає дотримання низки *принципів щодо його формування*:

– збалансованість і системне застосування інструментів та механізмів фіскальної політики;

– ефективність бюджетної системи та чіткий розподіл прав і

повноважень між різними рівнями інституційних структур, що забезпечують її функціонування;

– нарощення податкового потенціалу регіону, шляхом створення сприятливого бізнес середовища задля включення його у процеси регіонального розвитку, налагодженої взаємодії місцевого самоврядування, бізнесу та громади;

– здатність забезпечити максимізацію соціального добробуту, що досягається поєднанням економічної стабільності, ефективним перерозподілом акумульованих у регіональних бюджетах ресурсів і справедливим розподілом отриманих у результаті соціально-економічного піднесення благ.

Потреба у дослідженні методологічних аспектів фіскального простору інклюзивного розвитку регіону зумовлена відсутністю узгоджених думок і підходів як щодо визначення економічної природи, складових та обмежуючих параметрів фіскального простору, так і щодо концептуального підґрунтя інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації. *Чинниками* проведення комплексного дослідження фіскального простору інклюзивного розвитку регіону в сучасних соціально-економічних умовах є:

– об’єктивна потреба розробки нових концептуальних засад регіонального розвитку, орієнтованого на досягнення інклюзивних цілей, які враховують можливості розширення фіскального простору за умов фінансової децентралізації;

– необхідність адаптації механізму управління регіональним розвитком до вимог дотримання принципів інклюзивності;

– визначення стратегічних пріоритетів та перспективних напрямів регіонального розвитку вимагає формування адекватного інформаційного забезпечення та розробки відповідної методики оцінювання фіскального простору та його впливу на інклюзивний розвиток регіону в умовах фінансової децентралізації;

– необхідність формування таких умов, за яких регіони отримати б конкурентні переваги та потенційні можливості для нарощення фінансових ресурсів та забезпечення власного саморозвитку на засадах інклюзивності.

Дотримання перелічених вимог є обов’язковою умовою вирішення існуючих на сьогодні проблем, пов’язаних із міжрегіональною диференціацією та нерівномірністю регіонального розвитку. Їх врахування при формуванні регіональної політики дозволить посилити ефективність використання фінансових ресурсів регіонів, сприятиме

стимулюванню інвестиційної активності, зміцнити конкурентоспроможність регіонів та дозволить знизити соціальну напругу, покращити добробут населення. Зазначене доводить актуальність та своєчасність дослідження науково-прикладної проблеми формування та розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації.

Результатом наукового аналізу теоретичних здобутків вчених, які розглядали питання фіскального простору, інклюзивного розвитку регіону та особливостей децентралізації (розділ 1 роботи), варто зазначити, що вони носять переважно частковий характер, тоді як комплексне дослідження проблематики формування інклюзивного розвитку регіонів в умовах фінансової децентралізації на сьогодні відсутнє. Водночас спостерігається методологічна дилема у підходах до ідентифікації параметрів фіскального простору, методів аналізу інклюзивного розвитку регіонів. Відсутнім є також належне наукове обґрунтування методології пізнання цієї проблеми, недостатня увага приділена закономірностям взаємодії складових фіскального простору та їх впливу на спроможність регіону забезпечити інклюзивний розвиток.

Зазначимо, що універсальну методологію дослідження, придатну для пізнання будь-якого конкретного явища розробити не можливо, однак можна виділити декілька характеристик, що доцільно покласти в основу її формування. Методологія, як вчення про принципи побудови, форми і науково-пізнавальної діяльності, визначає змістовні та формальні компоненти наукового дослідження. Змістовна компонента вказує на те, що і для чого вивчається у роботі, розкриває зміст та мета дослідження. Формальна складова методології пояснює якими методами та засобами доцільно користуватись задля отримання нового знання.

Загальний алгоритм наукового дослідження може бути зведений до таких етапів:

– конкретизація теоретичного змісту означеної проблеми, зокрема наукова ідентифікація основних категорій об’єкта дослідження, визначення його складових та об’єктно-суб’єктного взаємозв’язку;

– формування концептуального підходу та формулювання гіпотез;

– підбір, систематизація та імплементація методів дослідження;

– узагальнення результатів та отримання нових знань.

Методологія дослідження фіскального простору інклюзивного розвитку регіону має свої специфічні компоненти, що зумовлено

особливістю об’єкта дослідження, його внутрішньою структурою та взаємозв’язками складових елементів. Запропонована концептуальна схема формування методологічного базису соціально-економічних процесів була відповідним чином адаптована та використана у дослідженні фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів (рис. 2.1).

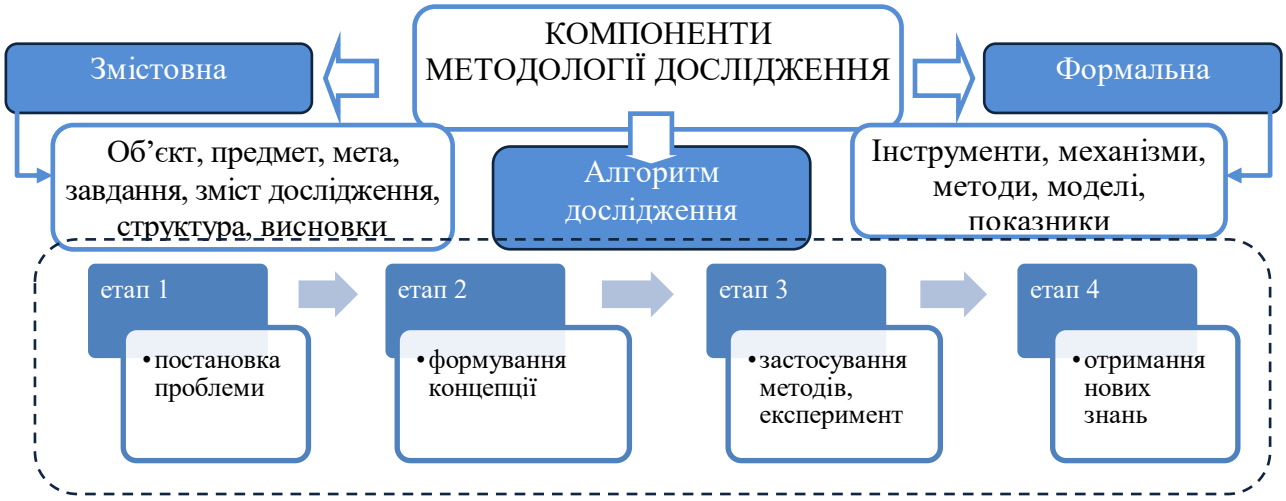

Рис. 2.1. *Компоненти методології наукового пізнання соціально-економічних процесів*

**Систематизовано автором.*

Метою дослідження є теоретико-методологічне обґрунтування оптимальних параметрів фіскального простору інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації та розроблення практичних рекомендацій щодо стратегічних пріоритетів його розширення. Відповідно до цього *об’єктом дослідження* є фіскальний простір інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації, а *предметом* – теоретико-методологічні основи його формування та розширення з урахуванням особливостей проведеної реформи фінансової системи.

Робочою гіпотезою є теза, що обґрунтування теоретико-методологічних основ та практична імплементація встановлення оптимальних параметрів фіскального простору регіону за умови його розширення у процесі фінансової децентралізації сприятиме активізації інклюзивного розвитку регіону. У зв’язку з цим вважаємо необхідним визначення проблемних питань функціонування податкової та бюджетної систем, інклюзивного розвитку регіонів задля визначення стратегічних пріоритетів зміцнення фінансової основи інклюзивного розвитку регіонів, розширення його фіскального простору за умов фінансової децентралізації.

Методологічні засади інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації ґрунтуються на фундаментальних положеннях економічної теорії та політекономії, класичних і сучасних теоріях регіонального розвитку та інклюзивного зростання, теорії місцевих фінансів тощо.

Процес наукового пізнання фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів має свій логічний порядок, що відображається у структуруванні дослідницького процесу та застосуванні адекватних йому методів та методичних підходів (рис. 2.2).

Таким чином методологічні засади дослідження фіскального простору інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації, включають теоретичну концептуалізацію інклюзивного розвитку регіону та його фінансового забезпечення; наукову ідентифікацію сутності фіскального простору; визначення векторів розширення фіскального простору й напрямків активізації інклюзивного розвитку регіону.

Рис. 2.2. *Алгоритм методології наукового дослідження фіскального простору інклюзивного розвитку регіону*

**Розроблено автором.*

Складність та мінливість об’єкту дослідження зумовлює необхідність формування відповідної методології. Так *перший етап* дослідження фіскального простору інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації є етапом формування проблеми та конкретизації теоретичного змісту об’єкта пізнання.

Задля цього визначаються історичні передумови формування теорії інклюзивного розвитку регіонів, проводиться систематизація й компаративний аналіз концепцій та моделей регіонального розвитку, здійснюється наукове обґрунтування визначення «інклюзивний розвиток регіону». Паралельно на цьому етапі дослідження важливим є визначення сутності й складових фіскального простору регіону та їх характеристика, розкриття авторського бачення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону. Актуальним у межах проблеми дослідження є розкриття особливостей здійснення фінансової децентралізації, як умови розширення фіскального простору регіонів. Тому на цьому етапі важливо відобразити категоріальний апарат і взаємозв’язок понять «податкова децентралізація», «децентралізація доходів», «децентралізація витрат», «бюджетна децентралізація», «фіскальна децентралізація», «фінансова децентралізація». Узагальнення європейського досвіду фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону в умовах децентралізації дозволяє розкрити сутність фінансової децентралізації та значення фіскального простору для регіонального розвитку та досягнення принципів інклюзивності.

На *другому етапі* здійснюється концептуалізація та методологічне обґрунтування, у процесі чого формується методологічний базис наукового пізнання фіскального простору інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації. На цьому етапі проводиться обґрунтування концепції та механізму інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації, а також удосконалення методичних підходів до оцінки фіскального простору та його впливу на інклюзивний розвиток регіону в умовах фінансової децентралізації. У контексті цього доцільно удосконалити науково-методичний підхід інтегрального оцінювання інклюзивного розвитку регіонів, аналізу фіскального простору, а також систематизувати індикатори оцінювання процесів фінансової децентралізації та конкретизувати алгоритм їх обчислення. Цей етап дослідження

спрямований на поглибленню науково-методологічних основ формування та розширення фіскального простору задля активізації процесів регіонального розвитку та дотримання орієнтирів інклюзивного зростання.

Третій етап передбачає практичне використання запропонованих методичних підходів і оцінювання різних аспектів прояву й функціонування об'єкта дослідження. Враховуючи комплексність і міждисциплінарність дослідження, що обумовлене складною структурою об'єкта дослідження, в межах третього етапу основна увага акцентується на особливостях функціонування фіскального простору та динаміці його розширення в умовах фінансової децентралізації. Задля цього проводиться дослідження інституційно-правових передумов розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів за умов фінансової децентралізації, здійснюється ідентифікація етапів проведення фінансової децентралізації та розкриття змін у системі фінансових відносин в країні та її регіонах. На цьому етапі передбачається проведення оцінки стану та тенденції формування доходів місцевих бюджетів регіонів. Важливо визначити особливості формування дохідної і видаткової частин місцевих бюджетів задля оцінки їх узгодженості із цілями і завданнями фінансової децентралізації. Невід'ємною складовою при цьому є визначення ролі та значення видатків у досягненні цілей інклюзивного розвитку регіонів. Водночас на третьому етапі наукового пізнання постає потреба у комплексній діагностиці фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів із застосуванням інтегральної оцінки фінансової децентралізації, що дозволить визначити динаміку її рівня та оцінити вплив розширення фіскального простору на фінансові можливості регіонів досягти перспектив інклюзивного зростання.

Четвертий етап – етап виявлення взаємозв'язків і закономірностей. На цьому етапі акцентується увага на оцінці рівня й динаміки інклюзивного розвитку регіонів в умовах фінансової децентралізації, здійснюється аналіз фінансової спроможності регіонів і визначаються проблеми щодо фінансового забезпечення їх розвитку. Для встановлення закономірностей інклюзивного розвитку регіонів в умовах фінансової децентралізації та розширення фіскального простору важливо здійснити оцінку фінансової спроможності територіальних громад. Задля виявлення взаємозв'язків і обґрунтування напрямів активізації інклюзивного розвитку регіонів за

умов фінансової децентралізації та розширення фіскального простору доцільно здійснити моделювання впливу розширення параметрів фіскального простору за умов фінансової децентралізації на інклюзивний розвиток регіону; оцінити ризики та переваги фінансової децентралізації для інклюзивного розвитку; обґрунтувати шляхи мінімізації негативних ефектів.

Обґрунтування стратегічних пріоритетів та напрямів розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів в умовах фінансової децентралізації здійснюється на *п'ятому етапі*. Зазначений етап передбачає визначення напрямів розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону; розробку організаційно-економічного механізму фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону та обґрунтування рекомендацій щодо мінімізації негативного впливу мегатрендів на розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів у стратегічній перспективі.

Методологія наукового дослідження у процесі теоретичної та прикладної діяльності передбачає застосування відповідних методів. У контексті проведення комплексного дослідження фіскального простору інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації, формування теоретико-методологічних і прикладних основ її наукового пізнання, важливим є визначення комплексу методів, використання яких сприятиме одержанню нових об'єктивних характеристик об'єкта дослідження, а також тих процесів і явищ, що пов'язані із його функціонуванням.

При проведенні дослідження та виконанні поставлених завдань було використано як універсальні методи пізнання, що використовуються у різних напрямках наукових досліджень, так і загальноприйняті в економічній науці методи (табл. 2.1).

Варто зазначити, що пізнання фіскального простору інклюзивного розвитку регіону, як складної надбудови фінансових взаємозв'язків у процесі забезпечення інклюзивного зростання вимагає застосування системного, просторового та комплексного підходу до його вивчення.

Системний підхід дозволяє дослідити загальні закономірності інклюзивного розвитку регіону його внутрішньої цілісності та організації як просторової системи. Водночас *просторовий підхід* до процесу інклюзивного розвитку сприяє виявленню зав'язків у організації та регулюванні явищ і процесів, що відбуваються в межах фіскального простору [194].

Таблиця 2.1.

Сукупність методів дослідження фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів

Етап дослідження	Методи дослідження	Застосування у процесі дослідження фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів
Етап 1	діалектичний, пізнання, системний та логіко-структурний підходи, методи дедукції та індукції, компаративний аналіз; систематизації та аналогії	– при дослідженні генезису теорії інклюзивного розвитку регіону; – при концептуалізації фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів, розкритті його сутності та складових; – для дослідження фінансової децентралізації як умови розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону
Етап 2	методи системного аналізу, синтезу та узагальнення	– у процесі розкриття методологічних основ пізнання інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації (п. 2.1, 2.2, 2.3);
Етап 3	історико-аналітичний та системно-структурного аналізу соціально-економічних процесів та явищ; статистичний та графічний;	– для дослідження фіскального простору регіону за показниками доходів місцевих бюджетів (п. 3.1); – для розкриття динаміки витрат місцевих бюджетів як детермінанти фіскального простору регіонів; – задля діагностики параметрів податкового потенціалу регіонів (п. 3.3); – при дослідженні етапів проведення фінансової децентралізації та її оцінки як умови розширення фіскального простору регіонів (п. 3.4);
Етап 4	статистичний, табличний, та графічний, спостереження порівняння; економіко-математичне моделювання та інтегральний аналізу	– для аналізу доходів місцевих бюджетів та тенденцій розвитку регіонів під впливом фінансової децентралізації(п.3.2, 4.2, 4.3); – для оцінки ефективності процесу фінансової децентралізації за доходами та видатками, рівня й динаміки інклюзивного розвитку регіонів та моделювання впливу фінансової децентралізації на інклюзивний розвиток регіону (п.3.3, 4.1; 5.1);
Етап 5	стратегічного аналізу та системного узагальнення	– при визначенні напрямів розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону (п. 5.1); – при розкритті організаційно-економічного механізму фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації(п. 5.2); – при обґрунтуванні рекомендацій щодо мінімізації негативного впливу мегатрендів на розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів у стратегічній перспективі (п. 5.3).

**Розроблено автором.*

Продовжуючи та доповнюючи думку Ю. Кузькіна [147] вважаємо, що розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів має ґрунтуватися на *комплексному підході*, що враховує взаємозалежність складових фіскального простору, таких як *орієнтири та механізми фіскальної політики* (узагальнююча характеристика граничних можливостей та спроможності органів влади, місцевого самоврядування і сукупності економічних суб'єктів фінансових відносин, які діють в рамках механізму оподаткування формувати базу для податкових надходжень до місцевого бюджету та здійснювати раціональні видатки на інклюзивний розвиток), *бюджетний устрій та бюджетна структура* (інституціональну включеність регіону до загального управління державним фінансами через встановлення механізмів взаємодії бюджетів різних рівнів; відображає інституційне забезпечення прав та повноважень різних рівнів влади, зокрема місцевого самоврядування щодо залучення додаткових (неподаткових) джерел фінансування заходів, а також здійснення додаткових видатків на вирішення завдань та досягнення цілей інклюзивного розвитку); *податковий потенціал* (узагальнююча системна характеристика спроможності території продукувати певний обсяг доходу, що залежить від наявних трудових, фінансових, природних ресурсів та підприємницької активності, синергетичний ефект від взаємодії яких призводить до формування податкової бази та визначає можливості ефективного акумулювання фінансових ресурсів регіону й здійснення оптимальних видатків, орієнтованих на досягнення цілей інклюзивного розвитку).

Розроблення теоретико-методологічних та прикладних засад фіскального простору інклюзивного розвитку регіону необхідно здійснювати на основі *системного підходу,* який дає змогу розглянути об'єкт дослідження як цілісну систему взаємопов'язаних і взаємодіючих компонентів з урахуванням впливу фінансової децентралізації. Методологічна специфіка системного підходу полягає в тому, що об'єкт дослідження розглядається як складна сукупність елементів, що взаємодіють між собою, підпорядковуючись певним законам та закономірностям, виявлення та вивчення яких і є метою дослідження. При цьому особлива увага звертається на різноманіття внутрішніх і зовнішніх зв'язків системи, на процес об'єднання основних понять у єдину теоретичну картину, що дає змогу виявити сутність цілісності системи.

Сутність системного підходу полягає у тому, що фіскальний простір інклюзивного розвитку регіону, а також усі елементи й операції, що відбуваються в його межах, повинні розглядатися як одне ціле, в сукупності та у взаємозв'язку один з одним. Фіскальному простору інклюзивного розвитку регіону притаманні властивості систем, такі як [213, с. 247–256]:

1) цілісність – фіскальний простір формує цілісна сукупність елементів – фіскальна політика, бюджетний устрій та бюджетна система й податковий потенціал, які визначають його межі й обумовлюють взаємовідносини економічних суб'єктів;

2) умовність кордонів – виходячи із розуміння простору, межі фіскального простору регіону не завжди вдається чітко визначити, відокремити від об'єктів зовнішнього середовища, які також мають активний вплив на коливання фіскального простору інклюзивного розвитку регіону;

3) емерджентність – при взаємодії усіх складових фіскальний простір інклюзивного розвитку регіону набуває нових властивостей, рис, якостей, не притаманних жодному з об'єктів, з яких вона складається;

4) гомеостатичність – здібність системи довгий час функціонувати без суттєвого зниження ефективності;

5) порядок, взаємозв'язок, взаємодія економічних суб'єктів в межах фіскального простору інклюзивного розвитку регіону визначений складовими цієї системи та нормативно-інституційним забезпеченням, що виступає обмежувачем та окреслює можливості кожного з них;

6) ієрархія – структура бюджетної системи та бюджетний устрій обумовлює наявність декількох рівнів підпорядкованості у процесі формування фіскального простору та обумовлює відповідні функції органів місцевого самоврядування, їх можливості щодо активізації інклюзивного розвитку регіону та способи досягнення поставлених цілей;

7) агрегування – інклюзивний розвиток регіону досягається активізацією відповідної діяльності в межах окремих ОТГ та районів, що його формують;

8) багатофункціональність – характеризує здатність фіскального простору, який має конкретно визначену структуру зв'язків та елементів, до реалізації достатньо великої кількості функцій –

впливати на структуру виробництва, зайнятість, соціальне зростання та ін., що об'єднують у собі цілі інклюзивного розвитку;

9) гнучкість – властивість змінювати мету функціонування відповідно до змін внутрішньої структури та зовнішніх умов;

10) адаптація – параметри фіскального простору можуть змінюватись у відповідності до змін економічної ситуації в країні чи регіоні;

11) принцип децентралізації – полягає у дотриманні компромісу між централізацією системи та спроможністю окремих її складових елементів гнучко реагувати на вплив зовнішнього середовища. Співвідношення між централізацією та децентралізацією у межах фіскального простору визначається інструментами та механізмами фіскальної політики, рівнем децентралізації бюджетної системи;

12) самоорганізація – оптимальні параметри фіскального простору інклюзивного розвитку регіону здатні забезпечити акумулювання та накопичення фінансових ресурсів регіону, здійснення раціональних витрат та забезпечити активізацію інклюзивного розвитку.

Серед основних процедур системного підходу у дослідженні соціально-економічних систем за О. Шараповим виділяють [351]: встановлення меж системи, що досліджується; визначення над систем, формулювання їх цілей та суперечностей між ними; виявлення складу та структури системи; визначення усіх наявних зовнішніх зв'язків, комунікацій системи із зовнішнім середовищем; проведення дослідження системи в динаміці та розвитку.

Системний підхід наукового пізнання соціально-економічних систем передбачає встановлення *меж системи*, що досліджується. Векторами, що виступають обмеженнями для фіскального простору інклюзивного розвитку регіону у нашому дослідженні визначено орієнтири та механізми фіскальної політики; рівень бюджету та повноваження органів влади щодо його формування та здійснення раціональних видатків, які обумовлені бюджетним устроєм в державі; обсяг податкових надходжень який може бути акумульований у місцевих бюджетах та визначається потенційними можливостями території до формування податкової бази.

Структура системи являє собою сукупність замкнутих функціональних елементів, що визначають її зміст і об'єднаних зв'язками, що характеризують залежність елементів один від одного. Структуру фіскального простору інклюзивного розвитку регіону формують інструменти фіскальної політики, що впливають на

формування та використання коштів місцевих бюджетів; структура місцевих бюджетів та повноваження органів місцевого самоврядування; податковий потенціал регіону. Зазначені елементи у своїй сукупності та взаємозв'язку визначають правила взаємодії органів місцевого самоврядування та суб'єктів економічних відносин у процесі акумулювання достатніх фінансових ресурсів для забезпечення інклюзивного розвитку регіону із врахуванням умов фінансової децентралізації.

Теоретична концептуалізація фіскального простору інклюзивного розвитку регіону дозволяє нам ідентифікувати *категорію надбудови*, що можна відобразити таким взаємозв'язком: з одного боку, здатність регіону до інклюзивного розвитку зумовлена сприятливістю фіскального середовища та станом фінансових відносин між економічними суб'єктами, що відбуваються у його межах; а з іншого – саме від рівня розвитку конкретного регіону, обсягу та якості наявних ресурсів, ефективності їх використання залежить розмір отриманих доходів, що формують податкову базу та надходження до місцевих бюджетів, тим самим визначаючи ємність фіскального простору.

Фіскальному простору інклюзивного розвитку регіону властива *взаємодія зовнішнього та внутрішнього*, оскільки на формування впливають інструменти та механізми фінансової політики держави загалом, що виходить за межі окресленого регіонального простору. Крім того регіон є відкритою системою і на формування його фінансових можливостей можуть чинити вплив зовнішні економічні суб'єкти як міжнародні організації, іноземні інвестори. Щодо внутрішньої взаємодії, то її сутність проявляється через особливості окремих структурних елементів фіскального простору інклюзивного розвитку регіону, а також обумовлюється взаємодією суб'єктів економічних відносин у його межах. Зазначене доводить, що діалектика зовнішнього та внутрішнього є невід'ємною складовою і визначає зміст наукового пізнання фіскального простору інклюзивного розвитку регіону.

Використовуючи системний методологічний підхід наукового пізнання , вважаємо, що фіскальний простір інклюзивного розвитку регіону можна позиціонувати таким чином: 1) як самостійна система, яка створює умови для акумулювання фінансових ресурсів та здійснення оптимальних витрат для досягнення інклюзивного розвитку та покращення добробуту населення регіону; 2) як структурний елемент фіскального простору держави, що координує

своє функціонування у межах встановлених законодавством та визначених орієнтирів національного розвитку.

У контексті дослідження складних фінансово-економічних систем та особливостей їх організації варто звернути увагу на синергетичний підхід, запропонований Г. Хакененом [371]. *Синергія* – це сумарний ефект, який полягає у тому, що при взаємодії двох або більше факторів їх дія суттєво переважає ефект кожного окремого компонента у вигляді простої їх суми.

В економіці синергетичний ефект проявляється у тому, що комбіноване використання кількох взаємоузгоджених стратегій виявляється кориснішим, аніж ізольоване впровадження якоїсь однієї [46, с. 44–52]. Згідно синергетичного підходу, динаміка розвитку економічних систем відповідає еволюційному розвитку складних структур [213; 185, с. 65]. Адаптувавши рівняння еволюції до умов розвитку фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів, воно набуває такого виразу:

$$ФП_t = F(x_1, x_2, x_2; t) \quad (2.1)$$

де $ФП_t$ – стан фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів у часовому просторі t;

F – функція зв'язку параметрів системи фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів; x_1 – фіскальна політика; x_2 – бюджетна система та бюджетний устрій; x_3 – податковий потенціал; t – змінна часу.

Вихід із стану інертності та еволюцію в економічних системах забезпечує *самоорганізація*.

Потенціал розвитку економічних систем полягає у можливостях їх самоорганізації. Самоорганізація є процесом, в результаті якого створюється, відтворюється або удосконалюється організація складної динамічної системи [185, с. 275–278]. Н. Потапова стверджує, що в результаті прояву самоорганізаційних властивостей система генерує синергетичний потенціал, здатний через пошук множини траєкторій та нерівноважних станів руху вивести її на траєкторію стійкого розвитку [213].

Процес самоорганізації фіскального простору інклюзивного розвитку регіону характеризується становленням порядку в середовищі взаємодії економічних суб'єктів та органів місцевого самоврядування, який виникає за рахунок обмежень, визначених податковим і бюджетним законодавством, спроможністю території до

інклюзивного розвитку та формування податкової бази, що призводить до зміни просторової, часової та функціональної структури. Процеси самоорганізації відображаються у цілеспрямованому управлінні елементами фіскального простору, задля досягнення встановлених орієнтирів активізації інклюзивного розвитку регіонів. Самоорганізація в економіці обумовлена наявністю соціуму як головного елемента, здатного до розроблення стратегій подальших дій та прогнозування очікуваних змін.

Розглядаючи наукову проблематику щодо функціонування фіскального простору інклюзивного розвитку регіону в умовах децентралізації варто виділити специфічний принцип, дотримання якого є одним із орієнтирів досягнення самоорганізації об'єкту дослідження – *саморозвиток регіону.* Підтримуючи думку С. Гріневської [71, с. 56–69], зауважимо, що принцип саморозвитку характеризується здатністю самостійно вибирати цілі свого розвитку та критерії їх досягнення, змінюючи, за необхідності, як самі цілі, так і їх параметри, структуру та інші характеристики.

Визначальне значення у дослідженні має застосування *просторового підходу.* Згідно загального трактування просторовий розвиток являє собою відтворювальний процес елементів простору, що функціонує як система матеріальних потоків (сировинних ресурсів, товарів і послуг, організаційних, фінансових і людських капіталів тощо).

Категорію простору використовують практично всі науки, але в різних предметних концепціях. Так, суттєве значення у просторовому підході має вимірність географічного простору. Застосовуючи методи просторового аналізу теорії та методології географічної науки К. Нємець, Л. Нємець розрізняють [184]:

– нульвимірний простір – точковий, географічні об'єкти – точки;

– одновимірний простір – лінійний – відстані, переміщення, зв'язки;

– двовимірний простір – площинний, територіальне поширення географічних явищ;

– тривимірний простір – об'ємний – аналог фізичного простору;

– багатовимірний простір – використовується для багатовимірних класифікацій, формалізацій, систематизацій, аналізу.

Важливим елементом просторового аналізу є з'ясування територіальної організації соціальних, господарчих і природних систем, їх розміщення у просторі певної території та наявність просторових зв'язків між розташованими на окремій території об'єктами. Застосування такого підходу задля пізнання фіскального простору дає можливість визначити податковий потенціал регіону, району чи громади та перспективи наповнення бюджетів відповідного рівня, встановлюючи, тим самим, рамки функціонування фіскального простору окремого регіону. Мобілізація фінансових ресурсів територіальних утворень здійснюється із використанням інструментів та заходів фіскальної політики, що є доступні для органів місцевого самоврядування чи місцевої влади. Відповідно фіскальний простір інклюзивного розвитку регіону, у межах нашого дослідження, визначаємо як тривимірний об'ємний простір, що характеризується векторами – фіскальної політики, бюджетної структури та податкового потенціалу.

Досить часто з системним ототожнюється *комплексний підхід*. Загалом поняття комплексності передбачає єдність та узгодженість цілей, завдань, методів дослідження. В основу комплексного підходу до покладено наукове положення про взаємозв'язок одиничного і загального, частини та цілого. Всебічне вивчення процесів та явищ, що формують об'єкт дослідження здійснюється через встановлення взаємозалежностей і взаємозв'язків окремих його складових частин. При цьому приймається гіпотеза, що кожне окремий елемент відображає сутність загального і, навпаки, кожне окреме, органічно вплітаючись в загальне, набуває властивостей загального, збагачує його своїми характеристиками. Це діалектичне положення складає методологічну основу комплексного підходу.

Розглядаючи принципи системності та комплексності можна відмітити їх схожість і взаємозв'язок. Використання комплексного підходу завжди відбувається у поєднанні із системним, що дає можливість охопити якомога більше сторін, властивостей, компонентів явищ, що досліджуються. Комплексний підхід побудований переважно на індукції – принципі переходу від часткового до загального, від одного фактора до комплексу факторів. Такий підхід передбачає урахування всіх без винятку даних про об'єкт із послідовним урахуванням факторів [149, с. 58–61].

Таким чином, комплексний підхід виробляє стратегію і тактику, а системний – методологію і методи. У цьому випадку відбувається взаємне збагачення комплексного і системного підходів. Для системного підходу характерними є вивчення об'єктів з позицій цілісності. Системний підхід розглядає досліджувані об'єкти як системи, що складаються з структурованих і функціонально організованих підсистем або елементів. У доповнення до системного, комплексний підхід використовується для різнобічного розгляду досліджуваного об'єкта, охоплюючи усі сторони його функціонування.

Постулати функціонування оптимального фіскального простору повинні забезпечувати наявність відповідних *принципів*: *наукової обґрунтованості*, що передбачає використання наукових досліджень та логічних доведень з приводу впровадження й дії фіскальних процесів; *раціональності*, що є свідченням доцільності використання певних фіскальних інструментів, обґрунтованих з позиції кількісних та якісних ознак; *оптимальності*, що передбачає застосування оптимальних моделей у процесі видозмінення та ефективного використання фіскального простору; *об'єктивності*, що забезпечить максимальне врахування усіх зовнішніх та внутрішніх факторів формування фіскального простору, ймовірних ризиків та наслідків їх впливу; *відповідальності*, адже вчинення певних дій щодо формування, функціонування, розширення/звуження та наповнення фіскального простору забезпечується єдиною правовою базою та передбачає рівність усіх його суб'єктів перед законом; *вигоди*, адже оптимальний фіскальний простір має бути максимально адаптований як до потреб держави, так і суспільства за мінімальних бюджетних ресурсів й, безумовно, *самоорганізації* – у конкурентних умовах ринку формування та розвиток фіскального простору держави повинні відбуватися організовано під дією комплексних факторів, притаманних ринковій економіці [31, с. 145–149].

Удосконалення методичного та інструментального забезпечення процесу розширення фіскального простору в умовах фінансової децентралізації передбачає не тільки збільшення фінансового забезпечення діяльності місцевого самоврядування, але й збільшення ефективності та результативності виконання цими органами делегованих державою функцій та вирішення місцевих питань.

Підвищення відповідальності органів місцевої влади, а також забезпечення обґрунтованості та цільової орієнтації при використанні отриманих у наслідок розширення фіскального простору додаткових надходжень місцевого бюджету пропонується здійснювати через контроль та моніторинг задоволення комплексу вимог щодо дотримання стандартів якості публічних послуг в регіоні [147].

Отже, побудова методології наукового пізнання фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів в умовах фінансової децентралізації на основі теоретичної концептуалізації інклюзивного розвитку регіону та його фінансового забезпечення; наукової ідентифікації сутності фіскального простору; визначенні векторів розширення фіскального простору й напрямків активізації інклюзивного розвитку регіону із дотриманням зазначених підходів дає можливість сформувати нове наукове бачення об'єкту дослідження. Вважаємо, що застосування окреслених наукових підходів до дослідження фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів сприятиме накопиченню емпіричних даних, поглибленому розумінню понять та явищ, пов'язаних із об'єктом дослідження; підвищенню якості інструментарію наукового пізнання соціально-економічних процесів. Водночас ідеї саморозвитку регіону із дотриманням принципів інклюзивності привертають увагу до потреби в розробці нових концептуальних засад інклюзивного розвитку регіонів в умовах фінансової децентралізації та поглибленому опрацюванні методичних підходів до оцінювання фіскального простору та його впливу на інклюзивний розвиток регіонів.

2.2. Концептуальні засади інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації

Першочерговою метою проголошеного курсу на децентралізацію державного управління є розв'язання проблеми активізації розвитку регіонів задля покращення якості життя населення, забезпечення стабільного економічного зростання та зменшення регіональних соціально-економічних диспропорцій. Досягнення визначених пріоритетів неможливе без розробки продуманої, науково обґрунтованої концепції розвитку регіону, яка б відповідала трансформаціям у розподілі владних повноважень, змінам у

міжбюджетних відносинах, формуванні фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування та була орієнтована на підвищення рівня життя й добробуту населення шляхом максимального його залучення до процесів зростання, зниження рівня безробіття та дотримання справедливого розподілу отриманих благ. Зазначені цільові орієнтири є детермінантами нової концепції інклюзивного зростання регіону за умов ефективного використання можливостей фінансової децентралізації.

Перехід на засади інклюзивного зростання зумовлює потребу в удосконаленні державних та регіональних стратегій із метою конструктивного підходу до наукового обґрунтування розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації. Концепція інклюзивного розвитку за нових умов українських реалій повинна бути націлена на забезпечення максимальної соціально-економічної ефективності, інфраструктурного розвитку, синергетичний ефект від досягнення яких матиме позитивний вплив на підвищення якості життя населення та його добробуту. Імперативом зазначених трансформацій в умовах сучасних реформ міжбюджетних відносин є здійснення оптимального розподілу додаткових фінансових ресурсів, отриманих у результаті використання можливостей проведеної фінансової децентралізації, що сприятиме активному регіональному розвитку.

Покладаючи в основу концепції розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації принципи інклюзивного зростання, зазначимо, що необхідною складовою її реалізації є максимальне залучення усіх верств суспільства до процесів розвитку та забезпечення справедливого розподілу отриманих фінансових ресурсів. Це дасть змогу активізувати економічний розвиток регіону, наслідки від досягнення якого відчуватимуть усі члени суспільства.

Останні емпіричні дослідження доводять, що значну роль у боротьбі з бідністю, підвищенням доходів населення та вирішені проблем забруднення навколишнього природного середовища відіграє здійснення оптимальних видатків бюджету та використання податкових інструментів. Доведеною є теза, що посилення витрат на суспільні блага і зменшення витрат на приватні вигоди дозволяє досягнути якісних аспектів зростання – зменшення бідності, рівності доходів та екологічної стійкості [181]. Перерозподіл дозволяє

підтримувати постійні загальні державні витрати для забезпечення макроекономічної стабільності.

У контексті цього можна виділити дві основні складові, що визначають спрямованість та ефективність розвитку регіонів – це визначення витрат місцевих бюджетів й повноваження місцевих органів влади, місцевого самоврядування щодо їх здійснення, а також ємність фіскального простору інклюзивного розвитку регіону, який визначається повноваженнями відповідного рівня бюджетної системи, інструментами фіскальної політики та податковим потенціалом регіону.

Децентралізація та зміни пов’язані із наданням більшої самостійності органів місцевого самоврядування у прийнятті рішень щодо формування і використання фінансових ресурсів, створила сприятливі умови розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів.

Ураховуючи вищезазначене, пропонуємо *концепцію інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації*, в основу якої покладено досягнення цілей та завдань соціально-економічного зростання просторової системи шляхом максимального включення економічних суб’єктів до процесів розвитку та суспільно корисної діяльності, створення рівних умов для особистісного розвитку, забезпечення справедливого розподілу отриманих благ на основі використання можливостей фінансової децентралізації щодо розширення фіскального простору регіону для активізації складових інклюзивного розвитку (економічного зростання, соціальної стабільності, формування інклюзивної інфраструктури), синергетичний ефект від взаємодії яких дозволяє досягнути підвищення рівня добробуту населення (рис. 2.3).

Здатність фіскального простору забезпечити інклюзивний розвиток полягає в можливості створення у регіоні доступної соціальної інфраструктури, запровадження програм стимулювання економічної активності для бізнесу, формування сприятливого інвестиційного середовища, залучення громадських організацій до обговорення програм інклюзивного зростання тощо. Досягнути зазначених перспектив можливо лише за умови налагодження тісної співпраці між органами державної влади, місцевого самоврядування та суб’єктами економічної діяльності.

Рис. 2.3. *Концепція інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації*

**Розроблено автором.*

Необхідною умовою є також наявності достатніх фінансових ресурсів, прав та повноважень місцевих органів самоврядування для реалізації заходів, орієнтованих на досягнення цілей інклюзивного розвитку регіону. Фінансова децентралізація за таких умов набуває виключного значення.

Потрібно зазначити, що фінансова децентралізація – це складаний процес, реалізація якого вимагає врахування багатьох аспектів. Ми вважаємо, що завданням органів державної влади є вибір такого комплекту методів, інструментів і форм фінансової децентралізації, який дасть змогу найповніше розкрити потенціал регіонального розвитку.

Канадський науковець Р. Бірд виділяє такі методи здійснення фінансової децентралізації, як деконцентрація, делегування та деволюція. Так, деконцентрація полягає в наданні місцевим і регіональним органам влади права на прийняття тих рішень, за які раніше були відповідальні центральні органи влади відповідно до параметрів, визначених центральним урядом. Делегування здійснюється за допомогою доручення субнаціональним органам виконувати повноваження, відповідальність за які продовжуватиме нести центральний уряд. Деволюція означає передачу повноважень щодо надання тих чи інших послуг від центрального уряду до субнаціональних органів влади [362, с. 15]

Інструменти фінансової децентралізації – це конкретні засоби її здійснення, які визначаються державними і місцевими органами влади в тій або іншій економіко-політичній ситуації. Н. М. Фещенко, аналізуючи особливості децентралізації в Україні, виокремлює такі інструменти: делегування фінансових повноважень, передача та формування власних фінансових повноважень, передача закріплених джерел надходжень до територіальних бюджетів, надання трансфертів із центрального бюджету, розміщення замовлень серед приватного сектору економіки [291, с. 173]. А. Єрмолаєв, описуючи стимулювання муніципальної економіки в закордонних країнах, до інструментів децентралізації відносить комунальні банки, міжмуніципальне співробітництво, транскордонне співробітництво муніципалітетів, розвиток фондового ринку муніципальних цінних паперів, управління місцевим боргом, податкові стимули, залучення бізнесу до надання комунальних послуг і модернізації об’єктів інфраструктури [99, с. 35–

40].

Важливою умовою проведення фінансової децентралізації є наявність певних правил, згідно з якими в країні проводять відповідні перетворення. Так, М. І. Деркач на підставі аналізу економіко-політичної ситуації в Україні виділяє *принципи фінансової децентралізації*, за допомогою котрих можна мінімізувати негативні й максимізувати позитивні наслідки цього процесу [86, с. 57]:

– послідовності та поетапності передачі функцій від центральної до місцевої влади;

– взаємозв'язку всіх етапів децентралізації;

– комплексності всіх заходів на кожному етапі, проведення реформ пакетом заходів, що пов'язані єдиною метою й стратегією;

– залучення у процес децентралізації широких верств населення та громадянського суспільства.

В основу проведення фінансової децентралізації покладені такі принципи Європейської хартії місцевого самоврядування, визначені урядом України, як принцип субсидіарності (в органів центральної влади залишаються лише ті фінансові повноваження, які не можуть бути ефективно здійснені на найнижчому рівні), повсюдності (поширення фінансової децентралізації на всю території країни), фінансової самодостатності (наявність у місцевих органів влади достатніх фінансових ресурсів для реалізації покладених на них повноважень) [72].

У європейській правовій літературі фіскальна децентралізація включає такі *основні форми*, як:

– децентралізація доходів – забезпечення самостійності місцевих органів влади у встановленні розмірів доходів.

– децентралізація видатків – надання місцевим органам влади фінансових ресурсів для виконання покладених на них завдань [125, с. 287–288].

Під час проведення фінансової децентралізації потрібно враховувати низку чинників, що обумовлюють ефективність проведення реформи. Серед них виділимо чинники *поведінкового характеру*, які пов'язані з менталітетом службовців і посадових осіб місцевого самоврядування, наявністю в їхній професійній свідомості залишків «радянських» стереотипів, командно-адміністративних методів управління, а також із недосконалістю механізму залучення

громадян до ухвалення найбільш важливих рішень місцевого значення.

Ряд науковців звертають увагу на дію чинників *правового характеру*, які пов'язані з недосконалістю українського законодавства про місцеве самоврядування, що, зокрема, стосується правового режиму комунальної власності, невизначеності статусу та просторових меж територіальної громади, невирішеності питань реформування системи адміністративно-територіального устрою, недосконалого розподілу повноважень між різними рівнями органів публічної влади.

Група *політико-адміністративних* чинників пов'язані із впливом на інтенсивність децентралізації політичного процесу, взаємодією політики й управління в публічній сфері.

Чинники *організаційного характеру* зумовлені значною плинністю кадрів в органах місцевого самоврядування, суттєвим оновленням корпусу сільських, селищних, міських голів, депутатів місцевих рад, а також недостатнім рівнем професійної компетентності посадових осіб місцевого самоврядування.

Економічні чинники характеризують відсутність належного матеріального та фінансового ресурсного забезпечення для ефективного виконання завдань і повноважень місцевого самоврядування [2], зумовлюють кризу житлово-комунального господарства, соціальної інфраструктури тощо (рис. 2.4).

Ключове місце в процесі фінансової децентралізації займає питання акумулювання ресурсів, тому у концепції інклюзивного розвитку регіону потрібно виділити принципи формування доходів місцевих бюджетів. Погоджуючись із думкою І. Майбурова, до таких віднесемо принципи бюджетної солідарності та бюджетної еквівалентності, які повною мірою відповідають перспективам досягнення інклюзивного розвитку регіону [159]. Бюджетна солідарність у перерозподілі фінансових ресурсів ґрунтується на спільному бажанні «багатих» і «бідних» регіонів функціонувати як єдиний господарський комплекс, щоб таким чином підтримувати більш-менш однаковий розподіл рівень забезпечення регіонів суспільними благами. Основою принципу бюджетної еквівалентності є податкова справедливість, за якого доходи місцевих бюджетів повинні відповідати тому податковому навантаженню, яке несуть жителі регіону.

Рис. 2.4. *Основні групи чинників фінансової децентралізації*
**Складено автором на основі [2; 246; 248].*

Згідно із запропонованим науково-практичним підходом концепція розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації орієнтована на досягнення перспектив інклюзивного розвитку, що, на нашу думку, є вимогою часу.

Детермінантами інклюзивного розвитку регіону є економічне зростання, що досягається шляхом залучення усіх верств суспільства до продуктивної діяльності; розвиток інклюзивної інфраструктури регіону, що дозволяє забезпечити рівні можливості для особистого розвитку та соціальна стабільність в регіоні як наслідок справедливого розподілу отриманих благ. У вони своїй взаємодії створюють синергетичний ефект, квінтесенцією чого є зростання рівня та якості життя населення (рис. 2.5).

Рис. 2.5. *Детермінанти інклюзивного розвитку регіону*

** Розроблено автором.*

Передача органам місцевого самоврядування прав та повноважень щодо самостійного забезпечення інклюзивного розвитку регіону потребує адекватної допомоги з боку держави чи зовнішніх джерел, оскільки стан об'єктів соціальної інфраструктури зумовлює значні витрати на їх оновлення та утримання [275].

Досягнути позитивних результатів у економічній та соціальній детермінантах інклюзивного розвитку не можливо без формування інклюзивної інфраструктури.

Інклюзивна інфраструктура дозволяє посилити соціальне включення та гарантує, що перевагами розвитку інфраструктури зможуть скористатись усі без виключення особи, громади чи соціальні групи.

Для забезпечення доступу до інфраструктури та її переваг усіх верств суспільства важливою є ідентифікація тих суб'єктів

економічної діяльності та зацікавлених сторін, яким загрожує виключення. Зацікавленими сторонами, як правило, вважається особа, група, громада чи організація, на яких впливає або може вплинути реалізація інфраструктурного проекту. В контексті інклюзивної інфраструктури особлива увага приділяється неблагополучним цільовим групам, що включають малозабезпечених, жінок, населення територій віддалених від центрів розвитку, а також особам, які часто ризикують отримувати обмежений доступ до переваг розвитку інфраструктури [115].

Розвиток інфраструктури відіграє ключову роль у процесі ефективної реалізації концепції інклюзивного регіону, однак необхідним складником є також забезпечення відповідного рівня фінансової децентралізації, імперативами чого є [79]:

– достатні обсяги фінансування місцевих бюджетів. Оскільки всі податки без винятку накопичуються на місцях, то фінансове забезпечення місцевих органів влади має відбуватися не шляхом фінансування з Державного бюджету, а за допомогою перерозподілу податкових надходжень із метою зниження частки доходів Державного бюджету у структурі зведеного бюджету;

– розширення повноважень органів місцевої влади щодо формування доходів громади та посилення відповідальності за здійснення видатків на визначені ним напрями;

– дієва система контролю, налагодженого задля уникнення системного зловживання владою посадових осіб на найбільш відповідальних посадах (рис. 2.6).

Орієнтиром концепції інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації є формування потужних конкурентоспроможних регіонів і зрівноваження їх соціально-економічного рівняв межах країни.

Погоджуючись із думкою М. Хом’як [296, с. 553–559] потрібно зазначити, що ефективність і швидкість регіонального розвитку безпосередньо залежить від якісного *інституційного забезпечення*, яке б дозволило органам місцевого самоврядування не тільки ефективно залучати фінансові ресурси, а й інвестувати їх у проекти, що сприяють досягненню цілей інклюзивного розвитку регіону.

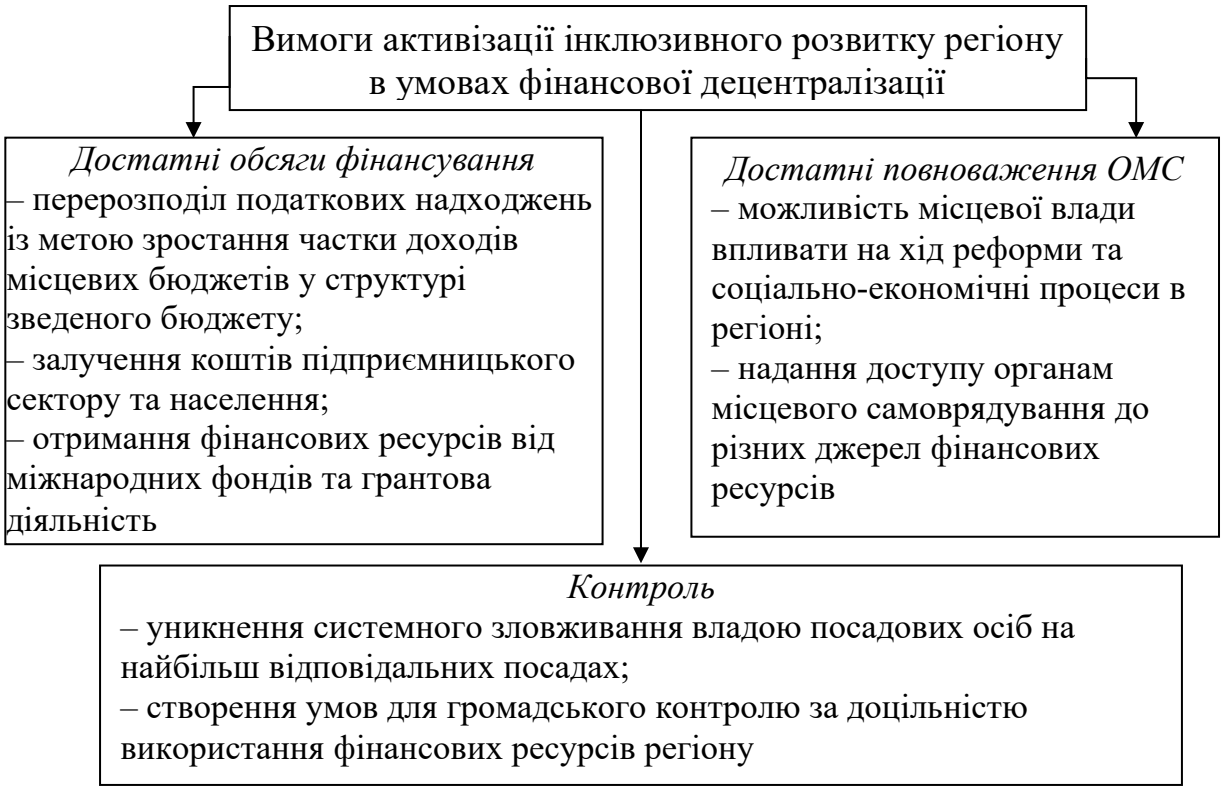

Рис. 2.6. *Імперативи активізації інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації*

**Розроблено автором на основі [78].*

Засновником теорії інституціоналізму вважають американського вченого Дагласа Норта, який у поняття «інституції» вкладав будь-які види обмежень, створені для спрямування людської взаємодії в певному напрямі. Згідно з поглядами науковця інституційні обмеження охоплюють як заборону індивідам щось робити, так і умови, за яких іноді їм дозволено виконувати певні види діяльності, тобто він цим доводить, що «інституції – це творіння людей, тому їх розвивають і змінюють також люди. Формою ж прояву інституцій є інститути».

Перехід до децентралізованого державного управління посилює дію мотиваційного чинника, створюючи зацікавленість у результатах активізації роботи органів місцевого самоврядування в напрямі пошуку шляхів розширення власної фінансової бази. Децентралізація державного управління в цьому аспекті виявляється, зокрема, у наданні можливості органам місцевого самоврядування виходу на фінансовий ринок із метою акумуляції додаткових фінансових ресурсів для бюджетів розвитку [78].

Фінансова децентралізація та посилення самостійності регіонів сприяє також розширенню місцевої фінансової інфраструктури: розбудові системи спеціалізованих фінансових інституцій, діяльність яких спрямована на забезпечення місцевого розвитку. Доцільним є утворення спеціалізованих фінансових інституцій на експериментальній основі в регіонах України (регіональних центрах), де наявний відповідний економічний потенціал, реалізовується широкий спектр фінансових операцій. Вибір міста (регіонального центру) для проведення експерименту має ґрунтуватися на розрахунках щодо його окупності та доцільності. Адже лише в місті із широкими фінансовими можливостями й диверсифікованими фінансовими потоками реалізація експерименту зі створення нових фінансових установ матиме позитивний ефект. Такий підхід дасть змогу органам місцевого самоврядування отримати доступ до фінансових ресурсів, що обертаються на регіональних ринках, та перетворити їх на інвестиції в місцевий розвиток.

Концепція інклюзивного розвитку регіону є відповіддю на можливості й загрози, які несе в собі децентралізація влади та фінансова децентралізація утворених територіальних громад.

У сучасних умовах забезпечення інклюзивного розвитку регіону безпосередньо пов’язане з удосконаленням методів і механізмів управління його господарською діяльністю, зростанням рівня економічної активності населення, посиленням інноваційної діяльності та підвищенням конкурентоспроможності регіону загалом. Особливої уваги потребує розробка нового *механізму інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації на основі* поглиблення досліджень із базових теоретичних положень розвитку просторових систем і їх корекції відповідно до трансформаційних змін фіскального простору.

Розвиток регіонів, зокрема їхньої економічної й соціальної сфери, у складному динамічному світі є надзвичайно важким завданням. Воно спирається на інтеграцію та комбінацію низки підходів, способів і механізмів їх раціональної побудови й використання.

Згідно з трактуванням О. Бобровської, механізм управління становить комплекс інструментів і важелів, які призначені перебувати в його структурі, функціональних та причинно-наслідкових зв’язків, що перебувають у динамічній взаємодії й здатні підтримувати керовані об’єкти в режимі постійного збалансованого розвитку. Основу

механізмів становлять узагальнені форми, методи, процедури та інструменти управління [18].

Відповідно до досліджень М. І. Долішнього регулювання регіонального розвитку здійснюється за допомогою організаційно-економічного й фінансово-економічного механізмів [93, с. 49; 80].

Однак, на нашу думку, механізм розвитку потрібно розглядати як усеохопну сукупність різноманітних методів, форм, важелів й інструментів для досягнення цілей інклюзивного зростання, оскільки на практиці відмінність між організаційно-економічним та фінансово-економічним механізмом регіонального розвитку умовна. Окремі методи, важелі й інструменти можуть бути обґрунтовано віднесені як до організаційно-економічного, так і до фінансово-економічного механізму.

З огляду на це, а також на підставі досліджень фахівців у сфері регіонального розвитку нами розроблено *механізм інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації* в основу якого покладено формування інтегрованої, відкритої, динамічної, адаптивної системи взаємодії економічних, нормативно-правових і організаційно-інституційних методів, важелів й інструментів активізації локальних спільнот задля переходу на засади саморозвитку регіону, вибір яких здійснюється із врахуванням пріоритетів інклюзивного розвитку та узгоджується із цілями загальнонаціональної стратегії, державної регіональної політики, орієнтирами фінансової децентралізації та посилення мотивації до фокусування на ендогенних активах.

Реалізація запропонованого механізму дає можливість посилити ендогенну складову у досягненні цілей інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації (рис. 2.7).

Мета й завдання механізму інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації формуються з урахуванням компліментарності державної регіональної політики й загальнонаціональних стратегій із посиленням мотивації до фокусування на ендогенних активах та повнішого продуктивного залучення внутрішнього потенціалу в умовах фінансової децентралізації.

Рис. 2.7. *Механізм інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації*

**Побудовано автором.*

Пріоритетами інклюзивного розвитку регіону при цьому визначено розвиток економічної сфери та створення рівних можливостей для розвитку шляхом формування розвинутої та загальнодоступної інфраструктури, що в комплексі дозволяє отримати позитивний ефект у соціальній сфері й досягнути соціальної стабільності в регіоні. Соціальна стабільність – це стан соціальної системи регіону, що дозволяє йому ефективно функціонувати та розвиватися, зберігаючи свою структуру й основні якісні параметри. Погоджуючись із думкою вчених [249; 108; 387] вважаємо, що основними передумовами досягнення соціальної стабільності регіону є зниження рівня бідності та диференціації населення за доходами; зростання доходів населення відповідно до його трудових внесків; підвищення економічної та соціальної відповідальності всіх членів суспільства; вдосконалення механізму соціального захисту населення.

Комплексність механізму інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації забезпечується поєднанням й одночасною дією економічного, нормативно-правового та організаційно-інституційного механізмів і відповідних їм методів, важелів та інструментів.

У складі комплексного механізму інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації потрібно виокремити економічний, від ефективності функціонування якого значною мірою залежить здатність місцевого самоврядування використати потенційні можливості від реформування фінансової системи задля зміцнення спроможності своєї території.

Економічний механізм інклюзивного розвитку формують система методів, важелів й інструментів опосередкованої дії на економічну активність населення та суб’єктів господарювання регіону, визначаючи напрями розвитку просторової системи локального, субрегіонального та регіонального рівня. Дія економічного механізму проявляється в розробці бюджетно-податкової політики, яка б сприяла створенню оптимальних умов зростання зайнятості та продуктивності праці, досягненню високих економічних результатів, підвищенню рівня життя населення. Серед економічних методів виділяємо оподаткування, стимулювання, кредитування, страхування й бюджетне фінансування (співфінансування). Використання цих методів у системному використанні з відповідними важелями та інструментами дасть змогу збільшити надходження інвестиційних ресурсів у регіон, сприятиме розвитку інфраструктури, зростанню

робочих місць, підвищенню конкурентоспроможність регіону.

Важливим інструментом у досягненні поставлених завдань є запровадження програм і проектів інклюзивного розвитку, основною метою яких повинно бути залучення уразливих верств населення в роботу, інтеграція молоді, жінок, людей з інвалідністю, людей похилого віку в ринок праці, надання їм можливості одержання соціальної й економічної вигоди від участі в проектах.

Вихідною базою будь-яких трансформацій та первинним етапом втілення реформ у практику є формування відповідного законодавчого забезпечення. *Нормативно-правовий механізм управління розвитком регіону в умовах фінансової децентралізації* включає сукупність методів, важелів та інструментів інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації, що визначаються концепцією реформи децентралізації, планом-графіком її проведення, нормативно-правовою базою та інституційним забезпеченням упровадженням запланованих змін.

На нашу думку, *нормативно-правове забезпечення* регіонального розвитку потрібно поділити на три категорії:

1. Закони й підзаконні акти, які регламентують питання регіонального розвитку. Основоположними законами у сфері регіонального розвитку є Закон України «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 р. № 156-VIII [227] та Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» [236]. У цих документах визначено, що таке регіональний розвиток, його загальні пріоритети, розподілено повноваження між суб'єктами владних повноважень.

Іншими важливими законами, що регулюють регіональний розвиток є Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР [231], Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 № 586-XIV [232], Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05.02.2015 № 157-VIII [226].

Планування регіонального розвитку в Україні здійснюється відповідно до стратегії регіонального розвитку та плану заходів із виконання цієї стратегії. Так, у Державній стратегії регіонального розвитку України на період до 2020 р. [82] визначено цілі й заходи регіонального розвитку на відповідний період. У Плані заходів з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку [207] вказано

зміст заходів, джерела фінансування, строк виконання та індикатори оцінки його результативності.

2. Закони й підзаконні акти, що регулюють суттєві питання регіонального розвитку. До таких документів відносимо Конституцію України, Закон України «Про транскордонне співробітництво» від 24.06.2004 р. № 1861-IV, Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17.02.2011 р. № 3038-VI, Закон України «Про державні цільові програми» від 18.03.2004 р. № 1621-IV, Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23.03.2000 р.№ 1602-II.

3. Рішення й інші документи, прийняті на обласному і місцевому рівнях. До цієї категорії ми відносимо регіональні стратегії розвитку, плани заходів із реалізації регіональних стратегій розвитку, інвестиційні програми (проекти), спрямовані на розвиток регіонів. Сюди ж належать рішення та інші розпорядчі документи, прийняті органами місцевого самоврядування або місцевими органами виконавчої влади щодо питань регіонального розвитку.

Проведення реформи місцевого самоврядування й територіальної організації влади зіткнулося з низкою проблем, серед яких – невизначеність остаточної конфігурації адміністративно-територіального устрою країни та системи фінансових відносин між державою й місцевими органами влади, що в подальшому стало причиною її безсистемності. Постала гостра необхідність комплексного дослідження організаційно-інституційних засад фінансової децентралізації задля чіткого розмежування повноважень між органами різного рівня влади та об’єднаних територіальних громад, що є обов’язковою передумовою досягнення інклюзивного розвитку регіону.

Організаційно-інституційний механізм уключає сукупність методів, важелів й інструментів впливу організаційного та інституційного забезпечення, активне використання яких дає змогу досягнути інклюзивного зростання за умов реалізації проголошених реформ децентралізації.

Метою організаційно-інституційного механізму інклюзивного розвитку є забезпечення рівних можливостей і доступності результатів

соціально-економічного зростання, причому не лише в рамках різних соціальних верств населення, але й також і в територіальному розрізі.

Досягнення поставленої мети потребує використання потенціалу наявного апарату державного управління регіональним розвитком та реалізації реформи децентралізації з чітким розподілом прав і повноважень між різними рівнями влади задля узгодження їх взаємодії. Крім того необхідне створення системи інклюзивних інституцій, що дають змогу залучити до регіонального розвитку структури громадянського суспільства. Інклюзивні економічні інституції заохочують велику кількість людей до участі в економічній діяльності з максимальним розкриттям своїх талантів, здібностей, професійних навичок [11].

Формальні та неформальні інститути створюють інституційне середовище регіонального розвитку. Формальні інститути ефективно діють у формі конкретних державних установ й організацій. Неформальні інститути функціонують у формі усних домовленостей для досягнення своїх цілей [50, с. 1–2]. Основні формальні та неформальні інститути регіонального розвитку відображено на рис. 2.8.

Рис. 2.8. *Загальна схема інституційного забезпечення розвитку регіону*

** Розроблено автором на основі [172; 225].*

Загалом, органи, які здійснюють управління регіональним розвитком, можна поділити на чотири групи, а саме: органи, головною функцією яких є управління регіональним розвитком; вищі органи державної влади; місцеві органи управління; інші суб’єкти впливу на регіональний розвиток (рис. 2.9).

Рис. 2.9. *Органи управління регіональним розвитком України*

**Систематизовано автором на основі аналізу чинного законодавства у сфері регіонального розвитку.*

В Україні головним органом, відповідальним за управління регіональним розвитком, є Міністерство розвитку громад та територій України (далі – Мінрегіон). Воно забезпечує формування й реалізацію державної політики щодо територіальної організації влади, адміністративно-територіального устрою, розвитку місцевого самоврядування.

Згідно Положення «Про Міністерство розвитку громад та територій України», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2014 р. № 197 [210], функціями Мінрегіону сфері у регіонального розвитку є визначення пріоритетних напрямів регіонального розвитку, сприяння розбудові інфраструктури регіонів й міжрегіональному економічному співробітництву, підтримка комплексного соціально-економічного розвитку регіонів і подолання депресивності територій. Відтак, регулювання та забезпечення ефективного регіонального розвитку є головним напрямом діяльності

Мінрегіону, який охоплює дві частини – державну регіональну політику та розвиток місцевого самоврядування.

Починаючи з 2016 р., місцеві органи виконавчої влади та обласні ради створювали агенції регіонального розвитку. Це неприбуткові установи, що утворюються з метою ефективної реалізації державної регіональної політики.

Основними функціями агенцій регіонального розвитку є, по-перше, проведення аналізу соціально-економічної ситуації, проблем розвитку відповідного регіону та подання обласним радам і місцевим держадміністраціям пропозицій щодо їх розв'язання; по-друге, надання консультацій щодо реалізації суб'єктами регіонального розвитку регіональної стратегії розвитку, програм і проектів регіонального розвитку, а також залучення інвестиційних та кредитних ресурсів, міжнародної технічної допомоги для регіонального розвитку [276].

Відповідно до ст. 18 Закону «Про засади державної регіональної політики» [227] у 2015 р. Кабінетом Міністрів України утворено Міжвідомчу координаційну комісію з питань регіонального розвитку. Це тимчасовий консультативно-дорадчий орган, який забезпечує координацію діяльності органів виконавчої влади з обов'язковим залученням органів місцевого самоврядування до формування та реалізації державної регіональної політики, а також до узгодження галузевих прогнозів розвитку регіонів зі стратегічними завданнями державної регіональної політики [240].

Також у 2015 р. розпочала функціонувати Рада регіонального розвитку, яка є консультативно-дорадчим органом при Президентові України. Рада регіонального розвитку сприяє налагодженню ефективної взаємодії державних органів, здійснює вироблення узгодженої позиції щодо соціально-економічного та гуманітарного розвитку регіонів, механізмів подолання диспропорцій розвитку територій, ефективного використання економічного потенціалу регіонів, підвищення їх інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності [233].

Окрім зазначених вище органів, визначенням загальних пріоритетів регіонального розвитку, а також вирішенням тих чи інших питань, які належать до їх компетенції, є Президент України, Верховна Рада України й Кабінет Міністрів України.

Безпосередньо в областях та адміністративно-територіальних одиницях нижчого рівня управління регіональним розвитком здійснюють обласні й районні державні адміністрації та органи місцевого самоврядування. Крім того, відповідно до ст. 4 Закону «Про засади державної регіональної політики» [227], у розробленні й забезпеченні реалізації державної регіональної політики беруть участь асоціації та інші об'єднання органів місцевого самоврядування, громадські об'єднання, юридичні й фізичні особи.

Організаційно-інституційний механізм інклюзивного розвитку регіону передбачає як використання потенційних можливостей усіх наявних елементів апарату регіонального розвитку, так і органів, що забезпечують реалізацію реформи децентралізації.

Задля реалізації стратегії децентралізації на загальнонаціональному рівні та прийняття стратегічних рішень щодо децентралізації влади в різних сферах (в освіті, медицині, соціальному захисті тощо) була створена Національна рада реформ. Також втілення реформи на загальнонаціональному рівні покладено на віце-прем'єр-міністра та Мінрегіон. Окрім того, для прийняття стратегічних та операційних рішень при Мінрегіоні створено Цільову команду реформи, до складу якої входять представники міністерств, відомств, громадськості та ОМС, народні депутати, науковці й експерти [88].

На регіональному рівні відповідальність за проведення децентралізації покладена на заступники голів ОДА, Агенції регіонального розвитку, Центр розвитку місцевого самоврядування, які сприяють проведенню реформи на місцях: забезпечують інформаційний, організаційний, методичний і юридичний супровід новостворених громад, організовують навчальні та консультаційний заходи.

Органи управління ОТГ. Утворення ОТГ передбачає створення нового адміністративного центру для всіх міст, сіл і селищ, які ввійшли до її складу, та проведення виборів керуючих органів ОТГ (голови й депутатів ради ОТГ, а також старост, які представляють інтереси села чи кількох сіл в органах управління ОТГ). Рада підпорядковується громаді та її склад залежить від чисельності виборців. Вона затверджує бюджет ОТГ; установлює місцеві податки й збори; визначає, яким буде соціально-економічний і культурний розвиток ОТГ, та ін., що дає

достатні можливості місцевого самоврядування для забезпечення інклюзивних орієнтирів розвитку відповідної території.

Задля безпосереднього керівництва та управління фінансами радою ОТГ створюється виконавчий комітет у складі голови ради, заступника із питань діяльності виконавчих органів ради, секретаря виконкому, секретаря ради, керівників відділів і управлінь, старости, підприємців, громадських активістів та ін., за виключенням депутатів місцевої ради. Виконавчий комітет підзвітний і підконтрольний раді, тому в разі прийняття ним рішення, яке суперечить законодавству, рада має право його скасувати. До функцій виконавчого комітету належать виконання бюджету ОТГ; координація діяльності відділів, комунальних підприємств, установ й організацій ОТГ; прийняття актів підпорядкованих йому відділів, управлінь та їхніх посадових осіб тощо. За рішенням Ради можуть бути сформовані власні органи управління за окремими сферами (освітою, охороною здоров'я, містобудівною діяльністю тощо), які будуть підпорядковані виконавчому комітету [88].

Повноваження керівних органів ОТГ доволі широкі: від розробки стратегії розвитку до організації благоустрою сіл і селищ, які входять до складу ОТГ. Державний апарат і місцеве самоврядування володіє широким спектром інструментів впливу, уміле та адекватне використання якого, може забезпечити розширення фіскального простору регіону та дотримання перспектив інклюзивного розвитку.

Питання ідентифікації й наукового обґрунтування набору інструментів, що сприяють соціально-економічному піднесенню розглядала у своїх працях О. І. Васильєва [33]. Погоджуючись із думкою науковця та адаптуючи вдосконалення інституційного забезпечення до вимог інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації вважаємо, що першочерговими заходами мають стати:

– запровадження електронного урядування;

– публічно-приватне партнерство й залучення громади до процесів розвитку;

– формування мережі інклюзивних інституцій регіонального розвитку;

– реалізація державної регіональної політики на основі партнерських відносин між центром і регіонами з метою концентрації

зусиль та ресурсів для розв'язання проблем інклюзивного розвитку регіонів через узгодження державних та регіональних стратегічних пріоритетів на основі програм зниження депресивності регіонів, подолання бідності, активізації підприємницької ініціативи та створення додаткових робочих місць, налагодження діалогу між владою й населенням, підтримання проектів громадського контролю за реалізацією програм та проектів розвитку та інших інструментів, що сприяють інклюзивному розвитку регіону.

Під інституційним механізмом зазвичай розуміється сукупність взаємозв'язків між формальними та неформальними інститутами, а також організаціями, які сприяють реалізації принципів демократичного врядування, забезпечують узгодження інтересів різних суспільних груп, координацію спільної діяльності задля досягнення задекларованих цілей розвитку регіону чи країни в цілому [64]. Тому, формування відповідного інституційного механізму та вдосконалення інституційного забезпечення є одним із ключових моментів активізації інклюзивного розвитку регіону.

В межах удосконалення *інституційного забезпечення* реалізації реформи децентралізації створено *Центральний офіс реформ* як постійно діючий консультативно-дорадчий орган Кабінету Міністрів України з метою забезпечення на належному рівні організації й координації впровадження реформ, зокрема щодо планування відповідних заходів, проведення моніторингу та аналізу стану їх виконання. Центральний офіс реформ був покликаний взаємодіяти з регіональними й секторальними офісами підтримки децентралізації в галузі охорони здоров'я, освіти, культури, планування територій, соціального захисту та інших сферах. Окрім того, в процесі реалізації реформи задля координації та упровадження децентралізації на регіональному рівні, у кожному регіоні діяли *Центри розвитку місцевого самоврядування*.

Також для налагодження взаємодії з органами виконавчої влади на місцевому й національному рівнях було створено *Асоціацію об'єднаних територіальних громад*, завданнями якої визначено відстоювання інтересів членів Асоціації та надання їм послуг, партнерства й об'єднання зусиль з усіма зацікавленими сторонами [292].

Інтегральний результат діяльності всіх складових частин комплексного механізму інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації повинен забезпечувати здійснення моніторингу соціально-економічного стану регіону й наявних у ньому проблем, відповідно до чого потрібно розробляти та впроваджувати заходи, спрямовані на забезпечення сталості зростання й забезпечення єдиних соціальних стандартів життя населення.

Ефективність механізмів та інструментів державного регулювання розвитку регіонів є запорукою досягнення належного рівня розвитку територій і зменшення міжрегіональних диспропорцій. Його реалізація спрямована на посилення ендогенної складової інклюзивного розвитку регіону, його співвіднесення із загальнонаціональними стратегіями в умовах фінансової децентралізації.

Дієвість механізму інклюзивного розвитку регіону потребує гнучкості функціонування окремих його складових частин та їх адаптації до змін регіонального розвитку під впливом децентралізації. Постійного моніторингу потребує розвиток регіону в умовах фінансової децентралізації на предмет його відповідності визначеним цілям і завданням. Відтак активною компонентою функціонування комплексного механізму інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації є проведення оцінки соціально-економічного стану регіону, аналізу внутрішніх і зовнішніх факторів інклюзивного зростання, визначення рівня фінансової децентралізації та її впливу на інклюзивний регіональний розвиток. Від якості проведеного аналізу безпосередньо залежить ефективність прийняття управлінських рішень щодо подальших напрямів регіонального розвитку.

Отже, на сьогодні процеси регіонального розвитку обумовлені проведенням децентралізації та реформи фінансових відносин, що сприяє розширенню фіскального простору, створює додаткові можливості для інклюзивного розвитку регіону. Це вимагає розробки та впровадження адаптованої до нових вимог концепції інклюзивного розвитку регіонів в умовах фінансової децентралізації та комплексного механізму її реалізації зорієнтованого на дотримання пріоритетів та цільових орієнтирів інклюзивного розвитку регіонів.

Водночас існує потреба поглибленого дослідження наявних методологічних підходів та формування відповідної методики, яка б давала змогу отримати об’єктивну оцінку фіскального простору інклюзивного розвитку регіону задля формування інформаційної бази прийняття управлінських рішень щодо подальших напрямів активізації регіонального зростання.

2.3. Методичні підходи до оцінки фіскального простору інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації

Для реалізації концепції інклюзивного розвитку регіону та ефективного функціонування комплексного механізму, запропонованого в роботі, важливим є здійснення достовірної оцінки параметрів фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів, а саме рівня фінансової децентралізації місцевих бюджетів, визначення того, наскільки ефективно використовуються самоврядуванням можливості надані реформою для посилення фінансової незалежності й самодостатності. Лише за допомогою конкретних числових даних можемо робити обґрунтовані висновки про розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів через посилення незалежності місцевого самоврядування, проведення реформи децентралізації влади в країні або, навпаки, про його звуження та згортання ролі центральних органів влади в розподілі фінансових ресурсів.

Незважаючи на виключну важливість моніторингу регіонального фіскального простору у контексті підвищення ефективності фінансової децентралізації та досягнення перспектив інклюзивного розвитку, на сьогодні існують лише підходи до визначення окремих його параметрів, тоді як комплексна методика оцінки фіскального простору та його впливу на інклюзивний розвиток регіону в умовах фінансової децентралізації відсутня.

Задля забезпечення достовірної та об’єктивної інформації для прийняття управлінських рішень щодо дотримання орієнтирів інклюзивного розвитку зазначена методика передбачає збір і належну інтерпретацію даних щодо динаміки наповнення місцевих бюджетів під впливом змін, що супроводжують фінансову децентралізацію,

оцінку тенденцій розвитку регіонів України та рівня їх інклюзивного зростання й визначення тісноти зв’язку між цими процесами. Загалом, ураховуючи особливості розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації, можемо виокремити чотири основні етапи проведення оцінки.

На етапі 1. «Аналіз розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів України за умов фінансової децентралізації» здійснюється загальна оцінка законодавчо-нормативного забезпечення реформи децентралізації, окрему увагу при цьому відводимо вивченню змін податкового та бюджетного кодексів, трансформації міжбюджетних відносин, що є особливо важливим у контексті формування інституційно-правових передумов розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів за умов фінансової децентралізації. Об’єктивному баченню цього процесу сприяє виокремлення етапів проведення фінансової децентралізації й здійснення характеристики відповідних змін стану фіскального простору регіонів.

Формування фіскального простору інклюзивного розвитку регіону на рівні бюджету відбувається за рахунок трьох основних складових публічних фінансів – дохідної частини, видатків і боргу. Відтак на першому етапі здійснюється аналіз місцевих бюджетів, а саме визначення тенденцій формування їхніх доходів та видатків за абсолютними й відносними показниками. Абсолютними показниками є обсяг податкових і неподаткових надходжень; обсяг ПДФО та плати за землю в розрахунку на одну особу; податкових надходжень у розрізі місцевих податків; обсяг і напрями використання акумульованих коштів. Відносні показники відображають темпи росту доходів та видатків, зміну їх структури; частку міжбюджетних трансфертів у місцевих бюджетах.

Підсумковою на цьому етапі є інтегральна оцінка за зведеними індексами, що характеризують інтенсивність децентралізації доходів видатків і загальний рівень фінансової децентралізації.

Реалізація цього етапу дасть змогу оцінити ефективності процесу фінансової децентралізації й визначити основні тенденції у формуванні місцевих бюджетів в Україні загалом та в регіонах зокрема.

Етап 2. «Оцінювання інклюзивного розвитку регіонів України в умовах фінансової децентралізації» передбачає визначення тенденцій інклюзивного розвитку регіонів в умовах фінансової децентралізації на основі розрахунку інтегральних показників економічного, інфраструктурного та соціального зростання, а також визначення міри впливу реформи фінансової системи на фінансову спроможність регіонів на основі рейтингової оцінки, що відображає ефективність використання можливостей фінансової децентралізації для досягнення цілей інклюзивного розвитку й покращення добробуту населення.

Проведення цього етапу діагностики дає змогу визначити рівень розвитку регіонів країни і громад, що були сформувати внаслідок реформи; оцінити пріоритетність у досягненні соціальних, економічних та інфраструктурних цілей, порівняти інтенсивність децентралізаційних змін у регіонах країни і їх ефективність у контексті підвищення фінансової спроможності громад та регіонів.

Етап 3. «Визначення впливу розширення фіскального простору за умов фінансової децентралізації на інклюзивний розвиток регіону» охоплює оцінку рівня кореляції інклюзивного розвитку з процесами розширення фіскального простору за умов фінансової децентралізації; побудову регресійної моделі, що дає можливість математично опасати його інтенсивність й визначити ключові фактори інклюзивного зростання та шляхи мінімізації негативних ефектів від переходу на новий рівень державного управління регіонами й трансформації фінансових відносин (рис. 2.10).

Отримані результати та висновки проведеної оцінки дають можливість сформувати матрицю стратегічних орієнтирів досягнення цілей інклюзивного розвитку й створюють аналітичне підґрунтя для формування механізму саморозвитку регіону в умовах фінансової децентралізації, обґрунтування рекомендацій щодо оптимізації податково-бюджетних відносин та врахування впливу глобальних мегатрендів на розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону.

Оцінка фінансової децентралізації здійснюється як на рівні окремого регіону, так і України в цілому, задля формування цілісної картини соціально-економічного становища регіонів та їх диференціації за показниками інклюзивного розвитку та інтенсивності фінансової децентралізації.

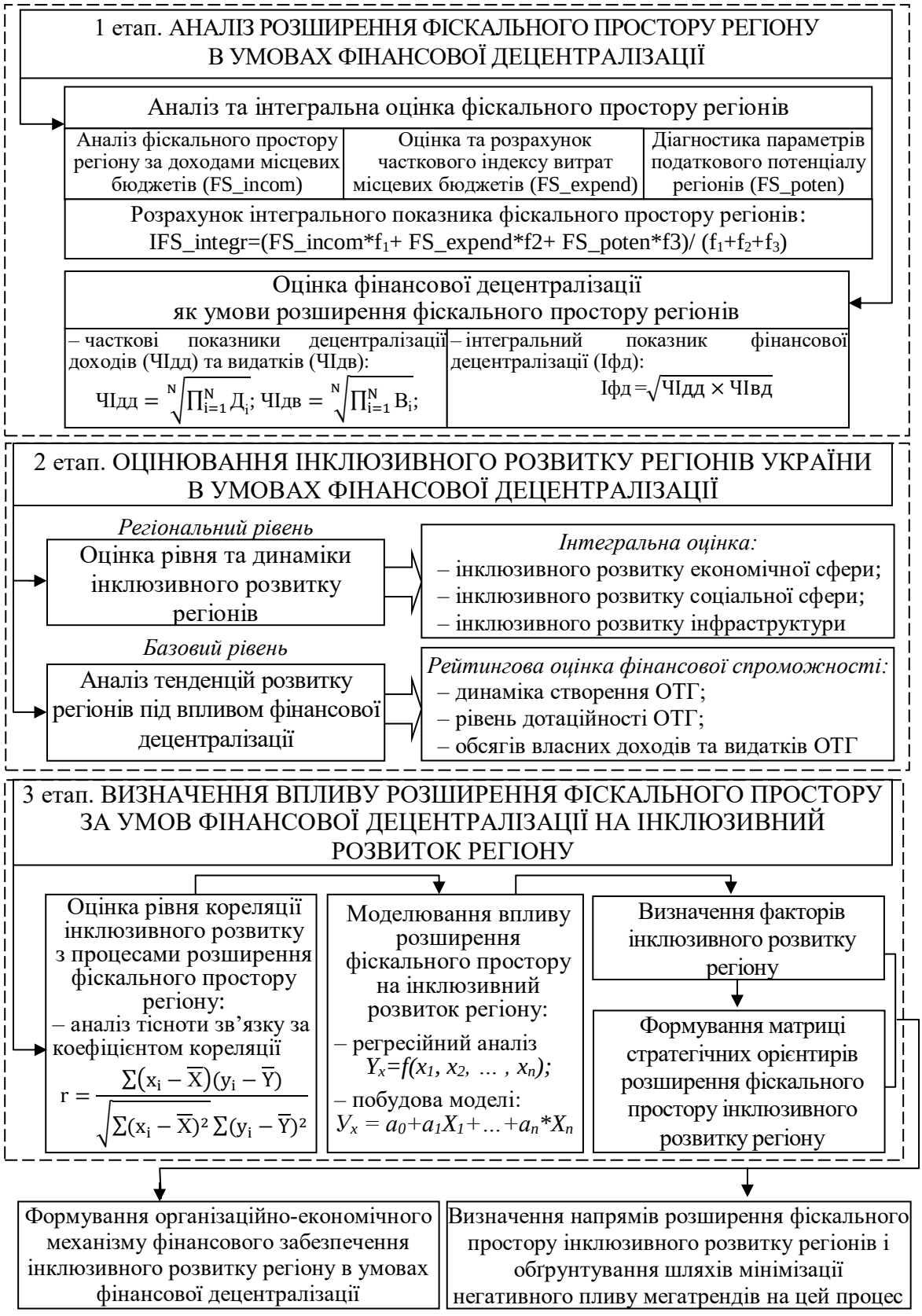

Рис. 2.10. *Методичний підхід до оцінки фіскального простору та його впливу на інклюзивний розвиток регіону в умовах фінансової децентралізації*

**Розроблено автором.*

Водночас проведення аналізу ефективності реформування фінансової системи України та інтенсивності відцентрових процесів в Україні стикається з низкою проблем, до яких, зокрема, належать:

– відсутність єдиних критеріїв визначення рівня фінансової децентралізації;

– брак інформації й недоступність зведених статистичних даних для обчислення певних показників (зокрема інформації щодо обсягу бюджету розвитку в регіонах за ряд років);

– методологічні труднощі, зумовлені, наприклад, зміною підходів до розрахунку обсягів трансфертів, відсутністю уніфікації в назвах показників.

Зважаючи на це, вибір показників оцінки рівня фінансової децентралізації потрібно здійснювати, зважаючи на існування зазначених інформаційних і методологічних обмежень та із врахуванням сутності, характерних рис і мети фінансової децентралізації, а саме:

1) фінансова децентралізації є процесом. Тобто рівень фінансової децентралізації можна визначити лише в динаміці за допомогою показників, що характеризують стан місцевих фінансів у той чи інший момент. Відособлені дані за окремий період не дають інформації, на підставі якої можна робити коректні висновки про фінансову децентралізацію в країні;

2) фінансова децентралізація не повинна бути самоціллю. Центральний уряд здійснює фінансову децентралізацію задля створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, узгодження інтересів держави і територіальних громад та прискорення економічного розвитку. Високі показники фінансової децентралізації без загальної оцінки стану місцевих фінансів і розвитку регіону, рівня його інклюзивності не є достатнім свідченням ефективного проведення реформи фінансової системи в країні;

3) фінансову децентралізацію неможливо дослідити лише на підставі кількісних показників, тому аналіз потрібно доповнити якісними індикаторами (характеристиками), які дають можливість оцінити сферу впливу органів місцевого самоврядування на процеси формування й використання місцевих фінансових ресурсів, що визначає міру їх зацікавленості в ефективності збільшення надходжень до бюджету локального рівня. Передача фінансових ресурсів на місця без надання можливості приймати рішення щодо їх використання

свідчить лише про формальне здійснення децентралізації.

Для проведення ефективного дослідження показники, які використовуються для оцінки фінансової децентралізації, мають відповідати певним вимогам. З огляду на перманентний характер змін у сфері регіонального розвитку ми вбачаємо, що ті або інші індикатори фінансової децентралізації можуть бути використані лише в разі відповідності таким критеріям:

– визначеність: показники фінансової децентралізації мають піддаватися чіткій кількісній або якісній оцінці. Показники, які неможливо визначити, у подальшому не будуть застосовані нами під час проведення розрахунків;

– доступність: інформація, що використовується для обчислення показників, повинна бути загальнодоступною. Ми виключаємо індикатори, що можуть бути визначені, виходячи з даних, отриманих установами або організаціями, до яких будь-який громадянин України не може отримати доступу принаймні на підставі запиту про доступ до публічної інформації. Пріоритет віддається інформації з відкритих джерел, а саме Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень, Міністерству фінансів, Державному комітету статистики, веб-сайтам місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;

– релевантність: показники повинні характеризувати лише досліджувані соціально-економічні явища або їх окремі аспекти;

– порівнянність: показники поточного звітного періоду мають підлягати порівнянню з показниками попередніх і майбутніх звітних періодів;

– повне висвітлення: показники мають відображати суттєві аспекти досліджуваного соціально-економічного явища (фінансової децентралізації);

– системність: обрані індикатори повинні утворювати сукупність взаємопов’язаних показників, що комплексно описують соціально-економічне явище, яке аналізується;

– практичність: показники мають використовуватися для здійснення висновків про стан фінансової децентралізації в країні та прийняття відповідних рішень;

– економічність: витрати часу на збір відповідної інформації й обчислення показників фінансової децентралізації не повинні перевищувати користь від висновків, одержаних на основі таких показників.

Схематично-наочний опис вибору показників фінансової децентралізації відображено на рис. 2.11.

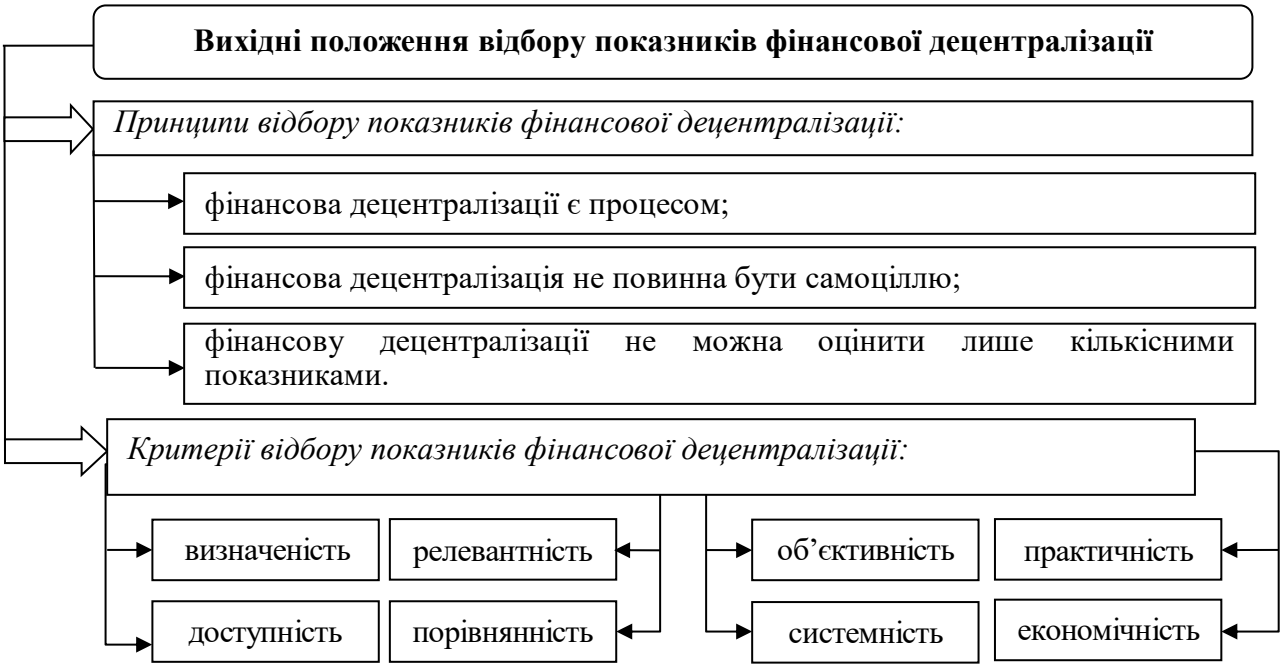

Рис. 2.11.*Схематичний опис відбору показників для оцінки фінансової децентралізації*

**Складено автором.*

Зауважимо, що в чинному законодавстві України показники фінансової децентралізації, а також вимоги щодо їх обчислення або використання відсутні. Своєрідною апроксимацією є показники фінансової самодостатності, визначені в Методиці проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики, а саме темп зростання (зменшення) доходів місцевих бюджетів (без трансфертів), доходи місцевих бюджетів (без трансфертів) у розрахунку на одну особу населення, темп зростання (зменшення) податкового боргу за грошовими зобов'язаннями платників податків без урахування податкового боргу платників податків, які перебувають у процедурах банкрутства або щодо яких судом прийнято рішення (постанову) про зупинення провадження в справі. Однак, зазначені показники жодним чином не характеризують явище фінансової децентралізації, а є радше певним відображенням стану місцевих фінансів та соціально-економічної ситуації в регіоні в цілому.

В українській науці протягом останніх років проблемам здійснення оцінки фінансової децентралізації в країні приділяється

дедалі більше уваги, хоча загалом методологія визначення ступеня фінансової децентралізації залишається недостатньо висвітленою. Водночас вітчизняні вчені часто аналізують дотичні до фінансової децентралізації питання фінансової автономії, фінансової незалежності, фінансової забезпеченості, фінансової спроможності з виділенням показників (системи показників, інтегральних показників, моделей) для оцінки таких явищ.

Серед українських науковців першим розробив й обґрунтував показники, які доцільно використовувати для визначення рівня фінансової децентралізації В. І. Кравченко. Учений розглядав поняття фінансової автономії як самоврядування у сфері місцевих фінансів, а рівень фінансової автономії місцевих органів самоврядування пропонував визначати за системою таких кількісних показників, як показник питомої ваги видатків на реалізацію власних повноважень, показник питомої ваги обов'язкових видатків, показник питомої ваги видатків на фінансування делегованих повноважень, показник питомої ваги власних доходів у доходах місцевих бюджетів, показник питомої ваги власних і закріплених доходів у доходах місцевих бюджетів, показник питомої ваги доходів місцевих бюджетів від місцевих податків і зборів, показник питомої ваги незв'язаних субсидій у доходах органів місцевого самоврядування [142, с. 59–61].

Індикатори В. І. Кравченка залишаються базою для дослідження рівня фінансової децентралізації в Україні й нині, незважаючи на застарілість окремих із них у зв'язку з реформуванням системи міжбюджетних відносин. При цьому виділені вченим індикатори, у тому числі і під іншими назвами, у подальшому використовувалися і продовжують використовуватись у різних інтерпретаціях вітчизняними вченими для дослідження місцевих фінансів. Зокрема, М. Корнєєв у своїх дослідженнях розширив наявні показники фінансової автономії за В. Кравченком і встановив емпіричну залежність між показниками валового внутрішнього продукту та фіскальної незалежності за доходами (видатками) [137, с. 80–103].

Поняття фінансової спроможності регіону, тобто фінансової можливості суб'єктів публічної влади самостійно забезпечувати соціально-економічний розвиток регіону аналізує І. Вахович. Вона розглядає фінансову спроможність як систему показників трьох груп: фінансової достатності, фінансової дієздатності та фінансової стійкості, для кожної з яких розраховується відповідний інтегральний

індекс. При цьому на основі трьох обчислених індексів науковець визначає тип фінансової спроможності регіону, а добуток індексів утворює інтегральний показник фінансової спроможності регіону [36, с. 73–91]. Вважаємо, що зазначена вище методика є однією з найбільш ґрунтовних і може бути частково використана для аналізу фінансової децентралізації з урахуванням того, що, по-перше, не всі показники пов'язані з фінансовою децентралізацією, по-друге, деякі показники застаріли у зв'язку з реформою міжбюджетних відносин.

Вагомий доробок у вивчення показників фінансової стійкості місцевих бюджетів зробили О. Крук [145], А. Лучка [158], Н. Старостенко [264], В. Щербакова [355]. На основі власних досліджень учені обґрунтували, що важливим фактором ефективного соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальної одиниці є формування й реалізація стратегії соціального економічного розвитку відповідно до типу фінансової стійкості відповідного місцевого бюджету.

Здійснюючи оцінку власне фінансової децентралізації, українські науковці переважно досліджують динаміку та структуру місцевих бюджетів, показники щодо частки доходів (видатків) місцевих бюджетів у зведеному бюджеті [28, с. 123; 58, с. 139; 168, с. 95; Хлівний В., Гризоглазов Д., с. 25].

Найбільш популярними роботами на тему фінансової децентралізації є праці І. Луніної [156; 157], яка у своїх розвідках акцентує на дослідженні видатків місцевих бюджетів, їх структури, можливості прийняття рішень щодо розпорядження належним органам місцевого самоврядування фінансовими ресурсами. Серед кількісних показників оцінки рівня фінансової децентралізації І. Луніна виділяє три узагальнювальні коефіцієнти: децентралізації видатків, децентралізації податкових доходів, фінансової незалежності місцевих бюджетів.

Оцінку рівня фінансової децентралізації Т. Сало пропонує визначати на основі узагальнювального показника, що розраховується як середнє арифметичне фінансової децентралізації доходів (частка доходів місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів у доходах зведеного бюджету) та фінансової децентралізації витрат (частка видатків місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів у видатках зведеного

бюджету) [255, с. 326–327]. Притримуючись запропонованого підходу все ж вважаємо, що для об'єктивної оцінки показники децентралізації доходів та витрат варто доповнити і іншими показниками, що характеризують рівень незалежності місцевих органів щодо акумулювання та розпорядження фінансовими ресурсами.

Подібний до Т. Сало підхід щодо розрахунку рівня фінансової децентралізації застосовує Н. Бикидарова, але при цьому окремо виділяє коефіцієнт фінансової децентралізації ланок місцевих бюджетів, який обчислюється як співвідношення доходів певного рівня місцевих бюджетів (області, району, територіальної громади) з доходами місцевих бюджетів [16, с. 150]. Така методика аналізу заслуговує на увагу та може бути використана під час оцінки фінансової незалежності адміністративно-територіальних одиниць базового рівня. Однак за необхідності проведення аналізу процесів децентралізації як умови розширення фіскального простору регіону, на нашу думку, потрібно використовувати показники субнаціонального рівня.

Такої самої думки дотримується і С. Осипенко, зазначаючи, що проведення оцінки децентралізації фінансових ресурсів є доцільним за допомогою показників фінансової стійкості місцевих бюджетів. Розроблений науковцем алгоритм комплексної оцінки децентралізації фінансових ресурсів уключає два етапи. На першому з них відбувається аналіз соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальної одиниці, а також аналіз виконання місцевих бюджетів за доходами й видатками; на другому – відбувається розрахунок бюджетних коефіцієнтів, які характеризують фінансову стійкість місцевого бюджету певної адміністративно-територіальної одиниці; порівняння отриманих результатів із встановленими пороговими значеннями коефіцієнтів фінансової стійкості та визначення типу фінансової стійкості місцевого бюджету [190, с. 47, 56]. Ми, зі свого боку, вважаємо, що фінансова децентралізація є значно ширшим поняттям, аніж фінансова стійкість, оскільки охоплює весь комплекс місцевих фінансів і є, насамперед, динамічною характеристикою. Фінансова стійкість відображає стан функціонування суб'єкта публічної влади в той чи інший момент.

У європейській літературі для оцінки рівня фінансової децентралізації виділяють такі індикатори:

1. Співвідношення показників видатків місцевого самоврядування (місцевих бюджетів) до публічних видатків. Цей показник засвідчує ступінь децентралізації та деконцентрації публічних завдань і функцій, свідчить про фінансову спроможність місцевого самоврядування щодо їх виконання, а відтак і якість виконання.

2. Обсяг видатків місцевих бюджетів до ВВП. Цей показник дає змогу побачити, яка частина публічних ресурсів є розподілена поміж суб'єктами місцевого самоврядування. Іншими словами, відображає рівень фінансової децентралізації в державі.

3. Частка власних доходів у структурі доходів територіальних громад. Важливо пам'ятати, що право органів місцевого самоврядування встановлювати податкові ставки, а також визначати обсяги надходжень з інших джерел реалізуються винятково щодо власних доходів. Саме це право – право на власні доходи й на їх регулювання – забезпечує фіскальну децентралізацію.

4. Обсяг міжбюджетних трансфертів, зокрема дотацій вирівнювання в структурі доходів місцевих бюджетів. Розмір цього показника безпосередньо свідчить про фінансову автономію ОМС. Чим він вищий, тим нижчий рівень фінансової самостійності місцевого самоврядування. Відтак нижчим є рівень децентралізації, оскільки місцеве самоврядування не має жодного впливу на обсяг цих ресурсів тощо.

Беручи до уваги основні критерії визначення фінансової автономії, Дж. Бланк (J. Blank) описує три моделі фінансового забезпечення місцевого самоврядування:

– Скандинавська модель, де місцеві податки становлять від 10 % до 20 % ВВП і 20–50 % усіх податків. Серед країн, які можна віднести до цієї моделі, – Швеція, Данія, Фінляндія.

– Латинська модель, де обсяг місцевих податків сягає 4–6 % ВВП і становить близько 20 % усіх податків. Ці показники характерні для Італії, Франції, Іспанії.

– Ганноверська модель, де місцеві податки сягають 1–2 % ВВП і складають близько 4–5 % усіх податків. Це властиво для Німеччини, Великобританії, Нідерландів, Польщі [79, с. 78–79].

Зауважимо, що в Україні починаючи з 2014 р. у зв'язку з військовими діями на Донбасі, окупацією Автономної Республіки

Крим і різким падінням економіки рівень інфляції перевищував 10 %. Відповідно, ми не вбачаємо доцільним проводити аналіз абсолютних показників фінансової децентралізації, тому що такі показники містять у собі суттєву інфляційну складову, що не дає змоги об'єктивно оцінити проведення децентралізації в країні. Головна увага має бути приділена відносним показникам, які доцільно поділити на показники децентралізації доходів і децентралізації видатків, виходячи з відповідних форм фінансової децентралізації.

Під час дослідження фінансової децентралізації особливу увагу потрібно приділити податковому аспекту, тому що саме податки й збори становлять основу фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування.

У робочому документі ОЕСР «The Fiscal Autonomy of Sub-central Governments» податкову автономію ОМС також досліджують, окремо розглядаючи той чи інший податок. При цьому найбільшу увагу приділяють оподаткуванню майна. Здійснюється аналіз загальнодержавних податків, що закріплені за місцевими бюджетами. Дослідження проводиться в динаміці, аби визначити тенденції посилення чи зниження ролі місцевих податків і зборів, особливості їхнього адміністрування. Індикатори податкової автономії ОМС, які використовує ОЕСР, наведено в додатку Ж.

Отже, враховуючи механізм вибору показників фінансової децентралізації (фактори та критерії), а також зазначені вище підходи українських учених, ми вважаємо, що для найбільш достовірної оцінки фінансову децентралізації потрібно визначати, використовуючи інтегральний метод оцінки на основі показників фінансової децентралізації за доходами й видатками. Для повноти дослідження фінансової децентралізації треба врахувати показники, які характеризують роль трансфертів у формуванні фінансових ресурсів місцевих бюджетів. До них належить частка міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів, частка трансфертів, перерахованих до Державного бюджету, у доходах місцевих бюджетів, частка нецільових міжбюджетних трансфертів у видатках місцевих бюджетів.

Запропонована система показників фінансової децентралізації за доходами зведена в таблицю (табл. 2.2).

Таблиця2.2

Система показників фінансової децентралізації за доходами місцевих бюджетів

Показник	Спосіб розрахунку	Тлумачення показника	Динаміка показника, що свідчить про посилення фінансової децентралізації
Частка доходів місцевих бюджетів у ВВП	Обсяг доходів місцевих бюджетів / ВВП	Характеризує рівень ВВП, централізований у місцевих бюджетах	↑
Частка доходів місцевих бюджетів у зведеному бюджеті	Обсяг доходів місцевих бюджетів / Обсяг доходів зведеного бюджету	Характеризує формальну роль місцевих органів влади у розподілі фінансових ресурсів	↑
Частка місцевих податків і зборів в доходах місцевих бюджетів	Обсяг доходів місцевих бюджетів від місцевих податків і зборів / Обсяг доходів місцевих бюджетів	Характеризує частину доходів цих бюджетів, які формуються за рахунок податків і зборів, що встановлюються ОМС.	↑
Частка власних доходів місцевих бюджетів у зведеному бюджеті	Обсяг доходів місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів / Обсяг доходів зведеного бюджету	Характеризує фактичну роль місцевих органів влади у розподілі фінансових ресурсів	↑
Частка міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів	Обсяг міжбюджетних трансфертів з державного бюджету / Обсяг доходів місцевих бюджетів	Відображає рівень залежності місцевих бюджетів від переданої їм державою додаткової дохідної бази.	↓
Частка власних доходів місцевих бюджетів у доходах місцевих бюджетів	Обсяг доходів місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів / Обсяг доходів місцевих бюджетів	Характеризує рівень самостійності місцевих бюджетів з урахуванням переданої їм державою на довгостроковій основі додаткової доходної бази. Є оберненим показником до частки міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів.	↑

**Побудовано автором на основі [16; 23; 36; 137; 142; 191; 255].*

Що стосується децентралізації за видатками, то відповідні показники призначені, передусім, для аналізу можливостей у місцевих органів влади розпоряджатися власними й отриманими з Державного

бюджету або залученими на фінансових ринках ресурсами. Загалом виділяємо п’ять показників, зростання яких свідчить про підвищення рівня фінансової децентралізації в країні (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Система показників фінансової децентралізації за видатками місцевих бюджетів

Показник	**Спосіб розрахунку**	**Тлумачення показника**	**Динаміка показника, що свідчить про посилення фінансової децентралізації**
Частка видатків місцевих бюджетів у ВВП	Обсяг видатків місцевих бюджетів / Номінальний ВВП	Характеризує перерозподіл ВВП суб’єктами місцевого самоврядування	↑
Частка видатків місцевих бюджетів у зведеному бюджеті	Обсяг видатків місцевих бюджетів / Обсяг видатків зведеного бюджету	Характеризує формальну роль місцевих органів влади в розпорядженні наявними в них фінансовими ресурсами	↑
Частка видатків органів місцевого самоврядування в публічних видатках	Обсяг видатків місцевих бюджетів / Обсяг видатків зведеного бюджету + обсяг видатків пенсійного фонду за винятком надходжень із Державного бюджету	Засвідчує ступінь децентралізації та деконцентрації публічних завдань і функцій,	↑
Частка незахищених статей у видатках місцевих бюджетів	Обсяг видатків місцевих бюджетів за вирахуванням захищених статей видатків місцевих бюджетів / Обсяг видатків місцевих бюджетів	Характеризує частину видатків місцевих бюджетів, якими органи місцевого самоврядування можуть розпоряджатися на власний розсуд	↑
Частка трансфертів, перерахованих до Державного бюджету у витратах місцевих бюджетів	Обсяг трансфертів, перерахованих з місцевих бюджетів до Державного бюджету / Обсяг видатків місцевих бюджетів	Відображає рівень централізації доходів місцевих бюджетів	↓

**Побудовано автором на основі [16; 23; 36;137; 142; 156; 191; 255].*

Потрібно відзначити, що використання вагових коефіцієнтів для розрахунку показників фінансової децентралізації в Україні вважаємо за недоцільне у зв'язку з дискреційним характером таких коефіцієнтів. Окрім того, проведення оцінки, незалежної від суб'єктивних наукових або професійних суджень, забезпечить об'єктивність отриманих результатів застосування запропонованої методики.

Для узагальнення результатів аналізу пропонуємо обчислювати часткові інтегральні показники децентралізації доходів (ЧІдд) і видатків (ЧІдв) як середнє геометричне узятих у розрахунок показників децентралізації:

$$ЧІдд = \sqrt[N]{\prod_{i=1}^{N} Д_i}\,, \qquad (2.2)$$

$$ЧІдв = \sqrt[N]{\prod_{i=1}^{N} В_i}, \qquad (2.3)$$

де: Ді, Ві – показники децентралізації доходів та видатків відповідно;

N – кількість узятих у розрахунок показників децентралізації доходів (видатків).

Зведеним індикатором, відповідно до запропонованої в роботі методики, є інтегральний показник фінансової децентралізації, який обчислюється як середнє геометричне часткових показників децентралізації доходів та видатків:

$$Іфд = \sqrt{ЧІдд \times ЧІвд}. \qquad (2.4)$$

Запропонований методичний підхід до аналізу фінансової децентралізації дає можливість оцінити її інтенсивність та прослідкувати взаємоузгодженість процесів децентралізації доходів та видатків.

Під час *дослідження фіскального простору регіонів* особливу увагу потрібно приділити податковому аспекту, тому що саме податки й збори становлять основу фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування, а податковий потенціал регіону виступає детермінантою формування та розширення фіскального простору його інклюзивного розвитку. Розрахунок інтегральних показників доходів, витрат та податкового потенціалу дозволить сформувати інтегральний індекс фіскального простору регіону, що уможливить визначення взаємозв'язку процесів його розширення із інклюзивним розвитком регіонів, встановити особливості та стратегічні напрямки подальшого регіонального розвитку.

Інтегральний показник фіскального простору за доходами

пропонуємо розраховувати як середнє арифметичне нормованих значень показників:

- частки доходів регіону у ВПР;
- фінансової незалежності за доходами (доходи регіону / доходи зведеного бюджету);
- доходів місцевих бюджетів у розрахунку на одну особу, тис грн.

Аналогічно, для визначення інтегрального показника фіскального простору за видатками доцільно застосовувати інтегральний метод розрахунку із використанням формули середньої арифметичної нормованих значень показників:

- частки видатків регіону у ВПР;
- фінансової незалежності за видатками (доходи регіону / видатки зведеного бюджету);
- видатки місцевих бюджетів у розрахунку на одну особу, тис грн.

Податковий потенціал визначає майбутні податкові надходження, за допомогою його оцінки можуть бути вирішені такі проблеми, як планування доходів бюджетів і прогнозування зміни фіскального простору регіону. Тому розв'язання завдань із забезпечення росту податкових надходжень та розширення фіскального простору інклюзивного розвитку потребує розробки науково-методологічного підходу до кількісної оцінки податкового потенціалу регіонів.

У зарубіжній практиці існують дещо відмінні підходи до розрахунку показника податкового потенціалу., що залежить від рівня децентралізації місцевих бюджетів та самостійності місцевих податкових систем. Так за умовах посиленої самостійності податкових систем органів місцевого самоврядування розраховується показник податкового потенціалу регіону, який відображає сукупні податкові надходження до відповідного місцевого бюджету. Загалом, в міжнародній практиці для оцінки податкового потенціалу використовуються показники обсягу податкових надходжень, що фактично зібрані в регіоні за певний період, сукупних оподатковуваних ресурсів; використовується також методика на основі валового регіонального продукту та середньодушових доходів населення, що формують основну базу оподаткування та визначають рівень податкового потенціалу. Крім того розрахунок податкового потенціалу може бути здійснений на основі різних показників: рівня сукупних оподатковуваних ресурсів регіону, репрезентативної податкової системи, поєднання методу репрезентативної податкової

системи з використанням регресійного аналізу та ін. Але аналіз на основі цих показників є недоцільним при розрахунку податкового потенціалу в українській економіці.

Досить значного поширення у вітчизняній науці набув метод, запропонований колективом науковців на чолі з Л. Л. Тарагул, згідно якого оцінка податкового потенціалу регіону заснована на визначенні його податкової спроможності. Сам індекс є коефіцієнтом, що визначає рівень податкоспроможності адміністративно-територіальної одиниці порівняно з аналогічним середнім показником по Україні з розрахунку на одного мешканця. Запропонована методика досить проста у розрахунку та дозволяє встановити тісний взаємозв'язок між рівнем економічного розвитку регіонів і їх податковим потенціалом [274, с. 85-91].

З одного боку позитивом є те, що запропонований метод узгоджуються із затвердженою урядом методикою розрахунку податкоспроможності громад задля визначення розмірів базової та реверсної дотації. В обох випадках податкоспроможність окремої території визначається на основі її порівняння із показниками середніми по країні. Водночас, для розрахованого таким чином показника не можна встановити верхньої межі, він лише дає загальну уяву про перевищення чи відставання податкового потенціалу окремого регіону над середнім по країні значенням.

На нашу думку, задля визначення параметрів фіскального простору регіону, варто в основу визначення податкового потенціалу покласти не середні, а максимальні величини. Це дозволить встановити чіткі межі для розрахованого показника та спростить порівняння й аналіз диференціації регіонів за показником податкового потенціалу. Розрахунок індексу податкового потенціалу територій пропонуємо здійснювати за формулою:

$$ІПР_{мах} = (ВРП_р / ВРП_{мах}) * К_{пм}, \quad (2.5)$$

де $ІПР_{мах}$ – індекс податкового потенціалу регіону;

ВРПр – валовий регіональний продукт регіону в розрахунку на одного жителя;

$ВРП_{мах}$ – максимальне значення валового регіонального продукту в розрахунку на одного жителя серед регіонів країни;

$К_{пм}$ – коефіцієнт податкових можливостей.

Відповідно, коефіцієнт податкових можливостей також пропонуємо розраховувати на основі порівняння із максимальними величинами за формулою:

$$Кпм = Д_Р / Д_{мах}, \quad (2.6)$$

де $Д_Р$ – доходи регіону в розрахунку на душу населення;

$Д_{мах}$ – максимальний обсяг доходів в розрахунку на душу населення серед регіонів країни.

Розрахований таким чином індекс податкового потенціалу буде змінюватись у межах від 0 до 1, а його використання дозволить об'єктивно оцінити можливості конкретного регіону, щодо нарощення податкової бази до рівня найбільш економічного розвинутого регіону.

Питання податкових можливостей є ключовим у визначенні фіскального простору. Одним із джерел формування податкового потенціалу регіону виступають податкові можливість платників податків, який відображає реальні можливості конкретного регіону забезпечити надходження податків у порівнянні з визначеним стандартом, за який взято середнє по Україні значення. Цей показник характеризує спроможність населення регіону формувати базу оподаткування, а відтак можливості ОМС акумулювати певну суму податків у місцевих бюджетах.

Визначення індексу податкового потенціалу дає можливість систематизувати регіони України на три групи – з високим, середнім та низьким рівнем. Практичне використання індексу податкового потенціалу територій може слугувати інформаційною базою для забезпечення зниження диспропорцій інклюзивного розвитку регіонів країни [339, с. 216-221]. Розрахунок показників податкового потенціалу створить ефективну систему оцінки реальних дохідних можливостей і потреб регіону, сприятиме стимулюванню органів місцевого самоврядування до розвитку підприємницької активності та залучення бізнесу до процесів розвитку задля формування податкової бази і розширення фіскального простору регіону.

Показником фіскального простору регіону, який розраховується для визначення обсягу міжбюджетних трансфертів, є *коефіцієнт відносної податкоспроможності*. До набрання чинності Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» від 28.12.2014 № 79-VIII для визначення розміру дотації вирівнювання в Україні використовувався коефіцієнт відносної податкоспроможності адміністративно-територіальної одиниці. Його розраховувало Міністерство фінансів України згідно з постановою Кабінету Міністрів України №1149 від 8 грудня 2010 р. «Деякі питання розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів».

За загальним підходом коефіцієнт відносної податкоспроможності розраховується шляхом співставлення доходів регіону зі середнім по країні значенням. Для об'єктивності відображення параметрів фіскального простору доцільно взяти доходи усереднені за три роки. Таким чином формула розрахунку коефіцієнту відносної податкоспроможності набуватиме наступного вигляду:

$$\text{Кпс} = \frac{\overline{\text{Др}}}{\overline{\text{Дк}}}; \quad (2.7)$$

де $\overline{\text{Др}}$ – середні доходи регіону в розрахунку на одну особу за три роки;

$\overline{\text{Дк}}$ – середні доходи по країні в розрахунку на одну особу за три роки.

Починаючи з 2015 р., Міністерство фінансів використовує індекс відносної податкоспроможності відповідного бюджету під час розрахунку базової дотації. Це коефіцієнт, що встановлює рівень податкоспроможності міста, об'єднаної територіальної громади чи районного бюджету, порівняно з аналогічним середнім показником у цілому по Україні в розрахунку на одну людину. В онову розрахунку податкоспроможності територіальних громад покладено обсяг надходження ПДФО в розрахунку на одну особу. Зазначений показник порівнюється із аналогічним середнім показником по всіх зведених бюджетах країни.

$$\text{ПС}_{\text{ОТГ}} = \frac{\text{ПДФО}}{\overline{\text{ПДФО}}}; \quad (2.8)$$

де ПС – податкоспроможність території базового рівня;

ПДФО – надходження податку на доходи фізичних осіб в розрахунку на одну особу;

$\overline{\text{ПДФО}}$ – надходження податку на доходи фізичних осіб в розрахунку на одну особу в середньому по країні.

Розраховані дані беруться до уваги при визначенні виду та обсягу дотацій. Якщо значення індексу:

– у межах 0,9–1,1 – вирівнювання не здійснюється;

– менше 0,9 – надається базова дотація відповідному бюджету в обсязі 80 % суми, необхідної для досягнення значення такого індексу забезпеченості відповідного бюджету 0,9;

– більше ніж 1,1 – передається реверсна дотація з відповідного бюджету в обсязі 50 % від суми, що перевищує значення такого індексу 1,1 (ст. 99 Бюджетного кодексу України).

До системи оціночних критерії податкового потенціалу регіону варто віднести рівень податкового навантаження. Притримуємося

думки Григоренко В. О. [67, с. 120–124], який пропонує проводити оцінку рівня податкового навантаження регіону за наступною формулою:

$$\text{ПНр} = \frac{\text{ППр}}{\text{ВРП}}, \tag{2.9}$$

де: ППр – обсяг податкових надходжень до Зведеного бюджету відповідного регіону; ВРП – валовий регіональний продукт відповідного регіону.

Зауважимо, що проведений аналіз рівня податкового навантаження на основі методики запропонованої Григоренко В. О. містить ряд недоліків. Коефіцієнт, розрахований як відношення податкових надходжень області до ВРП показує частку податкових платежів, які лишаються місцевим бюджетам, а від так, скоріше відображає фіскальну незалежність території, а не рівень податкового тиску. Тому, для об'єктивного визначення податкового навантаження на рівні регіону пропонуємо враховувати не податкові надходження до місцевих бюджетів, а обсяг платежів, сплачених на відповідній території до бюджетів усіх рівнів, зокрема і ті платежі, які надійшли до Державного бюджету та фондів державного соціального страхування.

Ситуацію щодо податкового навантаження можуть відображати і часткові показники, що розраховуються як співвідношення між обсягом надходження окремих податків і зборів та податковою базою цих платежів [334, с. 101-106].

Коефіцієнт еластичності податків, які мобілізуються до місцевих бюджетів показує на скільки відсотків зміняться податкові надходження при зміні бази оподаткування на один відсоток.

$$E = \frac{\Delta ПН}{\Delta ВРП} \tag{2.10}$$

де $\Delta ПН$ – відсоткова зміна податкових надходжень/доходів (за незмінної податкової системи); $\Delta ВРП$ – відсоткова зміна ВРП.

Еластичність окремого податку визначається, по-перше, еластичністю об'єкта оподаткування; по-друге, видом податкових ставок: фіксовані ставки зменшують еластичність надходжень від відповідного податку, в той час як процентні ставки призводять до її збільшення [321].

Розрахунок показника податкового навантаження на рівні окремої території, який би відображав тиск усіх податків та зборів, а також внесків до фондів обов'язкового загальнодержавного соціального

страхування, що сплачують фізичні та юридичні особи, є утрудненим відсутністю в загальному доступі необхідних даних, зокрема, інформації щодо надходження до державного бюджету і цільових фондів загальнодержавних податкових платежів та внесків в розрізі окремих регіонів [334, с. 101-106].

Оцінка фіскального простору та його впливу на інклюзивний розвиток регіону в умовах фінансової децентралізації має здійснюватися композитно, поєднуючи оцінку динаміки фінансової децентралізації та параметрів фіскального простору із оцінкою регіонального розвитку й дотримання орієнтирів інклюзивного зростання.

Питання оцінки регіонального розвитку широко висвітлено українськими науковцями. Значний внесок у вивчення цієї проблеми, зокрема, здійснили А. Голіков [60], Є. Кузькін [147], І. Сторонянська [267], А. Сухоруков, Ю. Харазашвілі [272], О. Тищенко [277] й ін. Зазначене вище свідчить, що набір показників оцінки регіонального розвитку істотно варіюється та залежить, передусім, від предмета того або іншого дослідження.

В Україні існує низка вітчизняних методик оцінки диспропорційності регіонального розвитку. Так, у 2015–2017 рр. найбільш повною та комплексною була Методика проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 р. № 856 (далі – Методика № 856) [166]. У її основу покладено показники, що характеризували відповідний напрям розвитку, як-от: економічна ефективність, інвестиційна активність і зовнішньоекономічна співпраця, фінансова самодостатність, ефективність ринку праці, розвиток інфраструктури, відновлювана енергетика та енергоефективність, доступність і якість послуг у сфері освіти, доступність та якість послуг у сфері охорони здоров'я, соціальний захист і безпека, раціональне природокористування та якість довкілля.

Однак, М. Савва у експертному висновку щодо Методики № 856 зазначає, що вона містить низку недоліків, а саме:

1) показники Методики № 856 є процесними, тобто спрямованими на оцінку процесу, а не результатів соціально-економічного розвитку регіонів;

2) велику кількість показників стає доступною й надається центральними органами влади Міністерству регіонального розвитку

через декілька місяців після закінчення відповідного звітного періоду;

3) Методика № 856 та методика моніторингу децентралізації проектного офісу Національної ради реформ не порівнюються одна з одною;

4) застосування низки показників є недостатньо обґрунтованими. Окремі показники, наприклад «Обсяг вантажообігу автомобільного та залізничного транспорту, тис. т-км на 1000 осіб населення», не дають змоги здійснити конкретні рекомендації, спрямовані на прискорення регіонального розвитку [254, с. 4–5].

У зв'язку з недосконалістю Методики № 856 Кабінет Міністрів схвалив нову методику моніторингу й оцінки реалізації регіональної політики, яка визначена в Постанові Кабінету Міністрів України «Деякі питання удосконалення системи моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики» від 20.12.2017 р. № 1029 (далі – Методика № 1029). У документі регламентовано необхідність вимірювання соціально-економічного розвитку регіонів за допомогою індексу конкурентоспроможності регіонів й індексу регіонального людського розвитку.

Індекс конкурентоспроможності регіонів уключає категорії показників, що відображають рівень економічної стабільності, розвитку інфраструктури, охорони здоров'я, якості дошкільної, позашкільної, загальної середньої освіти, якості вищої освіти та професійної підготовки, ефективності ринку праці, розміру ринку, технологічної готовності, належних умов для ведення бізнесу, інновацій. Індекс регіонального людського розвитку охоплює показники, включені до таких категорій, як довге та здорове життя, добробут і гідні умови праці, освіта. Методика № 1029 передбачає стандартизацію показників та застосування вагових коефіцієнтів відповідно до рівня розвитку регіону [90].

В останні роки в наукових колах посилюється акцент на дотриманні соціально-інклюзивного підходу до забезпечення економічного зростання, що, зі свого боку, вимагає перегляду наявних методик регіонального розвитку.

Досить поширеною є методика, розроблена Азійським банком розвитку, згідно з якою факторами, що визначають рівень інклюзивного розвитку є бідність та нерівність у розподілі доходів; економічне зростання й зайнятість; інфраструктура; доступ до освіти та охорони здоров'я; доступ до базових інфраструктурних послуг і

послуг; гендерна рівність та можливості; соціальна безпека; уряд й інституції [369].

Альтернативою оцінки економічного розвитку є методика, що ґрунтується на розрахунку «індексу інклюзивного розвитку» (Inclusive Development Index), запропонована на Всесвітньому економічному форумі в Давосі [180]. Новий композитний індекс має більш комплексний зміст відносного стану економічного розвитку, порівняно із загальноприйнятими рейтингами на основі ВВП. Цей показник є інтегральною оцінкою не лише економічного, а й соціального рівня розвитку держави. Його розраховують на основі 11 індикаторів, об'єднаних у три групи [401]:

1. Зростання та розвиток (ВВП на душу населення в доларах США, продуктивність праці, здорова тривалість життя, зайнятість).
2. Інклюзивність (нерівність доходів, рівень бідності, нерівність багатства, медіанний дохід доларів на день (за паритетом купівельної спроможності) на душу населення).
3. Рівність між поколіннями та стійкість (чисті заощадження, викиди CO_2 на одиницю ВВП, державний борг, співвідношення населення працездатного віку до непрацездатного).

Ця система оцінки запроваджена як інформаційне джерело й повинна допомагати сталому та інклюзивному економічному розвитку.

Згідно з підходом Світового форуму управління інклюзивним розвитком поширюється на сім сфер і 15 підрівнів, які описують спектр структурних факторів, що особливо впливають на рівень залучення населення до процесу економічного зростання й отримання благ від нього. Країни, які досягли успіху у створенні міцного середнього класу та скорочення бідності, зазвичай, створювали ефективні економічні інститути й політичні стимули саме у вказаних сферах: освіта та знання; базові послуги й інфраструктура; корупція та нездорова конкуренція; інвестиції й реальний сектор; створення активів та підприємництво; зайнятість і винагорода за працю; фіскальне навантаження [394].

Серед факторів, що впливають на інклюзивність розвитку, виокремлено *фіскальне навантаження*, що доводить важливість побудови ефективної системи оподаткування для активізації процесів зростання, підвищення доходів населення та якості його життя. Відтак фінансова децентралізація може стати інструментом виконання окреслених завдань на шляху до досягнення інклюзивного розвитку

України і її регіонів.

В Україні на сьогодні не існує зведеної системи показників інклюзивного розвитку. Натомість Міністерством економічного розвитку і торгівлі України підготовлено Національну доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна», яка надає бачення орієнтирів довгострокового зростання, визначає систему цілей, завдань та показників їх досягнення. У доповіді наведено результати адаптації 17 глобальних цілей сталого розвитку (ЦСР) з урахуванням специфіки національного розвитку та розроблено 86 завдань національного розвитку і наведено 172 показники їх досягнення. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України ініціювало інклюзивний процес обговорення ЦСР за такими групами: справедливий соціальний розвиток; стале економічне зростання та зайнятість; ефективне, підзвітне та всеохоплююче управління і справедливість для всіх; екологічна рівновага та розбудова стійкості [348]. Відтак, національна система цілей сталого розвитку сформована з урахуванням принципу «нікого не залишити осторонь», що узгоджується із вимогами інклюзивного розвитку. Її адаптація до нових вимог дозволить сформувати систему цілей, завдань і показників, які виступають орієнтирами інклюзивного розвитку регіонів в умовах фінансової децентралізації України.

З огляду на зазначене вище, вважаємо, що показники для вимірювання інклюзивного розвитку регіону повинні бути пов’язані з фінансовою децентралізацією та відображати ситуацію в тих сферах, що мають найбільший вплив на залучення населення до суспільно корисної діяльності й справедливого розподілу отриманих результатів, що є основою інклюзивності розвитку. Тобто повинен існувати певний логічний зв’язок між фінансової децентралізацією та показниками інклюзивного регіонального розвитку. Показники, де такий зв’язок установити важко (наприклад співвідношення прийнятих працівників до вибулих, частка міських домогосподарств, які мають доступ до Інтернету вдома), ми не застосовуємо.

Фінансова децентралізація є процесом, який фактично триває декілька останніх років. Відповідно, для нашого дослідження нерелевантними є показники, зсув яких можна визначити лише в довготривалій перспективі, такі як середня очікувана тривалість життя під час народження, створення та розвиток високотехнологічних виробництв підприємств.

Отже, у процесі відбору показників інклюзивного розвитку

регіонів в умовах фінансової децентралізації ми керуватимемося такими чинниками:

– логічний зв'язок із фінансовою децентралізацією;
– відповідність пріоритетам інклюзивного зростання;
– врахування коротко- і середньострокових змін регіонального розвитку.

При цьому доцільним є застосування таких критеріїв, як і для показників фінансової децентралізації, що визначені нами в цьому підрозділі на рис. 2.11.

Враховуючи проаналізовані дослідження та затверджені уповноваженими органами методики оцінки, ми виокремлюємо завдання та показники інклюзивного розвитку регіонів в умовах фінансової децентралізації за трьома групами цілей: економічні, соціальні та інфраструктурні.

Економічні цілі інклюзивного розвитку регіонів зорієнтовані на досягнення економічного зростання шляхом максимального залучення населення до суспільно корисної діяльності, включення до процесів розвитку сільських територій та розвитку партнерських відносин між місцевою владою, самоврядуванням, представниками бізнесу та громадою (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Показники економічного зростання регіону

Показники	Позитивна динаміка
Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту, %	↑
Обсяг експорту на одну особу, дол. США	↑
Рівень зайнятості населення віком 15–70 років, %	↑
Частка молоді, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок, у загальній чисельності осіб віком 15–24 роки, %	↓
Кількість активних підприємств, од. на 1000 осіб	↑
Кількість зайнятих працівників у суб'єктів середнього та малого підприємництва, млн осіб	↑
Продуктивність праці в сільському господарстві, тис. доларів США на одного зайнятого = обсяг продукції/ чисельність зайнятих	↑
Індекс сільськогосподарського виробництва, %	↑
Обсяг капітальних інвестицій, грн на особу	↑
Кількість проектів, що відповідають цілям інклюзивного розвитку регіону, одиниць	↑

**Систематизовано автором за даними: [348].*

Досягнення соціальних цілей інклюзивного розвитку регіонів можливе шляхом створення гідних умов праці для населення та забезпечення справедливого розподілу отриманих благ, що дозволить знизити рівень бідності, підвищити рівень продуктивної зайнятості, зменшити нерівність й диференціацію населення за доходами (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Показники соціальної стабільності регіону

Показники	Позитивна динаміка
Частка населення, що відносить себе до бідних, %	↓
Темп росту наявного доходу у розрахунку на одну особу, % до попереднього року	↑
Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць нижче прожиткового мінімуму, %	↓
Частка соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів у загальному обсязі доходів населення регіону	Встановлення оптимального розміру
Індекс споживчих цін на продукти харчування (середньорічний), %	↓
Індекс заробітних плат	↑
Коефіцієнт диференціації заробітних плат за регіонами	↓
Співвідношення середньомісячної заробітної плати (доходів) десятої та першої децильних груп працівників (децильний коефіцієнт), рази	↑
Співвідношення середнього розміру пенсії та середньої заробітної плати в економіці (за наявності 35 років сплати внесків), %	↑
Коефіцієнт диференціації доходів населення регіонів	↓
Частка регіону в загальному обсязі наявного доходу в розрахунку на одну особу (% до середнього рівня в Україні)	↑
Співвідношення доходів 10% найбільш забезпечених і 40% найменш забезпечених осіб, рази	↓
Співвідношення доходів 40% найменш забезпечених і 60% більш забезпечених осіб, %	↑
Співвідношення середньої заробітної плати жінок і чоловіків, %	↑
Співвідношення пенсій жінок і чоловіків, %	↑
Рівень зайнятості жінок, %	↑
Кількість регіонів що використовують гендерноорієнтоване бюджетування	↑

**Систематизовано автором за даними: [348].*

Особливою характеристикою, що визначає інклюзивність розвитку є те, що він досягається через включення населення до процесів соціально-економічного зростання, обов'язковою умовою чого є наявність розвинутої інфраструктури. Цілі розвитку

інклюзивної інфраструктури регіонів полягають у формуванні розвинутої та доступної інфраструктури, що забезпечує рівні можливості для особистісного розвитку (табл. 2.6). *Інклюзивна інфраструктура* дозволяє посилити соціальне включення та гарантує, що перевагами розвитку інфраструктури зможуть скористатись усі без виключення особи, громади чи соціальні групи.

Таблиця 2.6

Орієнтири інклюзивного розвитку інфраструктури регіонів

Показники	**Позитивна динаміка**
Індекс будівельної продукції	↑
Щільність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям	↑
Вантажооборот, млн.ткм	↑
Пасажирооборот млн пас/км	↑
Частка транспортних засобів громадського користування, що враховують потреби людей з інвалідністю, %	↑
Частка об'єктів громадського та цивільного призначення, благоустрою, транспортної інфраструктури, дорожнього сервісу, облаштованих з урахуванням потреб інвалідів, %	↑
Рівень охоплення населення Інтернет-послугами, абонентів на 100 жителів	↑
Частка населення, яке повідомило, що за останні 12 місяців користувалось послугами Інтернету, %	↑
Рівень охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком 5 років, %	↑
Частка сільських денних загальноосвітніх навчальних закладів, що мають доступ до Інтернету, %	↑
Частка денних загальноосвітніх навчальних закладів, в яких організовано інклюзивне навчання, %	↑
Кількість студентів ВНЗ в розрахунку на 1000 осіб населення	↑
Частка домогосподарств, що потерпали від недоступності медичних послуг, %	↓
Кількість лікарів в розрахунку на 1000 осіб	↑
Частка сільських домогосподарств, які потерпали від позбавлення через відсутність регулярного щоденного транспортного сполучення з іншим населеним пунктом з розвиненою інфраструктурою, %	↓
Частка регіонів, що затвердили і впроваджують регіональні стратегії розвитку та плани заходів з їх реалізації, розроблені за участю громадськості, %	↑
Частка населення, задоволеного останнім досвідом користування державними послугами, %	↑
Рівень довіри громадян до суду, %	↑
Рівень обізнаності громадян щодо права на безоплатну правову допомогу, %	↑
Показник корупції в державному секторі	↓

**Систематизовано автором за даними: [348].*

Взявши за основу затверджену національну систему цілей сталого розвитку [348] та наявних даних офіційної статистики відібрані відповідні показники для моніторингу інклюзивного розвитку за трьома основними векторами (економічного, соціального та інфраструктурного зростання).

Водночас сукупність показників інклюзивного розвитку регіону не є однорідною. Вони вимірюються в різних величинах та є різноспрямованими, тобто збільшення одних позитивно впливає інклюзивне зростання (ріст ВВП, обсяг експортно-імпортних операцій, зміна кількості активних підприємств й ін.), тоді як зростання інших, навпаки, може призвести до погіршення ситуації (збільшення ветхого житлового фонду, зростання чисельності зареєстрованих безробітних й ін.).

У зв'язку з цим обов'язковим етапом аналізу процесів інклюзивного розвитку регіонів є приведення вихідних даних до співвимірної форми. Нормування може проводитися, наприклад, за допомогою переведення величин у відсотки до підсумку. Також кількісний вимір факторів можна перевести в коефіцієнти, ураховуючи величини їх розмаху. У такому випадку для чинників, зростання яких позитивно впливає на результатний показник, застосовують формулу [68]:

$$K_{ij} = \frac{X_{ij} - X_{j\min}}{X_{j\max} - X_{j\min}}, \qquad (2.11)$$

де *Xjmin* – мінімальне значення і-го показника,

Xjmax – максимальне значення і-го показника.

Для кількісного виміру факторів, що негативно впливають на інклюзивний розвиток регіону, тобто ознака є дестимулятором, використовуємо формулу:

$$K_{ij} = \frac{X_{jmax} - X_{ij}}{X_{jmax} - X_{j_{min}}} \qquad (2.12)$$

У випадку поведінки ознаки як номінатора, перетворення має вигляд:

$$K_{ij} = \left(1 - \frac{|X_{ij} - X_{jnom}|}{max\ \{(X_{jmax} - X_{jnom}), (X_{jnom} - X_{jmin})\}}\right) \qquad (2.13)$$

де x_{nom} – граничне (номінаторне) значення ознаки, для якого має місце найвища якість.

Відповідно до такого підходу всі вихідні дані переводяться в коефіцієнти, значення яких змінюється в межах від 1 до 0 ($K_i \in [0;\ 1]$).

Найбільша величина і-го фактора прирівнюється до одиниці, найменша – до нуля.

Для кожної групи показників обчислюємо відповідний індекс: економічного розвитку (I_{ep}), соціальної стабільності (I_{cp}), інклюзивної інфраструктури (I_{ip}). Для розрахунку часткових індексів використовуватимемо формулу середньої арифметичної, розрахованої на основі нормованих показників, що характеризують окрему складову інклюзивного розвитку:

$$I_{ip=}=\frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n} Ii \qquad (2.14)$$

де *I*i (i=1,2,..., n) – значення результатів спостережень, n – обсяг вибірки.

Підсумковим значенням індексів економічного, соціального та інфраструктурного розвитку є індекс інклюзивного розвитку регіону, який обчислюємо за такою формулою:

$$Ipp=\frac{\sum_i^к I_i * f_i}{\sum_i^к f_i} = \frac{I_{ep} * f_{ep} + I_{cp} * f_{cp} + I_{ip} * f_{ip}}{f_{ep} + f_{cp} + f_{ip}} \ , \qquad (2.15)$$

де: I_{ep} – індекс економічного розвитку; I_{cp} – індекс соціальної стабільності; I_{ip}– індекс інклюзивної інфраструктури; f_{ep} – кількість вихідних показників, узятих в розрахунок індексу економічного розвитку; f_{cp} – кількість вихідних показників, котрі беремо під час визначення індексу соціальної стабільності; f_{ip} – кількість вихідних показників, застосованих під час розрахунку індексу інклюзивної інфраструктури.

На основі розрахованого інтегрального індексу інклюзивного розвитку для більш детального аналізу можемо провести групування та визначити рейтинг регіонів України. Для установлення *кількості груп* потрібно дотримуватися двох важливих умов побудови групувань:

1) виділені групи мають відрізнятися якісною однорідністю;

2) кількість одиниць у кожній групі повинна бути досить великою, що відповідає вимозі закону великих чисел.

Оптимальну кількість груп із приблизно однаковими інтервалами можемо визначити, застосовуючи формулу американського вченого Стерджеса [40]:

$$m = 1 + 3{,}332\ log_2 n = 1 + 3{,}332\ lg n = 1 + 3{,}332 * \frac{Lnn}{2{,}30259} \qquad (2.16)$$

де m – кількість інтервалів; n – обсяг сукупності.

Інтервали, тобто проміжок між крайніми значеннями ознаки в

групі одиниць, бувають рівні, нерівні, відкриті та закриті. Вибір виду інтервалу залежить від характеру розподілу одиниць досліджуваної сукупності.

Рівні інтервали використовують у випадках, коли значення варіюючої ознаки *x* змінюються плавно, поступово, рівномірно. Ширину інтервалу *h*розраховуємо за формулою:

$$h = (x_{max} - x_{min}) / m, \quad (2.17)$$

де x_{max} , x_{min} – найбільше та найменше значення ознаки в сукупності.

Отже, внаслідок проведеного дослідження ми встановили чинники й критерії вибору показників фінансової децентралізації та інклюзивного розвитку регіону; сформували й систематизували показники децентралізації доходів і децентралізації видатків; визначили характерні риси та недоліки наявного методологічного й нормативно-правового забезпечення оцінки регіонального розвитку; визначили показники оцінки регіонального розвитку; сформували інтегральні показники оцінки фінансової децентралізації та інклюзивного розвитку регіону.

За підсумками дослідження методологічних підходів до оцінки рівня фінансової децентралізації та її впливу на інклюзивне зростання було доведено, що розвиток регіону варто досліджувати на регіональному та локальному рівнях, а також оцінюючи загальну ситуацію в державі та рівень міжрегіональної диференціації.

Отже дослідження та обгрунтування методологічних засад розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації дало змогу дійти таких висновків:

1. Доведено, що методологія дослідження фіскального простору інклюзивного розвитку регіону має свої специфічні компоненти. Це зумовлено особливістю об’єкта дослідження, його внутрішньою структурою та взаємозв’язками складових елементів. Запропонована концептуальна схема формування методологічного базису соціально-економічних процесів, яка була відповідним чином адаптована та використана у процесі дослідження фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів. Пізнання фіскального простору інклюзивного розвитку регіону, як складної надбудови фінансових взаємозв’язків у процесі забезпечення інклюзивного зростання здійснене із застосуванням системного, просторового та комплексного підходу до його вивчення. Побудова методології наукового пізнання фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів в умовах

фінансової децентралізації на основі зазначених підходів дає можливість сформувати нове наукове бачення об’єкту дослідження на основі встановлення закономірностей інклюзивного розвитку в контексті розширення фіскального простору, виявлення ризиків та загроз процесу фінансової децентралізації.

2. Доведено, що перехід на засади інклюзивного зростання зумовлює потребу конструктивного підходу до наукового обґрунтування концепції інклюзивного розвитку регіону, адаптованої до нових умов фінансової децентралізації. Розроблено *концепцію інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації*, що передбачає досягнення цілей та завдань соціально-економічного зростання просторової системи шляхом максимального залучення населення до суспільно корисної діяльності, створення рівних умов для особистісного розвитку, забезпечення справедливого розподілу отриманих благ на основі використання можливостей фінансової децентралізації щодо розширення фіскального простору регіону для активізації складових інклюзивного розвитку (економічного зростання, соціальної стабільності, формування інклюзивної інфраструктури), синергетичний ефект від взаємодії яких дозволяє досягнути підвищення рівня добробуту населення. Концепція розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації орієнтована на розширення фіскального простору та досягнення перспектив інклюзивного розвитку, що є вимогою часу.

3. Стверджується, що у сучасних умовах забезпечення інклюзивного розвитку регіону безпосередньо пов’язане із вдосконаленням методів та механізмів управління його господарською діяльністю, зростанням рівня інноваційної активності та підвищенням конкурентоспроможності. Удосконалено *механізм інклюзивного розвитку регіону в умовах децентралізації,* в основу якого покладено формування інтегрованої, відкритої, динамічної, адаптивної системи взаємодії економічних, нормативно-правових і організаційно-інституційних методів, важелів й інструментів активізації локальних спільнот задля переходу на засади саморозвитку регіону, вибір яких здійснюється із врахуванням пріоритетів інклюзивного розвитку та узгоджується із цілями загальнонаціональної стратегії, державної регіональної політики, орієнтирами фінансової децентралізації на посилення мотивації до фокусування на ендогенних активах. Реалізація запропонованого механізму дає можливість посилити ендогенну складову у досягненні комплементарності цілей

інклюзивного розвитку регіону із загальнонаціональними стратегіями в умовах фінансової децентралізації.

4. Удосконалено *методичний підхід до оцінки фіскального простору інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації*, що охоплює послідовну реалізацію етапів її проведення: аналіз процесу розширення фіскального простору регіону за умов фінансової децентралізації в Україні на основі визначення рівня фінансової децентралізації за доходами та витратами місцевих бюджетів і діагностики параметрів фіскального простору регіону; оцінювання інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації за інтегральними показниками економічного, соціального, інфраструктурного зростання та оцінки фінансової спроможності ОТГ; визначення впливу розширення фіскального простору за умов фінансової децентралізації на інклюзивний розвиток регіону задля формування матриці стратегічних пріоритетів та обґрунтування векторів оптимізації податково-бюджетних відносин.

5. Запропоновано здійснення *діагностики фінансової децентралізації,* як умови розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону, яка передбачає розрахунок інтегрального й часткових показників децентралізації доходів і видатків. Їх співставлення та аналіз дозволяє визначити особливості проведення реформи, оцінити інтенсивність відцентрових змін у фінансових відносинах щодо акумулювання та перерозподілу фінансових ресурсів та розширення можливостей регіону у досягненні перспектив інклюзивного зростання. Задля здійснення оцінки інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації проведена систематизація завдань та відповідних їм показників інклюзивного зростання за трьома групами цілей: *економічні, соціальні та цілі розвитку інклюзивної інфраструктури*.

6. Розкрита методика аналізу фіскального простору та його впливу на інклюзивний розвиток регіону, яка створює аналітичне підґрунтя для розробки пропозицій щодо формування організаційно-економічного механізму фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації, визначення векторів оптимізації податково-бюджетних відносин та обґрунтування рекомендацій щодо уникнення негативного впливу мегатрендів на розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону у стратегічній перспективі.

РОЗДІЛ 3
АНАЛІЗ РОЗШИРЕННЯ ФІСКАЛЬНОГО ПРОСТОРУ РЕГІОНУ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

3.1. Аналіз фіскального простору регіону за показниками доходів місцевих бюджетів

Перебіг реформи децентралізації супроводжується зміною структури доходів та витрат місцевих бюджетів і важливим у цьому аспекті є пошук ефективних шляхів наповнення дохідної частини й формування оптимальних напрямів використання акумульованих місцевими органами ресурсів.

Аналіз динаміки доходів місцевих бюджетів, тенденції змін їхньої видаткової частини та їх узгодженість із завданнями децентралізації допоможе органам місцевого самоврядування зробити висновки й спрямувати зусилля на зміцнення фінансової спроможності, більш ефективно приймати управлінські рішення щодо мобілізації власних і додаткових ресурсів із метою нарощування фінансового потенціалу, раціонально використовувати бюджетні кошти для ефективної реалізації своїх функцій та повноважень і забезпечити інклюзивний розвиток громад.

Процес децентралізації зумовлює особливості формування дохідної частини місцевих та державного бюджетів. Доходи місцевих бюджетів умовно поділяють на власні, котрі органи місцевого самоврядування можуть «заробити», та закріплені, які місцевим бюджетам передають із Державного бюджету на безповоротній основі (міжбюджетні трансферти).

Частка власних доходів місцевих бюджетів в Україні становить близько 45–47 % від їх загального обсягу. Відслідковуючи динаміку цього показника можна відмітити, що у 2016–2018 рр. обсяг власних надходжень місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) зріс майже вдвічі – на 54 % або 92830,7 млн грн. (Додаток И, табл. И.1). Приріст власних надходжень до місцевих бюджетів забезпечено за всіма регіонами України. При цьому у 2018 р. найбільше зростання зафіксовано у Полтавській – 22,8 % (+11496,0 млн грн), Харківській – 20,3 % (+18134,8 млн грн),

Дніпропетровській –19,3 % (+27745,7 млн грн) областях та м. Києві – 19,2 % (+41734,4 млн грн) (рис. 3.1).

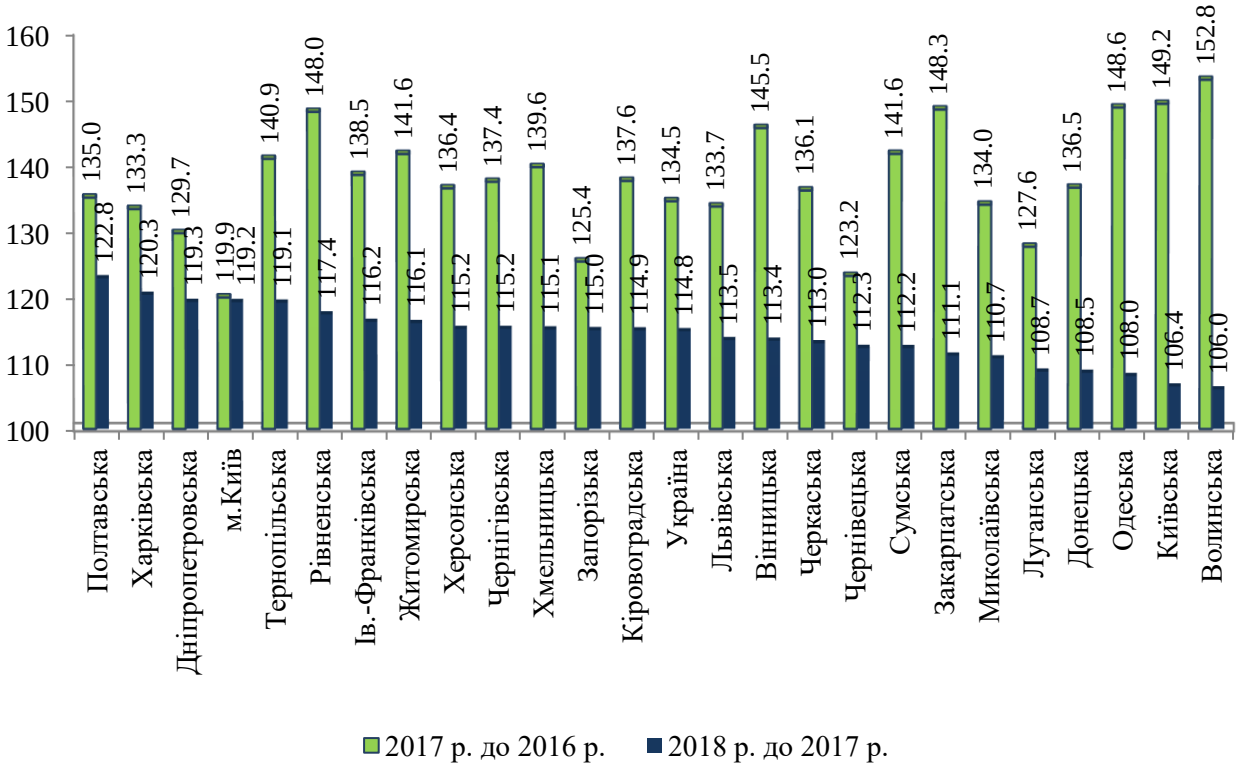

Рис. 3.1. *Темпи росту доходів місцевих бюджетів, %*
**Без урахування трансфертів;*
**розраховано автором за даними [119].*

Оцінюючи динаміку власних доходів місцевих бюджетів, можемо відзначити позитивну тенденцію, відповідно до якої у 2018 р. вдалось акумулювати на 14,8 % більше коштів, ніж у 2017 р. Серед негативних тенденцій відзначимо скорочення темпів зростання доходів місцевих бюджетів. Так, приріст надходжень місцевих бюджетів у 2017 р. проти 2016 р. становив 58845,6 млн грн, або 34,5 %, тоді як у 2018 р. проти 2017 р. відбулось уповільнення і обсяг надходжень збільшився лише на 14,8 % або на 33985,0 млн грн.

Виконання власних місцевих бюджетів за 2014–2018 рр. свідчить, що запровадження нових підходів до формування місцевих бюджетів й організація міжбюджетних відносин дають позитивні результати. Надання повноважень щодо використання акумульованих коштів створює зацікавленість місцевих органів самоврядування у зростанні надходжень, результатом чого стала позитивна динаміка показників наповнення бюджетів регіонів.

В умовах проведення реформи важливими є питання формування оптимальної структури надходжень місцевих бюджетів і розширення податкових повноважень органів місцевого самоврядування. Найбільш помітні зміни відбулись із початком активної реалізації реформи децентралізації та введенням в дію в 2015 р. змін до Податкового й Бюджетного кодексів (рис. 3.2).

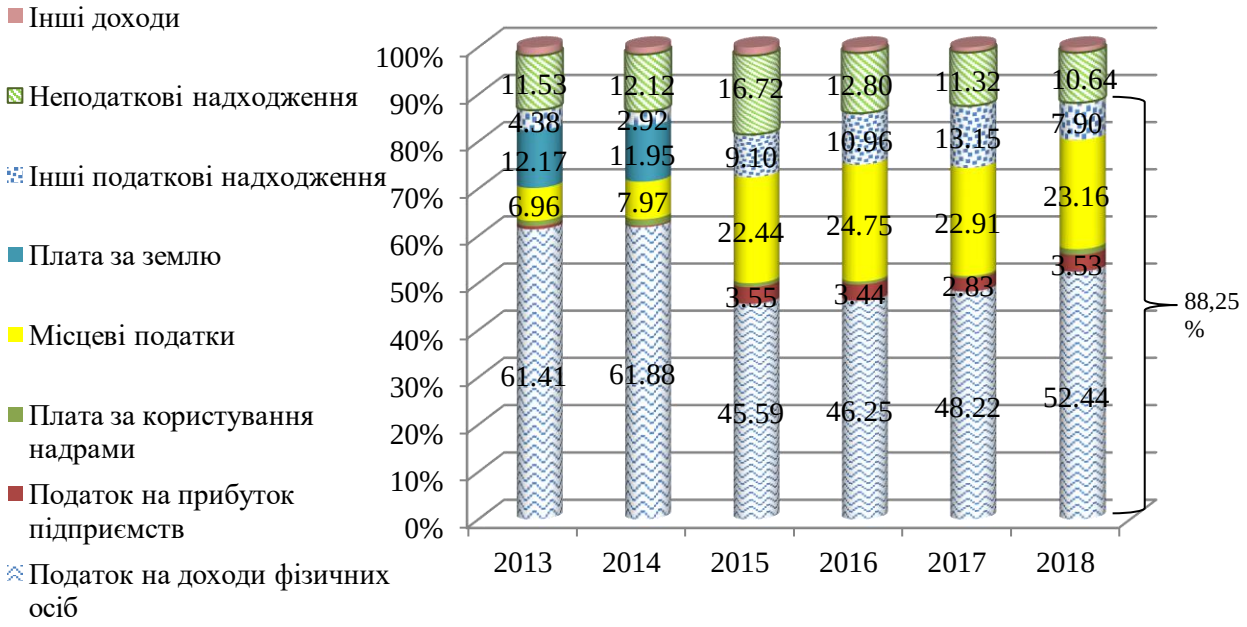

Рис. 3.2. *Структура доходів місцевих бюджетів у 2013–2018 рр. (без урахування міжбюджетних трансфертів)*

**Побудовано автором на основі даних [119].*

Аналізуючи структуру дохідної частини місцевих бюджетів можна побачити, що фіскальний простір регіонів у 2018 р. визначали податок на доходи фізичних осіб (ПДФО), частка якого є найбільшою та становить понад половину усіх доходів, а також місцеві податки. Вагому роль у формуванні фіскального простору за вектором доходів відіграють неподаткові надходження й загальнодержавні податки, зокрема податок на прибуток підприємств (ПнП), який надходить у розпорядження місцевого самоврядування.

Оцінити процес розширення фіскального простору за період проведення фінансової децентралізації можна на основі аналізу зазначених складових доходів місцевих бюджетів.

Загалом аналізуючи напрямки трансформацій фіскального простору за доходами місцевих бюджетів можна відмітити:

– зростання частки місцевих податків та зборів (із 6,96–7,97 % у 2013–2014 рр. до 22,44–23,16 % у 2015–2018 рр.);

– посилення фіскальної значимості інших податків (через збільшення надходження до місцевих бюджетів екологічного податку, рентної плати, запровадження акцизного податку на роздрібний продаж);

– спрямування 10 % ПнП до обласних бюджетів;

– скорочення надходжень ПДФО.

Важливою складовою територіальних фінансових ресурсів і детермінантою фіскального простору регіону є місцеві податки та збори. Їх існування відповідає, перша за все, інтересам територіальних громад, від імені яких діють органи місцевого самоврядування, оскільки такі платежі є виключно їх фінансовою базою [321].

Реформування системи місцевих податків і зборів із початком децентралізації створило позитивну тенденцію розширення фіскального простору регіону за рахунок збільшення обсягу надходження місцевих податків у розпорядження органів самоврядування. Помітне зростання частки місцевих податків і зборів, що переважно пов’язане із зарахуванням до їх складу земельного та фіксованого сільськогосподарського податку, а також уведенням транспортного податку й розширенням бази оподаткування податком на нерухоме майно (рис. 3.3).

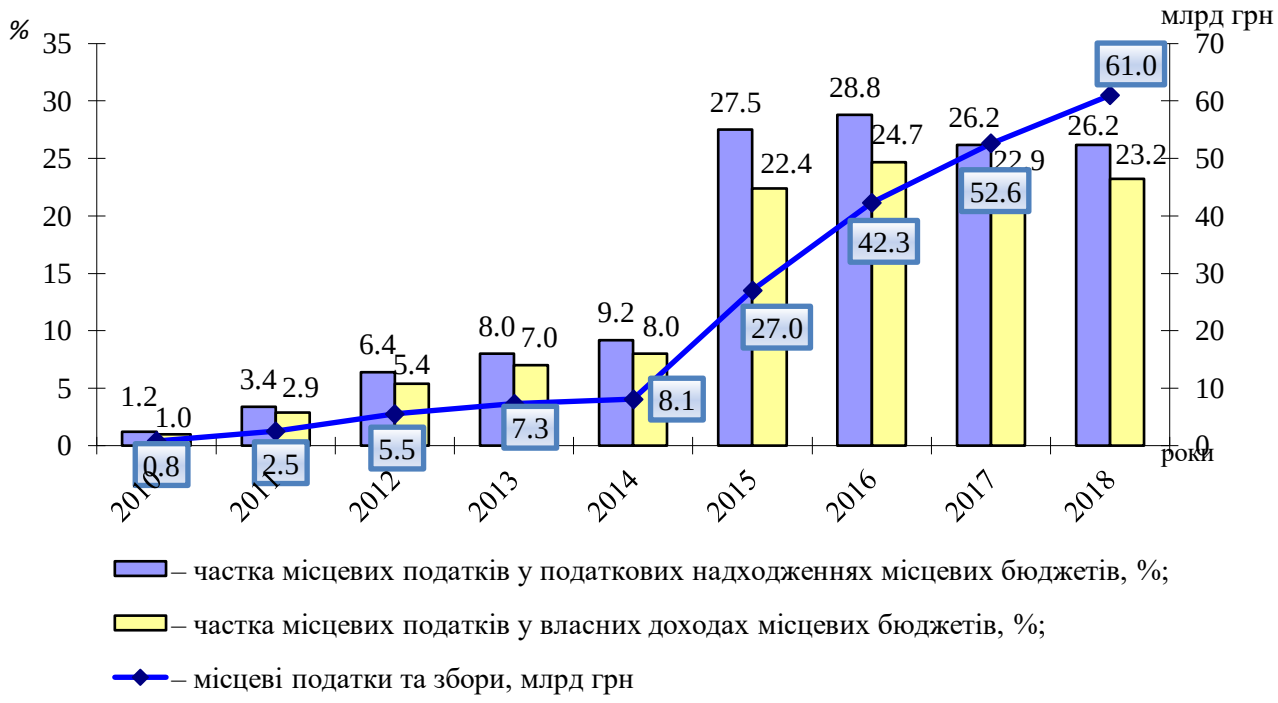

Рис. 3.3. *Фіскальна значимість місцевих податків та зборів у 2010–2018 рр.*

**Побудовано автором за даними [119].*

Наслідком реформи в контексті проголошеної урядом децентралізації у 2015 р. стало розширення фіскального простору регіонів за рахунок зростання частки місцевих податків і зборів у власних доходах місцевих бюджетів у три рази – із 8 % у 2014 р. до 22,4 % в 2015 р. Водночас найбільше фіскальне значення місцеві податки мали у 2016 р., коли показники їх частки у власних доходах і податкових надходженнях місцевих бюджетів досягли максимального значення – 24,7 % та 28,8 % відповідно. Виявлені тенденції свідчать, що попри абсолютне зростання місцевих податків і зборів відносні показники лишались практично на тому ж рівні із незначними коливаннями. Тобто помітної ефективності у функціонуванні місцевої системи оподаткування не відбувалось.

Аналіз надходжень місцевих податків і зборів до місцевих бюджетів у розрізі статей дає можливість встановити зміну параметрів фіскального простору регіонів України за доходами та визначити причини таких змін (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Показники надходжень місцевих податків і зборів за 2013–2018 рр.

Податки	Фактичні надходження за роками, *млн грн*						Темпи приросту, % до попереднього року				
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2014	2015	2016	2017	2018
Місцеві податки	7316,2	8055,2	27041,2	42261,5	52586,8	61026,4	10,1	235,7	56,3	24,4	16,0
Податок на майно, у т. ч.:	х	х	16011,1	24989,4	29056,1	31272,0	х	х	56,1	16,3	7,6
– податок на нерухоме майно	22,5	44,9	745,7	1418,9	2425,7	3636,0	99,1	1561,5	90,3	71,0	49,9
– плата за землю	12802,9	12083,9	14831,4	23323,6	26384,5	27321,1	-5,6	22,7	57,3	13,1	3,5
– транспортний податок	х	х	434,0	246,9	245,9	314,9	х	х	-43,1	-0,4	28,1
Збір за місця для паркування транспортних засобів	64,5	61,2	60,2	66,2	77,6	99,9	-5,1	-1,6	9,9	17,2	28,7
Туристичний збір	41,7	24,8	37,1	54,1	70,2	90,7	-40,6	49,9	45,7	29,8	29,2
Єдиний податок	6640,5	7413,3	10975,1	17167,1	23388,3	29564,2	11,6	48,0	56,4	36,2	26,4
Збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності	547,0	511,1	х	х	х	х	-6,6	-100,0	х	х	х

** Складено автором за [119].*

Загалом усі податки демонстрували зростання надходжень, однак помітним є вповільнення їхніх темпів протягом останніх трьох років досліджуваного періоду, виняток становить лише збір за припаркування, обсяги якого продовжували зростати в півтора-два рази щороку. Найбільший обсяг надходжень протягом усього періоду дослідження забезпечували єдиний податок і плата за землю, яка з 2015 р. увійшла до складу податку на майно.

Надходження від плати за землю та єдиного податку в структурі місцевих податків і зборів займають близько 50–55 % та 40–50 % відповідно, здійснюючи суттєвий вплив на формування фіскального простору регіонів. Помітні надходження забезпечує податок на нерухоме майно, тоді як роль місцевих зборів та транспортного податку є несуттєвою (Додаток Л, табл. Л.1).

Зростання надходжень від *майнового оподаткування* у 2015 р. зумовлене розширенням кола його суб'єктів й об'єктів за рахунок уключення до його складу, окрім податку на нерухоме майно, ще й плати за землю та транспортного податку.

Варто зауважити, що виконання цільового орієнтиру інклюзивного розвитку регіонів щодо активізації сільськогосподарського виробництва та збільшення його продуктивності прямо впливає на обсяг надходжень від *плати за землю*. У структурі плати за землю щорічно відбуваються зміни за рахунок більш динамічного нарощування орендної плати (понад 71 %) повільнішого зростання надходжень земельного податку (до 29 %) (рис. 3.4).

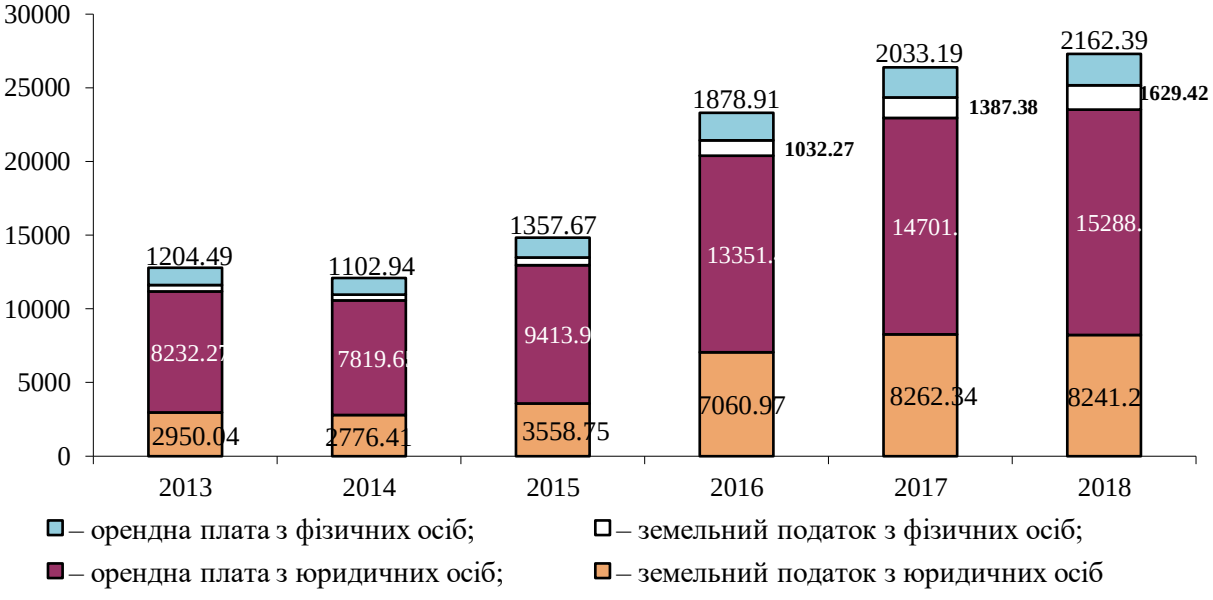

Рис. 3.4. *Динаміка плати за землю за період 2013–2018 рр., млн грн*
**Побудовано автором за даними [119].*

Серед причин переважання орендної плати – насамперед мораторій ринку землі, відповідно до чого площі, що використовується підприємствами, перебувають у їх розпорядженні переважно на правах оренди. Можна також відмітити суттєву частку фізичних осіб, що доводить низький рівень розвитку сільськогосподарського виробництва загалом та необхідність посилення діяльності сільськогосподарських підприємств, що дозволить підвищити продуктивність цього виду діяльності та забезпечити їх включення до процесів регіонального розвитку.

У розрізі регіонів України надходження плати за землю у 2018 р. становили 27321,12 млн грн. Рівень виконання річного показника, затвердженого місцевими радами, склав 99,1 %, що вкотре доводить необхідність активізації сільськогосподарського виробництва, як складової частини інклюзивного розвитку регіонів (рис. 3.5).

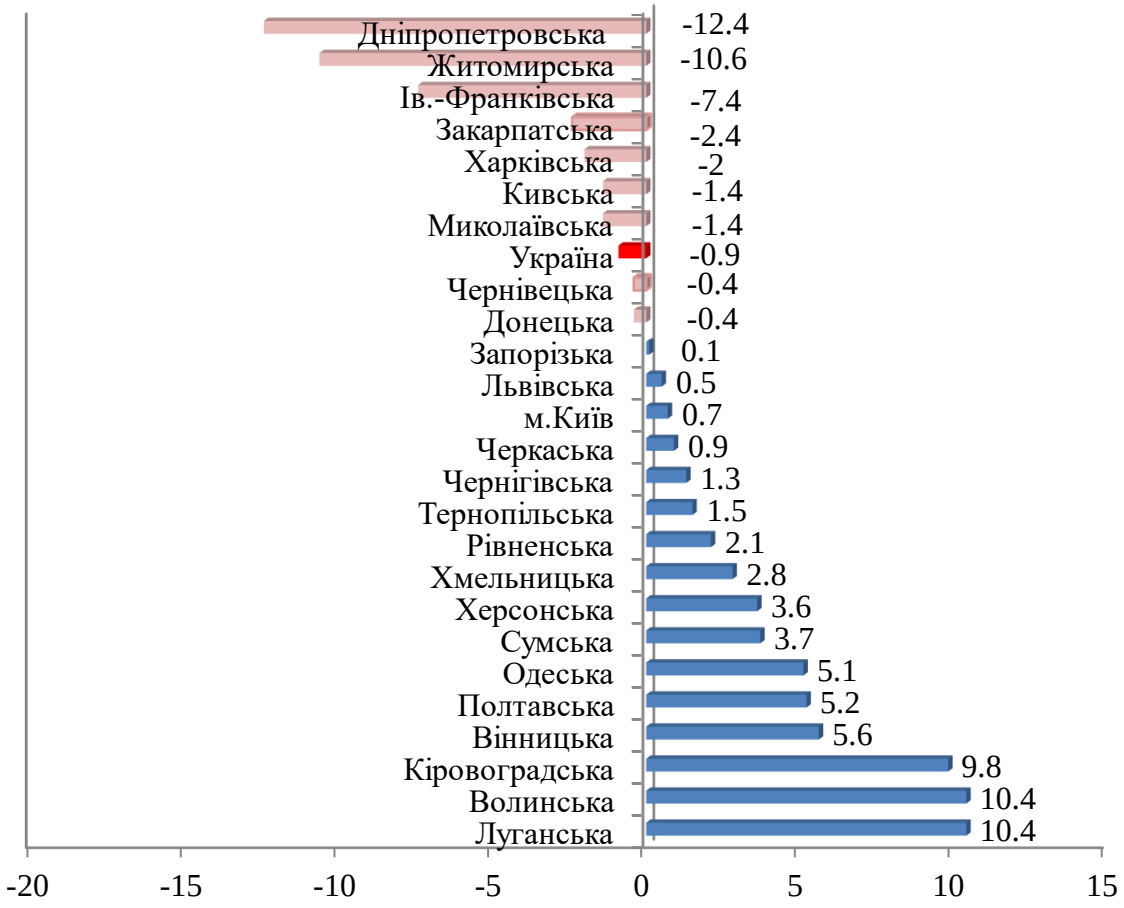

Рис. 3.5. *Виконання річних затверджених показників із плати за землю у 2018 р., %*

**Розраховано за даними: [173].*

Загалом по Україні темпи росту фактичних надходжень плати за землю у 2018 р., порівняно з 2017 р., становили 103,6 %. Із 18 регіонів,

що забезпечили темп приросту плати за землю У 2018 р. вищий від середнього по Україні (3,6 %), більше 10 % забезпечили п'ять регіонів, від'ємне значення мають Дніпропетровська (-6,4 %), Закарпатська (-3,2 %) і Запорізька (-0,7 %) області (Додаток Л, рис. Л.1).

Позитивна динаміка надходжень плати за землю зумовлена вдосконаленням адміністрування стягнення цього податку, поліпшенням обліку орендарів земельних ділянок та обліку власників земельних ділянок у земельному кадастрі. Зростання надходжень плати за землю пов'язане також зі збільшенням кількості земель, грошову оцінку яких було проведено. Як наслідок, у 2018 р. на частку плати за землю припадало 87,3 % усіх надходжень податку на майно. Вдосконалення адміністрування дає можливість розширити фіскальний простір для інклюзивного розвитку сільського сільськогосподарського виробництва регіону.

Розширення фіскального простору регіонів відбулось також за рахунок зростання значимості податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, обсяги надходжень якого від початку реформ суттєво зросли (рис. 3.6).

Рис. 3.6. *Динаміка податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, за період 2012–2017 рр., млн грн*
**Побудовано автором за даними [119].*

Стрімке зростання помітне за період 2015–2018 рр., коли обсяг податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, збільшився майже на 1000 млн грн і сягнув значення 3636 млн грн. Причиною такого росту є розширення бази оподаткування та включення до її складу комерційної нерухомості. Розмежування

надходжень від сплати податку на нерухоме майно за його платниками свідчить про те, що 80 % надходжень сплачують саме юридичні особи (рис. 3.7).

Рис. 3.7. *Зміна структури податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки протягом 2013–2018 рр.*

**Побудовано автором за даними [119].*

Щодо об’єкта оподаткування, то більш фіскальнозначимим є оподаткування комерційної нерухомості. Відтак активізація бізнесу та залучення його до процесів інклюзивного зростання сприятиме збільшенню податкової бази регіону та розширенню його фіскального простору.

Зарахування податку на нерухоме майно на місцевому рівні має економічні та адміністративні переваги. По-перше, це є вагомим джерелом дохідної частини місцевих бюджетів, прямим податком. По-друге, об’єкти нерухомого майна простіше оподатковувати саме на місцевому рівні внаслідок складності з їхнім приховуванням, простіше розраховувати [50]. Запровадження оподаткування майна та посилення його фіскальної ролі відповідає загальній концепції фінансової децентралізації; підтвердження цього – надана органам місцевої влади можливість установлювати ставки податку та пільги на нього в межах, передбачених ПКУ.

У структурі надходжень від податку на майно поступово зростає частка *транспортного податку*, попередником якого був збір за

першу реєстрацію транспортного засобу. Перетворення транспортного податку на джерело доходів саме місцевих бюджетів забезпечило позитивний вплив на розширення фіскального простору регіонів. Стягнення транспортного податку розпочалось у 2015 р. Згідно з чинним на той момент нормами ПКУ, транспортним податком оподатковувалися власні легкові автомобілі, які використовувалися до п'яти років з об'ємом двигуна понад 3000 куб. см. Відтак у 2015 р. обсяг надходжень від оподаткування елітних авто становив 434,0 млн грн. У 2016 р. визначення об'єкта оподаткування транспортним податком почали здійснювати за його вартісними параметрами, у зв'язку з чим фіскальна результативність транспортного податку знизилась на 43,12 % (або на 187,15 млн грн), порівняно з попереднім 2015 р. (рис. 3.8).

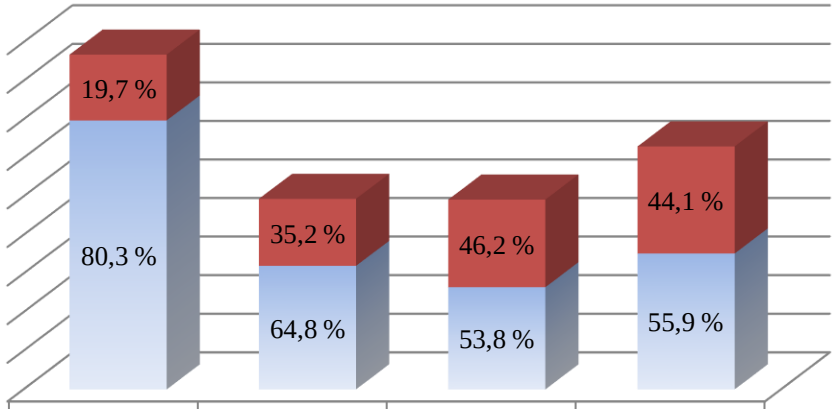

	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
– транспортний податок з юридичних осіб, млн грн;	85.48	86.95	113.66	138.91
– транспортний податок з фізичних осіб, млн грн	348.54	159.91	132.23	176.01

Рис. 3.8. *Динаміка показників надходження транспортного податку протягом 2015–2018 рр.*

**Побудовано автором за даними [119].*

Майно виступає стабільним об'єктом оподаткування завдяки тому, що підлягає реєстрації. Це знижує ризик ухилення від оподаткування майновими податками та наділяє його значним фіскальним потенціалом. При ефективному управлінні майнове оподаткування здатне сприяти суттєвому збільшенню обсягів находжень. Як свідчить світовий досвід, саме ця група податкових платежів повинна бути основою забезпечення фінансової стійкості місцевих бюджетів за умов децентралізації, виступаючи джерелом фінансування повноважень органів місцевого самоврядування та розширення фіскального простору.

Розглядаючи фіскальний простір на рівні регіону, варто зауважити, що вагому роль у збільшенні його параметрів за доходами відіграє *єдиний податок*. Детальний аналіз свідчить про те, що, попри кризові явища в економіці, спостерігаємо зростання абсолютних і відносних показників надходжень від цього джерела. Так, частка єдиного податку в доходах місцевих бюджетів збільшувалась із 6,3 % у 2013 р. до 11,2 % у 2018 р., сягнувши свого найбільшого значення (рис. 3.9).

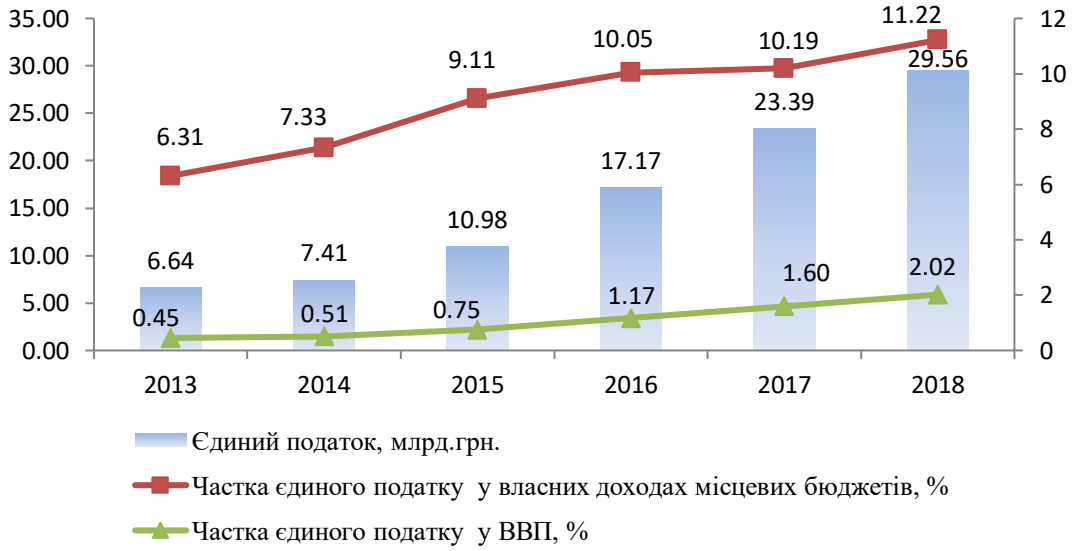

Рис. 3.9. *Значимість єдиного податку у розширенні фіскального простору регіонів у 2013-2018 рр.*
**Побудовано автором за [119].*

На динаміку єдиного податку вплинули законодавчі зміни щодо групування платників за відповідними критеріями й уключення до його складу фіксованого сільськогосподарського податку. За рахунок останнього обсяг надходжень від платежу у 2015 р. зріс, порівняно з попереднім роком, на 22024,2 млн грн.

Серед чинників, що визначали динаміку надходжень єдиного податку, неабияку роль відіграло підвищення мінімальної заробітної плати із січня 2017 р. Цей соціальний норматив є вихідним для розрахунку ставок єдиного податку другої групи. Тенденція до зростання надходжень єдиного податку зумовлювалася також дією інфляційного складника.

У 2018 р. проти 2017 р. в усіх регіонах України спостерігався приріст надходжень єдиного податку, при чому в м. Києві, Волинській, Київській, Львівській, Житомирській, Тернопільській, Закарпатській та Дніпропетровській областях показники перевищили середні по країні та становили понад 126,5 % (рис. 3.10).

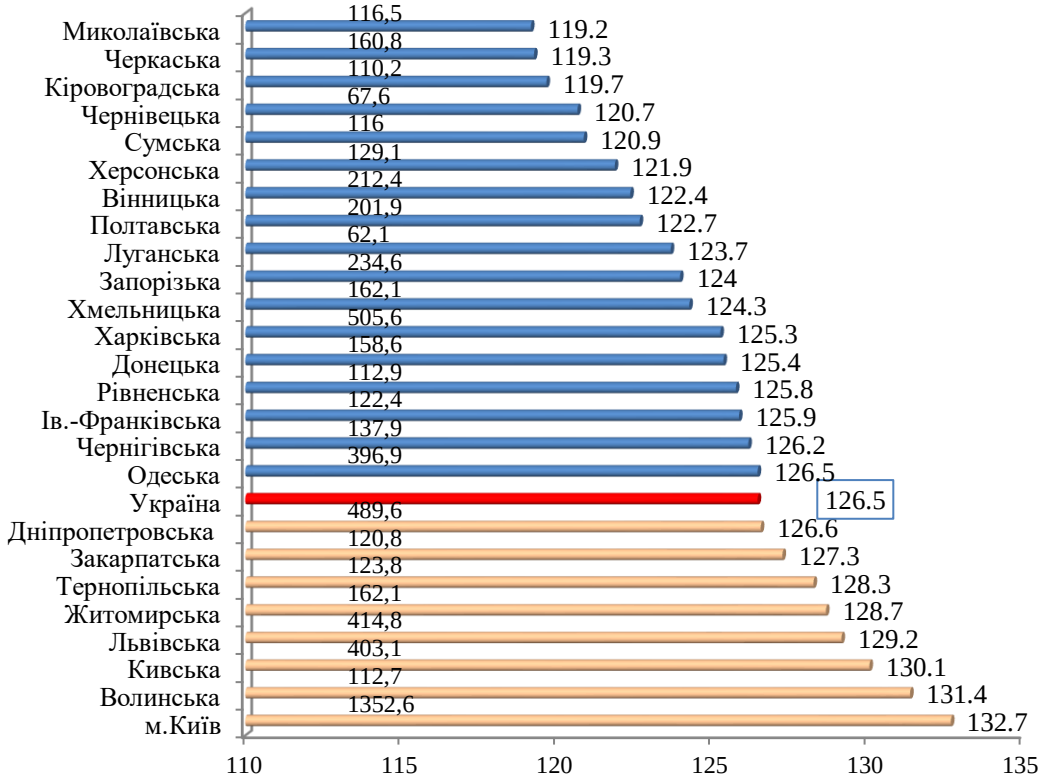

Рис. 3.10. *Темпи росту фактичних надходжень єдиного податку за 2018 р., % до попереднього року*

** Побудовано авторомза даними: [173].*

Темпи надходження єдиного податку відображають розвиток підприємницької ініціативи в регіоні, активізація якої задля підвищення продуктивної зайнятості населення, є одним із провідних цілей досягнення інклюзивного зростання.

Запровадження фінансової децентралізації та розширення фіскального простору сприяє зацікавленості населення у власному соціально-економічному розвитку та активізації підприємницької діяльності. Відтак найкращі результати показують ті регіони, у яких процеси децентралізації й створення ОТГ проходять активніше, а діяльність територіальних громад є більш ефективною.

Структура єдиного податку в розрізі платників має чітко окреслену тенденцію до скорочення частки надходжень від юридичних осіб. Починаючи з 2014 р. диференціація надходжень посилюється, питома вага юридичних осіб скорочується з 27,09 до 14,94 %. Відповідно обсяг єдиного податку від фізичних осіб зростає. Ситуацію частково можна пояснити скороченням ліміту доходу, який дає право юридичним особам перебувати на спрощеній системі оподаткування (рис. 3.11).

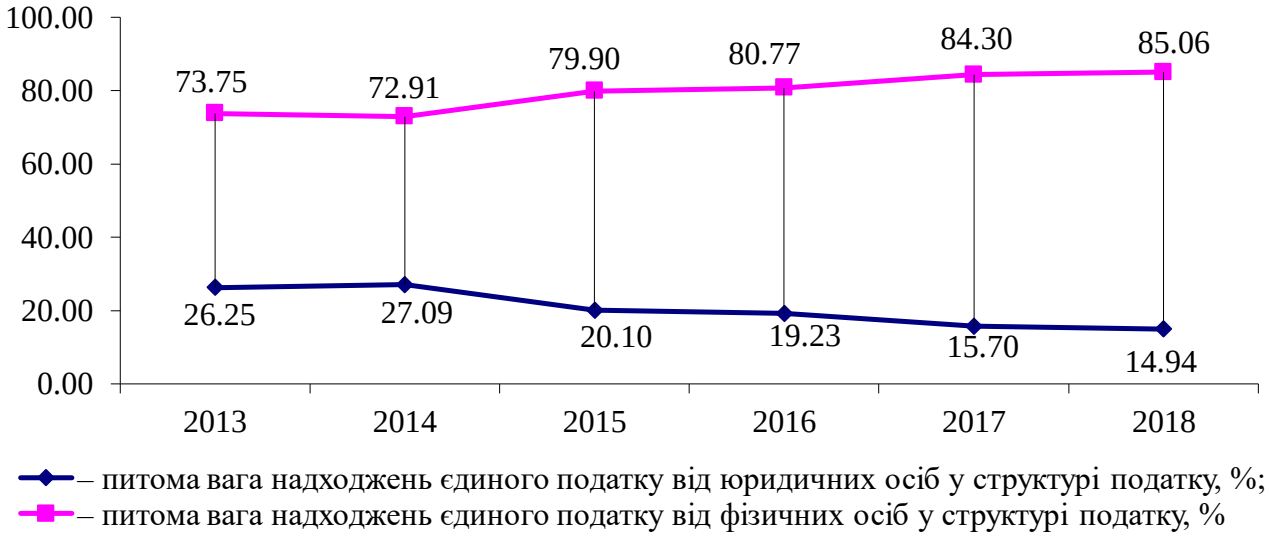

Рис. 3.11. *Динаміка надходження єдиного податку від різних категорій платників, %*

**Побудовано автором за [119].*

На сьогодні єдиний податок лишається досить поширеним серед суб'єктів малого підприємництва, що дає змогу розглядати його як стабільне й прогнозоване джерело податкових надходжень місцевих бюджетів. Об'єктивна залежність фіскального простору регіону від рівня підприємницької активності громадян і фінансових результатів підприємств перетворює єдиний податок на інструмент впливу органів місцевої влади, яким вони повинні вміло користуватися для заохочення, підтримки й стимулювання діяльності суб'єктів малого бізнесу залучення їх до процесів розвитку на відповідній території.

До місцевих зборів належить *збір за місця для паркування транспортних засобів*, запроваджений на заміну збору за паркування автотранспорту. Він дає змогу органам місцевого самоврядування провадити власну фіскальну політику на місцевому рівні, визначаючи її пріоритетні напрями. За досліджуваний період показники надходження цього збору були неоднозначними. Так у 2013–2015 рр. його обсяг зменшувався (Додаток Л, табл. Л.2). Починаючи з 2016 р., спостерігаємо зміцнення фінансової ролі цього платежу в місцевих бюджетах. Серед причин такого зростання можемо назвати розв'язання проблем паркувального простору, зокрема розширення мережі комунальних парковок, повної відмови від готівкових розрахунків із паркувальниками. У 2018 р. надходження від збору становили99,86 млн грн, що на 28,74 % більше від попереднього року (рис. 3.12).

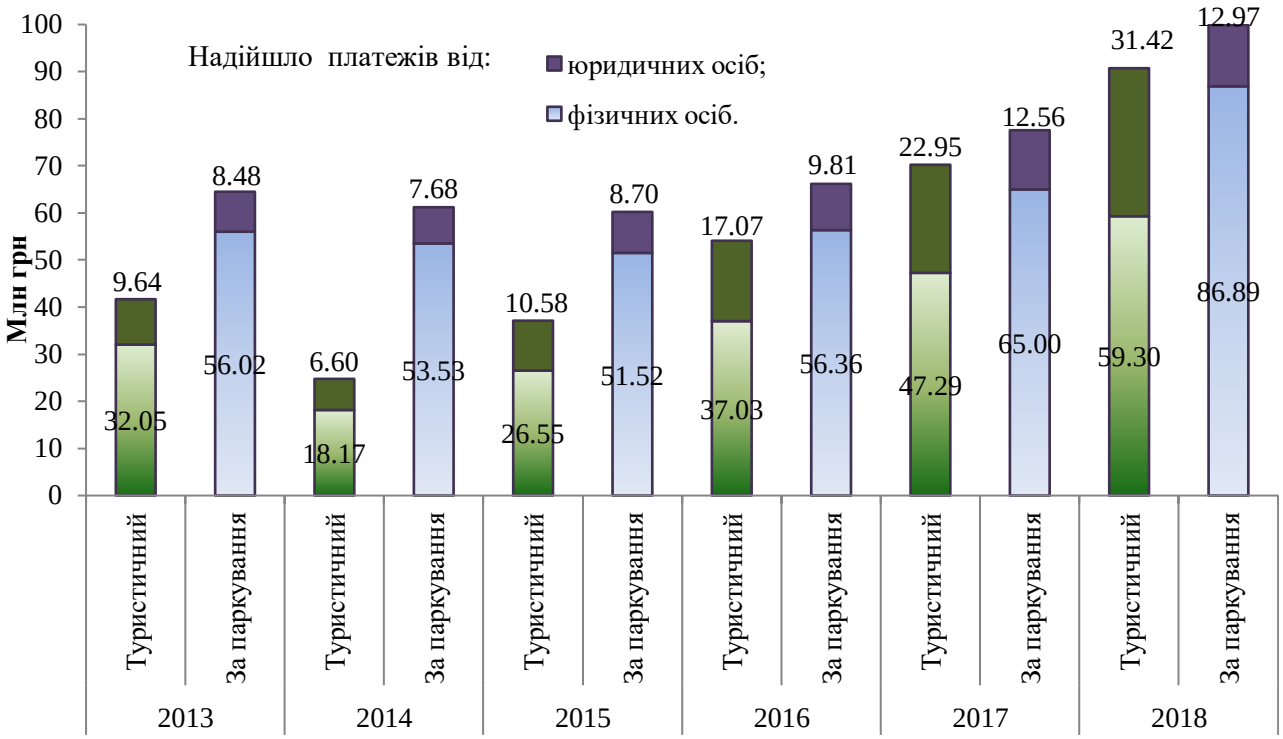

Рис. 3.12. *Динаміка надходжень місцевих зборів у розрізі платників*

**Побудовано автором за даними [119].*

Чинниками таких результатів можна вважати неналежний контроль органами місцевого самоврядування за рівнем сплати, неналежний облік земельних ділянок, відведених для паркування транспортних засобів, недостатній моніторинг виконання укладених із суб'єктами господарювання відповідних угод.

Ще одним платежем у системі місцевого оподаткування є *туристичний збір,* кошти від якого зараховуються до місцевого бюджету й формують фіскальний простір для розвитку туристичної та курортної інфраструктур відповідної територіальної громади.

Починаючи з 2015 р., в Україні фактичні надходження від сплати туристичного збору зростали з37,13 млн грн, що було на 49,9 % більше від рівня 2014 р. до 90,73 млн грн у 2018 р. (рис. 3). Так, структура його надходжень за платниками чітко вказує на зростаючу роль громадян. Зокрема, 2014 р. вони забезпечували лише 6,6 % усього обсягу надходжень туристичного збору, тоді як 2018-го – уже 31,42 %. Водночас спостерігаємо зменшення питомої ваги туристичного збору в підсумку результатів місцевого оподаткування з 0,6 % у 2013 р. до

0,1 % у 2018 р. (Додаток Л, рис. Л.2). Це вказує на необхідність розвитку інфраструктурного складника інклюзивного зростання в регіонах і сприяння туризму.

Отже, на сьогодні однією із проблем, що обмежують фіскальний простір регіонів є низька частка місцевих податків та зборів у доходах місцевих бюджетів. Діюча система місцевого оподаткування не забезпечує фінансової автономії та незалежності місцевого самоврядування, що негативно впливає на стан територіальних фінансів загалом та їх можливість забезпечити досягнення цілей інклюзивного розвитку.

Поряд із місцевими податковими платежами, параметри фіскального простору регіонів визначаються впливом *надходження загальнодержавних податків*, фіскальна значимість яких помітно зросла в результаті проведених реформ та посилення фінансової децентралізації (Додаток М, табл. М.1).

У формуванні доходів місцевих бюджетів важливу роль відіграє *податок на доходи фізичних осіб* (ПДФО). У загальній структурі доходів місцевих бюджетів у 2015–2017 рр. порівняно з 2013–2014 рр., відбулося зниження частки цього податку приблизно на 15 %. Це пояснюється тим, що у 2015 р. у зв'язку зі змінами до глави 11 Бюджетного кодексу введено в дію нові пропорції зарахування надходжень від ПДФО до місцевих бюджетів: 15 % до обласних бюджетів (замість 25 %), 60 % до бюджетів міст обласного значення (замість 75 %), 40 % до бюджету міста Києва (замість 50 %). Однак у подальшому вдалося відновити як абсолютний, так і відносний приріст надходжень податку. У 2018 р. його обсяг зріс, в порівнянні з 2017 р. на 24,9 % (27,5 млрд грн), що частково можна пояснити позитивним впливом фінансової децентралізації на зацікавленість членів новостворених громад до покращення якості адміністрування податку на доходи (Додаток К, рис. К.2).

За підсумками 2017 р., ПДФО отримано в сумі 110,65 млрд грн, що на 31,68 млрд грн, або на 41,1 %, більше, порівняно з 2016 р. Темп приросту фактичних надходжень ПДФО у 2016 р. до 2015 р. становив +43,8 %. При цьому у 21 регіоні темп росту був вищим від середнього показника по Україні (рис. 3.13).

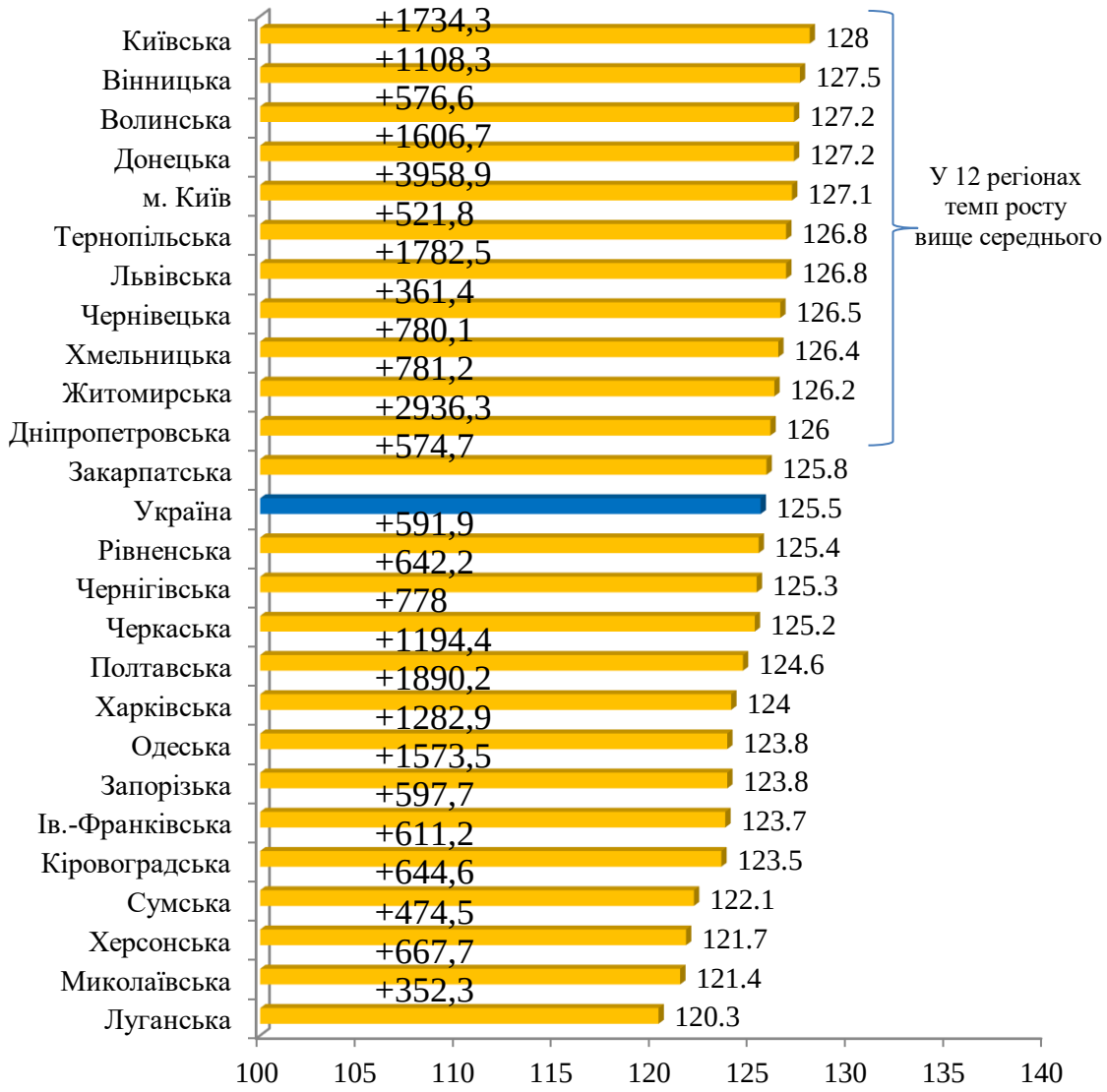

Рис. 3.13. *Темпи росту фактичних надходжень ПДФО у 2018 р. до 2017 р., %*

* *Побудовано за даними: [117].*

Позитивна динаміка збереглась й у 2018 р., коли з 12 регіонів, що мають темпи приросту ПДФО вищі за середній показник по Україні, п'ять регіонів забезпечили приріст понад 27 %. Найнижчий приріст податку мали Луганська та Миколаївська області (Додаток К, рис. К.1).

У контексті децентралізаційних змін в організації та діяльності місцевого самоврядування із 1 січня 2015 р. відповідно до Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» запроваджено *акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизних товарів*, додаткове джерело надходження до бюджетів на місцях. На сьогодні акцизний

податок із реалізації суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизних товарів (алкогольні напої, пиво та цигарки) разом із надходженнями в розмірі 13,44 % від ставки акцизу на певний вид пального займає четверте місце в структурі місцевих бюджетів (рис. 3.14).

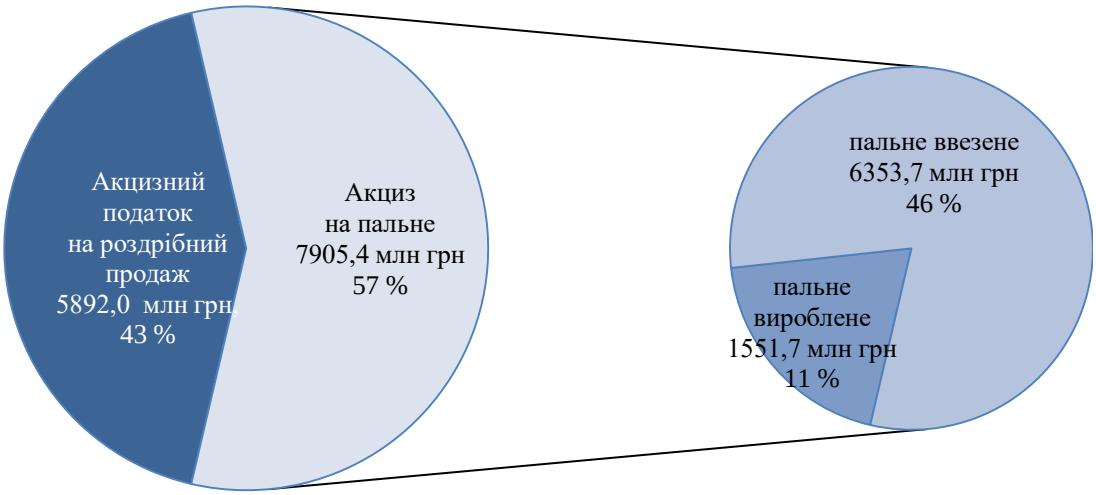

Рис. 3.14. *Структура акцизного податку, що надходить до місцевих бюджетів у 2018 р.*

** Побудовано автором за даними [119].*

У 2018 р. до місцевих бюджетів надійшло близько 13,8 млрд грн акцизного податку, що становить 5,24 % власних надходжень, однак більшу частку (7,9 млрд грн, або 57 %) забезпечував акциз із пального й лише 5,9 млрд грн (43 %) – акцизний податок із роздрібного продажу алкоголю, тютюну та пива.

Ще один загальнодержавний податковий платіж, який формує фіскальний простір регіонів – це *екологічний податок*. Із початком активних дій у напрямі децентралізації екологічний податок широко позиціонувався як додаткове джерело наповнення місцевих бюджетів. Так, у 2015 р. відсоток, що надходив до місцевих бюджетів збільшено до 80 %, однак, уже в 2018 рр. частка екологічного податку, яка надходила до місцевих бюджетів була зменшена до 55 %, що звужувало фіскальний простір регіонів і суперечило завданням розпочатої реформи (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Зміна міжбюджетного розподілу екологічного податку

Бюджет	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Державний	30	53	65	20	20	20	45	45
Місцеві, у т.ч.:	70	47	35	80	80	80	55	55
сільські, селищні, міські бюджети, бюджети ОТГ	50	33,5	25	25	25	25	25	25
обласні	20	13,5	10	55	55	55	30	30

**Складено автором на основі Бюджетного кодексу України та змін до нього.*

Динаміку надходжень екологічного податку зумовлювали як розмір ставок, так і зміна пропорції міжбюджетного розподілу. Зокрема, саме скорочення частки податку, що надходить у розпорядження місцевого самоврядування, стало однією з основних причин зменшення фіскальної значимості цього платежу в наповненні місцевих бюджетів у 2017–2018 рр. (рис. 3.15).

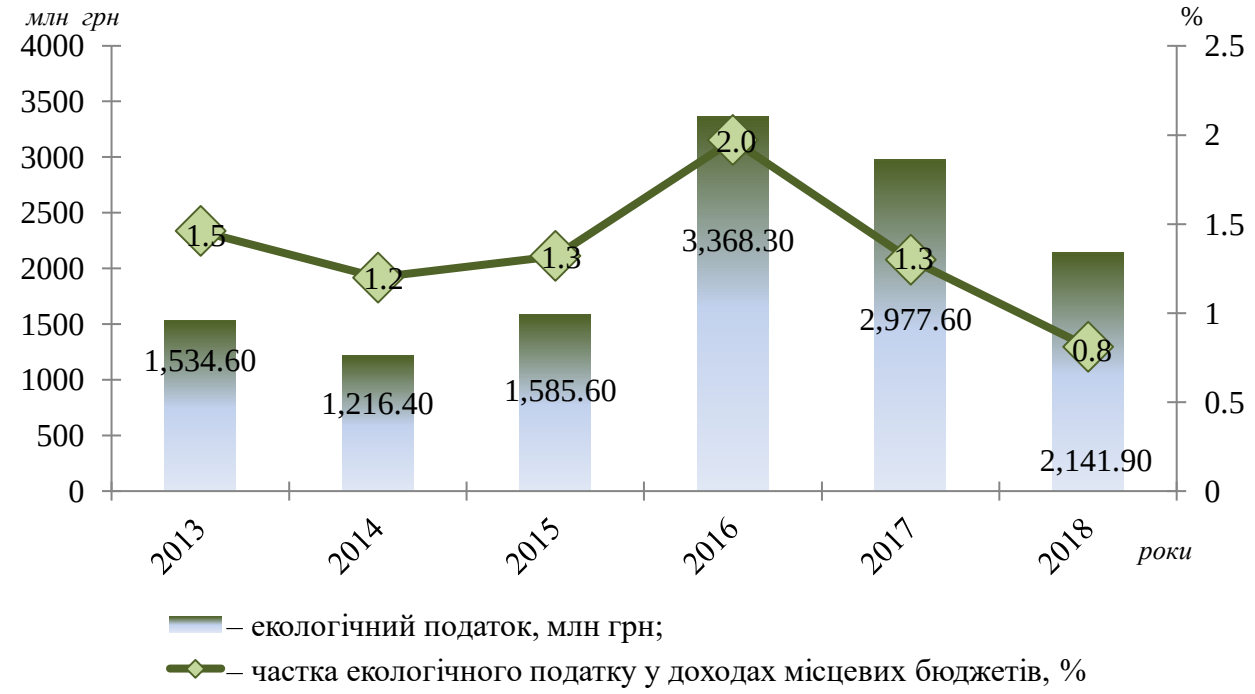

Рис. 3.15. *Роль екологічного податку у наповнені місцевих бюджетів*

**Побудовано автором за даними [119].*

Забезпечення сприятливої екологічної ситуації в регіоні є однією зі складових добробуту населення та важливим чинником досягнення

інклюзивного зростання. Зважаючи на загальносвітові тенденції погіршення стану екології, питання дотримання екологічних норм стає одним із нагальних і його вирішення можливе шляхом активного використання податкових інструментів. На основі проведеного аналізу можемо констатувати скорочення компенсаційної ролі екологічних податків і неспроможність місцевого самоврядування здійснювати суттєвий вплив на поведінку господарюючих суб'єктів й зниження рівня забруднення навколишнього природного середовища в результаті їх діяльності. Задля вдосконалення системи екологічних платежів в Україні важливим є використання досвіду зарубіжних країн і посилення платежів за забруднення навколишнього природного середовища, що дозволить сформувати додатковий ресурс досягнення інклюзивного розвитку.

Рентна плата об'єднує у своїй структурі збори за користування різними видами ресурсів. Кошти що надходять до бюджету від рентних платежів спрямовуються на цілі пов'язані із відновленням використаних ресурсів, а тому мають важливе значення у забезпеченні інклюзивного розвитку регіону формуючи собою фіскальний простір для створення умов ощадливого природокористування та рівного доступу до ресурсів (рис. 3.16).

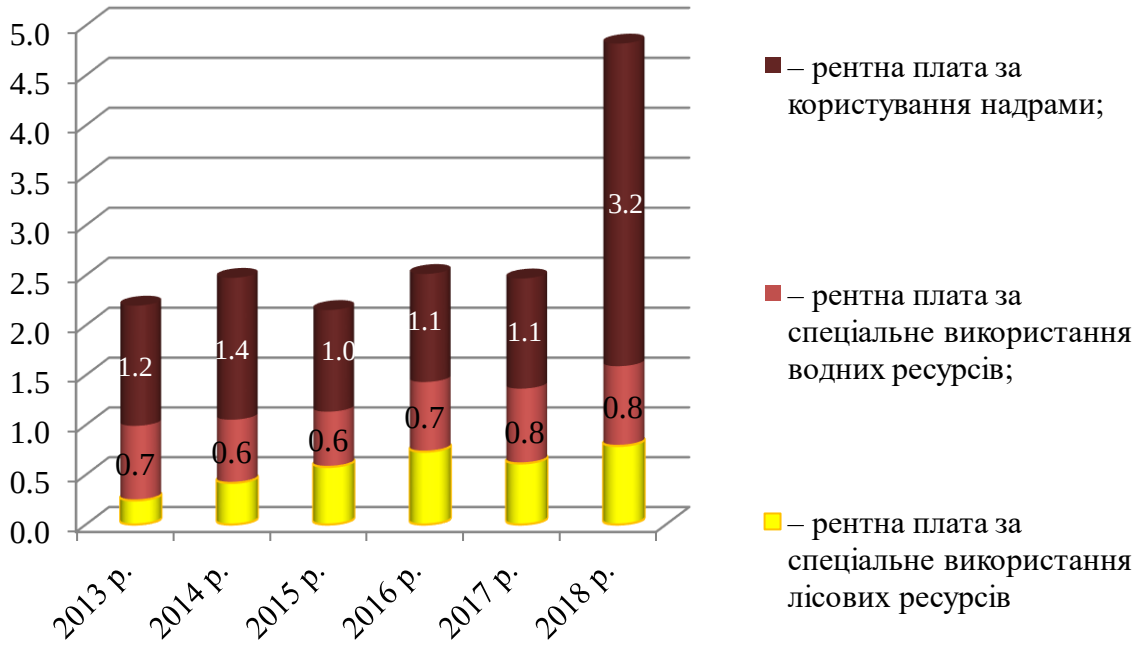

Рис. 3.16. *Структура надходжень рентної плати до місцевих бюджетів, млрд грн*

**Складено автором за даним [119].*

Платежі за всі інші види ресурсів практично не змінювалися, це пов'язано як із відсутністю дієвих стимулів для місцевої влади в підвищенні якості контролю за їх сплатою задля зростання надходжень, так і частково зі штучним стримуванням зростання вартості природних ресурсів, яке призвело до їх значного недооцінювання.

Починаючи з 2018 р., до бюджетів ОТГ надходить 3 % від рентної плати за добування нафти, газу та газового конденсату. Тому на територіях, де здійснюється видобування корисних копалин, ці надходження стали значним поповненням місцевих бюджетів [63].

На доходи місцевих бюджетів та величину фіскального простору впливають також мобілізовані суми *податку на прибуток підприємств (ПнП)*. Унаслідок реформування бюджетних відносин ПнП частково перерозподіляється на користь місцевих бюджетів. У 2015 р. обсяг надходжень до місцевих бюджетів, порівняно з 2014 р., зріс на 4017,3 млн грн, що пояснюється активізацією децентралізаційних процесів у країні. Надалі ріст надходжень за цим джерелом продовжувався до 2018 р., досягнувши значення 9300,0 млн грн, однак темпи зростання були різними (рис. 3.17).

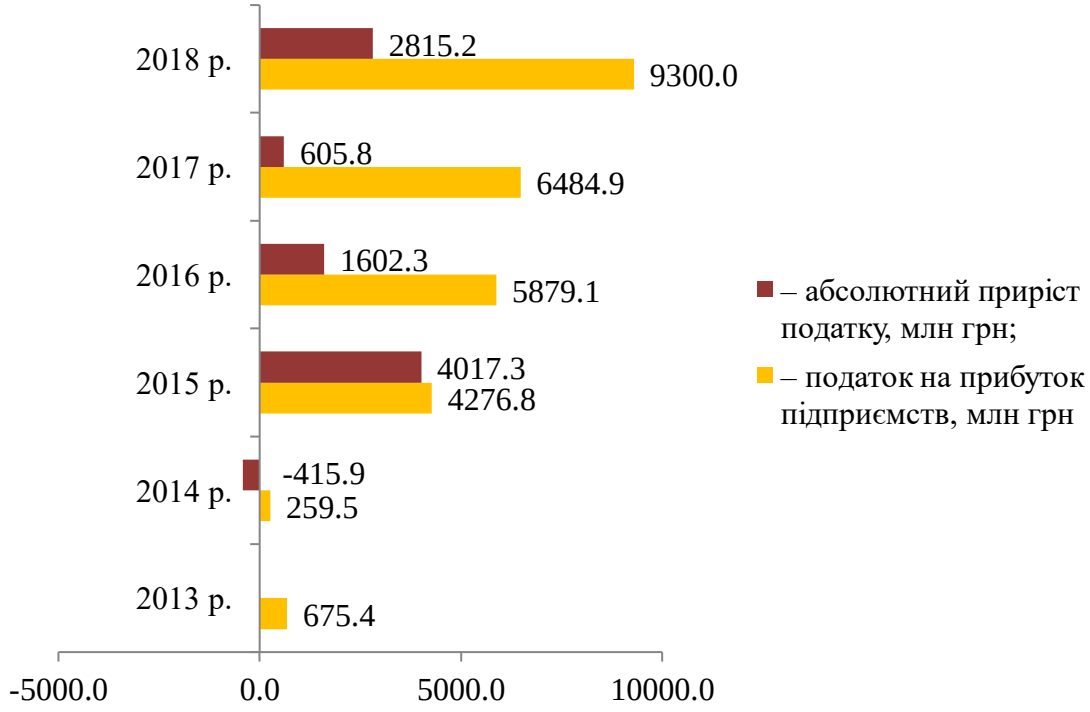

Рис. 3.17. *Динаміка надходжень податку на прибуток підприємств до місцевих бюджетів, млн грн*

**Складено автором за даним [119].*

Аналіз динаміки надходжень від ПнП до бюджетів різних рівнів, а також порівняння аналогічного показника за іншими загальнодержавними податками підтверджує його низьку фіскальну значимість в контексті наповнення державного та місцевих бюджетів. Разом із тим неефективний механізм адміністрування ПнП не дає реалізувати його регуляторні можливості щодо стимулювання інклюзивного розвитку регіонів.

Міжбюджетні трансферти становлять другу частину доходів місцевих бюджетів і являють собою кошти, які передають із Держбюджету (чи іншого місцевого бюджету) у вигляді дотацій та субвенцій. Серед них освітня субвенція; на виплату допомоги малозабезпеченим сім'ям; медична; на надання пільг і житлових субсидій населенню на оплату природного газу; на будівництво автомобільних доріг сумарно поглинають понад 90 % усіх виділених на субвенції коштів [96].

Необхідність передачі коштів із Державного бюджету місцевим зумовлена неспроможністю ОМС профінансувати лише за рахунок власних доходів виконання всіх покладених на них повноважень (утримувати школи, лікарні, житлово-комунальне господарство тощо).

Загалом дотацій є порівняно небагато: базова та реверсна, які призначені для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій; стабілізаційна, яка надається для компенсації диспропорцій бюджетів (переважно районів) у зв'язку із появою бюджетів ОТГ, які мають прямі взаємовідносини з державним бюджетом; додаткові дотації на окремі цілі (на 2019 р. їх передбачено лише три). У держбюджеті на 2019 р. на всі дотації для місцевих бюджетів (без урахування реверсної, яку передають із місцевих бюджетів до Державного) закладено 25,9 млрд грн.

Порівнюючи відносні показники, що характеризують розвиток фіскальної політики на місцях, можна відмітити значну диференціацію регіонів України. Проведений аналіз дає можливість виявити, що для більшості регіонів України важливою проблемою є активізація економічного зростання задля розширення фіскального простору інклюзивного розвитку (області в секторі II) та інтенсифікації податкових інструментів місцевого самоврядування задля збільшення доходів (регіони в секторі IV). Розширити фіскальний простір через використання інструментів фіскальної політики можливо збільшивши базу оподаткування, яку в кінцевому підсумку визначає розмір ВРП окремої території. Відтак, економічне зростання на сьогодні лишається

одним із основних завдань у досягненні цільових орієнтирів інклюзивного розвитку регіонів (рис. 3.19).

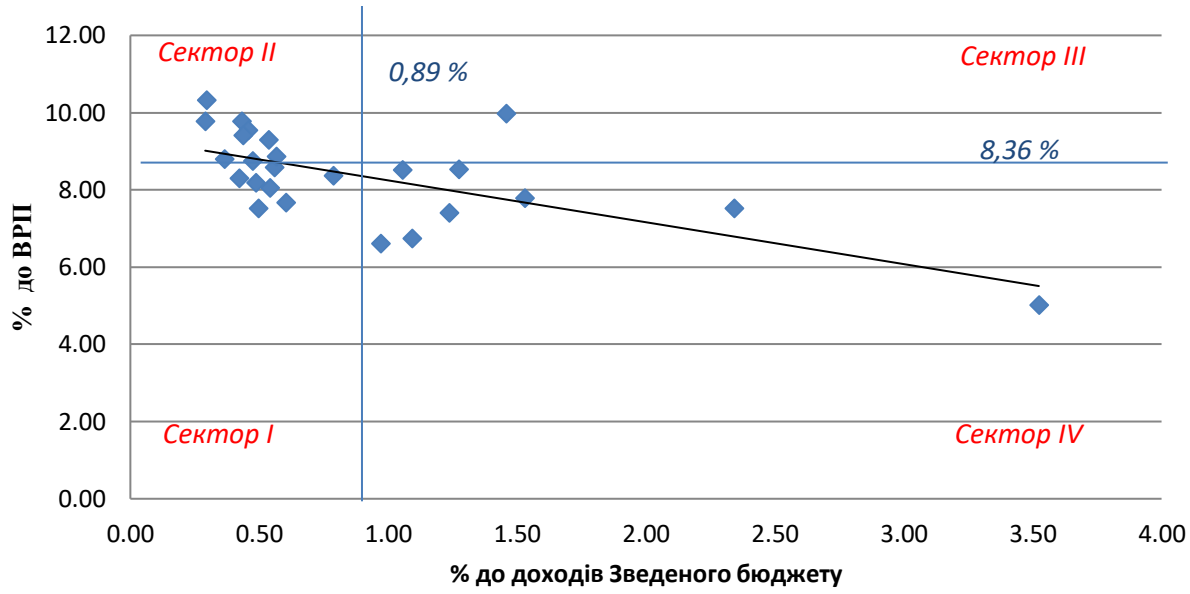

Рис. 3.19. *Диференціація регіонів за доходами у 2018 р.*
**Розраховано автором.*

Провівши аналіз трансформації фіскального простору регіону потрібно наголосити на суперечливих моментах між проведеними податковими змінами і їх відповідністю фінансовій децентралізації. Так, із 2015 р. частина прямого й стабільного податку на доходи фізичних осіб почала надходити до Державного бюджету (25 %). Водночас зменшення дохідної бази місцевих бюджетів компенсували непрямим податком – акцизом на роздрібний продаж, який уже за два роки потому також почали скорочувати, зокрема вилучивши з бази оподаткування найбільш прибуткову частину – паливо. Натомість до місцевих бюджетів, відповідно до нової затвердженої методики, почали зараховувати 13,4 % від виробленого та імпортованого палива. Однак, відповідно до таких змін, громади стали отримувати менші суми. Крім того, переваги від оподаткування палива мають для місцевих бюджетів тимчасовий характер (лише до 2020 р.).

Не відбувалось стійкого розширення фіскального простору і за рахунок екологічного податку, оскільки частка цього платежу, яка надходила у розпорядження місцевих органів самоврядування та могла бути використана для вирішення екологічних питань і активізації інклюзивного розвитку, через три роки від початку децентралізаційних

змін також була зменшена, що суперечить, на нашу думку, проголошеним завданням реформи.

Оцінюючи подібні зміни податкової системи та міжбюджетного перерозподілу акумульованих надходжень, можемо стверджувати, що існує певна суперечливість у напрямках проведених реформ яка виступає стримуючим фактором розширення фіскального простору регіонів в умовах фінансової децентралізації.

Отже, у результаті проведених реформ система формування доходів місцевих бюджетів зазнала суттєвих змін, серед яких – зростання фіскальної ролі місцевих податків, збільшення частки загальнодержавних платежів, що спрямовуються на місця, та трансформація системи міжбюджетного вирівнювання.

Водночас частина загальнодержавних податків, які направлялись у місцеві бюджети, була передана до загальнодержавного бюджету (ПДФО, акцизний податок із палива, екологічний податок). Усе це свідчить про відсутність стійкості та стабільності в запровадженні фінансової децентралізації в Україні. Посилення дохідної бази місцевих бюджетів досить часто зустрічає супротив зі сторони центральної влади. Подальші етапи реформи повинні відбуватись комплексно та системно в напрямі децентралізації та бути спрямовані на забезпечення фінансової бази місцевого самоврядування й підвищення їх фінансової самостійності, що є однією з умов ефективної діяльності територіальних громад та утворених ними органів місцевого самоврядування.

Провівши оцінку структури й динаміка надходжень загальнодержавних податків, механізму їх перерозподілу між бюджетами різних рівнів, погоджуємося з думкою І. З. Сторонянської [268], що наповнення місцевих бюджетів фактично відбувається не за рахунок передачі загальнодержавних податків чи їх частин із національного рівня на місцевий, а шляхом посилення навантаженням на підприємницький сектор. Тобто відбувається підміна реальної децентралізації бюджетного ресурсу розширенням бази оподаткування, що є проявом непрозорої податкової політики та приховування податків. Це створює додаткові бар’єри для залучення бізнесу у процеси розвитку регіону та активізації на цій основі інклюзивного зростання.

На основі проведеного аналізу наліз фіскального простору регіонів за показниками доходів бюджетів доведено, що основним джерелом їх формування є ПДФО, який забезпечує понад 80 % податкових

надходжень місцевих бюджетів. Таким чином, за умов посилення фінансової самостійності місцевого самоврядування потребує вдосконалення механізм адміністрування цього податку задля активізації його фіскальної та соціальної функцій.

Альтернативної системи оподаткування зі сплатою єдиного податку. Це доводить необхідність перегляду норм оподаткування єдиним податком, у контексті збереження балансу інтересів щодо створення сприятливого податкового середовища та забезпечення достатніх надходжень до місцевих бюджетів. У контексті сучасних процесів диджиталізації вирішенням цієї проблеми може стати вдосконалення оподаткування Інтернет діяльності.

З'ясовано, що наповнення місцевих бюджетів здійснюється за рахунок екологічних платежів. Це доводить значимість системи екологічного оподаткування як для розширення фіскального простору регіонів, так і з огляду на необхідність вирішення екологічних проблем, що є вектором інклюзивного розвитку й складовою частиною забезпечення добробуту населення.

У процесі фінансової децентралізації поряд із розширенням дохідної бази місцевих бюджетів зросли видаткові повноваження органів місцевого самоврядування. Щоб оцінити ефективність децентралізаційних процесів та їх сприятливість для активізації розвитку регіонів, потрібно проаналізувати розподіл доходів між бюджетами різних рівнів, зіставити динаміку доходів і витрат, провести аналіз відповідних напрямів децентралізації.

3.2. Динаміка витрат місцевих бюджетів як детермінанти фіскального простору регіонів

За умов обмежених фінансових ресурсів особливої значимості набуває здійснення оптимальних витрат місцевих бюджетів та їх спрямування на досягнення цілей інклюзивного розвитку регіонів. Здійснення оптимальних витрат бюджету та розширення видаткових повноважень органів місцевого самоврядування є невід'ємною складовою частиною фіскального простору інклюзивного розвитку регіону за умов фінансової децентралізації. Саме за синергетичної взаємодії видаткових важелів фіскальної політики з податковими можливо здійснювати підтримку підприємницької ініціативи населення, інноваційного розвитку, соціального захисту населення, формування доступної інфраструктури тощо. Відтак поглибленого

аналізу потребує здійснення видатків місцевих бюджетів та оцінка їх впливу на розширення фіскального простору регіону.

Як можна відзначити з наведених у табл. 3.10 даних, протягом періоду дослідження видатки місцевих бюджетів неухильно зростали, однак цей процес відбувався із різними темпами. Показники виконання видаткової частини місцевих бюджетів України за 2015–2017 рр., у період реалізації реформи децентралізації, засвідчує зростання обсягів переданих видатків удвічі – із 34,0 млрд грн у 2015 р. до 68,1 млрд грн у 2017 р. (табл. 3.3).

Водночас стабільна динаміка, яка б засвідчила планомірну та системну реалізацію реформи фінансової децентралізації та розширення фіскального простору регіонального розвитку шляхом збільшення видаткових повноважень місцевого самоврядування, відсутня. Протягом досліджуваного періоду з різними темпами приросту зростали видатки як державного бюджету, так і місцевих, зміщуючи акценти то на одному, то на іншому рівні бюджетної системи.

Таблиця 3.3

Показники динаміки видатків бюджетів різних рівнів в Україні

Вид бюджету			**Державний бюджет**	**Місцеві бюджети**	**Зведений бюджет**
Обсяг видатків за роками	2013	*млрд грн*	287,6	218,2	505,8
	2014	*млрд грн*	299,6	223,5	523,1
	2015	*млрд грн*	402,9	276,9	679,9
	2016	*млрд грн*	489,5	346,3	835,8
	2017	*млрд грн*	566,6	490,1	1056,8
	2018	*млрд грн*	686,9	563,3	1250,2
Приріст видатків відносно попереднього року	2014	*млрд грн*	12,0	5,3	17,3
		%	*4,2*	*2,4*	*3,4*
	2015	*млрд грн*	103,3	53,4	156,8
		%	*34,5*	*23,9*	*30,0*
	2016	*млрд грн*	86,6	69,4	155,9
		%	*21,5*	*25,1*	*22,9*
	2017	*млрд грн*	77,1	143,8	221,0
		%	*15,8*	*41,5*	*26,4*
	2018	*млрд грн*	120,3	73,2	193,4
		%	*21,2*	*14,9*	*18,3*

** Без урахування міжбюджетних трансфертів;*

** розраховано автором за даними [119].*

Регіональний аналіз видатків місцевих бюджетів свідчать про суттєве скорочення приросту витрат у розрахунку на одну особу. Виявлені тенденції свідчать про скорочення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів за параметрами видатків місцевих бюджетів й видаткових повноважень органів місцевого самоврядування та йдуть у розріз із завданнями фінансової децентралізації.

Так, у середньому по Україні в 2017 р. обсяг витрат зріс на 42,14 % збільшившись у абсолютному виразі з 8,1 тис грн до 11,5 тис грн на одну особу, тоді як у 2018 р. відповідний показник становив близько 13,3 тис грн, а темп приросту склав лише 15,5 % у порівнянні з попереднім роком (табл. 3.4.).

Таблиця 3.4

Видатки місцевих бюджетів на особу (без трансфертів до державного бюджету)

Регіони	Обсяг видатків, грн			Темпи приросту, %	
	2016	2017	2018	2017 до 2016	2018 до 2017
Вінницька	8590,68	12581,53	14468,26	146,46	115,00
Волинська	9030,52	12596,27	14458,58	139,49	114,78
Дніпропетровська	9548,79	12806,31	15480,48	134,11	120,88
Донецька	3707,26	5842,42	6575,74	157,59	112,55
Житомирська	8874,68	12289,58	14343,45	138,48	116,71
Закарпатська	7928,75	10683,96	12523,40	134,75	117,22
Запорізька	8884,17	12544,24	14690,96	141,20	117,11
Івано-Франківська	8766,06	12004,45	13648,80	136,94	113,70
Київська	9233,37	13716,06	16379,25	148,55	119,42
Кіровоградська	8734,30	12312,76	14270,07	140,97	115,90
Луганська	2762,17	3995,61	4219,75	144,65	105,61
Львівська	8908,09	12199,85	13956,01	136,95	114,39
Миколаївська	8225,87	11351,33	12836,71	138,00	113,09
Одеська	8244,98	12268,68	13549,41	148,80	110,44
Полтавська	9728,45	14038,65	16065,92	144,31	114,44
Рівненська	8700,77	12302,09	14400,67	141,39	117,06
Сумська	8964,47	12404,78	14374,58	138,38	115,88
Тернопільська	8682,51	11637,30	13251,98	134,03	113,88
Харківська	8141,78	11516,02	13270,81	141,44	115,24
Херсонська	7839,66	10792,48	12815,19	137,67	118,74
Хмельницька	8712,13	12357,50	14085,94	141,84	113,99
Черкаська	9042,92	12872,40	14269,91	142,35	110,86
Чернівецька	8082,51	11230,30	12630,72	138,95	112,47
Чернігівська	8395,11	12591,93	14724,28	149,99	116,93
м. Київ	11470,82	16810,49	19697,89	146,55	117,18

**Розраховано автором за даними: [171].*

Найбільший обсяг видатків у розрахунку на одну особу здійснювався у м. Києві, дещо менше у Київській та Полтавській області. Найменше, окрім Луганської та Донецької областей було здійснено видатків у Закарпатській та Чернівецькій областях. Відповідно до цього можна зробити висновки, що саме у цих областях фіскальний простір на рівні бюджету має обмежений вплив досягнення перспектив інклюзивного розвитку (рис. 3.20).

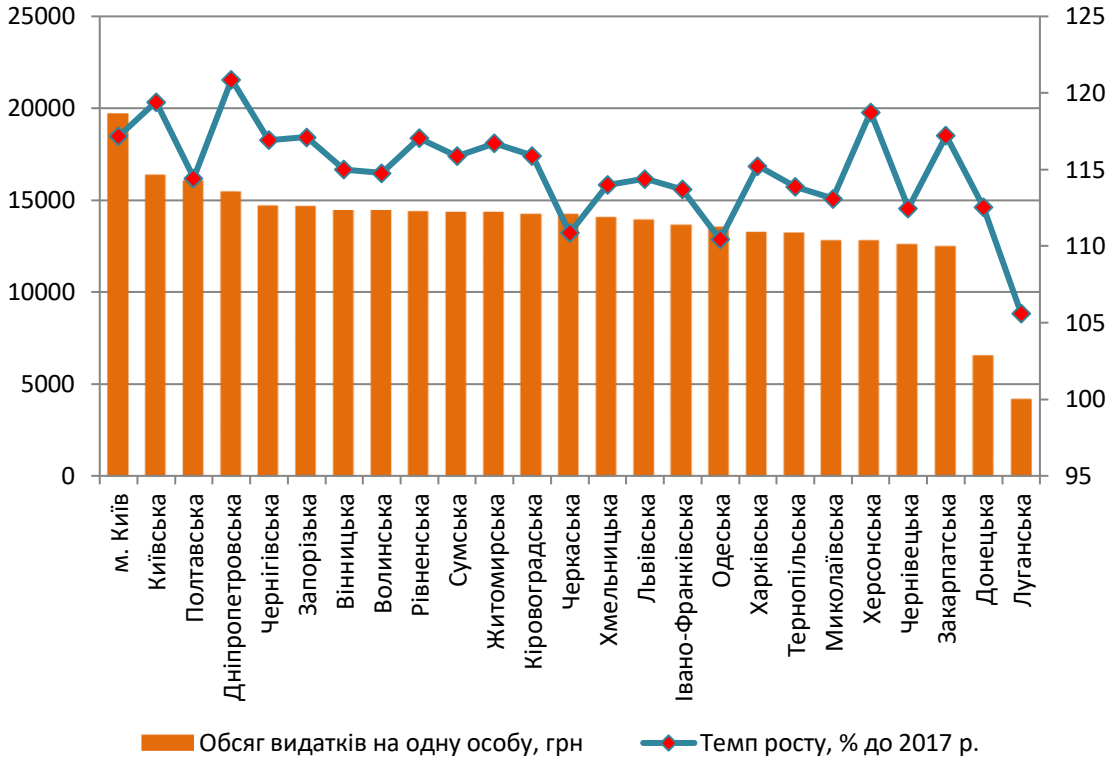

Рис. 3.20. *Регіональний розподіл видатків місцевих бюджетів у розрахунку на одну особу в 2018 р. та темпи їх приросту*
**Побудовано автором за даними: [171].*

Звертає увагу й те, що у регіональному розподілі видатків місцевих бюджетів у розрахунку на одну особу відсутня суттєва диференціація. Окрім вказаних регіонів лідерів та явних аутсайдерів, якими є Луганська та Донецька області, на усій території України обсяг видатків у 2018 р. відрізнявся не суттєво, коливаючись у межах від і 15480 грн до 12523 грн.

Щодо загального обсягу видатків, то найбільші можливості для забезпечення інклюзивного розвитку мають м. Київ та Дніпропетровська область, із місцевих бюджетів яких у 2018 р. було виділено 57,96 млрд грн та 48,83 млрд грн відповідно. Для порівняння потреби Чернівецької області профінансовані із місцевого бюджету на

суму 11,44 млрд грн, що визначає в п’ять раз менший обсяг фіскального простору для інклюзивного розвитку цього регіону (рис. 3.21).

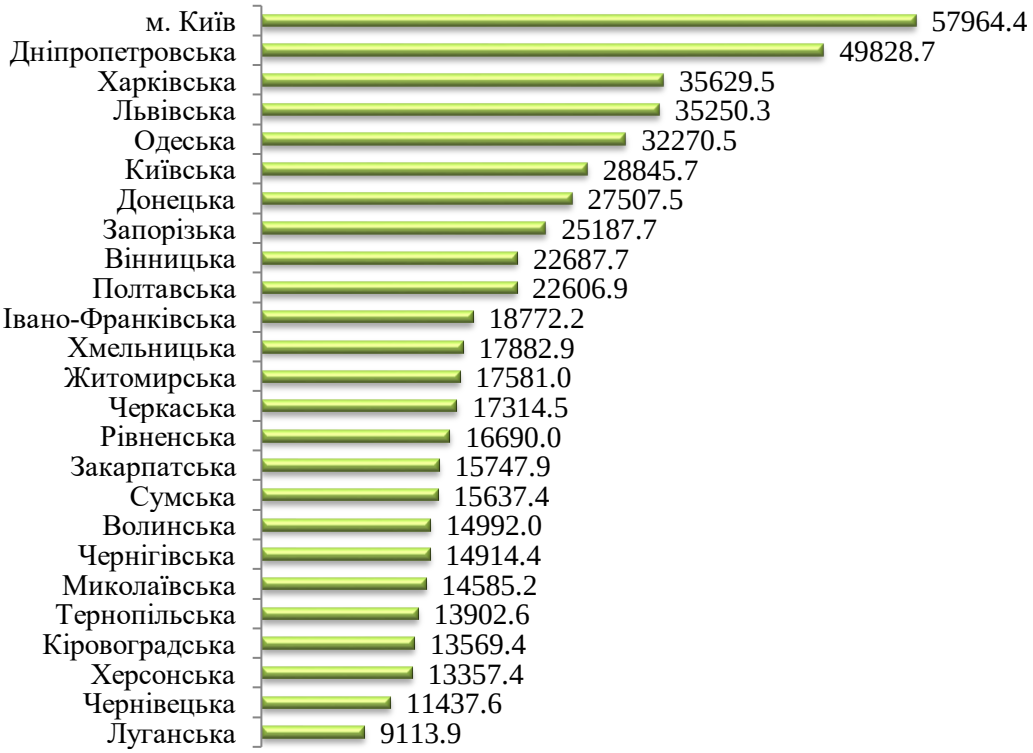

Рис. 3.21. *Обсяг видатків місцевих бюджетів за регіонами України у 2018 р., млн грн*

**Побудовано автором за даними: [171].*

Важливим показником, який характеризує стан фінансової системи як країни в цілому, так і окремого регіону, є рівень перерозподілу ВРП, який можна оцінити за допомогою відносних показників витрат місцевих бюджетів . Розраховані значення частки видатків регіонів у їх ВРП свідчить, що місцеве самоврядування має можливість розпоряджатись у середньому 20,9% отриманого ВРП на їх території. Волатильність зазначеного показника обумовлена нестабільністю економічного розвитку України, а його рівень свідчить про низький рівень фінансової автономії місцевих бюджетів, що негативно позначається на інклюзивному розвитку окремих регіонів (Додаток П, табл. П.1–П.2).

Варто відмітити, що найнижчі показники у 2018 р. спостерігались у м. Києві (6,96 %), Полтавській (12,98 %) та Дніпропетровській областях (13,49 %). Водночас найбільші у частки видатків відносно ВРП – у Чернівецькій та Закарпатській областях (34,74% та 30,03%

відповідно), однак це пов'язано більшою мірою із відносно низьким рівнем ВРП у цих регіонах, та свідчить про необхідність посилення економічної складової їх інклюзивного розвитку (рис. 3.22).

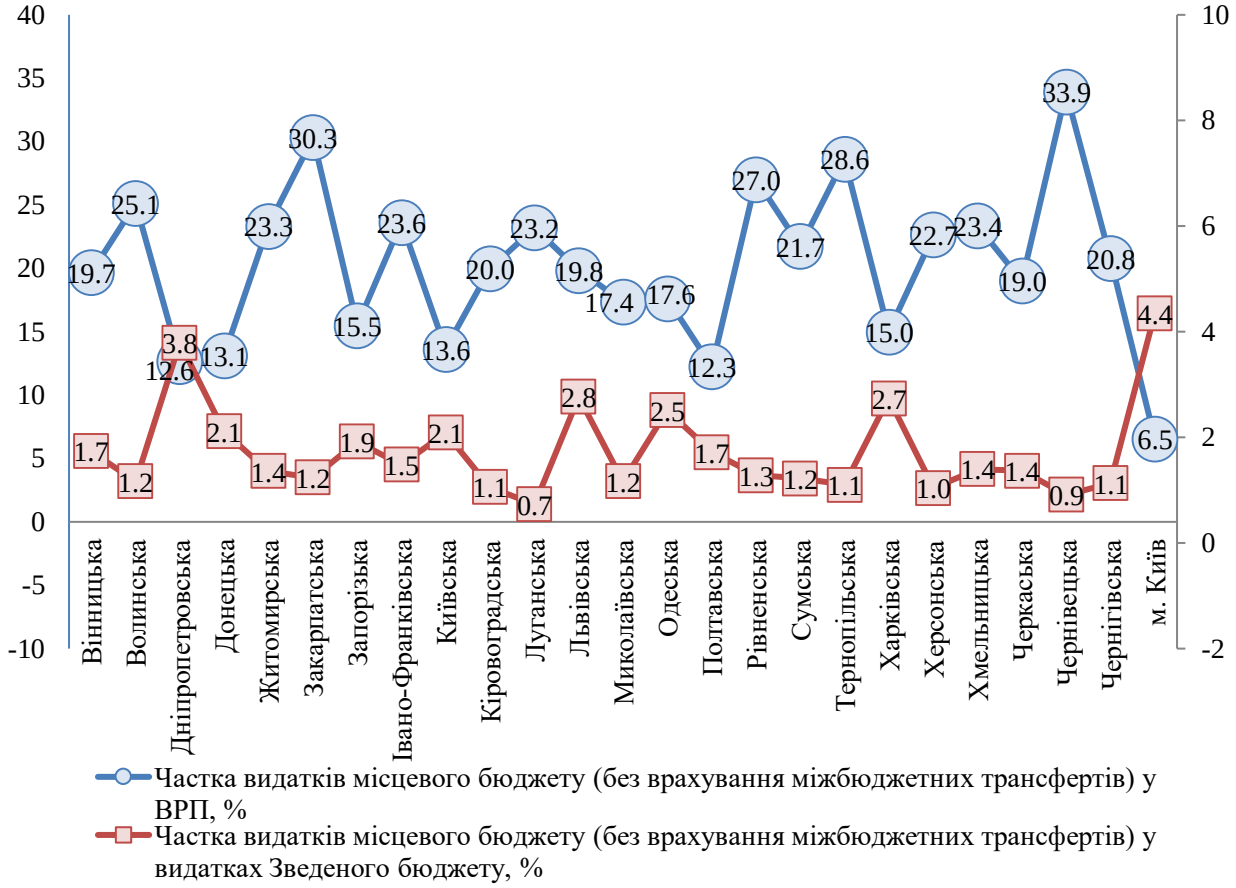

Рис. 3.22. *Параметри фіскального простору регіонів за показниками видатків, у середньому за період фінансової децентралізації (2015–2018 рр.)*

**Розраховано автором.*

Для підтвердження таких висновків необхідно провести комплексне дослідження та співставити параметри фіскального простору із рівнем інклюзивного розвитку регіонів, що відображено в подальших розділах роботи.

Про роль видатків місцевих бюджетів у розширенні фіскального простору регіонів свідчить їх частка у видатках зведеного бюджету держави. У 2018 р. через місцеві бюджети перерозподілялось 45,06% видатків Зведеного бюджету. В розрахунку на один регіон, цей показник становив 1,8 %, коливаючись від 0,73 % (у Луганській області) до 4,64 % (у м. Київ). У середньому протягом 2015-2018 рр.,

за період реформи, частка видатків Зведеного бюджету, що здійснюються через місцеві бюджети зросла майже в усіх регіонах. Виключення становлять Донецька та Луганська області, а також в порівнянні із 2014 р. – Волинська область. Це підтверджує посилення видаткових повноважень місцевого самоврядування в рамках проведеної децентралізації та свідчить про позитивний вплив реформи на розширення фіскального простору регіонів (Додаток П, табл. П.3).

Зазначені тенденції свідчать про посилення ролі видаткової складової фіскального простору регіонів у забезпеченні інклюзивного розвитку територій то обумовлюють необхідність проведення виваженої видаткової політики задля досягнення цілей інклюзивного розвитку та скорочення міжрегіональної нерівності.

Важливим фактором інклюзивного зростання регіонів є інституційна спроможність місцевого самоврядування оптимально розподіляти економічний ресурс, спрямовуючи його на визначені цілі. За великих обсягів видаткових повноважень, переданих на місця у процесі бюджетної реформи в поєднанні із інституційною неспроможністю може мати негативні наслідки для економічного зростання. Адже неефективне використання акумульованих у бюджеті ресурсів через низький рівень управління буде призводити до вповільнення росту ВРП у порівнянні із потенційними можливостями за умов створення інклюзивних інститутів та дієвого самоврядування.

Окрім обсягу здійснених видатків важливу роль у досягненні орієнтирів інклюзивного розвитку відіграє спрямування коштів акумульованих у місцевих бюджетах. Напрямки здійснення бюджетних видатків можна оцінити за функціональною структурою їх розподілу.

У структурі видатків очевидних змін, пов’язаних із початком децентралізації, не прослідковуємо, оскільки після 2014 р. зміна витрат майже за усіма статтями продовжувала тенденції попередніх років. Виокремити можна лише витрати на економічну діяльність, частка яких, починаючи з 2015 р., стабільно зростала, досягнувши у 2018 р. найбільшого значення 13,7 %. Такі зміни відбулися за рахунок скорочення витрат на освіту й охорону здоров’я. Зокрема, питома вага останніх у загальному підсумку витрат місцевих бюджетів становила у 2018 р. 16,55 %, що на 4,28 % менше, порівняно з 2014 р., та на 7,12 % менше, аніж у 2010 р. (рис. 3.23).

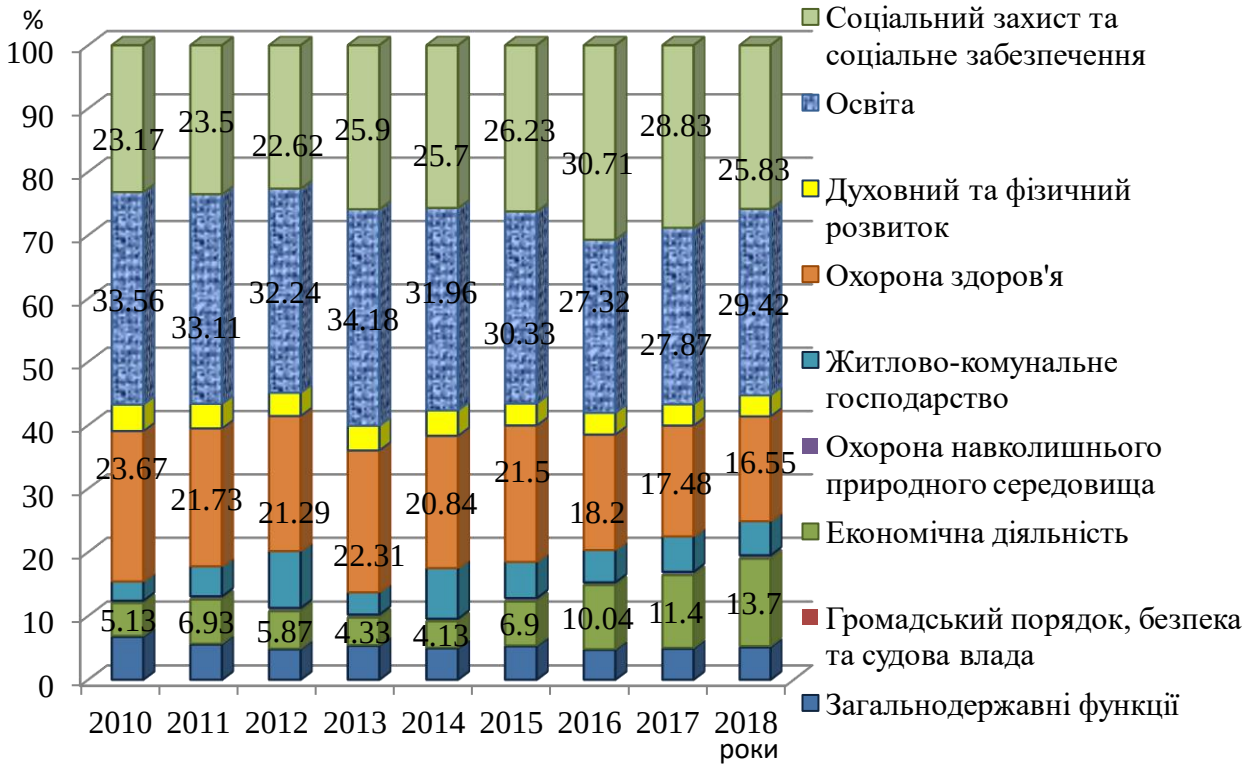

Рис. 3.23. *Зміна структури видатків місцевих бюджетів Україні*
** Побудовано автором за даними [119].*

Найбільша питома вага у структурі видатків місцевих бюджетів України за видами надходжень належить видаткам на освіту, соціальний захист та медицину.

Основними статтями видатків місцевих бюджетів протягом 2014–2018 рр. було фінансування освіти, соціального захисту й соціального забезпечення населення та охорони здоров'я. Проте динаміка зміни обсягів видатків демонструвала певні коливання. У 2015 р. на фінансування освіти з бюджету виділено 84 млрд грн, хоча відносний показник структури у видатках знизився з 31,96 % 2014 р. до 30,33 % у 2015 р. У 2018 р. видатки на освіту становили 29,45 %. При цьому в ст. 89 БКУ відсутній чіткий міжбюджетний розподіл видаткових повноважень щодо освіти й охорони здоров'я між центральними органами влади та органами місцевого самоврядування, що може стати причиною безвідповідального ставлення місцевих органів влади до забезпечення населення суспільними послугами.

Потрібно зазначити, що збільшення видатків ОМС супроводжувалося розширенням їхніх повноважень. Зокрема, на рівень обласних бюджетів та/або бюджетів міст обласного значення перенесено відповідальність за фінансування закладів середньої, професійно-технічної освіти й охорони здоров'я.

Упродовж 2018 р. із місцевих бюджетів витратили 570,6 млрд грн. «Найдорожчими» статтями видатків були загальноосвітні школи (16,3 % усіх видатків місцевих бюджетів), субсидії ЖКГ (11,6 %), лікарні загального профілю (7,6 %), допомога малозабезпеченим сім'ям (7,4 %), ремонт та будівництво доріг (5,8 %), дитсадки (5,6 %), житлово-комунальне господарство (5,3 %) й утримання органів місцевої влади та місцевого самоврядування (4,8 %). Сумарно на їх фінансування витрачено майже дві третини усіх видатків місцевих бюджетів [96].

Частка видатків на *соціальний захист та соціальне забезпечення* помітно зросла у 2016–2017 рр., досягнувши значення 30,71 та 28,83 % відповідно, одна вже у 2018 р. скоротилась до 25,83 %.

До початку активної реалізації реформи децентралізації видатки на *економічну діяльність* не характеризуються суттєвістю фінансування, порівняно з видатками на соціальний захист, освіту й охорону здоров'я. Так, протягом 2010–2014 рр., відносний показник структури демонстрував динаміку до зменшення. Починаючи з 2015 р., показник почав інтенсивно зростати з 6,9 %, до 13,7 % у 2018 р.

Серед основних змін у видаткових повноваженнях органів місцевого самоврядування, що мали вплив на формування фіскального простору в умовах фінансової децентралізації та інклюзивний розвиток регіонів можна виділити те, що у 2017 р. до переданих на місцевий рівень видатків віднесено: оплату комунальних послуг й енергоносіїв у закладах охорони здоров'я та освіти (15,3 млрд грн); заробітну плату непедагогічного персоналу (9,2 млрд грн); інші видатки освіти (5 млрд грн); державні заклади Міністерства охорони здоров'я (0,1 млрд грн); неврегульовані питання фінансування пільгового проїзду (2,2 млрд грн) і професійно-технічних училищ (3,8 млрд грн). Водночас було передбачено додаткові компенсатори для здійснення видаткових повноважень у вигляді додаткової дотації (14,9 млрд грн) та субвенції (2,0 млрд грн) [294].

Важливо зазначити, що у 2019 р. передбачено новації щодо формування видаткової частини місцевих бюджетів у частині здійснення з обласних бюджетів і бюджету м. Києва видатків на оплату послуг із підготовки фахівців у вищих навчальних закладах I–II рівнів акредитації державної власності без статусу окремих юридичних осіб, які входять до складу вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, що не мають статусу національного [356]. Також

з 2019 р. відбувся перехід бюджетів усіх рівнів бюджетної системи на програмно-цільовий метод бюджетування [77].

Починаючи з 2014 р., загальний обсяг видатків місцевих бюджетів характеризувався сталою динамікою до зростання. Зокрема, у 2014 р. загальна сума видатків становила 223,51 млрд грн, а у 2018 р. – 563,28 млрд грн, що у 2,5 раза більше (табл. 3.5). Варто відмітити, що з початком децентралізації, поряд з позитивною динамікою збільшення видатків місцевих бюджетів соціального спрямування, відбулось суттєве їх зростання на економічну діяльність та охорону навколишнього природного середовища. Це є свідченням позитивного впливу реформи на оптимізацію видаткової політики місцевого самоврядування та її спрямування на досягнення економічного зростання регіонів та підвищення суспільного добробуту.

Таблиця 3.5

Приріст витрат місцевих бюджетів в Україні

% до попереднього року

Вид витрат	2014	2015	2016	2017	2018
Загальнодержавні функції	-5,00	31,81	11,58	46,86	20,12
Громадський порядок, безпека та судова влада, оборона	12,54	33,33	19,52	64,47	77,15
Економічна діяльність	-2,46	107,24	81,83	60,73	38,07
Охорона навколишнього природного середовища	-11,53	66,92	0,48	75,85	15,01
Житлово-комунальне господарство	132,55	-11,40	11,84	54,95	10,59
Охорона здоров’я	-4,36	27,88	5,86	35,89	8,84
Духовний та фізичний розвиток	5,09	6,94	24,24	37,74	14,85
Освіта	-4,25	17,61	12,62	44,40	21,29
Соціальний захист та соціальне забезпечення	1,64	26,45	46,43	32,83	2,98
РАЗОМ	2,41	23,91	25,06	41,51	14,93

** Розраховано автором за даними [119].*

У розрізі програмної класифікації видатків та кредитування місцевих бюджетів або Типової програмної класифікації видатків і кредитування місцевих бюджетів / Тимчасової класифікації видатків та кредитування для бюджетів місцевого самоврядування, які не

застосовують програмно-цільового методу, у 2017 р., порівняно з 2016 р., видатки загального фонду місцевих бюджетів за основними напрямами (галузями) характеризувалися таким чином:

– на освіту (у тому числі за рахунок трансфертів із Державного бюджету) – збільшилися на 36904,2 млн грн, або на 46,4 %;

– на охорону здоров'я (у тому числі за рахунок трансфертів із Державного бюджету) – збільшилися на 19384,1 млн грн, або на 36,4 %;

– на соціальний захист та соціальне забезпечення (у тому числі за рахунок трансфертів із Державного бюджету) – збільшилися на 35744,3 млн грн, або на 34,7 %;

– на культуру і мистецтво – збільшилися на 3876,2 млн грн, або на 41,7 %;

– на фізичну культуру і спорт – збільшилися на 1111,6 млн грн, або на 42,1 %.

Збільшились у 2017 р. видатки за такими захищеними статтями місцевих бюджетів, як:

– оплата праці й нарахування на заробітну плату (на 11,2 %);

– соціальне забезпечення (на 31,3 %).

Зменшення питомої ваги видатків на оплату праці (32,4 % – у 2017 р. проти 40,2 % – у 2016 р.) зробило структуру видатків більш гнучкою. Як результат, на 14,5 відсоткових пунктів зросла частка інших видатків.

Найбільшими темпами зростали витрати на оборону, громадський порядок, безпеку та судову владу. Так приріст цієї статті витрат у 2018 р. становив 77,15 %. Високі показники можна відзначити в динаміці витрат на економічну діяльність (38,07 % у 2018 р.), у той ж час у 2018 р., порівняно з попереднім, витрати на соціальний захист та соціальне забезпечення збільшились лише на 2,98 % (Додаток П, табл. П.4).

Витрати на загальнодержавні функції, які здійснювались із місцевих бюджетів спрямовані були на утримання апарату управління місцевих органів самоврядування та органів місцевої влади. Тоді як видатки на фінансову, фіскальну та зовнішньополітичну діяльність, а також утримання вищих органів державного управління повністю фінансувались із державного бюджету (рис. 3.24).

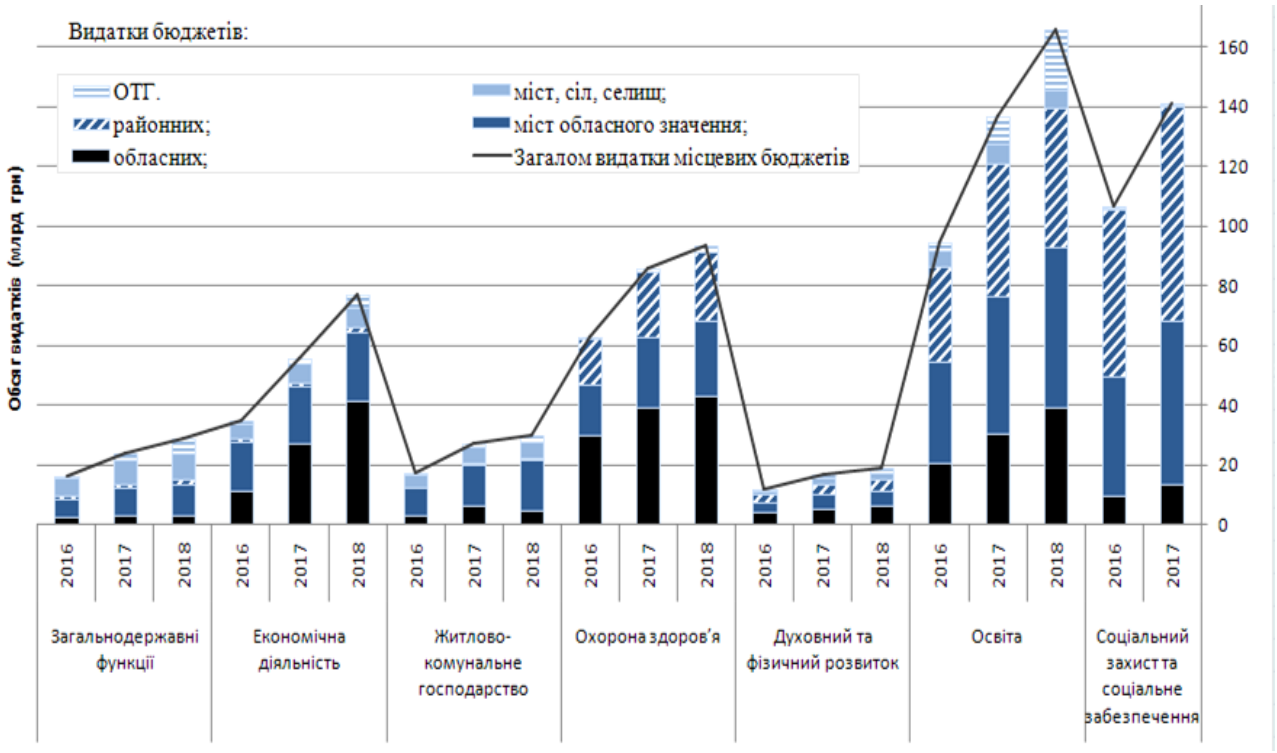

Рис. 3.24. *Динаміка витрат за функціональним призначенням у розрізі місцевих бюджетів Україні*

**Побудовано автором за даними: [171].*

Фінансування потреб оборони займало у місцевих бюджетах несуттєву частку, тоді як на забезпечення громадського порядку, безпеки та судової влади протягом 2016-2018 рр. витрати зростали, зокрема у структурі видатків бюджетів ОТГ (з 8,98% до 14,73 % від загальної суми). Кошти за цією статтею видатків місцевих бюджетів спрямовувались на протипожежний захист та рятування. Видатки на діяльність із забезпечення громадського порядку, боротьбу із злочинністю, охорону державного кордону та судову владу здійснювались із державного бюджету, а тому не визначали обсягу фіскального простору регіонів (Додаток П, табл. П.5).

Щодо забезпечення економічної діяльності, то у 2018 р. із місцевих бюджетів за цією статтею фінансувались понад 54 % від видатків зведеного бюджету. Зокрема переважно через місцеві бюджети перерозподілялись кошти на потреби промисловості (окрім паливно-енергетичного комплексу) та будівництва (у 2018 р. 97,1 % від витрат зведеного бюджету на цю статтю). Аналогічно на транспорт та дорожнє господарство у 2018 р. 60,2 % фінансувалось з місцевих бюджетів, також на зв'язок, телекомунікації та інформатику – 78,8 % від видатків зведеного бюджету.

Важлива роль місцевих бюджетів відведена також у фінансуванні соціальної інфраструктури. Так витрати на житлово-комунальне господарство майже повністю здійснюються із місцевих бюджетів (99,02 % у 2018 р.). На потреби охорони здоров'я саме через місцеві бюджети у 2018 р. спрямовано 80,48 %; духовний та фізичний розвиток – 65,14 %; освіти – 79 %; і дещо менше на соціальний захист та соціальне забезпечення – 47,03 % від витрат зведеного бюджету за вказаними напрямками фінансування.

Витрати на охорону навколишнього природного середовища також покладаються на місцевий рівень, однак у дещо меншому обсязі – близько 36 % від загального обсягу зведеного бюджету (табл. 3.6.).

Таблиця 3.6

Відносні показники видатків за видами бюджетів, %

Видатки	Частка у видатках зведеного бюджету:			Частка у видатках місцевих бюджетів видатків ОТГ	Структура видатків ОТГ
	видатків Державного бюджету	видатків місцевих бюджетів	видатків бюджетів ОТГ		
1	2	3	4	5	6
2016	58,56	41,44	0,71	1,72	100
2017	53,63	46,37	1,61	3,48	100
2018	54,94	45,06	2,98	6,62	100
Загальнодержавні функції					
2016	87,93	12,07	0,48	3,94	10,72
2017	85,69	14,31	1,33	9,28	12,95
2018	85,07	14,93	2,59	17,34	13,29
Оборона					
2016	99,99	0,01	0,00	7,23	0,01
2017	99,98	0,02	0,00	2,11	0,00
2018	100,00	0,00	-	-	-
Громадський порядок, безпека та судова влада					
2016	99,46	0,54	0,05	8,98	0,58
2017	99,28	0,72	0,10	13,25	0,49
2018	99,03	0,97	0,14	14,73	0,45
Економічна діяльність					
2016	47,47	52,53	1,39	2,66	15,51
2017	45,68	54,32	1,87	3,44	11,25
2018	45,18	54,82	3,24	5,91	12,23

Продовження таблиці 3.6

1	2	3	4	5	6
Охорона навколишнього природного середовища					
2016	76,28	23,72	0,37	1,55	0,39
2017	64,49	35,51	1,63	4,58	0,70
2018	63,59	36,41	1,94	5,34	0,43
Житлово-комунальне господарство					
2016	0,07	99,93	3,05	3,05	8,98
2017	0,06	99,94	5,32	5,32	8,48
2018	0,98	99,02	8,00	8,08	6,51
Охорона здоров’я					
2016	16,51	83,49	0,43	0,52	5,49
2017	16,34	83,66	0,83	0,99	4,99
2018	19,52	80,48	1,78	2,21	5,52
Духовний та фізичний розвиток					
2016	29,35	70,65	1,75	2,48	4,98
2017	32,45	67,55	3,50	5,18	5,00
2018	34,86	65,14	6,21	9,54	4,83
Освіта					
2016	26,91	73,09	2,24	3,06	48,60
2017	23,21	76,79	5,11	6,65	53,25
2018	21,10	78,90	9,64	12,22	54,25
Соціальний захист та соціальне забезпечення					
2016	58,83	41,17	0,11	0,27	4,74
2017	50,56	49,44	0,17	0,35	2,89
2018	52,97	47,03	0,30	0,64	2,49

**Розраховано автором за даними [171].*

Окремо виділяючи видаткові повноваження місцевого самоврядування на рівні ОТГ, що набуває особливого значення у контексті формування фіскального простору в умовах фінансової децентралізації, можна відмітити, що у структурі видатків таких бюджетів найбільша частка належить освіті, на яку було виділено 54,25 % розподілених коштів. Друге місце займають витрати на утримання органів управління – 13,29 % та розвитку економічної діяльності – 12,23 % від загальних витрат бюджетів ОТГ у 2018 р..

Оцінити зміни бюджетної системи в контексті проведених реформ можемо за ступенем виконання державою покладених на неї функцій із погляду виконання бюджету. Як свідчать розраховані показники, за період 2014–2018 рр. планові обсяги видатків не виконувались, водночас варто відзначити те, що з 2015 р. відсоток недовиконання запланованих показників скоротився у 2,3 раза, що можна віднести до

позитивних наслідків розпочатої у 2014 р. реформи децентралізації та перерозподілу видаткових повноважень між різними рівнями влади (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Виконання плану видатків місцевих бюджетів за функціональною класифікацією

Класифікація витрат	2014		2015		2016		2017		2018	
	обсяг, *млрд грн*	виконання плану, *%*	обсяг, *млрд грн*	виконання плану, *%*	обсяг, *млрд грн*	виконання плану, *%*	обсяг, *млрд грн*	виконання плану, *%*	обсяг, *млрд грн*	виконання плану, *%*
Загальнодержавні функції	11,02	-17,67	14,53	-8,06	16,21	-12,58	23,80	-7,82	28,59	-5,19
Громадський порядок, безпека та судова влада, оборона	0,25	-15,18	0,33	-10,11	0,39	-9,56	0,65	-10,05	1,15	-7,08
Економічна діяльність	9,23	-46,79	19,12	-17,04	34,77	-19,33	55,88	-19,65	77,16	-20,20
Охорона навколишнього природного середовища	0,88	-68,21	1,48	-39,84	1,48	-46,23	2,61	-41,30	3,00	-36,23
Житлово-комунальне господарство	17,70	-17,60	15,68	-10,85	17,54	-14,38	27,17	-11,78	30,05	-7,86
Охорона здоров’я	46,57	-11,91	59,55	-5,15	63,04	-4,60	85,66	-5,70	93,23	-4,09
Духовний та фізичний розвиток	8,99	-18,17	9,61	-6,30	11,94	-6,93	16,44	-6,03	18,89	-4,98
Освіта	71,43	-11,57	84,01	-4,38	94,61	-5,68	136,62	-6,04	165,71	-4,74
Соціальний захист та соціальне забезпечення	57,45	-11,29	72,64	-1,91	106,36	-0,83	141,28	-1,38	145,50	-1,92
РАЗОМ	223,51	-15,55	276,94	-5,87	346,34	-6,84	490,12	-7,23	563,28	-6,86

** Розраховано автором за даними [119].*

Найбільший відсоток недовиконання складають витрати на охорону навколишнього природного середовища, зокрема у 2014 р. стаття цих витрат була меншою від запланованих показників на 63 %, а у 2018 р. ситуація, хоча й дещо покращилась, однак розбіжність і надалі залишається значною – 36,23 %.

Розраховані показники свідчать про декларативний характер фінансування заходів з охорони навколишнього середовища і необхідність посилення уваги щодо посилення екологічного складника

розвитку регіонів України.

У рамках реалізації процесів децентралізації фінансових ресурсів особливої уваги потребує розгляд динаміки обсягу видатків *за економічною класифікацією:* капітальних видатків і поточних за визначенням їх відносного показника в структурі видатків місцевих бюджетів. Відповідно до положень Інструкції щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету та Інструкції щодо застосування класифікації кредитування бюджету, капітальними видатками є «видатки, які спрямовуються на придбання основного капіталу, необоротних активів, на капітальні інвестиції, капітальний ремонт; на створення державних запасів і резервів; на придбання капітальних активів; невідплатні платежі, компенсацію втрат, пов'язаних із пошкодженням основного капіталу» [9].

Поточні видатки являють собою видатки, які спрямовуються на виконання бюджетних програм та забезпечують поточне функціонування бюджетних установ, проведення досліджень, розробок, заходів та надання поточних трансфертів населенню й підприємствам (установам, організаціям) [229]. У рамках практичної реалізації процесу децентралізації з 2015 р., зміна структури викликає інтерес, адже відповідно до положень п. 3. ст. 71 Бюджетного кодексу України капітальні видатки бюджету розвитку мають спрямовуватися на [217]:

– соціально-економічний розвиток регіонів;

– виконання інвестиційних проектів;

– будівництво, капітальний ремонт та реконструкцію об'єктів соціально-культурної сфери й житлово-комунального господарства;

– будівництво газопроводів і газифікацію населених пунктів;

– будівництво та придбання житла окремим категоріям громадян відповідно до законодавства;

– будівництво та розвиток мережі метрополітенів, придбання вагонів для комунального електротранспорту; розвиток дорожнього господарства;

– придбання шкільних автобусів й автомобілів швидкої медичної допомоги; комп'ютеризацію та інформатизацію загальноосвітніх навчальних закладів;

– природоохоронні заходи; інші заходи, пов'язані з розширеним відтворенням.

Протягом 2010–2018 рр. обсяги поточних видатків переважали над капітальними (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Обсяг і структура видатків місцевих бюджетів за економічною класифікацією

Стаття видатків	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Фактичні обсяги видатків, *млрд грн*									
Поточні видатки	146,5	162,6	206,4	205,6	211,7	247,9	658,2	421,7	479,4
Капітальні видатки	13,3	17,4	16,2	14,2	13,9	32,2	26,6	74,3	91,1
Всього видатків	159,8	180,9	222,6	219,9	225,6	280,1	684,8	496,1	570,5
Структура видатків, *%*									
Поточні видатки	91,7	89,9	92,7	93,5	93,8	88,5	96,1	85,0	84,0
Капітальні видатки	8,3	9,6	7,3	6,5	6,2	11,5	3,9	15,0	16,0
Всього видатків	100,0	99,5	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

** Розраховано автором за даними [119].*

Відносний показник капітальних видатків не характеризується стійкою динамікою, однак серед позитивів можна відзначити суттєве зростання його значення у 2017–2018 рр. до 15 % (74,3 млрд грн) та 16 % (91,1 млрд грн) відповідно.

У 2018 р. фактично на капітальні та поточні видатки направлено 91,1 млрд грн та 479,4 млрд грн. Значного збільшення обсяг капітальних видатків зазнав за результатами 2017 р. Так, загальний обсяг видатків становив 496,1 млрд грн, з них 74,3 млрд грн або 15,0 % – капітальні та 421,7 млрд грн, або 85,0% – поточні. У реаліях сьогодення держава має будувати свою фінансову політику, головним завданням якої є пошук оптимальної моделі перерозподілу фінансових ресурсів із метою прискорення зростання матеріального виробництва й добробуту населення, а це можливо лише за збільшенням видатків на стимулювання економічного розвитку держави [178].

Ще одним позитивним аспектом реформи міжбюджетних відносин є *збільшення інвестиційних ресурсів місцевих бюджетів*. Так, обсяг капітальних видатків за 2017 р. дорівнював 74320,8 млн грн, що на 21676,4 млн грн, або на 41,2 %, більше, порівняно з 2016 р. Частка капітальних видатків у загальному обсязі видатків місцевих бюджетів не змінилась і становить, як і у 2016 р., 15 %.

Зміна середнього показника ВРП по Україні та регіонам за постулатами економічної теорії може розглядатись у якості індикатора економічного зростання. Тому, з метою визначення впливу видатків

місцевих бюджетів на розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів в у мовах фінансової децентралізації проведено кореляційно-регресійний аналіз результати якого наведені у табл. 3.9.

Таблиця 3.9

Результати регресійного аналізу видатків місцевих бюджетів та ВРП

Регіони	Рівняння регресії	Оцінювання тісноти зв'язку
Україна	y = 5,332x + 43486	R^2 = 0,980
Вінницька	y = 4,490x + 6876,0	R^2 = 0,958
Волинська	y = 4,028x - 910,4	R^2 = 0,990
Дніпропетровська	y = 5,992x + 64727	R^2 = 0,988
Донецька	y = 4,984x + 50799	R^2 = 0,804
Житомирська	y = 4,04x + 1479	R^2 = 0,986
Закарпатська	y = 2,796x + 5169,	R^2 = 0,994
Запорізька	y = 5,337x + 18269	R^2 = 0,963
Івано-Франківська	y = 3,029x + 14486	R^2 = 0,984
Київська	y = 5,596x + 29065	R^2 = 0,961
Кіровоградська	y = 3,98x + 8522	R^2 = 0,936
Луганська	y = 4,547x + 2542	R^2 = 0,569
Львівська	y = 4,294x + 16302	R^2 = 0,996
Миколаївська	y = 5,000x + 6901	R^2 = 0,965
Одеська	y = 4,343x + 26916	R^2 = 0,972
Полтавська	y = 6,838x + 18005	R^2 = 0,979
Рівненська	y = 3,035x + 7091,	R^2 = 0,933
Сумська	y = 3,436x + 11245	R^2 = 0,957
Тернопільська	y = 2,943x + 4609,	R^2 = 0,983
Харківська	y = 5,408x + 25646	R^2 = 0,968
Херсонська	y = 4,318x + 568,5	R^2 = 0,967
Хмельницька	y = 3,823x + 4621,	R^2 = 0,982
Черкаська	y = 3,998x + 12327	R^2 = 0,964
Чернівецька	y = 2,498x + 3159	R^2 = 0,994
Чернігівська	y = 3,979x + 6677,	R^2 = 0,977
м. Київ	y = 12,59x + 97348	R^2 = 0,976

** Розраховано автором за даними [119].*

Кореляційний аналіз доводить наявність тісного взаємозв'язку між обсягом здійснених в регіоні видатків та рівнем його ВРП, як одного з показників, що характеризують перспективи досягнення економічних цілей інклюзивного розвитку (рис.3.25).

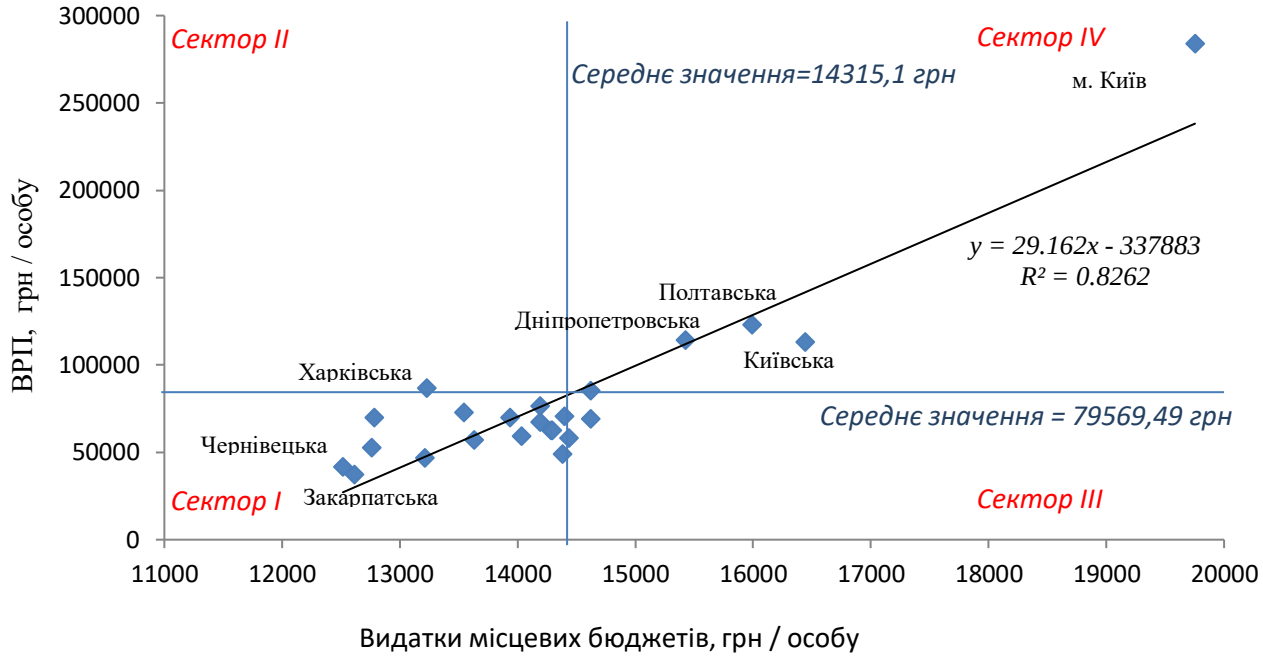

Рис.3.25. *Розподіл регіонів за показниками ВРП та видатків місцевих бюджетів*

** Побудовано автором за даними [119].*

Проведений аналіз показує, що видатки регіонів, а відтак і можливість активізації інклюзивного розвитку, значною мірою залежать від ефективності їх діяльності, про що свідчить коефіцієнт детермінації лінійного тренду R^2=0,862.

Найсприятливіші умови фіскального простору для переходу на засади інклюзивного розвитку сформовані у регіонах, що потрапили у сектор IV. Це м. Київ, а також Київська, Полтавська та Дніпропетровська області, у яких обсяг ВРП на одну особу є достатньо високим та дозволяє здійснювати відносно високі витрати на потреби регіону.

Найгіршим становищем за вектором витрат характеризується фіскальний простір регіонів у секторі I, зокрема Закарпатська та Чернівецька області. Для них необхідним для подальшого розвитку є пропорційне нарощення обсягів ВРП та збільшення витрат із

дотриманням орієнтирів інклюзивного розвитку. Із налізу були виключені Луганська та Донецька області, оскільки кризова ситуація на цих територіях не дає можливості виявити об'єктивну закономірність розширення фіскального простору за детермінантою витрат на основі кореляційного аналізу.

Регіони у секторі II характеризуються досить високою ефективністю економічної діяльності, так як ВРП на одну особу є вище середнього по Україні показника. Водночас обсяг видатків є відносно низьким, тому для таких регіонів напрямком розширення фіскального простору є збільшення видаткових повноважень місцевих органів самоврядування та підкріплення їх відповідними фінансовими ресурсами, тобто більш повне використання можливостей децентралізації.

Як свідчить аналіз, більшість регіонів України потрапили до сектору III. Оскільки у цих регіонах обсяг видатків на одну особу є відносно високим та перевищує середні по країні значення, для таких регіонів розширення фіскального простору можливе шляхом посилення ефективності діяльності регіону та зростання ВРП.

Тобто для регіонів, що належать до секторів I, II,III і оптимальною є зміна економічної ситуації таким чином, щоб вона забезпечувала напрям руху у сторону сектора IV.

За результатами практичної реалізації процесу децентралізації основними напрямами фінансування залишаються видатки на соціальний захист, соціальне забезпечення, освіту, охорону здоров'я. Із деяким відривом від зазначених статей видатків відбувається фінансування економічної діяльності. Проте у 2015 р., уперше починаючи з 2010 р. відносний показник структури капітальних видатків місцевих бюджетів став вищим від 10 % [178].

Складовою фіскального простору регіону, поряд із видатками бюджету, визначено *надання кредитів, витрати, пов'язані із погашенням боргу та придбанням цінних паперів*. Аналізуючи структуру розподілу витрат можна зауважити, що видатки щодо обслуговування боргу місцевих бюджетів здійснювались із обласних бюджетів та бюджетів міст обласного значення і становили близько третини їх загального обсягу.

Фінансовий складник займає ключову позицію серед факторів досягнення позитивної динаміки соціально-економічних зрушень та, зокрема, інклюзивного розвитку, який, на нашу думку, повинен бути визначним орієнтиром сучасних реформ в Україні.

Завдяки проведенню реформи децентралізації українські ОМС отримали значно ширші можливості для залучення фінансових ресурсів від міжнародних організацій. Зокрема, у 2016 р. в Україні реалізовувалися такі проекти у сфері децентралізації: Програма ЄС «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні» (фінансові ресурси: 55 млн євро – бюджетна підтримка на період 2014–2016 рр.); Програма бюджетної підтримки ЄС «Підтримка регіональної політики України» (фінансові ресурси: 55 млн євро – бюджетна підтримка на період 2014–2018 рр.); Програма ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток орієнтований на громаду ІІІ» (фінансові ресурси: 23,8 млн євро на період 2014–2017 рр.); Програма Ради Європи «Децентралізація і територіальна консолідація в Україні» (період: 2015–2017 рр.); Програма розвитку муніципальної інфраструктури України від Європейського інвестиційного банку [138].

Реформа фінансової децентралізації сприяла нарощенню доходів місцевих бюджетів, водночас створила умови для залучення донорських коштів міжнародних організацій для фінансування програм і проектів регіонального розвитку. Окрім того, ОМС отримали право оформляти тимчасово вільні кошти на депозити в банках із державним капіталом та отримувати відсотки за вкладами, що може стати ще одним додатковим джерелом коштів місцевих бюджетів.

Отже, за результатами дослідження можемо зробити висновок щодо незначних, однак наявних трансформацій у формуванні видатків місцевих бюджетів та розширення фіскального простору регіонів у процесі впровадження децентралізацій них змін. У подальшому, за умови збільшення обсягів видатків на економічну діяльність та за рахунок збільшення капітальних видатків можливо створити підґрунтя для інклюзивного розвитку держави та її регіонів.

Поряд із вдосконаленням видатків місцевих бюджетів для України необхідне усвідомлення того, що вся система бюджетних відносин повинна орієнтуватися на реалізацію сукупності інтересів держави,

бізнесу та громадянина, їх максимальне залучення до процесів розвитку.

Розширення фіскального простору в контексті проведення фінансової децентралізації повинне бути спрямоване на розв'язання проблем місцевого самоврядування і створення самодостатніх територіальних громад. Цього можна досягти в результаті оптимізації місцевих видатків, що має супроводжуватися зміцненням регіонів і їх складових одиниць базового рівня – територіальних громад.

3.3. Діагностика параметрів податкового потенціалу регіонів

Забезпечення ефективного функціонування фіскального простору потребує проведення якісного моніторингу його складових. Податковий потенціал регіону, як детермінанта фіскального простору, являє собою максимально можливий обсяг фінансових ресурсів, що можуть бути акумульовані через систему оподаткування. Він залежить від обсягу ресурсів регіону, що оподатковуються і формують собою базу оподаткування, та рівня податкового навантаження, який визначає частку ВРП регіону, акумульовану у місцевих бюджетах.

Податкове навантаження є важливим фіскальним показником, що характеризує сукупний вплив податків на економіку країни загалом чи на окремих суб'єктів господарювання. Він відображає сприятливість середовища для розвитку бізнесу, можливість його включення до процесів розвитку регіону та є інструментом стимулювання інклюзивного зростання.

Рівень податкового навантаження кількісно вимірює сукупний вплив податкових платежів на джерела їхньої сплати. Він має визначатися економічними умовами розвитку та складовими системи державного управління, а також тим, як ефективно використовуються податкові надходження при перерозподілі державного бюджету для задоволення соціально-економічних потреб суспільства [334, с. 101–106]. Не зважаючи на кризу в Україні, за якої уряд повинен був би підтримувати економіку шляхом послаблення податкового тиску, ситуація у нашій країні є протилежною (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

Динаміка податкового навантаження в Україні у 2013–2018 рр.

№ рядка	Показники	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	ВВП (у фактичних цінах, млрд. грн.)	1465,2	1586,9	1988,5	2385,4	2983,9	3560,6
2	Темпи росту ВВП, у % до попереднього періоду	103,3	108,3	125,3	120,0	125,1	119,3
3	Податкові надходження до зведеного бюджету України, млрд грн**	354,0	367,5	507,6	650,8	828,2	986,3
4	Єдиний соціальний внесок, млрд. грн.***	166,9	165,9	169,9	111,7	158,9	202,1
5	Податкове навантаження, % (р3/р1х100%)	24,2	23,2	25,5	27,3	27,8	27,7
6	Загальний рівень фіскального навантаження, % ((р3+р4)/р1х100%)	35,6	33,6	34,1	32,0	33,1	33,4
7	Темпи приросту загального рівня фіскального навантаження у % до попереднього періоду	-2,7	-5,5	1,4	-6,2	3,5	0,9
8	Еластичність податкових надходжень	-0,42	0,46	1,51	1,41	1,09	0,99

** ВВП України Державна служба статистики [83];*
*** Податкові надходження до зведеного бюджету України [119];*
**** Джерело: [118];*
*****розраховано автором.*

З проведених розрахунків видно, що питома вага податків та зборів у ВВП країни постійно змінювалась. Протягом досліджуваного періоду близько 23,2–27,8 % ВВП акумулювалось у зведеному бюджеті України через механізм оподаткування. З початком реформи та відповідних змін у Податковому та Бюджетному кодексах у 2015 р., податкове навантаження суттєво зросло та у 2017 р. досягло найвищого рівня – 27,8 %. Розрахований показник не враховує тиск, спричинений так званими «податками на працю» – внесками до соціальних фондів, які з прийняттям Податкового кодексу були віднесені до неподаткових платежів.

Загальний рівень фіскального навантаження протягом 2013–2018 рр. також коливався, змінюючись у межах 32,0–35,6 %. У 2018 р. рівень фіскального тиску не був найменшим, зупинившись на середньому значенні 33,4 % (рис. 3.26).

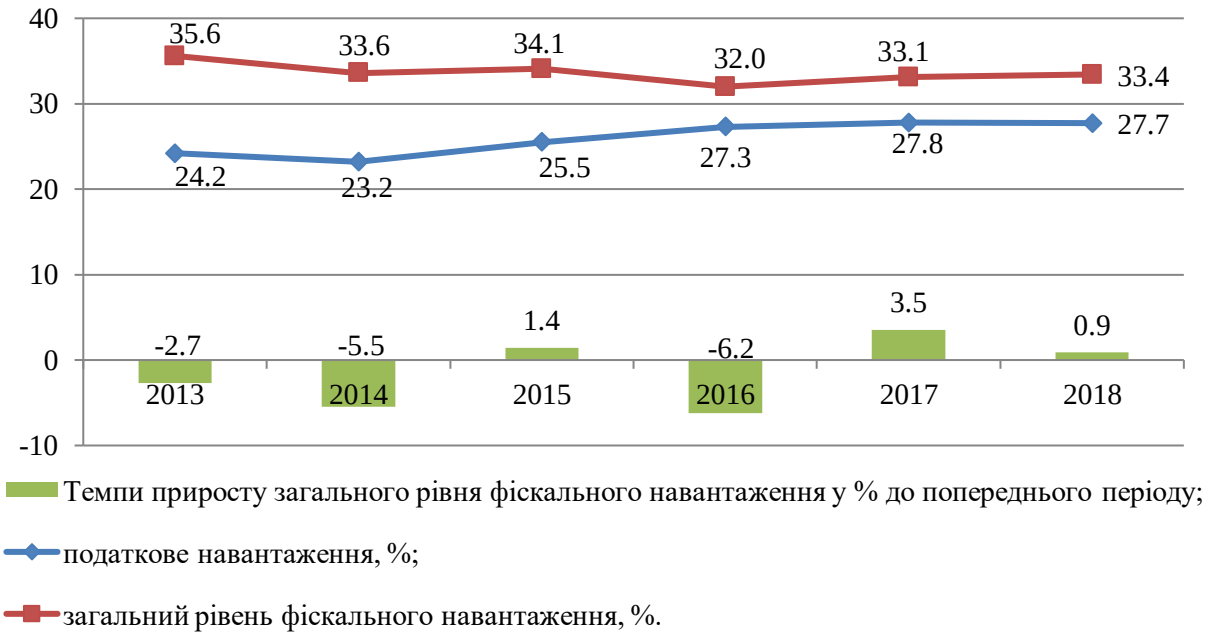

Рис. 3.26. *Динаміка рівня показників податкового навантаження у 2013-2018 рр.*

**Побудовано автором.*

Таким чином, значної лібералізації податкової системи в результаті податкових реформ 2015 р. не відбулось. Нині акцент у податковій політиці робиться на фіскальній функції, а її регулююча та стимулююча функції мінімізовані. Відтак, проблема оптимізації податкового навантаження лишається однією з найактуальніших у контексті активізації економічних процесів і забезпечення

інклюзивного зростання в Україні [4, с. 99–115].

Проведені розрахунки податкового навантаження на рівні держави свідчать про досить високий його рівень. Причиною цього є використання механізмів *приховування податків* – уряд наголошує на зменшенні кількості податків, однак, як свідчать наші розрахунки, податкове навантаження в країні коливається в межах свого середнього значення [376].

Основним індикатором для дослідження фіскальної ефективності на регіональному рівні є ВРП, який характеризує рівень розвитку економіки регіону. Враховуючи зазначене вище, охарактеризуємо фіскальну ефективність податкового потенціалу регіону за допомогою коефіцієнта еластичності податкових надходжень та коефіцієнта податкового навантаження.

Вважаємо, що основним недоліком чинної податкової системи є її спрямування на подолання дефіциту бюджету шляхом вилучення доходів господарюючих суб'єктів. Поряд з тим основними проблемами, що супроводжують функціонування фіскального простору є тінізація економіки, порушення принципу рівності та справедливості в оподаткуванні, втрата надходжень до бюджету та гальмування інноваційних процесів [334, с. 101–106]. Прослідковується відсутність чіткого взаємозв'язку податкової системи з розвитком економіки і діяльністю безпосередніх її суб'єктів. Це, у свою чергу, призводить до того, що податкова система розвивається відірвано від діяльності безпосередніх суб'єктів оподаткування. Підприємства зацікавлені у отриманні мінімального прибутку, щоби уникнути надмірного податкового тиску [308, с. 99–115].

В порівнянні із розвинутими країнами показник податкового навантаження у нашій державі є середнім, тоді як громіздкість системи обов'язкових платежів та складність адміністрування податків і зборів відводить негативно впливає на підприємництво та інвестиційну активність і, як наслідок, призводить до зменшення сукупних податкових надходжень.

Розглядаючи податкове навантаження на рівні регіонів, розраховане за наведеною у розділі 2 роботи методикою, можна відмітити дві особливі характеристики – це наявність суттєвої міжрегіональної диференціації та значно нижчі значення, в порівнянні

із розрахунками загальнодержавного показника (табл. 3.11).

Таблиця 3.11

Показники ефективності податкового потенціалу регіону

Регіон	Податкове навантаження, %						Еластичність податкових надходжень				
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2014	2015	2016	2017	2018
Вінницька	6,70	5,87	5,13	6,35	7,34	7,15	0,30	0,52	2,22	1,80	0,85
Волинська	5,76	5,32	5,26	7,03	7,80	7,00	0,49	0,96	3,95	1,35	0,27
Дніпропетровська	6,06	5,73	5,50	6,60	6,79	6,75	0,60	0,78	2,67	1,13	0,95
Донецька	6,81	7,40	5,36	5,55	6,33	5,83	0,77	7,39	1,22	1,82	0,40
Житомирська	7,24	6,89	5,99	7,20	8,13	7,54	0,65	0,42	2,02	1,58	0,64
Закарпатська	5,81	5,57	5,92	8,19	9,27	8,41	0,62	1,38	4,62	1,53	0,48
Запорізька	7,36	6,30	5,48	7,39	7,42	7,71	0,18	0,50	3,38	1,02	1,35
Івано-Франківська	5,03	4,61	4,56	6,15	6,93	6,56	0,30	0,93	4,25	1,64	0,71
Київська	5,89	5,29	4,94	6,07	7,76	6,62	0,24	0,71	2,20	2,54	0,29
Кіровоградська	6,57	6,34	5,41	6,89	8,38	8,01	0,71	0,42	2,66	2,64	0,76
Луганська	7,13	9,52	7,27	6,95	8,96	8,40	0,56	1,75	0,81	-7,21	0,55
Львівська	6,23	5,79	5,63	7,54	7,92	7,49	0,46	0,88	2,93	1,22	0,68
Миколаївська	6,25	6,04	5,15	6,52	7,44	7,29	0,66	0,44	2,59	1,85	0,84
Одеська	6,37	6,26	5,71	7,65	9,36	8,70	0,75	0,65	3,04	2,12	0,48
Полтавська	5,77	5,02	4,22	5,13	5,31	5,98	0,20	0,41	2,24	1,15	1,94
Рівненська	7,01	5,64	5,14	6,86	8,22	7,86	0,16	0,53	4,11	2,03	0,69
Сумська	7,10	6,47	5,44	7,47	8,87	8,34	0,26	0,41	4,65	2,04	0,66
Тернопільська	6,22	5,45	5,48	6,93	7,74	7,73	0,26	1,02	2,87	1,49	0,99
Харківська	6,58	6,03	5,40	6,34	7,21	7,11	0,28	0,54	1,90	1,79	0,93
Херсонська	6,75	6,31	5,58	7,09	7,88	8,05	0,39	0,59	2,60	1,58	1,16
Хмельницька	7,00	6,09	5,60	7,11	7,78	7,66	0,28	0,62	2,70	1,40	0,90
Черкаська	6,50	5,88	5,23	6,71	7,61	6,89	0,32	0,55	2,96	1,72	0,56
Чернівецька	6,96	6,66	7,01	9,62	8,93	8,47	0,50	1,27	3,90	0,72	0,68
Чернігівська	6,48	6,13	5,50	7,11	7,70	7,22	0,62	0,57	2,98	1,35	0,69
м. Київ	3,47	3,23	3,46	4,42	4,31	4,38	0,45	1,34	2,45	0,87	1,10

**Розраховано автором за даними [83; 117].*

Варто зауважити, що об’єктивно відобразити рівень податкового навантаження окремого регіону досить важко, оскільки необхідно враховувати не тільки податкові надходження до місцевих бюджетів, а й податки, що надійшли з регіонів до Державного бюджету та цільових фондів. Більш точними будуть розрахунки податкового навантаження, що формують окремі податки. Найбільша частка податкових надходжень забезпечувалась податком на доходи фізичних осіб, який і є основою податкового навантаження в регіоні.

Показники податкового навантаження від ПДФО розраховано як відношення суми податку, сплаченого в регіоні, до доходів населення.

Розрахунки варто проводити із урахуванням міжбюджетного розподілу податку, а саме того, що 25 % його суми було акумульовано у державному бюджеті (для м. Києва – 60 %) (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Податкове навантаження з ПДФО

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Вінницька	4,26	3,84	3,71	4,74	5,86	6,13
Волинська	3,29	3,03	2,87	3,92	4,93	5,16
Дніпропетровська	5,61	5,06	4,85	5,77	6,25	6,55
Донецька	6,14	6,31	6,94	6,83	7,73	8,13
Житомирська	4,15	3,91	3,67	4,70	5,23	5,43
Закарпатська	3,48	3,15	3,05	4,02	4,50	4,65
Запорізька	4,98	4,56	4,36	5,51	5,80	5,86
Івано-Франківська	3,23	2,85	2,68	3,45	4,52	4,64
Київська	5,25	4,69	4,25	5,59	5,25	5,51
Кіровоградська	4,82	4,55	4,02	5,00	6,09	6,12
Луганська	5,04	6,48	6,43	5,94	6,68	6,68
Львівська	4,40	4,14	3,86	4,88	5,13	5,27
Миколаївська	4,61	4,31	4,14	5,24	6,00	6,01
Одеська	3,74	3,43	3,35	4,18	4,63	4,65
Полтавська	6,18	5,45	5,11	6,50	6,84	6,90
Рівненська	4,08	3,64	3,42	4,28	5,09	5,17
Сумська	4,99	4,39	4,20	5,32	6,02	6,00
Тернопільська	3,58	3,16	3,07	3,85	4,94	5,06
Харківська	4,09	3,67	3,38	4,33	4,85	4,71
Херсонська	3,62	3,17	2,92	3,76	4,38	4,40
Хмельницька	4,29	3,91	3,72	4,61	5,06	5,19
Черкаська	4,39	4,06	3,77	4,71	5,30	5,44
Чернівецька	3,15	2,77	2,55	3,20	3,44	3,49
Чернігівська	4,34	4,02	3,87	4,76	5,40	5,52
м. Київ	3,58	3,49	4,66	5,74	5,60	5,67

**Розраховано автором за даними [119].*

Коефіцієнт еластичності податків, які мобілізуються до місцевих бюджетів показує на скільки відсотків зміняться податкові надходження при зміні бази оподаткування на один відсоток [321] (рис. 3.27).

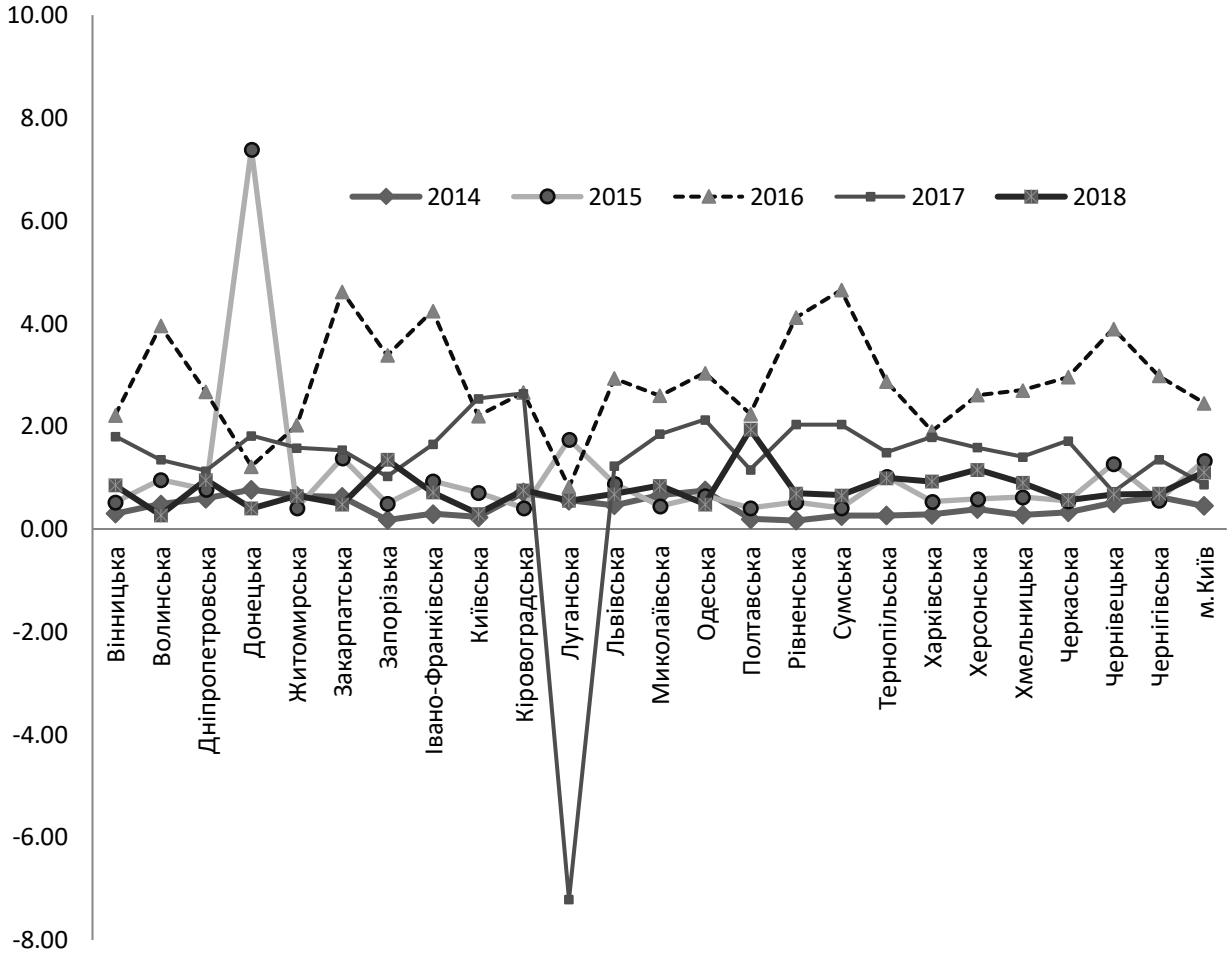

Рис. 3.27. *Коефіцієнт еластичності податкових надходжень місцевих бюджетів у 2014-2018 рр., %*

**Розраховано автором за даними [83].*

Так, протягом у 2018 р. спостерігається значне відставання обсягу податкових надходжень до місцевих бюджетів від темпів приросту ВРП. Відсутність прямої залежності між обсягом податкових надходжень та результатами економічного зростання в регіоні свідчить про недостатню фінансову самостійність регіонів та неспроможність місцевого самоврядування реально впливати на фінансовий стан територіальних громад.

Для оцінки податкового потенціалу регіону в Україні активно використовується метод на основі розрахунку коефіцієнту податкових можливостей та індексу податкоспроможності (табл.3.12).

Таблиця 3.13

Показники податкової спроможності регіонів України

Регіони	Доходи регіону в розрахунку на одну особу, тис. грн				Коефіцієнт податкових можливостей			Індекс відносної податко-спроможності
	2016	2017	2018	середні доходи	2016	2017	2018	
Вінницька	3,54	5,20	5,95	4,89	0,94	1,01	1,01	0,94
Волинська	2,97	4,55	4,83	4,11	0,79	0,88	0,82	0,79
Дніпропетровська	5,53	7,20	8,62	7,12	1,47	1,40	1,46	1,37
Донецька	2,06	2,83	3,10	2,66	0,55	0,55	0,52	0,51
Житомирська	3,23	4,61	5,39	4,41	0,86	0,90	0,91	0,85
Закарпатська	2,47	3,66	4,07	3,40	0,66	0,71	0,69	0,65
Запорізька	4,97	6,28	7,29	6,18	1,32	1,22	1,23	1,19
Івано-Франківська	2,65	3,68	4,29	3,54	0,71	0,72	0,73	0,68
Київська	5,32	7,89	8,32	7,18	1,42	1,54	1,41	1,38
Кіровоградська	3,68	5,10	5,93	4,90	0,98	0,99	1,00	0,94
Луганська	1,13	1,45	1,59	1,39	0,30	0,28	0,27	0,27
Львівська	3,93	5,26	5,98	5,05	1,05	1,02	1,01	0,97
Миколаївська	3,76	5,07	5,66	4,83	1,00	0,99	0,96	0,93
Одеська	4,51	6,71	7,26	6,16	1,20	1,31	1,23	1,18
Полтавська	4,84	6,59	8,17	6,53	1,29	1,28	1,38	1,25
Рівненська	2,69	3,98	4,68	3,78	0,72	0,77	0,79	0,73
Сумська	3,61	5,15	5,84	4,87	0,96	1,00	0,99	0,93
Тернопільська	2,42	3,43	4,11	3,32	0,64	0,67	0,70	0,64
Харківська	4,17	5,59	6,75	5,50	1,11	1,09	1,14	1,06
Херсонська	3,12	4,28	4,97	4,12	0,83	0,83	0,84	0,79
Хмельницька	3,23	4,55	5,28	4,35	0,86	0,89	0,89	0,84
Черкаська	3,76	5,16	5,89	4,94	1,00	1,00	1,00	0,95
Чернівецька	2,78	3,43	3,86	3,36	0,74	0,67	0,65	0,64
Чернігівська	3,51	4,89	5,70	4,70	0,94	0,95	0,97	0,90
м. Київ	10,01	11,95	14,18	12,04	2,67	2,32	2,40	2,31
Україна	4,00	5,40	6,23	5,21	1,06	1,05	1,05	1,00

**Розраховано автором за даними [89].*

Беззаперечним лідером за показниками податкових можливостей та податкоспроможності лишається м. Київ, значення для якого більше ніж у двічі перевищує середнє по країні. Окрім того, протягом аналізованого періоду індекс податкоспроможності перевищував

показник одиницю у Харківській, Полтавській, Одеській, Київській, Запорізькій та Дніпропетровській областях. Це означає, що вони отримують достатню кількість податкових надходжень і частина з них вилучається з бюджету для передавання менш забезпеченим регіонам.

Оцінка податкового потенціалу регіонів на основі валового регіонального продукту та коефіцієнта податкових можливостей дозволить об'єктивно оцінити реальні доходні можливості кожного регіону у порівнянні з визначеним стандартом, за який запропоновано у роботі взяти дані найбільш економічно розвинутого регіону.

Можна відмітити, що у більшості регіонів податкові можливості не повторюють динаміку доходів населення, що є основною базою формування податкових надходжень. Протягом трьох років дослідження доходи населення стабільно зростали, тоді як у більшості регіонах можливості щодо акумулювання доходів через систему оподаткування не мали однозначної тенденції. Це підтверджує недостатню фінансову самостійність регіонів та їх обмежені можливості впливати на формування податкових надходжень.

Податковий потенціал є вагомою складовою частиною фіскального простору регіону, що характеризує максимально можливу величину потенційного ресурсу території, яка може бути мобілізована в місцевих бюджетах та спрямована на інклюзивний розвиток. Групування регіонів за рівнем податкового потенціалу створює ефективну систему оцінки реальних дохідних можливостей і потреб ОМС. Отримані результати формують об'єктивну інформаційну базу для прийняття раціональних рішень щодо підвищення фінансової самостійності регіонів та зниження диспропорцій інклюзивного розвитку.

На основі наведеної у розділі 2 методики здійснені відповідні розрахунки індексів податкового потенціалу регіонів України (табл. 3.14). Діапазон варіації податкового потенціалу регіонів України досить широкий і поділ значень є нерівномірний, тому здійснити групування варто аналітичним методом без використання спеціальних формул для визначення кількості та розміру груп.

Таблиця 3.14

Індекс податкового потенціалу регіонів України

Регіон	Індекс податкового потенціалу регіону *(ВРП на особу/ВРП на особу в Україні)*Коеф. податкових можливостей*				Індекс податкового потенціалу регіону MAX *(ВРП на особу/ВРП на особу мах серед регіонів)*Коеф. податкових можливостей*					Рейтинг	Рівень податкового потенціалу
	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018	Середній		
м. Київ	10,94	9,14	8,78	8,96	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1	Високий
Дніпропетровська	2,44	1,99	2,15	2,21	0,22	0,22	0,25	0,25	0,236	2	Вище середнього
Полтавська	2,03	1,87	2,16	2,26	0,19	0,20	0,25	0,25	0,234	3	
Київська	1,96	1,88	2,19	2,09	0,18	0,21	0,25	0,23	0,229	4	
Запорізька	1,48	1,41	1,46	1,40	0,13	0,15	0,17	0,16	0,159	5	Середній
Харківська	1,21	1,14	1,20	1,31	0,11	0,12	0,14	0,15	0,136	6	
Одеська	1,11	1,08	1,30	1,18	0,10	0,12	0,15	0,13	0,132	7	
Черкаська	0,96	0,86	0,95	1,01	0,09	0,09	0,11	0,11	0,105	8	
Львівська	0,87	0,85	0,94	0,94	0,08	0,09	0,11	0,10	0,102	9	
Миколаївська	0,96	0,90	0,95	0,89	0,09	0,10	0,11	0,10	0,102	9	
Вінницька	0,81	0,88	0,93	0,94	0,07	0,09	0,11	0,11	0,099	10	Низький
Кіровоградська	0,89	0,83	0,87	0,90	0,08	0,09	0,10	0,10	0,097	11	
Чернігівська	0,75	0,70	0,83	0,89	0,07	0,08	0,09	0,10	0,090	12	
Сумська	0,83	0,72	0,82	0,82	0,08	0,08	0,09	0,09	0,088	13	
Житомирська	0,62	0,59	0,71	0,76	0,06	0,06	0,08	0,08	0,077	14	
Хмельницька	0,66	0,58	0,70	0,70	0,06	0,06	0,08	0,08	0,074	15	
Волинська	0,59	0,49	0,70	0,63	0,05	0,05	0,08	0,07	0,068	16	
Херсонська	0,59	0,54	0,60	0,59	0,05	0,06	0,07	0,07	0,064	17	
Ів.-Франківська	0,57	0,47	0,52	0,55	0,05	0,05	0,06	0,06	0,057	18	
Рівненська	0,53	0,43	0,52	0,51	0,05	0,05	0,06	0,06	0,054	19	
Тернопільська	0,40	0,34	0,41	0,43	0,04	0,04	0,05	0,05	0,044	20	
Закарпатська	0,35	0,30	0,39	0,38	0,03	0,03	0,04	0,04	0,040	21	
Донецька	0,41	0,32	0,34	0,32	0,04	0,03	0,04	0,04	0,036	22	
Чернівецька	0,34	0,31	0,33	0,32	0,03	0,03	0,04	0,04	0,036	22	
Луганська	0,10	0,08	0,06	0,06	0,01	0,01	0,01	0,01	0,007	23	Критичний

** Розраховано автором на основі статистичних даних [83].*

Зазначимо, що в Україні можна чітко прослідкувати п’ять рівнів податкового потенціалу – високий, вище середнього, середній, низький та критичний. Дві крайні позиції належать м. Києву, де

податковий потенціал значно вищий ніж в інших регіонах, та Луганській області, яка відрізняється низьким рівнем цього показника. Серед інших регіонів високий потенціал Дніпропетровська, Полтавська та Київська області. Найнижчий рівень індексу податкового потенціалу мають Чернівецька, Донецька, Закарпатська та Тернопільська області.

Проведений аналіз структури податкового потенціалу, факторів, що здійснюють вплив на його формування, а також потреб та можливостей діючого податкового законодавства, дає підстави серед основних шляхів збільшення податкової бази регіону виділити [339,с. 216–221]:

1) формування оптимальної системи місцевого оподаткування та сприяння розвитку підприємництва задля розширення податкової бази регіону;

2) розвиток державно-приватного партнерства, залучення бізнесу до процесів розвитку регіону;

3) підвищення податкової культури, формування позитивного відношення громадськості до сплати податків;

4) покращення процесів адміністрування податків, у тому числі за рахунок формування спільного інформаційного простору податкових органів та ОМС.

Проведений аналіз чинників розширення податкового потенціалу регіону доводить, що ключовим у вирішенні цього питання є *формування сприятливого податкового середовища* задля розвитку підприємницької діяльності, активізації інвестиційних потоків в регіоні, залучення суб'єктів економічної діяльності до процесів виробництва та розвитку. Виявлений у процесі дослідження низький рівень *податкової культури* в регіонах України обумовлює потребу його підвищення та водночас запровадження якісного *податкового контролю* за дотриманням норм податкового законодавства. У контексті цього важливим фактором є зацікавленість як контролюючих органів так і платників податків у налагодженні ефективної взаємодії у податковому процесі. Відтак у контексті фінансової децентралізації доцільним, на нашу думку, видається перенесення повноважень щодо адміністрування сплати місцевих

податків на рівень ОТГ. Формування сприятливого *податкового клімату*, лібералізація податкової системи та встановлення оптимального податкового навантаження дозволить посилити ефективність економічної діяльності в регіоні, збільшити прибутковість бізнесу та податкові надходження до місцевих бюджетів, зміцнити фінансове забезпечення регіонів.

Вирішення даних питань сприятиме підвищенню ефективності функціонування підприємництва в регіоні, його економічному та соціальному росту. Це стимулюватиме розширення податкової бази регіону і, відповідно, розширення його фіскального простору.

Проведений аналіз розкриває тенденції розширення фіскального простору регіону за трьома основними векторами, що визначають його розмір, а саме: *за доходами*, що спроможні акумулювати місцеві органи самоврядування із використанням фіскальних інструментів; *обсягами та напрямками видатків*, що повноваження щодо здійснення яких визначаються бюджетним устроєм та бюджетною системою країни; *за параметрами податкового потенціалу регіону*, як детермінанти, що територіально окреслює потенційні можливості формувати визначений обсяг доходів та витрат і є третім кількісним обмежувачем розміру фіскального простору.

Вихідні дані та нормовані значення наведені у додатку Р. Як свідчать отримані результати, найбільший обсяг фіскального простору має м. Київ, яке взято у розрахунку за еталон. Причиною цього стало значне перевищення показників валового регіонального продукту та доходів регіону в розрахунку на душу населення в порівнянні показниками інших регіонів країни.

На рисунку відображено середні значення детермінант фіскального простору регіонів України за період фінансової децентралізації (2015–2018 рр.). Розрахунки були проведені за запропонованою у розділі 2 методикою, згідно якої часткові характеристики фіскального простору визначались у порівнянні із максимальним значенням по країні. Для більшої наочності м. Київ виключено з рисунку, оскільки середнє значення його інтегральних показників є максимальним і суттєво перевищує рівень усіх інших регіонів країни (рис. 3.28).

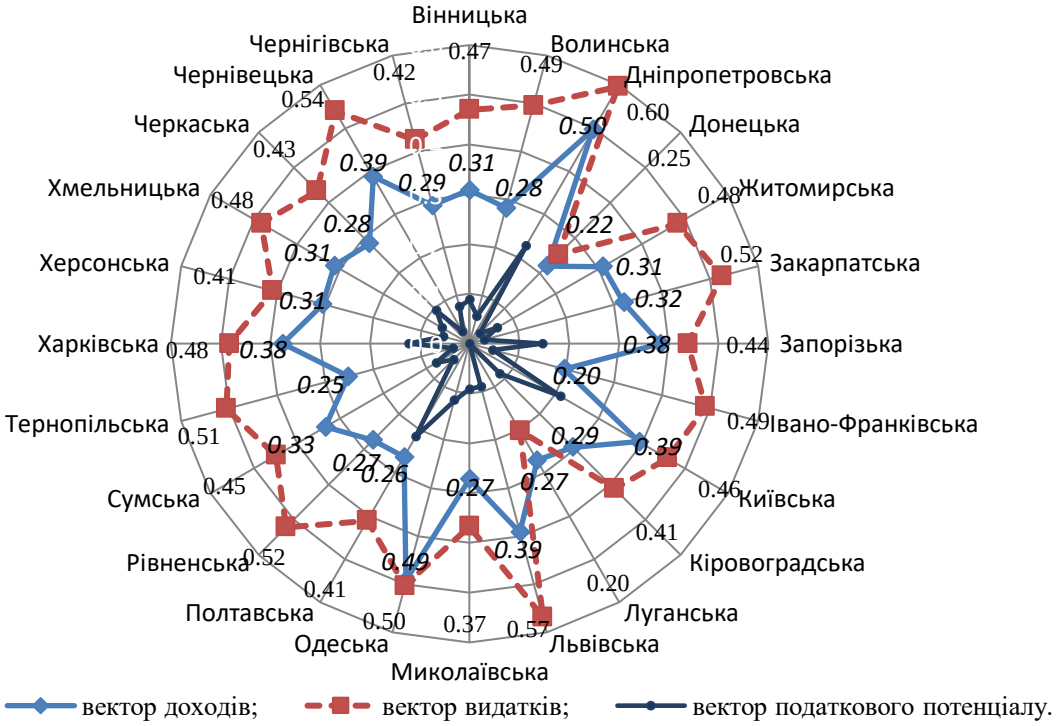

Рис. 3.28. *Середні значення показників фіскального простору регіонів за період проведення фінансової децентралізації*

** Розраховано автором.*

На основі проаналізованих детермінант фіскального простору розраховано інтегральний індекс, за яким проведено групування та рейтингове оцінювання регіонів України. Оптимальну кількість груп із приблизно однаковими інтервалами визначено за формулою (2.16). Згідно з нашими розрахунками, *m = 6 груп.*

Ширина інтервалу, визначена за формулою (2.17), за результатом проведених розрахунків, становить *h* =0,083.

Інтервали для групування наведено в табл. 3.15.

Таблиці 3.15

Інтервали для групування регіонів за інтегральним показником фіскального простору

Інтервали для групування регіонів	Бальна оцінка відповідної групи
0,632≤0,714	6
0,550≤0,631	5
0,467≤0,549	4
0,384≤0,466	3
0,302≤0,383	2
0,212≤0,301	1

**Розраховано автором.*

Результати розрахунку інтегрального показника фіскального простору регіонів України, їх групування й рейтингову оцінку наведено в табл. 3.16.

Таблиця 3.16

Інтегральний показник фіскального простору регіонів

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Бали	Рівень сприятливості фіскального простору у 2018 р.
м. Київ	0,692	0,714	0,714	0,714	0,714	0,714	6	високий
Дніпропетровська	0,480	0,463	0,466	0,502	0,505	0,529	4	вище середнього
Одеська	0,322	0,353	0,369	0,407	0,514	0,483		
Львівська	0,316	0,325	0,387	0,425	0,448	0,437	3	середній
Київська	0,334	0,302	0,328	0,363	0,464	0,426		
Харківська	0,343	0,368	0,348	0,369	0,412	0,412		
Запорізька	0,339	0,306	0,313	0,375	0,392	0,411		
Рівненська	0,354	0,282	0,295	0,308	0,379	0,407		
Чернівецька	0,350	0,308	0,394	0,409	0,403	0,400		
Закарпатська	0,257	0,258	0,337	0,350	0,392	0,386		
Сумська	0,281	0,270	0,283	0,329	0,391	0,383	2	низький
Вінницька	0,296	0,294	0,300	0,315	0,389	0,380		
Хмельницька	0,329	0,285	0,329	0,330	0,370	0,373		
Житомирська	0,346	0,324	0,331	0,328	0,371	0,364		
Полтавська	0,286	0,255	0,260	0,312	0,343	0,363		
Херсонська	0,277	0,286	0,290	0,285	0,328	0,355		
Кіровоградська	0,272	0,261	0,271	0,284	0,353	0,352		
Тернопільська	0,265	0,241	0,306	0,321	0,342	0,350		
Волинська	0,306	0,283	0,325	0,334	0,360	0,346		
Чернігівська	0,240	0,257	0,276	0,298	0,349	0,342		
Черкаська	0,279	0,262	0,281	0,314	0,363	0,326		
Івано-Франківська	0,228	0,225	0,263	0,295	0,329	0,320		
Миколаївська	0,252	0,246	0,256	0,272	0,313	0,307	1	критичний
Луганська	0,297	0,268	0,217	0,124	0,241	0,229		
Донецька	0,540	0,381	0,209	0,170	0,231	0,218		

**Розраховано автором.*

Серед регіонів існує помітна диференціація у розмірі фіскального простору, особливо виділяється столиця м. Київ, рівень показників якої суттєво вище у порівнянні із іншими регіонами. Позитивним є те, що за період проведення фінансової децентралізації відбулось розширення фіскального простору регіонів Україні, про що свідчить рис.3.29.

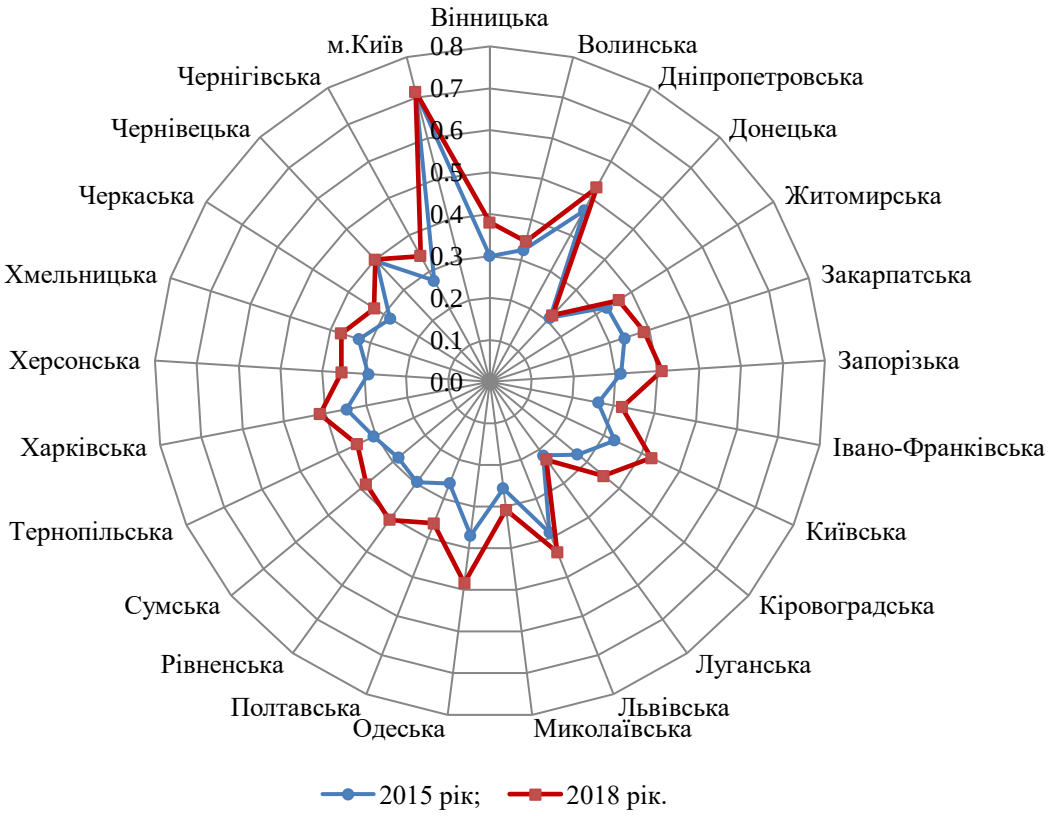

Рис. 3.29. *Розширення фіскального простору регіонів України за умов фінансової децентралізації у 2015–2018 рр.*
**Побудовано автором.*

Водночас збільшення показників окремих детермінант фіскального простору відбувалось нерівномірно, так при значному зростанні видатків, повноваження щодо яких бали перенесені із державного рівня на місця супроводжувалось набагато помірнішими процесами розширення дохідної бази місцевих бюджетів.

Отже, проведений аналіз фіскального простору регіонів свідчить, що за умов фінансової децентралізації при значному розширенні видаткових повноважень регіонів, зокрема у сферах, які стосуються соціального забезпечення, їхні дохідні спроможності залишаються обмеженими. Основна частина доходів місцевих бюджетів формується за рахунок розподілу податків, ставки та механізми адміністрування яких визначаються на центральному рівні. Отже, бракує самостійності місцевих громад у визначенні джерел власного ресурсного забезпечення.

За підсумками дослідження детермінант фіскального простору регіонів України за показниками доходів і динаміки витрат місцевих бюджетів, а також проведеної оцінки параметрів податкового

потенціалу регіонів було доведено, що для розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону необхідним є обґрунтування напрямків вдосконалення податково-бюджетних відносин в умовах фінансової децентралізації.

3.4. Оцінка фінансової децентралізації як умови розширення фіскального простору регіонів

Передумовою активної реалізації реформи децентралізації стало схвалення Кабінетом Міністрів України 1 квітня 2014 р. Концепції реформування місцевого самоврядування й територіальної організації влади в Україні та згодом Плану заходів щодо її реалізації. Основною мотивацією початку реформи була висока концентрація повноважень і ресурсів у центрі, а також те, що система місцевого самоврядування не забезпечувала надання доступних адміністративних, соціальних та інших послуг на відповідних територіях створення та підтримку сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, її самореалізації, захисту її прав [238].

У Концепції визначено основні повноваження органів місцевого самоврядування базового рівня щодо забезпечення розвитку регіону. Цей документ розроблено з урахуванням вимог Європейської хартії місцевого самоврядування, положень Програми економічних реформ на 2010–2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». Однак виконання власних (самоврядних) повноважень місцевих органів самоврядування, задекларованих у документі, має рекомендаційний характер, що на практиці створює суттєві обмеження у досягненні сталого й інклюзивного розвитку об’єднаної територіальної громади.

Метою Концепції є визначення напрямів, механізмів і строків формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення й підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави й територіальних громад [266]. Реалізувати Концепцію планувалось за два етапи: перший етап – підготовчий (2013–2015 рр.) та другий – етап впровадження (2015–2020 рр.). Відповідно до оголошеного плану-графіка, кінцевий етап формування органів місцевого самоврядування

розпочнеться в жовтні 2020 р. черговими місцевими виборами.

Серед проблем, які потребують ефективного й швидкого розв'язання, визначено [239] погіршення якості та доступності публічних послуг; зношеність теплових, каналізаційних, водопостачальних мереж і житлового фонду; складна демографічна ситуація у більшості територіальних громад; неузгодженість місцевої політики соціально-економічного розвитку з інтересами територіальних громад; неспроможність членів громад до солідарних дій, спрямованих на досягнення спільних цілей розвитку громади; зниження рівня професіоналізму посадових осіб місцевого самоврядування; непрозорість діяльності ОМС та високий рівень корупції, що призводить до зниження ефективності використання ресурсів, погіршення інвестиційної привабливості територій; відсторонення місцевого самоврядування від вирішення питань у сфері земельних відносин, посилення соціальної напруги серед сільського населення та ін.

Завданням реформування місцевого самоврядування й територіальної організації в Україні стали: 1) забезпечення доступності та якості публічних послуг; 2) досягнення оптимального розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування й органами виконавчої влади; 3) визначення обґрунтованої територіальної основи для діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади з метою забезпечення доступності й належної якості публічних послуг, що надаються такими органами; 4) створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень [238]. Отже, реформування місцевого самоврядування через децентралізацію влади було спрямоване на розвиток регіонів.

За період реалізації реформи місцевого самоврядування на засадах децентралізації сформовано значний масив нормативно-правових, зокрема щодо добровільного об'єднання територіальних громад, їх співробітництва, передачі повноважень від органів виконавчої влади до органів місцевого самоврядування, фінансової децентралізації, що дасть змогу посилити функціональну та фінансову спроможність місцевого самоврядування [286]. Однак на разі не всі положення Концепції реформування місцевого самоврядування й територіальної організації влади виконуються згідно з графіком. Практичний процес формування об'єднаних територіальних громад постійно виявляє

проблемні питання, що потребують законодавчого або нормативного врегулювання.

До переліку основних документів стратегічного характеру у сфері реформування місцевого самоврядування можна віднести *Державну стратегію регіонального розвитку* на період до 2020 р., затверджену Кабінетом Міністрів України у 2014 р. У документі чітко сформульовано мету децентралізації влади, якою є відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудова ефективної системи територіальної організації влади в Україні, реалізація повною мірою положень Європейської хартії місцевого самоврядування [228].

Для надання можливості територіальним громадам посилити власну спроможність через співпрацю Верховна Рада України прийняла Закон України «*Про співробітництво територіальних громад».* У ньому визначено організаційно-правові засади співробітництва територіальних громад, принципи, форми, механізми такого співробітництва, його стимулювання, фінансування та контролю [235].

Важливим етапом реформи децентралізації стало прийняття 5 лютого 2015 р., двох базових законів, а саме Закону України «Про засади державної регіональної політики», який визначає основні правові, економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та організаційні засади державної регіональної політики як складової частини внутрішньої політики України [227] і Закону України «Про добровільне об’єднання територіальних громад» [226], мета якого – створення правових умов та можливостей для посилення гарантій місцевого самоврядування; сприяння створенню дієздатних територіальних громад; формування ефективних рад і їхніх виконавчих органів, головним завданням котрих має стати поліпшення забезпечення потреб громадян, якісне надання їм необхідних соціальних послуг; забезпечення сталого розвитку відповідних територій, ефективного використання бюджетних коштів [260]. Якщо перший закон має значною мірою концептуальне значення, то другий створив реальний механізм об’єднання територіальних громад.

Відповідно до прийнятого Закону України «Про добровільне об’єднання територіальних громад», територіальна громада – це спільнота людей, що об’єдналися на основі спільних інтересів, місця проживання, господарської діяльності та інше [2]. Громада сама є ініціатором перетворень, повинна реагувати на зміни в

навколишньому середовищі та спрямовувати свою діяльність на вирішення проблем місцевого рівня. Задля успішного виконання обов'язків, що покладаються та створені територіальні громади, необхідними є забезпечення достатнього їх фінансування. Основним джерелом надходжень до бюджетів різного рівня залишаються податки, що зумовлює важливу роль у цьому процесі відповідним чином сформована податкова політика держави.

Проведення реформи фінансової децентралізації безпосередньо мали вплив на параметри фіскального простору регіонів. Так до 1 січня 2015 р. місцеві бюджети повністю залежали від Державного бюджету, але завдяки ухваленню законів та змін до Бюджетного і Податкового кодексів України, на громади перейшла більшість зобов'язань і було чітко встановлено джерела надходження до бюджетів громад. У переломний період 2014 рік було ухвалено такі закони: Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи»; Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо особливостей формування та виконання бюджетів об'єднаних територіальних громад»; Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» [348, с. 174–176].

Згідно зазначених змін до Бюджетного та Податкового кодексів, структуру доходів бюджету об'єднаних територіальних громад формують [26; 207]:

1) податки, зокрема 60 % податку на доходи фізичних осіб; 25 % екологічного податку; 5 % акцизного податку з реалізації підакцизних товарів; 100 % єдиного податку; 100 % податку на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності; 100 % податку на майно;

2) збори та інші платежі, а саме: державне мито; туристичний збір; збір за місця для паркування транспортних засобів; плата за ліцензії та сертифікати на певні види господарської діяльності; плата за надання адміністративних послуг, адміністративні штрафи та штрафні санкції; надходження від орендної плати за користуванням майном, що перебуває в комунальній власності; рентна плата в частині плати за користування надрами, за спеціальне використання води та водних об'єктів, лісових ресурсів; 75 % коштів від відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва; 50 % грошових стягнень за шкоду заподіяну порушенням законодавства про

охорону навколишнього природного середовища внаслідок господарської діяльності; 55 % коштів від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення або прав на них та ін.

Наступним кроком у напрямку розширення фіскального простору за умов децентралізації стала передача повноважень від органів виконавчої влади до органів місцевого самоврядування на підставі прийняття низки законів. Так , у 2016 р. Постановою Кабінету Міністрів України «*Про внесення змін до Методики формування спроможних територіальних громад»* врегульовувалось питання внесення змін до перспективних планів формування територій громад областей, подання таких змін на розгляд Уряду, а також офіційного підтвердження складу об'єднаних територіальних громад, уключених до відповідного перспективного плану.

На початку 2017 р. нормативно-правові акти конкретизували процес децентралізації щодо формування нового адміністративно-територіального устрою та розподілу повноважень між різними рівнями влади та управління й визначали параметри фіскального простору в бюджетній сфері, зокрема:

− Закон України *«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо добровільного приєднання територіальних громад»*. Ним запроваджено порядок добровільного приєднання до вже створеної ОТГ, уточнено вимоги щодо визнання ОТГ спроможною [220];

− Закон України *«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей добровільного об'єднання територіальних громад, розташованих на територіях суміжних районів»,* за допомого котрого заповнено прогалину в законодавстві, яка протягом тривалого часу перешкоджала призначенню перших виборів в об'єднаних територіальних громадах Центральною виборчою комісією. Законом запроваджено механізм для створення ОТГ, до складу якої увійшли територіальні громади сусідніх адміністративних районів і можливість створення ОТГ, центром якої є місто обласного значення, визначено порядок призначення перших місцевих виборів у таких ОТГ;

− Закон України *«Про внесення змін до деяких законів України щодо статусу старости села, селища»*. Ним удосконалено функціонування інституту старост в ОТГ, уточнено його правовий статус, визначено повноваження та форми підзвітності й відповідальності перед громадою та місцевою радою відповідної ОТГ.

Нормами закону визначено поняття «старостинський округ» як частини території ОТГ, на якій розміщені один або кілька населених пунктів (крім адміністративного центру громади), інтереси мешканців котрих представляє староста, та впроваджено інститут старости, який дасть змогу забезпечити комунікацію між владою й громадою села. Законодавчий акт чітко визначає статус старости шляхом визначення просторових меж його діяльності, кола повноважень, підстав і порядку дострокового припинення повноважень, гарантій діяльності.

− Закон України *«Про внесення змін до деяких законів України щодо набуття повноважень сільських, селищних, міських голів»*, яким унесено зміни до законів України «Про місцеве самоврядування» й «Про місцеві вибори» щодо унормування питання набуття повноважень сільського, селищного, міського голови;

− Постанову Кабінету Міністрів України щодо системи оплати праці посадовців органів місцевого самоврядування. Нею передбачено: значне підвищення окладів посадових осіб місцевого самоврядування, які узгоджено з посадовими окладами державних службовців; відновлення в сільських, селищних радах та їхніх виконавчих органах надбавки за високі досягнення в праці; упорядкування оплати праці в сільських, селищних радах і їхніх виконавчих органах, що представлять ОТГ; уточнення порядку преміювання, установлення надбавок;

− Розпорядження Кабінету Міністрів України *«Про затвердження переліку спроможних об'єднаних територіальних громад, у яких відбулися перші вибори депутатів сільської, селищної, міської ради та відповідного сільського, селищного, міського голови у 2016 році»*. Уряд затвердив перелік спроможних ОТГ для нормативно-правового забезпечення переходу на прямі міжбюджетні відносини з Державним бюджетом України об'єднаних громад, у яких відбулися перші місцеві вибори у 2016 р.

Для прискорення процесу реформування та розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів на сьогодні нагальними є розробка та ухвалення законів, котрі не потребують внесення змін до Конституції України, зокрема у сфері земельних відносин, внесення пропозицій щодо вдосконалення міжбюджетного розподілу, адміністрування місцевих податків і зборів, удосконалення законодавства, що опосередковано регулюють процеси децентралізації. Законодавче визначення нових умов формування фіскального простору регіону внаслідок фінансової децентралізації

прискорить процес адаптації місцевого самоврядування до нових умов й стимулюватиме до використання наданих реформою можливостей для досягнення цілей інклюзивного розвитку та підвищення добробуту населення. Аналізуючи законодавчу основу реформи та зміни, прийняті у процесі фінансової децентралізації в Україні можна виділити чотири основні етапи (табл. 3.17).

Таблиця 3.17

Етапи проведення фінансової децентралізації в Україні

Етап	Законодавча зміна	Особливість
І етап із 1991 по 2001 рр. – становлення політики фінансової децентралізації	Прийняття Закону України «Про місцеве самоврядування», ратифікація Європейської хартії місцевого самоврядування	– створення передумов розвитку принципів децентралізму та розширення фіскального простору регіонів; – визначення фінансової та матеріальної баз місцевих органів самоврядування
ІІ етап із 2001 по 2010 рр. – посилення процесів централізації державних фінансів та згортання фіскального простору регіонів	Прийняття Бюджетного кодексу України	– прозоре бюджетне регулювання доходної частини місцевих бюджетів; – удосконалення організації міжбюджетних відносин; – розмежування видаткових повноважень між рівнями влади, враховуючи принцип субсидіарності
ІІІ етап із 2010 по 2014 рр. – відсутність умов для реалізації фінансової децентралізації	Нова редакція Бюджетного кодексу України. Прийняття Податкового кодексу України	– трансформація системи місцевого оподаткування; – не було створено передумов для ефективної реалізації політики фінансової децентралізації на місцевому рівні; – згортання процесів фінансової децентралізації та обмеження фіскального простору для інклюзивного розвитку регіонів
ІV етап із 2015 р. до сьогодні – активізація фінансової реформи та розширення фіскального простору регіонів	Змінено положення Бюджетного кодексу України та Податкового кодексу України стосовно формування дохідної бази місцевих бюджетів	– перегляд повноважень органів місцевого самоврядування; – ускладнення функціонування фіскального простору регіонів військовими діями на Сході та мілітаризацією економіки, зовнішньоекономічними шоками та падінням виробництва; – розширення дохідної бази місцевих бюджетів та посилення фіскального простору регіонів

**Сформовано автором.*

Починаючи з 2015 р. триває IV-й етап. Ми вважаємо, що його початок припадає на 1 січня 2015 р., коли набули чинності Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28.12.2014 № 71-VIII (далі – Закон про податкову реформу) та Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» від 28.12.2014 № 79-VIII (далі – Закон про міжбюджетні відносини). Так, відповідно до Закону про податкову реформу, до складу місцевих податків (як складові частини податку на майно) включено плату за землю й транспортний податок. Окрім того, законодавець розширив базу оподаткування податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, а також виділив окрему групу платників єдиного податку (IV група), до яких віднесено колишніх платників фіксованого сільськогосподарського податку.

Активна фаза впровадження реформи розпочата 1 січня 2015 р. із набуттям чинності Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28.12.2014 № 71-VIII (далі – Закон про податкову реформу) і Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» від 28.12.2014 № 79-VIII (далі – Закон про міжбюджетні відносини). Ними внесено зміни до формування дохідної й видаткової бази місцевих бюджетів, а відтак закладено фінансові основи визначеної реформи.

Відповідно до Закону про податкову реформу до складу місцевих податків (як складові частини податку на майно) включено плату за землю та транспортний податок; розширено базу оподаткування податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки; колишніх платників фіксованого сільськогосподарського податку віднесено, до четвертої групи єдиного податку.

Проведення фінансової децентралізації вимагає здійснення ефективної фіскальної політики та досконалого механізму стягнення податків задля встановлення оптимального рівня податкового навантаження. Однак, можемо прослідкувати, що в Україні існує деяка невідповідність проголошених та фактичних бюджетних пріоритетів. Можна стверджувати, що на сьогодні урядовці вдаються до прихованих механізмів маніпулювання надходженнями до бюджету та запровадження прихованих податків (належним чином не

ідентифіковані або механізм сплати яких законодавчо прихований). Так, для оптимізації системи оподаткування Урядом України у 2015-2016 роках було зменшено кількість податків та зборів та проголошено курс на децентралізацію, зокрема податкову. З 01.01.2015р. в Україні зменшено кількість податків та зборів з 22 до 11. Однак, насправді зменшення їх кількості було здійснено в основному за рахунок об'єднання податкових платежів під спільною назвою уже існуючих податків, а фактично скасовано лише три збори: збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності; збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності; збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства, термін дії, якого закінчувався через пів року до запроваджених змін). Варто також зазначити, що кількість податків не лише не скоротилась до вказаної кількості, але навпаки доповнилась. Зокрема, у склад податку на доходи був введений новий: військовий збір, термін дії якого продовжують з року в рік.

Ще ряд податків у податковій системі України мають складну структуру, приховуючи під однією назвою декілька платежів. Зокрема, податок на майно, що належить до місцевих податків, включає податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, транспортний податок, плата за землю. Рентна плата включає платежі за спеціальне використання лісових ресурсів, за спеціальне використання води, за користування надрами, за користування радіочастотним ресурсом України, а також за використання інших природних ресурсів. Це значно ускладнює адміністрування податків і робить податкове середовище несприятливим для підприємницької діяльності, як важливої складової частини інклюзивного розвитку. Отже, податкову систему нашої країни не можна назвати простою, незважаючи не проведені урядом зміни щодо кількості податків.

У процесі реформи відбулись зміни і у міжбюджетних відносинах. Так, задля вирівнювання фінансової спроможності територіальних громад запроваджено базову й реверсну дотації, а також уведено новий порядок їх розрахунку. Змінено перерозподіл надходжень податку на доходи фізичних осіб (далі – ПДФО) та екологічного податку. Також за місцевими бюджетами закріпили 10 % податку на прибуток підприємств (крім податку на прибуток підприємств держвласності) і надходження від акцизного податку з роздрібного продажу підакцизних товарів. Окрім того, усім містам обласного значення надано можливість здійснювати зовнішні запозичення.

Зазначені трансформації мали безпосередній вплив на процес розширення фіскального простору за умов фінансової децентралізації, що відобразилось на формуванні дохідної частини місцевих бюджетів й фінансових ресурсів новостворених ОТГ.

Наступний етап реформи, пов'язаний із формуванням владної інфраструктури районного рівня, можливий лише після завершення формування ОТГ.

Відповідно до Концепції реформи місцевого самоврядування та адміністративно-територіальної організації влади кількість і функції районного рівня самоврядування в України повинні змінитися. У межах реформи децентралізації передбачено трансформацію районного (субрегіонального) рівня. Щодо повноважень, які виконуватимуть укрупнені райони, то більшість перебирають на себе спроможні громади.

Завершальним етапом формування децентралізованої системи місцевого самоврядування в країні стануть чергові місцеві вибори восени 2020 р., що мають відбутися на новій територіальній основі громад і районів. Для цього до літа 2020 р. повинні бути прийняті всі необхідні закони й урядові рішення. Згідно з новою моделлю адміністративно-територіального устрою європейської України, замість 490 районів, буде сформовано 102 нові, більш спроможні та ефективні. Це 92 райони, які розміщені на підконтрольній території України, і ще 10 – на тимчасово окупованій та в Криму [1].

Підтримуючи висновки науковців, котрі досліджували умови реалізації адміністративно-територіальної реформи, спрямованої на управлінсько-фінансову децентралізацію, яка проводиться в Україні [275, с. 33], погоджуємося, що бар'єром її ефективного проведення виступає низка нерозв'язаних важливих макроекономічних і політичних проблем держави, серед яких – олігархізація економіки, масштабне вивезення капіталу й, як наслідок, низька внутрішня інвестиційна спроможність та зовнішня інвестиційна привабливість країни, вплив економічної війни й зовнішньої військово-політичної агресії з боку Росії, слабкість інститутів державної влади та ін.

Вважаємо, що подальше проведення реформи потребує відповідного конституційного й законодавчого забезпечення. Важливо прийняти концептуальний законопроект «Про засади адміністративно-територіального устрою», який установлює загальні правила та процедури зміни адміністративно-територіального устрою в Україні. Запровадження цих правил дасть змогу швидко й зрозуміло

підготувати та прийняти закони про адміністративно-територіальний устрій кожної області.

У результаті фінансової децентралізації збільшились можливості для інклюзивного розвитку регіону за рахунок розширення фіскального простору за усіма векторами, що його визначають, а саме:

– *бюджетний устрій та бюджетна система*: внесення низки змін у Бюджетний та Податковий кодекси для законодавчого врегулювання фінансової децентралізації місцевого самоврядування, зокрема прийняття Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» урегулювало питання розширення дохідної бази місцевих бюджетів, а також перехід ОТГ на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом [218]. Законом України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо особливостей формування та виконання бюджетів об'єднаних територіальних громад» вирішено питання формування й виконання бюджетів ОТГ, а також контролю за додержанням останніми бюджетного законодавства [218];

– *фіскальна політика та податкова система*: Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» запровадив акцизний податок із реалізації через роздрібну торговельну мережу алкогольних напоїв, тютюнових виробів й палива в місцевий бюджет, надав право місцевим органам влади встановлювати ставки податку на нерухоме майно для об'єктів житлової та нежитлової нерухомості;

– *податковий потенціал території* та можливості місцевого самоврядування впливати на його формування: широкий перелік нових повноважень, що отримали місцеві громади, а саме реєстрація та зняття з реєстрації місця проживання фізичних осіб, державна реєстрація підприємців, державна реєстрація речових прав на нерухоме майно, надання відомостей із Державного земельного кадастру, створення Центрів надання адміністративних послуг; архітектурно-будівельний контроль, видача документів дозвільного характеру, створюють зацікавленість місцевих органів самоврядування до стимулювання розвитку підприємницької діяльності та налагодження ефективного господарювання на відповідних територіях.

Прийняті зміни до законодавчої бази реформи, трансформація міжбюджетних відносин, а також перехід на новий рівень управління регіонами спричинили відповідні зміни в місцевих фінансах і

функціонуванні фіскального простору регіонів. Насамперед змінились обсяги й структура доходів, що надходять у розпорядження органів місцевого самоврядування. Відповідні зміни відбувались і в структурі витрат, що зумовлені передачею від центральних органів влади на місця повноважень та відповідальності щодо їх здійснення. Дослідження обсягу надходжень місцевих бюджетів і пропорцій міжбюджетного розподілу акумульованих через податкову систему коштів дасть змогу сформувати цілісну картину щодо функціонування фіскального простору регіону за умов фінансової децентралізації та визначити сприятливість змін, що відбуваються з його складовими для досягнення цілей інклюзивного розвитку.

Розширення фіскального простору за умов фінансової децентралізації можемо оцінити шляхом порівняння динаміки видатків, що здійснюються з місцевих бюджетів, зі зміною обсягу надходжень та їх достатності не лише для покриття переданих із центру видаткових повноважень, а й для забезпеченням інклюзивного розвитку території. При чому зростання рівня доходів місцевих бюджетів повинне здійснюватися випереджальними темпами, порівняно з приростом витрат, оскільки синергетичний ефект фінансової децентралізації створює стимули до підвищення прибутковості територій й прискореного їх розвитку. Водночас практика реалізації реформи децентралізації в Україні дає дещо суперечливі результати (рис. 3.30).

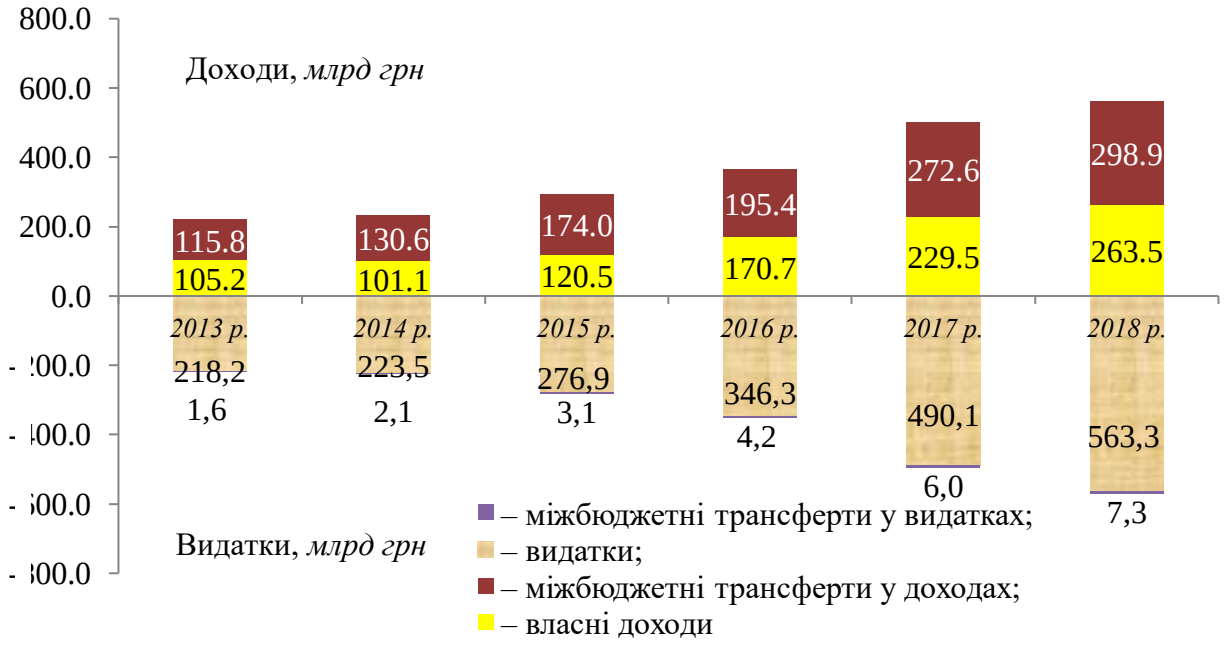

Рис. 3.30. *Доходи і видатки місцевих бюджетів*

**Складено автором за даними [119].*

В Україні сьогодні процеси фінансової децентралізації, хоча й набули незворотного характеру, але не мають системності та все ще не сприяють стимулюванню місцевих органів до пошуку джерел активізації власних економічних ресурсів. Свідчення цього – динаміка структури розподілу доходів між Державним і місцевими бюджетами (рис. 3.31).

Рис. 3.32. *Міжбюджетний розподіл доходів у 2010–2018 рр.*
**Розраховано автором за даними [119].*

Із початком активної фази децентралізації, що супроводжувалася податковою та бюджетною реформами, змінилися пропорції розподілу доходів між місцевими і Державним бюджетом. Однак, за результатами 2015 р., співвідношення між надходженнями бюджетів різних рівнів свідчить про зворотні процеси, а саме посилення рівня централізації, який у цей рік досягнув найвищого свого значення. Надходження Державного бюджету перевищили в 4,41 раза доходи місцевих, що не відповідало проголошеним завданням децентралізації й не підтверджувало зміцнення фінансової бази місцевих органів самоврядування.

Так частка доходів місцевих бюджетів у ВРП, що може частково відображати рівень децентралізації фінансів регіону за доходами, найвищого значення досягла у Чернівецькій, Одеській, Закарпатській та Луганській областях (Додаток Н, табл. Н.1). Водночас відносно

висока частка доходів місцевого бюджету може свідчити про низький рівень економічного розвитку регіону та невисокий обсяг отриманого ВРП. Для встановлення такої залежності аналіз доходів варто доповнити розрахунком частки доходів регіону у доходах зведеного бюджету (Додаток Н, табл. Н.2, рис. 3.32).

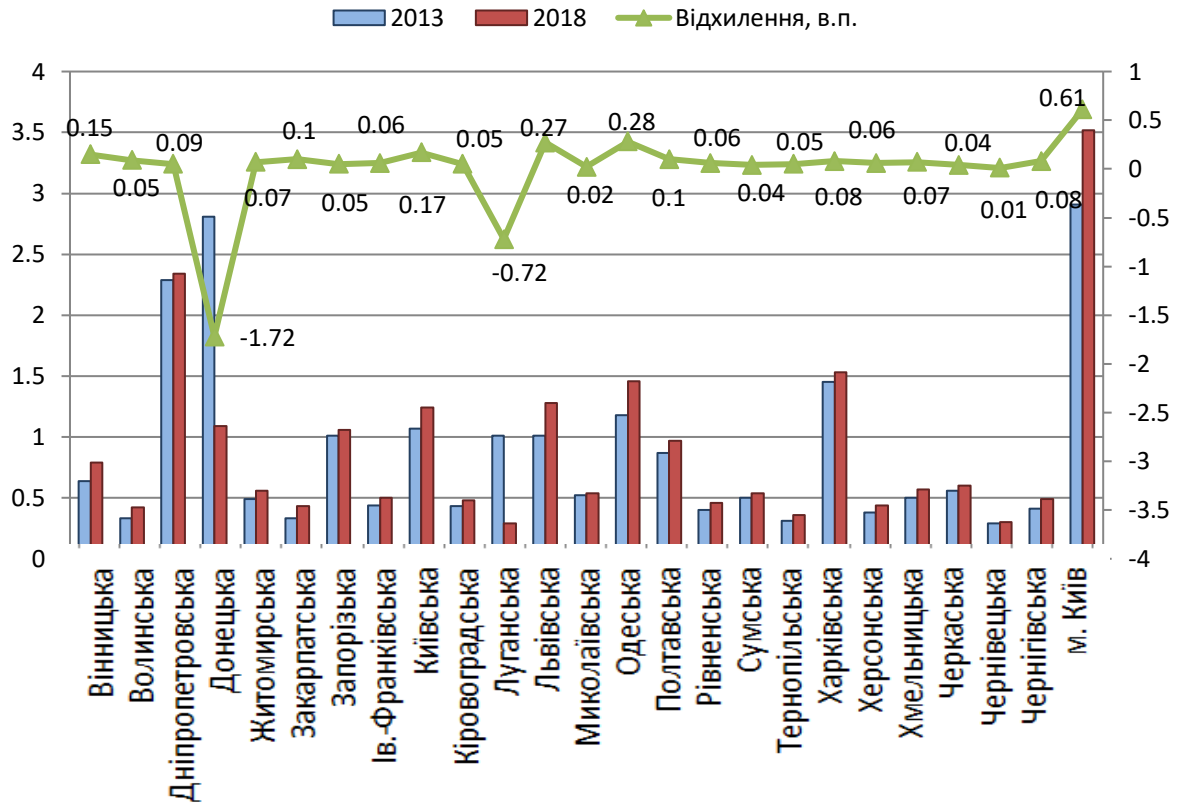

Рис. 3.32. *Частка доходів місцевих бюджетів у доходах Зведеного бюджету, %*

**Побудовано автором.*

Як видно з наведених розрахунків більшість областей акумулювала у своїх місцевих бюджетах досить незначну частку доходів в порівнянні із загальними надходженнями до зведеного бюджету країни. Найбільший показник належав більш економічно розвинутим регіонам, а саме м. Києву (50,62%) та Дніпропетровській області (30,77%). Найменша частка спостерігалась у Луганській (5,68 %) та Донецькій (11,06 %) областях.

Про результативність фінансової децентралізації та її вплив на формування фіскального простору регіонів можемо зробити висновок на основі аналізу динаміки зміни часток податкових надходжень до місцевих і Державного бюджетів. Суттєвих коливань у структурі розподілу податкових надходжень між Державним та місцевими

бюджетами не відбулось. Навпаки можемо відзначити, що найбільшого рівня децентралізація доходів досягла у 2010 р., тоді як у 2015 р. відбулося значне скорочення частки місцевих бюджетів, сягнувши свого найменшого значення (19,3 %) за весь період реформ системи місцевого оподаткування, починаючи з 2010-го р. (рис. 3.33).

Рис. 3.33. *Розподіл податкових надходжень між бюджетами різних рівнів у 2010–2018 рр.*

**Побудовано автором за даними [119].*

Динаміка абсолютних показників податкових надходжень свідчить, що у 2014 р. їх обсяг зменшився на 3,9 млрд грн, в той час як надходження до Державного і Зведеного бюджету зросли на 6,6% та 3,8 % відповідно.

У 2015 р. надходження до місцевих бюджетів зросли, однак темпи їх росту були в рази менші, ніж до Державного бюджету. Тоді як до місцеві бюджети отримали надходжень на 12,5 % більше, ніж у попередньому 2014 р., приріст податкових надходжень до Державного бюджету становив 46,1 %. Черговий етап реформ, проведений урядом А. Яценюка й проголошений на децентралізацію насправді, як свідчать дані та розраховані на їх основі показники, навпаки, поглибив процес централізації й зменшив відносні податкові надходження до місцевих бюджетів (табл. 3.18).

Таблиця 3.18

Динаміка податкових надходжень до бюджетів різних рівнів в Україні, млрд. грн.

Бюджет	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	Темп приросту, % до попереднього року				
							2014 до 2103	2015 до 2014	2016 до 2017	2017 до 2016	2018 до 2017
Зведений бюджет	354	367,5	507,6	650,8	828,2	986,4	3,81	38,1	28,2	27,3	19,1
Державний бюджет	262,8	280,2	409,4	503,9	627,2	753,8	6,62	46,1	23,1	24,5	20,2
Місцеві бюджети	91,2	87,3	98,2	146,9	201	232,5	-4,28	12,5	49,6	36,8	15,7

**Розраховано автором за даними [119].*

На противагу цьому у 2016 р. доходи місцевих бюджетів зросли майже на 50 %, а Державного – лише на 23,1 %. Такий перерозподіл змістив акценти в сторону місцевих бюджетів, забезпечуючи реальність процесів фінансової децентралізації в країні.

Надалі, у 2017–2018 рр., високих темпів зростання дохідності місцевих бюджетів утримати не вдалось. Виявлені коливання показників децентралізації доходів свідчать про відсутність планомірного та дієвого процесу передачі фінансових повноважень на місця й дають підставу зробити висновок, що органи місцевого самоврядування мають обмежений вплив на формування власних фінансових ресурсів. В Україні фактично продовжує здійснюватися централізоване збалансування доходів і видатків місцевих бюджетів.

Для проведення оцінки фінансової децентралізації за доходами використані інформаційні матеріали та статистичні дані Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень, Міністерства фінансів, Державної казначейської служби, Пенсійного фонду за 2013–2018 рр. Вихідні дані для обчислення фінансової децентралізації за доходами наведено в додатку С. Результати проведених розрахунків представлено в табл. 3.19.

Таблиця 3.19

Розрахунок показників децентралізації доходів в Україні протягом 2013–2018 рр.

Показник, ***млн грн***	**Рік, %**					
	2013	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
Показники фінансової децентралізації за доходами						
Частка доходів місцевих бюджетів у ВВП	15,1	14,6	14,8	15,3	16,8	15,8
Частка доходів місцевих бюджетів у зведеному бюджеті	49,9	50,8	45,2	46,8	49,4	47,5
Частка місцевих податків і зборів у доходах місцевих бюджетів	3,3	3,5	9,2	11,6	10,5	10,9
Частка власних доходів місцевих бюджетів у зведеному бюджеті	23,8	22,2	18,5	21,8	22,6	22,2
Частка власних доходів місцевих бюджетів у доходах місцевих бюджетів	47,6	43,6	40,9	46,6	45,7	46,8
Частковий індекс фінансової децентралізації за доходами	*19,5*	*19,1*	*21,5*	*24,3*	*24,6*	*24,3*

**Розраховано автором за даними [119].*

В умовах тривалої фінансової нестабільності наділення органів місцевого самоврядування (ОМС) реальними фінансовими ресурсами набуває критичного значення для забезпечення успішної реалізації реформи. Водночас протягом періоду дослідження частка доходів місцевих бюджетів у відсотковому відношенні до ВВП країни суттєво не змінилася, коливаючись у межах від 14,6 % у 2014 р. до 16,8 % – у 2017 р. і набувши значення 15,8 % у 2018 р., що лише на 0,7 % більше від 2013 р. – до початку проведення реформи.

Схожу динаміку можна прослідкувати за показниками частки власних доходів місцевих бюджетів у ВВП: у 2018 р. цей показник становив 7,4 % (рис. 3.34).

Протягом досліджуваного періоду *частка доходів місцевих бюджетів у зведеному бюджеті* держави мала різновекторне спрямування, знизившись у 2013–2015 рр. із 49,9 до 45,2 %. У подальшому вона знову почала зростати досягнувши рівня 49,4 % у 2017 р.. Отримані значення свідчать про те, що рівень перерозподілу фінансових ресурсів через місцеві бюджети, незважаючи на всі зміни у сфері децентралізації, залишається стабільним.

Рис. 3.34. *Частка доходів місцевих бюджетів у ВВП, %*

**Джерело: [119].*

На сьогодні місцеві бюджети формують дещо менше половини доходів зведеного бюджету, тобто й надалі більшість доходів централізується у Державному бюджеті.

Частка власних доходів місцевих бюджетів (тобто доходів місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів) *у зведеному бюджеті* мала тенденцію до незначного падіння у 2013–2014 рр. та до підвищення у 2015–2017 рр.. У 2017 р. значення цього показника становило 22,6 %, що є індикатором рівня фактичного розподілу фінансових ресурсів місцевими органами влади. Розраховані показники свідчать, що лише четверта частина доходів зведеного бюджету надходить у повне розпорядження місцевим органам влади. Вважаємо, що в контексті децентралізаційних процесів цей показник є досить низьким для забезпечення їх фінансової самостійності.

Аналізуючи *частку власних доходів місцевих бюджетів у загальній сумі надходжень*, можемо відзначити, що вони забезпечують менше половини загального їх обсягу. Не можна виявити й стабільної тенденції – розрахований показник періодично зростав та зменшувався в межах 40,9–47,6 %, зупинившись у 2018 р. на позначці 46,8 %. Виявлені коливання досліджуваного показника свідчать про відсутність планомірного й дієвого процесу передачі фінансових

повноважень на місця та дають підставу зробити висновок, що органи місцевого самоврядування мають обмежений вплив на формування власних фінансових ресурсів. В Україні фактично продовжує здійснюватися централізоване збалансування доходів і видатків місцевих бюджетів. Частка власних доходів місцевих бюджетів у доходах місцевих бюджетів за весь період дослідження не перевищувала 50 %, що свідчить про, по суті, централізоване збалансування доходів і видатків місцевих бюджетів та недостатній рівень їх самостійності місцевих бюджетів.

Яскравим проявом фінансової децентралізації серед наведених показників стало суттєве зростання *частки місцевих податків і зборів у доходах місцевих бюджетів*. Місцеві податки й збори, починаючи з 2015 р., підвищили свою значимість, забезпечивши станом на 2018 р. 10,9 % від доходів місцевих бюджетів.

Такі зміни стали наслідком чергової податкової реформи та трансформації структури податкової системи України. Зокрема, у 2015 р. відбулися зміни елементів місцевих податків і зборів, а саме правил визначення об’єкта, бази оподаткування й розширення кількості платників. У цьому ж році земельний податок та орендна плата за земельні ділянки державної й комунальної власності віднесені до складу місцевих податків і зборів, що дало можливість розширити повноваження органів місцевого самоврядування щодо їх установлення. Також розширення системи місцевого оподаткування пов’язано зі зростанням надходжень від єдиного податку у зв’язку з уключенням до його складу колишнього фіксованого сільськогосподарського податку та широкого використання єдиного податку для оптимізації оподаткування, передусім у роздрібній торгівлі й ІТ-галузі. Зростання частки забезпечило також розширення бази податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки та введення оподаткування нежитлової нерухомості. Водночас потрібно відзначити, що стійкого зростання частки місцевих податків і зборів досягнути так і не вдалось. Протягом останніх трьох років періоду дослідження чітка позитивна динаміка також не прослідковується.

Аналіз надходжень до місцевих бюджетів, а також зміни частки власних доходів у їх структурі свідчить про те, що проведені в межах реформи зміни, а саме передача на місцевий рівень 10 % надходжень

від податку на прибуток підприємств (крім податку на прибуток, які сплачують підприємства, що перебувають у державній власності), акцизного податку з роздрібного продажу підакцизних товарів, 100 % плати за надання адміністративних послуг і державного мита не дали змогу повною мірою компенсувати вилучення ПДФО, а тому не сприяють зміцненню фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування та не відповідають проголошеному напряму реформ у контексті розпочатої децентралізації.

Оцінюючи фінансову децентралізацію за видатками, можемо відзначити, що показники, які її характеризують, є дещо вищими, порівняно з показниками децентралізації доходів. Зокрема. частка видатків місцевих бюджетів коливалась у межах 14,1–16,6 % від ВВП, тоді як аналогічний показник за доходами був вищим лише у 2017 р., досягнувши рівня 16,8 %. В Україні частка розподілу видатків місцевих бюджетів у ВВП є вищою, ніж у Польщі, Угорщині, Словаччині та країнах Балтії [157].

Зміна пропорцій перерозподілу видаткових повноважень із їх зміщенням на рівень місцевих бюджетів є одним із проявів децентралізаційних процесів у державі (рис. 3.35).

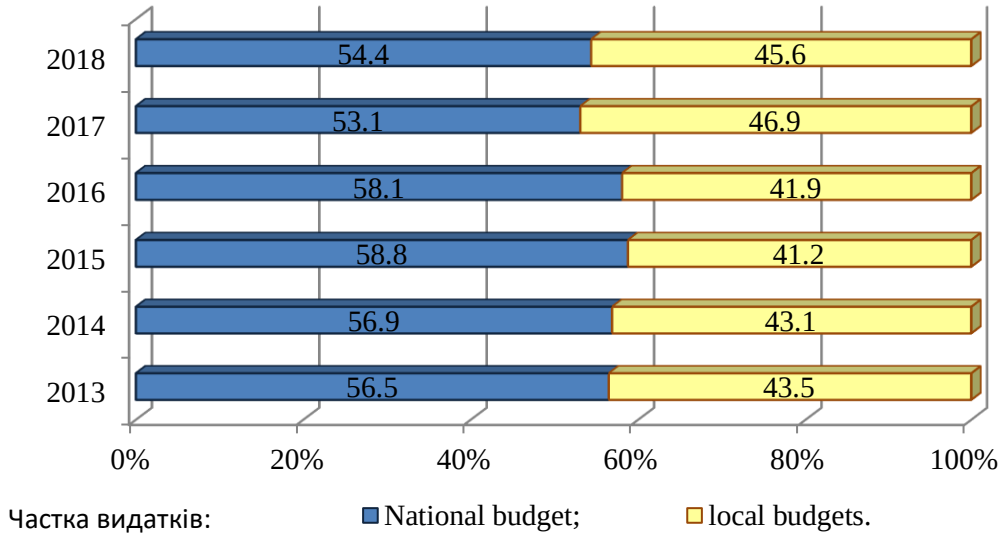

Рис. 3.35. *Розподіл видатків зведеного бюджету між бюджетами різного рівня у 2013–2018 рр., %*

* *Побудовано автором за даними [119].*

Водночас, аналізуючи розподіл видатків у структурі зведеного бюджету, можемо відмітити, що умов збереження пропорцій розподілу доходів між бюджетами, частка видатків місцевих бюджетів за фінансової децентралізації зросла.

Результати обчислень показників децентралізації за видатками місцевих бюджетів підтверджують, що стабільна тенденція до її зміцнення відсутня (табл. 3.20).

Таблиця 3.20

Показники децентралізації видатків в Україні протягом 2013 – 2018 рр.

Показник	Рік, %					
	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Частка видатків місцевих бюджетів у ВВП	15,0	14,2	14,1	14,7	16,6	16,0
Частка видатків місцевих бюджетів у зведеному бюджеті	43,5	43,1	41,2	41,9	46,9	45,6
Частка видатків органів місцевого самоврядування у публічних видатках	31,2	31,5	31,5	33,8	38,6	37,8
Частка трансфертів, перерахованих до державного бюджету у витратах місцевих бюджетів	99,3	99,1	98,9	98,8	98,8	98,7
Частка незахищених статей у видатках місцевих бюджетів	17,6	24,3	25,3	27,1	28,3	29,8
Частковий індекс фінансової децентралізації за видатками	*32,4*	*34,2*	*34,0*	*35,4*	*38,5*	*40,7*

**Розраховано автором за даними [83; 119].*

Частка видатків місцевих бюджетів у зведеному бюджеті залишалася практично незмінною у 2013–2014 рр. на рівні, дещо вищому від 43 %. Після початку активної фази реалізації реформи децентралізації та внесення відповідних змін до бюджетного кодексу України цей показник знизився на 2 % і лише тоді почав зростати, досягнувши найбільшого значення 47,3 % у 2017 р. Наведені дані свідчать про те, що органи влади на місцях мають вплив на перерозподіл менше ніж 50 % надходжень зведеного бюджету. З одного боку це є свідченням обмежених процесів фінансової

децентралізації за показниками видаткових можливостей місцевого самоврядування. Водночас, порівнюючи показники видатків із міжбюджетним розподілом доходів (так частка доходів місцевих бюджетів у зведеному бюджеті країни у 2018 р. відповідала рівню 2014 р.), можемо відмітити, що така ситуація створює додаткове фінансове навантаження на місцеві органи самоврядування та поглиблює внутрішні дисбаланси фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів.

Частка видатків органів місцевого самоврядування в публічних видатках зросла до 39,3 % у 2017 р. Однією з головних причин зростання частки видатків місцевих бюджетів у зведеному бюджеті та публічних видатках є підвищення зацікавленості органів місцевого самоврядування до розширення власної дохідної бази і її спрямування на розв'язання соціально-економічних проблем відповідних територій. Це пояснюється, що, згідно з редакцією ст. 99 Бюджетного кодексу України, із 2015 р. у випадку, якщо значення індексу відносної податкоспроможності відповідного бюджету перевищує 1,1, то від місцевого бюджету до Державного передається 50 % суми, що перевищує значення такого індексу. До 2015 р. до Державного бюджету підлягали всі джерела доходів місцевих бюджетів, які брали участь у розрахунку міжбюджетних трансфертів, якщо відповідні доходи перевищували розрахунковий обсяг видатків відповідного бюджету, обчислений із застосуванням фінансових нормативів бюджетної забезпеченості та коригуючих коефіцієнтів.

Мала тенденцію до зростання також частка видатків місцевих бюджетів у ВВП, мінімальне значення якої становило 14,2 % у 2015 р., максимальне – 16,1 % у 2017 р. В Україні частка розподілу видатків місцевих бюджетів у ВВП є вищою, ніж у Польщі, Угорщині, Словаччині та країнах Балтії [157]. З одного боку, це свідчить про значну роль органів влади на місцях у розподілі ВВП, з іншого боку, а особливо з урахуванням інших показників фінансової децентралізації, – про формальний характер значної частини такого розподілу.

Частка незахищених статей у видатках місцевих бюджетів протягом досліджуваного періоду зросла із 17,6 до 35,8 %, що свідчить

про підвищення незалежності органів місцевого самоврядування стосовно розпорядження згенерованими на відповідній території доходами. Підтвердження цього факту – зростання частки видатків місцевих бюджетів на економічну діяльність та житлово-комунальне господарство впродовж 2013–2017 рр.

Фінансова децентралізації здійснюється з використанням принципу субсидіарності, що передбачає вирівнювання регіональних диспропорції за допомогою системи міжбюджетних трансфертів. Цей процес, на нашу думку, є дещо суперечливим, оскільки покриття видатків місцевих бюджетів коштами дотацій та субсидій із Державного бюджету ставить їх у залежність від центру й послаблює стимуляційний вплив відцентрових процесів на зацікавленість місцевих громад у підвищенні ефективності діяльності та продуктивності праці. З іншого боку, на перших етапах децентралізації наявність значних відмінностей у фінансовій спроможності регіонів, що є однією з основних причин її запровадження, зумовлює об’єктивну необхідність підтримки слабших громад. Крім того, перекладання повноважень із центру на місця вимагає відповідних джерел фінансового забезпечення переданих видатків.

У процесі реалізації реформи децентралізації система міжбюджетних відносин зазнала суттєвих змін і на сьогодні відіграє важливу роль у забезпеченні дієвості її реалізації. Для повноти дослідження фінансової децентралізації потрібно розглянути показники, які характеризують роль трансфертів у формуванні фінансових ресурсів місцевих бюджетів. До них належить частка міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів, частка трансфертів, перерахованих до Державного бюджету, у доходах місцевих бюджетів, частка нецільових міжбюджетних трансфертів у видатках місцевих бюджетів (табл. 3.21).

Частка міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів є оберненим показником до частки власних доходів у доходах місцевих бюджетів. Значення такого показника в розмірі понад 50 % свідчать про, по суті, централізоване збалансування доходів і видатків місцевих бюджетів.

Таблиця 3.21

Динаміка міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів

Показник	Рік					
	2013	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
Абсолютні показники, *млн грн*						
Доходи місцевих бюджетів усього (із трансфертами), млн грн	221019	231702	294460	366143	502098	562422
Власні доходи місцевих бюджетів, млн грн	101101	105171	120480	170748	229495	263482
Міжбюджетні трансферти в доходах місцевих бюджетів, усього	130601	115848	173980	195395	272603	298940
Дотації	64434,4	61220,4	7276,9	6836,6	21998,5	25166
Субвенції	66166,6	54628	166703	188559	250604	273774
Відносні показники, *%*						
Частка міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів	59,1	50,0	59,1	53,4	54,3	53,2
Частка нецільових міжбюджетних трансфертів (дотацій) у доходах місцевих бюджетів	29,2	26,4	2,5	1,9	4,4	4,5
Частка трансфертів, перерахованих до Державного бюджету (реверсна дотація), у доходах місцевих бюджетів	0,7	0,8	0,9	0,8	0,8	1,0

**Розраховано автором за даними [119].*

Помітним є різке падіння частки нецільових міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів із 29,2 % у 2013 р. та 26,4 % у 2014 р. до 2,5 % у 2015 р. Це сталося внаслідок прийняття Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» [219], відповідно до якого з 2015 р. почала функціонувати нова система міжбюджетних відносин на принципово новому механізмі горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій, складовими частинами якого стали базова та реверсна дотації, а фінансування освіти та охорони здоров'я передано на базовий рівень через прямі субвенції з Державного бюджету (табл. 3.22). Протягом досліджуваного періоду зростав обсяг реверсної дотації. Так, частка трансфертів, перерахованих до

Державного бюджету у доходах місцевих бюджетів збільшилася з 0,7 % у 2013 р. до 1,3 % у 2017 р. Тобто вилучення коштів із місцевих бюджетів до Державного збільшується. Це свідчить про позитивний вплив нововведень до БКУ стосовно перерахування до Державного бюджету 50 % суми, що перевищує значення індексу відносної податкоспроможності відповідного бюджету.

Таблиця 3.22

Динаміка міжбюджетних трансфертів у видатках місцевих бюджетів

Показник	Рік					
	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Абсолютні показники за видатками, млн грн						
Видатки місцевих бюджетів усього (з трансфертами), млн. грн	219845,0	225627,0	280084,0	350515,0	496091,0	570584,0
Видатки місцевих бюджетів, млн. грн (без трансфертів)	218236,0	223509,0	276930,0	346344,0	490123,0	563277,0
Міжбюджетні трансферти у видатках місцевих бюджетів, усього, т.ч.:	1609,3	2118,0	3144,0	4171,6	5967,7	7306,3
реверсна дотація (кошти, що передаються до державного бюджету з місцевих бюджетів), млн грн	1469,2	1952,6	2667,7	3049,0	3895,1	5404,0
субвенція з місцевого бюджету державному бюджету на виконання програм соціально-економічного та культурного розвитку регіонів	140,0	165,4	476,3	1122,5	2072,6	1902,3
Відносні показники за видатками, %						
Частка трансфертів, перерахованих до державного бюджету, у видатках місцевих бюджетів	99,3	99,1	98,9	98,8	98,8	98,7
Рівень покриття видатків місцевих бюджетів (без врахування міжбюджетних трансфертів) власними доходами	46,3	47,1	43,5	49,3	46,8	46,8

**Розраховано автором за даними [119].*

Загалом дослідження показників децентралізації за доходами й видатками не показують суттєвих результатів фінансової самостійності органів місцевого самоврядування, однак передані на місця повноваження та зростання власних доходів місцевих бюджетів

мали позитивний вплив на фінансову спроможність регіонів України, свідчення чого – збільшення реверсної дотації, що надійшла до Державного бюджету.

Аналізуючи видатки місцевих бюджетів, можемо побачити, що сталих пропорцій їх розподілу між державним і місцевим бюджетами за період реалізації реформи децентралізації не встановлено.

Видатки загального фонду місцевих бюджетів (без урахування коштів трансфертів, що передаються між рівнями місцевих бюджетів) профінансовані в сумі 397678,0 млн грн, що на 111948,9 млн грн, або на 39,2 %, більше від попереднього року.

Видатки спеціального фонду місцевих бюджетів (без урахування трансфертів) профінансовані в обсязі 98412,7 млн грн, що на 33626,7 млн грн, або в 1,5 раза більше ніж у 2016 р.

Достовірну комплексну оцінку ефективності процесів фінансової децентралізації можна здійснити на основі *узагальнюючої оцінки із врахуванням як показників, децентралізації видатків так і показників децентралізації доходів.* Динаміку інтегральних індексів, які характеризують процес децентралізації в Україні, відображено на рис. 3.36.

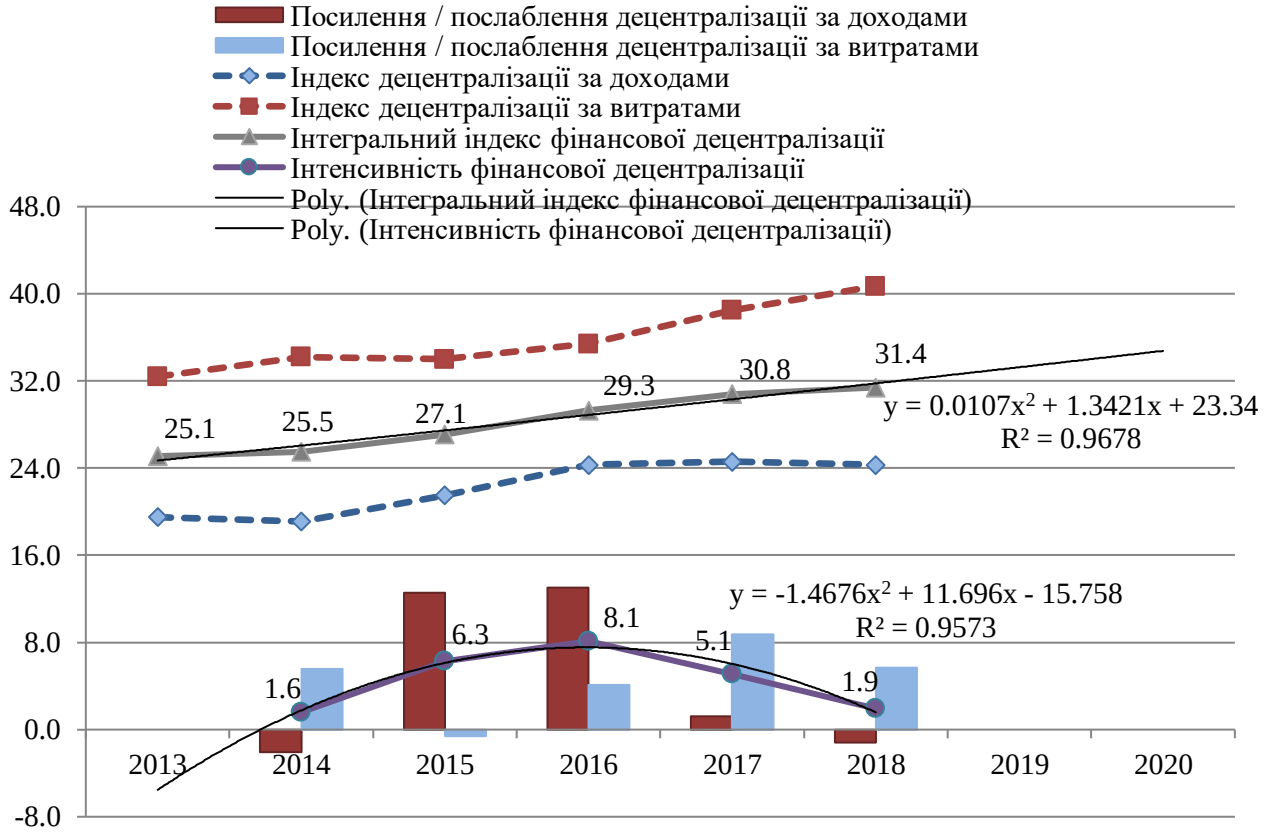

Рис. 3.36. *Динаміка інтегральних показників фінансової децентралізації в Україні*

* *Складено автором.*

Як видно з наведених даних, інтенсивність фінансової децентралізації в Україні поступово послаблюється, проте трендовий прогноз відцентрових процесів за основі інтегрального показника є позитивним.

Частковий показник фінансової децентралізації за доходами зріс із 19,5 % у 2013 р. до 24,3 % у 2018 р., разом відповідний показник видатків зростав швидшими темпами – із 32,4 % у 2013 р. до 40,7 % у 2018 р.. Загалом рівень фінансової децентралізації за інтегральним показником стабільно зростав – із 25,1 % у 2013 р. до 31,4 % у 2018 р.. В останні роки відбувається посилення децентралізаційних змін, на що вказує зростання інтегрального показника фінансової децентралізації. Однак відставання індексу децентралізації за доходами свідчить про те, що центральному уряду важче децентралізувати відповідальність за джерела оподаткування, ніж за видатки місцевих бюджетів. Аналізовані показники та структура міжбюджетних трансфертів свідчать про те, фактичний рівень фінансової децентралізації залишається низьким, незважаючи на зміни в бюджетному й податковому законодавстві.

Таким чином, унаслідок дослідження фінансової децентралізації з’ясовано, що перспективи оптимізації видаткової частини місцевих бюджетів ускладнюються передачею додаткових повноважень щодо здійснення видатків на місцевий рівень. Це порушує збалансованість бюджету та створює загрози для реалізації запланованих завдань реформи децентралізації, формує дефіцит ресурсів необхідних для активізації інклюзивного розвитку регіону.

Проведені реформи системи місцевого оподаткування, з одного боку. збільшили частку місцевих податків і зборів, а з іншого – частина загальнодержавних податків (зокрема ПДФО), які направлялись у місцеві бюджети, була передана до Загальнодержавного бюджету. Проаналізовані зміни Податкового та Бюджетного кодексів, що відбулись в рамках децентралізації, свідчать, що надходження до місцевих бюджетів збільшились в основному за рахунок посилення податкового навантаження на підприємницький сектор, а структура розподілу податкових надходжень між бюджетами практично не змінилась.

Усе це переконує, що реформування системи оподаткування місцевими податками й зборами в напрямі децентралізації має бути спрямована на забезпечення фінансової бази місцевого самоврядування та підвищення їх фінансової самостійності, що є однією з умов ефективної діяльності територіальних громад та утворених ними органів місцевого самоврядування.

Забезпечення місцевих бюджетів достатніми і стабільними доходами є основним підґрунтям процесу децентралізації. Тому проблеми реформування системи місцевого оподаткування, планування та прогнозування обсягів надходжень місцевих податків і зборів – першочергове завдання державних і місцевих органів влади України.

Посилення фінансової самостійності органів місцевого самоврядування за умов фінансової децентралізації обумовлює необхідність активізації ендогенних факторів і забезпечення саморозвитку регіону на засадах інклюзивного зростання. Це потребує перегляду принципів формування коштів місцевих бюджетів, надання більших повноважень ОМС щодо адміністрування місцевих податків і зборів, пошуку нових джерел фінансового забезпечення інклюзивного розвитку.

Перехід на вектор інклюзивного зростання потребує прозорого розподілу акумульованих на місцях ресурсів та залучення громади до визначення шляхів їх використання. Запровадження програмно-цільового методу та гендерно-орієнтованого бюджетування для досягнення цих цілей дозволить оптимізувати видатки місцевих бюджетів у контексті забезпечення якості надання суспільних благ і послуг громадянам та досягнення орієнтирів інклюзивного розвитку регіону та його структурних складових.

На основі здійсненого аналізу процесу розширення фіскального простору в умовах фінансової децентралізації в Україні отримано такі результати:

1. Важливими чинником розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону визначено формування достатніх надходжень місцевих бюджетів та посилення податкових повноважень органів місцевої влади. Встановлено, що найбільш помітні зміни у структурі податкових надходжень місцевих бюджетів відбулись із

початком активної реалізації реформи децентралізації та введенням в дію у 2015 р. змін до Податкового і Бюджетного кодексів у наслідок чого помітно зросла частка місцевих податків. Однак, відбулось це за рахунок переведення частини загальнодержавних платежів у категорію місцевих, а не через підвищення ефективності функціонування системи місцевого оподаткування, про що свідчить скорочення темпів зростання податкових находжень від єдиного податку та податку на майно.

2. Доведено, що задля розширення фіскального простору регіону необхідно збільшити базу оподаткування шляхом більш повного охоплення податковими механізмами різних видів діяльності, зокрема введенням особливих правил оподаткування інтернет-діяльності, що інтенсивно розвивається, посилення екологічного оподаткування та зростання компенсаційної ролі екологічних податків, що є важливим у контексті забезпечення інклюзивного розвитку.

3. Здійснено оцінку детермінант формування й розширення фіскального простору регіону в умовах фінансової децентралізації, які обумовлюють можливості органів місцевого самоврядування акумулювати певний обсяг фінансових ресурсів, визначають їх видаткові повноваження та на основі застосування кореляційного аналізу встановити достатність доходів і витрат місцевих бюджетів для активізації регіонального розвитку, що дає підставу об’єктивно оцінити перспективи досягнення цілей інклюзивного розвитку регіону. Обґрунтовано, що розширити фіскальний простір через використання інструментів фіскальної політики можливо шляхом створення сприятливих податкових умов активізації підприємницької діяльності в регіоні, для подальшого нарощення прибутковості та збільшення бази оподаткування, яку в кінцевому підсумку визначає розмір ВРП окремої території. Відтак, економічне зростання на сьогодні лишається одним із основних завдань у досягненні цільових орієнтирів інклюзивного розвитку регіонів.

4. Запропоновано науково-методичний підхід до ідентифікації фіскального простору регіону, який, на відміну від існуючих, передбачає аналіз показників доходів, витрат і податкового потенціалу, як детермінант його формування й розширення за умов фінансової децентралізації, які обумовлюють можливості органів

місцевого самоврядування акумулювати певний обсяг фінансових ресурсів, визначають їх видаткові повноваження, що дає можливість розподілити регіони за секторами відповідно до рівня децентралізації та економічного розвитку для обґрунтування перспектив досягнення економічних цілей інклюзивного зростання.

5. Доведено наявність тісного взаємозв'язку між обсягом здійснених у регіоні видатків та рівнем його ВРП, як одного з показників, що характеризують перспективи досягнення економічних цілей інклюзивний розвитку. Виявлено значну міжрегіональну диференціацію за відносними показниками, що характеризують видатки місцевих бюджетів. Проведений аналіз дає можливість виявити, що для більшості регіонів України важливою проблемою є активізація економічного зростання задля розширення фіскального простору інклюзивного розвитку (області в секторі II) та інтенсифікації видаткової політики місцевого самоврядування (регіони в секторі IV). Висока частка видатків у ВРП більшості регіонів України з одного боку відображає рівень його перерозподілу через місцеві бюджети та є наслідком децентралізаційних змін фінансової системи в країні. З іншого – обумовлена недостатнім рівнем ВРП регіонів, що є свідченням обмеженості фіскального простору їх інклюзивного розвитку.

6. Проведений аналіз чинників розширення податкового потенціалу регіону доводить, що ключовим у вирішенні цього питання є формування сприятливого податкового середовища, підвищення рівня податкової культури, запровадження якісного податкового контролю задля розвитку підприємницької діяльності, активізації інвестиційних потоків в регіоні, залучення суб'єктів економічної діяльності до процесів виробництва та розвитку.

7. За результатами аналізу показників динаміки формування дохідної і видаткової частин місцевих бюджетів встановлено, що потягом останніх п'яти років прослідковується посилення рівня фінансової децентралізації місцевих бюджетів, обумовлене змінами до бюджетного та податкового законодавства, які набули чинності у 2015 р.. Водночас встановлено, що зростання ролі місцевих податків відбулося як за рахунок передачі загальнодержавних податків чи їх частин з національного рівня на місцевий, так і через посилення

податкового навантаження на підприємницький сектор. На основі чого встановлено висновок про підміну реальної децентралізації бюджетного ресурсу розширенням бази оподаткування, що є проявом непрозорої податкової політики та застосуванням механізму приховування податків. Встановлено, що в Україні процеси фінансової децентралізації хоча й набули незворотного характеру, але не мають системності і все ще не сприяють стимулюванню місцевих органів до пошуку джерел активізації власних економічних ресурсів. Свідченням цього є динаміка структури розподілу доходів між державним та місцевими бюджетами.

8. Визначено, що за період проведення децентралізації нормативно-правова база реформи зазнала суттєвих змін. Здійснено періодизацію процесу формування передумов розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону, що дало можливість виокремити етапи проведення фінансової децентралізації: перший етап – формування політики децентралізації (1991–2000 рр.); другий – посилення процесів централізації державних фінансів та згортання фіскального простору регіонів (2001–2010 рр.); третій – реновація відцентрових процесів (2010–2014 рр.); четвертий – активізація фінансової реформи та розширення фіскального простору регіонів (з 2015 року). Періодизація процесів трансформації нормативно-правової бази реформи децентралізації в Україні дає змогу розкрити ключові зміни у системі фінансових відносин країни та її регіонів і сформувати системне бачення процесів фінансової децентралізації, які характеризуються відсутністю планомірності, послідовності, переважанням передачі видаткових повноважень над децентралізацією доходів.

9. У роботі набуло подальшого розвитку діагностика фінансової децентралізації як умови розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону, що передбачає розрахунок інтегрального й часткових показників децентралізації доходів і видатків, аналіз та співставлення яких дозволяє визначити особливості проведення реформи фінансової системи, оцінити інтенсивність відцентрових змін у фінансових відносинах щодо акумулювання та перерозподілу фінансових ресурсів та розширення можливостей регіону у досягненні перспектив інклюзивного зростання.

10. Здійснено розрахунок часткових показників децентралізації доходів і видатків, а також інтегрального показника фінансової децентралізації на основі аналізу та співставлення яких було визначено динаміку рівня фінансової децентралізації в Україні. Результати обчислень показників децентралізації за видатками місцевих бюджетів підтверджують, що стабільна тенденція до її зміцнення відсутня. За результатами дослідження сформовані висновки щодо незначних, однак наявних трансформацій у формуванні видатків місцевих бюджетів у процесі впровадження децентралізаційних процесів. У подальшому, за умови збільшення обсягів видатків на економічну діяльність та за рахунок збільшення капітальних видатків можливо створити підґрунтя для розширення фіскального простору регіону та досягнення цілей його інклюзивного зростання.

11. Встановлено, що в останні роки відбувається посилення децентралізаційних змін, на що вказує зростання інтегрального показника фінансової децентралізації. Як видно з наведених даних, інтенсивність фінансової децентралізації в Україні поступово послаблюється, проте трендовий прогноз відцентрових процесів за основі інтегрального індексу є позитивним. Відставання децентралізації за доходами свідчить про те, що центральному уряду важче децентралізувати відповідальність за джерела оподаткування, ніж за видатки місцевих бюджетів. З’ясовано, що розширення фіскального простору регіонів відбувається переважно за рахунок посилення видаткових повноважень місцевих органів самоврядування. Водночас необхідним є вдосконалення фіскальних інструментів формування фінансового підґрунтя інклюзивного розвитку та зміцнення податкового потенціалу регіонів.

РОЗДІЛ 4
ОЦІНЮВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

4.1. Сучасні реалії інклюзивного розвитку регіонів України: оцінка рівня та динаміки

Найбільш універсальним і часто вживаним індикатором оцінки регіонального розвитку є *валовий регіональний продукт* (ВРП). В Україні протягом 2015 р. відбулось істотне падіння ВРП у зв'язку з воєнними діями на сході держави. Так, у 2015 р. найбільше скорочення індексів фізичного обсягу ВРП відбулось у Луганській (-52,3 %) та Донецькій (-38,7 %) областях, а їх відновлення у 2016 р. було явно неспівмірним із попереднім періодом (рис. 4.1).

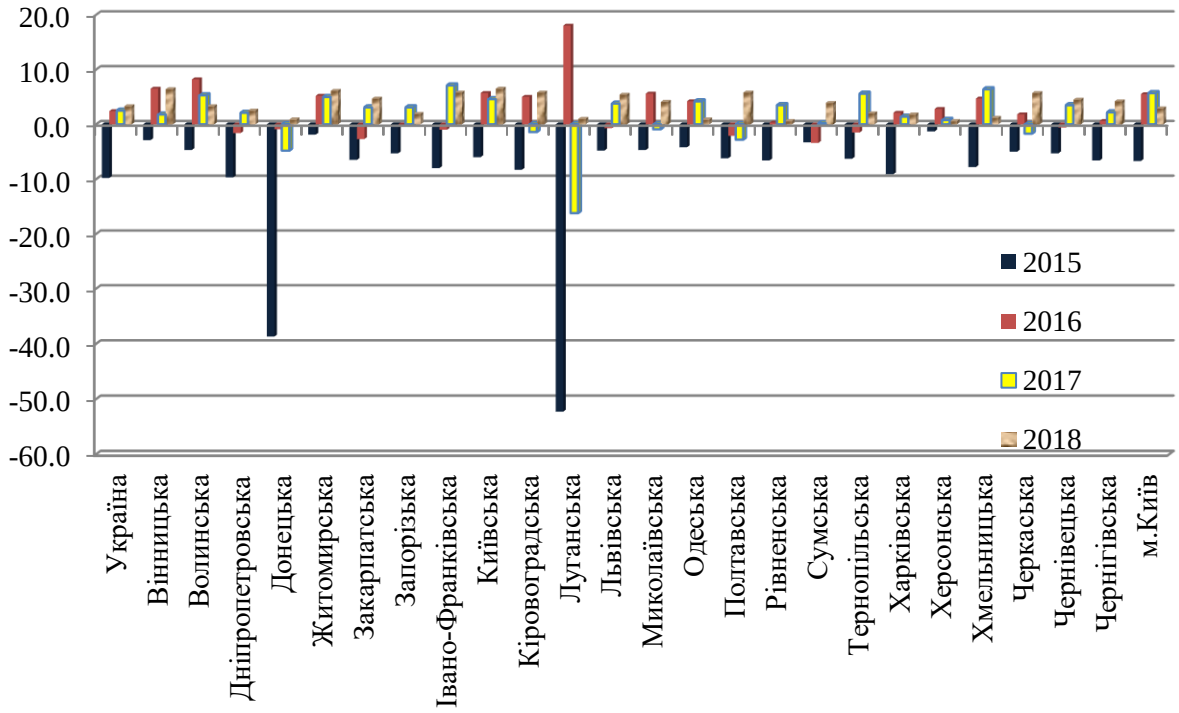

Рис. 4.1. *Темпи приросту фізичного обсягу ВРП у 2015–2018 рр.*

** Складено автором за даними [83].*

Загалом, найгірше відновлення ВРП відбувається в східних та центральних регіонах, у яких були міцні економічні зв'язки з Донецькою, Луганською областями та Російською Федерацією (Дніпропетровська, Запорізька, Сумська, Полтавська, Харківська області) й окремих західних областях (Тернопільська, Закарпатська). Натомість кращі темпи відновлення ВРП демонструють західні, центральні та південні регіони. Що стосується останніх, то одним із головних факторів зростання їхньої економіки є переорієнтація туристичних потоків із тимчасово окупованої Автономної Республіки Крим (Додаток Т, табл. Т.1).

Регіон, як відкрита система, функціонує у тісній взаємодії із суб'єктами зовнішнього середовища. Тому питання інклюзивного розвитку охоплює не лише процеси, що відбувається у середині та обмежені адміністративно-територіальними кордонами. Питання інклюзії для економіки України та її регіонів полягає також у можливості використання переваг інтеграції та глобалізації для виходу на зовнішні ринки, розвитку власної експортно-імпортної діяльності, що дозволяє залучити суб'єктів економічних відносин регіонів України до світових економічних процесів.

Показники експорту товарів свідчать про стійке підвищення зовнішньоекономічної активності регіонів України у 2015–2018 рр.. Найвищі темпи зростання експорту товарів та відповідно сприятливі передумови для інклюзивного розвитку за показником зовнішньоекономічної діяльності наявні в Івано-Франківській області – за чотири роки обсяг експорту в області зріс на 134,8 %. Швидкими темпами нарощували зовнішньоторгівельну діяльність також Черкаська, Чернівецька та Вінницька області. Це свідчить про сприятливе бізнес середовище та активну діяльність економічних суб'єктів у цих регіонах (Додаток Т, табл. Т.2, Т.3).

Загалом, у 2015–2016 рр. вищі темпи зростання експорту товарів демонстрували західні й центральні регіони, тоді як пасивність східних регіонів України пояснюється наявністю історичних торгівельних зв'язків із Російською Федерацією та складною ситуацією, що склалась на сьогодні (рис. 4.2).

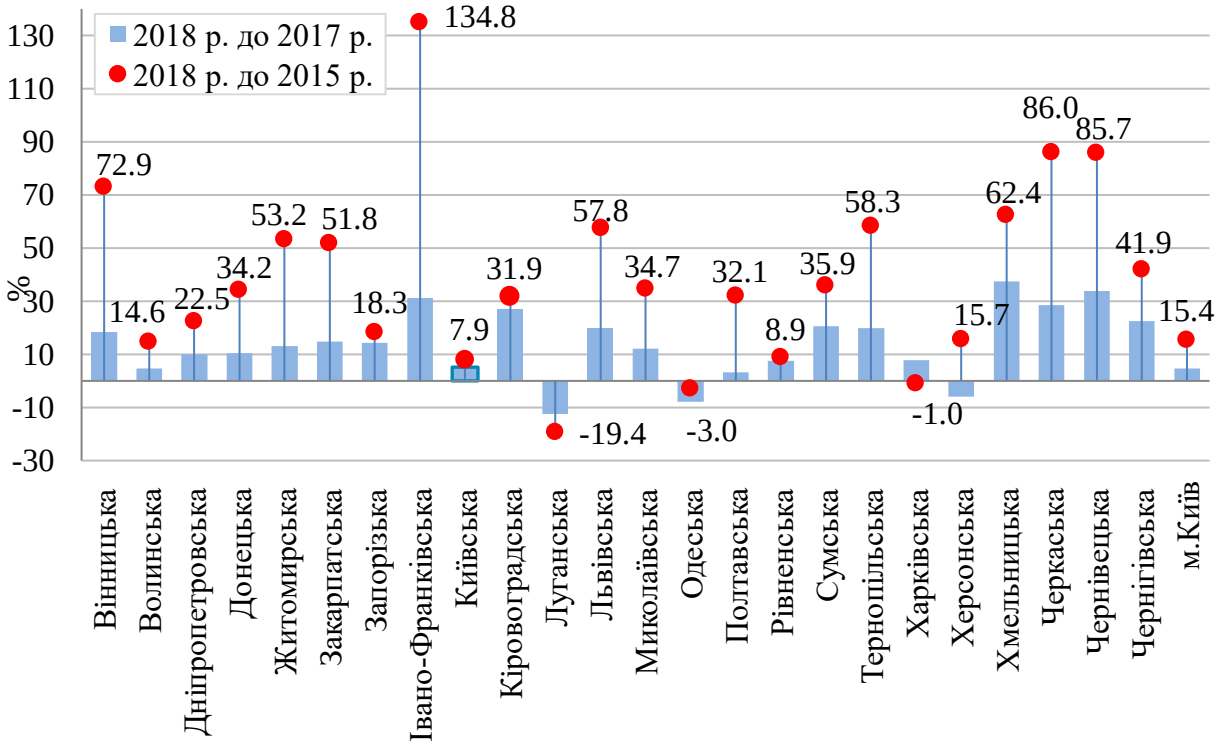

Рис. 4.2. *Темпи приросту обсягу експорту товарів в регіонах України у 2108 р., %*

** Складено автором за даними [83].*

Однак у 2017–2018 рр. ситуація дещо змінилась, так найвищі темпи нарощування обсягів експорту у 2018 р. показали Хмельницька. Чернівецька та Івано-Франківська області. Водночас у 10 регіонах, серед яких як східні, так і центральні та західні регіони (Донецька, Харківська, Рівненська, Київська, м. Київ, Волинська, Полтавська), зростання експорту відбувалося повільніше, ніж у середньому по країні. У трьох регіонах (Херсонська, Одеська, Луганська) показники приросту були від'ємними. Зовнішньоекономічна діяльність є перспективним напрямком розвитку внутрішніх економік регіонів та джерелом зростання доходів населення. Для досягнення цілей інклюзивного зростання важливо здійснювати політику підтримки та стимулювання її розвитку, пошуку шляхів налагодження зовнішньої співпраці та входу на нові ринки.

В останні роки змінилася географічна структура зовнішньої торгівлі регіонів. Відбувається переорієнтація експорту товарів і послуг з країн СНД на держави ЄС, Азії та Африки.

Індекс капітальних інвестицій мав тенденцію до зростання протягом 2015–2018 рр. практично у всіх регіонах України (Додаток Т,

табл. Т.4). Це свідчить про збільшення суб'єктами господарювання обсягів інвестування грошових коштів у матеріальні та нематеріальні активи. Обчислені показники вказують на тенденцію, що найбільші обсяги капітальних інвестицій здійснено в економіку західних і південних областей (Додаток Т, табл. Т.5).

Кількість активних підприємств є своєрідним мірилом ділової активності в регіоні. Історично найбільша чисельність активних підприємств присутня в м. Києві, Дніпропетровській, Одеській, Львівській, Харківській, Донецькій областях (рис. 4.3).

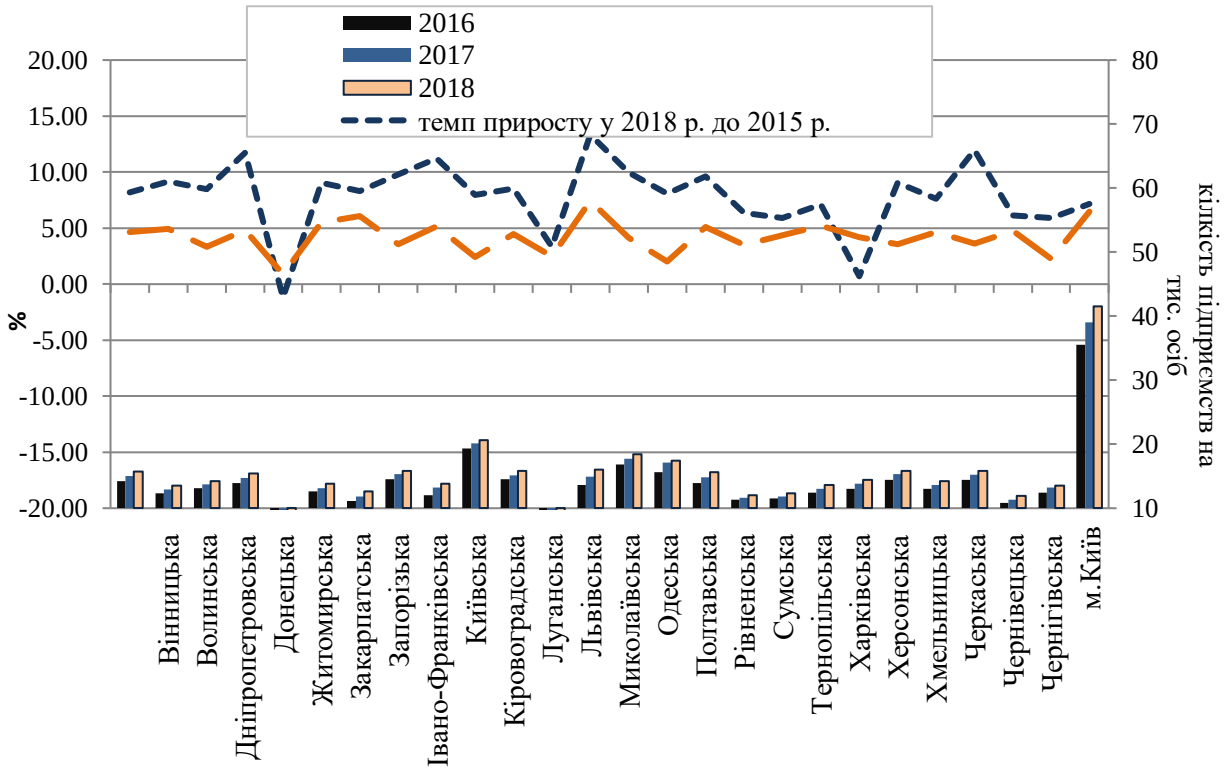

Рис. 4.3. *Зміна кількості активних підприємств у розрахунку на тисячу осіб у регіонах України у 2015–2018 рр.*

** Складено автором за даними [83].*

Інклюзивність розвитку регіону відображає рівень *продуктивної зайнятості* його населення (Додаток Т, табл. Т.6). Протягом 2015–2017 рр. кількість зайнятого населення зменшувалася по всій Україні, що стало наслідком припинення роботи підприємств на непідконтрольних територіях, закриття або зменшення обсягів діяльності суб'єктами господарювання у зв'язку з військовими діями, масового виїзду населення України на постійні й тимчасові роботи за

кордон через неприйнятно низький рівень заробітної плати в Україні. Однак у 2018 р., як свідчать дані, негативну тенденцію вдалося перервати й по країні в цілому спостерігалося незначне підвищення кількості зайнятих осіб, що стало однією з причин зменшення *темпів росту вакансій* у цьому ж році (Додаток Т, табл. Т.7).

Характерним є те, що протягом дослідженого періоду найбільше зниження кількості активних підприємств відбувалось у Харківській, Донецькій та Луганській областях (Додаток Т, табл. Т.8, Т.9).

Забезпечення інклюзивного розвитку регіонів за умов децентралізації особливо актуалізує питання залучення до *процесів розвитку сільського населення*. Трудові ресурси на селі, переважно, складаються з місцевого населення, тому встановлюється залежність між продуктивністю праці в сільському господарстві, кількістю і якістю виробленої продукції та рівнем добробуту селян. Проблеми аграрної сфери відображаються на нерівномірних темпах зростання обсягів сільськогосподарського виробництва як по країні в цілому, так і у розрізі окремих її регіонів (Додаток Т, табл. Т.10).

Обсяги виробництва сільськогосподарської продукції залежать від продуктивності землі, капіталу та трудових ресурсів. Розвиток сільського господарського виробництва можливий лише з урахуванням регіональних особливостей, специфіки розвитку місцевого населення та *продуктивності сільськогосподарського виробництва*. Слід відмітити підвищення показників продуктивності праці у с/г виробництві (табл. 4.1).

Продуктивності праці визначається її складовими елементами, основними з яких є інтенсивність праці та продуктивна сила праці. Інтенсивність праці, відповідно до принципів інклюзивності, повинна відповідати рівню, за якого забезпечується використання матеріально-технічного прогресу в процесі виробництва та дотримуються відповідні умови відпочинку, побуту та саморозвитку, зокрема, для сільських жителів. Зростання продуктивної сили праці забезпечується включенням населення до продуктивної діяльності, підвищенням рівня кваліфікації працівників, впровадженням у виробництво досягнень науково-технічного прогресу. Варто зауважити, що в галузі сільського

господарства України рівень освіти персоналу аграрних підприємств достатньо низький – тільки 15 % зайнятих мають базову вищу освіту, а 12% – повну вищу освіту [35, с. 27], що підтверджує наявність проблеми виключення сільських територій від загальних процесів соціально-економічного розвитку та необхідність активізації інклюзивного зростання.

Таблиця 4.1

Продуктивність праці у с/г виробництві, млн грн на особу

Регіони	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
Україна	**68,8**	**81,3**	**83,4**	**88,8**	**87,1**	**91,4**
Вінницька	76,9	96,9	87,6	103,6	100,3	105,2
Волинська	53,3	70,3	72,1	82,4	101,1	95,4
Дніпропетровська	142,3	134,1	129,9	141,4	143,0	145,2
Донецька	54,5	51,3	106,4	118,1	122,1	108,2
Житомирська	99,2	115,1	107,4	127,8	133,0	143,2
Закарпатська	31,4	33,3	31,8	31,6	31,9	32,8
Запорізька	70,6	75,4	83,8	81,2	81,5	68,1
Івано-Франківська	35,6	38,4	35,6	36,2	37,2	36,3
Київська	282,2	327,7	287,1	329,3	304,9	370,4
Кіровоградська	86,0	103,7	100,6	116,4	97,8	114,5
Луганська	49,7	43,4	106,5	126,1	119,1	118,3
Львівська	40,2	49,1	49,0	48,3	51,3	52,8
Миколаївська	68,2	65,3	62,8	70,1	64,4	65,6
Одеська	65,9	67,7	63,4	71,6	74,5	72,7
Полтавська	124,7	128,7	139,1	142,7	113,7	141,0
Рівненська	70,4	81,4	74,4	78,6	87,2	83,7
Сумська	84,3	95,1	95,1	91,1	89,7	97,4
Тернопільська	54,3	70,5	64,2	64,1	80,0	76,6
Харківська	84,8	92,6	90,7	93,4	81,9	86,7
Херсонська	66,2	78,4	84,1	86,2	82,8	82,5
Хмельницька	70,7	96,2	87,0	91,6	97,5	100,1
Черкаська	95,6	105,1	101,5	101,8	91,5	111,1
Чернівецька	42,1	45,6	42,0	39,6	40,8	42,6
Чернігівська	74,9	95,4	92,8	104,6	100,9	111,7

** Розраховано автором за даними [83].*

У процесі ефективного використання робочої сили особливе значення має матеріальне стимулювання праці. Інклюзивний розвиток аграрного сектора економіки України можливий за рахунок інтенсифікації виробництва, впровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу, а також гідного рівня оплати сільської праці. Водночас аналіз динаміки продуктивності праці та середньомісячної заробітної плати в сільськогосподарських підприємствах виявляє стійку негативну тенденцію до зростання випереджаючими темпами заробітної плати порівняно з темпами росту продуктивності праці (рис. 4.4). Такий дисбаланс свідчить про хибний механізм формування оплати праці у галузі сільського господарства, який не залежить від результатів праці.

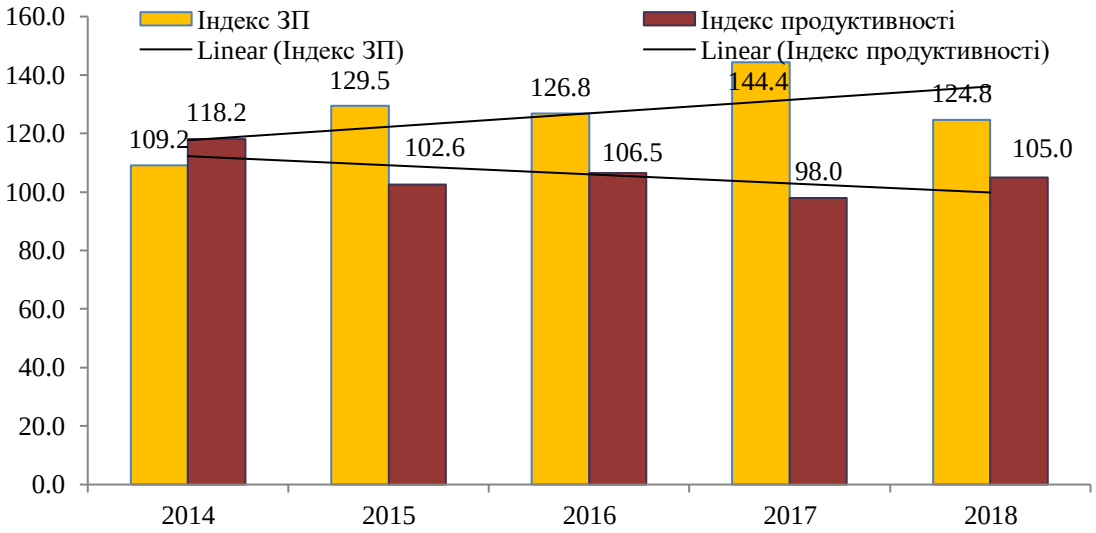

Рис. 4.4. *Динаміка продуктивності праці та середньомісячної заробітної плати у сільському господарстві у 2014–2018 рр.*

** Складено автором за даними [83].*

Інклюзивність розвитку сільських територій полягає у зменшенні нерівності у доходах та можливостях особистісного розвитку для сільських жителів, які проживаючи осторонь від великих центрів розвитку, знаходяться у невигідних умовах, тому для них це питання стоїть особливо гостро.

Підвищення продуктивності праці та середньомісячної заробітної плати у сільському господарстві – це одні з ключових факторів, що

визначають рівень доходів на одну особу та зростання добробуту населення сільських територій на сьогодні. Однак в подальшому варто диверсифікувати діяльність сільських територій, стимулюючи підприємницьку активність сільського населення, розвиваючи інфраструктуру. Погоджуючись і думкою Афендікової Н. О. [8] вважаємо, що сільське господарство в Україні має величезний і досі нереалізований виробничий потенціал. При цьому значна роль в його освоєнні і пристосованості до сучасних умов господарювання належить суб'єктам малого підприємництва, які є основою стабільної сільської економіки. Сільське підприємництво являє собою специфічну економічну діяльність, яке здійснюється підприємцем завдяки своїм організаторським здібностям за допомогою постійного комбінування факторів виробництва і спрямовану на ефективне використання природних ресурсів з урахуванням природнокліматичних і господарських ризиків, які впливають на розвиток, як об'єкта, так і суб'єкта підприємництва, з метою отримання найвищих соціально-економічних результатів забезпечення інклюзивного розвитку сільського господарства.

Інклюзивний розвиток регіональної та місцевої інфраструктури, стан якої подекуди можна оцінити як катастрофічний, впровадження інноваційних механізмів реалізації ефективної моделі соціально-економічного розвитку, підвищення якості публічних послуг та реалізація інших пріоритетів інклюзивного розвитку в умовах фінансової децентралізації нереально досягнути без мобілізації усіх фінансових, трудових, інтелектуальних та інших ресурсів регіону в цілому. Використання лише обмежених бюджетних коштів не дозволяє органам влади здійснювати проекти, які орієнтовані на досягнення цілей інклюзивного розвитку.

У контексті цього важливим для активізації інклюзивного розвитку регіону є налагодження *публічно-приватного партнерства.* Інститут публічно-приватного партнерства забезпечує об'єднання фінансових, матеріальних, організаційних, людських, інтелектуальних, інформаційних, ін. ресурсів регіону в цілях вирішення назрілих проблем його розвитку [181, с. 17–52]. В Україні інститут публічно-приватного

партнерства перебуває на стадії розвитку, супроводжуючись рядом проблем як суб'єктивного характеру, так і відсутністю необхідного нормативно-інституційного забезпечення, наслідком чого є досить низька інтенсивність реалізації проектів в регіонах (Додаток Т, табл. Т.12). Згідно даних, оприлюднених державною службою статистики, за кількістю укладених угоди публічно-приватного партнерства лідирує Полтавська область (рис. 4.5).

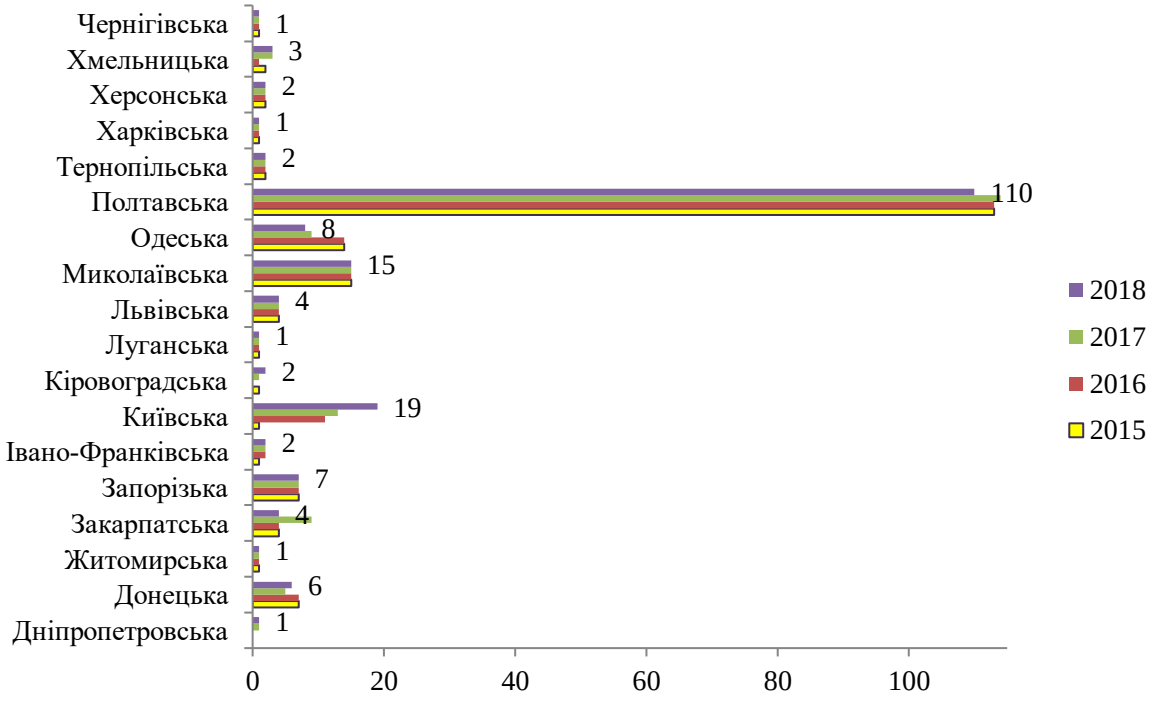

Рис. 4.5. *Кількість проектів публічно-приватного партнерства в регіонах*

**Побудовано автором на основі даних [83].*

Відповідно до запропонованої у розділі 2 роботи методики оцінки інклюзивного розвитку регіону та показників, що дозволяють встановити рівень досягнення визначених орієнтирів, розрахований показник економічного зростання ($I_{ер}$). Вихідні показники та їх нормовані значення, які покладено в основу розрахунку індексу економічного зростання, як складової частини інклюзивного розвитку, представлено у Додатку Т. Результати обчислень відображено у табл. 4.2. При здійснені оцінки економічного складника інклюзивного зростання враховані індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту; обсяг експорту на одну особу; рівень зайнятості населення

віком 15–70 років; кількість активних підприємств; кількість зайнятих працівників у суб'єктів середнього та малого підприємництва; продуктивність праці в сільському господарстві; індекс сільськогосподарського виробництва; обсяг капітальних інвестицій. Уніфіковані дані наведені в додатку У.

Таблиця 4.2

Показник економічного зростання регіонів України

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Середнє	Середнє за період реформи (2015–2018 рр.)
Вінницька	0,314	0,402	0,418	0,376	0,361	0,431	0,384	0,397
Волинська	0,185	0,345	0,369	0,217	0,347	0,228	0,282	0,290
Дніпропетровська	0,485	0,484	0,605	0,357	0,532	0,435	0,483	0,482
Донецька	0,271	0,203	0,139	0,184	0,283	0,132	0,202	0,184
Житомирська	0,234	0,372	0,384	0,350	0,438	0,424	0,367	0,399
Закарпатська	0,173	0,335	0,377	0,138	0,350	0,324	0,283	0,297
Запорізька	0,400	0,423	0,517	0,251	0,425	0,266	0,380	0,365
Ів.-Франківська	0,092	0,309	0,353	0,167	0,386	0,320	0,271	0,307
Київська	0,349	0,571	0,597	0,542	0,581	0,660	0,550	0,595
Кіровоградська	0,393	0,334	0,386	0,289	0,268	0,420	0,348	0,341
Луганська	0,166	0,048	0,147	0,409	0,174	0,224	0,195	0,238
Львівська	0,166	0,345	0,392	0,212	0,419	0,362	0,316	0,346
Миколаївська	0,435	0,366	0,503	0,387	0,386	0,411	0,415	0,422
Одеська	0,423	0,354	0,440	0,342	0,419	0,263	0,374	0,366
Полтавська	0,307	0,384	0,478	0,257	0,306	0,492	0,371	0,383
Рівненська	0,169	0,362	0,394	0,219	0,376	0,211	0,289	0,300
Сумська	0,277	0,384	0,398	0,211	0,377	0,369	0,336	0,339
Тернопільська	0,092	0,350	0,290	0,146	0,377	0,210	0,244	0,256
Харківська	0,314	0,404	0,451	0,316	0,378	0,335	0,366	0,370
Херсонська	0,254	0,351	0,429	0,235	0,362	0,227	0,310	0,313
Хмельницька	0,165	0,383	0,318	0,257	0,445	0,240	0,301	0,315
Черкаська	0,237	0,336	0,419	0,242	0,308	0,462	0,334	0,358
Чернівецька	0,161	0,293	0,318	0,146	0,358	0,293	0,262	0,279
Чернігівська	0,177	0,381	0,406	0,234	0,412	0,374	0,331	0,356
м. Київ	0,834	0,925	0,920	0,856	0,911	0,912	0,893	0,900

** Розраховано автором.*

Найдинамічніше протягом досліджуваного періоду розвивалася економіка м. Києва, а також Київської, Миколаївської та

Дніпропетровської областей. Водночас, окрім Луганської та Донецької областей, ситуація в яких зумовлена складною політичною ситуацією, низький рівень економічної складової інклюзивного розвитку притаманний Рівненській, Чернівецькій, Тернопільській і Херсонській областям (рис. 4.6).

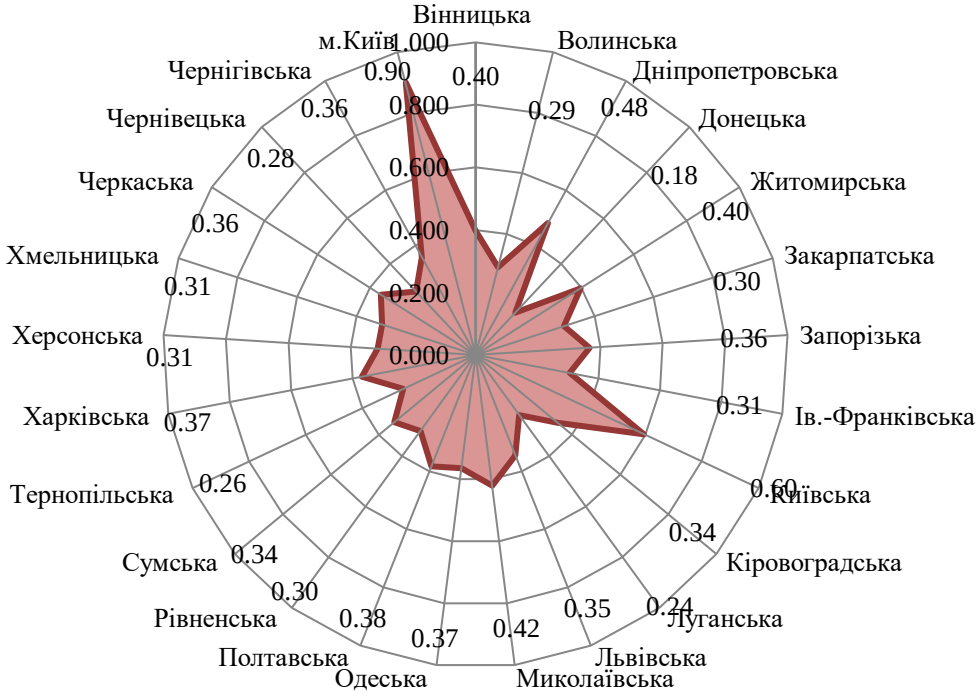

Рис. 4.6. *Асиметрія економічного зростання регіонів України за період фінансової децентралізації 2015–2018 рр.*

* *Побудовано автором.*

Серед причин можна назвати сільськогосподарську орієнтацію господарства цих регіонів, відносно низьку економічну активність населення та міграцію робочої сили за кордон.

Репрезентаційними показниками інклюзивного розвитку, що відображають рівень *соціальної стабільності* є розмір доходів населення та їх диференціація – як вертикальна (між різними верствами населення), так і горизонтальна (їх регіональна нерівномірність).

За результатами оцінки домогосподарств найбіднішими вважають себе жителі Івано-Франківської й Черкаської областей, де 99,3 % та 99,1 %, відповідно, віднесли себе до категорії незаможних (рис. 4.7).

Інклюзивний розвиток регіону не можливий без постійного

зростання доходів населення, однак реальне зростання доходів населення стримувалось інфляційним фактором, що мав вплив на більшість показників росту доходів населення.

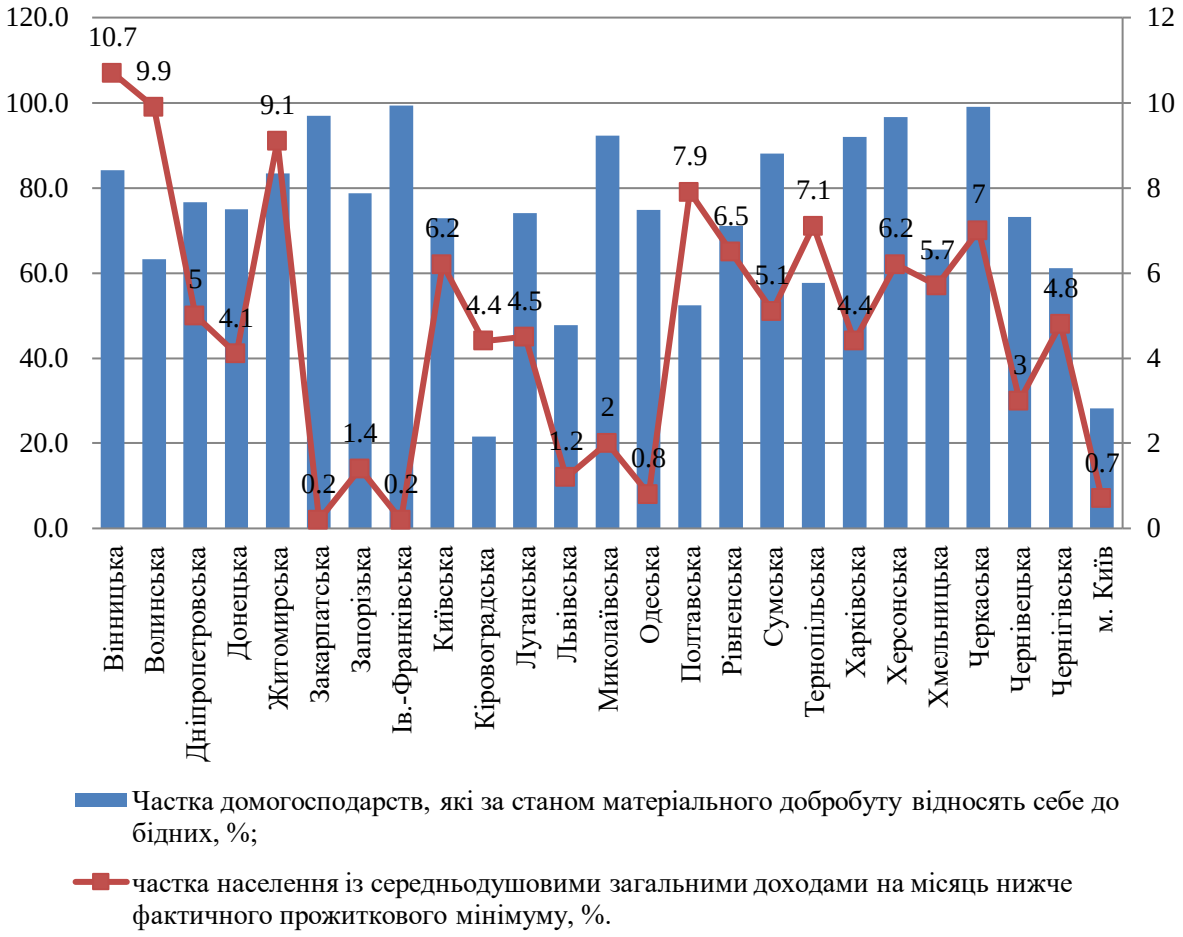

Рис. 4.7. *Розподіл домогосподарств, які за оцінкою матеріального добробуту відносять себе до бідних, станом на 2019 р., %*

**Складено автором за даними [83].*

Зниження рівня цін визначено одним із показників досягнення цілей інклюзивного розвитку. Аналіз динаміки *індексу споживчих цін* за період дослідження свідчить, що лише у 2013 р. у більшості регіонів та в Україні загалом спостерігалось зниження рівня цін, тоді як у подальшому відбувалась лише зростаюча динаміка. Особливо негативною була ситуація у 2015 р. (Додаток У, табл. У.1).

Вивчення змін рівня доходів населення дозволяє виявити, наскільки ефективно держава вирішує проблеми у соціально-трудовій сфері та забезпечує належний рівень життя і розвитку своїх громадян.

Доходи населення відзначаються високою міжрегіональною диференціацією (Додаток У, табл. У.2, У.3). Рівень доходів у м. Києва, де їх розмір був найбільшим, перевищував доходи населення в інших регіонах у середньому вдвічі, однак позитивною є динаміка скорочення такої диференціації, починаючи з 2016 р. Найнижчий показник доходів спостерігаємо в Луганській, Донецькій та Закарпатській областях, населення яких у 3,5–7 разів бідніше, ніж жителі в м. Києві (рис. 4.8).

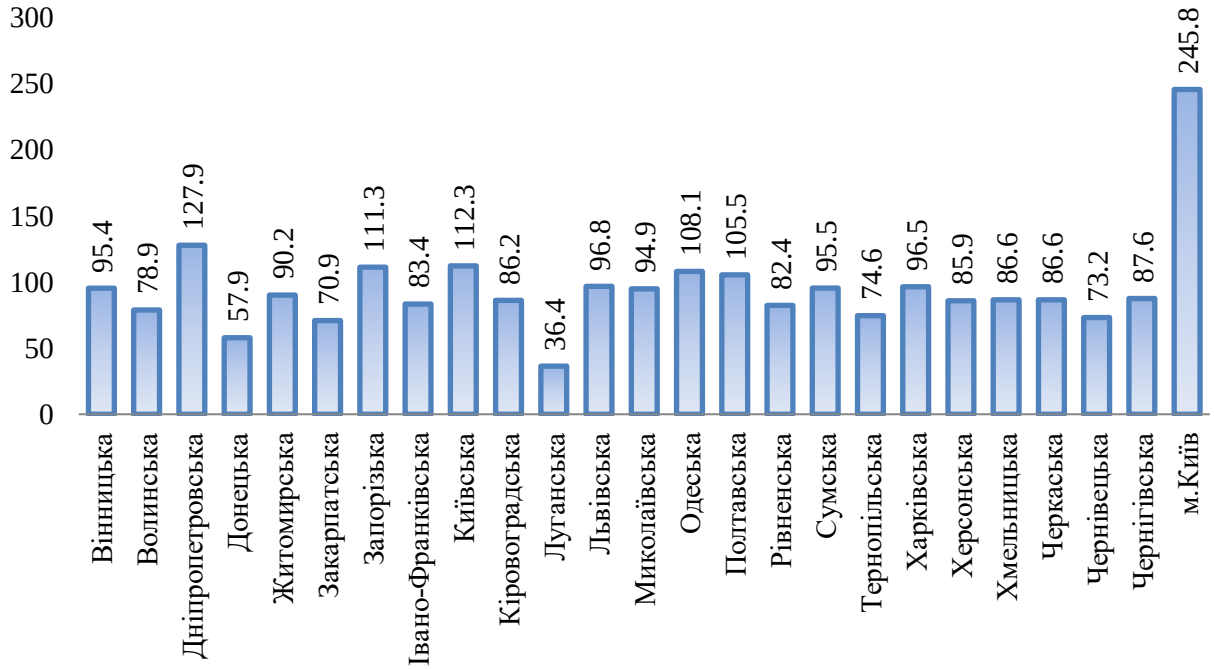

Рис. 4.8. *Частка регіону в загальному обсязі наявного доходу в розрахунку на одну особу, відсотків до середнього рівня по Україні в 2018 р.*

**Складено автором за даними [83].*

Загалом можна констатувати зростання середнього *коефіцієнту диференціації доходів населення* у різних регіонах країни (Додаток У, табл. У.4). Саме в областях з превалюючим розвитком промислового потенціалу та високою концентрацією фінансового капіталу спостерігаються найвищі значення розриву у зазначених показниках (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Коефіцієнти диференціації доходів населення у розрахунку на одну особу

Регіони	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік
Середнє по Україні	2,42	2,63	2,80	2,95	2,99	2,92
Вінницька	2,43	2,68	2,58	2,64	2,60	2,57
Волинська	2,82	3,11	3,06	3,07	3,07	3,04
Дніпропетровська	1,84	1,96	1,95	2,08	2,06	1,94
Донецька	1,80	2,39	3,58	4,41	4,68	4,43
Житомирська	2,58	2,84	2,75	2,80	2,77	2,71
Закарпатська	3,11	3,61	3,41	3,44	3,49	3,49
Запорізька	1,97	2,08	2,11	2,12	2,18	2,08
Ів.-Франківська	2,66	3,08	2,88	2,91	2,91	2,92
Київська	2,04	2,20	2,25	2,30	2,33	2,22
Кіровоградська	2,58	2,86	2,79	2,82	2,80	2,77
Луганська	2,18	3,17	4,89	6,69	7,20	6,85
Львівська	2,41	2,66	2,59	2,61	2,63	2,54
Миколаївська	2,34	2,67	2,61	2,64	2,61	2,54
Одеська	2,18	2,59	2,36	2,36	2,36	2,31
Полтавська	2,20	2,39	2,39	2,43	2,43	2,34
Рівненська	2,64	2,88	2,86	2,95	2,93	2,96
Сумська	2,37	2,62	2,50	2,56	2,58	2,52
Тернопільська	2,94	3,41	3,18	3,27	3,27	3,24
Харківська	2,14	2,39	2,38	2,42	2,44	2,35
Херсонська	2,57	3,03	2,74	2,80	2,84	2,82
Хмельницька	2,45	2,76	2,61	2,68	2,71	2,69
Черкаська	2,58	2,88	2,84	2,85	2,82	2,81
Чернівецька	2,87	3,39	3,20	3,25	3,26	3,29
Чернігівська	2,37	2,72	2,69	2,78	2,78	2,77
м. Київ	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00

**Джерело: [83].*

Коефіцієнт диверсифікації доходів показує у скільки разів максимальний серед регіонів України дохід на одну особу перевищував аналогічний показник у конкретному регіоні. Із наведених у табл. даних видно, що за весь період найбільші доходи були у населення м. Києва (Кдд=1), тоді як у 2018 р. доходи в розрахунку на одну особу були найнижчими у Луганській та Донецькій областях (відповідно у 6,85 разів та 4,43 рази менше ніж у м. Києві). Чим менше значення розрахованого коефіцієнта – тим нижчий рівень диверсифікації доходів.

Для України характерна суттєва різниця в оплаті праці в західних

областях, промислово розвинутих східних регіонах і м. Києві. Розглядаючи *динаміку середньомісячної заробітної плати* можна відзначити, що найвищий її рівень спостерігався у м. Києві – від 5007 грн у 2013 р. до 13 542 грн у 2018 р., що майже вдвічі перевищувало показники в Тернопільській області, де рівень оплати праці був найнижчим. Найбільшими є відмінності у величинах середньомісячної заробітної плати працівників у регіонах з високим рівнем соціально-економічного розвитку та у м. Києві (Додаток У, табл. У. 5).

Водночас, як свідчать проаналізовані дані, цей розрив поступово скорочується (Додаток У, табл. У.6). Якщо у 2015 р. співвідношення середньої заробітної плати м. Києва (найвища заробітна плата в Україні) та Тернопільської області (найнижча заробітна плата в Україні) становило 2,25, то в 2017 р. – 2,00. Такі зміни були зумовлені підвищення мінімальної заробітної плати у 2017 р. Зниження рівня диференціації відповідає цілям інклюзивного розвитку (рис. 4.9).

Рис. 4.9. *Диференціація середньомісячної заробітної плати у регіонах із найвищим та найнижчим її рівнем*

**Складено на основі [83].*

Аналізуючи весь період, можна відмітити, що найгірша ситуація складалась у 2015 р., коли *індекс реальної заробітної плати*

катастрофічно впав по всіх регіонах (у середньому по Україні 79,8 %) у зв'язку із початком військових дій на Сході країни (Додаток У, табл. У.7). У 2016 р. реальна заробітна плата в Україні стабільно зростала, причому найвищі показники зафіксовано в західних областях. У 2018 р. заробітна плата, хоч і продовжувала зростати, однак меншими темпами, про що свідчить динаміка індексу реальної заробітної плати (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Індекс реальної зарплати

у % до відповідного періоду попереднього року

Регіон	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Україна	**108,2**	**93,5**	**79,8**	**109**	**119,1**	**112,5**
Вінницька	110	94,9	81,3	111,9	128,7	115,5
Волинська	111	93,5	78,9	109	125,5	112,7
Дніпропетровська	106,7	97,1	78,8	102,3	119,1	115,8
Донецька	106,3	89,42	89,6	103,5	111,2	110,2
Житомирська	109,6	95,7	76,9	109,6	126,6	114,5
Закарпатська	109,4	95,6	80	112,6	129,2	112,5
Запорізька	108,1	96,6	80,8	107,3	116,8	114,8
Івано-Франківська	106,6	95,2	77,7	109,7	126,1	112,5
Київська	107,2	91,8	78	112,1	119,5	113,8
Кіровоградська	109	94,8	78,8	107,1	125,6	112,5
Луганська	107,6	86,42	71,7	118	111,7	111,9
Львівська	109,2	93,3	79,4	110,3	123,6	112,7
Миколаївська	109,8	95,8	78,9	108,3	118,4	110,3
Одеська	109,3	93,2	80,6	108,1	116,6	110,5
Полтавська	106,1	94,9	78,8	106,1	122,5	115,9
Рівненська	111,5	93,9	76,7	107,1	119,4	111,6
Сумська	109,5	94,8	78,4	104,3	124,3	110,6
Тернопільська	109,3	95,1	77,2	109,8	129,5	113,7
Харківська	109,3	93,9	77,3	106,2	119,6	110,1
Херсонська	109,4	94,5	78,3	112,7	123,3	109,5
Хмельницька	109,6	96,8	77,8	106,9	128	111,8
Черкаська	107,9	93,7	78,2	109,7	124,8	111,4
Чернівецька	108	93,2	78,1	112,1	129,1	112,7
Чернігівська	110	94,9	78,7	107	122	111,7
м. Київ	107,8	94,5	84,2	114,3	111,3	110,2

**Складено автором на основі [83].*

У сучасних умовах ринкового механізму та структурних змін в економіці трансформації зазнала структура формування доходів населення, що виступають основним індикатором вимірювання

економічної нерівності та показником добробуту. Аналізуючи структуру доходів можна відмітити, що найбільшу питому вагу становить оплата праці (рис. 4.10.).

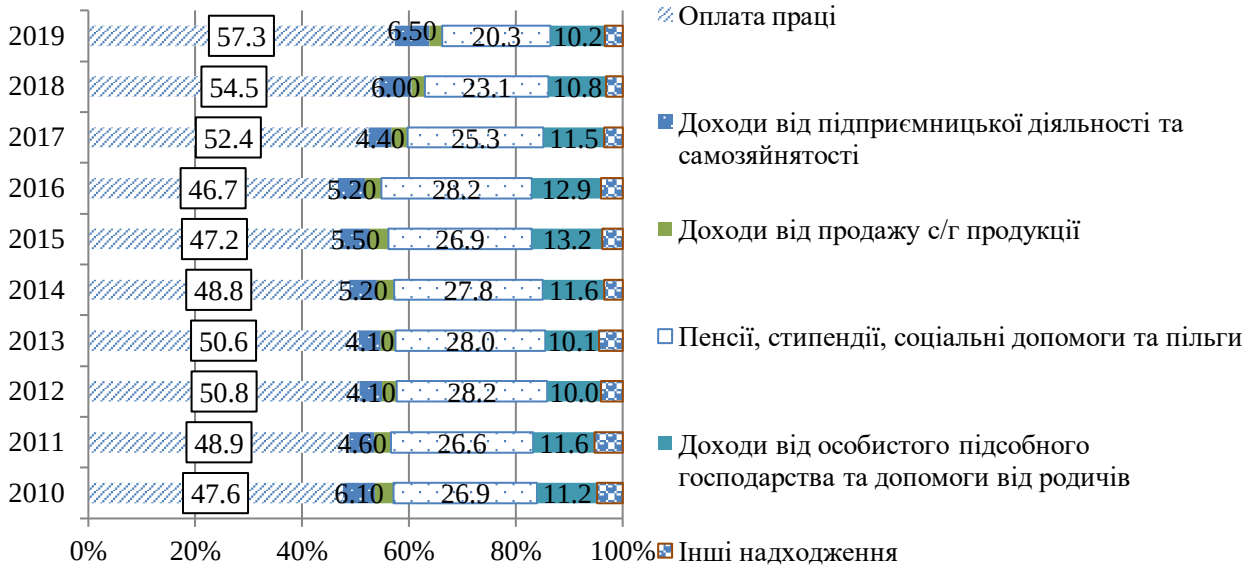

Рис. 4.10. *Структура доходів домогосподарств України у 2010–2019 рр.*

**Побудовано за даними [83].*

В Україні питома вага заробітної плати в загальних доходах коливалась у межах 46,7–57,3 %, в той час як у Великобританії її частка становить 65 %, Німеччині – 64 %, Італії – 52 %, США – 53 %, Франції – 58 %, Японії – 69 % [24, с. 224–230]. Наведені дані показують, що в Україні мотивуючий вплив заробітної плати на трудову орієнтацію та поведінку працівників досить низький, оскільки незначна її питома вага в сукупних доходах не стимулює населення підвищувати власну кваліфікацію та ефективність праці, не сприяє зростанню продуктивної зайнятості. Водночас значна частка державних трансфертів свідчить не стільки про соціальну захищеність, скільки є проблемою утриманської позиції державної політики доходів. Неефективний механізм регулювання доходів населення, низка цінність праці та несприятливі умови розвитку підприємницької активності ще раз доводять критичний стан соціально-економічної ситуації в країні та поширення бідності.

Вивчення тенденцій зміни доходів населення підтверджує нагальну необхідність вжиття радикальних заходів, які дадуть змогу

знизити рівень бідності, забезпечити соціальну підтримку населення, сповільнити ріст цін на продукти, проводити політику оплати праці на засадах рівності та справедливості, зменшити диференціацію населення за доходами, досягти гендерної рівності.

Скорочення нерівності, як ціль інклюзивного розвитку, торкається питань справедливого розподілу доходів серед населення не залежно від статі, інвалідності, раси, етносу, релігії.

Отже, наведені дані підтверджують, що в регіонах і країні загалом склалася досить нестабільна ситуація. Кризовий стан економіки, низький рівень реальної заробітної плати та значні темпи інфляції не дають змоги вжити радикальних заходів для суттєвого підвищення як рівня доходів, так і рівня життя населення загалом.

Негативним явищем є стабільне зменшення *чисельності населення* в Україні, що відбувається як із природних, так і з міграційних причин. Приріст населення відбувався лише в м. Києві та Київській області, найбільше скорочення характерне для східних областей України (Додаток У, табл. У.8).

У розрахунок показника соціальної стабільності, як складової частини інклюзивного розвитку регіону, включені дані щодо частки населення, яке відносить себе до бідних; темпів росту наявного доходу у розрахунку на одну особу; частки населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць нижче прожиткового мінімуму; індексу споживчих цін на продукти харчування; індексу ЗП; коефіцієнту диференціації ЗП за регіонами; співвідношення середнього розміру пенсії та середньої заробітної плати в економіці; коефіцієнтів диференціації доходів населення регіонів; частки регіону в загальному обсязі наявного доходу в розрахунку на одну особу; співвідношення середніх заробітних плат та пенсій жінок і чоловіків (Додаток У). Відібрані показники дають можливість об’єктивно оцінити рівень досягнення цілей інклюзивного розвитку щодо зниження бідності, сповільнення росту цін на продукти харчування, реалізації політики оплати праці на засадах рівності, зменшення диференціації доходів населення, забезпечення гендерної рівності та розширення прав жінок.

На основі нормованих значень наведених показників обчислено показник соціальної стабільності регіону (Іср). Результати відображено в табл. 4.5.

Таблиця 4.5

Показник соціальної стабільності регіонів України

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Середнє	Середнє за період реформи (2015–2018 рр.)
Вінницька	0,493	0,515	0,475	0,570	0,547	0,504	0,517	0,524
Волинська	0,475	0,429	0,408	0,481	0,555	0,426	0,462	0,468
Дніпропетровська	0,469	0,513	0,416	0,427	0,471	0,583	0,480	0,474
Донецька	0,406	0,395	0,361	0,225	0,273	0,239	0,316	0,274
Житомирська	0,507	0,510	0,406	0,489	0,567	0,476	0,493	0,485
Закарпатська	0,395	0,431	0,389	0,476	0,563	0,330	0,431	0,439
Запорізька	0,484	0,480	0,455	0,429	0,433	0,516	0,466	0,458
Ів.-Франківська	0,321	0,442	0,402	0,495	0,570	0,438	0,445	0,476
Київська	0,446	0,420	0,450	0,447	0,469	0,468	0,450	0,459
Кіровоградська	0,547	0,515	0,496	0,517	0,585	0,551	0,535	0,537
Луганська	0,386	0,278	0,329	0,393	0,420	0,340	0,358	0,371
Львівська	0,496	0,440	0,389	0,512	0,600	0,531	0,495	0,508
Миколаївська	0,420	0,419	0,345	0,426	0,408	0,414	0,405	0,398
Одеська	0,468	0,419	0,428	0,486	0,473	0,477	0,458	0,466
Полтавська	0,465	0,523	0,448	0,433	0,542	0,558	0,495	0,495
Рівненська	0,456	0,377	0,372	0,395	0,446	0,377	0,404	0,397
Сумська	0,486	0,450	0,402	0,402	0,480	0,360	0,430	0,411
Тернопільська	0,445	0,456	0,386	0,476	0,580	0,510	0,475	0,488
Харківська	0,543	0,488	0,418	0,412	0,453	0,387	0,450	0,418
Херсонська	0,453	0,466	0,382	0,459	0,433	0,390	0,430	0,416
Хмельницька	0,475	0,465	0,405	0,476	0,582	0,432	0,473	0,474
Черкаська	0,434	0,438	0,412	0,442	0,501	0,379	0,434	0,433
Чернівецька	0,456	0,511	0,459	0,559	0,628	0,499	0,519	0,536
Чернігівська	0,551	0,464	0,440	0,479	0,528	0,478	0,490	0,481
м. Київ	0,672	0,717	0,745	0,707	0,538	0,732	0,685	0,680

* *Розраховано автором.*

Найвищі показники соціальної стабільності разом із м. Києвом і Київською областю продемонстрували західні області (Львівська, Чернівецька, Хмельницька), найнижчі – Донецька, Луганська, Чернігівська й Миколаївська області. Проведений аналіз засвідчив, що асиметрія соціального розвитку регіонів України також наявна, однак її рівень дещо нижчий, порівняно з економічним розвитком.

Лідерами лишаються м. Київ, Київська та Львівська області, де середній інтегральний показник соціального розвитку за період 2015–2018 рр. становив 0,63, 0,58 і 0,52 відповідно (рис. 4.11).

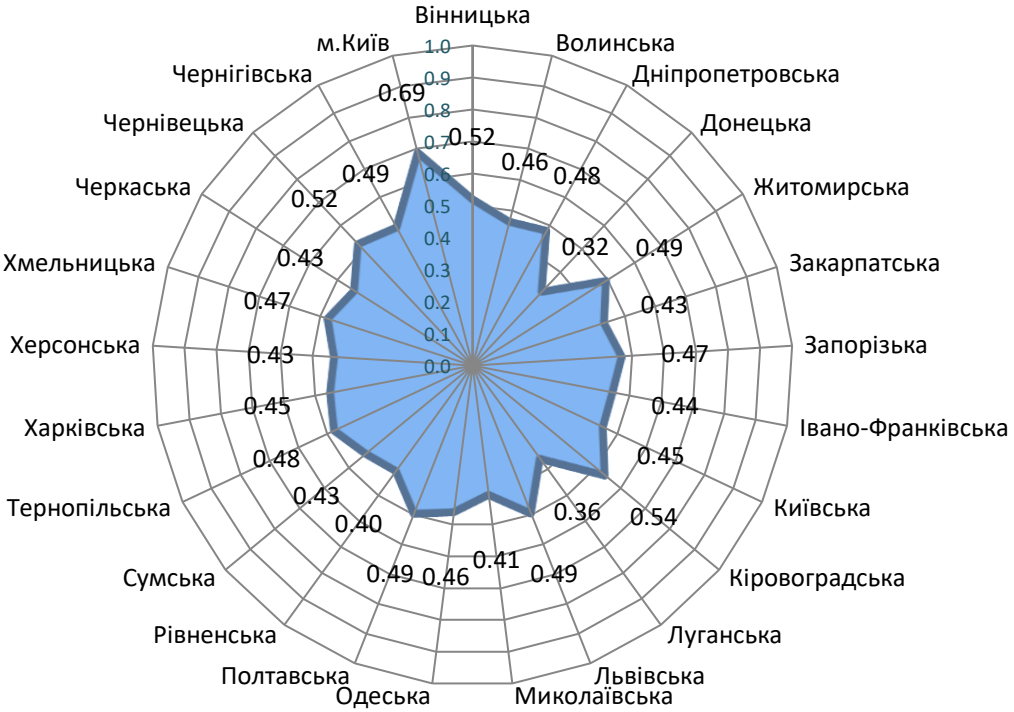

Рис. 4.1. *Асиметрія соціального розвитку регіонів України за період 2015–2018 рр.*

* *Побудовано автором.*

Стан інфраструктури є важливим чинником й одночасно результатом ефективного управління розвитком регіону, його інклюзивної спрямованості. Складові частини інфраструктурного комплексу створюють умови для повного використання трудового потенціалу та соціальної залученості з метою подолання бідності населення, підвищення доступності результатів соціально-економічного зростання для більшої частини населення і є головними елементами, що спроможні вивести нашу державу на новий рівень розвитку, забезпечивши його інклюзивність.

Серед показників розвитку інфраструктури потрібно відзначити темпи зростання введеного в експлуатацію житла, аналіз яких свідчить

про відсутність чіткої визначеної тенденції. Із початком фінансової децентралізації у 2015 р. відбувалося зростання ринку житлової нерухомості, однак, уже починаючи з 2016 р., ситуація змінилася на протилежну. Однією з причин зміни інтенсивності житлового будівництва можемо назвати довгий цикл між початком будівництва житла і його готовності до використання. Протягом дослідженого періоду лише в трьох регіонах простежено стабільне зростання кількості введеного в експлуатацію житла (Київській, Харківській та Волинській областях) (Додаток Ф, рис. Ф.1).

Індекс будівельної продукції практично у всіх регіонах у 2015 р. був меншим від одиниці, а у 2016–2017 рр. продемонстрував зростання (Додаток Ф, табл. Ф.1). Це свідчить про підвищення обсягів будівництва будівель, споруд, інженерних споруд після кризового 2015 р. Чітких територіальних відмінностей виконання будівельно-монтажних робіт у розрізі регіонів немає, окрім найнижчих показників у Донецькій і Луганській областях.

Інфраструктурною галуззю, від якої залежить доступ до центрів економічного зростання та соціальних об'єктів, ресурсів необхідних як для підприємницької діяльності, так і для особистісного розвитку, є *дорожньо-транспортне господарство*. Показниками, що характеризують ефективність її функціонування, є щільність доріг, вантажо- та пасажирооборот (Додаток Ф, табл. Ф. 2, Ф.3, Ф.4).

Важливим показником інклюзивного розвитку є *доступність послуг освіти* (Додаток Ф, табл. Ф.5–Ф.7). Кількість місць у загальноосвітніх навчальних закладах збільшувалася майже по всіх регіонах України. Найшвидші темпи приросту цього показника притаманні західним регіонам, а також Києву й Київській області. Утім, незважаючи на фактичне збільшення, проблема забезпечення дітей дошкільною освітою залишається актуальною в більшості обласних центрів (рис. 4.12).

Розвиток інфраструктури різних рівнів освітнього процесу відбувається з різною інтенсивністю. Так великі міста є центрами вищої освіти, тому кількість студентів у розрахунку на 1000 осіб населення є порівняно вищими.

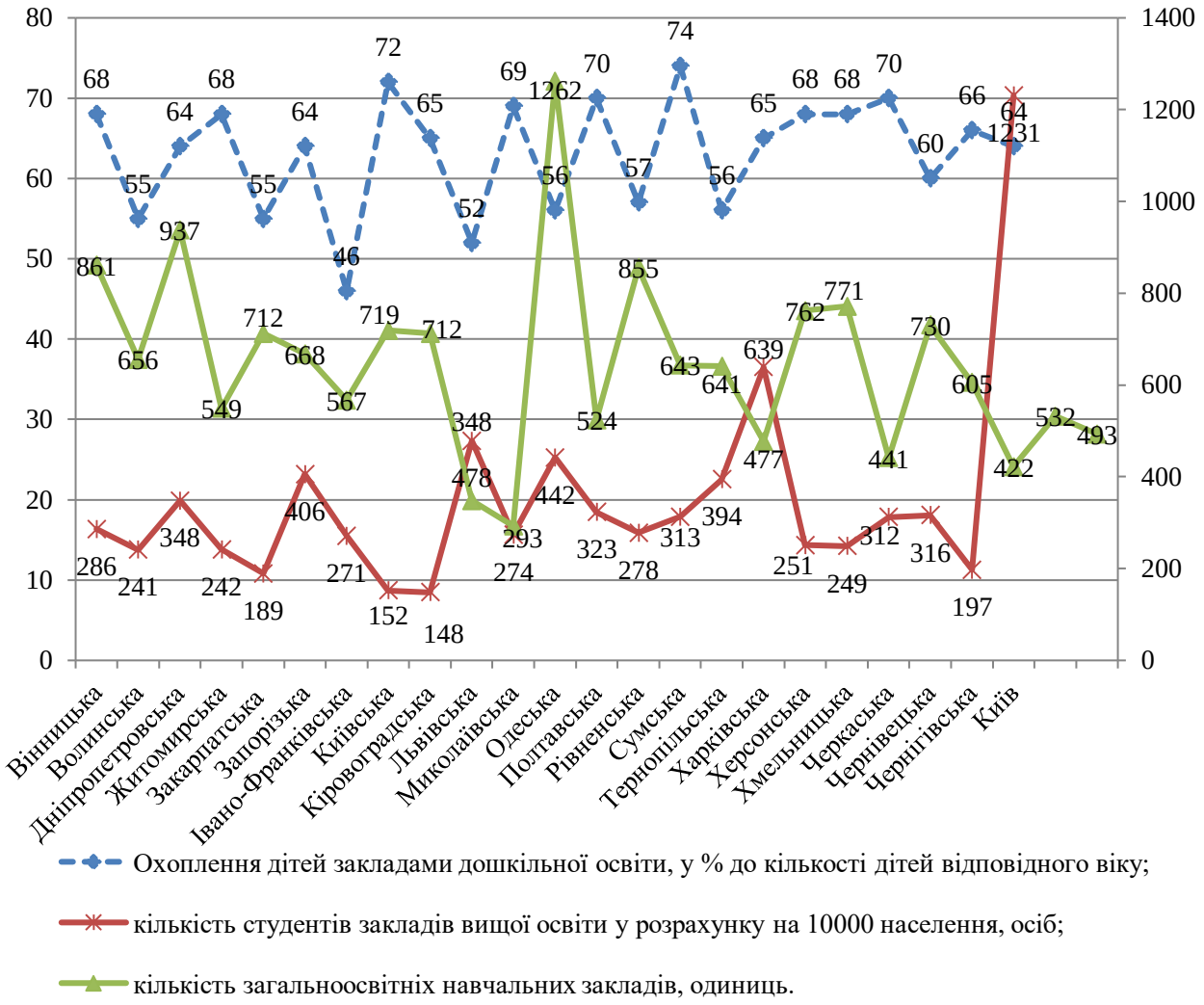

Рис. 4.12. *Стан розвитку освітньої інфраструктури у 2018 р.*
** Побудовано автором за даними [83].*

Оцінюючи інклюзивний розвиток через *доступність до послуг із охорони здоров'я* (Додаток Ф, табл. Ф.8, Ф.9). Відзначимо, що кількість закладів лікарняних і лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів у регіонах України поступово зростала, при чому найбільший ріст спостерігався у м. Києві. Указані зміни відбувалися внаслідок поширення приватних лікарських закладів, роль яких, на нашу думку, зростатиме й надалі у зв'язку з проведенням реформи охорони здоров'я.

Одним з індикаторів забезпечення доступності послуг соціальної сфери є частка домогосподарств, які потерпали від позбавлення через незабезпеченість населеного пункту своєчасними послугами швидкої медичної допомоги. У 2018 р. найменше значення цього показника

спостерігалося в Кіровоградській області (0,8 %). Найменш забезпеченими своєчасними послугами швидкої медичної допомоги виявились мешканці Закарпатської області (87,9 %) (табл. 4.6).

Таблиця 4.6

Кількість домогосподарств, які при потребі не отримали медичну допомогу,

відсотків до кількості домогосподарств, у яких хто-небудь із членів потребував медичної допомоги, придбання ліків та медичного приладдя

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Від усіх домогосподарств країни	22,2	20,6	29,3	23,1	29,7	21,0
Вінницька	48,1	47,8	70,6	68,0	84,2	84,2
Волинська	30,2	28,8	33,9	16,9	24,7	5,4
Дніпропетровська	22,4	13,2	28,8	21,3	21,6	11,6
Донецька	31,8	25	30,2	20,8	16,8	14,1
Житомирська	4,4	6,1	20,0	5,4	7,5	2,4
Закарпатська	96,4	95,3	94,3	97,7	95,1	87,9
Запорізька	23,8	26	37,4	36,7	37,8	33,5
Івано-Франківська	41,4	30,1	43,2	48,2	52,1	47,4
Київська	6,3	4,6	5,9	2,4	14,8	3,3
Кіровоградська	3,7	1,7	12,6	2,1	10,6	0,8
Луганська	12,6	16,9	9,6	9,2	6,3	8,1
Львівська	4,4	5,1	6,2	8,1	8,1	5,9
Миколаївська	36,9	29,2	48,8	29,7	42,0	20,9
Одеська	12,3	16,2	14,3	21,5	17,4	15,9
Полтавська	4	5,4	16,1	10,6	14,4	7,8
Рівненська	7,6	6,2	4,6	1,3	15,7	1,7
Сумська	38,2	42,3	54,0	59,1	55,4	50,3
Тернопільська	7,3	7,5	14,7	7,4	4,7	5,3
Харківська	31,8	24,4	33,5	18,0	42,7	18,9
Херсонська	12,3	13,7	29,6	29,6	44,7	43,6
Хмельницька	5,7	4,3	9,5	3,8	7,9	4,7
Черкаська	19,9	12,9	29,6	17,7	34,5	20,3
Чернівецька	7,7	2,8	3,1	3,5	10,2	13,1
Чернігівська	46,8	57,2	67,5	51,6	63,4	53,3
м. Київ	24,6	16,2	29,4	13,8	28,4	9,8

** Побудовано автором за даними [83].*

Забезпеченість лікарями у різних регіонах також суттєво відрізняється. Критичною є ситуація у Донецькі та Луганській областях. Поряд з тим кількість лікарів низькою є у Закарпатській,

Волинській, Житомирській, Черкаській, Чернігівській, Кіровоградській, Херсонській та Миколаївській областях, де показник коливався в межах 3,4-3,9 на тисячу осіб. У 11 регіонах значення цього показника перевищувало його середнє значення по країні (табл. 4.7).

Таблиця 4.7

Кількість лікарів на тисячу осіб

Регіони	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
від усіх домогосподарств країни	**4,8**	**4,1**	**4,3**	**4,4**	**4,4**	**4,4**
Вінницька	4,8	4,9	4,8	4,8	4,8	5,0
Волинська	3,7	3,7	3,8	3,8	3,8	3,8
Дніпропетровська	4,6	4,6	4,7	4,7	4,7	4,6
Донецька	4,2	1,3	1,3	1,4	1,4	1,4
Житомирська	3,7	3,8	3,8	3,8	3,8	3,8
Закарпатська	4,1	4,0	4,0	3,9	3,9	3,9
Запорізька	4,7	4,7	4,8	5,0	4,9	5,0
Івано-Франківська	5,9	6,0	6,1	6,1	6,1	6,0
Київська	4,1	4,2	4,2	4,3	4,2	4,2
Кіровоградська	3,5	3,5	3,5	3,5	3,5	3,5
Луганська	4,1	0,9	1,0	1,0	1,0	1,0
Львівська	5,7	5,6	5,5	5,6	5,5	5,4
Миколаївська	3,5	3,5	3,4	3,4	3,4	3,4
Одеська	4,7	4,7	4,7	4,7	4,7	4,7
Полтавська	4,7	4,7	4,8	4,8	4,8	4,8
Рівненська	4,1	4,1	4,2	4,1	4,1	4,1
Сумська	3,9	3,9	4,0	4,0	4,0	4,1
Тернопільська	5,3	5,3	5,3	5,2	5,2	5,3
Харківська	5,7	5,7	5,7	5,8	5,7	5,7
Херсонська	3,6	3,6	3,6	3,5	3,6	3,5
Хмельницька	4,2	4,2	4,3	4,3	4,3	4,4
Черкаська	3,8	3,8	3,8	3,8	3,8	3,8
Чернівецька	6,1	5,9	5,9	5,9	6,0	5,9
Чернігівська	3,5	3,6	3,6	3,6	3,6	3,6
м. Київ	8,3	8,4	8,3	8,4	8,4	8,6

* *Побудовано автором за даними [83].*

Отже, що за показниками доступності медичних послуг у 2018 р. найгірша ситуація спостерігається у аграрних та аграрно-індустріальних регіонах через переважання у них сільського населення та низьку щільність його проживання [215].

Економічний розвиток країни та її регіонів повинен супроводжуватись підвищенням соціальних стандартів, рівня та якості життя населення з одночасним забезпеченням рівних можливостей його доступу до економічних ресурсів і базових послуг (Додаток Ф, табл. Ф.10). Оцінюючи *доступність до послуг Інтернет* можна констатувати, що населення різних регіонів мали неоднакові можливості (рис. 4.13).

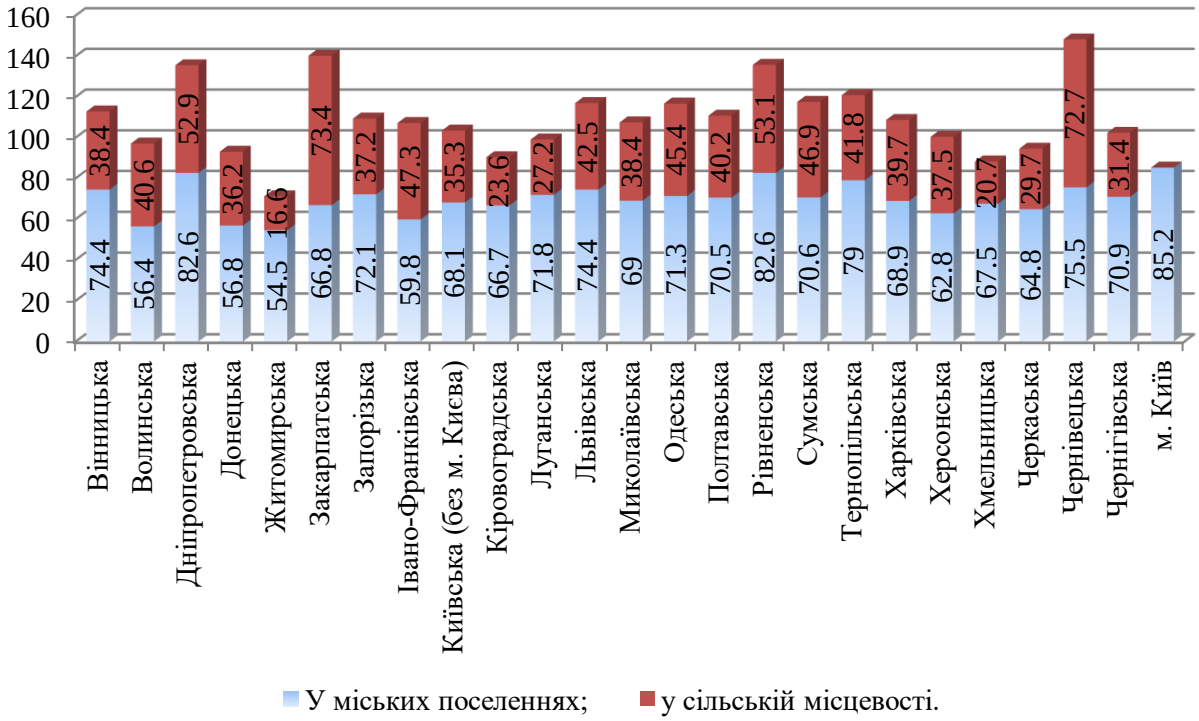

Рис. 4.13. *Частка домогосподарств, які мають доступ до послуг Інтернету вдома у 2018 р., у відсотках до загальної кількості домогосподарств*

** Побудовано автором за даними [83].*

Інклюзивна інфраструктура умовно поділяється на виробничу та соціальну, кожна з яких включає складові, що вимірюються за допомогою статистичних даних (будівельна складова; транспортна складова, складова зв'язку; освітня складова; медична складова; культурна складова).

Варто відмітити, що стратегічно важливою в розвитку національної економіки є будівельна галузь, адже вона забезпечує умови необхідні для ефективного функціонування матеріального

виробництва та забезпечення життєдіяльності суспільства. Інтенсивність виробництва продукції будівельної галузі обумовлює поточний стан виробничої й соціальної інфраструктури та перспективи її зміни в майбутньому. Тому, аналізуючи рівень розвитку інклюзивної інфраструктури, доцільно враховувати ефективність будівельного виробництва.

Шляхами досягнення інклюзивного розвитку ми розглядаємо активізацію діяльності не лише населення, але й інших економічних суб'єктів (підприємств, громадських організації, економічних суб'єктів за межами регіону та ін.), тому для цілей дослідження важливі обидві складові – як індивідуальне, так і комерційне будівництво.

Відповідно до орієнтирів інклюзивного розвитку інфраструктури регіонів та наявних даних офіційної статистики відібрані відповідні показники, після відбору та групування яких здійснено розрахунок інтегрального індексу розвитку інклюзивної інфраструктури в регіоні.

В основу розрахунку показника розвитку інклюзивної інфраструктури (Іср) покладено оцінювання таких її частин: будівельна складова (індекс будівельної продукції); транспортна складова (щільність автомобільних доріг загального користування із твердим покриттям вантажооборот; пасажирооборот); складова зв'язку (рівень охоплення населення інтернет-послугами); освітня складова (рівень охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком 5 років; кількість студентів ВНЗ в розрахунку на 1000 осіб населення); медична складова (частка домогосподарств, що потерпали від недоступності медичних послуг; кількість лікарів в розрахунку на 1000 осіб) (табл. 4.8).

Інтегральний показник інклюзивної інфраструктури відображає рівень її доступності для усього населення, особливої уваги при цьому потребують групи ризику – населення, яке є виключеним, або знаходиться у нерівних умовах у процесі пошуку чи здійснення трудової діяльності, користування благами розвитку інфраструктури, задоволення потреб особистісного розвитку. Зокрема такі групи ризику формує соціально незахищене населення – за ознакою рівня

доходів (малозабезпечені); особи з особливими потребами (інваліди); за гендерною ознакою (переважно жінки); населення, що проживає на віддалених від центрів розвитку територіях (сільське населення) та ін.

Таблиця 4.8

Індекс розвитку інклюзивної інфраструктури регіонів України

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Середнє	Середнє за період реформи (2015–2018 рр.)
Вінницька	0,410	0,445	0,448	0,455	0,368	0,468	0,432	0,435
Волинська	0,335	0,381	0,457	0,390	0,384	0,392	0,390	0,406
Дніпропетровська	0,564	0,619	0,569	0,518	0,621	0,589	0,580	0,575
Донецька	0,636	0,472	0,272	0,284	0,306	0,366	0,390	0,307
Житомирська	0,353	0,379	0,405	0,432	0,418	0,382	0,395	0,409
Закарпатська	0,286	0,340	0,422	0,383	0,418	0,311	0,360	0,384
Запорізька	0,416	0,407	0,430	0,383	0,449	0,439	0,421	0,425
Ів.-Франківська	0,288	0,351	0,396	0,335	0,381	0,346	0,349	0,364
Київська	0,562	0,525	0,581	0,566	0,530	0,545	0,551	0,555
Кіровоградська	0,367	0,377	0,406	0,365	0,435	0,325	0,379	0,383
Луганська	0,408	0,214	0,176	0,219	0,174	0,152	0,224	0,180
Львівська	0,614	0,605	0,679	0,621	0,588	0,561	0,611	0,612
Миколаївська	0,321	0,372	0,404	0,374	0,379	0,336	0,364	0,373
Одеська	0,414	0,517	0,507	0,559	0,555	0,512	0,511	0,533
Полтавська	0,577	0,552	0,535	0,472	0,471	0,473	0,513	0,488
Рівненська	0,350	0,410	0,340	0,323	0,457	0,461	0,390	0,395
Сумська	0,315	0,417	0,388	0,371	0,380	0,371	0,374	0,378
Тернопільська	0,437	0,478	0,492	0,506	0,486	0,429	0,471	0,478
Харківська	0,533	0,564	0,559	0,576	0,547	0,522	0,550	0,551
Херсонська	0,341	0,400	0,388	0,363	0,325	0,288	0,351	0,341
Хмельницька	0,523	0,484	0,523	0,441	0,485	0,468	0,487	0,479
Черкаська	0,444	0,484	0,459	0,433	0,424	0,449	0,449	0,441
Чернівецька	0,546	0,480	0,509	0,469	0,511	0,471	0,498	0,490
Чернігівська	0,239	0,279	0,248	0,273	0,298	0,291	0,272	0,278
м. Київ	0,748	0,870	0,823	0,847	0,828	0,821	0,823	0,830

**Не враховані показники освіти й автомобільних доріг через відсутність статистичних даних на момент розрахунку;*

***розраховано автором за даними [83].*

Зокрема такі групи ризику формує соціально незахищене населення – за ознакою рівня доходів (малозабезпечені); особи з

особливими потребами (інваліди); за гендерною ознакою (переважно жінки); населення, що проживає на віддалених від центрів розвитку територіях (сільське населення) та ін.. Розвинута і доступна інфраструктура формує сприятливі умови для посилення можливостей особистісного розвитку усіх без виключення членів суспільства, більш повне задоволення їх потреб в освіті, культурі, охороні здоров'я; забезпечує доступ до інформації та посилює комунікацію між членами суспільства, економічними суб'єктами; формує матеріальну базу для соціально-економічного зростання в країні, регіонах, громадах.

Усе це в комплексі є обов'язковою умовою максимального залучення населення до суспільно корисної діяльності та його особистісного розвитку, як складових суспільного добробуту.

У підсумку за 2013–2018 рр. найкращі показники інфраструктурного розвитку були у Львівській, Дніпропетровській областях та м. Києві, найгірші – у Луганській, Чернігівській, Миколаївській і Херсонській областях (рис. 4.14).

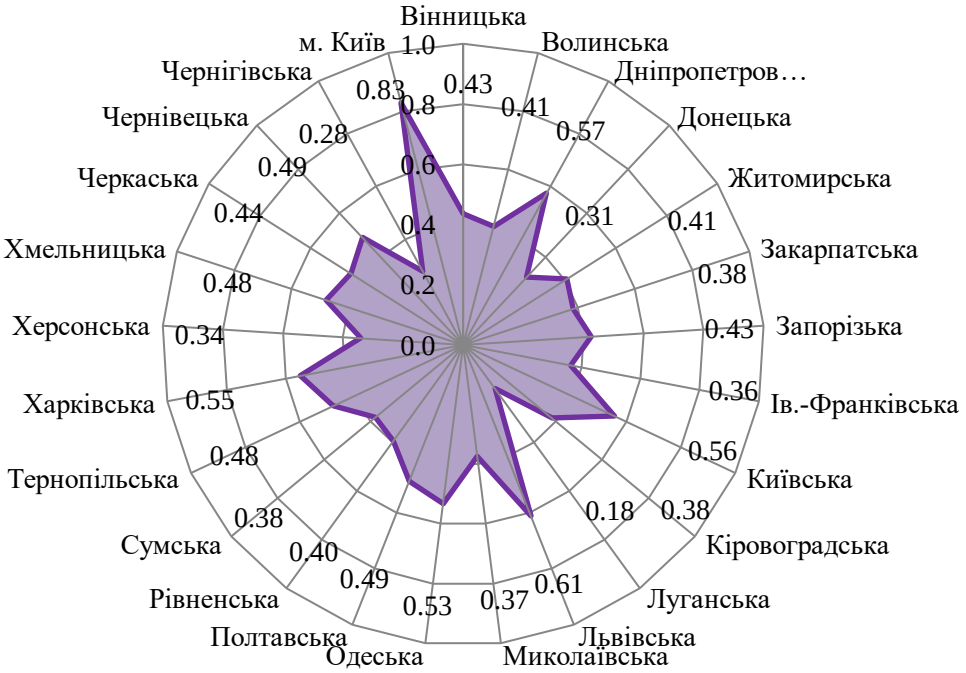

Рис. 4.14. *Асиметрія розвитку інклюзивної інфраструктури регіонів України у середньому за період проведення фінансової децентралізації у 2015–2018 рр.*

**Побудовано автором.*

Потрібно зауважити, що починаючи з 2017 р., задля розвитку регіональної інфраструктури вдосконалено механізм фінансування проектів регіонального розвитку з Державного бюджету. Так, під час складання Державного бюджету України сума коштів у фонд регіонального розвитку передбачається в розмірі не менше ніж 1 % від доходу загального фонду Державного бюджету [198, с. 19–20].

На основі проаналізованих складових частин інклюзивного розвитку розраховано інтегральний індекс, за яким проведено групування та рейтингове оцінювання регіонів України. Оптимальну кількість груп із приблизно однаковими інтервалами визначено за формулою (2.16). Згідно з нашими розрахунками, *m = 6 груп.*

Ширина інтервалу, визначена за формулою (2.17), за результатом проведених розрахунків, становить *h* =0,06.

Інтервали для групування наведено в табл. 4.9.

Таблиця 4.9

Інтервали для групування регіонів за рівнем інклюзивного розвитку

Інтервали для групування регіонів	Бальна оцінка відповідної групи
0,588 ≤ 0,647	6
0,528 ≤ 0,587	5
0,468 ≤ 0,527	4
0,407 ≤ 0,467	3
0,347 ≤ 0,406	2
0,286 ≤ 0,346	1

**Розраховано автором.*

Виходячи з результатів проведеного аналізу, лідером у рейтингу за рівнем інклюзивного розвитку є м. Київ. Досить високий рівень у Дніпропетровській, Львівській та Полтавській областях. Усі інші регіони поділились на дві приблизно однакові групи із середнім та низьким рівнем інклюзивного розвитку. Найгірші показники демонстрували Херсонська та Закарпатська області і очевидними аутсайдерами залишаються Донецька та Луганська області (табл. 4.10).

Таблиця 4.10

Індекс інклюзивного розвитку регіонів

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Бали	Рівень інклюзивного розвитку в 2018 р.
м. Київ	0,593	0,647	0,653	0,644	0,567	0,647	6	Умовний еталон
Дніпропетровська	0,452	0,487	0,435	0,425	0,475	0,512	4	Відносно високий
Львівська	0,478	0,451	0,458	0,492	0,519	0,482		
Полтавська	0,454	0,473	0,439	0,413	0,458	0,466		
Київська	0,441	0,420	0,454	0,448	0,446	0,450	3	Середній
Одеська	0,410	0,417	0,422	0,462	0,455	0,444		
Вінницька	0,420	0,439	0,423	0,466	0,429	0,442		
Чернівецька	0,441	0,447	0,436	0,465	0,507	0,44		
Запорізька	0,417	0,413	0,409	0,384	0,406	0,438		
Тернопільська	0,406	0,422	0,399	0,441	0,479	0,432		
Кіровоградська	0,431	0,42	0,419	0,416	0,466	0,418		
Хмельницька	0,443	0,428	0,417	0,421	0,48	0,411		
Харківська	0,476	0,461	0,433	0,436	0,445	0,409		
Житомирська	0,410	0,418	0,381	0,424	0,453	0,403	2	Низький
Рівненська	0,387	0,369	0,346	0,351	0,414	0,386		
Волинська	0,391	0,383	0,398	0,408	0,437	0,385		
Черкаська	0,403	0,416	0,400	0,405	0,427	0,383		
Івано-Франківська	0,31	0,381	0,376	0,397	0,443	0,376		
Чернігівська	0,397	0,37	0,347	0,371	0,400	0,376		
Миколаївська	0,363	0,376	0,354	0,380	0,374	0,363		
Сумська	0,390	0,403	0,374	0,369	0,405	0,351		
Херсонська	0,383	0,405	0,365	0,390	0,368	0,338	1	Критичний
Закарпатська	0,341	0,373	0,379	0,403	0,451	0,320		
Донецька	0,444	0,387	0,325	0,266	0,293	0,292		
Луганська	0,372	0,275	0,287	0,327	0,327	0,286		

**Розраховано автором.*

Відтак можна констатувати, що у порівнянні із регіонами-лідерами більшість областей на сьогодні не використовують у повній мірі можливості надані фінансовою децентралізацією для підвищення рівня та якості життя населення. Про це свідчить наявність асиметрії інклюзивного розвитку та погіршення показників у 2018 р. в порівнянні із середнім їх значенням за період реформи (рис. 4.15).

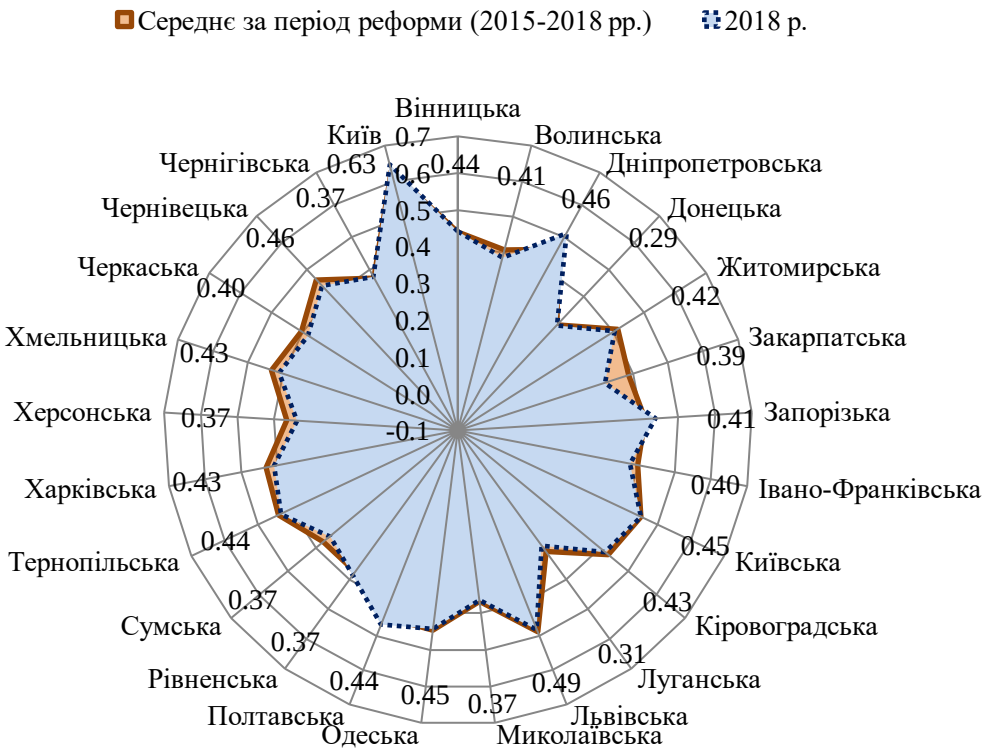

Рис. 4.15. *Асиметрія інклюзивного розвитку регіонів України за інтегральним показником*

**Побудовано автором.*

Загалом, упродовж досліджуваного періоду західні регіони розвивалися динамічніше, що пояснюється, насамперед, меншим впливом військових дій і вищою їх адаптивністю до нових зовнішньоекономічних та соціальних умов.

Критично оцінюючи стан і перспективи інклюзивного розвитку регіонів України та прийняту законодавчу базу реформи децентралізації, бачимо, що значення областей залишається обмеженим. Ключову роль у соціально-економічному зростанні регіонів переймає на себе локальний рівень (міста обласного значення, ОТГ), на який передаються повноваження щодо забезпечення населення якісними публічними послугами, виходячи з принципів саморозвитку, фінансової спроможності та субсидіарності. Тому подальшу оцінку інклюзивного розвитку регіонів в умовах фінансової децентралізації вважаємо за доцільне проводити на основі аналізу змін, що відбулися на під впливом реформи й динаміки показників розвитку просторових систем локального рівня.

4.2. Особливості впливу фінансової децентралізації на формування передумов інклюзивного розвитку регіонів

Враховуючи процеси децентралізації, що відбуваються в Україні, для проведення комплексного дослідження сучасного стану та перспектив інклюзивного розвитку регіонів України доцільним є аналіз розвитку адміністративно-територіальних одиниць локального рівня, а саме ОТГ.

Їх характеристика та інтенсивність формування є важливими в контексті висвітлення умов фінансової децентралізації, за якої основна роль реалізації орієнтирів інклюзивного розвитку переноситься на місцевий рівень. Визначальна мета проведення фінансової децентралізації полягає у підвищенні самостійності місцевих бюджетів та органів територіальної самоорганізації щодо прийняття рішень, які стосуються забезпечення територіального розвитку. Реформа децентралізації та прийняті Закон «Про засади державної регіональної політики» [227] й Стратегія регіонального розвитку до 2020 р. змінили парадигму регіонального розвитку. Стимуляційний ефект від запроваджених змін повинен сприяти активізації інклюзивного розвитку регіонів і муніципалітетів на засадах самофінансування.

Необхідність проведення реформи та посилення базового рівня місцевого самоврядування була обумовлена значною дотаційністю місцевих бюджетів і неспроможністю існуючих на той час ОМС виконувати покладені на них повноваження. З 12 тис. територіальних громад, які функціонували на початку 2014 р., у більш ніж 6000 громад кількість населення не перевищувала 3000 осіб, зокрема у 4809 громадах – чисельність становила менше 1 тис. осіб, а в 1129 громадах – менш ніж 500 осіб. У більшості з них не функціонували виконавчі органи відповідних сільських рад, були відсутні бюджетні установи, комунальні підприємства. При цьому дотаційність 5419 бюджетів місцевого самоврядування становила понад 70 %, 483 територіальних громад – понад 90 %.

Фактично реформа адміністративно-територіального устрою на базовому рівні розпочалася із прийняттям Закону України «Про добровільне об’єднання територіальних громад» від 05.02.2015 р.

№ 157-VIII. Закон визначив умови, порядок об'єднання територіальних громад і надання субвенцій із Держбюджету ОТГ.

Концепція інклюзивного розвитку передбачає формування соціальної згуртованості населення, що є однією із ключових засад децентралізації. Особливістю проведення реформи децентралізації стала добровільність процесів об'єднання громад, що забезпечила більшою мірою її успіх.

У результаті проведеної децентралізації, станом на 01.01.2019 р. в Україні функціонувало 806 ОТГ. Найбільше ОТГ функціонувало в Дніпропетровській (62 ОТГ), Черкаській (54 ОТГ) і Житомирській (53 ОТГ) областях. Найменше – у Закарпатській області (6 ОТГ), котра, до того ж, є аутсайдером і за іншими показниками формування ОТГ через тривалу відсутність в області затвердженого плану їх створення [88]. Низька інтенсивність реалізації реформи у цій області поставила її у невигідні вихідні умови, зменшивши можливість використання переваг фінансової децентралізації для активізації інклюзивного розвитку (рис. 4.16).

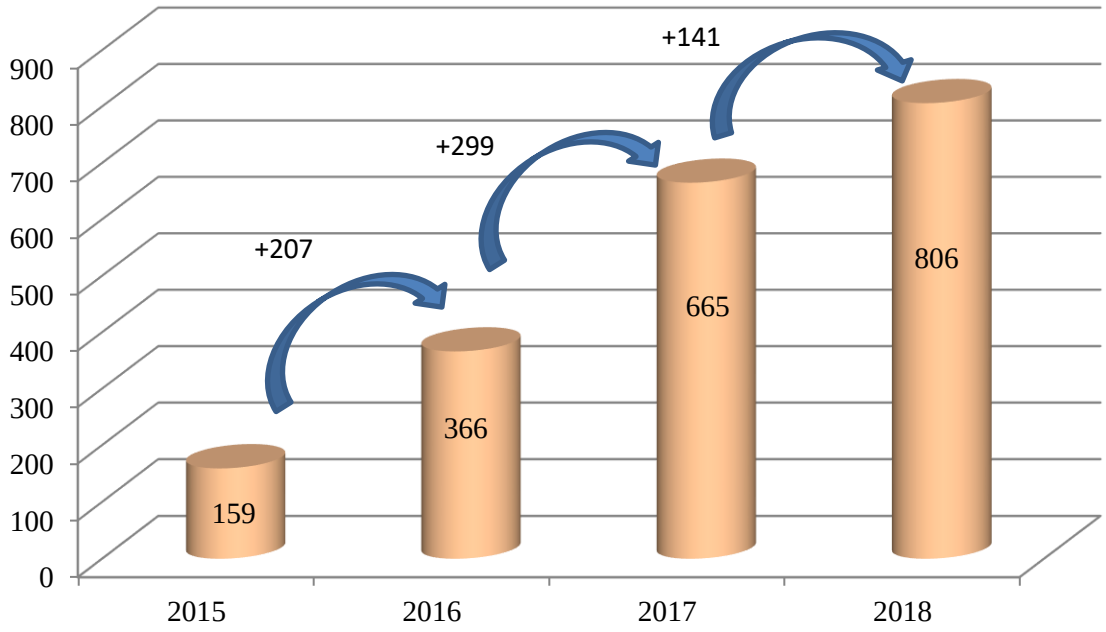

Рис. 4.16. *Динаміка створення ОТГ у процесі децентралізації в Україні*

* *Побудовано автором за даними: [88].*

Важливим чинником переходу на орієнтири інклюзивного розвитку є формування відповідного інституційного забезпечення, адже саме інклюзивні інституції мають вирішальне значення у впровадженні реформ, створенні стимулів для розкриття внутрішнього потенціалу регіонів і ОТГ, які їх формують.

Серед перешкод проведення реформи в Україні можна відмітити, що гальмуючим фактором виступають організаційні дисбаланси, пов'язані із виборами керівних органів ОТГ. Так, на початок 2019 р. у створених в країні 876 ОТГ фактично діючими були лише 806 громад, у яких відбулись вибори керівних органів. Решта очікували на призначення виборів 2019 р. (із них у 45 ОТГ вибори не відбулися у 2018 р. через запровадження військового стану в областях їх розміщення). Загалом же, за затвердженими перспективними планами, за результатами реформи в Україні має бути сформовано 1289 ОТГ.

Розглядаючи інклюзивний розвиток як процес залучення трудових ресурсів до створення ВВП та активного соціального життя, забезпечення рівних можливостей для реалізації людського потенціалу, можна стверджувати, що основним ресурсом регіону і водночас об'єктом, на який спрямовано орієнтири інклюзивного розвитку є людський капітал, його населення.

На початок 2019 р. реформа охопила 21,1 % усього населення України (без окупованих територій) або понад 8,3 млн осіб, які проживали у діючих на той момент ОТГ. Найбільша частка мешканців ОТГ у Житомирській (65,1% усього населення області), Тернопільській (58,6 %) і Чернігівській (43,1 %) областях [88].

Під площею ОТГ, які функціонують, перебувало 33 % усієї підконтрольної українській владі території держави, або 189,4 тис. кв. км. Найбільшу частину земель охоплено об'єднаними територіальними громадами в Житомирській (61,1 % усіх земель області), Хмельницькій (57,1 %) і Волинській (54,6 %) областях, найменше – в Закарпатській (4,8 %) і Київській (14,1 %) областях (табл. 4.11).

Таблиця 4.11

Характеристика ОТГ, які функціонували, станом на 01.01.2019 р.

Регіон	Кількість ОТГ	Частка населення області, яке проживає в ОТГ,%	Площа області під ОТГ, %	Кількість територіальних громад, що об'єдналися
Вінницька	37	41,4	15,2	110
Волинська	50	34,6	54,6	218
Дніпропетровська	62	17,8	44,9	191
Донецька	10	3,2	15,8	62
Житомирська	53	65,1	61,1	372
Закарпатська	6	5,7	4,8	20
Запорізька	44	25,3	54,4	157
Івано-Франківська	30	23,8	23,4	137
Київська	16	13,5	14,1	105
Кіровоградська	20	14,2	18,9	60
Луганська	9	4,0	17,7	49
Львівська	40	13,6	22,3	165
Миколаївська	29	19,9	35,9	102
Одеська	28	13,2	28,1	126
Полтавська	45	22,6	29,8	167
Рівненська	32	22,0	27,6	109
Сумська	30	26,9	34,6	139
Тернопільська	49	58,6	45,2	282
Харківська	17	10,4	18,3	77
Херсонська	28	22,7	29,1	97
Хмельницька	45	40,6	57,1	346
Черкаська	54	26,6	38,2	200
Чернівецька	33	37,0	44,6	113
Чернігівська	39	43,1	52,0	307

** Джерело: [88].*

Загалом, середня площа ОТГ у східних областях перевищує відповідний показник на Заході України. Це зумовлено особливостями системи розселення: у східних регіонах населення концентрується переважно в містах та населених пунктах, де розміщені бюджетоутворювальні підприємства, у західних регіонах багато людей мешкає в селах і селищах із невеликою кількістю населення.

Фінансова децентралізація заклала передумови для розширення можливостей інклюзивного розвитку через збільшення джерел наповнення місцевих бюджетів базового рівня.

Новостворені ОТГ отримали додаткові можливості для активізації власного інклюзивного розвитку завдяки переходу на прямі міжбюджетні відносини з Державним бюджетом України та доступу до фінансування проектів і програм місцевого розвитку за рахунок субвенцій та коштів Державного фонду регіонального розвитку. Зокрема, Державним бюджетом на 2018 р. передбачалась субвенція місцевим бюджетам на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад у розмірі 1,9 млрд грн [75, с. 3–5].

Відповідно до ст. 64, 67 БКУ склад доходів загального фонду бюджетів ОТГ був прирівняний до бюджетів міст обласного значення й районних бюджетів. Це стало одним із факторів зменшення кількості дотаційних бюджетів у бюджетній системі України з 96,3 % у 2014 р. до 72,5 % у 2017 р. (рис. 4.17).

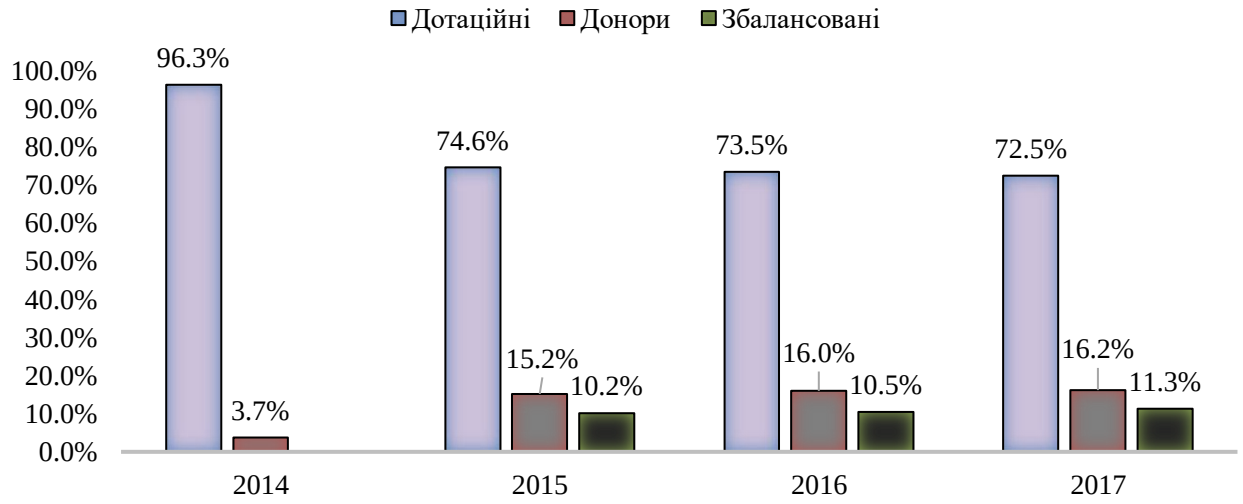

Рис. 4.17. *Структура місцевих бюджетів за ознакою дотаційності*

** Складено на основі [75].*

Загалом, за 2016 р. надходження доходів загального фонду місцевих бюджетів 159 ОТГ (з урахуванням трансфертів із Державного бюджету) склали 7,1 млрд грн, що майже в сім разів більше, порівняно з надходженнями 2015 р., при цьому власні надходження бюджетів ОТГ виросли більше ніж утричі (із 1 млрд грн у 2015 р. до 3,3 млрд грн

у 2016 р.) [169, с. 5]. Разом з тим, попри передані частини загальнодержавних податків і зборів до бюджетів громад, незважаючи на прямі міжбюджетні відносини з Державним бюджетом України (з 01.01.2016 р.), більшість новостворених об'єднаних територіальних громад, так і залишилися дотаційними у 2017 р. [87; 80]. Близько 72,5 % громад отримували базову дотацію, а отже, були фінансово неспроможними.

За результатами аналізу показників виконання власних доходів місцевих бюджетів можна відмітити, що темпи зростання доходів новостворених ОТГ значно перевищують приріст власних доходів місцевих бюджетів загалом. Надходження власних доходів місцевих бюджетів 665 ОТГ у 2018 р. зросли на 62,1 % і становили 20,9 млрд грн (+8,0 млрд грн),тоді як темп зростання власних доходів за місцевими бюджетами України становив лише 14,8 % (рис. 4.18).

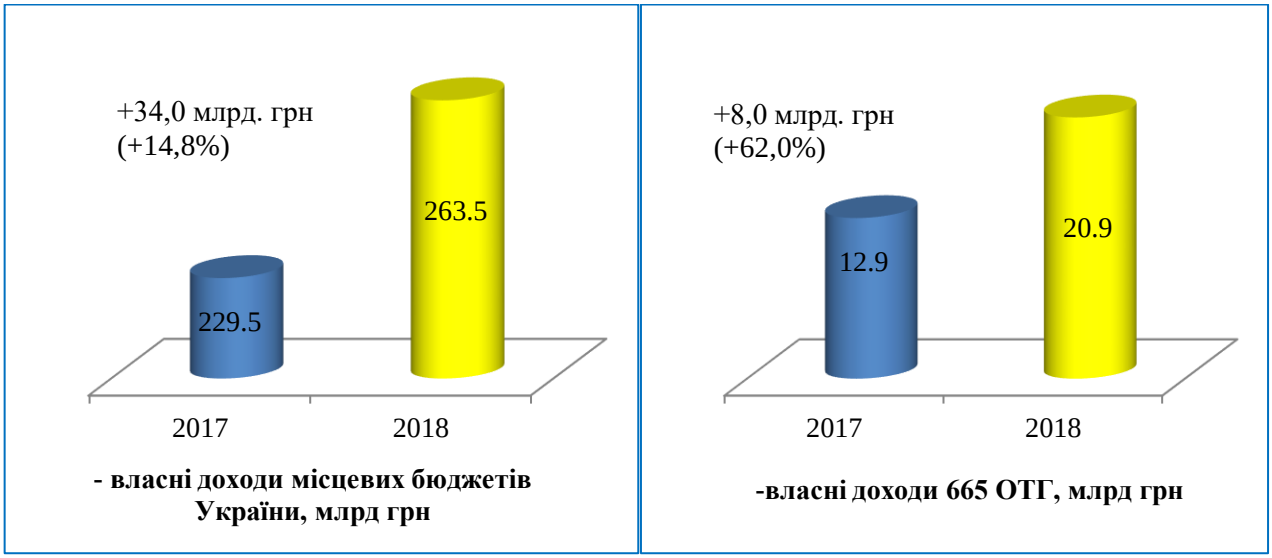

Рис. 4.19. *Формування фінансових передумов інклюзивного розвитку регіонів за умов децентралізації*

** Побудовано автором на основі даних: [119; 131].*

Показники державного моніторингу регіонального розвитку дають підстави стверджувати, що така ж динаміка формування фінансових передумов інклюзивного розвитку регіонів за умов децентралізації прослідковувалась і у попередньому періоді. Впродовж 2017 р. ОТГ також продемонстрували кращі темпи зростання власних доходів, ніж вони становлять по всіх інших рівнях

місцевих бюджетів України. Власні доходи бюджетів 366 ОТГ (сформованих у 2015–2016 рр.), порівняно з 2016 р., зросли на 87 % та становили 9,3 млрд грн (+4,3 млрд грн). Власні доходи 207 ОТГ, створених протягом 2017 р., порівняно з бюджетами місцевих рад на 2016 р, які ввійшли до ОТГ, зросли у 2,9 раза й становили 4,9 млрд грн (+3,2 млрд грн) [174].

Найбільший вплив трансформація фінансової системи мала на надходження ПДФО, який, лишаючись основним джерелом наповнення місцевих бюджетів, зріс у 2018 р. у 2,3 рази (рис. 4.19).

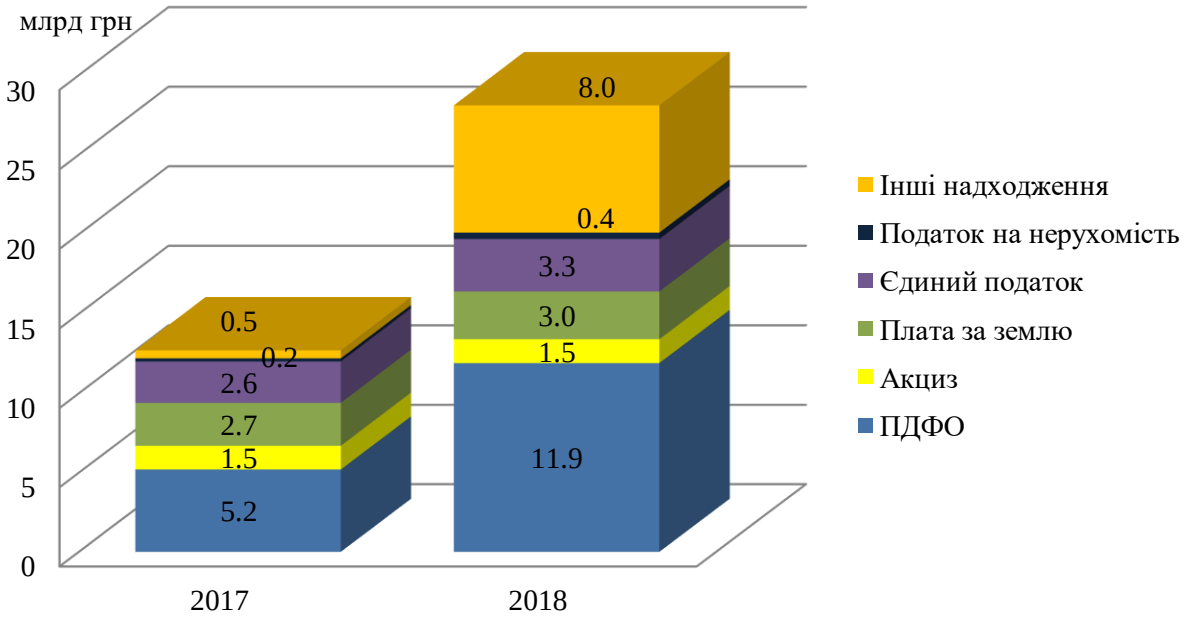

Рис. 4.19. *Динаміка та структура власних доходів ОТГ як результат фінансової децентралізації*

* *Джерело: [88].*

Результати аналізу свідчать про ефективність процесів децентралізації, їх позитивний вплив на посилення фінансової спроможності громад та створення сприятливих передумов для забезпечення інклюзивного розвитку на основі розширення фінансових можливостей ОМС.

Водночас більшість зі створених ОТГ і надалі залишаються дотаційними, покриваючи 65–75 % загальних доходів додатковим залученням коштів із Держбюджету у формі базової дотації. За даними

аналізу фінансових показників діяльності 665 ОТГ, наведеними експертами з децентралізації [88] у 2018 р., близько трьох чвертей громад були дотаційними і лише 16 % перераховували частину коштів у вигляді реверсної дотації до Держбюджету. Податкоспроможність бюджетів решти 9 % ОТГ коливалась у межах середньоукраїнського показника (рис. 4.20).

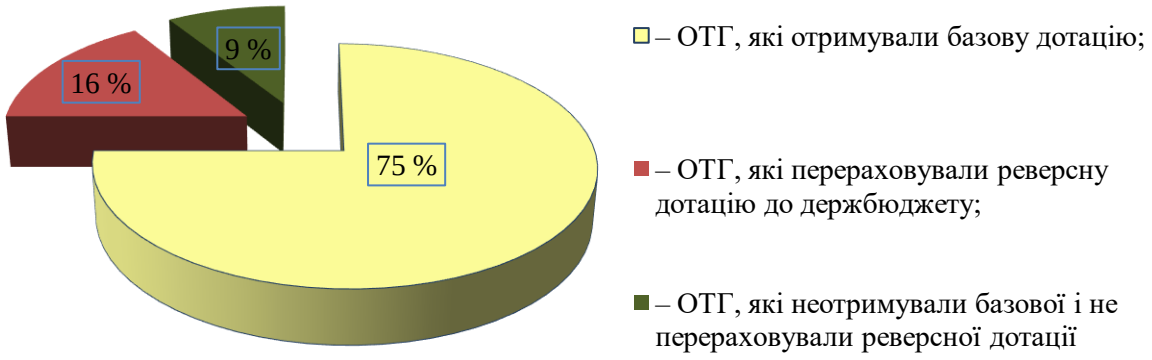

Рис. 4.20. *Структура ОТГ за дотаційністю*

**Побудоване за даними [88].*

Сума державної фінансової підтримки розвитку ОТГ за період реформи зросла в 4,7 раза й у 2018 р. перевищила 17 млрд грн. Однак темпи формування нових об'єднаних громад випереджають темпи збільшення обсягу коштів, які виділяють із Держбюджету на підтримку їхнього розвитку. Це спричиняє до нерівності передумов для інклюзивного розвитку тих ОТГ, які утворено у 2015–2016 рр., і тих, котрі сформовано пізніше [88].

Фінансовий ресурс є найбільш визначальним критерієм, який може забезпечити інклюзивний розвиток громад. Відповідно до оцінки фінансової спроможності ОТГ за 2017 р., проведеної Мінрегіоном спільно з організацією «U-Lead», найнижчі показники фінансової спроможності та обмежені ресурси для інклюзивного розвитку властиві для більшості невеликих територіальних громад. Винятком є території, на яких розміщені бюджетоутворювальні підприємства. Така закономірність пояснюється тим, що у великих громадах більш вигідно розвивати бізнес, оскільки там наявні достатні трудові

ресурси, більш ємний ринок збуту й кращі перспективи для інклюзивного розвитку. Великі громади мають більше можливостей для розвитку інфраструктури, утримання закладів освіти та охорони здоров'я, надання якісних публічних та комунальних послуг, що створює сприятливі передумови для переходу на інклюзивний формат зростання [193].

На основі даних оцінки Мінрегіону ми провели регіональний аналіз показників фінансової спроможності ОТГ за такими чотирма показниками:

1) власні доходи на одного мешканця (співвідношення обсягу надходжень власних доходів до кількості мешканців відповідної ОТГ);

2) рівень дотаційності бюджетів (співвідношення обсягу базової чи реверсної дотації до загальної суми доходів ОТГ без урахування субвенцій з Державного бюджету);

3) питома вага видатків на утримання апарату управління у фінансових ресурсах ОТГ (питома вага видатків на утримання апарату управління органів місцевого самоврядування в сумі доходів загального фонду без урахування трансфертів із Державного бюджету);

4) капітальні видатки на одного мешканця (співвідношення проведених капітальних видатків без урахування власних надходжень бюджетних установ до кількості мешканців відповідної ОТГ).

Вихідні дані для проведення рейтингової оцінки фінансової спроможності ОТГ відображено в додатку Ц. Крім того, враховано низку критеріїв, які можуть сприяти формуванню спроможних громад:

- чисельність громади не повинна бути меншою, ніж 5–7 тис. жителів;
- питома вага базової дотації – не більше ніж 30 % від суми власних доходів;
- витрати на утримання управлінського апарату – не більше ніж 20–25 % від обсягу власних доходів громади.

Визначений рейтинг регіонів за оцінкою фінансової спроможності в розрізі з чотирьох показників, що її ідентифікують, наведено в табл. 4.12.

Таблиця 4.12

Рейтингова оцінка фінансової спроможності ОТГ регіонів України

Регіон	Власні доходи на 1-го мешканця за 2017 р.	Рівень дотаційності бюджетів (питома вага базової / реверсної дотації у доходах)	Капітальні видатки на 1-го мешканця	Питома вага видатків на утримання апарату управління у власних ресурсах (без трансфертів)	Загальний рейтинг
Полтавська	1	2	1	3	1
Кіровоградська	4	5	11	2	2
Донецька	2	1	2	9	3
Чернігівська	6	4	7	11	4
Миколаївська	3	9	17	1	5
Дніпропетровська	12	10	3	6	6
Луганська	15	8	4	7	7
Запорізька	7	11	5	12	8
Харківська	13	3	16	4	9
Одеська	10	14	6	7	10
Вінницька	11	13	13	5	11
Черкаська	8	5	19	15	12
Херсонська	5	15	14	14	13
Сумська	9	12	12	18	14
Хмельницька	16	17	8	13	15
Київська	17	7	24	10	16
Житомирська	14	16	18	16	17
Закарпатська	18	19	10	17	17
Волинська	19	18	15	21	19
Львівська	22	22	9	23	20
Рівненська	21	21	20	19	21
Тернопільська	20	19	23	20	22
Чернівецька	23	23	22	22	23
Ів.-Франківська	24	24	21	24	24

**Побудовано автором за даними [89].*

Як видно з табл. 4.13, найефективніше у фінансовому плані функціонують ОТГ, сформовані у Донецькому, Полтавському й Кіровоградському регіонах. Найбільш фінансово спроможними виступають територіальні громади Сходу та Півдня України, найменш

забезпеченими фінансовими ресурсами є ОТГ, створені на Заході України.

Одним з оптимальних варіантів покращення передумов для інклюзивного розвитку громад із низькими показниками фінансової спроможності та демографії є їх приєднання до інших територіальних громад і розширення власних ресурсів за рахунок збільшення площі та людського потенціалу ОТГ. Навіть за умови відсутності в ОТГ на поточний момент економічних перспектив для інклюзивного розвитку, таке об'єднання дасть можливість оптимізувати територіальну структуру місцевих рад, підвищити ефективність управління територією, покращити інвестиційну привабливість (за рахунок наявності більшої території та більшої кількості трудових ресурсів) і підвищити рівень доцільності капіталовкладень у територію [121].

Проблемою є неефективне використання ресурсів громади та відсутність їх стратегічної орієнтації на дотримання цілей інклюзивного розвитку. Так, видатки ОТГ часто йдуть на розв'язання поточних проблем, а не на перспективні напрями й розвиток території. Досить часто значні суми витрачаються на утримання органів управління (в окремих ОТГ сягає понад 80 % обсягу власних доходів за рекомендованих 20 %).

Із 2014 р., упроваджуючи державну регіональну політику, Уряд України щороку збільшує обсяг державної підтримки розвитку регіонів та громад. Проведений аналіз Державного бюджету засвідчив, що у 2019 р. Урядом реалізовуються 79 програм державної підтримки розвитку територій, на які передбачено 84,1 млрд грн.

У 2018 р. обсяг такої підтримки становив понад 66 млрд грн. Кошти державної підтримки розвитку територій спрямовуються за напрямами: регіональний розвиток (у т.ч. розвиток інноваційної економіки та інвестицій, розвиток людського потенціалу, сільський розвиток, розвиток туризму, загальноукраїнська солідарність, розвиток проблемних територій, ефективне управління регіональним розвитком), розвиток дорожньої й транспортної інфраструктури, розвиток сільських територій, енергоефективність, екологічна безпека та сталий розвиток, розвиток спортивної інфраструктури, розвиток у

сфері освіти, розвиток у сфері культури, розвиток у сфері охорони здоров'я, розвиток інфраструктури адміністративних послуг (ЦНАПи), розвиток інфраструктури (соціальне забезпечення). Більшість профільних міністерств є головними розпорядниками й відповідальними виконавцями бюджетних програм, бенефіціарами яких є регіони, зокрема місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування [358].

Найбільше коштів залучається державою в розвиток дорожньої інфраструктури – 39,4 млрд грн, що становить 46,8 % від загального обсягу державної підтримки.

Також значні фінансові ресурси спрямовуються в регіональний розвиток (19,2 млрд грн, або 22,8 %). Четвірку пріоритетних сфер закривають розвиток охорони здоров'я (7,6 млрд грн., або 9 %) та сільських територій (5,9 млрд грн, або 7 %). Окрім того держава здійснює підтримку й окремих сфер регіонів, що є важливими складниками у досягненні сталості його розвитку (рис. 4.21).

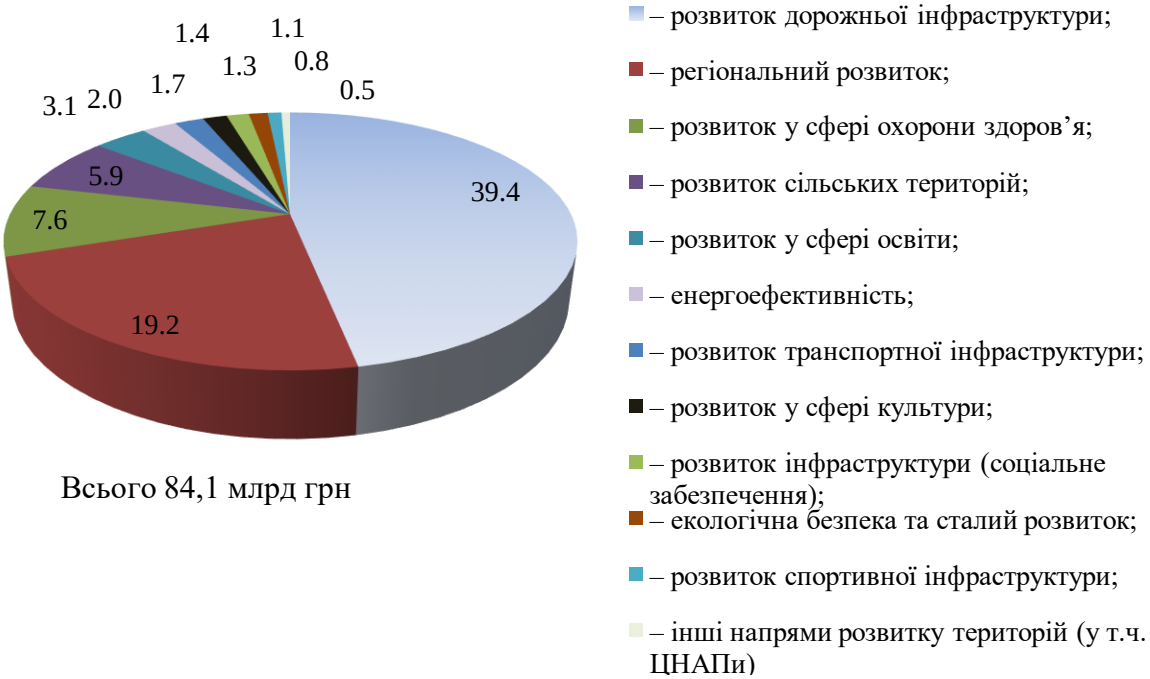

Всього 84,1 млрд грн

Рис. 4.21. *Державна підтримка розвитку регіонів у 2019 р., млрд грн*

* *Джерело: [358].*

Найбільш значимі державні програми та обсяги коштів, спрямованих у розвиток регіонів, наведено в додатку Х.

У результаті децентралізації ОТГ отримали можливість доступу до фінансування із Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР), який лишається основним інструментом державної підтримки розвитку регіонів.

Так, кошти фонду у 2017 р. були розподілені у 3500 млн грн на 803 проекти регіонального розвитку, а у 2018 р. в сумі 5 987,8 млн грн – між 806 відповідними проектами. У 2018 р. пріоритетними для спрямування коштів ДФРР були проекти регіонального розвитку у сфері освіти (1927,6 млн грн або 32 %), охорони здоров'я та соціального захисту (1009,1 млн грн або 17 %). Натомість на проекти у сфері культури та ЖКГ спрямовано близько 8 %розподілених коштів ДФРР (рис. 4.22).

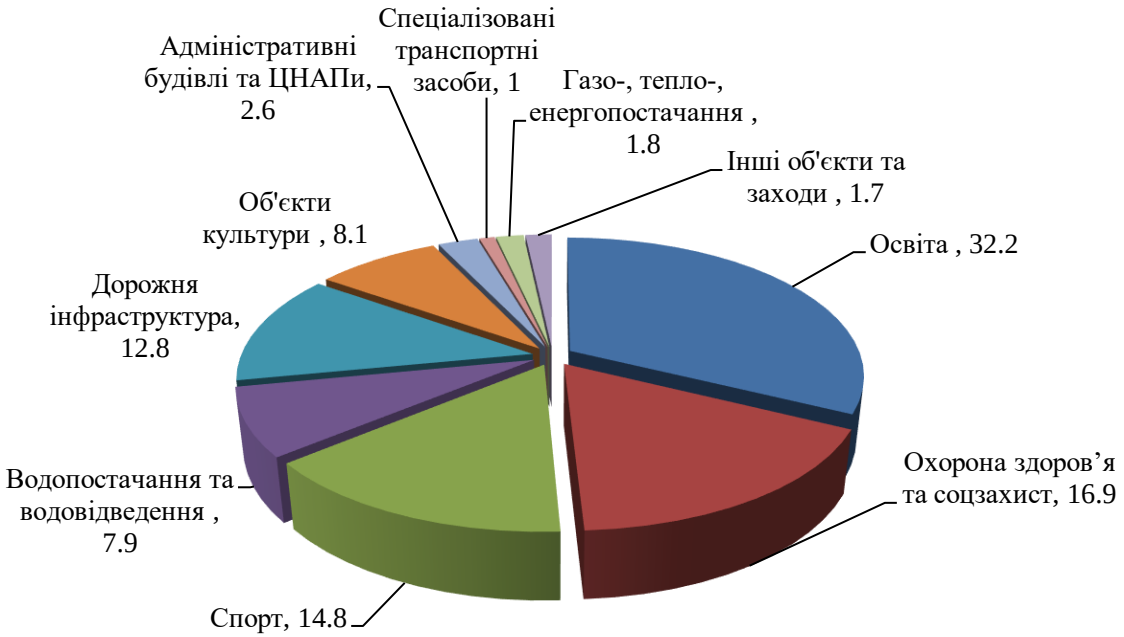

Рис. 4.22. *Напрямки використання коштів ДФРР у 2018 р., %*
**Побудовано автором за даними [245].*

Серед регіонів України найбільший середній показник концентрації коштів ДФРР на одному проекті будівництва у 2018 р. спостерігався по м. Києву (26,8 млн грн), у Дніпропетровській (24,4 млн грн) та Одеській (32,4 млн грн) областях, а найменший – по Закарпатській (4 млн грн), Львівській (4,1 млн грн) та Сумській (3,1 млн грн) областях у зв'язку із включенням до фінансування значної

кількості маловартісних проектів з проведення реконструкції або капітального ремонту.

Через ДФРР у розпорядження ОМС під конкретні програми у 2019 р. передбачено надати 7670 млн грн, що на 1670 млн грн більше, порівняно з попереднім 2018 р. [119].

Аналіз використання ОТГ фінансових ресурсів, отриманих із Держбюджету за рахунок ДФРР і субвенції на розвиток інфраструктури ОТГ свідчить, що відповідні кошти були, передусім, спрямовані на задоволення нагальних потреб, зокрема, таких як реконструкція та капітальний ремонт шкіл, дитячих садків, лікарень, побудова та реконструкція водогонів, що дає змогу швидко продемонструвати позитивні зміни від створення ОТГ.

Фінансування проектів, які відповідають пріоритетам інклюзивного розвитку, за рахунок коштів ДФРР у 2017–2018 рр. здійснювалось у поодиноких випадках. Серед них зокрема «Створення умов для захисту правових і економічних інтересів особистих селянських господарств, а також розширення асортименту молочної продукції для соціальної сфери Томашпільського району (реконструкція частини нежитлової будівлі в міні-цех з переробки молока» на суму 3,8 млн грн (Вінницька обл.), «Розвиток молочних кооперативів та сімейних молочних ферм Бродівського району» на суму 1,2 млн грн (Львівська обл.), що є капітальними інвестиціями у виробничу сферу.

Більшість сфер, що мають прямий вплив на підвищення конкурентоспроможності регіонального бізнесу, залишилися поза увагою. Крім того, Державний фонд регіонального розвитку фінансує тільки розвиток і капітальні витрати, і ці кошти не дозволено витрачати на фінансування розвитку людського капіталу (наприклад, на закупівлю освітніх чи консультаційних послуг) [101].

Що стосується проблеми підвищення продуктивної зайнятості, розвитку інфраструктури інноваційної сфери то проекти такого спрямування у 2017–2018 рр. були відсутні. Кошти ДФРР у ці роки спрямовувалися переважно на соціальні проекти, тоді як економічний розвиток регіонів лишався поза фінансуванням. При цьому у Закарпатській, Тернопільській та Сумській областях у 2017 р. і 2018 р.

реалізовувались переважно маловартісні проекти з проведення реконструкції або капітального ремонту. Зазначене свідчить про відсутність цільового спрямування у 2017–2018 рр. коштів ДФРР на забезпечення інклюзивного розвитку.

Водночас значні суми коштів лишились нерозподіленими через ненадання належних пропозицій. Отримавши додаткові ресурси в результаті проведення фінансової децентралізації, не усі ОТГ зуміли ефективно їх використати на потреби розвитку своєї території та підвищення добробуту населення. Погоджуючись із думкою експертів Інституту М. І. Долішнього [275, с. 54–55] серед основних проблем, які виникли під час наділення ОТГ фінансовими ресурсами можна виокремити:

– спрямування доходів переважно на вирішення поточних потреб, а не зростання економічної активності на відповідній території, що є одним із шляхів досягнення інклюзивного розвитку;

– відсутність достатньої кількості кваліфікованих кадрів, які можуть забезпечувати належне виконання покладених на них обов’язків та здійснювати координацію заходів у відповідності до орієнтирів інклюзивного розвитку регіону;

– більшість ОТГ не змогли самостійно реалізувати потреби інклюзивного розвитку за вектором освіти та охорони здоров’я, тому частину свої повноважень, особливо у сферах освіти в подальшому (разом із коштами) передали на районні бюджети;

– порівняно висока залежність бюджетів ОТГ від цільових і нецільових міжбюджетних трансфертів, що ставить під загрозу реалізацію інклюзивного їх розвитку на принципах використання внутрішнього потенціалу та самофінансування.

Загалом проблеми, які перешкоджають просуванню реформи децентралізації та інклюзивному розвитку ОТГ, умовно можна поділити на законодавчі та внутрішні. Для формування спроможних громад необхідним є урегулювання (через прийняття відповідних законів) питань, які стосуються адміністративно-територіального устрою (зокрема порядку утворення та ліквідації адміністративно-територіальних одиниць, установлення та зміни їх меж тощо); служби

в органах місцевого самоврядування (йдеться про надання ОМС більшої автономії у визначенні умов оплати праці для залучення до ОМС професійних кадрів); містобудівної діяльності (у частині просторового планування в ОТГ, зокрема щодо можливості ОТГ розпоряджатися землями, котрі перебувають на її території, за межами населених пунктів); добровільного об'єднання територіальних громад (зокрема вдосконалення процедури затвердження перспективних планів формування територіальних громад і надання права затверджувати їх лише КМУ, а не облрадам, на рівні яких, впливаючи на процес створення ОТГ, відстоюють свої інтереси місцеві олігархічні сили).

Серед перешкод інклюзивного розвитку ОТГ внутрішнього характеру домінують: нестача фінансових ресурсів, брак кваліфікованих кадрів, неофіційна зайнятість, низька активність жителів у вирішенні питань функціонування громади та ін. Також слід врахувати недореформований освітній сектор та сектор охорони здоров'я – багато нагальних проблем у цих сферах, розв'язання яких було передано на рівень ОТГ [88].

В останні роки зроблено важливі кроки в становленні основ місцевого самоврядування. Відбулася трансформація структури місцевої влади, змінилися погляди на місце та роль місцевого самоврядування в затвердженні України як європейської демократичної країни. Водночас, продовжуючи реалізацію процесу децентралізації, маємо враховувати й ускладнення, котрі можуть виникнути. По-перше, це ускладнення процесу перерозподілу коштів через бюджет та управління бюджетним процесом узагалі, оскільки центральному уряду важче децентралізувати відповідальність за джерела оподаткування, ніж за видатки місцевих бюджетів. По-друге, в умовах децентралізації важче узгоджувати локальні потреби окремих територіальних громад із макроекономічними цілями всієї держави.

Поділяючи думку ряду науковців – експертів із фінансової децентралізації [275, с. 47], вважаємо, що дотримання принципу виняткової добровільності під час створенні ОТГ унеможливлює поєднання індивідуальних, локальних, регіональних і державних

інтересів задля забезпечення інклюзивного розвитку та поглиблює міжрегіональні диспропорції.

Проведений аналіз показників розвитку ОТГ і динаміки їх фінансового забезпечення поки що не дає підстави зробити висновок про значний вплив фінансової децентралізації на інклюзивний розвиток регіонів. Так, Донецька область займаючи у 2017 р. 1-ше місце у рейтензі мала на своїй території всього шість ОТГ. Одночасно Тернопільська область, яка займала 1-ше місце за кількістю створених ОТГ знаходиться на 22-й позиції рейтингової оцінки фінансової спроможності. В інших регіонах також відсутній прямий зв'язок між темпом зростання загального фонду місцевих бюджетів, кількістю створених ОТГ та зростання в них доходів на одну особу, як показника добробуту населення.

Для формування нового підґрунтя інклюзивного розвитку громад у процесі реалізації реформи фінансової децентралізації остання має забезпечувати вирішення наступних основних завдань:

- активізація внутрішнього потенціалу розвитку громад та задіяння ендогенних ресурсів на основі реалізації механізму саморозвитку;
- досягнення згуртованості громад навколо пріоритетних цілей інклюзивного розвитку;
- оптимізація та диверсифікація структури економік громад;
- запровадження моделі стратегічного планування інклюзивного розвитку в умовах фінансової децентралізації із залученням усіх зацікавлених сторін громади;
- реалізація потенціалу міжтериторіальної співпраці;
- співвіднесення розвитку громад із загальнонаціональними стратегіями секторального та регіонального розвитку.

Місцеві громади отримали додаткові ресурси й стимули збільшувати надходження до своїх бюджетів. Водночас лишається питання ефективності розподілу акумульованих коштів, їх спрямування на досягнення стратегічних цілей інклюзивного розвитку.

4.3. Моделювання залежності інклюзивного розвитку регіону від параметрів фіскального простору в умовах фінансової децентралізації

Гіпотеза, покладена в основу дослідження, свідчить про те, що фінансова децентралізація є фактором, який так або інакше впливає на інклюзивний розвиток регіону. Її наукове обґрунтування поряд із аналітичними висновками на основі емпіричних досліджень й аналізу показників динаміки соціально-економічного зростання і зміцнення фінансової стійкості місцевих бюджетів потребує доведення значущості впливу фінансової децентралізації на інклюзивний розвиток окремої просторової системи. Для виконання подібних завдань щодо становлення тісноти та міри зв'язку між різними процесами в економічній науці застосовують кореляційно-регресійний аналіз, який проводиться на основі побудованого рівняння регресії й визначає внесок кожної незалежної змінної у варіацію досліджуваної залежної змінної величини.

Основне завдання кореляційно-регресійного аналізу – визначення впливу факторів на результативний показник (в абсолютних показниках). Для цього, передусім, треба підібрати та обґрунтувати рівняння зв'язку, що відповідає характеру аналітичної стохастичної залежності між досліджуваними ознаками. У контексті дослідження фінансового забезпечення відтворення й розвитку просторових систем можемо припустити, що позитивна кореляція розширення фіскального простору за умов фінансової децентралізації з інклюзивним розвитком регіонів має нелінійний характер.

Рівняння регресії показує, як у середньому змінюється результативна ознака (Y_x) під впливом зміни факторної ознаки (хі).

Загалом рівняння регресії можна представити так:

$$Y_x=f(x_1, x_2, \ldots, x_n), \quad (4.1)$$

де Y_x – залежна змінна величина; x – незалежні змінні величини (фактори); n – кількість незалежних змінних величин (факторів).

Під час проведення регресійного аналізу застосовано програмне забезпечення «Microsoft Excel», котре використовується для виконання теоретичних і прикладних завдань з економетрики.

Результуючим показником є середнє значення індексу інклюзивного розвитку регіонів України за період проведення фінансової децентралізації. В основу побудови моделі покладена гіпотеза, що вплив зміни фіскального середовища в умовах фінансової децентралізації на тенденції інклюзивного розвитку характеризується наявністю часового лагу і будуть відчутні лише через певний період. Тому за факторні змінні обрано середні значення інтегральних показників фіскального простору, що характеризують доходи, видатки та податковий потенціал регіону протягом періоду реформи децентралізації.

Рівняння множинної регресії може бути представлено у вигляді:

$$Y = f(\beta, X) + \varepsilon \qquad (4.2)$$

де $X = X(X_1, X_2, ..., X_m)$ – вектор незалежних змінних;

β – вектор параметрів, які підлягають визначенню;

ε – випадкова помилка (відхилення);

Y – результуючий показник (залежна змінна).

Теоретично лінійне рівняння множинної регресії має вигляд:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + ... + \beta_m X_m + \varepsilon \qquad (4.3)$$

де, β_0 – вільний член, який визначає значення Y, у разі, коли всі факторні змінні X_j рівні 0.

Перш ніж перейти до визначення коефіцієнтів регресії, необхідно перевірити ряд передумов МНК.

Рівняння лінійної множинної регресії матиме такий вигляд:

$$Y_x = a_1 + a_2 * X_1 + a_3 * X_2 . + a_4 * X_3 \qquad (4.4)$$

де Y_x – результуючий показник інклюзивного розвитку регіону;

X_1, X_2, X_3 – незалежні змінні, що характеризують стан фіскального простору регіону в умовах фінансової децентралізації за показниками доходів, видатків та податкового потенціалу.

Вихідні дані для побудови регресійної моделі залежності інклюзивного розвитку регіону від параметрів фіскального простору в умовах фінансової децентралізації наведені у табл. 4.13.

Таблиця 4.13

Вихідні дані для побудови регресійної моделі залежності інклюзивного розвитку регіону від параметрів фіскального простору в умовах фінансової децентралізації

Регіони	Інтегральний показник інклюзивного розвитку регіону у 2018 р	Показники фіскального простору за період реформи (2015-2018 рр.)		
		Доходи	Видатки	Податковий потенціал
Вінницька	0,442	0,309	0,470	0,099
Волинська	0,385	0,282	0,495	0,064
Дніпропетровська	0,512	0,496	0,596	0,241
Донецька	0,292	0,221	0,252	0,029
Житомирська	0,403	0,310	0,482	0,079
Закарпатська	0,320	0,320	0,525	0,036
Запорізька	0,438	0,383	0,438	0,150
Івано-Франківська	0,376	0,197	0,491	0,055
Київська	0,450	0,393	0,459	0,228
Кіровоградська	0,418	0,294	0,412	0,094
Луганська	0,286	0,27	0,202	0,000
Львівська	0,482	0,392	0,568	0,099
Миколаївська	0,363	0,272	0,367	0,093
Одеська	0,444	0,492	0,504	0,126
Полтавська	0,466	0,263	0,410	0,247
Рівненська	0,386	0,274	0,521	0,051
Сумська	0,351	0,334	0,449	0,086
Тернопільська	0,432	0,252	0,506	0,042
Харківська	0,409	0,375	0,483	0,141
Херсонська	0,338	0,306	0,410	0,059
Хмельницька	0,411	0,314	0,483	0,072
Черкаська	0,383	0,285	0,434	0,107
Чернівецька	0,440	0,388	0,540	0,030
Чернігівська	0,376	0,288	0,424	0,093
м. Київ	0,647	0,667	0,667	1,000

**Розраховано автором.*

Унаслідок проведених обчислень (Додаток Ш) отримуємо регресійну модель залежності інклюзивного розвитку регіону від параметрів фіскального простору регіону за умов фінансової децентралізації:

$$Y = 0{,}1969 + 0{,}1153\ X_1 + 0{,}3238\ X_2 + 0{,}1831\ X_3. \quad (4.5)$$

Для подальшої роботи потрібно проаналізувати якість отриманої регресійної моделі.

1. Аналіз мультиколінеарності на основі матриці коефіцієнтів кореляції. Перевіримо модельна наявність мультиколінеарності, для цього знайдемо парні коефіцієнти кореляції:

$$r_{xy} = \frac{\overline{x \cdot y} - \overline{x} \cdot \overline{y}}{s(x) \cdot s(y)} \quad (4.6)$$

$$r_{xy1} = \frac{0{,}143 - 0{,}335 \cdot 0{,}41}{0{,}0984 \cdot 0{,}0731} = 0{,}786;$$

$$r_{xy2} = \frac{0{,}195 - 0{,}464 \cdot 0{,}41}{0{,}0945 \cdot 0{,}0731} = 0{,}752;$$

$$r_{xy3} = \frac{0{,}0654 - 0{,}133 \cdot 0{,}41}{0{,}188 \cdot 0{,}0731} = 0{,}799;$$

$$r_{x1x2} = \frac{0{,}161 - 0{,}464 \cdot 0{,}335}{0{,}0945 \cdot 0{,}0984} = 0{,}637;$$

$$r_{x1x3} = \frac{0{,}0588 - 0{,}133 \cdot 0{,}335}{0{,}188 \cdot 0{,}0984} = 0{,}773;$$

$$r_{x2x3} = \frac{0{,}0704 - 0{,}133 \cdot 0{,}464}{0{,}188 \cdot 0{,}0945} = 0{,}494.$$

На основі отриманих результатів побудована матриця парних коефіцієнтів кореляції (табл. 4.14).

Таблиця 4.14

Матриця парних коефіцієнтів кореляції

-	y	x_1	x_2	x_3
y	1	0,785942	0,751768	0,798993
x_1	0,785942	1	0,637104	0,772645
x_2	0,751768	0,637104	1	0,497003
x_3	0,798993	0,772645	0,497003	1

**Розраховано автором.*

Якщо в матриці є міжфакторний коефіцієнт кореляції $r_{xjxi} > 0,7$, то в даній моделі множинної регресії існує мультиколінеарності. У нашому випадку значення r (x_1x_3) становить | r | > 0,7, що говорить про мультиколінеарність факторів і про необхідність виключення одного з них з подальшого аналізу.

Аналіз першого рядка цієї матриці дозволяє зробити відбір факторних ознак, які можуть бути включені в модель множинної кореляційної залежності. Факторні ознаки, у яких $|r_{yxi}| < 0,5$ виключають з моделі.

За шкалою Чеддока можна дати наступну якісну інтерпретацію можливих значень коефіцієнта кореляції: якщо | r | > 0,3 – зв'язок практично відсутній; 0,3 ≤ | r | ≤ 0,7 – зв'язок середній; 0,7 ≤ | r | ≤ 0,9 – зв'язок сильний; | r | > 0,9 – зв'язок дуже сильний.

Найбільший вплив на результативну ознаку надає фактор x3 (r = 0,799), значить, при побудові моделі він увійде в регресійне рівняння першим.

3. Перевірка значимості коефіцієнтів рівняння. Перевіримо значущість отриманих парних коефіцієнтів кореляції за допомогою t-критерію Стьюдента. Коефіцієнти, для яких значення t-статистики по модулю більше знайденого критичного значення, вважаються значущими. Таким чином, зв'язок між ними та залежною змінною є суттєвим. Спостережувані значення t-статистики для r_{yx1} розраховані за формулою:

$$t_{\text{роз}} = r_{yx_1} \cdot \frac{\sqrt{n-m-1}}{\sqrt{1-r_{yx_1}^2}} \qquad (4.7)$$

де m = 1 – кількість факторів в рівнянні регресії.

Для X_1: $t_{\text{роз}} = 0,79 \cdot \frac{\sqrt{25-1-1}}{\sqrt{1-0,79^2}} = 6,1.$

Для X_2: $t_{\text{роз}} = 0,75 \cdot \frac{\sqrt{25-1-1}}{\sqrt{1-0,75^2}} = 5,47.$

Для X_3: $t_{\text{роз}} = 0,8 \cdot \frac{\sqrt{25-1-1}}{\sqrt{1-0,8^2}} = 6,37.$

За таблицею Стьюдента знаходимо $t_{табл}$(n-m-1; α / 2) = (23; 0.025) = 2,069. Оскільки $t_{роз} > t_{табл}$ для усіх коефіцієнтів рівняння регресії, то відхиляємо гіпотезу про їх рівність 0. Іншими словами, можна зробити висновок про значущість усіх коефіцієнтів моделі.

4. Перевірка на наявність автокореляції. Автокореляція (послідовна кореляція) визначається як кореляція між факторами, впорядкованими в часі (часові ряди) або в просторі (перехресні ряди). Для аналізу автокореляції відхилень використовують статистику Дарбіна-Уотсона. Цей критерій є найбільш відомим для виявлення автокореляції. При статистичному аналізі рівняння регресії на початковому етапі часто перевіряють здійсниміcть однією передумови: умови статистичної незалежності відхилень між собою. При цьому перевіряється некорельованість сусідніх величин e_i. (Додаток Ш, табл. Ш.4):

$$DW = \frac{\sum(e_i - e_{i-1})^2}{\sum e_i^2} \qquad (4.8)$$

$$DW = \frac{0{,}0604}{0{,}0249} = 2{,}42.$$

Критичні значення d_1 і d_2 визначаються на основі спеціальних таблиць для необхідного рівня значущості α, числа спостережень n = 25 і кількості пояснюють змінних m = 3.

Автокореляція відсутня, якщо виконується така умова: $d_1 < DW$ і $d_2 < DW < 4-d_2$. Не звертаючись до таблиць, можна вважати, що автокореляція залишків відсутня, якщо 1,5 < DW <2,5. У нашому випадку 1,5 < 2,07 <2,5, що свідчить про те, що автокореляція залишків відсутня.

Для більш надійного виведення доцільно звертатися до табличних значень. Згідно таблиці Дарбина-Уотсона для n = 25 і k = 3 (рівень значимості 5 %) знаходимо: d_1 = 1,12; d_2 = 1,66. Оскільки 1,12 < 2,42 і 1,66 <2,42 < 4-1,66, то автокореляція залишків відсутня.

5. Перевірка загальної якості рівняння множинної регресії.

Для здійснення оцінки значущості регресійного рівняння використовується на основі перевірки зворотної гіпотези про те, що коефіцієнт детермінації рівний нулю, тобто гіпотези про незначущість рівняння регресії: R^2 або $b_1 = b_2 = ... = b_m = 0$.

Така перевірка ґрунтується на показниках F-критерія Фішера. Для цього обчислимо фактичне значення F-критерію, через коефіцієнт детермінації R^2, розрахований за даними безпосереднього спостереження.

Критичне значення F-критерію ($F_{кр}$) при рівнях значущості α = 0,05 і двома числами ступенів свободи $k_1 = m$ і $k_2 = n–m–1$ можна знайти використовуючи таблиці розподілу Фішера-Снедоккора.

Результати F-статистики та розрахунку критерію Фішера набувають вигляду:

$$R^2 = 1 - \frac{s_e^2}{\sum(y_i - \overline{y})^2} = 1 - \frac{0{,}0249}{0{,}13} = 0{,}8131 \qquad (4.9)$$

Перевіримо гіпотезу про загальну значущість – гіпотезу про одночасну рівність нулю всіх коефіцієнтів регресії:

H_0: $R^2 = 0$; $\beta_1 = \beta_2 = ... = \beta_m = 0$.

H_1: $R^2 \neq 0$.

Перевірка цієї гіпотези здійснюється за допомогою F-статистики розподілу Фішера (правобічна перевірка).

Якщо $F < F_{kp} = F_{\alpha}; n–m–1$, то немає підстав для відхилення гіпотези H0.

$$F = \frac{R^2}{1-R^2} \cdot \frac{n-m-1}{m} = \frac{0{,}8131}{1-0{,}8131} \cdot \frac{25-3-1}{3} = 30{,}456 \qquad (4.10)$$

Табличне значення при ступенях свободи $k_1 = 3$ і $k_2 = n–m–1 = 25 – 3 – 1 = 21$, F_{kp} (3; 21) = 3,1.

Оскільки фактичне значення $F > F_{kp}$, то коефіцієнт детермінації статистично значимий і рівняння регресії статистично надійне (тобто коефіцієнти b_i взаємозначимі).

6. Оцінка значущості додаткового включення фактора (особистий F-критерій).

Необхідність такої оцінки пов’язана з тим, що не кожен фактор, який увійшов у модель, може істотно збільшити частку пояснення варіації результативної ознаки. Це може бути пов’язано з послідовністю введення факторів (оскільки існує кореляція між самими факторами).

Мірою оцінки значущості поліпшення якості моделі, після включення до неї фактора X_j, служить особистий F-критерій – F_{xj}:

$$F_{xj} = \frac{R^2 - R^2(x_1, x_n)}{1 - R^2}(n - m - 1) \quad (4.11)$$

де m – число оцінюваних параметрів.

У чисельнику – приріст частки варіації у за рахунок додатково включеного в модель фактора X_j.

Якщо значення F_{xj} більше F_{kp}, то додаткове введення фактора X_j в модель статистично виправдано.

Особистий F-критерій оцінює значимість коефіцієнтів «чистої» регресії (b_j). Існує взаємозв'язок між особистим F-критерієм – F_{xj} і t-критерієм, який використовується для оцінки значущості коефіцієнта регресії при j-му факторі:

$$t(b_j = 0) = \sqrt{F_{xj}} \quad (4.12)$$

$F_{x1} = \frac{0{,}8131 - 0{,}691}{1 - 0{,}8131} * (25 - 3 - 1) = 13{,}719;$

$R^2(x_3, x_n) = \sum \beta_j r_j = 0{,}4188 * 0{,}7518 + 0{,}4708 * 0{,}799 = 0{,}691;$

$F_{kp}(k_1=2; k_2=21) = 3{,}49.$

Порівняємо спостережуване значення особистого F-критерію з критичним:

$Fx_1 > 3{,}49$, отже, фактор X_1 доцільно включати в модель після введення факторів xj.

$F_{x2} = \frac{0{,}8131 - 0{,}498}{1 - 0{,}8131} \cdot (25 - 3 - 1) = 35{,}378;$

$R^2(x_3, x_n) = \sum \beta_j r_j = 0{,}1553 * 0{,}7859 + 0{,}4708 * 0{,}799 = 0{,}498.$

Порівняємо спостережуване значення особистого F-критерію з критичним:

$Fx_2 > 3{,}49$, отже, фактор X_2 доцільно включати в модель після введення факторів X_j.

$F_{x3} = \frac{0{,}8131 - 0{,}437}{1 - 0{,}8131} * (25 - 3 - 1) = 42{,}271;$

$R^2(x_3, x_n) = \sum \beta_j r_j = 0{,}1553 * 0{,}7859 + 0{,}4188 * 0{,}7518 = 0{,}437.$

Порівняємо спостережуване значення приватного F-критерію з критичним: $Fx_3 > 3{,}49$. Фактор X_3 доцільно включати в модель після введення факторів X_j.

Отже, у результаті розрахунків було отримано рівняння множинної регресії (формула 4.5).

Статистична значимість рівняння перевірена за допомогою коефіцієнта детермінації і критерію Фішера. Встановлено, що в досліджуваній ситуації 81,31 % загальної варіабельності інклюзивного розвитку регіону пояснюється зміною параметрів фіскального простору.

Економічна інтерпретація параметрів моделі: розширення фіскального простору регіону за вектором доходів (X_1) на 1 % призводить до збільшення інтегрального показника інклюзивного розвитку (Y) в середньому на 0,1153 %; зростання витрат (X_2) на 1 % призводить до збільшення Y в середньому на 0,3238 %; а посилення податкового потенціалу регіону (X_3) на 1 % – до збільшення Y в середньому на 0,1831 %.

Отже, у результаті розробки й дослідження моделі ми визначили, що найбільший вплив на інклюзивний розвиток регіону має видаткова політика ОМС, а саме здійснення видатків відповідно до визначених орієнтирів розвитку регіону та їх спрямування на досягнення інклюзивних цілей. За результатами інтерпретації даних розрахованої моделі зростання витрат (X_2) на 1 % призводить до збільшення інтегрального показника інклюзивного розвитку (Y) в середньому на 0,3238 %. Таким чином, можливість прийняття самостійних рішень ОМС щодо визначення цілей та обсягу місцевих видатків є найбільш дієвим організаційно-економічним засобом регулювання регіонального розвитку та переходу на засади інклюзивного зростання. Децентралізація, спрямована на розподіл видаткових повноважень між рівнями влади створила підґрунтя для забезпечення адміністративної та фінансової незалежності місцевих органів самоврядування. Проведення реформи стимулює регіони до фінансової автономії, пошуку додаткових фінансових джерел на місцях, збільшення власного потенціалу, цільового використання бюджетних коштів, збалансування потреби на фінансові ресурси з реальними можливостями регіонів.

Найменший вплив на темпи інклюзивного розвитку регіонів України серед детермінант фіскального простору здійснює політика формування доходів місцевих бюджетів. Так, розширення фіскального простору регіону за вектором доходів (X_1) на 1 % призводить до збільшення інтегрального показника інклюзивного розвитку в середньому на 0,1153 %, що є найменшим значенням у порівнянні із вектором видатків та впливом податкового потенціалу. Водночас, як доводять результати проведеного моделювання, потребують посилення детермінанти фіскальної політики у напрямку підвищення спроможності місцевих органів самоврядування акумулювати фінансові ресурси. Низький рівень забезпечення місцевих бюджетів власною фінансовою базою призвів до того, що виконуються лише загальні функції покладені державними органами влади та відсутні ресурси для забезпечення інклюзивного розвитку. Обсяг доходів, що залишаються на місцях, не надає достатньої можливості органам влади планувати та здійснювати видатки на інклюзивний розвиток регіону. Доцільно розширювати фіскальний простір регіонів шляхом послідовного збільшення їх дохідної бази задля стимулювання інклюзивного розвитку регіону.

Дохідні можливості місцевих бюджетів, визначає податковий потенціал регіону (X_3), посилення якого на 1 % згідно розрахованої моделі призводить до збільшення інтегрального показника інклюзивного розвитку в середньому на 0,1831 %. Відтак це доводить, що податковий потенціал відіграє важливе значення у визначенні перспектив інклюзивного розвитку та потребує відповідної уваги з боку місцевого самоврядування задля здійснення заходів, що сприятимуть його розширенню. Фінансова децентралізація орієнтована не лише на наповнення бюджету, а передбачає прозорість фінансових потоків та зацікавленість органів місцевої влади в нарощенні та зміцненні податкового потенціалу регіону. Оскільки на практиці одним із головних джерел наповнення місцевих бюджетів є податки і збори, то актуалізується проблема формування податкової бази регіону, нарощування податкового потенціалу шляхом формування сприятливого середовища для інклюзивного зростання.

Серед *основних причин, що пояснюють отримані результати проведеного кореляційно-регресійного аналізу* впливу детермінант фіскального простору на перспективи інклюзивного розвитку регіонів за умов фінансової децентралізації, можна назвати:

1) незавершеність процесів розширення фіскального простору у процесі фінансової децентралізації. Фінансова децентралізація в Україні проходить початковий етап і лише набирає оберти, тому говорити про кінцеві результати на наслідки її впливу дещо зарано. Далеко не всі громади отримали можливість повною мірою скористатися фінансовими можливостями реформи, те, що громади створювались у різний час, відразу поставило їх у неоднакові умови доступу до державних ресурсів;

2) відсутність у регіонах спеціалістів і досвіду з управління розвитком й переходу у формат інклюзивного зростання за нових умов. Посилення самостійності й відповідальності, з одного боку, та відсутність чітких орієнтирів подальшого розвитку – з іншого, призвело до неефективного та неоптимального розподілу акумульованих на місцях коштів.

3) досить короткий часовий проміжок для виявлення позитивних ефектів впливу розширення фіскального простору за умов фінансової децентралізації на інклюзивний розвиток регіонів. Результат від інвестицій у складові інклюзивного розвитку регіону, такі як економічне зростання, соціальна стабільність і розвиток інклюзивної інфраструктури буде відчутний лише через кілька років, достатніх для адаптації влади, бізнесу та громадян до нових умов господарювання, відновлення взаємної довіри, розробки й утілення стратегій інклюзивного розвитку, реалізації програм і проектів відповідного спрямування.

Зауважимо, що фінансова децентралізація, як і будь-яке складне соціально-економічне явище, поряд із позитивним впливом несе в собі низку загроз для досягнення перспектив інклюзивного розвитку регіону, які були систематизовані нами на підставі власних досліджень та праць українських учених на рис. 4.23.

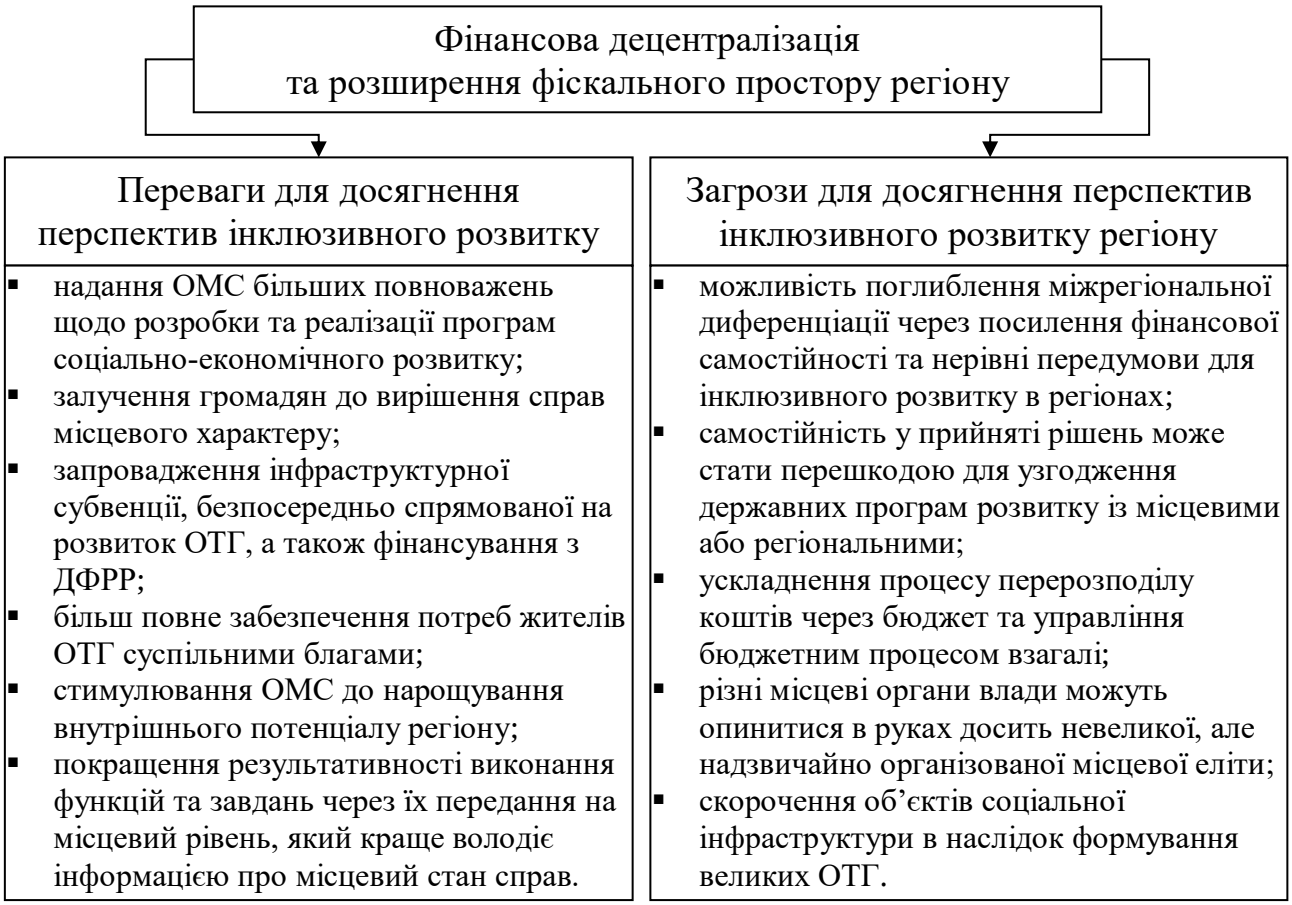

Рис. 4.23. *Переваги та загрози фінансової децентралізації для досягнення перспектив інклюзивного розвитку регіону*

**Систематизовано автором на основі [144, с. 94–97; 190, с. 41; 47, с. 255; 255, с. 325].*

Отже, найбільшою перевагою фінансової децентралізації для досягнення перспектив інклюзивного зростання є можливість залучення населення до процесів розвитку, через посилення їх зацікавленості у результатах діяльності громади та збільшення якості надання суспільних послуг. Реформа самоврядування наділила місцеві органи влади більшими повноваженнями щодо забезпечення інклюзивного розвитку населених пунктів зокрема, щодо планування розвитку громад; залучення інвестиції, стимулювання підприємницької активності населення; управління земельними ресурсами; розвитком місцевої інклюзивної інфраструктури; надання населенню житлово-комунальних послуг, утримання доріг і багато іншого. Використовуючи надані можливості, за умови раціонального

управління внутрішніми ресурсами регіону, ОМС може досягти переходу на інклюзивний вектор розвитку.

Дискусійність проведення децентралізації пов'язана із наявністю низки перспектив, які вона відкриває для інклюзивного зростання, зокрема можливість становлення на шлях демократичного розвитку. Децентралізація створює можливості для формування більш відповідальної й ефективної системи регулювання інклюзивним розвитком на низовому рівні та кращого задоволення місцевого попиту. Проте зауважимо, що фінансова децентралізації означає не лише позитивні перспективи для інклюзивного розвитку, але й певну низку *ризиків*, ігнорування яких виступає гальмівним фактором у досягненні поставлених цілей. Негативними чинниками інклюзивного розвитку регіонів є складна економічна та політична ситуація в державі, високий рівень корупції й бюрократизації, процвітання тіньової економіки, недосконаліть фіскальної політики, нестабільність законодавства, низький рівень розвитку інфраструктури, що негативно впливає на залученість населення до економічної, соціальної та громадської діяльності, знижує рівень його добробуту. Погоджуючись із думкою низки науковців [275] серед таких ризиків виділимо:

– ризики дисбалансів між загальнодержавними й територіальними (локальними, субрегіональними, регіональними) інтересами, політичні ризики, формування інституційних пасток, пов'язаних із відтворенням конфліктів інтересів різних ланок управління;

– ризики непослідовності, часової дискретності реформи, які загрожують ускладненнями бюджетних процесів та негативно впливають на формування фіскального простору регіонів за умов децентралізації.

– ризики не дотримання цілей та орієнтирів інклюзивного зростання через недостатню кваліфікацію кадрів на локальному рівні;

– ризики поглиблення територіальних соціально-економічних асиметрій інклюзивного розвитку;

Ризики дисбалансів між загальнодержавними й територіальними (локальними, субрегіональними, регіональними) інтересами

виникають при неоптимальному розподілі владних повноважень і ресурсів, необхідних для їх реалізації, між державними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування й між різними рівнями територіального управління. Зростання компетенцій локального рівня при їх відповідному ресурсному забезпеченні підвищує економічну й політичну вагу цього рівня, що може призводити до фрагментації країни, труднощів виконання регіональних та загальнодержавних завдань. Серед ризиків можна виділити посилення корупції на місцях, до якого може спричинитися реформа децентралізації [265]. Тому потрібно посилювати вплив громади на управлінські рішення щодо використання ресурсів бюджету через запровадження партиципаторного та гендерноорієнтованого бюджетування.

Ризики непослідовності реформи, що загрожують ускладненням бюджетних процесів. Передання на місця видаткових повноважень при недостатньому фінансовому забезпеченні для їх виконання створюють загрозу інклюзивному зростанню регіонів через брак коштів на реалізацію проектів розвитку. Як продовження цієї проблеми, ще однією загрозою є можливе скорочення обсягів надходжень від ПДФО у наслідок проведення податкової реформи. Оподаткування доходів громадян є основними джерелом надходжень для місцевих бюджетів, зменшення якого важко компенсувати іншими податковими джерелами. При всій важливості податків на майно не варто переоцінювати їх значення для місцевих бюджетів: навіть у країнах із високим рівнем капіталізації власності такі джерела переважно не перевищують 10 % доходів місцевих бюджетів. Тому під час вибору проекту податкової реформи потрібно враховувати важливість надходжень від ПДФО для місцевих бюджетів [74]. Це ще раз доводить необхідність вдосконалення адміністрування ПДФО для посилення його фіскальної та соціальної функцій.

Ризики недостатньої кваліфікації управлінських кадрів на локальному рівні, що випливають із неготовності посадових осіб на цьому рівні до роботи в нових умовах при зростанні повноважень і відповідальності ОМС. Недостатній рівень кваліфікації кадрів в ОМС

обумовлений тим, що більшість об'єднаних громад утворена винятково з населених пунктів, що знаходяться на сільських територіях, тоді як молоді та висококваліфіковані спеціалісти під час працевлаштування надають перевагу містам. Крім того за умов централізованого управління від бухгалтерів у сільських радах не вимагалось досконалого знання Бюджетного кодексу, оскільки бюджети зазвичай їм надходили з районного рівня [41, с. 46–50]. Для уникнення такого виду ризику необхідна відповідна кадрова підготовка до адміністративно-територіальної реформи, яка в Україні не була проведена. Не вжито також інституційних заходів, щодо запобігання призначення посадових осіб у системі місцевого самоврядування, які є професійно не підготовлені та неспроможні виконувати покладені на них функції.

Наслідком процесів урбанізації, що є характерним і для України, став інтенсивний розвиток міст та переважання їх соціально-економічного зростання над сільськими територіями. У процесі децентралізації та формування ОТГ на добровільних засадах виникла ситуація значної диференціації створених громад, які створились на базі міст і сільських територій. Небажання ОМС міст обласного значення приєднувати до себе прилеглі сільські громади, через необхідність подальшого розвитку їх інфраструктури, створює додаткові перепони в активізації інклюзивного розвитку. Ризики соціально-економічних диспропорцій поглиблюються неефективністю чинних дотепер інструментів державної регіональної політики, яка неспроможна забезпечувати усунення відмінностей у економічному та соціальному розвитку та недоліками методологічного, інституційного й методичного забезпечення процесу об'єднання територіальних громад базового рівня.

Отже, результати дослідження свідчать, що поряд із позитивним впливом, який несуть у собі цілі реформи децентралізації та перші результати їх досягнення, існує низка проблем, пов'язаних із непослідовністю, несистемністю й дискретним характером її проведення, що створює дисбаланси в системі формування місцевих бюджетів і забезпечення інклюзивного розвитку, спричиняє

виникнення соціально-економічних й політичних ризиків і загроз. На тлі виявлених негативних чинників розробка організаційно-економічного механізму фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону є однією з головних передумов активізації його зростання в умовах фінансової децентралізації.

За підсумками аналізу інклюзивного розвитку регіонів в умовах фінансової децентралізації зроблено наступні висновки:

1. Отримав подальшого розвитку науково-методичний підхід до аналізу інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації який, на відміну від існуючих, полягає у комплексному застосуванні методів інтегрального аналізу та рейтингування із застосуванням системи оціночних показників, які характеризують просторову систему на регіональному та локальному рівнях. Це дає можливість охарактеризувати інклюзивний розвиток за інтегральним індексом економічного, соціального й інфраструктурного зростання та визначити вплив децентралізації на формування фінансової спроможності регіону, як складної просторової системи.

2. Проведений розрахунок інтегрального індексу та систематизація показників економічного, соціального та інфраструктурного зростання просторової системи регіонального рівня дали змогу встановити тенденції інклюзивного розвитку регіонів в умовах фінансової децентралізації. Виявлено, що за підсумками 2015–2018 рр. найкращу динаміку інклюзивного розвитку, згідно з результатами комплексної оцінки, продемонстрували м. Київ, Київська, Львівська й Івано-Франківська області, найгіршу – Донецька, Луганська, Чернігівська.

3. Встановлено, що починаючи з 2015 р. в Україні відбувається активне утворення ОТГ. Головними проблемними питаннями при цьому є: об’єднання значної частини громад без дотримання вимог методики їх формування; супротив об’єднанню ОТГ з боку місцевих еліт; наявність протиріч щодо розподілу повноважень між ОТГ і районами; відсутність ефективних механізмів контролю за законністю рішень громади та якістю надання адміністративних послуг. Найефективніше у фінансовому плані функціонують ОТГ, сформовані

в Полтавському та Кіровоградському регіонах. Найбільш фінансово спроможними виступають територіальні громади сходу та півдня України, найменш забезпеченими фінансовими ресурсами є ОТГ, створені на заході України.

4. Проведений аналіз взаємозв'язку фінансової децентралізації та інклюзивного зростання на основі застосування економетричного інструментарію та побудови регресійної моделі впливу децентралізації доходів та видатків на інклюзивний розвиток регіону. Визначені фактори інклюзивного розвитку регіонів і обґрунтовані шляхів мінімізації деструктивних ефектів проведеної реформи. За результатами розрахунків встановлено, що фінансова децентралізація має обмежений вплив на інклюзивний розвиток окремого регіону.

5. Визначено, що сучасна практика інклюзивного розвитку регіону не в повній мірі адаптована до нових можливостей, що надаються умовами фінансової децентралізації та розширення фіскального простору. Й надалі більшість створених ОТГ залишаються дотаційними, що свідчить про їх фінансову неспроможність.

РОЗДІЛ 5
СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ТА НАПРЯМИ РОЗШИРЕННЯ ФІСКАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

5.1. Напрями розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону

Фінансова децентралізація внесла суттєві корективи у процеси регіонального розвитку в Україні створивши умови для розширення фіскального простору та збільшивши можливості впливу місцевого самоврядування на забезпечення інклюзивного зростання та підвищення добробуту населення регіонів. Водночас, саме від ефективної та послідовної діяльності місцевих органів самоврядування, їх концептуального бачення основних напрямів й орієнтирів розвитку залежить спроможність використати надані можливості розширення фіскального простору та забезпечити інклюзивний розвиток регіону в середньо- та довгостроковій перспективі.

У процесі аналізу складових фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів України за умов фінансової децентралізації нами виявлено низку недоліків податково-бюджетних відносин, які формують бар’єри для його розширення, та зумовлюють недостатній рівень інклюзивного розвитку. Систематизувавши виявлені проблеми відповідно до складових фіскального простору наведемо основні з них:

за вектором доходів – часті зміни податкового законодавства; використання урядом механізму приховування податків; низька частка податкових надходжень у загальних доходах місцевих бюджетів (більше половини становлять міжбюджетні трансферти); недостатня роль місцевих податків (значну частку податкових надходжень формують загальнодержавні платежі); брак фінансових ресурсів для забезпечення інклюзивного розвитку;

за вектором витрат – перенесення податкових ресурсів на місця супроводжувалось перекладанням видаткових повноважень, водночас розподіл податків між державним і місцевими бюджетами у процесі децентралізації не змінився; неоптимальна структура видатків бюджетів більшості ОТГ, за якої практично не виділяються кошти на розвиток із дотриманням інклюзивності; брак кваліфікованих кадрів у органах місцевої влади; відсутність концептуального бачення інклюзивного розвитку регіонів;

за вектором податкового потенціалу – низька податкова культура; значне податкове навантаження, що негативно впливає на податкове середовище; відсутність зацікавленості населення громади у сплаті податків; наявність міжрегіональної диференціації щодо податкових можливостей.

Щодо рівня інклюзивного розвитку регіонів України, то результати проведеного інтегрального аналізу засвідчили наявність асиметрії за показниками економічного зростання, інклюзивної інфраструктури та соціальної стабільності. Зокрема встановлено зростання регіональних диспропорцій у економічній сфері; нераціональне використання людського потенціалу та посилення диференціації за доходами населення; низький розвиток соціальної та виробничої інфраструктури з урахуванням її інклюзивності, що уповільнює процеси інклюзивного зростання та створює передумови для соціальної напруги в суспільстві.

У складній ситуації, що сталась за умови значної міжрегіональної диференціації, визначення стратегічних пріоритетів та напрямів розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів потребує врахування специфіки кожного з них. Для цього пропонуємо застосовувати матрицю *стратегічних пріоритетів розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону.* Її використання дозволить ОМС об’єктивно оцінити стан фіскального простору інклюзивного розвитку регіону, прийняти обґрунтовані управлінські рішення щодо його розширення та забезпечити стабільне зростання регіону у довгостроковій перспективі.

Позиціонування регіонів України на матриці дає змогу відобразити специфіку кожного її сегмента й обґрунтувати рекомендацій щодо вибору стратегічних орієнтирів розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону та розробки стратегій регіонального розвитку. Зі зміною параметрів фіскального простору регіонів і рівня їх інклюзивного розвитку потрібно виконати повторну оцінку, на основі якої рекомендації щодо формування стратегії розширення фіскального простору інклюзивного розвитку повинні бути відкориговані згідно до нових умов.

Відповідно до розробленої матриці наведено основні види стратегій та напрями розширення фіскального простору інклюзивного розвитку. Окремі з рекомендацій можуть бути запроваджені на основі прийняття управлінських рішень місцевих органів самоврядування, виходячи із соціально-економічної ситуації в регіоні чи окремій громаді.

I. *Стратегічного зміцнення.* Визначення стратегічних перспектив розширення фіскального простору інклюзивного розвитку виконано крізь призму оцінки регіону, який узято за еталон. Таким еталоном для України є м. Київ, що характеризується найкращими показниками. Однак, зважаючи на те, що в країні існує гостра нестача фінансових ресурсів, отримані результати є досить відносними й можуть бути використані лише як загальний орієнтир для регіонів України. Для підвищення рівня інклюзивного розвитку м. Києва, необхідно запроваджувати заходи щодо зміни податково-бюджетних відносин у цілому в країні. Стратегічні напрямки розвитку повинні враховувати проблеми, що притаманні для усіх регіонів, вирішення яких призведе до покращення податкового клімату та розширення можливостей місцевого самоврядування щодо забезпечення інклюзивного розвитку. Зокрема, стратегічними завданнями державної податкової політики повинне стати формування сприятливого податкового середовища шляхом створення прозорої податкової системи й уникнення прихованих податків, лібералізації податкового навантаження та визначення пріоритетними заходи щодо забезпечення інклюзивного розвитку.

II. *Стратегія стабілізації* рекомендована для регіонів у яких склалась потенційно сприятлива ситуація (у Полтавській, Львівській, Одеській та Дніпропетровській областях). Позиція цих регіонів на матриці стратегічних пріоритетів розширення фіскального простору інклюзивного розвитку свідчить про оптимальну структуру розподілу наявних фінансових ресурсів. Для цієї групи регіонів у подальшому потрібно зосередити зусилля на покращенні параметрів фіскального простору та зростанні зацікавленості інвесторів у збільшенні темпів залучення капіталу за умов дотримання структури розподілу фінансових ресурсів між пріоритетними цілями інклюзивного розвитку.

III. *Активного розвитку*. Більшість регіонів України потрапили в сектор матриці, котрий визначає *недостатній рівень* інклюзивного розвитку, що підтверджує висновки, зроблені в попередніх розділах монографії. Тобто пріоритетним і надалі залишається зростання загального обсягу фінансових ресурсів в регіоні, досягнути чого можна покращенням привабливості податкового середовища й пошуком додаткових позабюджетних джерел фінансування інклюзивного розвитку. Відзначимо Закарпатську та Рівненську області, які, володіючи відносно більшим фінансовими ресурсами, свідченням чого є середній рівень фіскального простору, повинні приділи увагу оптимізації напрямків їх використання, спрямувавши на досягнення цілей інклюзивного розвитку.

IV. *Стратегія ризик-менеджменту*. Для регіонів, що потрапили в групу з низьким рівнем інклюзивного розвитку чи фіскального простору, свідчать про неоптимальний розподіл наявних фінансових ресурсів. Стратегічними орієнтирами розвитку для цих регіонів має бути зростання обсягу залучення інвестицій через підвищення можливості отримання економічного результату й супутнього йому соціального ефекту, що сприятиме зацікавленню потенційних інвесторів. Паралельно з цим потрібне вдосконалення структури та використання державних інструментів стимуляційного впливу на розширення фіскального простору інклюзивного розвитку.

V. *Стратегія критичного менеджменту*. Критична ситуація склалась у регіонах, де ведуться військові дії. Відтак стратегічними

орієнтирами подальшого розвитку першочергово є встановлення політичної стабільності та відновлення соціальної і виробничої інфраструктури територій. На окрему увагу заслуговує розширення фіскального простору зруйнованих територій Донецької та Луганської областей. Значна кількість зруйнованих виробничих, інфраструктурних та соціальних об'єктів на цих територіях потребують додаткових грошових коштів й виважених способів фінансування розвитку більше, ніж інші регіони України. Зважаючи на відсутність комплексного розуміння та прогнозування розвитку цих регіонів, небажання інвесторів вкладати коштів у їх розбудову, необхідним та нагальним є запровадження конструктивних заходів як з боку уряду країни, так і місцевого самоврядування щодо введення спеціальних режимів управління, фінансування та економічної діяльності. Зокрема. Підтримуючи думку ряду вчених [253] вважаємо за доцільне створення на цих територіях спеціальних економічних зон, що дозволить зменшити навантаження на місцеві бюджети Донецької та Луганської областей та створить сприятливі умови для активізації інвестиційної діяльності.

Розташування у секторах по висхідній діагоналі від початку координат (від критичної зони до еталону) свідчить про збалансований стан фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів, які до них потрапили. Тобто параметри фіскального простору регіону, а саме сприятливість податкового середовища, масштаб податкового потенціалу та ефективність видаткової політики, відповідають тому рівню інклюзивного розвитку, який досягнутий у відповідний період на конкретній території. Для таких регіонів доцільно дотримуватись збереження цього балансу і у подальшому.

Відхилення від центральних секторів матриці у бік переважання одного з параметрів – фіскального простору чи інклюзивного розвитку – свідчить про необхідність посиленої уваги місцевого самоврядування до вирішення проблем тієї складової, яка призводить до такого дисбалансу, тобто показники розвитку якої є нижчими.

Так, для регіонів, розташованих у секторах матриці нижче висхідної діагоналі, а саме Миколаївської, Вінницької, Хмельницької,

Тернопільської, Кіровоградської, Полтавської та Львівської областей, у межах запропонованих стратегічних орієнтирів першочерговою проблемою є використання можливостей фінансової децентралізації задля розширення фіскального простору регіону, на вирішення якої спрямовані заходи зі зміцнення податкового потенціалу та зростання надходжень до місцевого бюджету. У процесі формування стратегічного плану розвитку таких регіонів, важливим є врахування *напрямів розширення фіскального простору регіону за умов фінансової децентралізації.*

Регіони, що потрапили у сектори вище висхідної діагоналі (Херсонської, Закарпатської, Рівненської та Одеської областей), більш активно використовують податкові інструменти формування місцевих доходів, однак ефективність регулюючої політки, спрямованої на активізацію інклюзивного розвитку регіону, є відносно низькою, що вносить відповідний дисбаланс у функціонування фіскального простору інклюзивного розвитку. За таких умов посилену увагу варто приділити здійсненню оптимальної видаткової політики та *активізації інклюзивного розвитку*.

Для формування матриці стратегічних пріоритетів розширення фіскального простору інклюзивного розвитку в регіонах України застосовано результати проведеного інтегрального аналізу інклюзивного розвитку й розрахунку параметрів фіскального простору (рис. 5.1).

Проведене дослідження дозволило виявити та систематизувати проблеми, що стримують розширення фіскального простору й створюють дисбаланси інклюзивного розвитку регіонів, нівелюючи можливості надані проведеною реформою фінансової децентралізації, а також обґрунтувати відповідні шляхи їх вирішення. Наведені пропозиції можуть бути використані ОМС у процесі прийняття управлінських рішень щодо формування стратегії інклюзивного розвитку регіону, відповідно до позиціонування регіону на матриці стратегічних пріоритетів.

Інтегральний показник фіскального простору регіонів						
	Умовний еталон	V Стратегія критичного менеджменту. Активізація інклюзивного розвитку	IV Стратегія ризик-менеджменту. Активізація інклюзивного розвитку	III Активного розвитку. Активізація інклюзивного розвитку	II Стратегія стабілізації. Активізація інклюзивного розвитку	I Стратегічного зміцнення *м. Київ*
	Відносно високий	V Стратегія критичного менеджменту. Активізація інклюзивного розвитку	IV Стратегія ризик-менеджменту. Активізація інклюзивного розвитку	III Активного розвитку. Активізація інклюзивного розвитку *Одеська*	II Стратегія стабілізації. *Дніпро-петровська*	II Стратегія стабілізації. Використання можливостей фінансової децентралізації задля розширення фіскального простору регіону
	Середній	V Стратегія критичного менеджменту. Активізація інклюзивного розвитку *Закарпатська*	IV Стратегія ризик-менеджменту *Рівненська*	III Активного розвитку *Київська* *Чернівецька* *Запорізька* *Харківська*	III Активного розвитку. Використання можливостей фінансової децентралізації задля розширення фіскального простору регіону *Львівська*	III Активного розвитку. Використання можливостей фінансової децентралізації задля розширення фіскального простору регіону
	Низький	V Стратегія критичного менеджменту. Активізація інклюзивного розвитку *Херсонська*	IV Стратегія ризик-менеджменту *Волинська* *Житомирська* *Сумська* *Черкаська Івано-Франківська* *Чернігівська*	IV Стратегія ризик-менеджменту. Використання можливостей фінансової децентралізації задля розширення фіскального простору регіону *Вінницька* *Хмельницька* *Тернопільська* *Кіровоградська*	IV Стратегія ризик-менеджменту. Використання можливостей фінансової децентралізації задля розширення фіскального простору регіону *Полтавська*	IV Стратегія ризик-менеджменту. Використання можливостей фінансової децентралізації задля розширення фіскального простору регіону
	Критичний	V Стратегія критичного менеджменту *Луганська* *Донецька*	V Стратегія критичного менеджменту. Використання можливостей фінансової децентралізації задля розширення фіскального простору регіону *Миколаївська*	V Стратегія критичного менеджменту. Використання можливостей фінансової децентралізації задля розширення фіскального простору регіону	V Стратегія критичного менеджменту. Використання можливостей фінансової децентралізації задля розширення фіскального простору регіону	V Стратегія критичного менеджменту. Використання можливостей фінансової децентралізації задля розширення фіскального простору регіону
		Критичний	Низький	Середній	Відносно високий	Умовний еталон
		Рівень інклюзивного розвитку регіону				

Рис. 5.1. *Матриця стратегічних пріоритетів розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону*

**Розроблено автором.*

Використання можливостей фінансової децентралізації задля розширення фіскального простору регіону. За результатами проведеного у розділі 3 аналізу фіскального простору та змін у процесі фінансової децентралізації встановлено, що його функціонування опосередковується негативним впливом багатьох факторів, притаманних податковій системі України. Серед них – значний податковий тягар, велика кількість податкових платежів і складний механізм їх адміністрування, часті зміни законодавчої бази, що містять у собі елементи прихованого оподаткування. Це вносить дестабілізацію у функціонування вітчизняної податкової системи ускладнюючи її сприйняття платниками, провокує до ухилення від сплати податків, знижує ефективність податкових інструментів і має негативний вплив на стан податкового потенціалу регіонів та формування дохідної бази місцевих бюджетів, а відтак стримує розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів. Основні напрямки вдосконалення податково-бюджетних відносин у контексті розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону наведені у табл. 5.1.

Таблиця 5.1

Напрями розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону

Вектор фіскального простору	Проблеми податково-бюджетних відносин	Напрямки розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону
Доходи місцевих бюджетів	- фіскальне спрямування системи місцевого оподаткування, нівелювання регулюючої та соціальної функцій податків; - використання механізму приховування податків; - складність адміністрування податків; - недостатні доходи місцевих бюджетів	- посилення регулюючої та соціальної функцій податків; - формування прозорої податкової системи та уникнення фактів приховування податків; - перехід на систему електронного адміністрування; - зміна міжбюджетного перерозподілу податків та збільшення частки надходжень до місцевих бюджетів
Податковий потенціал території	- неоптимальне податкове навантаження, що негативно впливає на податкове середовище; - низький рівень податкової культури; - відсутність зацікавленості населення громади у сплаті податків	- встановлення оптимального рівня податкового навантаження та нарощення бази оподаткування; - врахування впливу податкової конкуренції; - формування податкової культури; - налагодження співпраці та взаємодовіри між учасниками податкових відносин.; - підвищення якості податкового контролю та посилення податкової безпеки регіону

Продовження таблиці 5.1

Видаткова політика ОМС	- неоптимальна структура видатків; - брак спеціалістів необхідної кваліфікації в органах управління на місцевому рівні; - відсутність концептуального бачення інклюзивного розвитку регіонів	- формування інклюзивних інститутів та створення бюджетів участі; - розвиток програмно-цільового методу бюджетування; - запровадження гендерно-орієнтованого бюджетування;

**Побудовано автором.*

Отже, розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону може здійснюватись як за рахунок збільшення доходів місцевого самоврядування та посилення податкового потенціалу території, так і оптимізації витрат місцевих бюджетів.

Розширення фіскального простору за вектором доходів визначається ефективністю функціонування як податкової системи, що діє в країні, так і використанням податкових інструментів та оптимальністю організації податкових відносин на місцях.

1. Посилення регулюючої та соціальної функцій податків. Ефективність податкової системи залежить від того, наскільки цілеспрямовано вона вирішує комплекс завдань, пов'язаних із керованістю економіки як системи, розвитком виробництва, підвищенням життєвого рівня населення. За результатами аналізу встановлено, що сучасна податкова система позбавлена стимулюючої основи, яка повинна розкриватися у взаємозв'язку фіскальної, розподільчої та регулюючої функцій податків, та використовуватись як активний інструмент переходу соціально-економічного піднесення на інклюзивний вектор розвитку. Із самого початку побудови податкової системи України Закон України «Про систему оподаткування» від 25 липня 1991 р. № 1251-XII був *фіскально орієнтований* і податкова система почала набувати конфіскаційного характеру. У подальшому, попри неодноразові спроби реформування цей основний механізм фінансового впливу на інклюзивний розвиток регіонів залишається недосконалим і викликає чимало нарікань.

Наразі пріоритетним завданням має стати перехід від переважно фіскального спрямування податкової політики до активізації регулятивного потенціалу в напрямі стимулювання інклюзивного розвитку. Виявлені проблемні аспекти нереалізованого регулюючого потенціалу фіскального простору дають підстави стверджувати про необхідність запровадження диференційованих ставок оподаткування та оптимального використання інструменту податкових пільг для стимулювання пріоритетних для інклюзивного розвитку галузей. У контексті цього доцільно запровадити заходи податкового стимулювання інвестиційних процесів та малого підприємництва, підтримку реалізації проектів і заходів активізації інклюзивного зростання. Зокрема вартою уваги є ініціатива щодо заміни податку на прибуток (ПнП) податком на виведений капітал, який передбачає стимулювання інвестиційної діяльності бізнесу. Посилити регулюючу та соціальну функцію податків можна шляхом вдосконалення оподаткування доходів населення, а саме:

- оптимізації податкового навантаження на бізнес, зокрема зниження фіскального тиску на фонд оплати праці шляхом зменшення ставки ЄСВ. У контексті чого вагомою є пропозиція щодо об’єднання ПДФО та ЄСВ в один платіж;
- перенесення податкового навантаження на багаті верства населення, зменшуючи тиск на середній прошарок. Таких змін можна досягти шляхом повернення до прогресивного оподаткування;
- відмови від застосування ПСП, натомість звільнення від оподаткування доходів на рівні мінімальної заробітної плати.

Як наслідок відбудеться посилення соціальної ролі податків та переорієнтація системи оподаткування на підтримку інклюзивного вектора розвитку.

2. Формування прозорої податкової системи та уникнення фактів приховування податків. Проведений у роботі аналіз змін податкової системи України в процесі децентралізації та динаміки податкового навантаження показав, що сьогодні урядовці все частіше вдаються до механізмів маніпулювання надходженнями до бюджету та запровадження *прихованих податків*. Усупереч законодавчо закріпленим

принципам оподаткування, серед яких класичними, запропонованими ще А. Смітом, є принципи визначеності та зрозумілості, приховані податки у податковій системі України не лише існують й інтенсивно розвиваються, а й стають обов'язковою складовою податкових реформ.

До прихованих податків відносимо податкові надходження до бюджетів, які належним чином не ідентифіковані або законодавчо приховані. Вони формують додаткові витрати в суб'єктів господарювання, зменшуючи рівень їх добробуту, однак вони не мають законодавчо описаного механізму їх справляння і не є офіційно визнаними як такі. Виділяємо такі методи приховування податків [376, с. 23–130]:

- об'єднання податків під спільною назвою;
- розширення бази оподаткування, переліку об'єктів оподаткування (податок на майно);
- збільшення ставок податків та зростання податкових ставок, що прив'язані до мінімальної заробітної плати;
- впровадження механізму подвійного оподаткування (акцизний податок на роздрібний продаж);
- переведення податкових платежів до категорії неподаткових;
- перенесення податкового навантаження із багатих верств населення на середній прошарок, в результаті чого зменшується соціальна роль податків та збільшуються надходження до бюджету (зміна механізму оподаткування, перехід від прогресивного оподаткування до пропорційного, що збільшує податкове навантаження на доходи найбільшого прошарку – населення з доходами середнього рівня; перехід до пропорційного оподаткування ПДФО та усереднення його ставки);
- ускладнення механізму надання податкових пільг соціального спрямування, що лише утруднюють механізм оподаткування, однак не несуть реальної соціальної підтримки для малозабезпечених верст населення (ПСП);
- трансформація єдиного податку, коли збільшення податку змушує підприємців знижувати витрати виробництва (впровадження новітніх технологій, раціонально використовувати ресурси), тим

самим зменшити збиток, який вони могли б отримати в результаті підвищення ціни на продукцію на суму податку і, відповідно, скорочення реалізації продукції;

- багатократне перекладання податку на кінцевого споживача, коли фактичним платником стає кінцевий споживач (у більшості випадків це досягається за рахунок непрямих податків).

3. Перехід на систему електронного адміністрування. Результати проведеного дослідження ще раз підтверджують відсутність стратегічних орієнтирів розширення фіскального простору регіонів та реальної фінансової децентралізації спрямованої на створення сприятливого податкового середовища. Скорочення кількості податків, шляхом об'єднання окремих із них під спільними назвами (рентна плата, податок на майно), призвело до ускладнення їх адміністрування. Тому нагальним завданням задля формування сприятливого фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів є забезпечення прозорості та справедливості податкової системи, недопущення «нечесних» методів оподаткування й прихованих податків.

Досліджуючи ефективність і дієвість податкової системи М. Диха та Ю. Гончаров [91, с 6–99] зазначають, що основними характеристиками її мають стати невелика кількість податків, прості та зрозумілі процедури адміністрування платежів, прозора податкова політика держави й дотримання принципу стабільності податкового законодавства. Погоджуючись із думкою Пасічного М. [200, с. 116–130], що ефективність фіскальної функції податкової системи полягає в максимізації податкових надходжень і мінімізації витрат на їх одержання, необхідним є вдосконалення системи адміністрування, переведення податкового документообігу в електронну форму та цифровий простір, автоматизацію процесів і скорочення часу адміністрування податків.

4. Зміна міжбюджетного перерозподілу податків та збільшення частки надходжень до місцевих бюджетів. Відповідно до проведеного у розділі 3 роботи аналізу змін до Податкового та Бюджетного кодексів, прийнятих у процесі децентралізації, з'ясовано,

що збільшення місцевих платежів, супроводжувалось паралельним зменшенням частки загальнодержавних податків, що надходила до місцевих бюджетів. Відтак у супереч цілям фінансової децентралізації, розподіл податкових находжень між державним та місцевими бюджетами практично не змінився, що доводить необхідність:

- подальшого реформування податкової системи в напрямку її лібералізації та децентралізації;
- зміни міжбюджетного перерозподілу податків та збільшення частки надходжень до місцевих бюджетів;
- розширення права органів місцевого самоврядування при встановленні норм вилучення податків і їх використання на місцях.

Фіскальний простір інклюзивного розвитку значною мірою залежить від ***податкового потенціалу регіону та спроможності платників податків забезпечити певний обсяг податкових надходжень***.

1. Встановлення оптимального рівня податкового навантаження та нарощення бази оподаткування. Обсяг податкових надходжень регіону, а відтак розмір його податкового потенціалу прямо залежить від рівня податкового навантаження. Тому встановлення оптимального рівня податкового навантаження для стимулювання економічного зростання є одним із важливих орієнтирів зміцнення податкового потенціалу регіону та розширення фіскального простору [334, с. 101–106]. Варто відмітити, що оптимальність податкового навантаження визначається економічними умовами розвитку регіону та країни, а також тим, наскільки ефективно використовуються акумульовані податкові надходження для задоволення соціально-економічних потреб суспільства та цілей інклюзивного розвитку зокрема.

Надмірне податкове навантаження може негативно позначитися на податкових надходженнях до бюджетів, оскільки за таких умов платники податків мають високі стимули приховувати від оподаткування свої фінансові ресурси. Водночас, якщо місцева самоврядування здатне налагодити співпрацю та взаємодовіру із членами громади та ефективно використовувати кошти на цілі

інклюзивного розвитку та підвищення добробуту населення, акумулювання значної частки ВРП у місцевому бюджеті може бути доцільним. Тоді як, надто низьке податкове навантаження може свідчити про недостатній рівень постачання суспільних товарів й послуг і, як наслідок, гальмувати розвиток інфраструктури.

Відмінності в рівнях податкового навантаження можуть бути зумовлені неоднаковими підходами до встановлення виду та розміру податкових ставок, об'єктів і баз оподаткування, різним рівнем економічного розвитку та обсягу ВВП. В Україні рівень податкового навантаження у 2018 р. становив 37,8 %. Для порівняння у середньому загальне податкове навантаження в країнах ЄС становило 40,6 %. Підтримуючи тезу Лаврешова А. [152, с. 41], що ситуація склалась досить парадоксальна, адже за рівнем середньодушових доходів Україна серйозно відстає від високорозвинених країн, тоді як за податковим навантаженням знаходиться поряд з Фінляндією (38,4 %), та значно попереду Великобританії (30,7 %), Ірландії (26,0 %) та Данії (24,2 %) [389]. Попри запроваджені зміни до податкового законодавства у контексті проведення фінансової децентралізації зниження загального рівня податкового навантаження в країні не відбулось, а ускладнення податкового адміністрування й часті зміни податкового законодавства мали негативний вплив на розвиток підприємницького сектора та фіскальний простір інклюзивного розвитку регіонів. В умовах недовіри до уряду та високого рівня корупції, що притаманні Україні на сьогодні, а також заважаючи на низький рівень доходів вважаємо, що податкове навантаження необхідно знижувати.

2. При обґрунтуванні напрямів розширення фіскального простору важливим є *врахування впливу податкової конкуренції*.

Податкова конкуренція проявляється у тому, що платники податків можуть переміщувати свою діяльність до регіону з більш привабливими податковими умовами, а тому вона виступає фактором, що здатний ефективно обмежувати прагнення місцевих органів підвищувати оподаткування. Крім того, податкова конкуренція встановлює певну межу для рівня оподаткування, що вимагає від

місцевого самоврядування більш ефективно розпоряджатися обсягом фінансових ресурсів, тобто підвищувати ефективність своєї діяльності та належним чином організовувати відбір тих проектів, що мають порівняно більшу цінність для інклюзивного зростання [20, с. 3–5].

Варто зазначити, що значні коливання як у сторону зростання, так і зниження негативно позначаються на функціонування фіскального простору, дестабілізуючи його. Дослідження впливу рівня оподаткування на економічне зростання та розширення податкового потенціалу підтверджують принципову наявність зворотного зв'язку між ними. Так за деякими оцінками збільшення показника податкового тиску на 1 % скорочує темп росту ВВП на 0,6 % [20, с. 3–5]. Тому задля стимулювання нарощення податкового потенціалу та без суттєвого зменшення податкових надходжень, *зниження рівня податкового навантаження необхідно здійснювати поступово, не більше ніж на 1 % у рік.*

3. Формування податкової культури. Обмежуючими факторами розширення фіскального простору виступають низький рівень податкової культури та значний обсяг тіньової економіки, які створюють загрозу податковій безпеці держави та її регіонів [309].

У більшості випадків платники уникають сплати податкових платежів приховуючи свої доходи та зменшуючи базу оподаткування, велика кількість підприємств працює в умовах тіньового бізнесу [78, с. 30–32]. Разом із тим, незрозумілість окремих положень Податкового Кодексу призводить до ненавмисних помилок при розрахунку податкових платежів їх платниками, що також знижує рівень податкової дисципліни та несплати податкових платежів.

Існують також певні порушення зі сторони контролюючих органів. Зокрема, значний негативний вплив на функціонування податкової сфери держави здійснює наявність корупції серед працівників державної податкової служби та недосконаліть процедур податкового контролю, а саме проведення частих податкових перевірок платників.

Підвищення рівня податкової культури узгоджується із цілями інклюзивного розвитку, оскільки сприяє налагодженню співпраці між

населенням та владою, залученню громадськості до процесів розвитку й підвищує розуміння важливості системи оподаткування у забезпеченні зростання якості рівня життя в країні та її регіонах.

4. Налагодження співпраці та взаємодовіри між учасниками податкових відносин. Посилити зацікавленість населення у сплаті податків можна шляхом налагодження співпраці та взаємодовіри між учасниками податкових відносин [311, с. 13–23]. Необхідно забезпечити партнерські стосунки між платниками податків і податковими органами. Основними напрямками зміцнення податкової культури та налагодження партнерських відносин між суб'єктами податкових відносин є [78, с. 30–32]:

− популяризація та заохочення до повної й своєчасної сплати податків;

− посилення роз'яснюючо-консультаційної роботи та проведення за допомогою засобів масової інформації навчальних проектів щодо роз'яснення норм чинного податкового законодавства;

− розміщення в пресі інформації з питань податкового законодавства;

− подолання корупції та підвищення рівня довіри до уряду шляхом запровадження персональної відповідальності ініціаторів податкових реформ і авторів законопроектів;

− формування податкової свідомості в майбутніх платників податків.

Результатом має стати формування податкової культури платників податкових платежів та їх дисципліни, перехід до добровільної сплати податків завдяки підвищенню довіри громадськості у чесність і справедливість податківців.

4. Підвищення якості податкового контролю та посилення податкової безпеки регіону. Чималу роль у системі забезпечення ефективного функціонування фіскального простору регіонів відіграє якість податкового контролю. Україна, з точки зору контролю за дотриманням податкового законодавства, характеризується низькою фінансовою дисципліною платників податків, що є наслідком низької податкової культури суспільства. Причиною такої ситуації є з одного

боку завищена фіскальна орієнтація податкової системи та недосконала законодавча база, а з іншого – низька компетенція як платників податків, так і деяких працівників податкових органів [153, с. 133].

На фоні цього першочергового вирішення потребують питання оптимізації процедур податкового контролю, підвищення якості проведення податкових перевірок і забезпечення контролю за роботою податкових інспекторів, підвищення рівня їх кваліфікації. Таким чином, для подальшого розвитку та *вдосконалення системи податкового контролю* доцільно передбачити:

− поліпшення системи внутрішнього контролю та запобігання корупції;

− зменшення кількості перевірок і підвищення їх якості шляхом більш ефективного відбору підприємств для проведення податкового контролю;

− розвиток інституту надання консалтингових послуг щодо податкових платежів і змін у податковому законодавстві;

– утворення спільного інформаційного простору органів місцевого самоврядування та податкових адміністрацій для налагодження комунікації й оперативного обміну інформацією щодо обсягів сплачених податків, які надходять до місцевих бюджетів та платників.

У контексті проведеної реформи децентралізації доцільним є передання повноважень щодо контролю за нарахуванням та сплатою місцевих податків і зборів ОМС, що дозволить підвищити якість контролю за дотримання податкової дисципліни через їх безпосередню зацікавленість у збільшенні надходжень до місцевих бюджетів. Надання законодавчого підґрунтя забезпечувати сплату податкових платежів щодо встановлення ставок і пільг, на які місцева влада вже наділена повноваженнями згідно з межами, визначеними податковим кодексом, посилить безпосередню зацікавленість органів місцевого самоврядування в стабільних і достатніх надходженнях бюджетів громад, сприятиме розробці ефективних заходів мінімізації негативного впливу мегатрендів на елементи фіскальнозначимих платежів (зміну кількості платників, розміру бази оподаткування) та

стабілізації рівня фінансової спроможності регіону.

Третім вектором розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону є ***видатки оптимальність яких, визначається ефективністю бюджетування та функціонування бюджетної системи***

Важливим завданням місцевих бюджетів є фінансування суспільних потреб відповідно до функцій певних територіальних громад. Для виконання зазначеного необхідне ефективне планування та раціональне використання бюджетних коштів. Упровадження до бюджетного процесу в Україні новітніх ефективних інструментів і методів бюджетного менеджменту має важливе значення для забезпечення інклюзивного розвитку регіонів. Особливої уваги заслуговує запровадження бюджетного планування, орієнтованого на результати витрачання бюджетних коштів. Одним із негативних чинників, що зумовлює збільшення видатків місцевих бюджетів на здійснення управлінських функцій, є зростання чисельності працівників органів місцевого самоврядування. У структурі видатків місцевих бюджетів переважають поточні видатки, частка яких має стійку тенденцію до зростання. Водночас зменшення частки капітальних видатків практично унеможливлює використання місцевих бюджетів у якості інструменту інвестиційного розвитку регіонів.

Вважаємо, що залучення коштів місцевого бюджету як джерела інвестицій у розвиток регіону є виправданим за умови ефективного їх використання. Приклади раціонального вкладення коштів спонукають підприємства та організації, малий та середній бізнес до впровадження нових проектів їх розвитку (у зв’язку з регіональними пріоритетами).

Серед складників організаційно-економічного механізму фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону важливу роль відводимо ефективній роботі влади та громадських інститутів, політика яких має бути оптимізована як для створення умов всеохопної участі у виробництві ВВП, так і для виключення нерівності при розподілі створеного продукту [241]. Крім того, важливо забезпечити населення громад сучасними механізмами та

інструментами впливу на місцеву владу й участі в прийнятті рішень.

Останніми роками значного наукового інтересу набула концепція *інклюзивних інститутів*, висунута в роботі американських вчених Д. Аджемоглу (D. Acemoglu) і Дж. Робінсона (James A. Robinson). Ґрунтуючись на неоінституційній теорії, автори пояснюють відмінності в економічному й соціальному розвитку різних країн, і чинників, що сприяють або перешкоджають економічному зростанню і накопиченню достатку.

Рівень інклюзивності інститутів, тобто їх відкритості для громадськості, виступає основним чинником соціально-економічного зростання різних країн, який сприяє або перешкоджає підвищенню добробуту населення, покращенню умов його життєдіяльності. Вони стимулюють участь значної кількості населення в економічній активності, що дозволяє найкращим чином використовувати його досвід і знання, при цьому залишаючи право вибору де працювати і що купувати за кожною окремою людиною. Інклюзивні інститути повинні забезпечувати вільний вхід на ринок для нових компаній і вільний вибір професії та кар'єри для всіх громадян [3, с. 55]. Невід'ємною умовою інклюзивності економічних інститутів є захист прав приватної власності, неупередженість системи правосуддя і рівні можливості для участі всіх громадян у економічній активності.

Погоджуючись із думкою Робінсона Дж. [252], можемо стверджувати, що в Україні на сьогодні є всі необхідні передумови для *створення інклюзивних інститутів,* тобто ефективних органів державної влади, підзвітних людям. Держава збирає податки та дотримується законів, а суспільство при цьому все контролює. Комунікація (наприклад налагодження діалогу та простота процедур зворотного зв'язку) є критичним підходом, оскільки допомагає з'ясувати, чого очікують від різних сторін. Хоча ці процедури можуть означати певні трансакційні витрати в короткостроковій перспективі, органи місцевого самоврядування повинні мати на увазі довгострокові вигоди, особливо як спосіб бути добре підготовленими до потенційних проблем, що виникають унаслідок впливу глобальних змін [383].

Одним із заходів переходу на інклюзивний вектор розвитку регіону має стати *партиципаторне бюджетування* (*створення бюджету участі)*, як форми інклюзивних економічних інститутів. Його формування надасть можливість кожному жителю брати участь у розподілі коштів місцевого бюджету через створення проектів для покращення території шляхом голосування. Будь-який житель міста/ОТГ може подати проект, пов'язаний із покращенням життя в місті/ОТГ, узяти участь у конкурсі, перемогти в голосуванні й спостерігати за тим, як його проект реалізують у рамках бюджету року.

В Україні, згідно з вітчизняним законодавством, із 2001 р. застосовується *програмно-цільовий метод бюджетування,* який передбачає виявлення та аналіз наявних проблем для усунення загроз і ризиків у процесі розроблення та впровадження стратегічних планів розвитку підвідомчих територій [77]. Метою запровадження програмно-цільового методу в Україні є встановлення безпосереднього зв'язку між виділенням бюджетних коштів та результатами їх використання. Водночас, дотримання засад інклюзивності при реалізації механізму саморозвитку регіону потребує врахування потреб усіх прошарків населення, недопущення проявів будь-якої дискримінації, справедливе і повне задоволення потреб громади.

Можливим рішенням проголошених завдань, на нашу думку, є запровадження поряд із програмно-цільовим методом методу *гендерно-орієнтованого бюджетування,* який більш повно відповідає засадам інклюзивного розвитку. Політика гендерної рівності становить важливий аспект інклюзивного зростання. Вона спрямована на вирівнювання соціально-економічних відмінностей між жінками та чоловіками й встановлення для обох статей рівних можливостей для діяльності, умов існування, задоволення потреб, доступу до ресурсів, а також до переваг розвитку, що відповідає вимогам інклюзивного зростання.

Гендерно-орієнтоване бюджетування (ГОБ) – управлінська технологія вироблення цільових стратегій для забезпечення справедливого розподілу ресурсів в інтересах різних соціальних груп

населення [17]. Вона реалізується на основі аналізу програм, що фінансуються з бюджету, та передбачає оцінку того, наскільки здійснені заходи задовольняють потреби різних груп жінок і чоловіків. Запровадження ГОБ на локальному рівні управління дозволить шляхом виявлення та подолання гендерних проблем в регіоні підвищити ефективність політики його розвитку, забезпечити оптимальний розподіл фінансових ресурсів громади із врахуванням потреб різних груп чоловіків і жінок. Моніторинг досягнення політичних цілей і заяв щодо гендерної рівності, який є обов'язковою складовою реалізації ГОБ, дозволить виявити та в подальшому прийняти заходи щодо вирішення наявних гендерних проблем в регіоні, підвищить інформованість та вплив громадськості, зокрема жінок, на прийняття рішень у бюджетному процесі.

Основна ідея впровадження ГОБ полягає у здійсненні управління фінансовими ресурсами місцевого бюджету крізь призму гендерної рівності та дотримання прав кожної людини, незалежно від статі. Сформований таким чином місцевий бюджет враховує потреби всіх споживачів: жінок і чоловіків різних соціальних груп, а також гарантує їм рівні права та можливості за рахунок бюджетних коштів у процесі реалізації державної та регіональної політик.

Вплив на розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону видатки місцевих бюджетів здійснюють шляхом спрямування коштів на розвиток території та соціально-економічну інфраструктуру, інвестиції у розвиток людського капіталу, реалізація програм активізації впровадження новітніх технологій, зокрема створення бізнес-інкубаторів, технозон. Видаткова політика місцевих бюджетів повинна бути спрямована на підтримку інклюзивного розвитку в регіоні, формування оптимальної структури видатків – зниження частки витрат на управління та вирішення поточних проблем, водночас зростання витрат на підтримку інклюзивних напрямків розвитку та реалізацію відповідних проектів.

Напрями активізації інклюзивного розвитку регіону

Використання у комплексі податкових інструментів і здійснення оптимальних видатків місцевого самоврядування має забезпечувати достатні надходження до місцевих бюджетів, водночас створювати сприятливі умови для інклюзивного розвитку. Дослідження інклюзивного розвитку регіонів України дозволило виділити основні перспективні напрями його активізації (рис. 5.2).

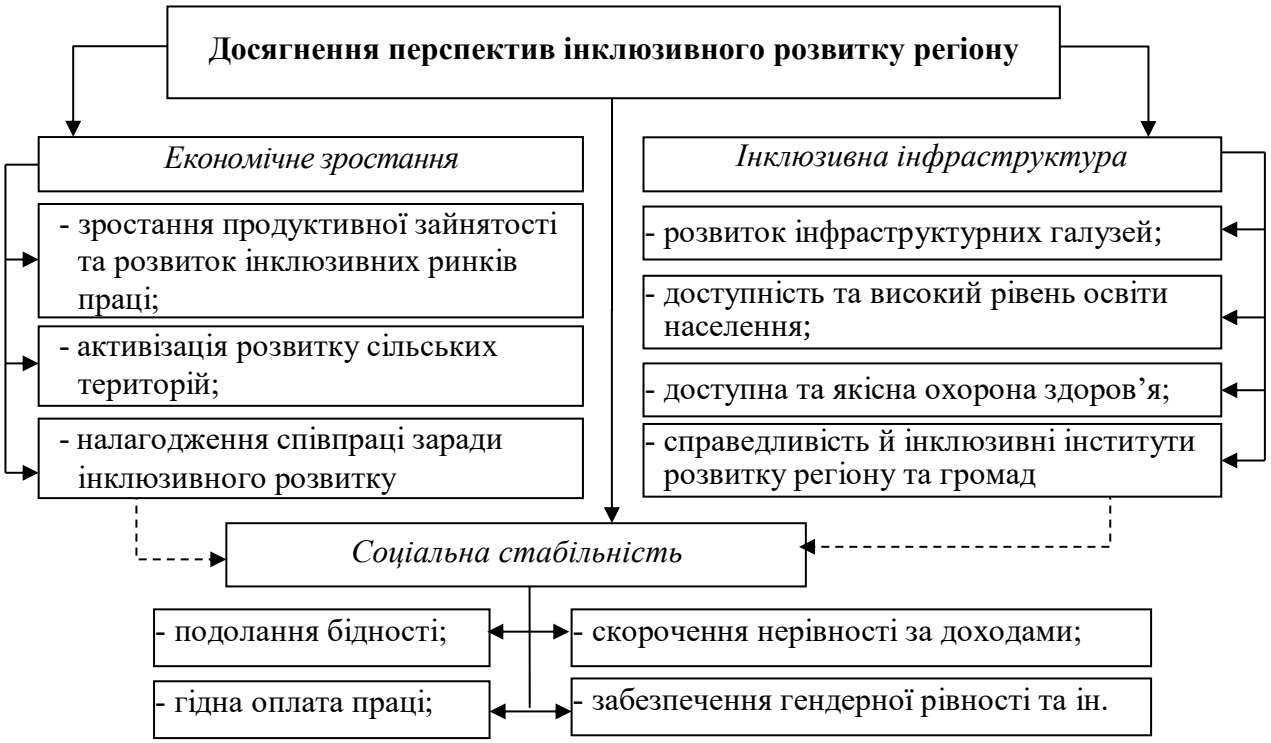

Рис. 5.2. *Напрямки активізації інклюзивного розвитку регіону*

**Розроблено автором.*

Економічні цілі інклюзивного розвитку регіонів передбачають досягнення економічного зростання шляхом максимального залучення населення до суспільно корисної діяльності, включення до процесів розвитку сільських територій та розвитку партнерських відносин між місцевою владою, самоврядуванням, представниками бізнесу та громадою. Відповідно до зазначених на рис. 5.2. економічних орієнтирів інклюзивного розвитку напрямками економічного зростання є забезпечення продуктивної зайнятості та розвиток інклюзивних ринків праці шляхом:

- підвищення рівня продуктивної зайнятості населення;

- зростання економічної активності серед молоді;

- використання можливостей фінансової децентралізації для створення сприятливих умов та підтримки розвитку бізнесу.

Важливою складовою інклюзивного розвитку регіону є активізація процесів розвитку сільських територій через підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва та диверсифікації видів діяльності.

У свою чергу варто зауважити, що за умов фінансової децентралізації та необхідності пошуку альтернативних джерел фінансування необхідним є налагодження співпраці між органами місцевого самоврядування та представниками бізнесу. У цьому напрямку важливими є активізація інвестиційної діяльності іноземних та вітчизняних інвесторів заради реалізації пріоритетних для інклюзивного розвитку проектів, а також встановлення партнерських відносин органів місцевої влади, бізнесу і населення для досягнення цілей інклюзивного розвитку регіонів.

Зміцнення соціальної стабільності в регіоні можливе шляхом створення гідних умов праці для населення та забезпечення справедливого розподілу отриманих благ, що дозволить знизити рівень бідності, підвищити рівень продуктивної зайнятості, зменшити нерівність й диференціацію населення за доходами. Напрямками досягнення соціальних орієнтирів інклюзивного розвитку є:

- спрямування регіональної політики на подолання бідності, забезпечення соціальної підтримки населення, уповільнення росту цін на продукти харчування;

- вдосконалення системи виплати заробітних плат і пенсій шляхом проведення політики оплати праці на засадах рівності та справедливості;

- забезпечення пенсійного страхування на засадах справедливості та прозорості;

- скорочення нерівності та зменшення диференціації населення за доходами.

Важливим є забезпечення гендерної рівності шляхом розширення економічних можливості жінок, здійснення гендерноорієнтованого бюджетування при формуванні бюджетів громад і територій.

Напрямки формування інклюзивної інфраструктури регіонів передбачають формування розвинутої та доступної інфраструктури, що забезпечує рівні можливості для інклюзивного розвитку шляхом запровадження заходів щодо розвитку інфраструктурних галузей, а саме:

- підвищення якості та доступності інфраструктури на основі розвитку будівництва;
- забезпечення розвитку дорожньо-транспортної інфраструктури;
- збільшення доступності Інтернету, особливо у сільській місцевості.

Посиленої уваги потребують заходи щодо забезпечення доступної та якісної освіти та охорона здоров'я населення: створення умов доступного та якісного дошкільного розвитку для всіх дітей; сучасних умов навчання на основі інноваційних підходів; підтримки інклюзивної освіти; забезпечення високого рівня освіти населення; підвищення рівня доступності послуг охорони здоров'я.

Суттєвою проблемою українських реалій є наявність високого рівня корупції та недовіра до уряду, що обумовлює значимість комплексу заходів щодо її вирішення. Створення інклюзивних інститутів розвитку регіонів і громад на засадах комплексного планування та управління за участю населення, підвищення ефективності діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, підвищення рівня довіри до суду та забезпечення рівного доступу до правосуддя, скорочення масштабів корупції дозволить забезпечити функціонування інклюзивних інститутів розвитку міст і громад та справедливий у розподіл ресурсів регіону, їх спрямування на підвищення добробуту населення.

Таким чином, запропонована методика визначення напрямків розвитку регіонів на основі їх позиціонування на матриці стратегічних пріоритетів дає можливість об'єктивно оцінити реальне становище регіону та визначити комплекс пріоритетних заходів для розширення

фіскального простору інклюзивного розвитку та усунення виявлених диспропорцій між фінансовим забезпеченням та регіональною політикою стимулювання переходу на інклюзивний вектор розвитку.

Доведено, що фактор достатності ресурсів особливо фінансових, є одним із основних у досягненні цілей та перспектив інклюзивного розвитку. Тому при визначенні напрямів розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів особливого значення набуває обґрунтування організаційно-економічних засад його фінансового забезпечення та пошуку альтернативних джерел акумулювання фінансових ресурсів. Водночас варто врахувати, що фінансова децентралізація зміщує акценти у визначенні ключових чинників інклюзивного розвитку на активізацію внутрішніх резервів та перехід регіонів на принципи саморозвитку.

5.2. Організаційно-економічний механізм фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації

Регіональний розвиток в Україні на сучасному етапі набуває нових акцентів. На сьогодні здійснення активних дій у напрямку досягнення інклюзивного розвитку та позитивних соціально-економічних змін у суспільстві локалізується на місцевому рівні. Це обумовлено новим баченням формування ефективної системи управління, яке несуть у собі реформа адміністративно-територіального устрою та фінансова децентралізація.

За таких умов саме від місцевих органів самоврядування, їх компетентності при виборі концепції розвитку та вмінні активізувати внутрішній потенціал території задля переходу на вектор інклюзивного зростання, їх спроможності використати нові можливості залучення зовнішніх джерел фінансування програм і проектів інклюзивного розвитку, а також налагодити міжтериторіальну співпрацю із іншими ОТГ, регіонами, державами, вміло використовуючи власні переваги для отримання синергетичного

ефекту від співорганізації, залежить успіх проведеної реформи децентралізації, критеріями якого є створення сприятливого середовища життєдіяльності населення громад, підвищення рівня їх добробуту.

Результати проведеного у розділах 3–4 роботи аналізу підтверджують наявність проблеми асиметрії інклюзивного розвитку між регіонами. Зокрема, стійка регіональна диференціація призводить до зростання невдоволення економічним, соціальним і політичним становищем у відсталих регіонах. У деяких випадках це невдоволення посилюється зростанням культурних відмінностей між економічно успішними міськими регіонами та сільськими територіям, що мають обмежені ресурси інклюзивного розвитку.

Задля розв'язання проблеми економічної нерівності між регіонами та зумовленої цим соціальної нестабільності виникає об'єктивна потреба в оновленні стратегічних пріоритетів регіонального розвитку. Важливим при цьому є врахуванням специфічних для регіону чинників та орієнтація на досягнення цілей інклюзивного зростання.

Ситуація призводить до необхідності розробки дієвих механізмів фінансового забезпечення процесів інклюзивного розвитку регіонів на основі використання можливостей фінансової децентралізації, пошуку нових джерел фінансових ресурсів та прийняття об'єктивних рішень щодо використання акумульованих ресурсів на задоволення потреб громади й забезпечення інклюзивного зростання.

Одним із можливих шляхів досягнення цього є реалізація *організаційно-економічного механізму фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону в умовах децентралізації*, який орієнтований на максимальне залучення населення, бізнесу та органів управління до процесів формування ресурсів розвитку та їх використання задля інтенсифікації соціально-економічного піднесення й підвищення рівня добробуту жителів громад регіону.

Розкриваючи положення механізму фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону зазначимо, що для фінансування інклюзивного розвитку регіону за умов децентралізації необхідним є комплексне використання ресурсів:

- із зовнішніх джерел – фінансові ресурси міжнародних фондів та міжнародних фінансових організацій (проектне фінансування), ресурси іноземних держав й кошти нерезидентів;

- внутрішні ресурси держави, а саме кошти місцевих бюджетів та міжбюджетні трансферти, субвенція на розбудову інфраструктури, кошти Державного фонду регіонального розвитку; ресурси суб'єктів господарювання-резидентів;

- внутрішні ресурси, що можуть бути акумульовані в межах регіону чи окремих ОТГ – кошти, які надходять із обласного та районного бюджету на виконання проектів розвитку регіону й ОТГ, власні доходи місцевих бюджетів, фінансові ресурси населення та бізнесу залучені на основі самооподаткування й розвитку фінансової інклюзії.

У межах реалізації *механізму фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону в умовах децентралізації* потрібно враховувати обсяг державної підтримки, перспективи співпраці з міжнародними організаціями, ресурсний потенціал членів громади й можливість його залучення через формування інклюзивних інститутів регіонального розвитку, що сприятиме визначенню оптимальних джерел фінансових ресурсів (рис. 5.3).

Фінансування інклюзивного розвитку за рахунок міжнародних фінансових організацій та іноземних країн

В умовах фінансової децентралізації важливим завданням органів місцевого самоврядування є пошук позабюджетних альтернативних джерел фінансування та налагодження співпраці з міжнародними фондами, програмами та грантами. Ресурси та послуги, що відповідно до міжнародних договорів надаються донорами на безоплатній та безповоротній основі з метою підтримки України формують на доступний на сьогодні зовнішній ресурс для інклюзивного розвитку регіонів та громад.

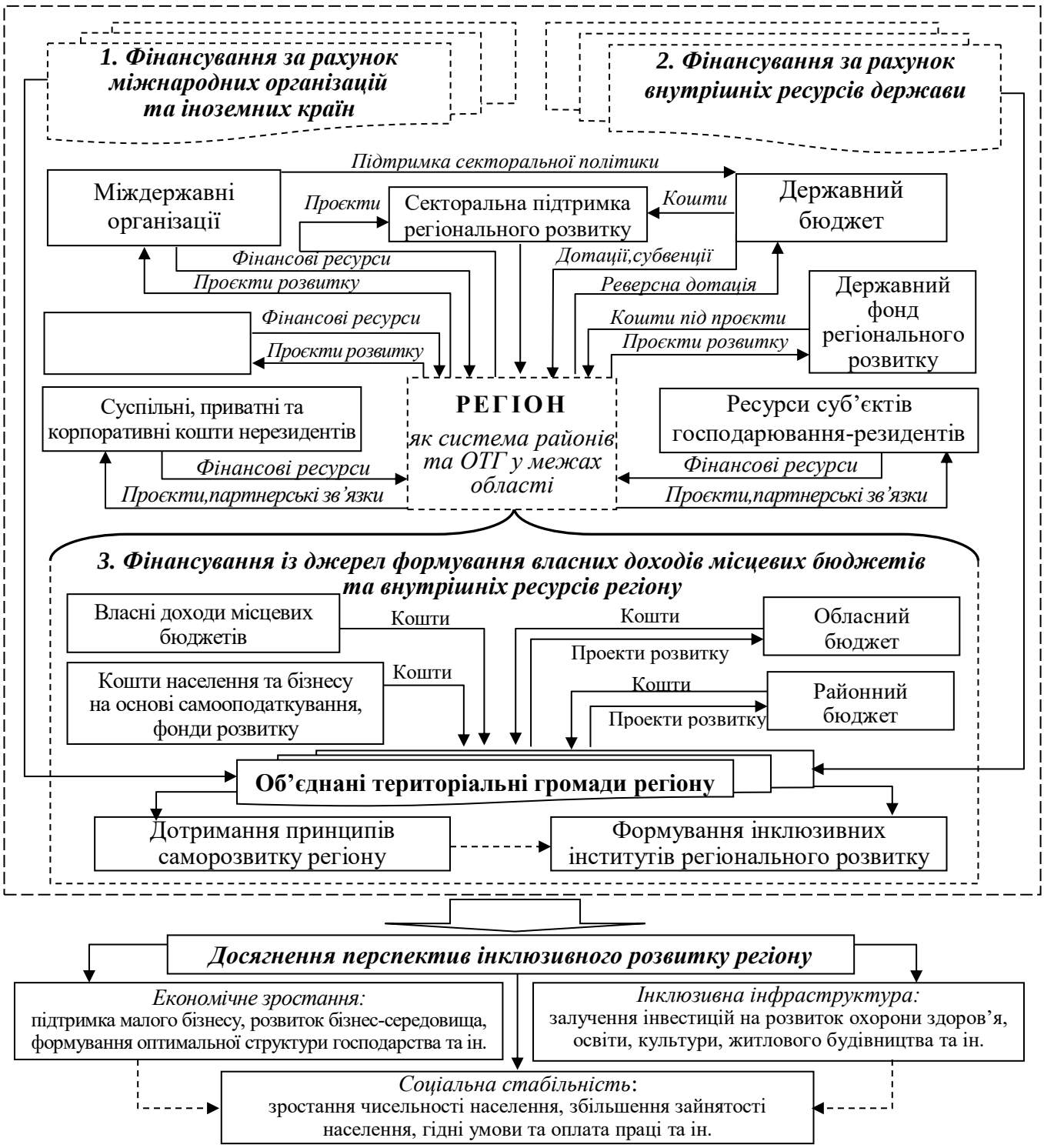

Рис. 5.3. *Організаційно-економічний механізм фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації*

** Розроблено автором.*

На сьогодні для комплексного використання можливостей, наданих фінансовою децентралізацією, та досягнення цілей інклюзивного розвитку, необхідним є усвідомлення й систематизація інформації щодо можливих джерел зовнішнього фінансування. Розкриваючи складові організаційно-економічного механізму фінансового забезпечення в умовах фінансової децентралізації виділяємо такі основні джерела фінансування інклюзивного розвитку, які доступні для здобувачів з України: кошти міжнародних організацій; урядові фонди іноземних країн; суспільні, корпоративні та приватні ресурси нерезидентів. Дещо докладніше про ці групи. Ресурси від іноземних донорів надаються як у формі грошових коштів (безповоротні гранти), так і консалтингових послуг, обладнання, матеріалів та використані для інклюзивного розвитку регіонів України.

Так двома найбільші донорами, які надають підтримку Україні зокрема і на цілі місцевого/регіонального розвитку, виступають Сполучені Штати Америки та Європейський Союз. Зауважимо, що за кошти отримані Україною від структур ЄС упродовж 2017–2018 рр. (600 млн грн.) реалізовано п’ять загальнодержавних програм на досягнення стратегічних цілей, сформованих у Державній стратегії регіонального розвитку – 2027 [352].

Серед міжнародних організацій підтримку надавали також організації системи ООН, Світовий банк, ЄБРР, ОЕСР. Щодо фондів окремих держав, фінансування програм та проектів розвитку в Україні здійснювалось Канадою, ФРН, Швецією, Швейцарією, Японією, Туреччиною, Данією.

Серед міжнародних програм, спрямованих на підтримку реформи децентралізації та розвитку нових громад особливо активно реалізовувались [278, с. 83–87]:

- проекти Ради Європи, Королівства Швеції, Королівства Данії, Королівства Нідерландів, Швейцарської конфедерації, Фінляндії, Канади (бюджет склав понад 20 млн. євро);

- програма USAID «Decentralization Offering Better Results and Efficiency» (обсяг фінансування 50 млн. дол.);

- програма ЄС «U-Lead» (обсяг фінансування на суму 97 млн. євро). Так, задля покращення якості надання адміністративних послуг для населення, що є одним із завдань децентралізації, громади можуть отримати допомогу у створенні ЦНАП від Програми «U-LEAD з Європою» [359].

Можливим є використання ще одного виду зовнішнього ресурсу – пільгових кредитів міжнародних фінансових організацій (під 0–5% річних). Серед міжнародних організацій, які здійснюють кредитування проектів розвитку – Світовий банк, Європейський інвестиційний банк, Європейський банк реконструкції і розвитку, Німецька установа KfW.

Пріоритетні напрямки надання міжнародної допомоги досить часто визначаються стратегічними документами самих інвесторів. Водночас цей напрям містить значний потенціал залучення фінансових ресурсів на цілі інклюзивного розвитку регіонів, і на даний час набуває усе більшого інтересу серед українських громад та представників місцевої влади. Інформація про Проекти та програми міжнародної технічної допомоги, що реалізуються в Україні за підтримки європейських держав та міжнародних організацій розміщуються на сайтах органів влади та Міністерства економічного розвитку і торгівлі України.

Через брак інформації, відсутність досвіду та кваліфікованих спеціалістів із підготовки проектів та заповнення проектних заявок фінансування інклюзивного розвитку за рахунок міжнародних фінансових організацій та іноземних країн використовується не в повній мірі. Спостерігається як загальна пасивність щодо участі у конкурсах, так і низька якість поданих заявок.

Не зважаючи на перспективність цього джерела фінансових ресурсів, кількість успішних проектів, реалізованих за рахунок міжнародної технічної допомоги на сьогодні лишається досить низькою через дріб’язковість запропонованих органами місцевої влади проектів та їх орієнтація на вирішення поточних проблем, відсутність стратегічного розвитку, до того ж неспроможність освоїти великі суми проектного фінансування на забезпечення розвитку регіону.

Вважаємо, що формування комплексного системного бачення у представників регіональної влади та місцевого самоврядування перспективності концепції інклюзивного розвитку регіону та напрямків її забезпечення дозволить визначити проблеми, спланувати проект (програму), сформувати бюджет та підібрати відповідні грантові конкурси. Стратегічна орієнтація запланованих проектів інклюзивного розвитку регіону та узгодження мети і завдання розвитку із пріоритетами відібраних грантів дасть більше можливостей отримати фінансування від міжнародних організацій та іноземних країн.

Підвищити кількісні та якісні показники реалізації проектів з іноземним фінансуванням можливо шляхом посилення навчання спеціалістів та імплементації відповідного іноземного досвіду з розробки та заповнення проектних заявок, налагодження співпраці із зарубіжними донорами. Важливим є створення позитивного іміджу регіону через поширення інформації щодо перспективних проектів, які можуть бути реалізовані в регіоні, наявність переваг та ресурсів – створення інформаційної карти регіону задля зацікавлення потенційних інвесторів.

Фінансове забезпечення інклюзивного розвитку за рахунок внутрішніх ресурсів держави

Фінансова децентралізація поряд із самостійністю у вирішенні місцевих питань розвитку покладає на ОМС відповідальність щодо пошуку необхідних фінансових ресурсів. Нові умови не лише підвищили зацікавленість у співпраці із іноземними інвесторами та донорами, але й змінили формат відносин із державним бюджетом та економічними суб’єктами, що виступають потенційним джерелом фінансування інклюзивного розвитку регіону в середині держави.

Організаційно-економічний механізм передбачає комплексне використання внутрішніх фінансових ресурсів держави та залучення їх на потреби активізації інклюзивного розвитку регіону. Серед таких джерел вагомим джерелом фінансових ресурсів інклюзивного розвитку регіону за умов фінансової децентралізації виступає *субвенція з Державного бюджету на здійснення заходів щодо*

соціально-економічного розвитку окремих територій. Отримані кошти можуть бути спрямовані на будівництво, реконструкцію, капітальний ремонт об'єктів інфраструктури комунальної власності (за винятком адміністративних будинків); здійснення екологічних й природоохоронних заходів; придбання обладнання для установ соціально-культурної сфери; реалізація заходів, пов'язаних із відселенням громадян із житлових будинків, що перебувають у аварійному стані; розв'язання проблем окремих адміністративно-територіальних одиниць; проведення робіт із газифікації; здійснення заходів з енергозбереження; здійснення спільних заходів, передбачених угодами щодо регіонального розвитку; будівництво, реконструкцію об'єктів освіти та охорони здоров'я та ін. [81].

Органи місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад можуть отримати *субвенцію з державного бюджету місцевим бюджетам на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад*, напрямами використання якої є формування інфраструктури об'єднаної територіальної громади, що належить до комунальної власності [81]. У 2019 р. на розвиток інфраструктури ОТГ передбачено 2,1 млрд грн, які розподілені між бюджетами створених у 2015–2018 рр. 806 об'єднаних територіальних громад пропорційно до площі ОТГ і кількості сільського населення в такій громаді [186]. Тобто, чим більше сільських територій об'єднала громада, тим більше коштів на розвиток інфраструктури вона отримала з Державного бюджету.

Інструментом активізації інклюзивного розвитку регіону можуть стати коштів *Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР)* за рахунок яких здійснюється фінансування економічної та соціальної сфери громад, модернізації інфраструктури, поточних та капітальних ремонтів. Учасниками програм від ДФРР можуть бути місцеві й центральні органи виконавчої влади, ОМС, власники державних і комунальних об'єктів. Для залучення цього джерела фінансування необхідно врахувати, що інвестиційні програми і проекти повинні відповідати пріоритетам, визначеним у Державній стратегії регіонального розвитку, передбачати співробітництво між

територіальними громадами та бути спрямовані на їх підтримку. Зазначимо, що реалізація концепції інклюзивного розвитку регіону повністю відповідає поставленим вимогам. Тому визнання концепції інклюзивного розвитку регіону та встановлення більших відсотків співфінансування від регіональної влади при поданні заявок на конкурс проектів збільшить можливість отримати фінансування від ДФРР та упроваджувати важливі місцеві проекти, зокрема щодо реконструкції шкіл, дитячих садків, лікарень та ін..

Ефективна організація фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону потребує створення умов, сприятливих для *активізації підприємницької діяльності в регіонах та включення локального бізнесу до процесів розвитку громади (інклюзія бізнесу)*. Підтримуючи думку ряду науковців [101] вважаємо, що поряд із лібералізацією системи місцевого оподаткування, яка матиме позитивний вплив на бізнес, стимулювання його участі у розвитку громад потребуватиме цілеспрямованого впливу, в тому числі – шляхом зацікавлення бізнесу в інвестуванні у формування капіталу громади. У контексті цього важливим є поширення соціальної відповідальності бізнесу та еволюцію цієї відповідальності від добродійності до інвестицій у місцевий розвиток. Погоджуємось із тим, що саме за таких умов може бути досягнуте інклюзивне зростання регіону, яке поєднуватиме зростання продуктивності праці та зайнятості.

Фінансування інклюзивного розвитку із джерел формування власних доходів місцевих бюджетів та внутрішніх ресурсів регіону

Зазвичай додаткові ресурси регіону можуть бути сформовані шляхом оптимізації витрат або лібералізації системи місцевого оподаткування. Як наслідок посилюється стимулюючий ефект фіскального простору, за якого податкові втрати сприятимуть середньостроковому зростанню і, в перспективі, можуть окупитись за рахунок нарощення бази оподаткування в майбутніх періодах [373, с. 4]. Щодо вектору витрат, їх оптимізація можлива шляхом скорочення фінансування управлінського апарату. За умов фінансової децентралізації ресурси можуть бути запозичені як із внутрішніх, так і

з зовнішніх джерел. Місцеві органи влади можуть за спрощеною процедурою надавати місцеві гарантії та брати запозичення від міжнародних фінансових організацій, адже без залучення інвестицій розвиток регіону просто неможливий.

Розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів умовах фінансової децентралізації потребує комплексного використання усіх джерел та можливостей, наданих ОТГ для формування власних фінансових ресурсів. У результаті фінансової децентралізації ОТГ отримали можливість залучити кошти з *обласних бюджетів під програми регіонального розвитку.* Для реалізації регіональної концепції інклюзивного розвитку необхідним є визнання її пріоритетності. Оскільки кошти під мікропроекти регіонального розвитку виділяються на конкурсній основі, при відборі проектних заявок, фінансування яких передбачене з обласного бюджету, перевагу надавати тим ініціативам, реалізація яких спрямована на досягнення цілей інклюзивного розвитку.

Повноцінне та ефективне виконання функцій органами місцевої влади щодо створення належних умов для інклюзивного зростання регіону потребують визначення стабільних і реальних *джерел формування власних доходів* місцевих бюджетів, сформованих не тільки з традиційних податкових надходжень та міжбюджетних трансфертів, але й з альтернативних джерел наповнення доходної частини місцевих бюджетів, таких як випуск муніципальних облігацій, банківського кредитування, муніципальних запозичень на зразок проектних позик та ін. При цьому слід відзначити, що повноцінне реформування системи місцевих запозичень неможливе без трансформації інституціональних засад формування дохідної бази місцевого самоврядування (зокрема – податкової), оскільки саме податкові надходження є основним джерелом погашення заборгованості за позикою [147].

В умовах фінансової децентралізації та дотримання принципів саморозвитку ендогенними джерелами фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону є кошти позабюджетних фондів, доходи від цінних паперів, емітованих органами влади або органами

місцевого самоврядування, від реалізації фінансового потенціалу підприємств і організацій усіх форм власності; кошти населення, які знаходяться в готівковій формі або в банках і інших фінансових інститутах, а також у вигляді різних цінних паперів; фінансові ресурси інститутів кредитно-фінансової системи регіону, а також коштів, що залучаються банками з інших територій.

Залученню коштів населення до процесів розвитку регіону та громад сприятимуть заходи із посилення *фінансової інклюзії,* що розширює доступ до фінансових послуг, уключаючи банківські рахунки та електронні платежі. Розвиток фінансової інклюзії забезпечує рівний доступ до використання фінансових послуг, створює умови для залучення усіх сегментів населення й бізнесу до користування різноманітними фінансовими послугами та створює можливості для акумулювання додаткових джерел фінансових ресурсів інклюзивного розвитку регіону.

Одним із способів поширення фінансової інклюзії є електронний банкінг. Він набув значної популярності в розвинутих країнах та поступово захоплює український фінансовий-кредитний сектор. Надання послуг електронного банкінгу дозволяє населенню не відвідуючи філію банків, здійснювати широкий спектр банківських операцій: управляти обсягом ресурсів самостійно рахунок; обмін валюти; здійснювати платежі та перекази; платити за послуги мобільного зв’язку, Інтернет, комунальні послуги, податки, штрафи.

Електронний банкінг включає в себе такі напрямки, як інформаційне обслуговування в режимі он-лайн, емісія цифрових грошей, електронні платежі та розрахунки, а також депозитно-позикові, валютні та фондові операції, що здійснюються електронним способом [66, с. 20–29]. Звертаючись до зарубіжного досвіду зазначимо, що електронний банкінг найбільш розповсюджений у США, де практично кожний великий банк і переважна кількість середніх та дрібних банків надають своїм клієнтам послуги з дистанційного керування рахунком через Інтернет. Саме це, за даними досліджень «comScore», дозволило суттєво збільшити кількість

власників депозитів. Загалом у США саме через мережу сплачують різні рахунки близько 66 % американських споживачів [350, с. 62–67].

В Україні причинами, які гальмують розвиток електронного банкінгу (особливо Інтернет-банкінгу та мобільного банкінгу) є [403] відсутність швидкісного доступу до мережі Інтернет, особливо в сільській місцевості; низька обізнаність частини клієнтів (особливо серед людей похилого віку) із технологічними інноваціями та ін..

Задля посилення інклюзивного розвитку та фінансової інклюзії зокрема, важливого значення набуває забезпечення доступу населення до мережі Інтернет. Аналіз складових інклюзивного розвитку регіонів України засвідчив досить складну ситуацію. Так, у 2018 р. в Україні нараховувалось до 65 % інтернет-користувачів від загальної кількості жителів, у той час як у розвинених країнах цей показник сягає понад 90 %. Інтернет-банкінг і мобільний-банкінг задає нові тенденції фінансовому секторі і стає очевидним елементом інклюзивного розвитку. Він несе з собою ряд дуже важливих переваг для залучення населення до фінансових операцій та полегшення доступу до них, сприяє розвитку фінансової інклюзії в регіоні.

За умов посилення фінансової самостійності громад та зацікавленості її жителів у результатах інклюзивного зростання, перспективним джерелом формування фінансових ресурсів на місцях можуть стати *кошти населення, мобілізовані на засадах самооподаткування*, що є формою залучення на добровільній основі за рішенням зборів громадян за місцем проживання коштів населення відповідної території для фінансування разових цільових заходів соціально-побутового характеру [231].

Альтернативним джерелом коштів, мобілізованих на засадах самооподаткування є створення *фондів розвитку громад,* що являють собою цільовий фонд грошових коштів на фінансування некомерційних проектів, як правило, у сфері освіти, охорони здоров’я або культури. Бюджет фонду створюється за рахунок благодійних внесків населення та бізнесу, урядових органів, а також інших фондів та неприбуткових організацій, зацікавлених у інклюзивному розвитку громади. Особливостями функціонування цих фондів є [155, с. 24–29;

204, с. 193–199.]: незалежність від контролю окремих організацій чи урядових органів; здійснення управління є радою, до складу якої входять представники територіальної громади; формування фінансових ресурсів для потреб громади за рахунок благодійних внесків місцевих мешканців; прозора процедура фінансування місцевих проектів; звітування перед громадою щодо результатів діяльності фонду щодо вирішення місцевих проблем. Вказані переваги призвели до широкого розповсюдження і активного використання у економічно розвинутих країнах світу цього механізму фінансування. Створення *фондів розвитку громад* стало обов'язковим елементом громадської активності, фактором формування потужних і самодостатніх територіальних громад.

Залучення різних джерел фінансування є одним з ключових питань, яке постає перед регіоном для втілення ідей інклюзивного розвитку. *Фандрейзинг (fundraising)* – процес залучення грошових й інших ресурсів, що здійснюється у більшості випадків некомерційною організацією задля реалізації соціального проекту або серії проектів, об'єднаних однією спільною ідеєю, наприклад, перехід на інклюзивний вектор розвитку. На реалізацію визначених проектів кошти акумулюються із різних джерел: приватних осіб, бізнес-спільноти, державних та міжнародних фондів, організацій та ін. [34].

Ще одним способом мобілізації коштів населення регіону *є громадське фінансування (crowdfunding)*, як форма співпраці людей, що добровільно об'єднують свої гроші чи інші ресурси, як правило через Інтернет, аби виконувати різні завдання – допомога постраждалим від стихійних лих, підтримка з боку вболівальників чи фанатів, підтримка політичних кампаній, фінансування стартап компаній та малого бізнесу, створення вільного програмного забезпечення тощо [285, с. 53].

Ефективне фінансове забезпечення інклюзивного розвитку регіону вимагає комплексного використання усіх можливих джерел фінансування. Водночас за умови фінансової децентралізації особливої ваги набуває можливість активізації внутрішнього потенціалу територій задля самостійного формування джерел

фінансування місцевого розвитку. Вважаємо, що за умов децентралізації та посилення фінансової самостійності розвиток регіонів потребує зміни акцентів у напрямку активізації ендогенного потенціалу та переходу на засади *саморозвитку*.

Зміст саморозвитку регіону полягає у здатності соціально-економічної системи самостійно забезпечувати своє ефективне функціонування у довготривалій перспективі за умови дотримання сталого інклюзивного зростання та підвищення рівня добробуту населення. Розкриваючи сутність концепції саморозвитку можна визначити, що в його основу повинні бути покладені принципи: *самодостатності; субсидіарності; самоуправління; самоорганізації; інклюзивності; самофінансування; співорганізації та ко-еволюції*.

Принцип самодостатності полягає у внутрішній спроможності регіональної економічної системи забезпечити стійкий інклюзивний розвиток у довгостроковому періоді. Самодостатність – це міра можливості регіону ефективно використовувати свій стратегічний потенціал, його здатність розраховувати на власні резерви досягнення стійкого соціально-економічного зростання.

Водночас в умовах фінансової децентралізації імперативом саморозвитку регіону є реалізація *принципу субсидіарності*, що передбачає передачу фінансових ресурсів від центральних органів на місця задля їх більш ефективного використання відповідно до потреб конкретного регіону.

Крім того важливими є *принцип самоуправління*, який передбачає наявність механізмів управління та регулювання процесів розвитку у самій регіональній системі. Оптимальне поєднання регіонального самоуправління та державного регулювання територіального розвитку визначає здатність економіки регіону в конкретних умовах забезпечувати прискорене збільшення валового регіонального продукту за рахунок власних коштів та створення в регіоні конкурентного середовища яке направлено на позитивну динаміку його розвитку та підвищення якості життя населення регіону [63, с. 218–223].

Погоджуючись із думкою М. О. Кизими зауважимо, що дотримання *принципу самоорганізації* забезпечує спроможність системи самостійно підтримувати чи вдосконалювати рівень своєї організації при зміні зовнішніх або внутрішніх умов її існування; діяльність з урахуванням минулого досвіду спрямована на збереження її цілісності, підвищення стійкості, забезпечення нормального функціонування або розвитку [128]. Самоорганізація характеризує здатність регіону самостійно вибирати цілі свого розвитку та шляхи їх досягнення, змінюючи за необхідності, як самі цілі, так засоби їх досягнення. Запровадження засад саморозвитку передбачає самостійне визначення громадами пріоритетів свого розвитку, що за умови розуміння представниками ОМС значимості інклюзивної концепції зростання, дозволить пришвидшити перехід на новий вектор соціально-економічного піднесення.

За умов фінансової децентралізації *саморозвиток регіону на засадах інклюзивності* передбачає максимальне використання внутрішніх ресурсів, можливість акумулювати та нарощувати фінансову основу, формування раціональної структури витрат місцевих бюджетів та справедливий розподіл отриманих благ із метою досягнення самодостатнього розвитку регіону та покращення якості життя його населення.

Самофінансування полягає в забезпеченні місцевих витрат за рахунок власних чи залучених під власну відповідальність джерел на основі оптимального використання фінансових ресурсів регіону. Із початком фінансової децентралізації об’єднані територіальні громади отримали додаткові шляхи акумулювання ресурсів для забезпечення власного саморозвитку, дотримання принципів його сталості. Зокрема, із запровадженням реформи місцевим органам влади мають можливість розміщувати власні надходження та залишки вільних коштів, окрім казначейських рахунків, ще й в установах банків, що дає змогу більш оперативно керувати власними наявними коштами.

Фінансова децентралізація створила підстави для модернізації регіональної економічної політики на засадах *співорганізації* територіальних утворень (регіонів, ОТГ) та розвитку

міжрегіонального економічного простору. Принцип співорганізації передбачає отримання синергетичного ефекту від спільного використання переваг окремих регіонів чи територій базового рівня (ОТГ) під час міжрегіональної взаємодії. Співорганізація розвитку регіонів здатна створити нові форми економічної взаємодії, заміщуючи конфлікт інтересів і суперництво багатосторонніми конкурентними перевагами.

Результати проведеного дослідження процесів децентралізації та формування ОТГ у регіонах засвідчили, що застосування принципу добровільності призвело до суттєвої відмінності між новостовореними громадами. Налагодження міжмуніципального співробітництва та співпраці між територіальними громадами дозволить створити додаткові джерела фінансування інклюзивного розвитку та отримати синергетичний ефект від об'єднання ресурсів, посилити інституційну спроможність й інвестиційну привабливість регіону. Цей механізм дедалі частіше застосовується для розв'язання проблем місцевого розвитку, які виходять за межі повноважень і спроможностей окремого регіону чи громади. Міжмуніципальне співробітництво може бути реалізоване у шляхом підписання угод про співпрацю, реалізації спільних проектів, створення спільного координаційного органу або комунального підприємства.

При налагоджені міжмуніципальної та міжрегіональної співорганізації необхідно враховувати особливості ко-еволюції складних систем, в контексті застосування синергетичного підходу. У загальному вигляді «ко-еволюція» передбачає спільний розвиток у рамках взаємодії систем, де відбувається послідовна кореляція еволюційних змін [62, с. 197].

Врахування *ко-еволюційного підходу* при налагодженні міжтериторіальної взаємодії, на нашу думку, дозволяє використати неоднорідність і диференціацію регіонів для взаємовигідного задоволення інтересів й потреб. Таким чином, співорганізація регіонів на основі положень теорії ко-еволюції здатна розкрити деякі приховані внутрішні можливості та ресурси територій, що за умов фінансової

децентралізації дає змогу активізувати спільний потенціал їх інклюзивного розвитку.

Дотримання зазначених принципів саморозвитку сприятиме максимальному використанню внутрішніх та зовнішніх фінансових ресурсів, залученню громади у виробленні валового регіонального продукту та забезпеченню справедливого розподілу доходів громад, підвищенню фінансової спроможності регіону.

Саморозвиток регіону не передбачає повної ізоляції від інших суб'єктів держави та країн, навпаки: розширення економічних взаємозв'язків є підґрунтям для успішного саморозвитку. Запровадження механізмів саморозвитку та посилення ролі громад заохочує до співпраці місцеві органи влади й органи місцевого самоврядування, бізнес спільноту, мешканців території, організації громадянського суспільства, сприяє формуванню інклюзивних інститутів і спільному прийняттю рішень щодо визначення напрямків інклюзивного зростання та використання коштів громади.

При цьому для фінансування інклюзивного розвитку регіону за умов децентралізації необхідним є комплексне використання ресурсів. Однак, наявність ряду проблем перешкоджає практичному задіянню усіх зазначених джерел фінансових ресурсів, виступаючи тим самим бар'єром активізації процесів зростання. Проведене дослідження показало, що такими проблемами є:

- *проблеми економічного характеру*: відсутність стратегічного бачення інклюзивного розвитку регіону; недостатні обсяги доходів; неоптимальна структура місцевих бюджетів; низька зацікавленість бізнесу у вирішенні проблем інклюзивного розвитку регіону; низький рівень фінансового планування та неспроможність освоїти великі кошти на розвиток регіону;

- *проблеми організаційного характеру:* відсутність кваліфікованих фахівців проектних відділів; недостатність інформації про промислові об'єкти та відсутність реєстру таких об'єктів; відсутність інвестиційного паспорта та бізнес-карти регіону; низька інформаційна наповненість веб-сайтів регіону про інвестиційні об'єкти та проектну діяльність в регіоні.

Інструментом механізму фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону, який за умов децентралізації дає можливість громадам самостійно формувати необхідні фінансові ресурси, є *проекти*. Однак, отримати проектне та грантове фінансування можна, як правило, на конкурсних засадах. Ключовою проблемою при цьому є вміння правильно підготувати проектну заявку, що вимагає певного розуміння логіки грантодавців та навичок щодо підготовки проектів. Відповідно, від кваліфікації місцевої влади, від управлінських здатностей у використанні коштів, здатності подавати проектні заявки та реалізовувати проекти залежать можливості знаходження коштів на фінансування потреб та їх успішного використання. Низький рівень активності програмної діяльності свідчить про брак спеціалістів у новостворених громадах із формування проектів та заповнення проектних заявок.

Одним із ефективних шляхів вирішення наведених проблем фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону поряд із комплексним використанням усіх можливих шляхів залучення фінансових ресурсів та налагодження співпраці із різноманітними фондами та потенційними інвесторами, є організація ефективного функціонування у структурі органів місцевого самоврядування відділу проектів та грантів, залучення до управлінського складу відповідних кваліфікованих спеціалістів, котрі могли б формувати усю необхідну інформацію та проектну документацію. Вартою уваги у цьому контексті є співпраця із громадськими організаціями, котрі мають потрібний досвід подання проектних заявок. Завдяки партнерству органів місцевого самоврядування та громадських організацій можна підвищити шанси виграти проектне фінансування.

Проведений причинно-наслідковий аналіз дозволяє сформувати відповідні пропозиції шляхом формування концептуальної моделі фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації, практичне застосування якої дозволить у комплексі використовувати усі можливі джерела фінансових ресурсів, доступ до яких наданий органам місцевого самоврядування та регіональної влади за умов фінансової децентралізації (рис. 5.4).

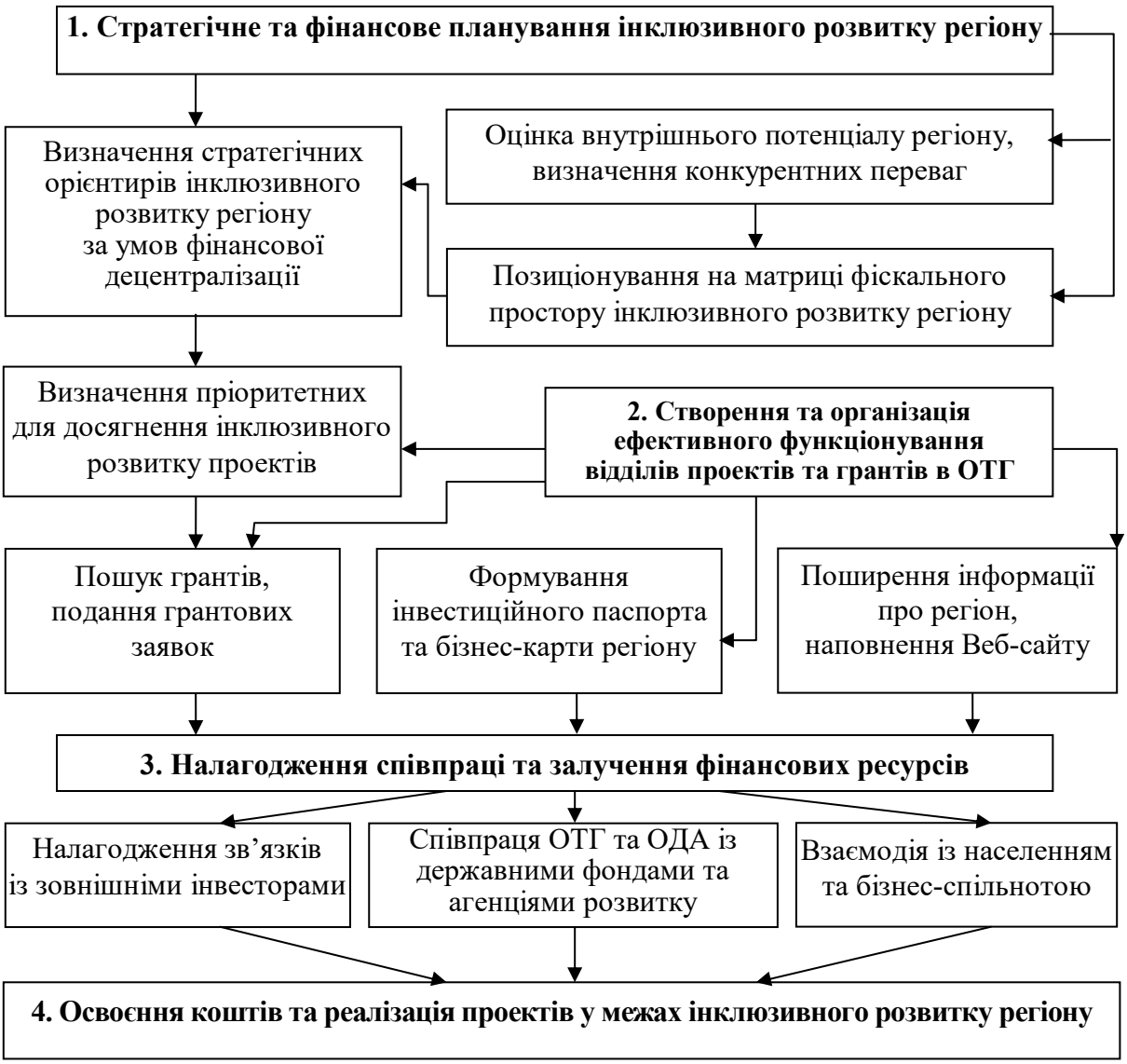

Рис. 5.4. *Концептуальна модель фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону в умовах децентралізації*

**Побудовано автором.*

Запропонована модель фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону в умовах децентралізації дасть змогу:

1. Досягнення цілей інклюзивного розвитку не можливе без відповідної стратегії та чітко визначеного плану розвитку території. Проведення діагности фіскального простору та рівня інклюзивного розвитку регіону дозволить правильно зпозиціонувати регіон, оцінити його конкурентні переваги, можливості та проблеми, визначити стратегічні орієнтири та пріоритетні для реалізації проєкти. Варто враховувати, що інвестори надають перевагу проектам, що відповідають стратегічному плану розвитку громади чи регіону. Тобто

наявність такого плану є обов’язковою складовою організації фінансового забезпечення інклюзивного розвитку.

2. Для організації ефективної роботи щодо визначення пріоритетних для досягнення інклюзивного розвитку проектів та залучення грантових коштів необхідною є наявність кваліфікованих спеціалістів із оформлення проектних заявок або створення окремого відділу проектів та грантів. Поряд з цим наявність такого відділу дозволить на високому професійному рівні розробити інвестиційний паспорт та бізнес-карту ОТГ, систематизувати інформацію про проекти та інвестиційні об’єкти, що можуть зацікавити потенційних інвесторів.

3. Налагодження ефективно діючої системи фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону необхідним є підвищення комунікаційної діяльності та налагодження співпраці із зовнішніми інвесторами, державними фондами та агенціями розвитку, різними інвестиційними фондами та фондами спів фінансування. Розвиток державно-приватного партнерства у цьому контексті дозволить посилити співпрацю із представниками локального бізнесу та підвищити рівень їх залучення до вирішення проблем регіону, що відповідає засадам інклюзивної концепції розвитку.

4. Ефективно організована робота щодо визначення пріоритетів розвитку, пошуку грантів і налагодження співпраці сприятиме зростанню фінансового забезпечення за рахунок власних коштів; кошті міжнародних фондів та зовнішнього фінансування; зростання доходів місцевих бюджетів; програм державної підтримки; донорського співфінансування. Відтак на останньому етапі важливим є ефективне та своєчасне освоєння фінансових ресурсів, їх використання на визначені цілі.

Отже, за результати проведеного дослідження запропоновано *організаційно-економічний механізм фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації*, що передбачає взаємоузгоджені дії суб’єктів відносин системи формування місцевих фінансових ресурсів, щодо ефективного використання потенційних джерел фінансування за рахунок

міжнародних організацій та іноземних країн; внутрішніх ресурсів держави та формування власних доходів та ресурсів регіону, що надходять у розпорядження ОТГ, розподіл яких здійснюється через інклюзивні інститути регіонального розвитку на основі програмно-цільового, гендерно-орієнтованого та партиципаторного бюджетування. Запропонований підхід передбачає дотримання принципів самодостатності; субсидіарності; самоуправління; самоорганізації; інклюзивності; самофінансування; співорганізації, ко-еволюції та пріоритетів інклюзивного зростання економічної, соціальної та інфраструктурної сфер, що забезпечить якісно новий рівень управління й самоорганізації діяльності громад регіону на основі перманентної взаємодії органів державного управління, місцевого самоврядування, бізнесу та населення.

Запропонований механізм дає можливість систематизувати та комплексно охопити усі можливі потенційні джерела ресурсів для фінансування проектів інклюзивного розвитку регіону.

Механізм розкриває три основні групи джерел фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону:

- за рахунок міжнародних організацій та іноземних країн;
- за рахунок внутрішніх ресурсів держави;
- із джерел формування власних доходів місцевих бюджетів та внутрішніх ресурсів регіону.

Визначено, що основним методом є проектне фінансування, що здійснюється на конкурсній основі. Відповідно інструментами організаційно-економічного механізму є грантові кошти донорів, що виділяються під проекти регіонального розвитку та подані органами місцевого самоврядування й регіональної влади проектні заявки.

До кожної із груп фінансового забезпечення подані пропозиції, що враховують специфіку відповідного джерела фінансових ресурсів і використання яких збільшує можливість отримати грантове фінансування.

Визначено, що причиною низьких кількісних та якісних показників реалізації проектів, що фінансуються *за кошти міжнародних організацій та іноземних держав* є:

- брак досвіду та кваліфікованих спеціалістів із підготовки проектів;

- відсутність стратегічного бачення, орієнтація на вирішення поточних проблем;

- неспроможність освоїти великі суми фінансування через недосконаліть фінансового планування та бюджетування запланованих заходів.

Відтак пропонується:

- формування комплексного системного бачення у представників регіональної влади та місцевого самоврядування перспективності концепції інклюзивного розвитку регіону та напрямків її забезпечення;

- підбір та узгодження мети і завдання інклюзивного розвитку регіону із пріоритетами відібраних грантів;

- посилення навчання спеціалістів й імплементації відповідного іноземного досвіду з розробки та заповнення проектних заявок;

- налагодження співпраці із зарубіжними донорами;

- створення позитивного іміджу регіону через поширення інформації щодо перспективних проектів, розроблення інформаційної карти регіону.

Задля фінансового забезпечення інклюзивного розвитку за рахунок коштів держави та суб’єктів господарювання – резидентів пропонується:

- комплексне використання внутрішніх фінансових ресурсів держави, зокрема субвенції з Державного бюджету на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій, субвенцію з державного бюджету місцевим бюджетам на формування інфраструктури об’єднаних територіальних громад, коштів ДФРР та включення локального бізнесу до процесів розвитку громади;

- задля підвищення показників реалізації проектів ДФРР наголошується на необхідності врахування вимог, що пред’являються до проектів на конкурсі. Зауважено, що інклюзивний розвиток регіону повністю відповідає зазначеним вимогам;

- пропонується використовувати кошти ДФРР як активний інструмент впровадження концепції інклюзивного розвитку регіону

шляхом гарантування регіональними органами влади вищих відсотків співфінансування проектів, які подаються на конкурс;

- інклюзія бізнесу пропонується як обов'язкова складова організаційно-економічного механізму фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону. Пропонується поряд із лібералізацією системи місцевого оподаткування, запроваджувати принципи соціальної відповідальності бізнесу, забезпечувати активну участь бізнесу в прийнятті рішень щодо розвитку території, що підвищить його зацікавлення в інвестуванні у місцевий розвиток та формування капіталу громади.

Стверджується, що за умов фінансової децентралізації особливої ваги набуває здатність місцевого самоврядування реалізовувати ендогенний потенціал регіону та забезпечувати фінансування інклюзивного розвитку із власних доходів місцевих бюджетів та внутрішніх ресурсів регіону. Серед шляхів підвищення ефективності внутрішніх джерел фінансування регіону наведено:

- оптимізація витрат шляхом скорочення фінансування управлінського апарату та лібералізації системи місцевого оподаткування;
- при відборі проектів, що фінансуються за кошти обласного бюджету пропонується надавати перевагу тим ініціативам, реалізація яких спрямована на досягнення цілей інклюзивного розвитку;
- доцільним є застосування альтернативних джерел наповнення доходної частини місцевих бюджетів, таких як випуск муніципальних облігацій, банківського кредитування, муніципальних запозичень на зразок проектних позик;
- мобілізація ендогенних джерел фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону та залученню коштів населення до процесів розвитку регіону та громад сприятимуть запропоновані заходи із посилення фінансової інклюзії зокрема шляхом розповсюдження електронного банкінгу; розширення мережі Інтернет, особливо в сільській місцевості; інформування щодо технологічних інновацій особливо серед людей похилого віку;
- за умов посилення фінансової самостійності громад як

перспективне джерело формування фінансових ресурсів на місцях пропонується кошти населення, мобілізовані на засадах самооподаткування. Як складові частини механізму фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону на засадах самооподаткування пропонується використовувати: створення фондів розвитку громад; фандрейзинг; громадське фінансування (crowdfunding), комплексне використання яких дозволить забезпечити додаткові фінансові ресурси для вирішення важливих для місцевого розвитку проблем;

У межах організаційно-економічного механізму фінансового забезпечення інклюзивного розвитку задля активізації ендогенного потенціалу території систематизовано та запропоновано до впровадження принципи саморозвитку регіону: *самодостатності; субсидіарності; самоуправління; самоорганізації; інклюзивності; самофінансування; співорганізації та ко-еволюції*. Їх дотримання сприятиме здатності соціально-економічної системи самостійно забезпечувати своє ефективне функціонування у довготривалій перспективі за умови сталого інклюзивного зростання та підвищення рівня добробуту населення.

Звернуто увагу на дотримання принципу ко-еволюції, що за наявності суттєвої міжрегіональної диференціації та виявленими відмінностями у фінансовій спроможності різних ОТГ, набуває особливої ваги. Він передбачає налагодження міжтериторіальної взаємодії та використання переваг регіонів для взаємовигідного задоволення інтересів й потреб, що за умов фінансової децентралізації дає змогу активізувати спільний потенціал їх інклюзивного розвитку.

Узагальнено виявлені проблеми ефективного функціонування механізму фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону та наведено дві їх групи: проблеми економічного та організаційного характеру. Це дало можливість обґрунтувати пропозиції щодо комплексного їх вирішення та запропонувати концептуальну модель фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону в умовах децентралізації, яка передбачає:

1. Стратегічне та фінансове планування інклюзивного розвитку

регіону, що дозволить визначити орієнтири розвитку регіону, та розробляти проекти що передбачають вирішення стратегічних завдань та освоєння великих сум коштів , отриманих під проекти.

2. Створення в ОТГ або налагодження ефективної діяльності відділів проектів та грантів. Із залученням відповідних спеціалістів, що мають досвід та навики формування проектів, відбору грантових конкурсів та заповнення проектних заявок. Звертається увага на важливість висвітлення та поширення інформації про проектні переваги регіону.

3. Обов'язковим елементом є налагодження співпраці із потенційними донорами, що дозволить зрозуміти вимоги та пріоритети при відборі проектів, отримати інформацію про можливості фінансування.

4. Впровадження концепції інклюзивного розвитку регіону потребує освоєння коштів та реалізацію заходів із дотриманням відповідних векторів розвитку, що визначено як заключний блок запропонованої концептуальної моделі.

Здійснення управління інклюзивним розвитком регіону потребує врахування інтересів усіх зацікавлених сторін, що можливе шляхом розвитку міцних, довірливих і кооперативних відносин із приватним сектором та громадою, узгодження цілей і стимулів, створення інклюзивних інститутів.

Отже, реформа децентралізації посилила фінансову самостійність регіонів, надавши ключову роль у визначенні перспектив розвитку місцевим органам самоврядування. Задля ефективного використання новоствореними громадами можливостей фінансової децентралізації щодо акумулювання фінансових ресурсів та забезпечення їх саморозвитку на засадах інклюзивного зростання необхідно:

- надавати пріоритет щодо фінансування проектів інклюзивного розвитку за рахунок коштів Державного фонду регіонального розвитку;

- посилити контроль за здійсненням конкурсного відбору проектів, забезпечити стабільність їх фінансування протягом строку реалізації;

- налагодити міжтериторіальну співпрацю задля спільного утримання об’єктів соціальної сфери (шкіл, лікарень, бібліотек та ін.) і забезпечення доступу населення до цих об’єктів, підвищення якості задоволення послуг соціальної сфери та гарантування можливості особистісного розвитку населення.

Саморозвиток регіону полягає у спроможності просторової системи об’єднаної спільним управлінням забезпечувати позитивну динаміку параметрів економічного, інфраструктурного та соціального розвитку за рахунок власних і залучених коштів, що сприятиме підвищенню рівня та якості життя населення регіону, за максимального його залучення до процесу активної діяльності й справедливого розподілу отриманих результатів на засадах інклюзивності.

Водночас навіть за умов саморозвитку регіону територіальна система не може розвиватися ізольовано, задіюючи лише внутрішні ресурси. Проведена реформа децентралізації створила умови, які надають можливості та стимулюють місцеве самоврядування до пошуку нових джерел фінансового забезпечення інклюзивного розвитку та забезпечення потреб громади, мобілізуючи як кошти державного та обласного бюджетів, так і створюючи умови до активної співпраці населення громади, влади і бізнесу.

Організаційно-економічний механізм фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону будується на співпраці держави, місцевого самоврядування та громади. Його реалізація націлена на формування достатніх фінансових ресурсів регіону шляхом залучення коштів міжнародних організацій та іноземних країн, бюджетів різних рівнів, фондів приватного бізнесу та коштів населення тощо.

Невід’ємною складовою частиною механізму фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону є формування інклюзивних інститутів, що забезпечують партиципаторну участь у визначенні пріоритетних напрямків використання місцевих фінансових ресурсів на цілі досягнення інклюзивного розвитку та підвищення добробуту життя населення.

Забезпечення інклюзивного розвитку регіону у довгостроковій перспективі не можливе без аналізу змін зовнішнього середовища та своєчасного реагування на тенденції, що в ньому відбуваються. Важливим для своєчасного виявлення зовнішніх загроз й адаптації політики інклюзивного розвитку регіону з метою їх мінімізації є проведення аналізу глобальних змін і їх впливу на регіональні фінансові відносини. Оцінка сучасних тенденції та прогнозування їхнього розвитку в майбутньому має враховуватися під час розробки стратегії інклюзивного розвитку, орієнтованої на розширення фіскального простору регіону із врахуванням майбутніх змін.

5.3. Вплив мегатрендів на розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів у стратегічній перспективі

Наприкінці XX-го ст. – початку XXI ст. у сфері соціальних й економічних відносин особливо помітним став вплив глобальних тенденцій – мегатрендів – великомасштабних, довгострокових процесів світового розвитку, які протягом вказаного періоду залишилися рушійними силами світових подій. Під впливом глобалізації, мегатренди посилюють свій вплив на розвиток державного управління та функціонування приватного сектору, що обумовлює необхідність їх врахування при виборі стратегічних пріоритетів й обґрунтуванні напрямків розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів за умов проведеної адміністративно-територіальної реформи та фінансової децентралізації.

Залишаючись відкритою системою регіон піддається впливу *зовнішніх сил та факторів,* що обумовлює необхідність врахування глобальних змін при визначенні стратегічних перспектив розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів. На відміну від дії чинників внутрішнього середовища (до яких відносимо особливості податково-бюджетних відносин та спроможність регіону до саморозвитку, його організаційно-економічне забезпечення), що визначають сучасний стан та середньострокові перспективи розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону,

мегатренди мають довгостроковий характер. Глобальні зміни несуть у собі наслідки, які матимуть суттєвий вплив на формування суспільних й економічних відносин, у тому числі на парадигму нової концепції інклюзивного розвитку регіону, формування його фіскального простору. Такими мегатрендами є:

– розвиток нових технологій, автоматизація та диджиталізація (перехід інформаційного поля на цифрові технології), наслідком чого є активізація інтернет-діяльності, запровадження електронного адміністрування податків;

– демографічні зміни, що характеризуються рівнем старіння населення, міграційними процесами й урбанізацією. Це матиме вплив на функціонування ринку праці та надходження ПДФО, зокрема від оподаткування заробітних плат;

– екологічні зміни, наслідком яких стане посилена увага до проблем екології. Як наслідок зростає необхідність використання податкових інструментів впливу на забруднення навколишнього середовища суб'єктами господарювання та посилення екологічне оподаткування.

Досвід зарубіжних країн щодо проведення ефективної реформи децентралізації та формування фінансово спроможних громад вказує на вирішальне значення здатності системи місцевого управління виявляти та своєчасно реагувати на прояви відповідних викликів у соціально-економічному середовищі та обирати обґрунтовані концепції розширення фіскального простору задля забезпечення інклюзивного розвитку регіону.

Основною тезою дослідження є те, що інклюзивний розвиток регіонів значною мірою залежить від достатності фінансових ресурсів місцевих бюджетів для досягнення визначених перспективи та орієнтирів соціально-економічного зростання. При цьому основним джерелом фінансових ресурсів місцевих бюджетів є надходження від загальнодержавних податків і зборів, що розподіляються між різними рівнями бюджетів відповідно до Бюджетного кодексу, та місцевих податкових платежів. За таких умов основним стратегічним завданням постає досягнення компліментарності глобальних змін і можливості

розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів шляхом збільшення обсягу доходів місцевих бюджетів від оподаткування основними бюджетоутворюючими податками.

Регіони стикаються з безперервним завданням адаптуватися до *технологічних змін.* Нова хвиля технологічного піднесення створює додаткові можливості розвитку регіонів, водночас, є викликом для місцевого самоврядування на здатність скористатися перевагами прогресу й швидко реагувати на загрози, що виникають у результаті. Цей виклик може стати більш складним у майбутньому, оскільки швидкість технологічних змін збільшується.

Розвиток технологій має прямий вплив на спосіб ведення господарської діяльності. Як наслідок тотального переходу до інформаційного поля та цифрових технології набирає масовості ведення інтернет-діяльності.

У процесі дослідження встановлено, що сьогодні система оподаткування суб'єктів інтернет-діяльності в Україні базується на застосуванні до них загальновстановлених норм і правил оподаткування. Відтак, механізм оподаткування суб'єктів інтернет-діяльності в Україні не враховує низку індивідуальних особливостей цього виду діяльності, що спонукає суб'єктів господарювання приховувати значний обсяг фінансових ресурсів і дозволяє знижувати показники податкової бази. У сучасному податковому законодавстві недостатньо дієвих методів податкового контролю, які дали б можливість виявляти суб'єктів інтернет-діяльності, що занижують обсяги фактично отриманих доходів.

Безпосередньо Інтернет є рушійною силою для розвитку економіки, тому, надання таких пільг можна розглядати як преференцію від держави для інтернет-діяльності, що бурхливо розвивається. Водночас, введення нових податків для оподаткування інтернет-діяльності буде нераціональним і обтяжливим. Тому, оптимальним варіантом для оподаткування інтернет-діяльності в Україні могло б бути запровадження спеціального податкового режиму для суб'єктів інтернет-діяльності на базі єдиного податку, надходження від якого поповнюють місцеві бюджети.

Сутність запропонованого підходу полягає у формуванні методики розрахунку податкової бази, а саме запровадження фіксованих показників, що дозволять податковим органам контролювати суб'єктів інтернет-діяльності, податкові надходження від діяльності яких сприятимуть наповненню місцевих бюджетів. Відтак, запровадження нових правил оподаткування перспективного виду діяльності може створити вагоме джерело додаткових доходів для інклюзивного розвитку регіонів.

За основу обґрунтованих нами пропозицій взято проект Податкової реформи Уряду 2015 р., згідно якого, планувалося ставку єдиного податку (ЄП) встановити на рівні 20 % від обсягу доходу. Крім того новацією була пропозиція застосування при розрахунку ЄП понижуючого коефіцієнта до доходу (Кд). База оподаткування мала розраховуватись як різниця між сумою доходу, податковою соціальною пільгою та витратами. При чому до втрат застосовувався коефіцієнт 0,8, а понижуючий коефіцієнт доходу мав становити 0,8; 0,6 та 0,4 на три наступних роки [170]. На нашу думку, зазначені пропозиції уряду можуть лягти в основу спецрежиму оподаткування інтернет-діяльності та принести позитивний результат розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону зважаючи на глобальні технологічні зміни, що відбуваються.

Розрахунки надходжень до місцевих бюджетів єдиного податку згідно двох запропонованих альтернатив наведено в табл. 5.2.

Задля адаптації до нових умов оподаткування ставки Єдиного податку варто буде впроваджувати поступово: у 2018 р. – 15 %, 2019 р. – 18 %, 2020 р. – 20 %, при цьому коефіцієнт витрат лишити на рівні – 0,8 (або диференціювати за обсягами доходів до 10 млн. – 20 %, до 20 млн – 15 %, і більше 20 млн – 15 %). За результатами розрахунку суми податку, необхідного для сплати підприємствам у сфері інтернет-діяльності за альтернативою «А» у 2018 р. встановлено, що якщо дохід за звітний період платника у сфері інтернет-діяльності становитиме, умовно, 1 млн грн, то він сплатить ЄП на суму:

(1000000 грн – 3200 грн × 12 міс. – 1000000 грн × 0,8) × 15 % = 21000 грн.

Тобто, податкове навантаження становитиме 3,2 % від загального доходу.

Таблиця 5.2

Результати реалізації альтернативних варіантів оподаткування Інтернет – діяльності

Роки	Коефіцієнт Кд	Ставка податку, %	Надходження, тис. грн	% від доходу
		ЄП	ЄП	
Податкова альтернатива «А»				
2018	0,8	15%	21000	2,1
2019	0,8	18%	25200	2,5
2020	0,8	20%	32320	3,2
Податкова альтернатива «В»				
2018	0,8	20%	32320	3,2
2019	0,6	20%	68000	6,8
2020	0,4	20%	108000	10,8

* *Розраховано автором.*

У 2019–2020 рр. сума податку зміниться, на що вплине збільшення розміру мінімальної заробітної (уряд планує підняти мінімальну до 5000 грн. [183]), а також зміна Кд. Відповідно у 2019 р. ЄП може скласти – 25200 грн, в 2020 р. –32320 грн, що становитиме 2,5 % та 3,2 % від доходу відповідно.

При застосуванні альтернативи «В» кожен платник у сфері інтернет-діяльності повинен буде сплатити до місцевого бюджету у перший рік 3,2 % від доходу та відповідно 6,8 % у 2019 р. і на 10,8 % у 2020 р. Це сприятиме розширенню фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів, водночас проблемою є недопущення небажаних наслідків, таких, як ухилення від оподаткування, зниження ділової активності суб'єктів господарювання в регіоні тощо.

В контексті перспектив розширення фіскального простору регіонів оподаткування інтернет торгівлі в України є одним з найбільш привабливих. Так доходи ринку електронної комерції демонструють вражаюче зростання (рис. 5.5).

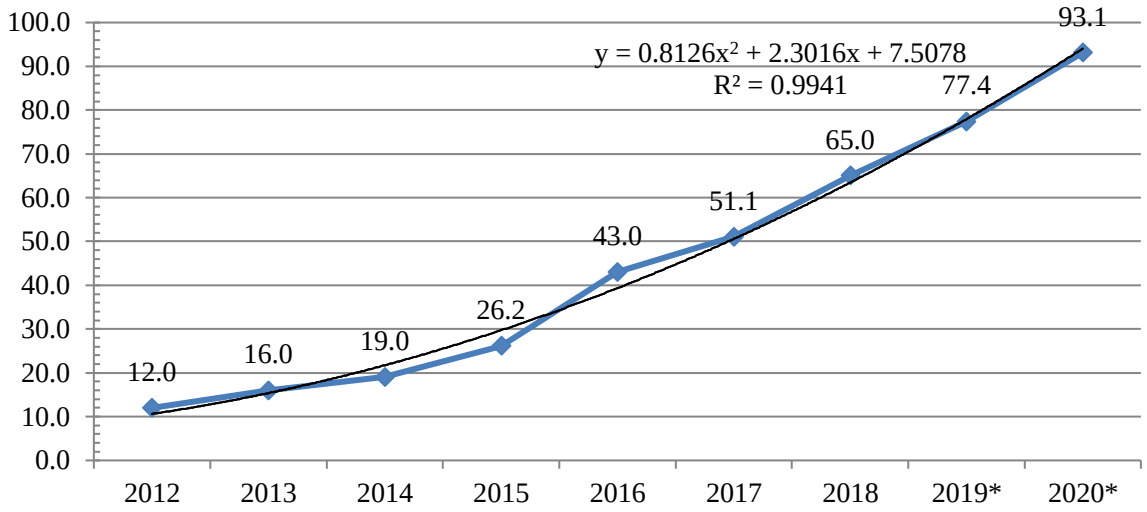

Рис. 5.5. *Динаміка обсягів доходів ринку електронної комерції в Україні за 2012 – 2020 рр. (з врахуванням прогнозу), млрд. грн.*

**Побудовано автором на основі: [250].*

Відповідно до проведених розрахунків (табл. 5.3) для альтернативи «А» надходження до місцевих бюджетів можуть зрости у 2020 р. на 1,95 млрд. грн., а для альтернативи «В» фіскальний потенціал становитиме 10,05 млрд. грн.

Таблиця 5.3

Прогнозування фіскального потенціалу ринку електронної комерції на 2018–2020 рр.

Рік	% від доходу для альтернативи «А»	Фіскальний потенціал «А», млрд. грн.	% від доходу для альтернативи «В»	Фіскальний потенціал «В», млрд. грн.
2018	2,1	1,96	3,2	2,10
2019	2,5	1,95	6,8	5,26
2020	3,2	2,10	10,8	10,05

**Розраховано автором.*

Важливою проблемою при реалізації запропонованої схеми оподаткування є налагодження контролю за суб'єктами господарювання платниками. Здійснення інтернет-діяльності вимагає державної реєстрації суб'єктів господарювання, тож потребує удосконалення системи обліку операцій інтернет-діяльності, як передумови створення об'єктивної бази даних щодо їх обсягів і

структури, з обов'язковим урахуванням специфіки цього виду господарських операцій. Зважаючи на те, що ця сфера знаходиться на початковому етапі становлення, в Україні важливо мати достовірну інформацію щодо розвитку даної галузі з метою надання їй реальної оцінки. Це, перш за все, стосується автоматизації загальноприйнятних процедур реєстрації господарюючих суб'єктів, а також їх подальшого звітування перед уповноваженими контролюючими органами.

З цією метою варто налагодити співпрацю з метою здійснення контролю за розрахунками, що здійснюються через фінансові компанії які обслуговують грошові розрахунки за поштові відправлення, так як посилення інтернет-торгівлі досить часто передбачає розрахунок післяплатою. Налагодження контролю за сумами коштів та регулярністю їх надходження на рахунки фізичних осіб дасть змогу виявити суб'єктів господарювання, що здійснюють підприємницьку діяльність в інтернет-мережі без реєстрації та вжити відповідних заходів з боку податкової служби.

Аналіз зарубіжного досвіду свідчить про доцільність впровадження спеціального програмного забезпечення (веб-лічильника) для суб'єкта господарювання і для контролюючих органів [22, с. 28]. Суб'єкти господарювання у сфері інтернет-діяльності повинні розміщувати на своєму веб-сайті спеціальний розпізнавальний знак («мітку довіри», з англ. «trust labels»), для убезпечення споживачів від шахрайства. Розміщувати такий розпізнавальний знак на своїх сайтах матимуть право ті суб'єкти, які здійснили постановку на податковий облік і зареєстровані у єдиному реєстрі платників податків. Це буде індикатором безпеки торговельних операцій у мережі Інтернет для споживачів.

Зазначене дозволить перевіряти факт реєстрації суб'єктів у податкових органах, свідчитиме про законність здійснюваної діяльності, сприятиме захисту прав споживачів і їх довіри до покупок у мережі Інтернет. Перевірку достовірності даного знаку мають здійснювати органи ДПС України. Дані норми успішно застосовуються у європейських країнах. Розпізнавальний знак «мітка

довіри» широко застосовується на практиці провідних країн світу [22, с. 71].

У зв’язку із великим відсотком тінізації необхідно заохочувати суб’єктів господарювання легалізувати свою діяльність, одним із стимулюючих факторів при цьому може стати зменшення податкового навантаження через зниження ставок оподаткування та спрощення процедури сплати податків. Створення сприятливого податкового середовища функціонування інтернет-діяльності в Україні можливе завдяки переорієнтації функцій податкової служби з фіскальної й адміністративно-владної на партнерську – обслуговуючо-контролюючу та запровадження механізму зниження непрямого податкового тиску, максимального спрощення податкових процедур і правил.

Таким чином оподаткування електронної комерції є важливим потенційним джерело розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів України, що потребує відповідного врегулювання.

Демографічні зміни, що характеризуються рівнем старіння населення, міграційними процесами й урбанізацією.

На сьогодні основним джерелом формування фінансових ресурсів регіону, як свідчать результати проведеного дослідження, є оподаткування доходів його населення. Збільшення тривалості життя та зменшення народжуваності збільшують частку літніх людей в усьому світі, ставлячи під загрозу достатність коштів у системах соціального забезпечення, включаючи виплати пенсій та медичне обслуговування [160]. Негативні демографічні зміни несуть у собі реальну загрозу ефективності функціонування фіскального простору та уповільнення інклюзивного розвитку регіонів у разі не врахування можливих змін та неспроможності місцевого самоврядування вчасно адаптуватись до них.

Розвиток регіонів у стратегічній перспективі визначатиметься трьома видами демографічних процесів, серед яких старіння та скорочення чисельності населення, урбанізація та переміщенням

людей із сільських районів до міст, активізацією міграційних процесів із відповідними наслідками для регіональних ринків праці.

Задля адаптації до передбачуваних змін пропонуємо систему заходів щодо мінімізації їх негативного впливу на функціонування фіскального простору інклюзивного розвитку регіону (табл. 5.4).

Таблиця 5.4

Вплив демографічних мегатрендів на розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів

Демографічні процеси	Загрози для фіскального простору	Виклики для інклюзивного розвитку	Напрямки адаптації
Старіння та скорочення чисельності населення	Зменшення надходження від ПДФО	Зростання кількості пенсіонерів, що належать до категорії населення із підвищеним ступенем ризику бути виключеними	- зниження залежності фінансових ресурсів місцевих бюджетів від ПДФО та диференціація системи місцевого оподаткування
Переміщення людей із сільських районів до міст	Скорочення надходжень до бюджетів сільських ОТГ	Зростання ризику ексклюзії для жителів сільських територій	- диверсифікація діяльності та розвиток підприємництва на сільських територіях
Міжнародна міграція	Зменшення бази оподаткування ПДФО для територій, що не є центрами розвитку	Дисбаланси на ринку праці	- активна регіональна політика зайнятості; - забезпечення ефективного державного регулювання рівня доходів населення

**Розроблено автором.*

Багато з окреслених тенденцій матимуть вплив на систему місцевого оподаткування та формування фіскального простору регіонів. Податкова база деяких з них може кардинально змінитися через демографічні зрушення, зміни на ринку праці та доходи від бізнесу, а також зміни вартості землі й цін на житло. Це може призвести до збільшення диспропорцій у фіскальному просторі

інклюзивного розвитку регіонів. Зважаючи на значимість оподаткування доходів населення у наповненні місцевих бюджетів, фактор демографічних змін є одним із найважливіших у визначенні напрямів розширення фіскального простору інклюзивного розвитку під впливом мегатенденцій.

Вирішення структурних проблем зайнятості та безробіття, реформування ринку праці, усуненні нелегальної міграції та зменшення частки неформальної економіки лежить у сфері цільових орієнтирів досягнення інклюзивного розвитку й розширення фіскального простору регіонів.

Ринок праці є основоположним елементом ринкового механізму, який забезпечує взаємодію між попитом та пропозицією робочої сили. На сьогодні наявність багатьох проблем ринку праці, продиктованих як внутрішніми чинниками, так і впливом демографічних мегатрендів у формуванні структури зайнятості робочої сили та функціонуванні регіональних ринків праці, обумовлює потребу перегляду концептуальних підходів до його регулювання.

Згідно даних, наведених офіційною статитистикою, у 2016 р. кількість зареєстрованих безробітних в Україні у рази перевищувала обсяг заявлених вакантних місць. Виявлена диспропорція є фактором, що обмежує як перспективи працевлаштування безробітних, так і задоволення потреб роботодавців у працівниках необхідної професії та кваліфікації.

Проблеми ринку праці та зниження зайнятості мають негативний вплив як на рівень інклюзивного розвитку, так і на функціонування фіскального простору регіонів України. Зниження доходів населення неминуче призведе до скорочення надходжень ПДФО, що є основним джерелом наповнення місцевих бюджетів на сьогодні.

Серед заходів регулювання регіональних ринків праці, можна виділити створення додаткових робочих місць зокрема, організація оплачуваних громадських робіт, які забезпечують тимчасову зайнятість, а також підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації безробітних відповідно до тих професій, які потребує ринок [343, с. 477-480].

Визначаючи основні заходи у боротьбі із зменшенням безробіття варто відмітити, що ЄС акцентує на розвитку людських ресурсів, а саме підвищення рівня знань працюючих, створення програм для швидкої перекваліфікації працівників відповідно до вимог ринку праці, організації навчальних тренінгів. Зазначений досвід варто використовувати при переході на інклюзивний вектор розвитку регіонів в Україні [343, с. 477-480].

Вивчення основних тенденції розвитку регіональних ринків праці в Україні у контексті активізації інклюзивного зростання, дає можливість визначити основні напрями подальшого їх вдосконалення, а саме: створення робочих місць за допомогою стимулювання зацікавленості роботодавців і зменшення обсягів тіньової зайнятості; забезпечення продуктивної зайнятості та оптимізація її структури; підвищення ефективності регулювання трудової міграції; створення інформаційно-комунікативного середовища на ринку праці; посилення інституційного забезпечення ринку праці; розвиток міжрегіонального партнерства й створення координаційного центру зайнятості. Важливим аспектом у розвитку ринку праці є запровадження скоординованої системи управління трудовою міграцією.

Окрім вище зазначеного, важливим є активізація взаємодії та партнерства місцевих органів влади, неурядових організацій, бізнесу та соціуму в напрямі регулювання ситуації на ринку праці, що дозволить вирішувати ряд першочергових соціальних та економічних проблем шляхом об’єднання ресурсів державного та приватного секторів. Адже підприємці не розглядаються як супротивники найманих працівників, а бізнес перебуває у партнерських відносинах із суспільством [320, с. 216–219].

Обмін досвідом і підтримка спільних ініціатив таких соціально-економічних партнерів, як місцевих органів влади, неурядових організацій, бізнесу та соціуму, дозволить досягнути підвищення мобільності й гнучкості робочої сили, вирівнювання шансів та протидії дискримінаційним проявам, поширення інформаційного забезпечення населення [341, с. 435-437].

Основне завдання *забезпечення ефективного державного регулювання рівня доходів населення* в Україні полягає у вирішенні та запобіганні виникненню гострих соціально-економічних проблем, таких як: відсутність чітко сформованого середнього класу; низький рівень доходів, поширеність бідності та малозабезпечення; надто велику диференціацію у оплаті праці за видами економічної діяльності та ін.

Сучасний механізм державного регулювання доходів населення України потребує удосконалення з метою забезпечення неухильного зростання реальних доходів населення за рахунок активізації усіх інструментів впливу держави на процеси формування і розподілу доходів й на цій основі забезпечення підвищення життєвого рівня та формування середнього класу.

Визначальними факторами матеріального добробуту населення та основним структурним елементами доходу є *заробітна плата* та *соціальні допомоги й трансферти.* Як показав проведений аналіз інклюзивного розвитку регіонів, в умовах українських реалій значна частка у структурі доходів населення належить соціальним трансфертам. Це свідчить про неефективний перерозподіл коштів бюджету, недосконаліть системи соціального захисту населення та зростання чисельності безробітних і малозабезпечених.

Окремою складовою структури доходів населення є прибутки та доходи від власності, величина яких значною мірою обумовлюється діючою в країні *податковою системою та відрахуваннями до фондів обов'язкового соціального страхування.* Податки та обов'язкові соціальні внески безпосередньо впливають на розмір доходів населення, зменшуючи їх та знижуючи купівельну спроможність населення. Несприятлива політику уряду щодо встановлення загального податкового навантаження, недосконаліть податкового законодавства є причиною того, що велика частка прибутку від підприємницької діяльності залишається у тіні. За неефективної системи використання акумульованих таким чином коштів, що є характерним для нашої держави на сучасному етапі розвитку, негативно позначаються і на рівні добробуту населення.

Дослідивши структуру доходів населення та окресливши чинники формування їх обсягу можна дійти висновку, що регулювання доходів населення держава може здійснювати двома шляхами – впливаючи на основні складові доходів або визначаючи обсяг витрат домогосподарств і населення. У практиці державного управління ці заходи втілюються відповідно через реалізацію політики доходів й політики витрат [387, с. 317–324].

З метою удосконалення політики доходів населення та заробітної плати, подолання бідності та значного розшарування населення за доходами в сучасних умовах господарювання в Україні *система соціальних стандартів і гарантій* потребує оптимізації, що передбачає розробку і запровадження підходів до визначення бази для розрахунків мінімальної заробітної плати на основі зміни концепції її формування відповідно до макроекономічної ситуації в країні.

Щодо встановлення мінімальної заробітної плати, то серед останніх заходів у політиці регулювання доходів населення в Україні, відбулось подвоєння її розміру у 2017 р. до 3200 грн. З одного боку, як доводять проведені розрахунки, на той момент в Україні рівень заробітних плат вимагав підвищення. З іншого – політика уряду щодо мінімальних соціальних гарантій повинна бути продуманою та обґрунтованою реальними економічними можливостями держави. Як результат надмірне зростання мінімальної заробітної плати додало біля 2–2,5 в.п. до показника інфляції у 2017 р. Найбільш відчутний вплив зростання мінімальної зарплати відбувся через підвищення собівартості послуг.

Не виваженою є податкова політика уряду щодо оподаткування доходів населення. Майже усі складові ПДФО характеризуються зростаючою тенденцією протягом 2014–2016 рр., що свідчить про посилення виконання даним податком фіскальної функції. Додатковий тиск на доходи населення чинить єдиний соціальний внесок та військовий збір. Загалом податкове регулювання доходів населення в Україні є неефективним, про що свідчить не лише зростання рівня бідності в державі та значне розшарування доходів домогосподарств, але й низькі позиції у міжнародних економічних рейтингах.

Зважаючи на це, основними напрямками подальшого удосконалення існуючої системи регулювання доходів населення мають стати: встановлення об’єктивного рівня прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати, у відповідності до реальних можливостей економіки країни, реформування системи оподаткування у напрямку надання їй більшої соціальної спрямованості. Пріоритетним напрямком запроваджених заходів має стати відновлення соціальної справедливості, зниження рівня диференціації з одночасним підвищенням рівня життя населення [302, с. 90–92].

Податки на доходи належать до найдієвіших важелів, за допомогою яких держава може впливати на діяльність суб’єктів господарювання. Водночас вони є одним із найважливіших джерел поповнення бюджету [92, с. 243–245].

Провідне місце у формуванні фінансових ресурсів місцевих бюджетів в Україні посідає *податок на доходи фізичних осіб.* Саме від його обсягу значною мірою залежать фінансові можливості місцевого самоврядування щодо виконання делегованих та власних повноважень. ПДФО став закріпленим податком, надходження від якого у фіксованих частках розподіляються в регіоні між бюджетами адміністративно-територіальних одиниць різного рівня з метою забезпечення фінансування делегованих державою видаткових повноважень. Обсяги надходження податку з доходів до того чи іншого виду бюджету залежать від рівня даного бюджету, від його місця в структурі бюджетної системи України [305, с. 204–212].

Важливого значення у контексті забезпечення інклюзивного розвитку набуває ПДФО через соціально-регулюючу роль, яку виконує він виконує. Цей податок ставить рівень оподаткування в пряму залежність від обсягу доходу платників, при умові, що в країні використовується прогресивна шкала оподаткування. За допомогою прогресивних ставок і пільг в оподаткуванні можна зменшувати податковий тягар для малозабезпечених верств населення і посилювати для осіб з високими доходами. Відміна від мало прогресивної шкали оподаткування, що відбулась у 2016 р., несе , на

нашу думку ряд негативних дестабілізуючих змін, що суперечать інклюзивним принципам розвитку.

Так, для оподаткування доходів фізичних осіб основним нововведенням було запровадження ставки податку на доходи фізичних осіб в розмірі 18 % замість базових 15 % та 20 %. Вже сама відмова від прогресивної (хоча і мало прогресивної) шкали оподаткування послаблює виконання цим податком соціальної функції, за якої більше платить той, хто більше отримує. Який влив мали введені зміни в оподаткуванні ПДФО на доходи різних груп населення можна прослідкувати на основі розрахунків суми податку із заробітної плати. Для прикладу, обрані три рівні доходів: на рівні мінімальної заробітної плати, середній рівень заробітних плат і доходи на рівні ліміту для застосування ЄСВ. Показники взяті за 2015 р. – рік, коли відбулись зміни методики розрахунку. Проведене порівняння суми сплачених податків, розрахованих за методикою оподаткування ПДФО, що діяла у 2015 р. із застосуванням мало прогресивної шкали та методикою, що діяла у 2019 р. на основі уніфікованої ставки 18 % (табл. 5.5).

Таблиця 5.5

Методика розрахунку ПДФО

Рівень місячного доходу	**Методика діюча до 2015 р.**	**Діюча на сьогодні**	**Запропонована методика**
Низький	(ЗП – ПСП – ЄСВ)*15 %	(ЗП – ПСП)*18 %	не оподатковується
Середній	(ЗП – ЄСВ)*15 %	ЗП*18 %	ЗП*18 %
Високий (понад 10 мінімальних заробітних плат)	$10ЗП_{мін}$*15% + (ЗП – ЄСВ – $10ЗП_{мін}$)*20%	ЗП*18 %	$10ЗП_{мін}$*18% + (ЗП – $10ЗП_{мін}$)*20 %

**Систематизовано автором.*

Розрахунки свідчать, що усереднення ставки та відмова від утримання ЄСВ із заробітних плат навіть при незмінних доходах забезпечили зростання податкових надходжень. Відміна прогресивної

шкали оподаткування ПДФО та уніфікація ставок на рівні 18 % найбільший вплив мала на населення із низьким і середнім рівнем доходів (табл. 5.6). Для громадян, які отримували значні доходи, у розмірі більшому ніж 10 мінімальних заробітних плат податковий тягар зріс не так суттєво. Зауважимо, що у контексті переходу на інклюзивний вектор розвитку посилення соціальної функції ПДФО задля вирівнювання доходів різних верств населення набуває особливого значення.

Таблиця 5.6

Порівняння суми ПДФО обчисленого за різними методиками

Рівень місячного доходу	**Розмір доходів на місяць, грн**	**Нарахований ПДФО, грн/міс**			**Зміна суми ПДФО за діючою методикою у порівнянні із методикою 2015 р.**	
		За методикою, що діяла до 2015 р.	**За діючою методикою**	**Запропонована методика**	**грн**	**%**
Низький	1218	84,8	109,62	0	24,8	29,3
Середній	4362	630,75	785,16	785,16	154,4	24,5
Високий	20706	3383,12	3727,08	3775,8	344,0	10,2
Всього	х	4098,6	4621,86	4560,96	523,23	12,8

**Розраховано автором.*

На основі цього вважаємо за доцільне повернення до прогресивної шкали оподаткування доходів населення, водночас, суттєві коливання податкового навантаження можуть мати негативний вплив на формування надходжень до бюджету та стабільність фіскального простору регіону. Тому лібералізація навантаження податкового середовища повинна здійснюватися поступово.

Ще одним елементом оподаткування ПДФО є застосування податкових соціальних пільг. Вважаємо, після підвищення рівня мінімальних заробітних плат, яке відбулось у 2017 р. ПСП втратила свою соціальну функцію, оскільки на сьогодні досить обмежене коло платників можуть її застосовувати. Наявність складної методики

застосування ПСП на сьогодні лише ускладнює розуміння та призводить до помилок у її застосування. Тому задля спрощення адміністрування ПДФО пропонуємо відмовитись від складної шкали застосування ПСП, натомість посилити соціальну функцію податку можна звільнивши від оподаткування доходи що не перевищують розміру мінімальної заробітної плати.

На основі проведеного дослідження вважаємо за доцільне введення прогресивної шкали оподаткування ПДФО за ставками :

1) для доходів, що не перевищують розмір мінімальної заробітної плати – 0%;

2) для доходів, розмір яких не перевищує 10 мінімальних заробітних плат – 18%;

3) для суми доходів понад 10 мінімальних заробітних плат – 20%.

Застосування запропонованої шкали оподаткування ПДФО посилить виконання соціальної функції цього податку, зменшуючи податкове навантаження на найменш захищені верстви населення, а втрати бюджету компенсує підвищення ставки податку, що застосовується до великих доходів.

Важливими мегатрендом, який матиме наслідки для інклюзивного розвитку регіонів й формування фіскального простору, є здійснення *екологічних перетворень і зміна клімату*. В умовах розвитку науково-технічного прогресу протягом останніх десятиліть дедалі більшого розмаху набувають масштаби забруднення навколишнього природного середовища і проблеми екології та зміни клімату виступають на перший план. На сьогодні розвинуті країни світу стали ефективно використовувати податкові методи стимулювання залучення інвестицій у нові екологічно чисті технології виробництва та перехід на використання відновлювальних джерел енергії [304, с. 101–118].

Збільшення викидів парникових газів спричинило зміни клімату, результатом яких стала складна комбінація непередбачуваних змін навколишнього середовища, що являють собою серйозне випробування як для природних, так і для рукотворних систем. Для

більшості урядів буде непросто правильно поєднати політику адаптації та пом’якшення наслідків таких змін.

Комбінований тиск таких факторів, як зростання кількості населення, економічний ріст і зміна клімату збільшує дефіцит суттєвих природних ресурсів (у т.ч. води, продовольства, орних земель та енергії). Через ці проблеми збалансоване управління ресурсами знаходиться у центрі уваги урядових установ [160].

Значне і подекуди не контрольоване використання природних ресурсів, забруднення екологічних систем і виснаження їх відновлювальних можливостей спричинило критичний стан екології України, наслідком чого є погіршення здоров’я населення країни, зниження якості та тривалості життя. Відтак, у забезпеченні інклюзивного розвитку держави екологічні проблеми виступають на перший план і єдино можливим шляхом їх вирішення, в умовах, що склалися, є запровадження системи еколого-збалансованого природокористування.

Еколого-збалансоване природокористування можна визначити як гармонізацію взаємодії суспільства та природного середовища, раціоналізацію використання природно-ресурсного потенціалу за умови використання природних ресурсів у обсягах і способами, які забезпечують сталий інклюзивний розвиток та збереження високої якості середовища проживання людини.

Забезпечити повноцінне існування та розвиток сучасного суспільства можна завдяки економічній експлуатації природних умов і ресурсів при найефективнішому режимові їх відтворення з урахуванням перспективних інтересів розвитку економіки й збереження здоров’я людей.

Фундамент еколого-збалансованого природокористування закладається діями влади, які мають бути спрямовані на забезпечення участі громадськості у прийнятті рішень щодо поводження з природними ресурсами, стимулювання створення ефективного виробництва на основі ресурсозберігаючих і ресурсовідновлюючих технологій тощо [302].

Накопичення фінансових коштів для здійснення природоохоронної та ресурсовідтворювальної діяльності реалізується через механізм справляння ресурсних платежів. Встановлення податків і зборів за використання природних ресурсів забезпечує можливість узгодження еколого-економічних інтересів. Запровадження екологічного оподаткування є одним із інструментів, що може ефективно використовуватись для стимулювання суб'єктів господарювання до ведення більш екологічного способу діяльності та зменшення забруднення навколишнього природного середовища, що негативно впливає на зміну клімату. Тому, на сьогодні система екологічного оподаткування запроваджена майже у всіх країнах світу.

Ефективність екологічного оподаткування полягає в його здатності виконувати компенсаційну функцію – тобто в можливості покривати витрати завдані навколишньому природному середовищу та запобігати зміні клімату. Одночасно такі платежі є засобом фінансування програм, щодо раціонального природокористування, збереження якості навколишнього природного середовища та програм щодо запобігання зміні клімату [304, с. 101–118].

Основним елементом екологічного оподаткування в Україні є екологічний податок. Даний податок сплачується за викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, скиди забруднюючих речовин у водойми розміщення відходів та утворення і зберігання радіоактивних відходів.

Для екологічного податку встановлені ставки за забруднення атмосферного повітря двоокисом вуглецю. Чинна ставка податку становить 0,33 грн. за тонну CO^2 (ст. 243.4 ПКУ). Однак, вона занадто мала, аби виконувати будь-яку з функцій, для якої цей податок був запроваджений. Дана ставка не є ефективною для зменшення викидів CO^2 господарюючими суб'єктами та стимулювання інвестицій у енергозберігаючі технології та, за розрахунками, недостатньо висока, аби забезпечити значущі для бюджету податкові надходження [38, с. 64].

Проведене дослідження складових фіскального простору регіонів України засвідчило, що фінансування заходів охорони довкілля та

відновлення використаних природних ресурсів у нашій країні є недостатнє, а акумульовані кошти не мають чітко визначеного цільового призначення. В умовах інтенсивного в використання природних ресурсів у процесі господарської діяльності в Україні на належному рівні не забезпечується раціональне їх використання, охорона та відтворення. Низька ефективність рентних платежів та екологічного податку обумовлена рядом причин, серед яких – недостатньо високі ставки, які не забезпечують компенсації завданої навколишньому середовищу шкоди, відсутність штрафних санкцій за недотримання лімітів викидів шкідливих речовин [256; 211, с. 102–106].

За таких умов варто диференціювати та посилити екологічне оподаткування, заважаючи на досвід розвинених країн світу. Зокрема, екологічні податки досить поширені в країнах ЄС. Майже у всіх країнах є податки на паливо, транспортні податки, податки за забруднення навколишнього середовища. В деяких країнах існують специфічні податки, такі як на будівельні матеріали та інші. Податки на відходи в країнах ЄС сприяли значному скороченню обсягів відходів у багатьох країнах. У деяких країнах (Великобританія) існують збори з авіатранспорту та пасажирів, адже він теж забруднює атмосферне повітря.

Досвід розвинутих країн показує, що активне застосування екологічних платежів, зокрема вуглецевого податку, сприяє зниженню загального рівня забруднення природного середовища, а у перспективі – зниженню витрат на контроль за забрудненням і зростанням обсягів виробництва нової, екологічно чистої продукції, у такий спосіб зміцнюючи конкурентоспроможність і економічні позиції виробника. У цих країнах значного поширення набув підхід доповнення (заміщення) податків на працю і капітал податками на забруднення. Знижуючи рівень інших податків, які стягуються з підприємства, екологічний податок виконує функцію субсидіювання його фінансової діяльності.

У сфері використання природних ресурсів Україна має потенціал для підвищення ефективності справляння зборів за спеціальне

використання природних ресурсів. Так як обсяги використання природних ресурсів для потреб виробництва є досить високими, Україна може *підвищити ставки плати за спеціальне використання природних ресурсів*, тим самим забезпечивши збільшення надходжень до бюджету без згубного впливу на товаровиробників [315, с. 55–58].

Варто також зазначити, що в Податковому кодексі відсутні положення щодо порядку обчислення та адміністрування *оподаткування викидів* CO^2 (так само як і двох інших видів парникових газів – метану та закису азоту). Однак, зважаючи на окреслену вище його перспективність та високу еколого-економічну ефективність, доведену довготривалим позитивним зарубіжним досвідом застосування, доцільним є *посилення оподаткування забруднення атмосферного повітря* [284]. Це дозволить розширити фіскальний простір інклюзивного розвитку регіонів збільшивши надходження до місцевих бюджетів від екологічного оподаткування та посилити заходи з охорони навколишнього природного середовища як важливої складової добробуту життя населення.

Водночас варто відмітити, що закріплений розподіл надходжень екологічного податку між бюджетами не стимулює місцеві органи влади до запровадження заходів щодо контролю за сплатою податку [304, с. 101–118]. Низький рівень надходжень від оподаткування викиднів у навколишнє природне середовище, не дозволяє у повній мірі реалізувати стимулюючу та компенсаційну функції екологічного оподаткування, тому поряд із зростанням ставок податку за доцільне вважаємо *повернутись до міжбюджетного розподілу, за якого 85 % податку закріплювалось за місцевими бюджетами*.

У контексті розподілу функцій між районними радами та ОТГ підтримуємо пропозицію, про закріплення за районними бюджетами видаткових повноважень щодо вирішення екологічних питань. Відтак 85% екологічного податку варто спрямувати у районні бюджети.

Важливою проблемою є нецільове використання коштів, які надходять до державного та місцевих бюджетів як платежі за використання природних ресурсів і забруднення навколишнього природного середовища. Надходження від справляння рентних

платежів і екологічного податку у декілька разів перевищують видатки держави у сфері природокористування та природо охорони.

Таким чином, Україна має потенціал для підвищення ефективності справляння зборів за спеціальне використання природних ресурсів а розширення фіскального простору інклюзивного розвитку. Основними складовими цього процесу є посилення ролі регіонів в управлінні користуванням природними ресурсами, вдосконалення міжбюджетних відносин у частині надходження та використання коштів платежів за спеціальне використання природних ресурсів, запровадження обов'язкової системи перспективного та поточного територіального планування заходів із природокористування й природо охорони, перехід від системи цільових фондів на відновлення природних ресурсів до запровадження програмно-цільових методів, що забезпечить фінансування заходів охорони довкілля та відновлення природних ресурсів відповідно до потреб, а не до наявних коштів [347, с. 51–53]. Вдосконалення системи екологічного оподаткування в Україні дозволить збільшити надходження фінансових ресурсів до місцевих бюджетів і залучити додаткові кошти для вирішення екологічних проблем у регіонах, що відповідає орієнтирам інклюзивного їх розвитку.

Окреслені технологічні, демографічні й екологічні зміни, вочевидь, впливатимуть *на формування фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів*, зокрема на динаміку надходжень податкових платежів до місцевих бюджетів. Варто зауважити, що некеровані або погано керовані вони можуть принести більше шкоди, ніж користі (Додаток Щ, табл. Щ.1).

Узагальнюючи результати проведеного дослідження стратегічні пріоритети розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів, які повинні враховувати специфіку конкретних регіонів і пов'язувати державні та регіональні стратегічні цілі й механізми їх досягнення під впливом основних технологічних, демографічних та екологічних мегатрендів можна подати у вигляді концептуальної схеми (табл. 5.7).

Таблиця 5.7.

Заходи розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів під впливом мегатрендів

Мегатренди	Сутність змін	Заходи розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів під впливом мегатрендів	
		Активізації інклюзивного розвитку	**Розширення фіскального простору**
Технологічні	Розвиток інформаційних технологій, перехід у цифровий формат	Розвиток фінансової інклюзії; забезпечення доступності Інтернету; підвищення рівня інформатизованості; поширення Інтернет освіти	Вдосконалення оподаткування інтернет-діяльності; перехід на електронне адміністрування податків
Демографічні	Старіння та скорочення чисельності населення, урбанізація, міграція та структурні зміни на ринках праці	Формування інклюзивних ринків праці; підвищення рівня зайнятості; оптимізація структури доходів населення	Встановлення об'єктивного рівня мінімальних соціальних гарантій; запровадження прогресивної шкали оподаткування ПДФО; відміна ПСП натомість не оподатковувати доходи нижче мінімальної ЗП
Екологічні	Підвищення рівня забруднення навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів	Запровадження ресурсозберігаючих технологій; стимулювання зниження забруднення навколишнього природного середовища	Підвищення ставок екологічного податку (за викиди CO_2) та рентної плати за використання природних ресурсів; спрямування 80 % екологічного податку до місцевих бюджетів; налагодження системи цільового використання акумульованих коштів

**Розроблено автором.*

Отже, дослідження впливу мегатрендів на формування фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів дозволило визначити сутність основних глобальних змін соціально-економічного середовища та їх наслідки для складових фіскального простору

регіонів і можливості забезпечити інклюзивний розвиток у стратегічній перспективі. Доходимо висновку, що глобальні зміни не несуть у собі лише позитивні чи негативні наслідки. За умови визначення правильних векторів розвитку та ефективної регіональної політики ці зміни можуть активізувати ендогенний потенціал інклюзивного зростання регіону та забезпечити покращення якості життя населення.

Отже, в результаті дослідження організаційно-економічних засад інклюзивного розвитку регіону:

1. Набули подальшого розвитку науково-практичні рекомендації щодо адаптації регіональних фінансових систем до впливу мегатрендів на фіскальний простір інклюзивного розвитку регіону, на основі виявлення домінантних тенденцій впровадження нових технологій, автоматизації та диджиталізації; демографічних змін, що характеризуються рівнем старіння населення, міграційними процесами й урбанізацією; загостренням екологічних проблем, відповіддю на які є вдосконалення оподаткування інтернет-діяльності; застосування прогресивної шкали ПДФО; посилення ролі екологічних платежів, що дозволить усунути загрози уповільнення інклюзивного зростання.

2. Доведено, що саморозвиток регіону не передбачає повної ізоляції від інших суб'єктів держави та країн, навпаки: розширення економічних взаємозв'язків є підґрунтям для успішного саморозвитку. Реалізація механізму саморозвитку регіону забезпечить якісно новий рівень управління й самоорганізації діяльності ОТГ регіону на основі перманентної взаємодії органів місцевого самоврядування та громади.

3. Розроблено *організаційно-економічний підхід до фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону в умовах децентралізації*, що передбачає взаємоузгоджені дії суб'єктів відносин системи формування місцевих фінансових ресурсів, що надходять у розпорядження органів самоврядування адміністративно-територіальних одиниць регіону, розподіл яких здійснюється через інклюзивні інститути регіонального розвитку на основі програмно-

цільового, гендерно-орієнтованого та партиципаторного бюджетування.

4. Обґрунтовано, що можливість фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіонів за умов фінансової децентралізації пов'язана із ефективністю використанням їх ендогенного потенціалу із дотриманням принципів самодостатності; субсидіарності; самоуправління; самоорганізації; інклюзивності; самофінансування; співорганізації та ко-еволюції. Їх дотримання дозволить забезпечити забезпечить якісно новий рівень управління й самоорганізації діяльності громад регіону на основі перманентної взаємодії органів державного управління, місцевого самоврядування, бізнесу та населення, дозволить максимізувати використання внутрішніх ресурсів, можливість акумулювати та нарощувати фінансову основу, формування раціональної структури витрат місцевих бюджетів та справедливий розподіл отриманих благ із метою досягнення самодостатнього розвитку регіону, що цілком відповідає концепції інклюзивного зростання.

5. Доведено, що у довгостроковій перспективі розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону за умов фінансової децентралізації повинне спиратись на максимальне використання та примноження податкового потенціалу, вдосконалення бюджетного устрою й бюджетної структури з чіткими визначенням прав і повноважень різних рівнів влади; оптимізацію фіскальної політики та її переорієнтацію на досягнення цілей інклюзивного розвитку.

6. Залишаючись відкритою системою регіон піддається впливу *зовнішніх сил та факторів,* що обумовлює необхідність врахування глобальних змін при визначенні стратегічних перспектив розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів. Такими мегатрендами є:

– розвиток нових технологій, автоматизація та диджиталізація (перехід інформаційного поля на цифрові технології), наслідком чого є активізація інтернет-діяльності, запровадження електронного адміністрування податків;

– демографічні зміни, що характеризуються рівнем старіння населення, міграційними процесами й урбанізацією. Це матиме вплив на функціонування ринку праці та надходження ПДФО, зокрема від оподаткування заробітних плат;

– екологічні зміни, наслідком яких стане посилена увага до проблем екології. Як наслідок зростає необхідність використання податкових інструментів впливу на забруднення навколишнього середовища суб'єктами господарювання та посилення екологічне оподаткування.

7. Виявлено наслідки впливу глобальних змін на різні види податків на регіональному рівні та обґрунтовано рекомендації щодо запровадження прогресивного оподаткування доходів населення, посилення ролі екологічного оподаткування та вдосконалення оподаткування інтернет-діяльності як потенційного джерела доходів місцевих бюджетів.

ВИСНОВКИ

У монографії здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано шляхи розв'язання важливої науково-прикладної проблеми – розроблення теоретико-методологічних засад, методичного забезпечення та науково-практичних підходів розширення фіскального простору в умовах фінансової децентралізації задля забезпечення інклюзивного розвитку регіону. Висновки концептуального, теоретико-методологічного та науково-практичного характеру зводяться до такого:

1. Досліджено еволюцію теоретичних підходів до розвитку регіону та розкрито авторське бачення цього поняття. Розглянуто наукові течії, які заклали теоретичний фундамент інклюзивного бачення регіонального зростання та наведено схематично-наглядовий опис генезису теорії інклюзивного розвитку регіону. Узагальнено науковий базис інклюзивного підходу до соціально-економічного піднесення, що дало можливість ідентифікувати поняття «інклюзивний розвиток регіону». Класифіковано види інклюзії за сферою та суб'єктами включення, рівнем охоплення процесами інклюзивного розвитку. Наведена класифікація систематизує її різноманітні прояви, що уможливило науково обґрунтувати заходи посилення процесів соціально-економічного зростання на засадах інклюзивності. Проведене дослідження дозволило обґрунтувати значимість концепції саморозвитку регіону для досягнення інклюзивного зростання.

2. Розкрито сутність фіскального простору регіону, як середовища взаємодії між економічними суб'єктами та органами місцевого самоврядування стосовно перерозподілу фінансових ресурсів регіону. Охарактеризовано детермінантами формування та розширення фіскального простору регіону. Сформовано нове наукове бачення та наведено тривимірну модель фіскального простору інклюзивного розвитку регіону, що дозволяє поглибити розуміння його сутності та визначити ефекти впливу на реалізацію концепції інклюзивного розвитку регіону.

3. Охарактеризовано фінансову децентралізацію як умову розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону.

Проведено ретроспективний аналіз еволюції ідей децентралізації у світі. Здійснено декомпозицію поняття *«фінансова децентралізація»* та визначено його відмінність від пов'язаних дефініцій (фіскальна, податкова, бюджетна децентралізації та децентралізація фінансових ресурсів). Це дало можливість сформувати концептуальне бачення сутності фінансової децентралізації та обґрунтувати її значення для розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону. За результатами аналізу досвіду європейських країн визначено особливості формування і використання фінансових ресурсів адміністративно-територіальних одиниць локального та субнаціонального рівня, адаптація яких є важливим чинником забезпечення дієвості аналогічних процесів ефективного функціонування органів місцевого самоврядування та розпорядження належними фінансовими ресурсами в Україні.

4. Сформовано методологічний базис пізнання фіскального простору інклюзивного розвитку регіону, в основу якого покладено теоретичну концептуалізацію інклюзивного розвитку регіону та його фінансового забезпечення; наукову ідентифікацію сутності фіскального простору; визначення векторів розширення фіскального простору й напрямків активізації інклюзивного розвитку регіону. Виокремлено принципи формування фіскального простору та чинниками проведення його комплексного дослідження. Запропоновано концептуальну схему формування методологічного базису дослідження фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів. Розроблено алгоритм методології наукового дослідження фіскального простору інклюзивного розвитку регіону, практична реалізація якого дала змогу здійснити концептуалізацію та методологічне обґрунтування об'єкта дослідження; провести комплексну оцінку фіскального простору регіонів рівня їх інклюзивного розвитку та оцінити ефективність процесів фінансової децентралізації в Україні; виявити взаємозв'язки та закономірності формування й розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону; узагальнити результати дослідження та обґрунтувати шляхи вирішення виявлених проблем.

5. Обґрунтовано концептуальні засади інклюзивного розвитку регіону, що охоплюють концепцію та механізм інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації. Розроблено *концепцію інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації*, яка орієнтирами регіонального зростання ставить підвищення рівня добробуту населення на основі максимального його залучення до суспільно корисної діяльності через посилення економічної та громадської активності (самозайнятість, створення підприємств та ГО; розвиток бізнесу, участь у соціально-економічних та політичних процесах), забезпечення рівних можливостей для особистісного розвитку та дотримання справедливого розподілу отриманих благ, що досягається комплексним поєднанням економічного, інфраструктурного та соціального розвитку на засадах інклюзивності; фінансові ресурси та можливості для якого формуються у процесі розширення фіскального простору регіону за умов фінансової децентралізації. Удосконалено *механізм інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації.* Запропоновані концепція та механізм орієнтовані на забезпечення економічного зростання, соціальної стабільності та розвиток інклюзивної інфраструктури, синергетичний ефект від поєднання яких дозволить досягнути підвищення рівня добробуту населення.

6. Удосконалено *методичний підхід до оцінки фіскального простору інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації* та обґрунтовано етапи її проведення. Для *діагностики фінансової децентралізації*. визначено критерії відбору показників і запропонована система оцінки фінансової децентралізації за доходами та видатками. В основу *дослідження фіскального простору регіону* покладено проведення інтегральної оцінки його параметрів та розрахунок узагальнюючого інтегрального показника. Наведена методика комплексного аналізу *інклюзивного розвитку регіону, що охоплює* розрахунок часткових показників (економічного зростання, соціальної стабільності, інклюзивної інфраструктури) та інтегрального індексу. Систематизовано завдання та показники *інклюзивного розвитку регіонів* в умовах фінансової децентралізації за трьома

групами цілей: економічні, соціальні та інфраструктурні. Запропоновані методики проведення інтегральної оцінки фіскального простору регіону, діагностики фінансової децентралізації та комплексного аналізу інклюзивного розвитку регіону дають можливість отримати достовірну та об'єктивну інформацію для обґрунтування напрямів дотримання орієнтирів інклюзивного розвитку та рекомендацій щодо зміцнення їх фінансового забезпечення.

7. Проаналізовано фіскальний простір регіону за показниками доходів місцевих бюджетів та здійснено оцінку узгодженості змін із цілями та завданнями фінансової децентралізації. Доведено, що процеси фінансової децентралізації в Україні хоча й набули незворотного характеру, але не мають системності. Співвідношення між надходженнями до державного та місцевих бюджетів різних за період реформи суттєво не змінилось, що не відповідає проголошеним завданням децентралізації. Однією із проблем існуючої системи оподаткування лишається низька частка надходжень від справляння місцевих податків та зборів до місцевих бюджетів України. Поряд із місцевими податковими платежами та ПДФО до місцевих бюджетів надходять окремі загальнодержавні податки, фіскальна значимість яких помітно зросла в результаті проведених реформ та посилення фінансової децентралізації.

8. Розкрито динаміку витрат місцевих бюджетів і визначено їх вплив на розширення фіскального простору регіону. Доведено наявність тісного взаємозв'язку між обсягом здійснених у регіоні видатків і рівнем його ВРП, як одного з показників, що характеризують перспективи досягнення економічних цілей інклюзивного розвитку. Виявлено значну міжрегіональну диференціацію за відносними показниками, що характеризують видатки місцевих бюджетів, що засвідчило необхідність їх оптимізації задля досягнення цілей інклюзивного зростання.

9. Проведені розрахунки податкового навантаження, які засвідчили високий рівень цього показника та необхідність лібералізації системи місцевого оподаткування. Охарактеризовано фіскальну ефективність податкового потенціалу регіону за допомогою коефіцієнта еластичності

податкових надходжень і показника податкового навантаження, на основі чого обґрунтовано відсутність прямої залежності між обсягом податкових надходжень та результатами економічного зростання в регіоні. Здійснена діагностика фіскального простору регіону, на основі інтегрального аналізу доходів, витрат місцевих бюджетів і податкового потенціалу регіонів. Проведений аналіз фіскального простору регіонів свідчить, що за умов фінансової децентралізації при значному розширенні видаткових повноважень регіонів, зокрема у сферах, які стосуються соціального забезпечення, їхні дохідні спроможності залишаються обмеженими.

10. Виокремлено ключові зміни у фінансових відносинах у країні та її регіонах й ідентифіковані етапи проведення фінансової децентралізації із визначенням часових меж. Проведено оцінку ефективності процесу фінансової децентралізації за інтегральним і частковими показниками децентралізації доходів і видатків. На основі аналізу та співставлення розрахованих параметрів визначено динаміку рівня фінансової децентралізації в Україні. Зростання ролі місцевих податків відбулося як за рахунок передачі загальнодержавних податків чи їх частин з національного рівня на місцевий, так і через посилення податкового навантаження на підприємницький сектор. На основі чого встановлено висновок про підміну реальної децентралізації бюджетного ресурсу розширенням бази оподаткування, що є проявом непрозорої податкової політики та застосуванням механізму приховування податків. За результатами аналізу виявлено, що суттєвих коливань у структурі розподілу податкових надходжень між Державним та місцевими бюджетами не відбулось.

11. Розкрито науково-методичний підхід до аналізу тенденцій інклюзивного розвитку регіонів в умовах фінансової децентралізації, який полягає у комплексному застосуванні методів інтегрального аналізу та рейтингування із застосуванням системи оціночних показників, що характеризують просторову систему на регіональному та локальному рівнях. Проведено розрахунок інтегрального індексу, що базується на аналізі та систематизації показників економічного, соціального та інфраструктурного зростання просторової системи

регіонального рівня. За результатами розрахунків встановлено, що фінансова децентралізація має обмежений вплив на інклюзивний розвиток окремого регіону.

12. Здійснено аналіз розвитку регіонів в умовах фінансової децентралізації, відмінною особливістю якого є одночасне поєднання аналітичних показників ефективності управління розвитком просторових систем на локальному рівні (динаміки створення ОТГ, рівня їх дотаційності, обсягів власних доходів та видатків на утримання апарату та ін.) із розрахунком підсумкових параметрів фінансової спроможності об'єднаних територіальних громад у регіонах України. Здійснена рейтингова оцінка фінансової спроможності регіонів України. Визначено, що сучасна практика інклюзивного розвитку регіону не в повній мірі адаптована до нових можливостей, що надаються умовами фінансової децентралізації та розширення фіскального простору. Й надалі більшість створених ОТГ залишаються дотаційними, що свідчить про їх фінансову неспроможність.

13. Окреслено науковий підхід до аналізу впливу розширення фіскального простору за умов фінансової децентралізації на інклюзивне зростання просторової системи регіонального рівня на основі оцінки рівня реляційного взаємозв'язку між ними. Комплексне застосування економетричного інструментарію та побудова регресійної моделі залежності рівня інклюзивного розвитку регіону від параметрів фіскального простору дозволило оцінити міру впливу доходів, видатків та податкового потенціалу регіону на перспективи активізації інклюзивного розвитку за умов фінансової децентралізації. Визначено напрямки мінімізації деструктивних ефектів від проведеної реформи, застосування яких сприятиме усуненню негативних наслідків у результаті наділення органів місцевого самоврядування додатковими фінансовими ресурсами.

15. Запропоновано методику визначення напрямів розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів на основі їх позиціонування на матриці стратегічних пріоритетів. Це дає можливість об'єктивно оцінити реальне становище регіону та визначити комплекс пріоритетних заходів для розширення фіскального

простору інклюзивного розвитку та усунення виявлених диспропорцій між фінансовим забезпеченням й регіональною політикою стимулювання переходу на інклюзивний вектор розвитку. Визначено основні напрями вдосконалення податково-бюджетних відносин, запровадження яких дозволить розширити фіскальний простір регіону та забезпечити активізацію його інклюзивного розвитку.

14. Розроблено організаційно-економічний механізм фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону в умовах децентралізації який представляє собою сукупність відносин системи формування й оптимального розподілу місцевих фінансових ресурсів із власних та залучених джерел, акумульованих у бюджеті громади, розподіл яких запропоновано здійснювати через інклюзивні інститути регіонального розвитку на основі партиципаторного та гендерноорієнтованого бюджетування. Запропоновано концептуальну модель фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону в умовах децентралізації, реалізація якої спрямована на планування та фінансування проектів інклюзивного розвитку, що дозволить забезпечити якісно новий рівень управління й самоорганізації діяльності ОТГ регіону на основі перманентної взаємодії органів влади, місцевого самоврядування та громади.

16. Обґрунтовано науково-практичні рекомендації щодо адаптації регіональних фінансових систем до впливу мегатрендів на фіскальний простір інклюзивного розвитку регіону, на основі виявлення домінантних тенденцій впровадження нових технологій, автоматизації та диджиталізації; демографічних змін, що характеризуються рівнем старіння населення, міграційними процесами й урбанізацією; загостренням екологічних проблем, відповіддю на які є вдосконалення оподаткування інтернет-діяльності; застосування прогресивної шкали ПДФО; посилення ролі екологічних платежів, що дозволить усунути загрози уповільнення інклюзивного зростання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 102 райони замість 490: у Мінрегіоні показали нову модель адмінтерустрою. Децентралізація, 2019. URL: https://decentralization.gov.ua/news/11296

2. Абрамчук Я. І. Фінансова децентралізація основна складова спроможної громади. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування.* 2016. № 1.URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2016_1_20

3. Аджемоглу Д., Робинсон Д. Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты. Москва: АСТ, 2015. 693 с.

4. Аджиева Л. А. Формирование эффективной бюджетно-налоговой политики региона в условиях развития федерализма в России : автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.10 / Л. А. Аджиева; ФГБОУ ВПО «Дагестанский государственный университет». Москва, 2013. 24 с.

5. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: понятийно терминологический словар. Москва: Мысль,1983. 358 с.

6. Аналітичний центр АМУ. АМУ про результат дії заборони розміщувати тимчасово вільні кошти місцевих бюджетів на депозитах. *Місцеві фінанси.* 2019. URL: www.auc.org.ua/novyna/amu-pro-rezultat-diyi-zaborony-rozmishchuvaty-tymchasovo-vilni-koshty-miscevyh-byudzhetiv-na

7. Андерсон Н. В. Систематика и анализ современных теорий регионального экономического роста и регионального развития. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова*. 2012. №2. С. 7–16.

8. Афендікова Н. О. Підприємництво як основа інклюзивного розвитку сільського господарства України. *Генерування інновацій інклюзивного розвитку: національний, регіональний, міжнародний вимір*: Міжнародна науково-практична конференція (м. Запоріжжя. 4–5 жовтня 2018 р.). 2018. С. 16–18. http://eir.zntu.edu.ua/bitstream/123456789/4802/1/Generation_of_inclusive.pdf

9. Бабінова О. Регіональна політика як предмет науково-теоретичного аналізу. *Вісник НАДУ*. 2009. № 3. С. 143–150.

10. Бадида М. П. Податкова база місцевого самоврядування. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2010. 408 с.

11. Базилюк А. В., Жулин О. В. Інклюзивне зростання як основа соціально-економічного розвитку. *Економіка та управління на транспорті*. 2015. Вип. 1. С. 19–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eut_2015_1_5

12. Бак Н. А. Децентралізація в Україні: бюджетні права, обов'язки та відповідальність. *Фінанси України.* 2016. № 7. С. 64–81.

13. Бантон В. Д. Л., Тарангул В. І. Фіскальна політика та механізм її реалізації. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 21. С. 30–35.

14. Башуцька О. Податкове планування та прогнозування в системі податково-бюджетного. *Наука й економіка.* 2010. № 1 (17). С. 7–10.

15. Безтелесна Л. І., Юрчик Г. М. Макроекономічні закономірності функціонування національного ринку праці. *Статистика України.* 2012. № 1 (56). С. 22–27.

16. Бикидарова Н. О. Фінансова децентралізація місцевого самоврядування. *Економічний вісник Донбасу*. 2010. №2 (20). С. 145–151.

17. Биховченко В. П. Гендерне бюджетування на місцевому рівні як інструмент підвищення ефективності використання бюджетних коштів. *Ефективна економіка*. 2019. № 5.

18. Бобровська О. Ю. Механізми формування та реалізації державної економічної політики регіонального розвитку. *Державна економічна політика регіонального розвитку:* зб. тез наук.-практ. заочної конф., 10 черв. 2015 р. Електронне наук. вид. Харк.регіон.ін. держ. упр. Нац. академії держ. упр. при Президентові України. 2015. URL: www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2015-3/doc/2/01.pdf

19. Боголепов Д. П. Краткий курс финансовой науки. Харьков: Пролета-рий, 1929. С. 198.

20. Бозуленко О.Я. Особливості впливу податкової конкуренції на економічний розвиток. *Українська наука XXI століття:* матеріали III Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (Київ, 15–17 червня 2007 р.). Київ: ТОВ „ТК Меганом", 2007. С. 3–5.

21. Бондарук Т. Г. Зарубіжний досвід місцевого оподаткування та можливості його застосування в Україні. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України.*2011. № 1. С. 56–66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnudps_2011_1_8

22. Борейко Н. М. Оподаткування електронної комерції. *Інформаційні ресурси ДПС Україні в механізмі протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та ухилень від сплати податків* : зб. матеріалів наук.-практ. семінару, 1 червня 2012 р. / Нац. ун-т ДПС України, Науково-дослідний центр з проблем оподаткування. Ірпінь. 2012. С. 26–30.

23. Бориславська О., Заверуха І., Захарченко Е. та ін. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України. Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні DESPRO». Київ: ТОВ «Софія». 2012. 212 с. URL: http://despro.org.ua/media/upload/decentral_zac_ya_publ_chno_vladi_dosv_d_evropeyskih_derzhav_ta_perspektivi_ukra_ni%282%29.pdf

24. Бортнік С. М., Іщук Х. В. Вивчення тенденцій зміни доходів населення Волинської області. *Економічний форум*. 2013. № 3. С. 224–230. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2013_3_40

25. Бугай Т. В. Сучасні проблеми та вектори розвитку бюджетного процесу в Україні. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України.* 2012. № 2. С. 40–48.

26. Бюджетний кодекс України зі змінами і доповненнями. 2010. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17.

27. Бюджетний моніторинг Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень: публікації. Бюджетний моніторинг. 2018. URL: www.ibser.org.ua/publications/monitoringcategories/richnyy

28. Валігура В., Амбрик Л. Фінансові ефекти фіскальної децентралізації в Україні. *Світ фінансів*. 2016. №2 (47). С. 123–135.

29. Варналій З. С. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: монографія / за ред. З. С. Варналія. Київ: Знання України, 2005. 498 с.

30. Василевська Г. Суть та економічна природа виникнення асиметрій фіскального простору держави. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.* 2018. № 4. С. 15–22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/echcenu_2018_4_4

31. Василевська Г. В. Структурні елементи формування організаційно-економічного механізму оптимального фіскального простору та їх взаємодія. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. 2018. Вип. 56. С. 145–149. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/

32. Васильєва Н. В. Особливості програмно-цільового планування видатків місцевих бюджетів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 14. С. 65–67.

33. Васильєва О. І. Інституційне забезпечення державної регіональної політики в Україні. *Наукові розвідки з державного та муніципального управління.* 2014. Вип. 1. С. 7–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrzd_2014_1_3

34. Васильєва Н. В., Гринчук Н. М., Дерун Т. М., Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф. Місцевий бюджет і фінансове забезпечення об'єднаної територіальної громади. Київ, 2017. 119 с.

35. Васильєва О. О. Стан продуктивності праці у сільському господарстві України. *Економічні інновації*. 2013. Вип. 54. С. 26–33.

36. Вахович І. М. Фінансова політика сталого розвитку регіону: теоретико-методологічні та прикладні засади: [монографія]. Луцьк, ЛДТУ, 2007. 496 с.

37. Вдовічен А. А. Рекомендації щодо подолання проблем диспропорційного соціально-економічного розвитку регіонів України. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки.* 2014. Вип. 4. С. 96–111. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchtei_2014_4_13

38. Веклич О. О., Маслюківська О. П. Оцінювання фіскального потенціалу податку на двоокис вуглецю при змінній базі та ставці оподаткування. *Фінанси України*. 2008. №6. С.63–69.

39. Великий тлумачний словник сучасної української мови. URL: http://www.lingvo.ua/uk/ Interpret/uk-uk/Децентралізація.

40. Вереітіна І. А. Методика аналізу вірогідності результатів оцінювання професійних знань. *Науковий вісник Донбасу.* 2013. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_4_39

41. Весперіс С. З., Решетняк Я. В. Децентралізація: проблеми новосформованих об'єднаних територіальних громад. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 19(1). С. 46–50.

42. Видатки Пенсійного фонду. Ціна держави. Бюджет України. Видатки. Пенсійний фонд. URL: www.ibser.org.ua/publications/monitoringcategories/richnyy

43. Височина А. В. Фіскальна ефективність податку на прибуток для держави та бізнесу. *Економіка і суспільство.* 2017. Вип. 13. URL: www.economyandsociety.in.ua/journal/13_ukr/175.pdf

44. Виходець О. М. Організаційна культура взаємовідносин підприємств з державною податковою службою: Монографія. Одеса: Олтех, 2009. 98 с.

45. Від прагнень до звершень: перший рік успіхів 159 об'єднаних територіальних громад. URL: https://www.kmu.gov.ua/ua/news/249606749

46. Віннікова О. С. Синергічний ефект у державному податковому регулюванні. *Економіка розвитку*. 2017. № 3. С. 44–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecro_2017_3_7.

47. Возняк Г. В. Переваги та ризики бюджетної децентралізації: теоретико-методологічні аспекти. *Проблеми економіки*. 2015. № 2. С. 253–257.

48. Возняк Г. В. Регіональний розвиток: сутність і методологічна основа. *Регіональна економіка*. 2015. № 3. С. 34–43.

49. Возняк Г. В. Сучасні теорії та парадигми регіонального розвитку: практичний вимір для України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 5. С. 671-677.

50. Войтик О. Є. Інституційне забезпечення державного управління регіональним розвитком. *Теорія та практика державного управління*. 2016. № 1. С. 1–8.

51. Волохова І. С. Податкова децентралізація та методологія визначення її ступеня. *Вісник соціально-економічних досліджень*.

2012. Вип. 3(2). С. 144–150. URL: http://nbuv.gov. ua/j-pdf/Vsed_2012_3(2)__24.pdf

52. Волохова І. С. Фінансова децентралізація, її недоліки і переваги. *Прометей*. 2011. № 3 (36). С. 281–285.

53. Гавкалова Н. Л., Аведян Л. Й., Власенко Т. А. [та ін.] Публічне управління та адміністрування у забезпеченні регіонального розвитку населення: монографія / за заг. ред. Н.Л. Гавкалової. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2019. 375 с.

54. Гаджиев Ю. А. Зарубежные теории регионального экономического роста и развития. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова*. 2009. № 2. С. 45–62.

55. Ганнам І. Концептуальна основа публічного управління інклюзивним розвитком країни. *Теорія та практика державного управління*: зб. наук. праць Харків: Вид-во ХарРі НАДУ «Магістр», 2018. Вип. 2 (61). С. 59–64. URL: http://kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2018-2/doc/1/1_9.pdf

56. Герасимів З. М. Основні підходи до розуміння поняття «регіон». *Агросвіт*. 2012. № 5. С. 24–26.

57. Герчаківський С. Д., Кабаш О. Р. Теоретичний логос фіскальної децентралізації. *Регіональна економіка*. 2009. № 2. С. 133–141.

58. Глуха Я. Г., Бондаренко О. О. Основні підходи щодо розрахунку рівня фіскальної децентралізації. *Вісник Академії митної служби України*. *Серія: Економіка.* 2011. № 2. С. 139–144.

59. Гнидюк І. В.Децентралізація бюджетної системи: досвід Словаччини та перспектива для України. *Облік і фінанси*. 2015. № 3. С. 80–87. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2015_3_14

60. Голиков А. П., Казаков Н. А., Шуба М. В. Харьковская область. Региональное развитие: состояние и перспективы: монография / под ред. В. С. Бакирова; Харьк. нац. ун-т им. В. Н. Каразина. Харьків: ХНУ, 2012. 223 с.

61. Гонцяж Я., Гнидюк Н. Інституційні механізми регіонального розвитку в Україні: шлях до майбутнього. *Збірник наукових праць УАДУ*. Київ: УАДУ, 2000. Вип. 2. Ч. 1. С. 66–73.

62. Гончаренко М. М. Коеволюційний принцип у визначенні соціоприродних суперечностей. *Гілея: науковий вісник.* 2014. Вип. 87. С. 197–201. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2014_87_53

63. Гончаренко М. В. Резерви зміцнення податкової бази місцевих бюджетів в умовах фіскальної децентралізації. *Державне регулювання процесів економічного і соціального розвитку.* 2018. Вип. 1 (60). URL: www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2018-1/doc/2/02.pdf

64. Гордєєв О. Концептуальні підходи до сутності інституційного механізму. *Публічне управління: теорія та практика*. 2012. № 3 (11). С. 36–42. URL: http://kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2012-3/doc/1/07.pdf

65. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики: учебник для вузов / А.Г. Гранберг. 2-е узд. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. 495 с.

66. Грачева М. В. Электронные банковские услуги: особенности управления рисками. *Банковские технологии.* 2002. № 6. С. 20–29.

67. Григоренко В. О. Вплив податкового навантаження на фінансовий потенціал території. *Інноваційна економіка*. Тернопіль, 2013. №1. С. 120–124.

68. Григорук П. М., Ткаченко І. С. Методи побудови інтегрального показника. *Бізнес Інформ*. 2012. № 4. С. 34–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2012_4_12a

69. Гріневська С. М. Соціальна політика при активізації процесів саморозвитку регіонів. *Формування ринкової економіки:* Зб.наук.пр. Спец. випуск у 3-х т.: К.: КНЕУ. 2010. Т. 1. С. 218–223.

70. Гріневська С. М. Теоретико-методологічні засади саморозвитку регіону як потенціалу сталого розвитку. *Економіка промисловості*. 2013. № 3 (63). С. 70–76.

71. Гріневська С. М. Формування механізму саморозвитку регіону в умовах децентралізації управління. *Економіка України*. 2016. № 9. С. 56–69.

72. Гройсман В. В основу децентралізації покладено основні принципи Європейської хартії місцевого самоврядування. URL: http://decentralization.gov.ua/news/304

73. Гутман Т. В., Мироедов А. А., Федин С. В. Управление региональной экономикой. Москва: Финансы и статистика, 2001. 176 с.

74. Данилишин Б. М., Пилипів В. В. Децентралізація у країнах ЄС: уроки для України. *Регіональна економіка.* 2016. № 1. С. 5–11.

75. Двігун А. О. Трипольська М. І. Законодавче забезпечення впровадження реформи місцевого самоврядування та децентралізації влади: основні досягнення та проблемні аспекти. Національний інститут стратегічних досліджень. *Аналітичні матеріали. Регіональний розвиток.* URL: www.niss.gov.ua/content/articles/files/samovriaduv-e4ff2.pdf

76. Дегтярьова І. Теорії регіонального розвитку та їх еволюція як основа сучасного регіонального управління. *Вісник національної академії державного управління*. 2010. № 4. С. 141–148.

77. Дем'янюк А. В. Проблеми та перспективи оптимізації видатків місцевих бюджетів України в умовах реформи децентралізації. *Економіка і суспільство.* 2018. Вип. 19. С. 986–990. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-19-148.URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/19_ukr/148.pdf

78. Демчак Р. Є. Концептуальні засади децентралізації державного регулювання соціально-економічного розвитку. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України.* 2015. № 1. С. 70–79.

79. Демчак Р. Є.Формування моделей бюджетної децентралізації: досвід зарубіжних країн. *Економічний форум*. 2015. № 3. С. 77–84.

80. Демченко О. П. Європейський досвід бюджетної децентралізації та перспективи для України. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 16. URL: http://economyandsociety.in.ua/ journal/16_ukr/110.pdf

81. Державна підтримка розвитку територій у 2019 році. Програма «U-LEAD з Європою». 2019. URL: https://storage.decentralization.gov.ua/ uploads/library/file/438/State_support_for_territorial_development_in_2019.pdf

82. Державна стратегія регіонального розвитку України на період до 2020. Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385.

83. Державний комітет статистики. Офіційний сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/oet/oet_u/oet0719_u.htm

84. Державні фінанси в розвиткових та перехідних країнах: зб. есеїв на честь Ричарда Берда / пер. з англ. Р. Ткачук. Київ: К.І.С., 2006. 400 с.

85. Дунаєв І. Міжрегіональна взаємодія на принципах коеволюції: нова траєкторія в модернізації регіональної економічної політики. *Ефективність державного управління. Збірник наукових праць.* 2015. Вип. 44. С. 162–169. URL: www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/edu_44/fail/ch_1/22.pdf

86. Деркач М. І. Фіскальна децентралізація як фактор забезпечення сталого розвитку України. *Фінанси України*. 2011. № 2. С. 56–63.

87. Децентралізація влади на основі кращих іноземних практик та українських законодавчих ініціатив. URL: www.uiip.org.ua/wp-content/uploads/2015/05

88. Децентралізація: коротко про головне. Ціна держави. 2019. URL: http://cost.ua/news/698-detsentralizatsiya-korotko-pro-holovne

89. Децентралізація: Офіційний веб-сайт проекту. URL: http://decentralization.gov.ua

90. Деякі питання удосконалення системи моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.2017 р. № 1029. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1029-2017-%D0%BF

91. Диха М. В., Гончаров Ю. В. Податкова система як складник забезпечення розвитку соціально-економічної системи України. *Сучасні питання економіки і права.* 2018. Вип. 1. С. 86–99.

92. Діденко Н. Ринок праці та стратегія зайнятості в ЄС: досвід регулювання та державного управління. *Держава і ринок. 2014. С. 131–137.*

93. Долішній М. І., Злупко С. М., Вовканич С. І. та ін. Регіональна політика і механізми її реалізації / за ред. М. І. Долішнього. Київ: Наук. Думка, 2003. 583 с.

94. Долішній М., Мошенець О. Ринкові механізми регіонального управління. *Регіональна економіка*. 2001. № 1. С. 7–17.

95. Дорогунцов С. І. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка / ред. С. І. Дорогунцова. Київ: КНЕУ, 2005. 988 с.

96. Доходи і видатки місцевих бюджетів: коротко про головне. Ціна держави. 2019. URL: http://cost.ua/news/687-revenues-and-expenditures-of-local-budgets

97. Європейська хартія місцевого самоврядування: Міжнародний документ від 15.10.1985 ратифікована Законом України від 15.07.97 № 452/97-ВР.URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_036.

98. Єпіфанов А. О., Сало І. В. Регіональна економіка. 2-ге видання. Київ: Наукова думка, 2000. 344 с.

99. Єрмолаєв А., Лупацій В., Потапенко В., та ін. Децентралізація влади та реформа місцевого самоврядування. Інститут стратегічних досліджень «Нова Україна». URL: http://newukraineinstitute.org/media/news/ 528/file/DDecentral-15-1.pdf

100. Єщенко П. С. Економічне зростання без розвитку: причини і шляхи інноваційного перетворення економіки. *Економіка України.* 2013. № 10 (623). С. 4–19.

101.Жаліло Я. А., Шевченко О. В., Романова В. В. та ін. *Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу.* Аналітична доповідь. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ: 2019. 115 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-05/2019.pdf.

102.Желюк Т. Л. Децентралізація в системі регіонального управління. *Регіональні перетворення у світовому та українському вимірах: монографія* / за наук. ред. А. І. Крисоватого, Є. В. Савельєва. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. С. 57–67.

103. Заблодська І. В., Тяжкороб І. В., Сєребряк К. І. Стратегічний аспект соціального інвестування в контексті регіонального розвитку.

Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2019. Т. 4. № 31. С. 487–496.

104. Заблодська І. В., Бузько І. Р., Зеленко О.О., Хорошилова І. О. Інфраструктурне забезпечення розвитку транспортної системи регіону: колективна монографія. Сєвєродонецьк: Вид- во СНУ ім. В.І. Даля, 2016. 193 с.

105. Зайчикова В. В. Місцеві фінанси України та європейських країн. Київ: НДФІ, 2007. 299 с.

106. Заклета-Берестовенко О., Іванова А. Проблема децентралізації бюджетних повноважень в теорії і практиці. *Вісник ТНЕУ.* 2015. № 4. С. 74–83.

107. Законопроекти для прискорення децентралізації: шпаргалка для нового парламенту. Українська асоціація районних та обласних рад. Всеукраїнська асоціація органів місцевого самоврядування. 05.08.2019. URL: http://uaror.org.ua/?p=19423

108.Западнюк С. О. Міграції населення України як виклик соціально-економічній стабільності держави. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України.* 2013. Вип. 3. С. 185–193. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2013_3_21

109.Затонацька Т. Г., Ткаченко О. Є. Теоретична сутність та особливості формування фіскального простору. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка» : науковий журнал.* Острог : Вид-во НУ«ОА», грудень 2016. № 3(31). С. 119–125.

110. Захарчук О. А. Рентний характер платежів за ресурси. *Економічна наука.* 2011, № 3. С. 89–91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2011_3_25

111. Иванов А. П. Формирование системы управления устойчивым развитием региона: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05. ГОУ ВПО «Южный федеральный университет». Нальчик, 2010. 28 с.

112.Іванов Ю. Б., Єськов О. Л. *Сучасне оподаткування*: мотиваційний аспект : монографія. Харків: ВД „ІНЖЕК”, 2007. 328 с.

113.Іванов Ю.Б., Бережна Ю. В. Податкова безпека: сутність та умови забезпечення. *Економіка розвитку: науковий журнал.* 2010. № 2(54). С. 9–11.

114.Іванов Ю.Б., Бережна Ю. В. Сутність та ключові аспекти податкової культури як чинника національної економічної безпеки. *Стан і проблеми оподаткування в умовах світової фінансової кризи*. Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції. Донецьк, 2009. С. 34–37.

115.Інклюзивна інфраструктура та соціальна справедливість. URL: https://inclusiveinfra.gihub.org/

116. Інклюзивність економіки нове мірило економічного росту. 2017. URL: https://forumkyiv.org/uk/news/inkljuzivnist-ekonomiki-nove-mirilo-ekonomichnogo-rostu

117. Інформація про виконання місцевих бюджетів 2019. Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/vykonannia-dokhodiv-mistsevykh-biudzhetiv

118. Звітність. Інформація про виконання бюджету Пенсійного фонду. Пенсійний фонд Інформаційна сторінка.URL: https://www.pfu.gov.ua/960387-informatsiya-pro-vykonannya-byudzhetu-pensijnogo-fondu-ukrayiny-za-2018-rik/

119. Казначейська служба України. Офіційний веб-сайт. URL: http://www.treasury.gov.ua/main/uk/index

120. Казначейська служба України. Виконання місцевих бюджетів за доходами. Офіційний сайт. URL: https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-miscevih-byudzhetiv-za-dohodami

121. Казюк Я., Венцель В., Герасимчук І. Експерти проаналізували бюджети об’єднаних громад кожної області за 2018 рік. *Децентралізація.* 25.02.2019. URL: https://decentralization.gov.ua/news/10674

122. Калачова Г., Ярощук О. Бюджетна децентралізація: життя або смерть великих і малих українських міст. URL: http://voxukraine.org/2016/11/15/budget-decentralization-ua/

123.Калустян Я. В. Теоретичні підходи до визначення податкового потенціалу регіону. *Економіка будівництва і міського господарства.* 2011, Т. 7. № 3. С. 183–190. URL: http://donnasa.ru/publish_house/journals/esgh/2011-3/05_kalustyan.pdf

124. Камінська Н. В. Децентралізація влади і досвід її проведення у зарубіжних країнах. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 4. С. 36.

125. Карлін М. І. Податкова децентралізація в Україні: проблеми і перспективи. *Економічний форум*. 2016. № 1. С. 286–292.

126. Карпінський Б. А. Удосконалення взаємин податкової служби з платниками податків. *Актуальні проблеми економіки.* 2007. № 2 (68). С. 128–136.

127. Качан Є. П. Регіональна економіка / за ред. Є. П. Качана. Тернопіль : ТНЕУ, 2008. 800 с.

128. Кизим М. О., Іванова О. Ю. Формування потенціалу саморозвитку регіонів України: теоретичний аспект. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка*. 2015. Вип. 1 (1). С. 15-20. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuec_2015_1%281%29__5

129. Кириленко О. П. Місцеві фінанси / ред. О. П. Кириленко. Київ: Знання, 2006. 677 с.

130. Кір'ян Т. Канада надихнула українських старост. DESPRO. 01.08.2019. URL: https://decentralization.gov.ua/news/11379

131. Клєвцєвич Н. А. Державно-приватне партнерство як інструмент регіонального розвитку. *Економіка та суспільство.* 2017. № 9. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/9_ukr/41.pdf

132. Ковалевський В. В. [та ін.] Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка / за ред. В. В. Ковалевський [та ін.]. Київ: Знання, 2006. 350 с. (Серія «Вища освіта XXI століття»).

133. Ковальська Л. Л. Фіскальне забезпечення розвитку регіональних економічних систем. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*, 2019. Серія Економіка. Вип. 2(12). С.104–108.

134. Кожина А. В. Теорія інклюзивного місцевого розвитку та її взаємозв'язок з теоріями територіального розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*: наук.-практ. журн. Київ. 2018. № 22, С. 102–109. URL: www.investplan.com.ua/pdf/22_2018/19.pdf.

135. Комарницький І.Ф. *Економічна теорія.* Чернівці, 2006. 334 с. URL: https://buklib.net/books/33915/

136. Конституція України. Верховна рада України. Київ: 1996. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/paran4202

137. Корнєєв М. В. Фінансова автономія органів місцевого самоврядування: дис. … канд. екон. наук: 08.00.08. Суми, 2009. 275 с.

138. Корнилюк А. Депозити органів місцевого самоврядування в 2016–2018 рр. / за заг.ред. В. М. Мазярчука. Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України, 2018. URL: https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2018/08/2018-08-03_local_budgets_deposits_vs_comments_1_md.pdf

139. Корнилюк А. Обсяги та динаміка залишків депозитних коштів місцевих бюджетів у 2016–2018 рр. / за заг.ред. В. М. Мазярчука. Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України, 2018. URL: https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2018/12/localdeposits.pdf

140. Коротич О. Б. Державне управління регіональним розвитком країни: теоретико-методологічні засади. *Державне будівництво*: електронне наук. фах. вид. 2010. № 1. URL: http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/Debu/2010-1/doc/1/02.pdf

141.Корягіна Т. В. Фіскальна політика як інструмент забезпечення національної безпеки держави. *Ефективна економіка*. 2018. № 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6305 (дата звернення: 07.02.2020).

142. Кравченко В. І. Місцеві фінанси України / Наук.-дослід. фінанс. ін-т. Київ: Знання, 1999. 487 с. (Вища освіта XXI століття).

143. Крайник О. П. Децентралізація управління фінансовим забезпеченням розвитку регіону. *Ефективність державного управління*. 2016. Вип. 1–2 (2). С. 9–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2016_1-2%282%29__3

144. Крисоватий А. І., Герчаківський С. Д., Ібрагімов М. Р. та ін. Регіональна фіскальна політика: теоретичні засади та практичні домінанти реалізації в Україні: монографія / за ред. А. І. Крисоватого; Терноп. нац. екон. ун-т. Тернопіль: ТНЕУ, 2012. 402 с.

145. Крук О. М. Аналіз фінансової стійкості місцевих. *Вісник Донецького університету економіки та права*. 2011. № 2. С. 193–197.

146. Круш П., Кожемяченко О. Національна економіка: регіональний та муніципальний рівень. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 320 с.

147.Кузькін Є. Ю. Формування фіскального простору місцевого самоврядування в умовах децентралізації державних фінансів. *Проблеми економіки*. 2018. № 2. С. 328–334. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2018_2_44

148. Кузькін Є. Ю. Формування системи показників, які характеризують економічний розвиток регіону. *Науково-технический* сборник, 2008. № 2. С. 328–333.

149.Кузьменко Т. Ю. Наукові підходи і методи дослідження приміських сільських поселень. *Сб. науч. трудов SWorld:* межд. научн. издание. Иваново, 2014. Вип. 1. Т. 18. С. 58–61.

150. Куйбіда В. С. [та ін.] *Адміністративно-територіальний устрій України. Історія. Сучасність. Перспективи:* [монографія] / заг. ред. О. В. Турчинов; Секретаріат Кабінету Міністрів України. Київ: Геопринт, 2009. С. 71.

151. Кульчицький М. І. Міжбюджетні відносини в економічній системі України: дис. … док. екон. наук. Львів, 2016. 475 с. URL:http://economyandsociety.in.ua/journal/16_ukr/114.pdf

152.Лаврешов А. Ю. Сучасний досвід розвитку податкових систем в зарубіжних країнах. *Менеджер.* 2016. № 3. С. 39–45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzhm_2016_3_7

153.Литвиненко Я. В. Податковий контроль як складова частина податкового менеджменту в контексті прийнятого податкового кодексу Україні. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. № 3. Т. 1. С. 132–134.

154. Ліба Н. С. Систематизація теорій регіонального розвитку в еволюційному порядку. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія економіка.* 2016. № 2. С. 137–142.

155. Люта О. В., Пігуль Н. Г. Альтернативні джерела залучення фінансових ресурсів територіальною громадою. *Проблеми і перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України:* Збірник матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. (Суми, 23 листопада 2017 року). Суми, 2017. С. 24–29;

156. Луніна І. О. Бюджетна децентралізація: цілі і напрями реформ. *Економіка України*. 2016. № 1. С. 61–75.

157. Луніна І. О. Декларації та реалії бюджетної децентралізації. *Gazeta.dt.ua.* 2015. Вип. 43. URL: http://gazeta.dt.ua/finances/deklaraciyi-ta-realiyi-byudzhetnoyi-decentralizaciyi-abo-yakimi-naspravdi-ye-finansovi-povnovazhennya-miscevoyi-vladi-_.html

158. Лучка А. В. Теоретико-методологічні засади оцінювання фінансової та бюджетної самостійності органів місцевого самоврядування. *Економічний аналіз*: зб. наук. праць Терноп.нац. екон. ун-ту. 2011. Вип. 9. Ч. 3. С. 375–381.

159. Майбуров И. А. Реформирование налоговых систем. Теория, методология и практика: монография / под. ред. И. А. Майбурова, Ю. Б. Иванова, А. И. Крисоватого. Київ: Кондор, 2011. 352 с.

160.Майбутня держава 2030: Глобальні мегатенденції, які впливають на уряди. KPMG INTERNATIONAL. URL: https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/pdf/2014/09/Future_State_2030_UA_v3.pdf.

161. Мартинюк О. Північ проти Півдня. Сепаратизм в Італії. *Внутрішній дворик.* Жовтень. 2018. URL: http://mizhnar.com.ua/texts/північ-проти-півдня-сепаратизм-в-італ/

162. Мацедонська Н. В., Клівіденко Л. М. Децентралізація в Україні та основні шляхи її впровадження в сучасних умовах. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 8. URL: www.economyandsociety.in.ua/journal/8_ukr/103.pdf

163. Мельник М. І. Щеглюк С. Д., Лещух І. В., Яремчук Р. Є. Інклюзивний вимір розвитку міст – центрів ділової активності України: тенденції та перспективи: наук. доп. НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. ред. М. І. Мельник. Львів, 2019. 55 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»). URL: http://ird.gov.ua/irdp/p20190301.pdf

164. Медвідь В. Ю., Храпкіна В. В. Економічна діагностика параметрів регіонального розвитку. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент».* 2017. Вип. 4. С. 86–90.

165. Мельник В. М., Канцур І. Г., Мельник М. М. *Фіскальний механізм забезпечення соціального розвитку України*: монографія. Тернопіль : Осадца Ю. В., 2017. 198 с.

166. Методика проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 р. № 856.

167. Мельник С. А. Управління регіональною економікою. Київ: КНЕУ, 2000. 124 с.

168. Михайленко С., Зубріліна С. Фінансово-бюджетна децентралізація: оцінка рівня та напрями розширення. *Вісник ТНЕУ*. 2014. № 4. С. 95–102.

169. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. Офіційний веб-сат. URL: www.minregion.gov.ua

170.Міністерство фінансів України. Національна рада реформ. Податкова реформа [Електронний ресурс]. 2015. 14 с. URL: www.minfin.gov.ua/

171.Міністерство фінансів України. *Зведений бюджет України.* URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Budget%20of%20Ukraine%202018%20(for%20website).pdf

172. Міністерство фінансів України. Офіційний веб-сайт URL: www.minfin.gov.ua

173. Міністерство фінансів. Довідка щодо стану виконання місцевих бюджетів. Виконання доходів місцевих бюджетів за січень-грудень 2018 року. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/849_1168306918-ilovepdf-compressed.pdf

174. Місцеві бюджети: експерти підбили перші підсумки 2017 року. Прес-центр ініціативи «Децентралізація». URL: http://decentralization.gov.ua/news/8053

175. Молчанова М. Ю. Критерии саморазвития регионов как основа формирования межбюджетных отношений. *Фундаментальные исследования*. 2013. № 6. С. 131–135.

176. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 лютого 2019 р. URL:

https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/378/10.02.2019_ukr.pdf

177. Морошкина М. В. Теории экономического развития и новые теории регионального роста. *Материалы Первого молодежного экономического форума «Инновационное развитие»* (13–14 ноября 2008 г., Петрозаводск), Петрозаводск, 2009. С. 36–40.

178. Морщ Я. І. Аналіз видатків місцевих бюджетів у контексті децентралізації фінансових ресурсів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2016. Вип. 10. Ч. 1. URL: www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/10_1_2016ua/36.pdf

179. Морщ Я. І. Вплив фіскальної політики на економічний розвиток держави в умовах децентралізації фінансових ресурсів : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08; Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2017. 238с., с. 10–11. URL: http://www.dgma.donetsk.ua/docs/nauka/vcheni_rady/12.105.03/diss_62_.pdf

180. На Всесвітньому економічному форумі придумали альтернативу показнику ВВП. URL: https://ukr.segodnya.ua/economics/enews/na-vsemirnom-ekonomicheskom-forume-pridumali-alternativu-pokazatelyu-vvp-1108779.html

181.Надолішній П. І., Пироженко Н. В. Публічно-приватне партнерство в Україні: теоретико-методологічні засади і умови інституціалізації. Теоретичні та прикладні питання державотворення. 2012. Вип. 10. С. 17–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tppd_2012_10_4

182. Найденко О. Є., Арутюнян Р. Ю. Розвиток податкової децентралізації в Україні. *Економіка і суспільство*. 2017. №13. С. 882-886.

183.Насіров Р. Збільшення мінімальної заробітної плати сприятиме детінізації економіки [Електронний ресурс]. *Державна фіскальна служба України.* 2016.URL: http://sfs.gov.ua/media-tsentr/novini/271990.html

184.Нємець К. А., Нємець Л. М. *Теорія і методологія географічної науки: методи просторового аналізу:* навчально-методичний посібник. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. 172 с.

185.Николис Г., Пригожин И. Познание сложного / Пер. с англ. Москва: Мир, 1990. 344 с.

186. Об’єднані громади вже розподілили між своїми проектами 98,5 % коштів інфраструктурної субвенції. Прес-центр ініціативи «Децентралізація». 29.07.2019. URL: https://decentralization.gov.ua/news/11357

187. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / Рос. академия наук. Ин. рус. языка им. В. В. Виноградова. 4-е изд., доп. Москва: Азбуковник, 1999. 944 с.

188. Онищенко В. В. Особливості бюджетної децентралізації в Україні: теоретичний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство.* 2017. Вип. 12 (2). С. 45–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2017_12%282%29__11

189. Організація економічного співробітництва та розвитку. Офіційний веб-сайт. URL: www.oecd.org/gov/regional-policy/regionaldevelopment.htm

190. Осипенко С. О. Місцеві бюджети в умовах децентралізації фінансових ресурсів:дис.…канд. екон. наук.: 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит». Мелітополь, 2016. 233 с.

191. Осипенко С. О. Фінансова децентралізація: ефективність реалізації на місцевому рівні. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки).* 2013. № 4. С. 176-181. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znptdau_2013_4_37

192.Островерхов В. Теоретичні аспекти регулювання ринку праці та оптимізації зайнятості на регіональному рівні. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України.* 2012. Вип. 17. С. 71–78.

193. Оцінка фінансової спроможності об’єднаних територіальних громад за 2017 рік. Прес-центр ініціативи «Децентралізація». URL: http://decentralization.gov.ua/news/8053

194.Павліха Н. В. Управління сталим розвитком просторових систем : теорія, методологія, досвід : монографія. Луцьк : Волин. обл. друк., 2006. 380 с.

195.Павліха Н. В., Цимбалюк І. О., Долиняк Ю. О. Особливості розвитку регіональних ринків освітніх послуг в Україні. *Економіка та суспільство.* 2018. № 15. URL: http://economyandsociety.in.ua/index.php/journal-15.

196. Павліха Н. В., Цимбалюк І. О., Уніга О. В. Розвиток та регулювання ринку праці прикордонного регіону: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. 220 с.

197. Павлов В. І. Оцінка соціально-економічного розвитку регіону в період стабілізації. *Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції*, 2008. Вип. 2. С. 53-61.

198. Павлюк А. А. Формування об'єднаних територіальних громад: стан, проблеми та шляхи їх вирішення / Нац.ін.-т стратег. дослідж. Аналітичні матеріали. Регіональний розвиток. URL: www.niss.gov.ua/content/articles/files/terutor_gromad-86ead.pdf

199. Павлюк Н. В. Децентралізація влади як основа удосконалення організаційно-правового механізму публічного управління. *Ефективність державного управління.* 2016. Вип. 4. С. 183–190. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2016_4_22

200. Пасічний М. Фіскальна результативність податкової системи України. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету.* 2018. № 3. С. 116–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknteu_2018_3_11

201. Пасічник М. Еволюція та характерні ознаки децентралізації публічного управління. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України.* 2010. № 4. С. 175–182. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2010_4_24

202. Пельтек Л. В. Розвиток регіональної промислової політики держави: теорія, методологія, механізми: [монографія] / Л. В. Пельтек. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. 268 с.

203. Петроє О. М., Федулова Л. І. Вплив глобальних мегатрендів на розвиток державного управління. Аналітична записка. URL: http://academy.gov.ua/pages/dop/198/files/ffdbd46d-d910-4421-aa0d-4ed34c2765ec.pdf

204. Петрушенко Ю. М. Фонди розвитку громад: досвід міжнародного успіху та можливості функціонування в Україні. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Економіка і менеджмент.* 2014. Вип. 4. С. 193–199.

205. Петкова Л. О. Децентралізація та регіональний економічний розвиток. *Облік, контроль і аналіз в управлінні підприємницькою*

діяльністю: матеріали XV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Черкаси, 15 трав. 2018 р.). С. 152–153.

206. Підцерковний Б. В. Особливості регіонального розвитку в умовах фінансової децентралізації. *Науковий вісник ужгородського університету.* Серія економіка. Ужгород, 2017. Вип. 1 (49). Т. 2. С. 155–159.

207. План заходів на 2015–2017 роки з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, затверджений постановою Кабіну Міністрів України від 07.10.2015 р. № 821

208. Податковий кодекс України. Редакція від 11.12.2019. Київ: ВРУ, 2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17

209. Політологічний енциклопедичний словник / відп. ред. Шемшученко Ю. С., упоряд. Горбатенко В. П. 2-ге вид., доп. і переробл. Київ: Генеза, 2004. С. 152.

210. Положення про Міністерство розвитку громад та територій України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 30.04.2014 р. № 197. (в редакції постанови Кабінету Міністрів Українивід 25 вересня 2019 р. N 850). URL: https://www.minregion.gov.ua/about/about-min/polozhennya-pro-ministerstvo-rozvitku-gromad-ta-teritoriy-ukrayini/

211. Поповкін В. А. Регіонально-цілісний підхід в економіці. Київ: Наук. думка, 1993. 210 с.

212. Послання Президента України на 2018 рік. URL: www.niss.gov.ua/content/articles/files/poslanya_new-cc2e3.pdf

213.Потапова Н. А. Теоретико-методологічні аспекти системного аналіз. *Економічний форум.* 2014. № 2. С. 247–256. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2014_2_43.

214. Прискорення децентралізаційних процесів в Україні залежить від рівня їх законодавчого забезпечення / Укр. асоц. рай. та обл. рад. Всеукр. асоц. органів місцевого самоврядування. 22.03.2019. URL: http://uaror.org.ua/?p=18828

215.Притула Х. М., Пастернак О. І., Винар Н. В. Рівень диференціації умов життя та доходів населення як один з індикаторів сталого розвитку країни. *Соціально-економічні проблеми сучасного*

періоду України. 2018. Вип. 4. С. 39–44.

216. Приходченко Т. А. Теорії та концепції регіонального розвитку. *Ефективна економіка*. № 9, 2016. URL: www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5149

217. Про бюджетну класифікацію: Наказ Міністерства фінансів України. Міністерство Фінансів України від 14.01.2011 р. № 11. URL: http: http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0604201-01.

218. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо особливостей формування та виконання бюджетів об'єднаних територіальних громад. Закон України. № 837-VIII від 26 листопада 2015 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/837-19

219. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин: Закон України. № 79-VIII від 28 грудня 2014 р. URL: http://zakon2.rada. gov.ua/laws/ show/79-19.

220. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо добровільного приєднання територіальних громад Закон України. № 1851-VIII від 9 лютого 2017 р. URL: http:// zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1851-19.

221. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закон України. № 71-VIII від 28 грудня 2014 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/71-19/page.

222. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України від 23.03.2000 р. № 1602-II.

223. Про державний бюджет України на 2018 рік: Закон України від 07.12.2017 р. № 2246-VIII

224. Про державні цільові програми: Закон України від 18.03.2004 р. № 1621-IV

225. Про деякі питання запровадження програмно-цільового методу складання та виконання місцевих бюджетів: Наказ Міністерства фінансів України від 26 серпня 2014 р. № 836. URL: http://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/z1103-14.

226. Про добровільне об’єднання територіальних громад: Закон України. № 157-VIII від 5.02.2015 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/157-19

227. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII. Верховна рада України: офіційний веб-сайт. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/156-19

228. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України. № 385 від 6 серп. 2014 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF.

229. Про затвердження Інструкції щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету та Інструкції щодо застосування класифікації кредитування бюджету: Наказ Міністерства фінансів України від 12.03.2012 р. № 333. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0456-12/ed20160112

230. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 квітня 2015 р. № 214.URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-п

231. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР

232. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV

233. Про раду регіонального розвитку: Указ Президента України від 21.04.2015 р. № 224/2015.

234. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI.

235. Про співробітництво територіальних громад: Закон України. № 1508-VII від 17 черв. 2014 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1508-18.

236. Про стимулювання розвитку регіонів: Закон України від 08.09.2005. № 2850-IV. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2850-15.

237. Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року: Проект Закону. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6YF00A.html.

238. Про схвалення Концепції застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 верес. 2002 р. № 538-р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/538-2002-%D1%80.

239. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 333-р від 1 квіт. 2014 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-р.

240. Про утворення Міжвідомчої координаційної комісії з питань регіонального розвитку: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.09.2015 р. № 714.

241. Прогнімак О. Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1 (51). С. 187–197. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/130511/26-Prohnimak.pdf?sequence=1

242.Проць Н. В., Патута О. Міжбюджетні відносини в Україні: проблеми та зарубіжний досвід для їх вирішення. Фінансові механізми забезпечення розвитку економіки України в сучасних умовах: зб. наук. матеріалів Всеукр.наук.-практ. конф., 15 квіт. 2016 р. ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана», каф. фінансів, каф. фін. ринків. Київ : Аграр Медіа Груп, 2016. С. 69–71. URL: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/18989/69-71.pdf?sequence=1

243. Пшик Б. І. Фінансова стабільність: сутність та особливості прояву. *Вісник СевНТУ. Сер. : Економіка і фінанси.* 2013. Вип. 138. С. 91–96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsntue_2013_138_16

244. Пшик Б. І., Раделицький Ю. О., Методологічні засади дослідження міжбюджетних відносин в контексті розвитку процесів фінансової децентралізації. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України.* 2017. Вип. 3 (125). С. 29–42.

245.Рахункова палата. Звіт про результати аудиту ефективності використання коштів державного фонду регіонального розвитку. Київ 2019. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2019/7-1_2019/Zvit_7-1_2019.pdf

246. Рекова Н. Ю. Ретроспективний аналіз розвитку фіскальної децентралізації. *Проблеми економіки*. 2017. № 4. С. 156–163. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2017_4_20

247. Рекова Н. Ю., Веріга Г. В., Чистюхіна Ю. А. та ін. Трансформація місцевих фінансів пост-конфліктних територій на засадах фіскальної децентралізації : монографія / за заг. ред. проф. Н. Ю. Рекової. Краматорськ: ДДМА, 2017. 300 с.

248. Рекова Н. Ю., Мойсеєнко К. Є., Шиліна Г. М. Теоретичні аспекти структурно-функціональних особливостей бюджетної системи. *Фінанси України*. 2016. №9–1. С. 113–120.

249.Рекун Г. П. Соціальна стабільність регіону: передумови досягнення. URL: http://eprints.kname.edu.ua/29606/1/43.pdf

250. Рынок интернет-торговли в Украине. *Z-Украина: статистика, экономыка, политика, персоны.* 2019. URL: https://zet.in.ua/statistika-2/rynok-it/rynok-internet-torgovli-v-ukraine/

251. Ріпа В., Філоненко І., Філоненко Ю. Каталонський сепаратизм виклик єдності Іспанії na Європи. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.Серія: Географія.* 2018. Том 44, № 1. URL: http://nzg.tnpu.edu.ua/article/download/156282/155686

252. Робінсон Дж. Коли країни багаті. Два шляхи для України. URL: https://nv.ua/ukr/opinion/koli-krajini-bahati-dva-shljakhi-dlja-ukrajini--2490407.html

253. Романюк С. А. Концептуальна засади регіонального розвитку: від теорії до практики. Розвиток регіонів у відкритій економіці: теорія, політика, практика: монографія. Київ: НАДУ, 2013. 375 с.

254. Савва М. П. Експертний висновок про Порядок і Методику проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 жовт. 2015 р. № 856). URL: http://ukreval.org/images/news/2017-04-01NEDeks2/ekspertnyi_vysnovok_2.pdf

255. Сало Т. В. Децентралізація фінансової системи: стан та оцінка рівні в Україні. *Ефективність державного управління*: зб. наук. праць; ЛРІДУ НАДУ при Президентові України / за заг. ред. чл.-кор.

НАН України С. В. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2013. Вип. 35. С. 324–330.

256.Самусевич Я. В. Проблеми та перспективи використання в Україні зарубіжного досвіду екологічного оподаткування. *Науковий вісник НЛТУ України.* 2012. Вип. 22.14. С. 116–121.

257. Сапун В. К., Селезньова В. Р. Концепція інклюзивного зростання в економіці. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса.* 2018. № 10. С. 177–181.

258.Сідорська О. З., Кміть В. М. Оцінка ефективності взаємовідносин між податковими органами й платниками податків в Україні та напрями підвищення рівня податкової культури. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2013. №9. С. 20–28.

259.Сітшаєва Л. З. Економічна сутність категорії «податковий потенціал». *Культура народов Причерноморья.* 2012. № 244. С. 184–188. http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/91113/48-Sitshaieva.pdf?sequence=1

260. Скупченко Д. О. Нормативно-правове забезпечення розвитку територіальних громад в Україні. *Теорія та практика державного управління.* 2017. № 2 (57). С. 1–7.

261. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Ін-т мово знав.; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. 2. URL: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh/%D0%B4%D0%B5~.

262. Слухай С. В. Інституційні передумови розвитку української економіки під кутом зору теорії фіскального федералізму другої генерації. *Фінанси України*. 2013. № 5. С. 50–57.

263. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва: Наука, 1992. 572 с.

264. Старостенко Н. В. Методичні підходи до оцінку фінансової стійкості бюджету міста. *Економіка України*. 2005. № 9. С. 39–47.

265. Створення об’єднаних територіальних громад в Україні : аналітична доповідь. Київ. 2018. URL: http://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Detsentralizatsiya-v-Ukrai-ni-2014-2017-rr.pdf

266. Стегней М. І. Децентралізація як передумова сталого розвитку сільських територій. *Інфраструктура ринку.* 2016. Вип. 1. URL: http://market-infr.od.ua/journals/2016/1_2016_ukr/20.pdf

267. Сторонянська І. З. Процеси конвергенції/дивергенції соціально-економічного розвитку регіонів України: підходи до оцінки. *Регіональна економіка*, 2008. № 2. С. 73–84.

268. Сторонянська І. З., Беновська Л. Я. Податкові надходження в структурі доходів державного та місцевих бюджетів: регіональний. *Науковий вісник Мукачівського державного університету.* Сер. : Економіка. 2015. Вип. 1. С. 257-263. URL: http://nbuv.gov.ua/ UJRN/nvmdue_2015_1_47.

269. Стратегія розвитку системи управління державними фінансами: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 серп. 2013 р. № 774-р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/774-2013-%D1%80#n12.

270. Сунцова О. О. Місцеві фінанси. Київ: Центр навчальної літератури, 2010. 488 с.

271.Супруненко С. А. Податковий потенціал в стратегічному податковому плануванні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент.* 2015. Вип. 13. С. 225–229. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2015_13_52.

272. Сухоруков А. І., Харазашвілі Ю. М. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України: монографія. Київ: НІСД, 2012. 368 с.

273. Тарангул Л., Коляда Т. Особливості формування міжбюджетних фінансових потоків в умовах запровадження в Україні бюджетної децентралізації аспекти. *Фінанси України*. 2015. № 3. С. 30–44.

274.Тарангул Л.Л. Горленко І.О., Скоромцова Т.О. Методологічні засади податкового планування у розрізі регіонів. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право).* 2009. № 3 (46). С. 85-91.

275. Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні: актуальні проблеми, ризики та перспективи адміністративно-фінансової децентралізації / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. редактор В. С. Кравців. Львів, 2017. 120 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

276. Типове положення про агенцію регіонального розвитку, затверджене Кабінетом Міністрів України від 11.02.2016 р. № 258.

277. Тищенко О. П. Регіональний економічний розвиток: теорія та вимірювання: монографія. Київ: ВПК «Експрес-Поліграф», 2012. 368 с.

278. Ткачук А., Дацишин М. Внутрішні та зовнішні ресурси для розвитку громади або Чому брак грошей не є первинною проблемою громади? Київ: ІКЦ «Легальний статус», 2016. 152 с. С. 83–87.

279. Ткачук А. Ф. Місцеве самоврядування та децентралізація. Законодавство. Київ: ІКЦ «Легальний статус», 2016. 80 с.

280. Торік середня зарплата в Польщі перевищила 1000 євро. URL: http://vgolos.com.ua/news/torik_u_polshchi_serednya_zarplata _perevyshchyla_1000_ievro_303209.html

281. Три замість 16: у Мінрегіоні показали, якими можуть бути нові райони Волинської області. Прес-центр ініціативи «Децентралізація». 05.08.2019. URL: https://decentralization.gov.ua/news/11389

282.Тулуш Л. Д., Боровик П. М., Захарчук О. А. Ресурсні платежі як важелі державного регулювання процесів вітчизняного природокористування. *Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії.* 2010. Вип. 1. С. 176–184.

283. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ 984_011.

284.Україна і політика протидії зміні клімату: економічний аспект / Аналітична доповідь; за загальною редакцією В.Р. Сіденка та О.О. Веклич. Київ: Заповіт, 2016. 208с.

285. Управління фінансовими ресурсами та бюджетом територіальних громад / О. Ю. Бобровська, Т. А. Крушельницька, О. Ю. Матвеєва, М. М. Трещов, Л. Г. Шевченко ; за заг. ред. С. М. Серьогіна. Дніпро : ГРАНІ, 2018. 128 с.

286. Ухач В., Сирко У. Законодавче забезпечення децентралізації місцевого самоврядування в Україні (теоретико-правовий аспект). *Актуальні проблеми правознавства.* 2018.

Вип. 1 (13). URL: http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/28627/1/%D0%A3%D1%85%D0%B0%D1%87.pdf

287.Фадєєва Г.М., Гладкова О. Ю. Аналіз сучасного стану податкової системи України та шляхи її удосконалення. *Економічний простір*. №12/2. 2008. с. 144–149.

288. Федосов В., Опарін В., Сафонова Л. [та ін.] Бюджетний менеджмент / за заг. ред. В. Федосова. Київ: КНЕУ, 2004. 864 с.

289. Федулова Л. І. Інклюзивні інновації в системі соціально-економічного розвитку. *Економіка: реалії часу.* 2016. № 3 (25). С. 56–65.

290. Федулова Л. І. Інклюзивні інновації в системі соціально-економічного розвитку. *Економіка: реалії часу.* 2016. № 3 (25). С. 56–65.

291. Фещенко Н. М. Сутність та особливості децентралізації: понятійний апарат. *Вісник ЖНАЕУ*. 2016. № 1. С. 167–179.

292. Формування об'єднаних територіальних громад: стан, проблемні питання та шляхи їх вирішення. Національний інститут регіональних досліджень. Аналітична записка. 2018. URL: www.niss.gov.ua/content/articles/files/terutor_gromad-86ead.pdf

293. Фурдичко Л. Є. Децентралізація: фінансова незалежність місцевих бюджетів України. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України.* 2015. № 5 (115). С. 39–42.

294. Хід бюджетної реформи: порівняння власних доходів і видатків місцевих бюджетів. URL: https://www.auc.org.ua/novyna/hid-byudzhetnoyi-reformy-porivnyannya-vlasnyh-dohodiv-i-vydatkiv-miscevyhbyudzhetiv-po-rokah.

295. Хлівний В., Гризоглазов Д. Фіскальна децентралізація на місцевому рівні. *Ринок цінних паперів України*. 2012. № 8. С. 25–28.

296.Хом'як М. С. Інституційне середовище розвитку фіскального простору регіонів. *Глобальні та національні проблеми економіки.* 2016. №13. С. 553–559. URL: http://global-national.in.ua/issue-13-2016/21-vipusk-13-zhovten-2016-r/2476-khom-yak-m-s-institutsijne-seredovishche-rozvitku-fiskalnogo-prostoru-regioniv

297.Хом'як М. С. Методичні підходи до визначення детермінант та оцінки розмірів фіскального простору регіонів. *Економічний вісник*

Національного гірничого університету. 2016. № 3. С. 60–70. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/

298.Цимбалюк І. О. Сучасні проблеми державного регулювання доходів населення та їх диференціації. *Сучасні кризові явища в економіці та проблеми облікового, контрольного та аналітичного забезпечення управління підприємством:* матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф. (22–23 черв. 2018 р). / відп. ред. І. Б. Садовська. Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2018. 96 с. С. 90–92.

299.Цимбалюк І. О. Особливості розвитку регіонів України в умовах децентралізації. *Становлення механізму публічного управління розвитком сільських територій як пріоритет державної політики децентралізації*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (4 груд. 2018 р., Житомир). Житомир: ЖНАЕУ, 2018. 542 с. С. 295–298.

300.Цимбалюк І. О. Оцінка процесу фінансової децентралізації в Україні та її впливу на розвиток регіонів. Децентралізація влади, проведення реформ в Україні. *Сучасний стан та проблеми підготовки кадрів для об'єднаних територіальних громад*: матеріали II Міжнар. наук.-метод. конф. (м. Рівне, 13–14 груд. 2018 р.). Рівне: НУВГП, 2018. С. 201–203.

301.Цимбалюк І. О. Оцінка рівня фінансової децентралізації в Україні за показниками формування дохідної частини місцевих бюджетів. *Knowledge, Edukation, Low, Management.* Fundacja Instytut Spraw Administracji Publichnej w Lubline. 2018. № 3 (23). С. 200–209. https://foa58r.webwavecms.com/lib/foa58r/23-jpd6dk04.pdf.

302.Цимбалюк І. О. Сучасні проблеми державного регулювання доходів населення та їх диференціації.*Сучасні кризові явища в економіці та проблеми облікового, контрольного та аналітичного забезпечення управління підприємством:* матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф. (22-23 червня 2018 р). / відп. ред. І.Б. Садовська. – Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2018. – 96 с. С. 90-92.

303.Цимбалюк І. О. Financial decentralization and its impact on local budget income formation: international experience [Фінансова децентралізація та її вплив на формування доходів місцевих бюджетів: світовий досвід]. *International Journal of New Economics and Social Sciences.* Warszawa: International Institute of Innovation «Science-

Education-Development», 2018. Vol. 2 (6). P. 57–65. DOI: 10.5604/01.3001.0010.7623.

304.Цимбалюк І. О. Екологічні податки в системі кліматичних фінансів. Кліматичні фінанси: кол. моногр. / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. М. І. Карліна. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. 184 с. С. 101–118.

305.Цимбалюк І. О. Значення податку на доходи фізичних осіб у системі територіальних фінансів. *«Науковий вісник» Буковинського державного фінансово-економічного університету*. 2013. С. 204–212.

306.Цимбалюк І. О. Місцеві податки та збори в системі територіальних фінансових ресурсів України. Територіальні фінансові ресурси Західного прикордонного регіону України: історія, сьогодення, перспективи: кол. моногр. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Карліна М. І. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 400 с. С. 121–149.

307.Цимбалюк І. О. Місцеві податки та збори у формуванні фінансових ресурсів територій. *Перспективи розвитку економіки України: теорія, методологія, практика:* [матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф. (29–30 трав. 2016 р.)] відп. ред. Л. Ліпич. Луцьк: СНУ ім. Лесі Українки, 2016. С. 155–157.

308.Цимбалюк І. О. Необхідність та напрями удосконалення податкової системи України. *Проблеми розвитку фінансової системи України та шляхи їх вирішення: монографія* / за ред. д-ра екон. наук, проф. М.І. Карліна. Луцьк: Вежа-Друк, 2014. С. 99–115.

309.Цимбалюк І. О. Особливості функціонування податкової системи України та оцінка її фіскальної ефективності. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки:* журнал. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. № 1 (17). С. 106–115. URL: https://echas.eenu.edu.ua/index.php/echas/article/view/432.

310.Цимбалюк І. О. Оцінка рівня податкового навантаження в регіоні (на прикладі Волинської області. *Вісник Хмельницького національного університету.* 2013. Т. 1. № 4. Економічні науки. С. 125–130.

311.Цимбалюк І. О. Податкова безпека в системі фінансової безпеки держави. Стратегічне управління національним економічним розвитком: монографія: в 2 т. / за заг ред. О. В. Кендюхова. Донецьк: ДВНЗ «ДонНТ», 2013. Т. 2. 392 с. С. 13–23.

312.Цимбалюк І. О. Податкова конкуренція як можливий чинник розвитку регіону. *Перспективи розвитку економіки України:теорія, методологія, практика:* матеріали XV Міжнар. наук.-практ. конф. (26–27 трав. 2010 р.) / відп.ред. Л. Ліпич. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2010. С. 328–330.

313.Цимбалюк І. О. Податкова культура, як фактор дієвості податкових реформ. *Перспективи розвитку економіки України: теорія, методологія, практика:* матеріали XVII Міжн. наук.-практ. конф. (29-30 трав. 2012 р.) / відп. ред. Л. Г. Ліпич. Луцьк: Вол. мист. агенція «Терен», 2012. С. 225–227.

314.Цимбалюк І. О. Податкова система України в умовах загострення міжнародної податкової конкуренції. *Перспективи розвитку економіки України: теорія, методологія, практика*: матеріали XVIII Міжнар. наук.-практ. конф. (29–30 трав. 2013 р.) / відп. ред. Л. Ліпич. Луцьк: СНУ ім. Лесі Українки, 2013. С. 172–174.

315.Цимбалюк І. О. Податкові важелі еколого-збалансованого природокористування. *Сучасні економічні, соціальні та екологічні детермінанти активізації розвитку країни та її регіонів:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 28–29 квіт. 2017 р. У двох частинах. Ч. 2. / ред. кол.: М. А.Лендел (голов. ред.) та ін. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2017. 148 с. С. 55–58.

316.Цимбалюк І. О. Податкові платежі як основа фінансової незалежності місцевого самоврядування. *Перспективи розвитку економіки України: теорія, методологія, практика*: матеріали XIX Міжнар. наук.-практ. конф. (29-30 трав. 2014 р.) / відп. ред. Л. Ліпич. Луцьк: СНУ ім. Лесі Українки, 2014. С. 172–174.

317.Цимбалюк І. О. Політика оподаткування доходів у сучасних умовах. *Перспективи розвитку економіки України: теорія, методологія, практика*: матеріали XVI Міжн. Наук.-практ. Конф. (26–27 травня 2011 р.) / відп. ред.. Л.Г.Ліпич. Луцьк: Волинська мистецька агенція „Терен”, 2011. 348с. С. 243-245.

318.Цимбалюк І. О. Політика оподаткування доходів у сучасних умовах. *Перспективи розвитку економіки України: теорія, методологія, практика*: матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф. (26-27 трав. 2011 р.) / відп. ред. Л. Г. Ліпич. Луцьк: Волин.мистец. агенція «Терен», 2011. 348 с. С. 243–245.

319.Цимбалюк І. О. Реформування прямого оподаткування як складової податкової системи України. *Динаміка та сучасна наука 2010–2010:* матеріали 6-ї. наук.-практ. конф.(7–15 лип. 2010 р., Софія). Т. 4 /відп. ред. Милко Тодоров Петков. Софія, 2010. Т. 4. С. 39–41.

320.Цимбалюк І. О. Розвиток регіональних ринків праці України в умовах євроінтеграційних перспектив. *Сучасні тренди міжнародних економічних відносин & Управління проектами Європейського Союзу*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 20–22 верес. 2018 р.) / за ред. Н.В. Павліхи. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. 267 с. С. 216–219.

321.Цимбалюк І. О. Система місцевого оподаткування України у сучасних умовах. Система місцевих платежів в Україні: теорія, історія, перспективи: кол. моногр. / за заг. ред. М. І. Карліна, І. О. Цимбалюк. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. 220 с.

322.Цимбалюк І. О. Сучасний стан податкової системи України та перспективи розвитку. *Науковий вісник ВНУ ім. Лесі Українки*. Луцьк. 2010.№ 5. С. 103–107.

323.Цимбалюк І. О. Фінансова децентралізація в Україні: відповідність видатків місцевих бюджетів їх фінансовому забезпеченню. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*: журнал. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. № 4 (16). С. 114–122. URL: http://echas.eenu.edu.ua/index.php/echas/article/view/403.

324.Цимбалюк І. О. Формування об’єднаних територіальних громад: позитивні результати та проблемні питання. *Розвиток територіальних громад в умовах децентралізації: правові, економічні та соціальні аспекти:*матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 13–14 груд. 2018 р.). Миколаїв: МНАУ, 2018. 424 с. С. 279–282.

325.Цимбалюк І. О., Вишневська Н. В. Податкове навантаження, як критерій ефективності ведення податкової політики. *Економічний вісник університету:* зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький: Держ. вищ. навч. заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2012. № 19/1. С. 183–187.

326. Цимбалюк І. О., Вишневська Н. В. Податкові надходження місцевих бюджетів. *Наукові записки. Національний університет «Острозька академія»: збірник наукових праць.Серія*

*«Економіка».*Острог: Вид-во Нац. уні-ту «Острозька академія», 2011. Вип. 16. 644 с. С. 92–99.

327.Цимбалюк І. О., Глущук Д. Я. Податкове регулювання економічної активності суб'єктів підприємництва. *Materials of the XII International scientific and practical conference Trends of modern science* (30.05 – 07.06.2016). Vol. 2. Economic science. Sheffield. Science end education LTD 64 pp. P. 93–95.

328.Цимбалюк І. О., Гуменюк О. М. Сучасні реалії місцевого оподаткування. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* Херсон: Херсон. держ. ун-т. Вип. 5. Ч. 3. 2014. С. 183–185.

329.Цимбалюк І. О., Івашко О. А. Податкове стимулювання залучення іноземних інвестицій в економіку України в умовах фінансової нестабільності. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки:* журнал. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. № 1 (5). С. 80–85.

330.Цимбалюк І. О., Кульчицька О. В. Податкова політика у сфері фінансування об'єднаних територіальних громад. *Актуальні питання публічного управління та адміністрування в контексті реалізації адміністративної реформи*: збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Умань, 19 черв. 2018 р.). Умань, 2018. С. 174–176.

331.Цимбалюк І. О., Лугова М. С. Пріоритети активізації інвестиційної діяльності в регіонах України. *Вісник Черкаського університету.* 2017. № 3. Ч. 2. С. 21–31.

332.Цимбалюк І. О., Лущик В. Д. Податкове навантаження як визначальний чинник розвитку бізнесу. *Глобальні та національні проблеми економіки.* 2016. Лютий. (Вип. 9). С. 5–10. URL: http://global-national.in.ua/issue-9-2016.

333.Цимбалюк І. О., Лущик В. Д. Податкове стимулювання залучення інвестицій у енергозбереження в Україні. Еколого-економічні засади раціонального природокористування: теорія та практика реалізації: [кол.моногр.]. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. С. 45–73.

334.Цимбалюк І. О., Міщанчук О. О. Особливості визначення податкового навантаження на рівні держави та регіону. *Вісник*

Хмельницького національного університету. Хмельницький: Хмельниц.нац. ун-т, 2014. № 3 (212). Т. 2. С. 101–106.

335.Цимбалюк І. О., Нінічук Ю. В. Формування податкової культури в Україні. *Фінансові аспекти розвитку держави, регіонів та суб'єктів господарювання: сучасний стан та перспективи:*зб. матеріалів І Міжнар.наук.-практ. конф.(м. Одеса 25–26 груд. 2015 р.). Одесса: Бондаренко М .О., 2015. 520 с. С. 470–471.

336.Цимбалюк І. О., Новосад К. В. Місцеві податки і збори як складова дохідної частини місцевих бюджетів:*materials of the XII International scientific and practical conference, Trends of modern science* (30.04.2016 – 07.05.2016). 2016. Vol. 2. Economic science. Sheffield. Science and education LTD. P. 16–18.

337.Цимбалюк І. О., Остапчук І. С. Проблеми та перспективи вдосконалення податкового контролю в Україні. *Materials of the XI Intrnational scientific and practical conference, «Areas of scientific thought– 2014/2015»,* (Desember 30, 2014 – January 7, 2015). Economic science. Sheffield. Science end education LTD, 2015. Vol. 2. 64 pp. P. 30–32.

338.Цимбалюк І. О., Підцерковний Б. В. Роль податків у забезпеченні фінансової автономії органів місцевого самоврядування. *Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки:* зб. наук. праць. Запоріжжя: ДВНЗ «Запорізький національний університет», 2014. № 2. С. 179–187.

339.Цимбалюк І. О., Редько І. М. Формування та оцінка податкового потенціалу регіонів України. *Економічний вісник університету:* збірник наукових праць учених та аспірантів. Переяслав-Хмельницький: Держ. вищ. навч. закл. «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди», 2013. Вип. 20/2. С. 216–221.

340.Цимбалюк І. О., Романюк І. О. Теоретичні та практичні аспекти фіскальної децентралізації. *Фінансові аспекти розвитку держави, регіонів та суб'єктів господарювання: сучасний стан та перспективи:*зб. матеріалів І Міжнародної наук.-практ. конф.(м. Одеса, 25–26 груд. 2015 р.). Одесса: Бондаренко М. О., 2015. 520 с. С. 486–488.

341.Цимбалюк І. О., Уніга О. В. Підвищення ефективності розвитку ринку праці прикордонного регіону. *Стратегії та інновації: актуальні управлінські практики:* матеріали ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 28 квіт. 2018 р.). Кривий Ріг: Донец.нац. ун-т економіки і торгівлі ім.. Михайла Туган-Барановського, 2018. 587 с. С. 435–437.

342.Цимбалюк І. О., Уніга О. В. Методичні підходи до оцінювання розвитку ринку праці прикордонного регіону. *Причорноморські економічні студії:* наук. журн. Одеса, 2017. Вип. 18. С. 235–240.

343.Цимбалюк І. О., Уніга О. В. Сучасні тенденції розвитку ринків праці України та країн Євросоюзу. *Інновації в управлінні соціально-економічним розвитком:* матеріали І Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., присвяченої 95-річчю Харк. нац. ун-ту міськ. госп.ім. О. М. Бекетова (м. Харків, 5 берез. 2018 р.). Харків, 2018 р. С. 477–480.

344.Цимбалюк І. О., Цуз О. В. Тенденції розвитку податкової системи Великобританії. *Наукові записки.*/ Національний університет «Острозька академія». Острог: Нац. ун-т «Острозька академія», 2011. Вип. 17. 644 с. С. 169–176.

345.Цимбалюк І., Остромухова Н. Особливості застосування спрощеної системи оподаткування в Україні. *Zbior raportow naukowych.* Wykonane na materiałach Miedzynarodowej Naukowo-Praktycznej Konferencji «Osiągnięcia naukowe, rozwój, propozycje na rok 2014». (Krakow, 29.12.2014 – 30.12.2014). Warszawa: Wydawca : Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2014. Część 2. 92 s. S. 59–61.

346.Цимбалюк І., Стащук О. Проблеми взаємоузгодженості податкової політики та реформи децетралізації в Україні. *Вісник національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут».Економічні науки.* 2019. № 1. С. 27–32.

347.Цимбалюк І.О. Вітчизняна система ресурсних платежів: сучасний стан та перспективи розвитку. *Ефективні інструменти сучасних наук.* 2012: Матеріали VIII міжнародної науково-практичної конференції „Ефективні інструменти сучасних наук – 2012”. Том 3. Економічні науки. Прага: Publishing House “Education and Science”, 2012. – 64 st. – St. 51-53.

348.Цілі Сталого Розвитку: Україна: Національна доповідь https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/SDG%20leaflet%20ukr_F.pdf

349. Цурканова І. О. Сутність та особливості централізації та децентралізації органів влади в Україні. URL: http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2012/197-185-13.pdf

350.351Чуб О. О. Розвиток Інтернет-банкінгу в глобальному середовищі. Вісник Української академії банківської справи. 2009. № 1(26). С. 62–67.

351.352Шарапов О. Д., Дербенцев В. Д., Семьонов Д. Є. Системний аналіз. Київ: КНЕУ, 2003. 154 с.

352.353Шевченко О. В. Забезпечення ефективності фінансування розвитку регіонів та громад в умовах децентралізації влади: аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. 2018. URL: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/1_Zapiska-SHevchenko-finregionov-pogodzhena-6746d.pdf

353. 354Шимов В. Каталонии и Фландрия: сепаратизм в Европе. *Газета «Рэспубліка».* 5 октября 2018. URL: www.sb.by/articles/bliznetsy-separatisty.html

354. Шульц С. Л., Сторонянська І. З., Максимчук М. В., Луцків О. М., Дуб А. Р, Габрель М. С., Карп'як М. О., Попадинець Н. М., Беновська Л. Я., Гринчишин І. М. *Розвиток соціальної сфери територіальних громад в умовах адміністративно-фінансової децентралізації* / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України» ; за ред. С. Л. Шульц. Львів, 2018. 140 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

355. Щербакова В. І., Манєров Г. М. Проблеми оцінки фінансової стійкості місцевих бюджетів в умовах ринкової економіки. *Економічний вісник Донбасу*. 2011. № 2 (24). С. 94–99.

356. Що очікують місцеві бюджети у 2019 році. URL: https://decentralization.gov.ua/news/9753

357. Юрченко К. Г. Формування об'єднаних територіальних громад: стан, проблеми та шляхи їх вирішення. Національний інститут стратегічних досліджень. Аналітичні матеріали. Вплив фінансової децентралізації на соціально-економічний розвиток регіонів. URL: www.niss.gov.ua/content/articles/files/fin_decent-80fc9.pdf

358. Як держава підтримує розвиток територій у 2019 році – посібник від експертів. Програма «U-LEAD з Європою». URL: https://decentralization.gov.ua/news/11398

359. Яку допомогу у створенні ЦНАП отримають громади від Програми «U-LEAD з Європою»: інфографіка. Програма «U-LEAD з Європою». 02.08.2019. URL: https://decentralization.gov.ua/news/11381

360. Ященко А. Теория федерализма: Опыт синтетической теории права и государства. Юрьев: Тип. К. Маттисена, 1912. 852 с.

361. Anand R. et al. Inclusive Growth: Measurement and Determinants. *IMF Working Paper*. May 2013. P. 3. URL: http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2013/wp13135.pdf

362. Bird R. Perspectives on Fiscal Federalism / edited by R. M. Bird, F. Vaillancourt. Washington: WBI learning resources series, 2006. 268 p.

363.Blöchliger H., Rabesona J. The fiscal autonomy of sub-central governments: an update. Working paper. *OECD Network on Fiscal Relations Across Levels of Government.* 2009. Vol. 9. 20 p. P. 4. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/the-fiscal-autonomy-of-sub-central-governments_5k97b111wb0t.pdf?itemId=%2Fcontent%2Fpaper%2F5k97b111wb0t-en&mimeType=pdf

364. Bos K., Gupta J. Inclusive development, oil extraction and climate change: a multilevel analysis of Kenya. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*. № 23:6. 2016. P. 482–492.

365. Ellison G., Glaeser E. L. Geographic Concentration in U.S. Manufacturing Industries: A Dartboard Approach. *Journal of Political Economy*. University of Chicago Press, 1997. Vol. 105(5).P. 889–927.

366. Employment, Social Affairs & Inclusion. European Commission, 2019.URL: https://ec.europa.eu/social/home.jsp?langId=en

367. Ending Poverty and Sharing Prosperity. Global Monitoring Report 2014/15. Washington DC: International Bank for Reconstruction and Development. *The World Bank*. 2015. 240 p. URL: http://pubdocs.worldbank.org/en/637391444058280425/GMR-2014-Full-Report.pdf

368. Exploring and Strengthening the Intersections between Social Protection, Employment and Inclusive Growth / Issues Paper for G20 DWG on Growth with Resilience. Brasilia DF, Brazil: International Policy Centre

for Inclusive Growth (IPC – IG), 2013. 47 p. URL: www.ipc-undp.org/publication/26527

369. Framework of Inclusive Growth Indicators. ADB, 2011.P. 57. URL: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/739indicators.pdf

370. Gupta J., Vegelin C. Sustainable development goals and inclusive development.*International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*. 2016. Vol. 16 (3). P. 33–448. URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s10784-016-9323-z.

371.Haken H., Plath P.J., Ebeling W., Romanovsky Y.M. Entwicklungslinien der Synergetik, in *Beiträge zur Geschichte der Synergetik*, ed. by H. Haken, (Springer Spektrum, Heidelberg, 2016) https://link.springer.com/book/10.1007%2f978-3-658-12952-1#authorsandaffiliationsbook

372.Hanlon C. As Growth Slows in Europe and Central Asia, Financial Inclusion Can Play Key Role Addressing Long-Term Challenges. Press Release. *The World Bank*. 2019. URL: www.worldbank.org/en/news/press-release/2019/04/05/as-growth-slows-in-europe-and-central-asia-financial-inclusion-can-play-key-role-addressing-long-term-challenges.

373.Heller P. Understanding Fiscal Space. IMF – Policy Discussion Paper. 2005. PDP/05/4. 19 p.

374. Ianchovichina E., and Lundstrom Gable S. «What is Inclusive Growth?» in Commodity Prices and Inclusive Growth in Low-Income Countries, ed. by Rabah Arezki, Catherine Pattillo, Marc Quintyn, and Min Zhu, International Monetary Fund, 2012.

375. Kaiser K. Decentralization Reforms. *Analyzing the Distributional Impact of Reforms.* 2006. P. 317–318. URL: http://siteresources.worldbank.org/INTPSIA/Resourc es/490023-1120845825946/3622-06_Ch06.pdf.

376.Karlin M. I., Tsymbaliuk I. O., Prots N. V. Features tax reform and mechanism ofhiding taxes in Ukraine [Особливості податкових реформ та механізм приховування податків в Україні]. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики.* Т. 1. № 24. 2018. С. 123–130. URL: http://fkd.org.ua/article/view/128327/124686.

377. Khomenko O. Theoretical and practical aspects of chinese economy’s inclusive development. *Kitaêznavčì doslìdžennâ.* 2018. №. 1,

P. 69–76. DOI: https://doi.org/10.15407/chinesest2018.01.069. URL: https://chinese-studies.com.ua/sites/default/files/Archive/2018/1/8.pdf

378. Lazzarini Sergio G., Pedro C. Governmental versus Self-regulation of Derivative Markets: examining the US and Brazilian Experience. *Journal of Economics and Business.* № 53. 2001. P. 185–207.

379. Masgrave R. A. The Theory of Public Finance. McGraw-Hill Book Com-pany. Inc., 1959. 628 p.

380. Naisbitt John. Megatrends: ten new directions transformingour lives. Warner Books, 1982. 290 p

381. Nijkamp P., Abreu M. Regional Development Theory. Kitchin, R., N. Thrift (eds.) *International Encyclopedia of Human Geography*. 2009. URL: ftp://ftp.repec.org/opt/ReDIF/RePEc/vua/wpaper/pdf/20090029.pdf

382. Oats W. An Essay on Fiscal Federalism. *Journal of Economic Literature*. 1999. Vol. 37. P. 1120–1149.

383. OECD Regional Outlook 2019. Leveraging Megatrends for Cities and Rural Areas. OECD Publishing. Paris, 2019. 240 p. https://doi.org/10.1787/9789264312838-en URL: https://www.oecd-ilibrary.org/sites/34e0eb81-en/index.html?itemId=/content/component/34e0eb81-en

384. OECD. Inclusive Growth. Global forum on Development, 2019.URL: https://www.oecd.org/inclusive-growth/#introduction

385.Ostry Jonathan D., Atish R. Ghosh, Jun I. Kim, and Mahvash S. Qureshi (2010). “Fiscal Space,” IMF Staff Position Note SPN/10/11http://www.corrispondenti.net/documenti/FMI-020910.pdf

386.Pavlikha N. V., Tsymbaliuk I. O., Kotsan L. M. Modeling The Optimal Size Of The Minimum Wage In Ukraine [Моделювання оптимального розміру мінімальної заробітної плати в Україні]. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки:* журнал. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. № 2 (14). С. 26–35.

387.Pavlikha N. V., Tsymbaliuk I. O., Kovshun N. E., Kotsan L. M. Conceptual Transformation Principles Of The Income Regulation System In Ukraine [Концептуальні засади трансформації системи регулювання доходів населення в Україні]. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики.*Вип. 2 (25). 2018. С. 317–324. URL: http://fkd.org.ua/article/view/136837 (Web of Science).

388.Pavlikha N., Tsymbaliuk I., Uniga O. Labour market development features in the European Union [Особенности развития рынка труда в Европейском Союзе]. *The economy of Bulgaria and the European Union in the global word. Management, marketing and entrepreneurship, corporate control and business development in bulgaria and in the EU*. Collective Monographs of Scientific Articles. Sofia, 2018. P. 127–138.

389. Paying-Taxes 2018. World bank Group. 2018. URL: https://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/pdf/pwc_paying_taxes_2018_full_report.pdf

390. Ranieri Rafael, Ramos Raquel Almeida (March 2013). «Inclusive Growth: Building up a Concept» (PDF). Working Paper. 104. Brazil: International Policy Centre for Inclusive Growth. ISSN 1812-108X.

391.Sachs I. InclusiveDevelopmentStrategyinanEraofGlobalization. Policy Integration Department, World Commission on the Social Dimension of Globalization Working Paper. 2004. No. 35. Geneva: International Labour Office. URL: citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.464.6665&rep=rep1&type=pdf

392. Sorensen T. Regional Development: Some Issues for Policy Makers / Published by the Department of the Parliamentary Library, 2010.URL: www.aph.gov.au/binaries/library/pubs/rp/1999-2000/2000rp26.pdf

393. The Free Dictionary. Definition of decentralization. URL: www.thefreedictionary.com/ decentralization.

394. The Inclusive Growth and Development Report 2017. URL: www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2017.pdf

395.The Statistics Portal. URL: http://www.statista.com/statistics/222286/online-banking-penetration-in-leading-european-countries/

396. Tiebout C. An Economic Theory of Fiscal Decentralization. NBER, Public Finances, Needs, Sources and Utilization. Princeton (Univ.Press), 1961. P. 79–96.

397.Tsymbaliuk I. O., Shmatkovska T. O., Shulyk Y. V. Tax alternatives to implement the taxcapacity of internet activity in Ukraine [Податкові альтернативи щодо реалізації фіскального потенціалу Інтернет діяльності в Україні]. *Фінансово-кредитна діяльність:*

проблеми теорії та практики. Т. 1. № 22. 2017. С. 336–344. URL: http://fkd.org.ua/article/view/110049/105457.

398.Tsymbaliuk I., Kalchevskyy V. The problems of efficiency of a property tax in Ukraine [Проблеми ефективності податку на майно в Україні]. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.* Луцьк: Вежа-Друк, 2016. № 4 (8). С. 99–104.

399.Tsymbaliuk I., Pidtserkovnyi B. Региональное развитие в условиях финансовой децентрализации в Украине. *International Journal of New Economics and Social Sciences.* Warszawa: International Institute of Innovation «Science-Education-Development», 2017. Vol. 2 (6). P. 57–65. DOI: 10.5604/01.3001.0010.7623.

400.Ukraine: country profile November 2016. Euromonitor international. URL: http://www.euromonitor.com.

401. What is Inclusive Growth? World Economic Forum. URL: https://www.weforum.org/agenda/archive/inclusive-growth/

402. World Economic Forum. The Inclusive Development Index 2018 Summary and Data Highlights. URL: www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2018.pdf

403. Yakubiv V.; Sodoma R.; Hrytsyna O.; Pavlikha N.; Shmatkovska T.; Tsymbaliuk I.; Marcus O.; Brodska I. 2019. Development of electronic banking: a case study of Ukraine. *Entrepreneurship and Sustainability* Issues 7(1): 219–232. URL: http://doi.org/10.9770/jesi.2019.7.1(17).

ДОДАТОК А

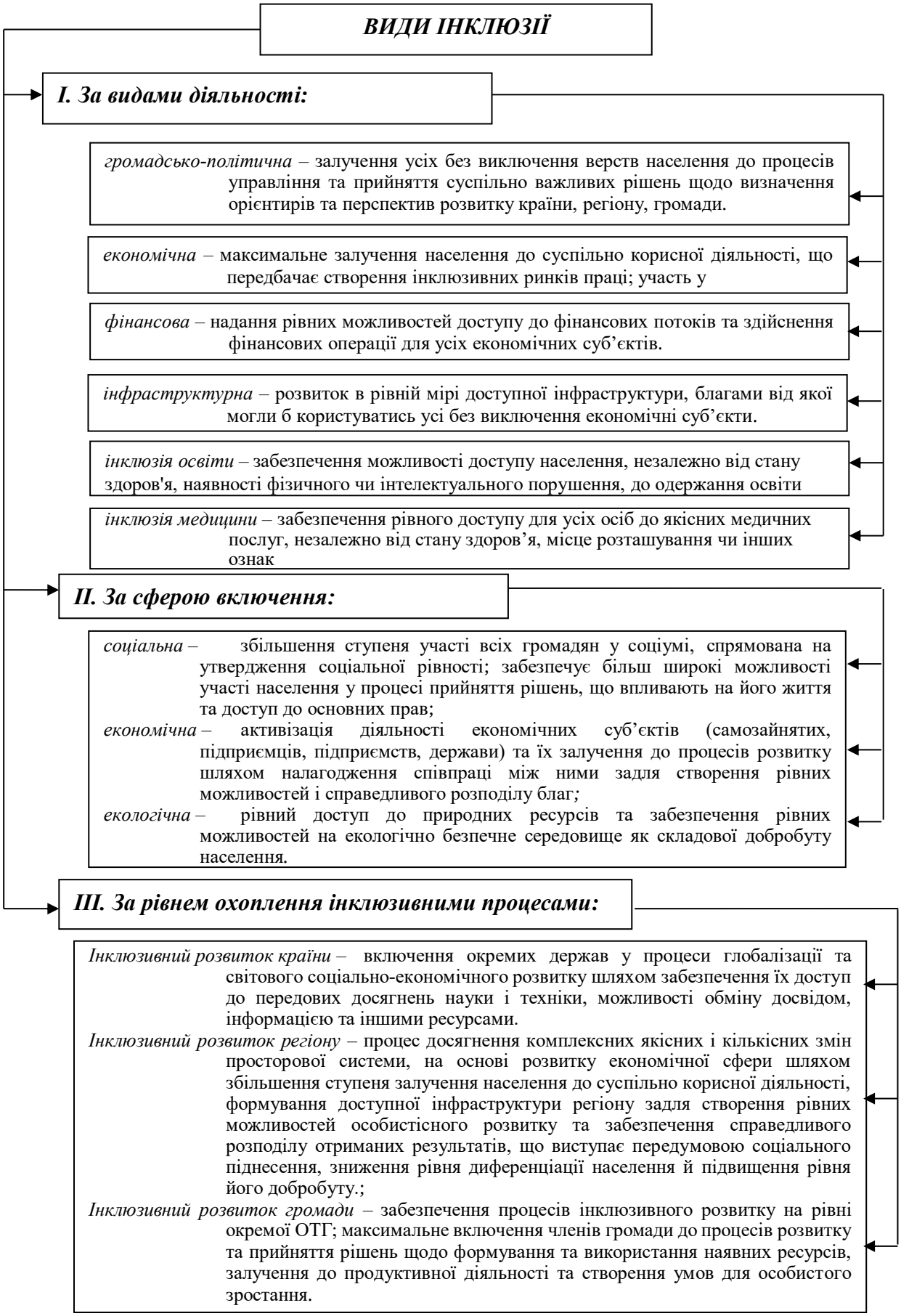

Рис. А.1. *Видова класифікація інклюзії та процесів інклюзивного розвитку*
**Систематизовано автором.*

ДОДАТОК Б

Таблиця Б.1

Підходи до трактування поняття «регіон»

Автор	Визначення
Алаєв Е. Б.	Термін «регіон» використовується доволі багатозначно: 1) як синонім до терміна «район»; 2) для позначення зівставних таксонів, що належать до різних систем таксонування або до різних порядків однієї й тієї ж самої системи таксонування; 3) для позначення будь-яких територій, які за своїми ознаками не підходять до прийнятої системи територіального членування і які не дозволяють позначити їх іншими термінами; 4) для позначення територіальних таксономічних одиниць певного класу в конкретній системі таксонування [5, с. 67].
Герасимів З. М.	Регіоном є певне утворення, для якого характерні територіальна приуроченість, взаємозв'язок виробництв і галузей, можливість відтворення потенціалу (природного, виробничого, демографічного, науково-технічного), своєрідність господарського комплексу, певна спеціалізація, динамічність, наявність зовнішніх зв'язків [56, с. 26].
Гранберг А. Г.	Регіон – це визначена територія, яка відрізняється від інших територій за низкою ознак і характеризується певною цілісністю, взаємопов'язаністю її складових елементів. Синонім до поняття «регіон» є «район» [65].
Долішній М. І., Мошенець О. В.	Регіон розуміється як адміністративно відокремлена територія України з особливостями природно-географічного та економіко-географічного положення, набутою економічною структурою та системою розселення, а також системою факторів обмеження його виробничого потенціалу [94, с. 7].
Дорогунцов С. І.	Регіон – це будь-яка територія, яка має певні ознакові відмінності від іншої. Цими ознаками можуть бути певні цілком визначені риси і властивості, які є специфічними для даної території [95, с. 624].
Єпіфанов А. О, Сало І. В.	Регіон, незалежно від його розміру й рівня, можна представити у вигляді територіальної соціально-економічної системи, що характеризується складною структурою, яка включає в себе всі види продуктивних сил і відображає всю багатогранність суспільних відносин на цій території [98, с. 46].
Ковалевський В. В.	Регіон – це територія, що за сукупністю своїх елементів відрізняється від інших територій і характеризується єдністю,взаємопов'язаністю складових частин і цілісністю. Найважливіша характеристика регіону – його цілісність. Регіон представляє триєдність середовищ: природного, матеріального (створенного людиною) та соціального [132, с. 293].
Мельник С. А.	Регіон у національній економіці – це окрема самостійно господарююча система, що має чітко означені межі своєї території, власні органи управління, матеріальну й фінансову основу та, як правило, визначається законодавчими актами держави, виходячи зї стратегічних і тактичних цілей та завдань [167, с. 4].
Поповкін В. А.	Регіон становить цілісність природного середовища, матеріально створенного людиною середовища, а також соціуму [211, с. 16].
Закон України «Про засади державної регіональної політики»	Регіон – територія Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя. Макрорегіон – частина території України у складі декількох регіонів чи їх частин, об'єднаних за спільними ознаками, яким притаманні спільні проблеми розвитку, у межах якої реалізуються спеціальні для цієї території програми регіонального розвитку. Мікрорегіон – частина території регіону, що характеризується територіальною цілісністю та особливостями розвитку, у межах якої реалізуються спеціальні для цієї території проекти регіонального розвитку [227].

**Систематизовано автором.*

ДОДАТОК В

Таблиця В.1

Науковий базис формування теорії інклюзивного розвитку регіону

Наявні теорії	Теорія інклюзивного розвитку регіону
1	**2**
Класичні теорії розміщення: концентричних кілець сільськогосподарського зростання (Й. Тюнен, 1830-ті рр.), локаційний трикутник раціонального місця розташування промислового закладу (В. Лаунгардт 1882 р.), індустріальних районів (А. Маршалл, 1890-ті рр.), розміщення промисловості (А. Вебер, 1910-ті рр.), центральних місць (В. Кристаллер, 1930-ті рр.), просторової економічної рівноваги (А. Льош, 1940-ві рр.), інтегрована модель розміщення продуктивних сил (У. Айзард, 1960-ті рр.).	Досягнення економічного розвитку шляхом економії ресурсів та оптимального розміщення виробництва для швидшого доступу до ресурсів та їх економії, збільшення продуктивності виробництва. Концентрація виробництва та локальне розміщення сприяє вільному доступу до ресурсів та забезпечує зростання зайнятості на окремих територіях. Розуміння комплексності та взаємозалежності розвитку регіону від збалансованого функціонування усіх сфер життєдіяльності людини, що є характерною рисою інклюзивного зростання, набуває особливого наукового інтересу та змінює вектор досліджень. Розуміння комплексності та взаємозалежності розвитку регіону від збалансованого функціонування усіх сфер життєдіяльності людини, що є характерною рисою інклюзивного зростання, набуває особливого наукового інтересу та змінює вектор досліджень.
Теорії кумулятивного зростання: – Ф. Перру, Г. Мюрдаль, Ж. Будвіль, Дж. Вільямсон, Г. Річардсон, А. Хіршман (теорія «полюсів росу», теорія міських агломерацій); – П. Потьє (теорія «осей розвитку»); – Дж. Фрідман (теорія «центр-периферія»); – П. Хаггет, Т. Хагерстранд (модель «дифузія інновацій»); – Х. Гірш (модель «вулкана») та ін.	Необхідність державного втручання для зниження територіальної нерівномірності економічного розвитку та якості життя, поширення переваг економічного піднесення на всі регіони, вирівнювання та усунення міжрегіональних диспропорцій. Необхідність використання активної регіональної політики, спрямованої на стимулювання розвитку периферії, підтримку міграції населення та наявність розвинутої інфраструктури задля зменшення відмінностей у розвитку регіонів.

Продовження таблиці В.1

1	2
Неокласичні теорії: – Дж. Бортс, Дж. Стейн (регіонального зростання); – Р. Холл, Ч. Джонс (вплив на економічний розвиток чинників виробництва та факторів інфраструктури); – Г. Зіберт (оцінка розвитку регіону за допомогою виробничої функції); – Р. Солоу, Т. Саван, Р. Барро (теорія конвергенції); – Р. Холл, Ч. Джонс (теорія передбачає статистичну оцінку соціальних та політичних факторів підвищення продуктивності праці) та ін.	Зменшення асиметрій у розвитку регіонів пояснювали наростаючою мобільністю факторів виробництв. Доступ до ресурсів визначався одним із основних чинників розвитку регіону та зниження диференціації між ними. вплив інституціональної політики на формування економічного середовища, стимулювання виробничої активності, упровадження нових технологій, що дозволяє збільшити зайнятість населення, підвищити його продуктивність.
Теорії нового економічного зростання: – Дж. Нейсбіт (теорія «інформаційного суспільств»); – М. Кітінг (теорія «нового регіоналізму»); – П. Кругман, Е. Венаблес (теорія «нового типу міжнародної торгівлі»); – А. Саксеніан (навчального регіону); – А.Андерсон (креативного регіону); – Б.Асхайм та А.Ізаксен (регіональних інноваційних систем); – Дж. Еллісон, Е. Глейзер, Т. Холмс (теорія «випадкового росту»)та ін.	Враховували інформаційні та технологічні зміни суспільства, екологічні проблеми, які загострювались із розвитком суспільства й глобалізацією світової економіки. Зосереджують увагу на нових видах діяльності й факторах виробництва (інновації, інформатизація, екологічні фактори та обмеження, нематеріальні фактори виробництва тощо)
Теорії зростання за рахунок конкурентних переваг регіону: – М. Портер, П. Кругман, І. Беге (концепція регіональних конкурентних переваг, кластерного розвитку, концепція регіональних інноваційних мережі); – Б. Гардінер, Р. Мартін і П. Тайлер (модель «піраміди конкурентоспроможності регіону»); – Л. Ковальська (парадигма «міжрегіональної конкуренції»); – Дж. МакКомбі, М. Сеттерфілд (циклічна теорія кумулятивної конкурентоспроможності).	Налагодження таких відносин між усіма регіональними суб'єктами, які приводять до новацій, інтеграції на основі спільних інтересів та спільних узгоджених дій з метою забезпечення територіального розвитку й створення якісного життєвого середовища
Сучасні теорії саморозвитку регіону: – Л. Ерхард, В. Ойкен, Е. Прайзер, А. Сен, Е. Лібанова, Л. Семів (концепція «соціально орієнтованої економіки», «людського розвитку»); – Ю. Верланов (коцепція «знаннєвої економіки»); – – Е. Дж. Блейклі (синтетична теорія місцевого економічного розвитку); – П. Ромер (саморозвитку територій).	Визначення внутрішніх факторів впливу як детермінантів подальшого розвитку регіону і пошук власних можливостей території до самодостатнього зростання. Набув важливості фактор соціального капіталу. Забезпечення самодостатності регіонів досягається на основі наявного соціально-економічного потенціалу територій та використання локальних конкурентних переваг. Ключовим фактором ендогенного зростання постає «знання», або «інформація».

Продовження таблиці В.1

1	2
Теорії сталого всеохолюючого розвитку: – Г. Х. Брутланд, І. Вахович, Р. Коуз, А. Ендрес, Н. Павліха (теорія «сталого просторового розвитку», модель формування та розподілу бюджету сталого розвитку регіону); – Д. Аджемоґлу, Дж. Гупта, Р. Ранієрі, Р. А. Рамос, Г. Рауніар, А. Сен, І. Сторонянська, (теорія «інклюзивного розвитку»).	Актуалізується захист навколишнього середовища, підвищення ефективності використання природних ресурсів, перехід економіки на «зелені принципи». розв'язання проблем довкілля й зайнятості в ЄС є використання альтернативної стратегії, що ґрунтується на підвищенні інтенсивності праці, тобто збільшенні відношення праці до капіталу та зменшенні кількості енергії та природних ресурсів. *розвитку регіону*, що досягався шляхом залучення маргінальних верств суспільства до продуктивної праці, зниження диференціації в рівнях доходів і підвищення добробуту населення. В основі інклюзивного розвитку лежить також необхідність забезпечення участі всіх верств населення країни у процесі зростання як з точки зору прийняття рішень, так і у формуванні факторів зростання.

**Систематизовано автором на основі [49, с. 671–676;* 54*, с. 47; 154, с. 149; 253, с. 2–10;* 134*, с. 105].*

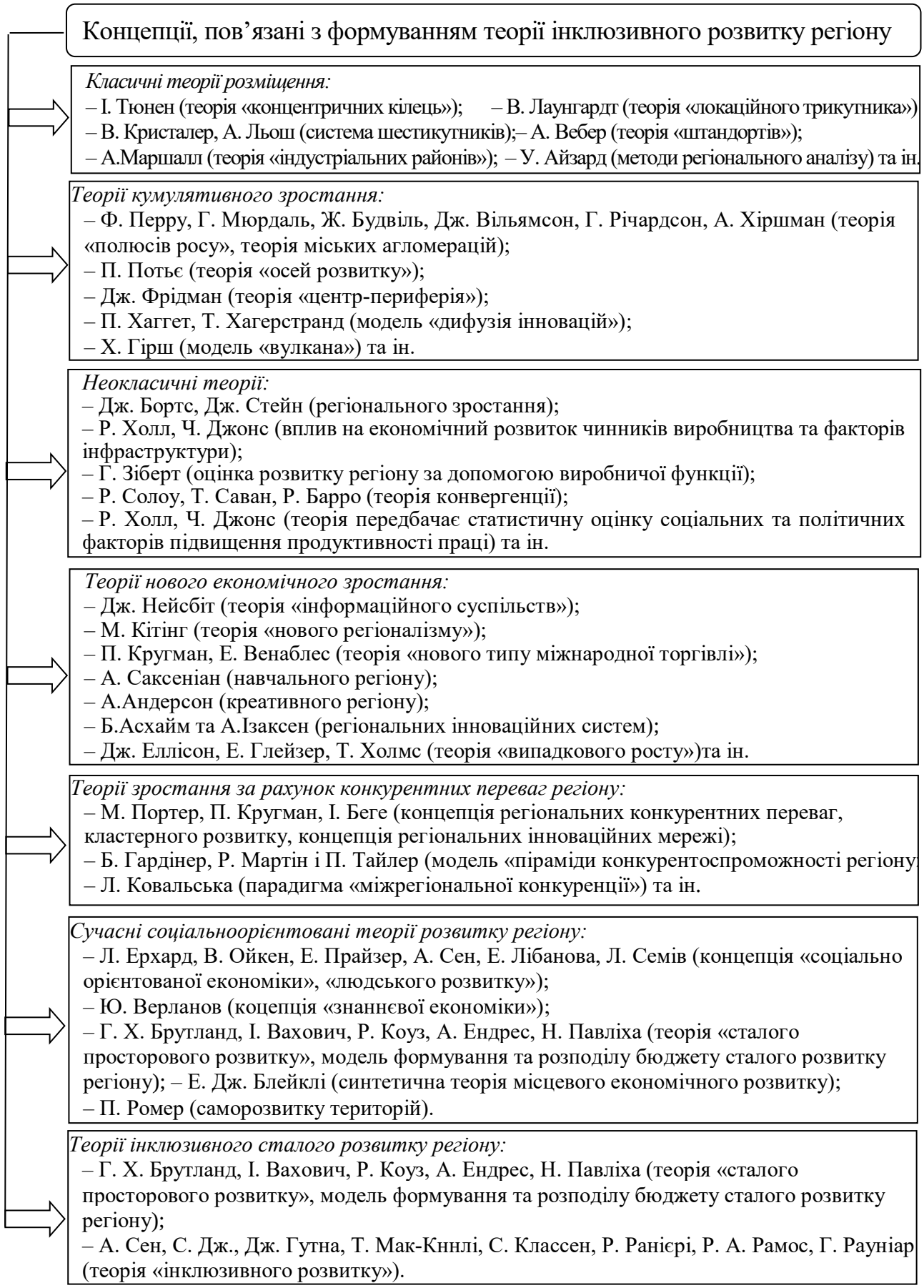

Рис. В.1. *Місце теорії інклюзивного розвитку регіону в системі наукових моделей та концепцій*

**Побудовано автором на основі [49, с. 671–676;* 54*, с. 47; 154, с. 149; 253, с. 2–10;* 134*, с. 105].*

ДОДАТОК Г

Таблиця Г.1

Окремі визначення поняття «фінансова децентралізація» та пов'язаних із нею дефініцій

Автор	Визначення
1	**2**
Податкова децентралізація	
Найденко О.	Процес передачі надходжень від відповідних податків у володіння органів нижніх рівнів влади, що сприяє посиленню їх самостійності. Податки, закріплені на постійній або довгостроковій основі, забезпечують територіальним органам влади стійку фінансову базу для проведення самостійної бюджетно-податкової політики [182].
Фіскальна децентралізація	
Герчаківський С., Кабаш О. Р.	Здатність місцевого самоврядування незалежно й ефективно забезпечувати суспільними послугами шляхом узгодження видатків органів влади з місцевими потребами та уподобаннями [57, с. 140].
Валігура Л., Амбрик Л.	Процес передачі повноважень місцевим органам влади щодо формування власних податкових і неподаткових надходжень, здійснення видатків, залучення боргових ресурсів та оптимізацію на цій основі політики міжбюджетних трансфертів [28, с. 126].
Зайчикова В.	Являє собою передачу повноважень органам місцевого самоврядування самостійно вирішувати питання щодо програмних видатків та автономного збільшення власної дохідної бази [105, с. 68].
Бюджетна децентралізація	
Возняк Г.	Система відносин, що виникають між різними рівнями влади в процесі розподілу повноважень щодо прийняття управлінських рішень із формування та використання бюджетних ресурсів [47, с. 254].
Заклета-Берестовенко О.	Передбачає закріплення на законодавчому рівні прав на отримання доходів і здійснення видатків за всіма ланками бюджетної системи [106, с. 76].

Закінчення таблиці Г.1

1	2
Сунцова О.	Будь-які види мобілізації фінансових ресурсів у бюджетах органів місцевого самоврядування. Крім того, це спосіб виміру величини переходу національної економіки від адміністративно-командної до ринкової та яка є доцільною за умови досягнення розумного оптимуму між формуванням доходів місцевих бюджетів і фінансуванням делегованих повноважень [270, с. 353].
Фурдичко Л.	Перенесення надходження доходів та/або здійснення витрат грошових коштів на більш низький рівень уряду за збереження фінансової відповідальності [293, с. 40].
Фещенко Н.	Допускає незалежність бюджетів усіх рівнів, а саме: закріплення за кожним рівнем управління власних джерел доходів, право самостійно визначати напрями витрат, недопущення вилучення додаткових надходжень, право на компенсацію витрат, які виникають унаслідок рішень вищих органів влади й управління, право надання податкових та інших пільг тільки за рахунок власних доходів, право запозичення в певних законодавчих рамках [291].
Децентралізація фінансових ресурсів	
Осипенко С.	Процес розподілу повноважень між рівнями влади щодо формування фінансових ресурсів, надає можливість акумулювати та накопичувати такий об’єм фінансових ресурсів у місцевих бюджетах, який забезпечує зміцнення фінансової бази органів місцевого самоврядування [190].
Фінансова децентралізація	
Бак Н.	Полягає у вжитті заходів щодо функціонування всіх інститутів місцевих фінансів, а саме перерозподілі доходів і видатків, якісних змінах у сфері місцевого оподаткування й місцевих запозичень, формуванні й використанні інших, небюджетних фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування [12, с. 67, 76].
Волохова І.	Достатньо широкий процес, який уключає не лише передачу фінансових ресурсів, а й передачу повноважень у фінансовій сфері [52, с. 282].
Крисоватий А., Герчаківський С., Ібрагімов М. та ін.	Процес розподілу функцій, фінансових ресурсів і відповідальності за їх використання між центральним і локальним рівнями управління [144, с. 33].
Тарангул Л., Коляда Т.	Передача частини фінансових, у т. ч. бюджетних ресурсів на місцевий рівень [273, с. 39].
Фещенко Н.	Розглядається як передача фінансових ресурсів та повноважень у фінансовій сфері (видаткових, дохідних, податкових) [291, с. 172].

** Систематизовано автором на основі [12, с. 67, 76; 28, с. 126; 47, с. 254; 53, с. 282; 57, с. 140; 105, с. 68; 105, с. 76; 144, с. 33; 182; 190; 270, с. 353; 273, с. 39; 291; 293, с. 40].*

ДОДАТОК Д

Таблиця Д.1.

Місцеві податки і збори в Україні

Назва податкового платежу	Платники	База оподаткування	Ставка оподаткування
1	**2**	**3**	**4**
Єдиний податок			
І група	Фізичні особи-підприємці (далі - ФОПи), які не використовують працю найманих осіб і обсяг доходу яких не перевищує 3 млн. грн.	Мінімальна заробітна плата (далі - МЗП).	10% Прожиткового мінімуму
ІІ група	ФОПи, кількість працівників в яких не перевищує 10 осіб, а обсяг доходу 15 млн. грн.	МЗП.	20% МЗП.
ІІІ група	ФОПи та юридичні особи, обсяг доходу яких не перевищує 5 млн. грн.	Дохід	3% доходу – разі сплати ПДВ; 5% доходу – уразі включення ПДВ до складу єдиного податку.
IV група	Сільськогосподарські товаровиробники, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній звітний рік не менше 75 %.	Нормативна грошова оцінка одного гектара сільськогосподарських угідь з урахуванням коефіцієнта індексації.	Залежить від категорії земель та їх розташування.
Податок на майно			
Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки	Фізичні та юридичні особи, в тому числі нерезиденти, які є власниками об’єктів житлової та/або нежитлової нерухомості	Загальна площа об’єкта житлової та нежитлової нерухомості, в тому числі його часток.	Встановлюється ОМС у розмірі не вище 1,5 % МЗП станом на 1 січня звітного року за 1 кв. метр бази оподаткування.
Плата за землю	Власники земельних ділянок, земельних часток (паїв) та землекористувачі.	Нормативна грошова оцінка земельних ділянок з урахуванням коефіцієнта індексації.	Встановлюється залежно від проведення нормативної грошової оцінки земель та/або їх розташування. Встановлюється договором (орендна плата).

Закінчення таблиці Д.1.

1	2	3	4
Транспортний податок	Фізичні та юридичні особи, в тому числі нерезиденти, які мають зареєстровані в Україні власні легкові автомобілі, що є об'єктами оподаткування відповідно до пп. 267.2.1 ПКУ.	Легковий автомобіль, що є об'єктом оподаткування (легкові автомобілі, які використовувалися до 5 років і середньоринкова вартість яких більш як 375).	Встановлюється з розрахунку на календарний рік у розмірі25 тис. грн. за кожен легковий автомобіль, що є об'єктом оподаткування.
Збір за місця для паркування транспортних засобів	Юридичні особи та фізичні особи - підприємці, які згідно з рішенням ОМС організовують та провадять діяльність із забезпечення паркування транспортних засобів на майданчиках для платного паркування та спеціально відведених автостоянках.	Площа земельної ділянки, відведена для паркування, а також площа комунальних гаражів, стоянок, паркінгів (будівель, споруд, їх частин), які побудовані за рахунок коштів місцевого бюджету.	До 0,075 відсотка мінімальної заробітної плати МЗП, установленої законом на 1 січня звітного року. Встановлюються за кожний день провадження даної діяльності у гривнях за 1 кв. метр площі відповідної земельної ділянки
Туристичний збір	Особи, які отримують послуги з тимчасового проживання (ночівлі) із зобов'язанням залишити місце перебування в зазначений строк.	Вартість усього періоду проживання (ночівлі) в місцях, визначених пп. 268.5.1 ПКУ, за вирахуванням ПДВ.	Встановлюєтьсядо 0,5 % – для внутрішнього туризму; до 5 % – для в'їзного туризму.

**Складено авторомна основі Податкового кодексу України.*

ДОДАТОК Е

Таблиця Е.1.

Підсумок оцінки надходжень місцевих бюджетів згідно із дослідженням Р. Бірда

Критерій	Збори за підприєм-ницьку діяльність	Податок на майно	Акцизи	ПДФО	Зарплатні податки (крім ПДФО)	Податки з продажу	Податки на бізнес
Адекватність доходів	Так, для деяких видів діяльності. Але не загалом	Так, для деяких видів діяльно дія ОМС	Навряд чи вистачить	Навряд чи	Так, якщо це промислова зона	Так	Ймовірно ні
Змінність доходів	Ні	Не сильно	Варіює	Так	Так	Так	Можливо
Кореспонденті сть між платниками і бенефіціарами	Відмінна, якщо добре спроектовано	Справедлива, якщо добре спроектовано	Не висока	Не висока	Залежить від зайнятості	Залежить від мобільності	Залежить від проектування
Місцева підзвітність	Відмінна	Низька	Погана, якщо ставка не встановлюється на регіональному рівні	Низька (залеж зал від свободи встановлення ставки)	Якщо існує свобода встановлення ставки	Може бути адекватною	Зазвичай низька
Адміністративні витрати	Часом високі	Досить високі	Низькі	Резонні, якщо накладені як регіональна доплата	Невисокі	Помірні	Інколи високі
Витрати на дотримання	В принципі недоречні	Варіюють, але не сильно	Як правило низькі	Середні	Невисокі	Поміркова ні	Частко високі
Чутливість до корупції	Низька	Поміркова на	Низька	Високоймовірна у багатьох країнах	Низька	Поміркова на	Низька
Політична прийнятність	Невисока у багатьох країнах	Поміркова на	Висока у деяких випадках	Низька	Висока	Можлива	Висока
Деформуючий вплив	Невідомо	Поміркований	Може бути низьким	Поміркований	Не надто високий	Поміркований	Зазвичай високий
Прогресивність	Недоречно	Можлива	Зазвичай регресивна	Зазвичай невідома	Не сильна	Ні	Зазвичай невідома
Скорочує міжрегіональні відмінності	До певної межі	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні

**Складено авторомна основі [362, с. 192].*

ДОДАТОК Ж

Таблиця Ж.1.

Індикатори фінансової децентралізації згідно з методологією ОЕСР

Індикатор	Характеристика індикатора	Підіндикатор	Повноваження уряду субцентрального рівня
Індикатор «a»	відображає виключні повноваження встановлювати податкові ставки і бази	a1	Встановлює податкові ставки та інші елементи податків без необхідності консультування з вищим за рівнем урядом
		a2	встановлює норму і будь-які елементи податку після консультації з вищим за рівнем урядом
Індикатор «b»	виключні повноваження встановлення податкових ставок	b1	встановлює податкову ставку і вищий горизонтальний уряд не встановлює верхні Індикатор або нижчі її обмеження
		b2	встановлює податкову ставку в межах верхніх або нижчих її обмежень, які запроваджені вищим за рівнем урядом
Індикатор «c»	Виключні повноваження визначення баз оподаткування	c1	встановлює лише податкові знижки
		c2	встановлює лише податкові кредити
		c3	встановлює як податкові знижки, так і податкові кредити
Індикатор «d»	податок, що розподіляється за домовленістю	d1	визначає розщеплений дохід
		d2	митне розщеплення може бути змінене лише із згодою субцентрального уряду
		d3	митне розщеплення визначається в законодавстві, і де це, можливо, змінюється в односторонньому порядку вищим за рівнем урядом, але не частіше, ніж раз у рік
		d4	митне розщеплення визначається щорік вищим за рівнем урядом
Індикатор «e»	відсутність повноважень встановлювати податкові ставки і бази	e	інші випадки, в яких центральний уряд встановлює норму і базу податку
Індикатор «f»	Відсутність жодних податкових повноважень	f	жоден із індикаторів не має місця

**Джерело: [363].*

ДОДАТОК И

Таблиця И.1

Показники динаміки власних надходжень до місцевих бюджетів за умов фінансової децентралізації

Регіон	Обсяг надходжень, млн грн			Абсолютний приріст, млн грн			Темп росту, %
	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2017 р. до 2016 р.	2018 р. до 2017 р.	2018 р. до 2016 р.	2018 р. до 2016 р.
1	2	3	4	5	6	7	8
Вінницька	5651,2	8225,1	9324,5	2573,8	1099,4	3673,2	165,0
Волинська	3092,2	4726,0	5008,8	1633,8	282,7	1916,5	162,0
Дніпропетровська	17944,6	23266,4	27745,7	5321,7	4479,3	9801,1	154,6
Донецька	8749,3	11944,9	12959,3	3195,6	1014,4	4210,0	148,1
Житомирська	4021,7	5695,8	6610,3	1674,1	914,4	2588,5	164,4
Закарпатська	3106,9	4608,9	5120,8	1502,0	511,9	2013,9	164,8
Запорізька	8677,9	10879,0	12507,2	2201,1	1628,2	3829,3	144,1
Ів.-Франківська	3662,6	5070,9	5894,1	1408,3	823,2	2231,5	160,9
Київська	9223,9	13762,5	14645,3	4538,6	882,9	5421,4	158,8
Кіровоградська	3564,1	4902,6	5634,4	1338,5	731,7	2070,3	158,1
Луганська	2479,1	3163,4	3437,5	684,2	274,1	958,4	138,7
Львівська	9956,4	13310,0	15101,6	3353,6	1791,6	5145,2	151,7
Миколаївська	4338,8	5812,1	6433,1	1473,4	621,0	2094,4	148,3
Одеська	10763,2	15998,6	17279,7	5235,5	1281,1	6516,5	160,5
Полтавська	6931,4	9359,4	11496,0	2428,0	2136,6	4564,6	165,9
Рівненська	3122,5	4621,0	5423,4	1498,5	802,4	2300,9	173,7
Сумська	3998,9	5664,0	6357,7	1665,0	693,7	2358,7	159,0
Тернопільська	2571,6	3622,9	4316,4	1051,3	693,5	1744,8	167,8
Харківська	11304,6	15070,0	18134,8	3765,4	3064,9	6830,2	160,4
Херсонська	3300,0	4502,1	5184,4	1202,0	682,3	1884,4	157,1
Хмельницька	4169,8	5822,3	6700,1	1652,5	877,8	2530,3	160,7
Черкаська	4650,6	6329,5	7151,0	1678,8	821,5	2500,3	153,8
Чернівецька	2529,9	3116,5	3498,7	586,5	382,3	968,8	138,3
Чернігівська	3650,8	5016,6	5776,9	1365,9	760,3	2126,1	158,2
м. Київ	29183,1	35000,6	41734,4	5817,5	6733,8	12551,3	143,0
Україна	170645,4	229491,0	263476,0	58845,6	33985,0	92830,7	154,4

**Розраховано автором за даними [119].*

ДОДАТОК К

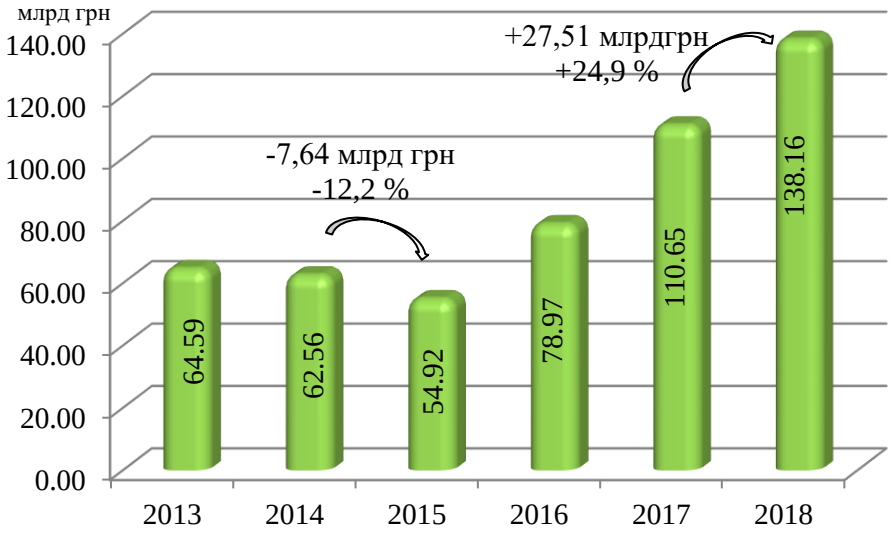

Рис. К.1. *Динаміка надходжень ПДФО у процесі реалізації фінансової децентралізації*

** Побудовано автором за даними [119].*

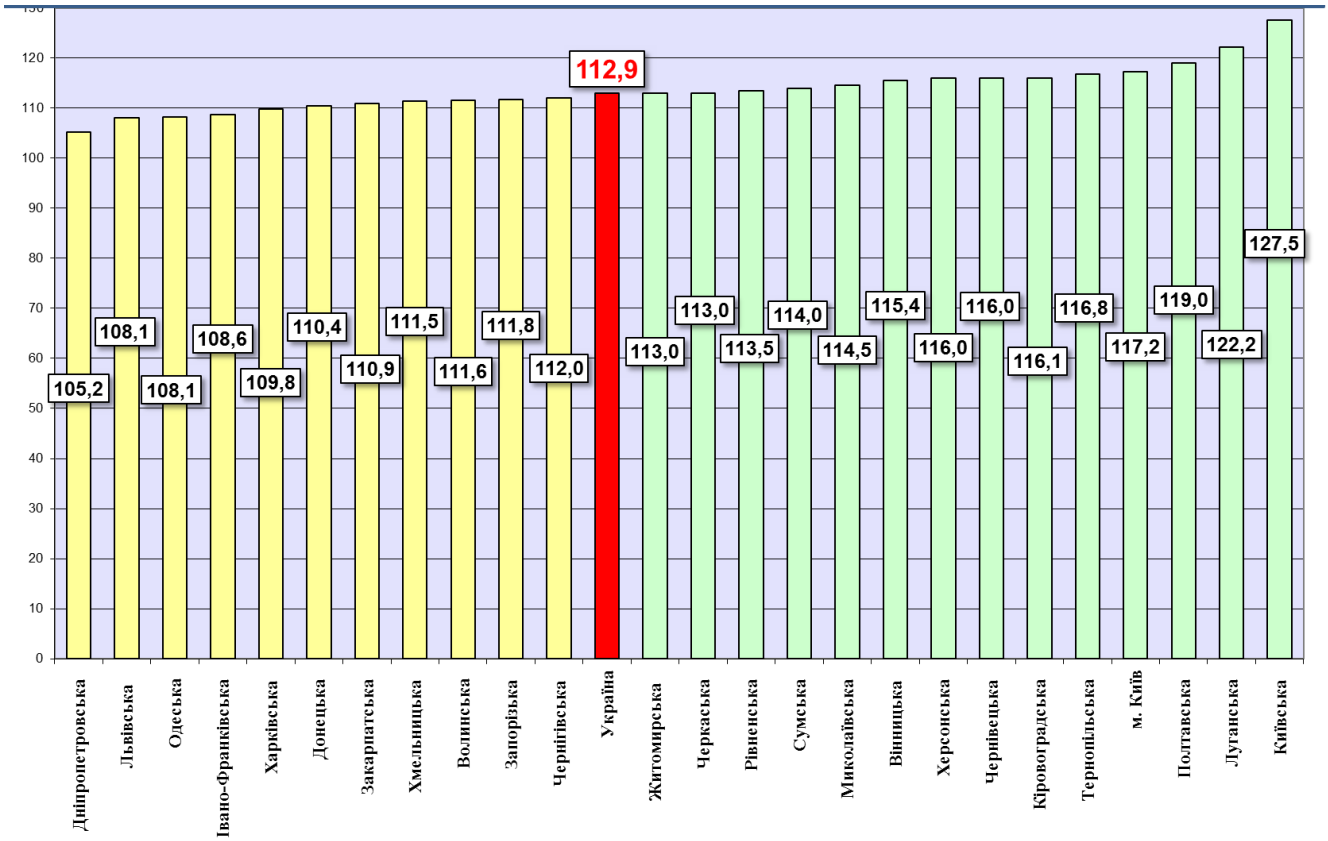

Рис. К.2. *Виконання річних затверджених показників податку на доходи фізичних осіб за 2016 р., %*

**Джерело: [117].*

ДОДАТОК Л

Таблиця Л.1

Трансформація структури місцевих податків та зборів, %

Податки	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Місцеві податки	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Податок на майно	0,0	0,0	59,2	59,1	55,3	51,2
Податок на нерухоме майно	0,3	0,6	2,8	3,4	4,6	6,0
Плата за землю	х	х	54,8	55,2	50,2	44,8
Транспортний податок	0,0	0,0	1,6	0,6	0,5	0,5
Збір за місця для паркування транспортних засобів	0,9	0,8	0,2	0,2	0,1	0,2
Туристичний збір	0,6	0,3	0,1	0,1	0,1	0,1
Єдиний податок	90,8	92,0	40,6	40,6	44,5	48,4
Збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності	7,5	6,3	х	х	х	

** Складено автором за [119].*

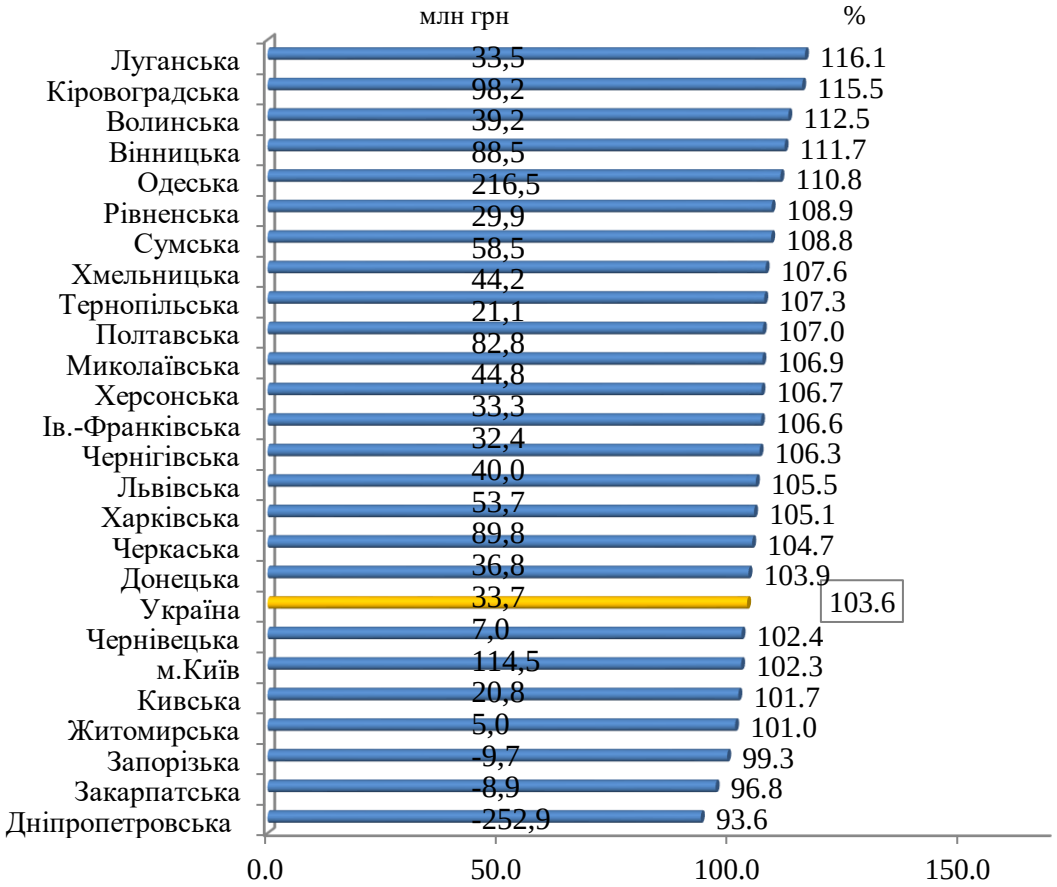

Рис. Л.1. *Темпи росту фактичних надходжень плати за землю за 2018 р. до 2017 р.*

**Побудовано за даними: [173].*

Таблиця Л.2

Динаміка надходжень збору

за місця для припаркування автотранспорту

Показники	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Обсяг надходжень, *млн грн*						
Збір за місця для паркування транспортних засобів	64,50	61,21	60,22	66,17	77,57	99,86
Збір за місця для паркування транспортних засобів, сплачений юридичними особами	56,02	53,53	51,52	56,36	65,00	86,89
Збір за місця для паркування транспортних засобів, сплачений фізичними особами	8,48	7,68	8,70	9,81	12,56	12,97
Темпи приросту, % до попереднього року						
Збір за місця для паркування транспортних засобів	-5,66	-5,10	-1,62	9,88	17,23	28,74
Збір за місця для паркування транспортних засобів, сплачений юридичними особами	-5,79	-4,44	-3,75	9,39	15,33	33,67
Збір за місця для паркування транспортних засобів, сплачений фізичними особами	-4,83	-9,43	13,28	12,76	28,03	3,30

**Розраховано автором за даними [119].*

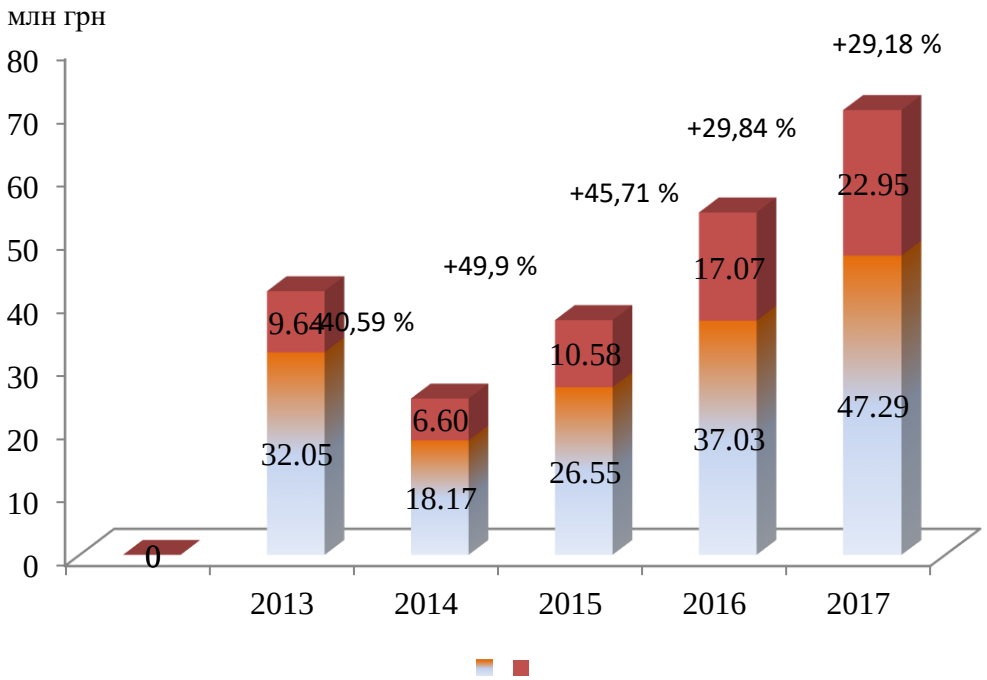

Рис. Л.2. *Динаміка надходжень туристичного збору в розрізі платників*

**Побудовано автором за даними [119].*

ДОДАТОК М

Таблиця М.1

Обсяги надходжень загальнодержавних податків до місцевих бюджетів України у 2013–2018 рр., *млн грн.*

Податки	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Абсолютні надходження, *млн грн*						
Податок та збір на доходи фізичних осіб	64586,0	62557,2	54921,2	78971,3	110652,7	138158,8
Податок на прибуток підприємств	675,4	259,5	4276,8	5879,1	6484,9	9300,0
Акцизний податок, у т.ч.:	0,0	0,0	7684,6	11628,2	13156,0	13797,4
– акциз на пальне:	0,0	0,0	0,0	0,0	7155,2	7905,4
вироблене в Україні	0,0	0,0	0,0	0,0	1470,5	1551,7
ввезене на митну територію України	0,0	0,0	0,0	0,0	5684,7	6353,7
– акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизних товарів	1358,7	158,7	7684,6	11628,2	6000,8	5892,0
Рентна плата, в т. ч.:	15002,9	14560,6	2154,4	2516,2	2471,2	4821,2
– за спеціальне використання лісових ресурсів	241,5	417,4	578,3	731,1	613,1	789,4
– за спеціальне використання води	748,2	634,5	554,2	699,0	750,6	799,7
– за користування надрами	1205,1	1421,4	1018,7	1081,7	1103,1	3227,9
– плата за землю	12802,9	12083,9	0,0	0,0	0,0	0,0
Плата за використання інших природних ресурсів	5,1	3,4	3,3	4,4	4,4	4,2
Екологічний податок	1534,6	1216,4	1585,6	3368,3	2977,6	2141,9
Питома вага у власних доходах місцевих бюджетів, %						
Податок та збір на доходи фізичних осіб	61,4	61,9	45,6	46,3	48,2	52,4
Податок на прибуток підприємств	0,6	0,3	3,5	3,4	2,8	3,5
Акцизний податок, у т.ч.:	0,0	0,0	6,4	6,8	5,7	5,2
– акциз на пальне:	0,0	0,0	0,0	0,0	3,1	3,0
• вироблене в Україні	0,0	0,0	0,0	0,0	0,6	0,6
• ввезене на митну територію України	0,0	0,0	0,0	0,0	2,5	2,4
– акцизний податок із реалізації суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизних товарів	1,3	0,2	6,4	6,8	2,6	2,2
Рентна плата, у т. ч.:	14,3	14,4	1,8	1,5	1,1	1,8
– за спеціальне використання лісових ресурсів	0,2	0,4	0,5	0,4	0,3	0,3
– за спеціальне використання води	0,7	0,6	0,5	0,4	0,3	0,3
– за користування надрами	1,1	1,4	0,8	0,6	0,5	1,2
– плата за землю	12,2	12,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Плата за використання інших природних ресурсів	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Екологічний податок	1,5	1,2	1,3	2,0	1,3	0,8

** Розраховано автором*

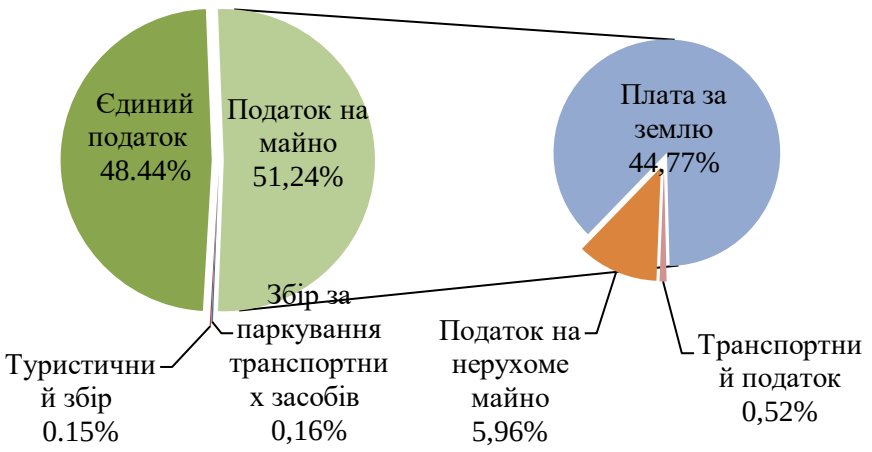

Рис. М.1. *Структура системи місцевих податків та зборів у 2018 р., %*

** Складено автором за [119].*

ДОДАТОК Н

Таблиця Н.1

Частка доходів регіону у ВРП, %

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Вінницька	7,81	7,07	6,33	7,59	8,90	8,36
Волинська	7,04	6,57	6,97	8,65	9,09	8,29
Дніпропетровська	6,63	6,25	6,14	7,34	7,41	7,51
Донецька	7,55	8,04	6,17	6,36	7,18	6,74
Житомирська	8,46	7,91	7,20	8,39	9,27	8,57
Закарпатська	6,83	6,55	7,15	9,59	10,71	9,76
Запорізька	8,19	7,05	6,29	8,32	8,34	8,50
Івано-Франківська	5,81	5,39	5,61	7,13	7,94	7,51
Київська	6,84	6,08	5,90	7,17	8,76	7,39
Кіровоградська	7,45	7,10	6,29	7,74	9,24	8,74
Луганська	8,09	10,53	9,07	7,91	10,45	9,76
Львівська	7,04	6,64	6,78	8,67	9,03	8,52
Миколаївська	7,15	6,82	6,11	7,50	8,38	8,05
Одеська	7,47	7,48	6,96	8,98	10,70	9,97
Полтавська	6,62	5,60	5,03	5,96	6,20	6,60
Рівненська	8,13	6,53	6,26	7,91	9,46	9,54
Сумська	8,31	7,53	6,54	8,64	10,02	9,28
Тернопільська	7,52	6,47	6,98	8,28	8,89	8,79
Харківська	7,55	6,80	6,31	7,30	8,04	7,77
Херсонська	8,19	7,86	7,06	8,52	9,41	9,40
Хмельницька	8,45	7,26	7,14	8,53	9,11	8,86
Черкаська	7,55	6,71	6,28	7,83	8,65	7,66
Чернівецька	9,34	8,27	8,95	11,91	10,90	10,32
Чернігівська	7,52	7,07	6,58	8,42	8,85	8,18
м.Київ	4,12	4,15	4,91	5,22	5,01	5,01
Середнє значення	7,43	6,95	6,60	7,99	8,80	8,36

** Розраховано автором за даними [119].*

Таблиця Н.2

Частка доходів регіону у доходах Зведеного бюджету, %

Регіон	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Вінницька	0,64	0,68	0,58	0,72	0,81	0,79
Волинська	0,33	0,35	0,34	0,39	0,46	0,42
Дніпропетровська	2,29	2,42	2,02	2,29	2,29	2,34
Донецька	2,81	2,12	1,09	1,12	1,17	1,09
Житомирська	0,49	0,52	0,42	0,51	0,56	0,56
Закарпатська	0,33	0,35	0,32	0,40	0,45	0,43
Запорізька	1,01	1,02	0,86	1,11	1,07	1,06
Івано-Франківська	0,44	0,44	0,39	0,47	0,50	0,50
Київська	1,07	1,06	0,94	1,18	1,35	1,24
Кіровоградська	0,43	0,45	0,37	0,46	0,48	0,48
Луганська	1,01	0,72	0,33	0,32	0,31	0,29
Львівська	1,01	1,06	0,98	1,27	1,31	1,28
Миколаївська	0,52	0,53	0,45	0,55	0,57	0,54
Одеська	1,18	1,23	1,06	1,37	1,57	1,46
Полтавська	0,87	0,86	0,74	0,89	0,92	0,97
Рівненська	0,40	0,41	0,34	0,40	0,45	0,46
Сумська	0,50	0,50	0,42	0,51	0,56	0,54
Тернопільська	0,31	0,31	0,29	0,33	0,36	0,36
Харківська	1,45	1,44	1,21	1,44	1,48	1,53
Херсонська	0,38	0,40	0,35	0,42	0,44	0,44
Хмельницька	0,50	0,51	0,45	0,53	0,57	0,57
Черкаська	0,56	0,57	0,49	0,59	0,62	0,60
Чернівецька	0,29	0,27	0,25	0,32	0,31	0,30
Чернігівська	0,41	0,44	0,37	0,47	0,49	0,49
м. Київ	2,91	3,25	3,40	3,73	3,44	3,52
Середнє	0,89	0,88	0,74	0,87	0,90	0,89

** Розраховано автором за даними [119].*

ДОДАТОК П

Таблиця П.1.

Видатки місцевих бюджетів

(без трансфертів до державного бюджету), млн грн

Регіони	2016	2017	2018	Темпи зростання/зниження, %		
				2016 до 2015	2017 до 2016	2018 до 2017
Україна	346343,6	490123,0	563277,4	125,1	141,5	114,9
Вінницька	13713,3	19917,6	22687,7	124,7	145,2	113,9
Волинська	9408,0	13096,4	14992,0	122,9	139,2	114,5
Дніпропетровська	30962,9	41374,3	49828,7	128,3	133,6	120,4
Донецька	15772,9	24668,2	27507,5	115,4	156,4	111,5
Житомирська	11040,1	15188,2	17581,0	126,2	137,6	115,8
Закарпатська	9982,3	13445,4	15747,9	118,1	134,7	117,1
Запорізька	15517,1	21718,2	25187,7	130,7	140,0	116,0
Івано-Франківська	12106,8	16550,6	18772,2	125,2	136,7	113,4
Київська	16004,2	23926,0	28845,7	125,8	149,5	120,6
Кіровоградська	8467,9	11832,6	13569,4	122,0	139,7	114,7
Луганська	6077,6	8716,6	9113,9	135,6	143,4	104,6
Львівська	22574,0	30887,8	35250,3	126,3	136,8	114,1
Миколаївська	9494,3	13005,5	14585,2	123,0	137,0	112,1
Одеська	19692,3	29258,3	32270,5	124,9	148,6	110,3
Полтавська	13939,9	19939,5	22606,9	134,4	143,0	113,4
Рівненська	10112,9	14291,4	16690,0	120,5	141,3	116,8
Сумська	9940,7	13637,9	15637,4	129,1	137,2	114,7
Тернопільська	9224,3	12286,1	13902,6	131,4	133,2	113,2
Харківська	22063,4	31065,6	35629,5	127,8	140,8	114,7
Херсонська	8302,2	11346,3	13357,4	121,3	136,7	117,7
Хмельницька	11236,9	15815,6	17882,9	124,1	140,7	113,1
Черкаська	11187,0	15778,8	17314,5	128,8	141,0	109,7
Чернівецька	7347,0	10190,5	11437,6	125,0	138,7	112,2
Чернігівська	8724,2	12928,7	14914,4	123,2	148,2	115,4
м. Київ	33451,2	49257,1	57964,4	119,6	147,3	117,7

** Розраховано автором за даними [119].*

Таблиця П.2.

Частка видатків регіону

(без врахування міжбюджетних трансфертів) у ВРП, %

Регіон	Скоро-чення	2013	2014	2015	2016	2017	2018	В середньому за період реформи 2015-2018 рр
Вінницька	Внн	20,84	19,35	18,37	18,43	21,55	20,35	19,67
Волинська	Влн	27,03	25,47	24,15	26,32	25,20	24,80	25,12
Дніпропетровська	Днп	10,51	9,92	11,22	12,66	13,18	13,49	12,64
Донецька	Днц	12,16	13,42	11,88	11,47	14,82	14,31	13,12
Житомирська	Жтм	25,05	23,76	22,77	23,04	24,71	22,80	23,33
Закарпатська	Зкр	28,06	26,85	29,19	30,82	31,24	30,03	30,32
Запорізька	Зпр	14,98	13,40	13,33	14,87	16,66	17,13	15,50
Івано-Франківська	Ів-Фр	20,60	19,92	21,09	23,55	25,92	23,93	23,62
Київська	Квс	12,17	11,52	12,23	12,44	15,24	14,56	13,62
Кіровоградська	Крв	19,36	18,37	18,06	18,40	22,31	21,06	19,96
Луганська	Лгн	16,91	20,49	18,79	19,38	28,78	25,89	23,21
Львівська	Лвв	18,33	17,74	18,87	19,66	20,95	19,89	19,84
Миколаївська	Мкл	17,25	16,71	16,02	16,42	18,75	18,25	17,36
Одеська	Од	15,12	16,07	15,80	16,44	19,57	18,63	17,61
Полтавська	Плт	11,83	10,77	10,82	11,99	13,21	12,98	12,25
Рівненська	Рвн	27,96	23,62	23,81	25,62	29,26	29,36	27,01
Сумська	Смс	19,56	18,99	18,53	21,48	24,13	22,83	21,74
Тернопільська	Трн	28,04	25,51	26,34	29,69	30,15	28,30	28,62
Харківська	Хрк	13,70	14,74	13,82	14,25	16,57	15,27	14,98
Херсонська	Хрс	24,05	23,94	21,24	21,43	23,70	24,22	22,65
Хмельницька	Хмл	24,35	21,66	22,04	23,00	24,76	23,64	23,36
Черкаська	Чрк	18,24	17,34	17,09	18,83	21,56	18,55	19,01
Чернівецька	Чрнв	32,21	31,29	31,77	34,59	35,64	33,74	33,93
Чернігівська	Чрнг	20,23	19,77	19,15	20,12	22,81	21,12	20,80
м. Київ	Київ	5,62	6,18	6,19	5,98	7,04	6,96	6,54

** Розраховано автором за даними [119].*

Таблиця П.3

Частка видатків регіону (без врахування міжбюджетних трансфертів) у видатках Зведеного бюджету, %

Регіон	Скорочення	2013	2014	2015	2016	2017	2018	В середньому за період реформи 2015-2018 рр
Вінницька	Внн	1,49	1,63	1,62	1,64	1,88	1,81	1,74
Волинська	Влн	1,10	1,18	1,13	1,13	1,24	1,20	1,17
Дніпропетровська	Днп	3,18	3,35	3,55	3,70	3,91	3,99	3,79
Донецька	Днц	3,96	3,08	2,01	1,89	2,33	2,20	2,11
Житомирська	Жтм	1,27	1,35	1,29	1,32	1,44	1,41	1,36
Закарпатська	Зкр	1,19	1,24	1,24	1,19	1,27	1,26	1,24
Запорізька	Зпр	1,61	1,69	1,75	1,86	2,05	2,01	1,92
Івано-Франківська	Ів-Фр	1,35	1,43	1,42	1,45	1,57	1,50	1,48
Київська	Квс	1,66	1,75	1,87	1,91	2,26	2,31	2,09
Кіровоградська	Крв	0,97	1,01	1,02	1,01	1,12	1,09	1,06
Луганська	Лгн	1,84	1,23	0,66	0,73	0,82	0,73	0,73
Львівська	Лвв	2,29	2,47	2,63	2,70	2,92	2,82	2,77
Миколаївська	Мкл	1,09	1,13	1,14	1,14	1,23	1,17	1,17
Одеська	Од	2,08	2,30	2,32	2,36	2,77	2,58	2,51
Полтавська	Плт	1,37	1,44	1,53	1,67	1,89	1,81	1,72
Рівненська	Рвн	1,22	1,30	1,23	1,21	1,35	1,33	1,28
Сумська	Смс	1,03	1,10	1,13	1,19	1,29	1,25	1,22
Тернопільська	Трн	1,00	1,06	1,03	1,10	1,16	1,11	1,10
Харківська	Хрк	2,31	2,72	2,54	2,64	2,94	2,85	2,74
Херсонська	Хрс	0,99	1,06	1,01	0,99	1,07	1,07	1,04
Хмельницька	Хмл	1,27	1,33	1,33	1,34	1,50	1,43	1,40
Черкаська	Чрк	1,19	1,27	1,28	1,34	1,49	1,38	1,37
Чернівецька	Чрнв	0,88	0,90	0,86	0,88	0,96	0,91	0,91
Чернігівська	Чрнг	0,97	1,06	1,04	1,04	1,22	1,19	1,13
м. Київ	Київ	3,48	4,22	4,11	4,00	4,66	4,64	4,35

** Розраховано автором за даними [119].*

Таблиця П.4

Структура видатків місцевих бюджетів України за функціональною класифікацією, %

Види видатків	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Загальнодержавні функції	6,72	5,54	4,78	5,32	4,93	5,25	4,68	4,86	5,08
Громадський порядок, безпека та судова влада	0,16	0,12	0,09	0,10	0,11	0,12	0,11	0,13	0,20
Економічна діяльність	5,13	6,93	5,87	4,33	4,13	6,90	10,04	11,40	13,70
Охорона навколишнього природного середовища	0,38	0,49	0,52	0,46	0,40	0,53	0,43	0,53	0,53
Житлово-комунальне господарство	3,02	4,69	8,90	3,49	7,92	5,66	5,06	5,54	5,33
Охорона здоров’я	23,67	21,73	21,29	22,31	20,84	21,50	18,20	17,48	16,55
Духовний та фізичний розвиток	4,18	3,88	3,68	3,92	4,02	3,47	3,45	3,36	3,35
Освіта	33,56	33,11	32,24	34,18	31,96	30,33	27,32	27,87	29,42
Соціальний захист та соціальне забезпечення	23,17	23,50	22,62	25,90	25,70	26,23	30,71	28,83	25,83
РАЗОМ	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

**Без міжбюджетних трансфертів;*

*** складено автором за даними [119].*

Таблиця П.5

Розподіл видатків за функціональною класифікацією між бюджетами різних рівнів, млрд грн

Вид бюджету / Видатки	зведений бюджет	у т.ч.:					
		державний	бюджет АРК, обласні, міст Києва та Севастополя	міст республіканського (АРК) та обласного значення	районні	міст , сіл та селищ	бюджети ОТГ
2016	835,8	489,5	80,9	127,3	109,0	23,1	6,0
2017	1057,0	566,9	126,1	172,3	144,9	29,8	17,1
2018	1250,2	686,9	153,7	192,1	150,3	29,9	37,3
Загальнодержавні функції							
2016	134,3	118,0	2,3	6,4	0,9	5,9	0,6
2017	166,3	142,5	2,9	9,3	1,3	8,1	2,2
2018	191,6	163,0	2,9	10,5	1,5	8,7	5,0
Оборона							
2016	59,4	59,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
2017	74,4	74,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
2018	97,0	97,0	-	-	-	-	-
Громадський порядок, безпека та судова влада							
2016	72,1	71,7	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0
2017	88,5	87,9	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1
2018	118,0	116,9	0,2	0,4	0,1	0,2	0,2
Економічна діяльність							
2016	66,2	31,4	11,2	16,6	0,9	5,1	0,9
2017	102,9	47,0	27,2	19,0	1,1	6,7	1,9
2018	140,8	63,6	41,2	23,0	1,8	6,5	4,6
Охорона навколишнього природного середовища							
2016	6,3	4,8	0,6	0,5	0,1	0,3	0,0
2017	7,3	4,7	1,3	0,6	0,1	0,5	0,1
2018	8,2	5,2	1,3	0,8	0,1	0,6	0,2
Житлово-комунальне господарство							
2016	17,5	0,0	2,8	9,6	0,0	4,5	0,5
2017	27,2	0,0	6,3	14,1	0,2	5,2	1,4
2018	30,3	0,3	4,4	17,8	0,2	5,2	2,4
Охорона здоров’я							
2016	75,5	12,5	29,9	17,1	15,7	0,0	0,3
2017	102,4	16,7	39,4	23,3	22,1	0,0	0,9
2018	115,9	22,6	43,0	25,5	22,6	0,0	2,1
Духовний та фізичний розвиток							
2016	16,9	5,0	3,9	3,4	2,8	1,6	0,3
2017	24,3	7,9	5,2	4,7	3,6	2,1	0,9
2018	29,0	10,1	6,1	5,3	3,7	2,0	1,8
Освіта							
2016	129,4	34,8	20,3	34,0	32,3	5,1	2,9
2017	177,9	41,3	30,4	46,3	44,4	6,4	9,1
2018	210,0	44,3	39,1	53,7	46,5	6,1	20,2
Соціальний захист та соціальне забезпечення							
2016	258,3	152,0	9,8	39,7	56,2	0,4	0,3
2017	285,8	144,5	13,3	54,8	72,1	0,6	0,5
2018	309,4	163,9	15,4	54,8	73,7	0,6	0,9

**Розраховано за даними [117].*

ДОДАТОК Р

Таблиця Р.1

Показники децентралізації доходів

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	доходи/ ВРП						*нормовані значення*					
Вінницька	7,81	7,07	6,33	7,59	8,9	8,36	0,707	0,458	0,341	0,354	0,660	0,631
Волинська	7,04	6,57	6,97	8,65	9,09	8,29	0,559	0,379	0,495	0,513	0,693	0,618
Дніпропетровська	6,63	6,25	6,14	7,34	7,41	7,51	0,481	0,329	0,296	0,317	0,407	0,471
Донецька	7,55	8,04	6,17	6,36	7,18	6,74	0,657	0,610	0,303	0,170	0,368	0,326
Житомирська	8,46	7,91	7,2	8,39	9,27	8,57	0,831	0,589	0,550	0,474	0,723	0,670
Закарпатська	6,83	6,55	7,15	9,59	10,71	9,76	0,519	0,376	0,538	0,653	0,968	0,895
Запорізька	8,19	7,05	6,29	8,32	8,34	8,5	0,780	0,455	0,332	0,463	0,565	0,657
Івано-Франківська	5,81	5,39	5,61	7,13	7,94	7,51	0,324	0,194	0,168	0,286	0,497	0,471
Київська	6,84	6,08	5,9	7,17	8,76	7,39	0,521	0,303	0,238	0,291	0,637	0,448
Кіровоградська	7,45	7,1	6,29	7,74	9,24	8,74	0,638	0,462	0,332	0,377	0,718	0,702
Луганська	8,09	10,53	9,07	7,91	10,45	9,76	0,761	1,000	1,000	0,402	0,924	0,895
Львівська	7,04	6,64	6,78	8,67	9,03	8,52	0,559	0,390	0,450	0,516	0,683	0,661
Миколаївська	7,15	6,82	6,11	7,5	8,38	8,05	0,580	0,418	0,288	0,341	0,572	0,573
Одеська	7,47	7,48	6,96	8,98	10,7	9,97	0,642	0,522	0,493	0,562	0,966	0,934
Полтавська	6,62	5,6	5,03	5,96	6,2	6,6	0,479	0,227	0,029	0,111	0,202	0,299
Рівненська	8,13	6,53	6,26	7,91	9,46	9,54	0,768	0,373	0,325	0,402	0,756	0,853
Сумська	8,31	7,53	6,54	8,64	10,02	9,28	0,803	0,530	0,392	0,511	0,851	0,804
Тернопільська	7,52	6,47	6,98	8,28	8,89	8,79	0,651	0,364	0,498	0,457	0,659	0,712
Харківська	7,55	6,8	6,31	7,3	8,04	7,77	0,657	0,415	0,337	0,311	0,514	0,520
Херсонська	8,19	7,86	7,06	8,52	9,41	9,4	0,780	0,582	0,517	0,493	0,747	0,827
Хмельницька	8,45	7,26	7,14	8,53	9,11	8,86	0,830	0,487	0,536	0,495	0,696	0,725
Черкаська	7,55	6,71	6,28	7,83	8,65	7,66	0,657	0,401	0,329	0,390	0,618	0,499
Чернівецька	9,34	8,27	8,95	11,91	10,9	10,32	1,000	0,646	0,971	1,000	1,000	1,000
Чернігівська	7,52	7,07	6,58	8,42	8,85	8,18	0,651	0,458	0,401	0,478	0,652	0,597
м.Київ	4,12	4,15	4,91	5,22	5,01	5,01	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000

**Складено автором за даними [119].*

Таблиця Р.2

Показники фінансової незалежності за доходами

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	Доходи регіону / доходи зведеного бюджету						*Нормовані показники*					
Вінницька	0,64	0,68	0,58	0,72	0,81	0,79	0,1336	0,1376	0,1048	0,1173	0,1597	0,1548
Волинська	0,33	0,35	0,34	0,39	0,46	0,42	0,0153	0,0268	0,0286	0,0205	0,0479	0,0402
Дніпропетровська	2,29	2,42	2,02	2,29	2,29	2,34	0,7634	0,7215	0,5619	0,5777	0,6326	0,6347
Донецька	2,81	2,12	1,09	1,12	1,17	1,09	0,9618	0,6208	0,2667	0,2346	0,2748	0,2477
Житомирська	0,49	0,52	0,42	0,51	0,56	0,56	0,0763	0,0839	0,0540	0,0557	0,0799	0,0836
Закарпатська	0,33	0,35	0,32	0,40	0,45	0,43	0,0153	0,0268	0,0222	0,0235	0,0447	0,0433
Запорізька	1,01	1,02	0,86	1,11	1,07	1,06	0,2748	0,2517	0,1937	0,2317	0,2428	0,2384
Івано-Франківська	0,44	0,44	0,39	0,47	0,50	0,50	0,0573	0,0570	0,0444	0,0440	0,0607	0,0650
Київська	1,07	1,06	0,94	1,18	1,35	1,24	0,2977	0,2651	0,2190	0,2522	0,3323	0,2941
Кіровоградська	0,43	0,45	0,37	0,46	0,48	0,48	0,0534	0,0604	0,0381	0,0411	0,0543	0,0588
Луганська	1,01	0,72	0,33	0,32	0,31	0,29	0,2748	0,1510	0,0254	0,0000	0,0000	0,0000
Львівська	1,01	1,06	0,98	1,27	1,31	1,28	0,2748	0,2651	0,2317	0,2786	0,3195	0,3065
Миколаївська	0,52	0,53	0,45	0,55	0,57	0,54	0,0878	0,0872	0,0635	0,0674	0,0831	0,0774
Одеська	1,18	1,23	1,06	1,37	1,57	1,46	0,3397	0,3221	0,2571	0,3079	0,4026	0,3622
Полтавська	0,87	0,86	0,74	0,89	0,92	0,97	0,2214	0,1980	0,1556	0,1672	0,1949	0,2105
Рівненська	0,40	0,41	0,34	0,40	0,45	0,46	0,0420	0,0470	0,0286	0,0235	0,0447	0,0526
Сумська	0,50	0,50	0,42	0,51	0,56	0,54	0,0802	0,0772	0,0540	0,0557	0,0799	0,0774
Тернопільська	0,31	0,31	0,29	0,33	0,36	0,36	0,0076	0,0134	0,0127	0,0029	0,0160	0,0217
Харківська	1,45	1,44	1,21	1,44	1,48	1,53	0,4427	0,3926	0,3048	0,3284	0,3738	0,3839
Херсонська	0,38	0,40	0,35	0,42	0,44	0,44	0,0344	0,0436	0,0317	0,0293	0,0415	0,0464
Хмельницька	0,50	0,51	0,45	0,53	0,57	0,57	0,0802	0,0805	0,0635	0,0616	0,0831	0,0867
Черкаська	0,56	0,57	0,49	0,59	0,62	0,60	0,1031	0,1007	0,0762	0,0792	0,0990	0,0960
Чернівецька	0,29	0,27	0,25	0,32	0,31	0,30	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0031
Чернігівська	0,41	0,44	0,37	0,47	0,49	0,49	0,0458	0,0570	0,0381	0,0440	0,0575	0,0619
м.Київ	2,91	3,25	3,40	3,73	3,44	3,52	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000

**Складено автором за даними [119].*

Таблиця Р.3

Доходи місцевих бюджетів у розрахунку на одну особу, тис. грн

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	Абсолютні, тис. грн						*Нормовані*					
Вінницька	1,74	1,93	2,36	3,54	5,20	5,95	0,173	0,172	0,207	0,271	0,357	0,346
Волинська	1,40	1,53	2,12	2,97	4,55	4,83	0,072	0,069	0,171	0,207	0,295	0,257
Дніпропетровська	3,07	3,36	4,04	5,53	7,20	8,62	0,570	0,540	0,459	0,495	0,548	0,558
Донецька	2,86	2,23	1,66	2,06	2,83	3,10	0,507	0,249	0,102	0,105	0,131	0,120
Житомирська	1,72	1,87	2,21	3,23	4,61	5,39	0,167	0,157	0,184	0,236	0,301	0,302
Закарпатська	1,16	1,26	1,64	2,47	3,66	4,07	0,000	0,000	0,099	0,151	0,210	0,197
Запорізька	2,50	2,63	3,18	4,97	6,28	7,29	0,400	0,352	0,330	0,432	0,460	0,453
Івано-Франківська	1,40	1,47	1,86	2,65	3,68	4,29	0,072	0,054	0,132	0,171	0,212	0,214
Київська	2,74	2,80	3,55	5,32	7,89	8,32	0,472	0,396	0,385	0,472	0,613	0,535
Кіровоградська	1,90	2,08	2,48	3,68	5,10	5,93	0,221	0,211	0,225	0,287	0,348	0,345
Луганська	1,98	1,48	0,98	1,13	1,45	1,59	0,245	0,057	0,000	0,000	0,000	0,000
Львівська	1,75	1,91	2,53	3,93	5,26	5,98	0,176	0,167	0,232	0,315	0,363	0,349
Миколаївська	1,95	2,07	2,53	3,76	5,07	5,66	0,236	0,208	0,232	0,296	0,345	0,323
Одеська	2,17	2,34	2,90	4,51	6,71	7,26	0,301	0,278	0,288	0,381	0,501	0,450
Полтавська	2,64	2,69	3,34	4,84	6,59	8,17	0,442	0,368	0,354	0,418	0,490	0,523
Рівненська	1,55	1,62	1,90	2,69	3,98	4,68	0,116	0,093	0,138	0,176	0,241	0,245
Сумська	1,95	2,03	2,43	3,61	5,15	5,84	0,236	0,198	0,217	0,279	0,352	0,338
Тернопільська	1,26	1,31	1,74	2,42	3,43	4,11	0,030	0,013	0,114	0,145	0,189	0,200
Харківська	2,35	2,40	2,89	4,17	5,59	6,75	0,355	0,293	0,286	0,342	0,394	0,410
Херсонська	1,58	1,71	2,13	3,12	4,28	4,97	0,125	0,116	0,172	0,224	0,270	0,268
Хмельницька	1,70	1,79	2,26	3,23	4,55	5,28	0,161	0,136	0,192	0,236	0,295	0,293
Черкаська	1,97	2,06	2,56	3,76	5,16	5,89	0,242	0,206	0,237	0,296	0,353	0,342
Чернівецька	1,42	1,37	1,82	2,78	3,43	3,86	0,078	0,028	0,126	0,186	0,189	0,180
Чернігівська	1,70	1,88	2,32	3,51	4,89	5,70	0,161	0,159	0,201	0,268	0,328	0,326
м.Київ	4,51	5,15	7,65	10,01	11,95	14,18	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000

**Складено автором за даними [119].*

Таблиця Р.4

Інтегральний показник фіскального простору за доходами

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	реформи	середня
Вінницька	0,3379	0,2558	0,2177	0,2477	0,3924	0,3773	0,3088	0,3048
Волинська	0,2154	0,1585	0,2316	0,2468	0,3453	0,3051	0,2822	0,2505
Дніпропетровська	0,6048	0,5302	0,4388	0,4634	0,5292	0,5546	0,4965	0,5202
Донецька	0,7088	0,4933	0,2238	0,1699	0,2582	0,2311	0,2208	0,3475
Житомирська	0,3583	0,2767	0,2630	0,2553	0,3680	0,3520	0,3096	0,3122
Закарпатська	0,1781	0,1343	0,2199	0,2759	0,4076	0,3783	0,3204	0,2657
Запорізька	0,4848	0,3528	0,2851	0,3758	0,4227	0,4495	0,3833	0,3951
Івано-Франківська	0,1509	0,1018	0,1149	0,1669	0,2568	0,2501	0,1972	0,1736
Київська	0,4301	0,3212	0,2808	0,3385	0,5274	0,4256	0,3931	0,3873
Кіровоградська	0,3041	0,2445	0,1982	0,2350	0,3734	0,3687	0,2938	0,2873
Луганська	0,4267	0,4025	0,3418	0,1340	0,3079	0,2982	0,2705	0,3185
Львівська	0,3368	0,2742	0,3045	0,3699	0,4550	0,4387	0,3920	0,3632
Миколаївська	0,3014	0,2380	0,1948	0,2348	0,3333	0,3244	0,2718	0,2711
Одеська	0,4276	0,3739	0,3459	0,4169	0,6232	0,5822	0,4920	0,4616
Полтавська	0,3807	0,2643	0,1794	0,2319	0,2955	0,3442	0,2627	0,2827
Рівненська	0,3089	0,1709	0,1637	0,2004	0,3471	0,3837	0,2737	0,2624
Сумська	0,3729	0,2683	0,2211	0,2821	0,4276	0,4064	0,3343	0,3297
Тернопільська	0,2296	0,1300	0,2081	0,2019	0,2878	0,3112	0,2522	0,2281
Харківська	0,4850	0,3670	0,3092	0,3272	0,4275	0,4378	0,3754	0,3923
Херсонська	0,3131	0,2469	0,2403	0,2489	0,3527	0,3805	0,3056	0,2971
Хмельницька	0,3569	0,2347	0,2638	0,2643	0,3581	0,3683	0,3136	0,3077
Черкаська	0,3340	0,2359	0,2141	0,2552	0,3568	0,3122	0,2846	0,2847
Чернівецька	0,3592	0,2247	0,3657	0,3953	0,3962	0,3945	0,3879	0,3559
Чернігівська	0,2861	0,2247	0,2135	0,2634	0,3457	0,3285	0,2878	0,2770
м.Київ	0,6667	0,6667	0,6667	0,6667	0,6667	0,6667	0,6667	0,6667

**Розраховано автором.*

Таблиця Р.5

Показники видатків регіонів у ВРП

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	відсотків						*нормовані значення*					
Вінницька	20,84	19,35	18,37	18,43	21,55	20,35	0,5724	0,5245	0,4762	0,4352	0,5073	0,5000
Волинська	27,03	25,47	24,15	26,32	25,2	24,8	0,8052	0,7682	0,7021	0,7109	0,6350	0,6662
Дніпропетровська	10,51	9,92	11,22	12,66	13,18	13,49	0,1839	0,1489	0,1966	0,2335	0,2147	0,2438
Донецька	12,16	13,42	11,88	11,47	14,82	14,31	0,2460	0,2883	0,2224	0,1919	0,2720	0,2745
Житомирська	25,05	23,76	22,77	23,04	24,71	22,8	0,7307	0,7001	0,6482	0,5963	0,6178	0,5915
Закарпатська	28,06	26,85	29,19	30,82	31,24	30,03	0,8439	0,8232	0,8991	0,8682	0,8462	0,8615
Запорізька	14,98	13,4	13,33	14,87	16,66	17,13	0,3520	0,2875	0,2791	0,3107	0,3364	0,3798
Івано-Франківська	20,6	19,92	21,09	23,55	25,92	23,93	0,5634	0,5472	0,5825	0,6141	0,6601	0,6337
Київська	12,17	11,52	12,23	12,44	15,24	14,56	0,2463	0,2127	0,2361	0,2258	0,2867	0,2838
Кіровоградська	19,36	18,37	18,06	18,4	22,31	21,06	0,5167	0,4855	0,4640	0,4341	0,5339	0,5265
Луганська	16,91	20,49	18,79	19,38	28,78	25,89	0,4246	0,5699	0,4926	0,4684	0,7601	0,7069
Львівська	18,33	17,74	18,87	19,66	20,95	19,89	0,4780	0,4604	0,4957	0,4782	0,4864	0,4828
Миколаївська	17,25	16,71	16,02	16,42	18,75	18,25	0,4374	0,4194	0,3843	0,3649	0,4094	0,4216
Одеська	15,12	16,07	15,8	16,44	19,57	18,63	0,3573	0,3939	0,3757	0,3656	0,4381	0,4358
Полтавська	11,83	10,77	10,82	11,99	13,21	12,98	0,2335	0,1828	0,1810	0,2101	0,2157	0,2248
Рівненська	27,96	23,62	23,81	25,62	29,26	29,36	0,8402	0,6945	0,6888	0,6865	0,7769	0,8364
Сумська	19,56	18,99	18,53	21,48	24,13	22,83	0,5243	0,5102	0,4824	0,5418	0,5976	0,5926
Тернопільська	28,04	25,51	26,34	29,69	30,15	28,3	0,8432	0,7698	0,7877	0,8287	0,8080	0,7969
Харківська	13,7	14,74	13,82	14,25	16,57	15,27	0,3039	0,3409	0,2983	0,2891	0,3332	0,3103
Херсонська	24,05	23,94	21,24	21,43	23,7	24,22	0,6931	0,7073	0,5884	0,5400	0,5825	0,6445
Хмельницька	24,35	21,66	22,04	23	24,76	23,64	0,7044	0,6165	0,6196	0,5949	0,6196	0,6229
Черкаська	18,24	17,34	17,09	18,83	21,56	18,55	0,4746	0,4444	0,4261	0,4491	0,5077	0,4328
Чернівецька	32,21	31,29	31,77	34,59	35,64	33,74	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
Чернігівська	20,23	19,77	19,15	20,12	22,81	21,12	0,5495	0,5412	0,5066	0,4942	0,5514	0,5288
м.Київ	5,62	6,18	6,19	5,98	7,04	6,96	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000

**Складено автором за даними [119].*

Таблиця Р.6

Показники фінансової незалежності за видатками

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	Частка видатків регіону у видатках Зведеного бюджету, %						*Нормовані показники*					
Вінницька	1,49	1,63	1,62	1,64	1,88	1,81	0,1981	0,2199	0,2783	0,2783	0,2760	0,2762
Волинська	1,10	1,18	1,13	1,13	1,24	1,20	0,0714	0,0843	0,1362	0,1223	0,1094	0,1202
Дніпропетровська	3,18	3,35	3,55	3,70	3,91	3,99	0,7468	0,7380	0,8377	0,9083	0,8047	0,8338
Донецька	3,96	3,08	2,01	1,89	2,33	2,20	1,0000	0,6566	0,3913	0,3547	0,3932	0,3760
Житомирська	1,27	1,35	1,29	1,32	1,44	1,41	0,1266	0,1355	0,1826	0,1804	0,1615	0,1739
Закарпатська	1,19	1,24	1,24	1,19	1,27	1,26	0,1006	0,1024	0,1681	0,1407	0,1172	0,1355
Запорізька	1,61	1,69	1,75	1,86	2,05	2,01	0,2370	0,2380	0,3159	0,3456	0,3203	0,3274
Івано-Франківська	1,35	1,43	1,42	1,45	1,57	1,50	0,1526	0,1596	0,2203	0,2202	0,1953	0,1969
Київська	1,66	1,75	1,87	1,91	2,26	2,31	0,2532	0,2560	0,3507	0,3609	0,3750	0,4041
Кіровоградська	0,97	1,01	1,02	1,01	1,12	1,09	0,0292	0,0331	0,1043	0,0856	0,0781	0,0921
Луганська	1,84	1,23	0,66	0,73	0,82	0,73	0,3117	0,0994	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
Львівська	2,29	2,47	2,63	2,70	2,92	2,82	0,4578	0,4729	0,5710	0,6024	0,5469	0,5345
Миколаївська	1,09	1,13	1,14	1,14	1,23	1,17	0,0682	0,0693	0,1391	0,1254	0,1068	0,1125
Одеська	2,08	2,30	2,32	2,36	2,77	2,58	0,3896	0,4217	0,4812	0,4985	0,5078	0,4731
Полтавська	1,37	1,44	1,53	1,67	1,89	1,81	0,1591	0,1627	0,2522	0,2875	0,2786	0,2762
Рівненська	1,22	1,30	1,23	1,21	1,35	1,33	0,1104	0,1205	0,1652	0,1468	0,1380	0,1535
Сумська	1,03	1,10	1,13	1,19	1,29	1,25	0,0487	0,0602	0,1362	0,1407	0,1224	0,1330
Тернопільська	1,00	1,06	1,03	1,10	1,16	1,11	0,0390	0,0482	0,1072	0,1131	0,0885	0,0972
Харківська	2,31	2,72	2,54	2,64	2,94	2,85	0,4643	0,5482	0,5449	0,5841	0,5521	0,5422
Херсонська	0,99	1,06	1,01	0,99	1,07	1,07	0,0357	0,0482	0,1014	0,0795	0,0651	0,0870
Хмельницька	1,27	1,33	1,33	1,34	1,50	1,43	0,1266	0,1295	0,1942	0,1865	0,1771	0,1790
Черкаська	1,19	1,27	1,28	1,34	1,49	1,38	0,1006	0,1114	0,1797	0,1865	0,1745	0,1662
Чернівецька	0,88	0,90	0,86	0,88	0,96	0,91	0,0000	0,0000	0,0580	0,0459	0,0365	0,0460
Чернігівська	0,97	1,06	1,04	1,04	1,22	1,19	0,0292	0,0482	0,1101	0,0948	0,1042	0,1176
м.Київ	3,48	4,22	4,11	4,00	4,66	4,64	0,8442	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000

**Складено автором за даними [119].*

Таблиця Р.7

Видатки на одну особу

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Середнє значення за період реформ
	Абсолютні значення, грн						*Нормовані значення*						
Вінницька	4636,8	5259,7	6829,1	8559	12523,6	14397,6	0,247	0,495	0,628	0,663	0,665	0,656	0,653
Волинська	5360,4	5918,8	7338	9022,7	12580,6	14436,2	0,600	0,631	0,694	0,716	0,669	0,658	0,684
Дніпропетровська	4856,6	5317,7	7366,2	9512,7	12807,8	15421,6	0,355	0,507	0,698	0,772	0,687	0,721	0,720
Донецька	4582,6	3706	3179,5	3698,1	5812,4	6548,6	0,221	0,173	0,152	0,108	0,143	0,151	0,138
Житомирська	5068,1	5611,4	6965,4	8849,8	12243,6	14279,6	0,458	0,567	0,646	0,696	0,643	0,648	0,658
Закарпатська	4786,8	5151,7	6709,7	7927,5	10681,1	12516,2	0,321	0,472	0,612	0,591	0,522	0,535	0,565
Запорізька	4559,7	4976,5	6721,2	8848,7	12485,3	14616,8	0,210	0,436	0,614	0,696	0,662	0,670	0,660
Івано-Франківська	4947,8	5424,1	6994,8	8757,8	11994,1	13627,7	0,399	0,529	0,649	0,686	0,624	0,606	0,641
Київська	4870,7	5310,3	7357,7	9239,2	13794,2	16442,9	0,362	0,505	0,697	0,741	0,764	0,787	0,747
Кіровоградська	4924,2	5348,8	7080,4	8701,1	12251,6	14189,5	0,388	0,513	0,661	0,679	0,644	0,642	0,656
Луганська	4129,5	2871,9	2018,2	2755,8	3970,6	4204,2	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Львівська	4568,1	5097,1	7040,4	8907,7	12189,3	13935,1	0,214	0,461	0,655	0,703	0,639	0,626	0,656
Миколаївська	4708,1	5063,5	6631	8197,5	11308,1	12779,5	0,282	0,454	0,602	0,622	0,570	0,552	0,586
Одеська	4402,9	5025,1	6579	8238,4	12259,9	13541,4	0,133	0,446	0,595	0,626	0,644	0,601	0,617
Полтавська	4711	5158,1	7158,5	9687,9	13975	15990,2	0,284	0,474	0,671	0,792	0,778	0,758	0,750
Рівненська	5318,3	5855	7227,4	8704,5	12290,5	14380,5	0,580	0,618	0,680	0,680	0,647	0,654	0,665
Сумська	4579	5096	6854,6	8929	12347,6	14289,9	0,219	0,461	0,631	0,705	0,651	0,649	0,659
Тернопільська	4707,7	5152,8	6562,4	8655,6	11599,4	13211,6	0,282	0,472	0,593	0,674	0,593	0,579	0,610
Харківська	4257,9	5202	6318,6	8115,7	11500,7	13225,5	0,063	0,483	0,561	0,612	0,585	0,580	0,585
Херсонська	4632,8	5188,5	6406,9	7814,6	10748,7	12757,8	0,246	0,480	0,573	0,578	0,527	0,550	0,557
Хмельницька	4896,4	5329,5	6960	8681,2	12305	14032,4	0,374	0,509	0,645	0,677	0,648	0,632	0,650
Черкаська	4756,1	5293,3	6939,4	9000	12815,8	14187,6	0,306	0,502	0,642	0,713	0,688	0,642	0,671
Чернівецька	4884,6	5182,5	6460,5	8074,5	11221,8	12614,5	0,368	0,479	0,580	0,608	0,564	0,541	0,573
Чернігівська	4550	5217,2	6707	8348,5	12510,8	14620,5	0,205	0,486	0,612	0,639	0,664	0,670	0,646
м.Київ	6179,6	7699,4	9681,2	11508,7	16835,4	19752,7	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000

**Складено автором за даними [119].*

Таблиця Р.8

Інтегральний показник фіскального простору за видатками

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	За період реформи (2014-2018 рр)	Середнє значення
Вінницька	0,3393	0,4130	0,4607	0,4588	0,4827	0,4773	0,4699	0,4386
Волинська	0,4923	0,4946	0,5109	0,5164	0,4712	0,4815	0,4950	0,4945
Дніпропетровська	0,4284	0,4645	0,5774	0,6379	0,5688	0,5997	0,5959	0,5461
Донецька	0,4890	0,3726	0,2551	0,2181	0,2695	0,2671	0,2524	0,3119
Житомирська	0,4384	0,4677	0,4921	0,4910	0,4741	0,4711	0,4821	0,4724
Закарпатська	0,4217	0,4659	0,5598	0,5333	0,4950	0,5105	0,5246	0,4977
Запорізька	0,2663	0,3205	0,4029	0,4508	0,4395	0,4589	0,4380	0,3898
Івано-Франківська	0,3717	0,4118	0,4841	0,5067	0,4930	0,4789	0,4907	0,4577
Київська	0,2870	0,3246	0,4279	0,4425	0,4751	0,4917	0,4593	0,4081
Кіровоградська	0,3112	0,3439	0,4097	0,3997	0,4186	0,4203	0,4120	0,3839
Луганська	0,2454	0,2231	0,1642	0,1561	0,2534	0,2356	0,2023	0,2130
Львівська	0,3832	0,4647	0,5740	0,5945	0,5574	0,5477	0,5684	0,5203
Миколаївська	0,2626	0,3142	0,3751	0,3707	0,3622	0,3619	0,3675	0,3411
Одеська	0,2934	0,4205	0,4840	0,4968	0,5301	0,5031	0,5035	0,4547
Полтавська	0,2254	0,2730	0,3680	0,4298	0,4240	0,4197	0,4104	0,3567
Рівненська	0,5101	0,4777	0,5113	0,5043	0,5206	0,5481	0,5211	0,5120
Сумська	0,2641	0,3437	0,4166	0,4626	0,4570	0,4581	0,4486	0,4003
Тернопільська	0,3881	0,4302	0,4960	0,5386	0,4965	0,4911	0,5056	0,4734
Харківська	0,2769	0,4573	0,4681	0,4952	0,4902	0,4776	0,4828	0,4442
Херсонська	0,3248	0,4118	0,4208	0,3992	0,3915	0,4272	0,4097	0,3959
Хмельницька	0,4017	0,4184	0,4862	0,4861	0,4815	0,4780	0,4830	0,4587
Черкаська	0,2936	0,3525	0,4160	0,4497	0,4566	0,4137	0,4340	0,3970
Чернівецька	0,4561	0,4929	0,5459	0,5512	0,5334	0,5290	0,5399	0,5181
Чернігівська	0,2613	0,3584	0,4096	0,4093	0,4398	0,4388	0,4244	0,3862
м.Київ	0,6147	0,6667	0,6667	0,6667	0,6667	0,6667	0,6667	0,6580

**Складено автором за даними [119].*

Таблиця Р.9

Індекс податкового потенціалу регіонів України

Регіони	Індекс податкового потенціалу регіону (ВРП на особу/ВРП на особу в Україні)*Коеф. податкових можливостей						Нормовані значення						
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Середній
Вінницька	0,65	0,76	0,81	0,88	0,93	0,94	0,0400	0,0511	0,0654	0,0883	0,1000	0,0994	0,0883
Волинська	0,46	0,51	0,59	0,49	0,70	0,63	0,0165	0,0235	0,0455	0,0451	0,0732	0,0641	0,0570
Дніпропетровська	2,38	2,60	2,44	1,99	2,15	2,21	0,2583	0,2581	0,2163	0,2109	0,2401	0,2415	0,2272
Донецька	1,81	0,89	0,41	0,32	0,34	0,32	0,1860	0,0666	0,0287	0,0266	0,0322	0,0292	0,0292
Житомирська	0,58	0,64	0,62	0,59	0,71	0,76	0,0315	0,0380	0,0484	0,0570	0,0739	0,0785	0,0645
Закарпатська	0,33	0,35	0,35	0,30	0,39	0,38	0,0000	0,0052	0,0231	0,0249	0,0372	0,0361	0,0303
Запорізька	1,28	1,41	1,48	1,41	1,46	1,40	0,1191	0,1245	0,1273	0,1476	0,1601	0,1504	0,1463
Івано-Франківська	0,56	0,58	0,57	0,47	0,52	0,55	0,0289	0,0308	0,0433	0,0435	0,0531	0,0547	0,0486
Київська	1,83	1,86	1,96	1,88	2,19	2,09	0,1889	0,1747	0,1714	0,1992	0,2439	0,2280	0,2106
Кіровоградська	0,81	0,87	0,89	0,83	0,87	0,90	0,0605	0,0644	0,0734	0,0833	0,0923	0,0942	0,0858
Луганська	0,81	0,30	0,10	0,08	0,06	0,06	0,0607	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
Львівська	0,73	0,79	0,87	0,85	0,94	0,94	0,0504	0,0548	0,0709	0,0852	0,1011	0,0987	0,0890
Миколаївська	0,89	0,91	0,96	0,90	0,95	0,89	0,0709	0,0679	0,0800	0,0906	0,1014	0,0933	0,0913
Одеська	1,06	1,06	1,11	1,08	1,30	1,18	0,0917	0,0845	0,0932	0,1104	0,1415	0,1257	0,1177
Полтавська	1,77	1,86	2,03	1,87	2,16	2,26	0,1810	0,1752	0,1785	0,1979	0,2403	0,2470	0,2159
Рівненська	0,49	0,58	0,53	0,43	0,52	0,51	0,0201	0,0311	0,0398	0,0396	0,0520	0,0510	0,0456
Сумська	0,77	0,79	0,83	0,72	0,82	0,82	0,0550	0,0547	0,0674	0,0707	0,0865	0,0857	0,0776
Тернопільська	0,36	0,38	0,40	0,34	0,41	0,43	0,0030	0,0091	0,0279	0,0288	0,0397	0,0418	0,0345
Харківська	1,22	1,22	1,21	1,14	1,20	1,31	0,1124	0,1035	0,1029	0,1169	0,1301	0,1406	0,1226
Херсонська	0,51	0,53	0,59	0,54	0,60	0,59	0,0226	0,0262	0,0457	0,0515	0,0618	0,0594	0,0546
Хмельницька	0,57	0,64	0,66	0,58	0,70	0,70	0,0305	0,0377	0,0516	0,0559	0,0731	0,0723	0,0632
Черкаська	0,86	0,91	0,96	0,86	0,95	1,01	0,0672	0,0681	0,0793	0,0865	0,1017	0,1071	0,0937
Чернівецька	0,36	0,33	0,34	0,31	0,33	0,32	0,0034	0,0029	0,0223	0,0258	0,0311	0,0298	0,0272
Чернігівська	0,64	0,72	0,75	0,70	0,83	0,89	0,0392	0,0468	0,0600	0,0686	0,0882	0,0932	0,0775
м. Київ	8,26	9,22	10,94	9,14	8,78	8,96	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000

**Розраховано автором.*

ДОДАТОК С

Таблиця С.1.

Вхідні дані для розрахунку показників фінансової децентралізації

Показник, млн. грн.	Рік				
	2013	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
Номінальний ВВП	1465,2	1576,9	1988,5	2385,4	2983,9
Обсяг доходів зведеного бюджету	442,8	455,9	652,0	782,9	1017,0
Обсяг доходів місцевих бюджетів	221,0	231,7	294,4	366,1	502,1
Обсяг доходів місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів	105,2	101,1	120,5	170,7	229,5
Обсяг доходів місцевих бюджетів від місцевих податків і зборів	7,3	8,1	27,0	42,3	52,6
Обсяг доходів бюджетів розвитку місцевих бюджетів (з урахуванням коштів, одержаних із загального фонду бюджетудо бюджету розвитку)	13,2	11,1	23,3	46,9	35,1
Обсяг видатків місцевих бюджетів	219,8	225,6	280,1	350,5	496,1
Обсяг видатків зведеного бюджету	505,8	523,0	679,8	835,8	1057,0
Обсяг видатків пенсійного фонду за виключенням надходжень з державного бюджету	199,4	192,4	210,8	202,1	226,7
Обсяг захищених статей видатків місцевих бюджетів	181,1	170,8	207,3	255,4	212,7
Обсяг видатків місцевих бюджетів за вирахуванням захищених статей видатків місцевих бюджетів	38,7	54,8	72,8	95,0	118,6
Обсяг видатків на економічну діяльність місц. бюджетів	9,5	9,2	19,1	34,8	55,9
Обсяг видатків на житлово-комунальне господарство місц. бюджетів	7,6	17,7	15,7	17,5	27,2
Обсяг трансфертів, перерахованих із місцевих бюджетів до державного бюджету	1,6	2,1	3,1	4,2	6,0
Обсяг нецільових міжбюджетних трансфертів (дотації місц. бюджетів)	55,7	60,5	7,3	6,8	22,0
Обсяг міжбюджетних трансфертів, що надійшли з державного бюджету до місцевих бюджетів	115,8	130,6	174,0	195,4	272,6

**Складено за даними [83;85].*

ДОДАТОК Т

Таблиця Т.1

Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	у цінах попереднього року, відсотків						Нормовані показники					
Вінницька	104,8	104,6	97,1	106,5	101,8	106,4	0,728	0,928	0,969	0,463	0,773	0,983
Волинська	99,3	101,1	95,3	108,2	105,3	103,3	0,410	0,853	0,933	0,542	0,923	0,458
Дніпропетровська	99,3	95,1	90,3	98,4	102,1	102,5	0,410	0,726	0,835	0,084	0,785	0,322
Донецька	94,7	67,1	61,3	99,1	95,2	100,9	0,145	0,130	0,267	0,117	0,489	0,051
Житомирська	101,9	103,6	98,1	105,2	105,0	106,1	0,561	0,906	0,988	0,402	0,910	0,932
Закарпатська	100,6	102,8	93,5	97,3	103,1	104,7	0,486	0,889	0,898	0,033	0,828	0,695
Запорізька	99,3	100,4	94,7	99,7	103,1	101,9	0,410	0,838	0,922	0,145	0,828	0,220
Івано-Франківська	97,7	97,6	92,0	99,0	107,1	105,8	0,318	0,779	0,869	0,112	1,000	0,881
Київська	93,4	99,4	94,0	105,7	104,6	106,5	0,069	0,817	0,908	0,425	0,893	1,000
Кіровоградська	109,5	100,6	91,7	105,0	98,6	105,8	1,000	0,843	0,863	0,393	0,635	0,881
Луганська	92,2	61,0	47,7	118,0	83,8	101,0	0,000	0,000	0,000	1,000	0,000	0,068
Львівська	98,8	100,9	95,2	99,3	103,8	105,4	0,382	0,849	0,931	0,126	0,858	0,814
Миколаївська	104,4	98,4	95,3	105,6	99,1	104,1	0,705	0,796	0,933	0,421	0,657	0,593
Одеська	105,7	98,3	95,8	104,2	104,2	100,9	0,780	0,794	0,943	0,355	0,876	0,051
Полтавська	94,4	96,0	93,8	97,9	97,2	105,8	0,127	0,745	0,904	0,061	0,575	0,881
Рівненська	96,9	102,6	93,4	100,3	103,5	100,6	0,272	0,885	0,896	0,173	0,845	0,000
Сумська	102,7	100,4	96,7	96,6	100,2	103,9	0,607	0,838	0,961	0,000	0,704	0,559
Тернопільська	96,6	108,0	93,7	98,5	105,6	102,0	0,254	1,000	0,902	0,089	0,936	0,237
Харківська	98,8	97,9	90,9	102,1	101,4	101,8	0,382	0,785	0,847	0,257	0,755	0,203
Херсонська	101,1	99,7	98,7	102,8	100,8	100,6	0,514	0,823	1,000	0,290	0,730	0,000
Хмельницька	96,9	102,3	92,2	104,7	106,4	101,2	0,272	0,879	0,873	0,379	0,970	0,102
Черкаська	100,7	98,9	95,0	101,8	98,3	105,7	0,491	0,806	0,927	0,243	0,622	0,864
Чернівецька	101,5	98,3	94,7	99,4	103,5	104,5	0,538	0,794	0,922	0,131	0,845	0,661
Чернігівська	95,8	100,5	93,4	100,6	102,2	104,2	0,208	0,840	0,896	0,187	0,790	0,610
м. Київ	106,4	96,1	93,3	105,5	105,7	102,9	0,821	0,747	0,894	0,416	0,940	0,390

**Разрахованоавтором за даними:[60].*

Таблиця Т.2

Темпи росту експорту товарів у регіонах України

в порівнянні із попереднім роком

Регіон	2015	2016	2017	2018
Вінницька	1,141	1,161	1,239	1,174
Волинська	0,922	0,969	1,127	1,045
Дніпропетровська	0,73	0,917	1,203	1,095
Донецька	0,44	0,928	1,292	1,093
Житомирська	0,664	1,098	1,217	1,122
Закарпатська	0,791	1,107	1,194	1,147
Запорізька	0,786	0,782	1,3	1,133
Івано-Франківська	0,765	1,538	1,16	1,310
Київська	0,913	1,009	1,025	1,062
Кіровоградська	0,495	1,051	0,973	1,255
Луганська	0,136	1,69	0,537	0,868
Львівська	0,924	1,057	1,243	1,196
Миколаївська	0,872	1,04	1,141	1,112
Одеська	0,971	0,88	1,193	0,920
Полтавська	0,697	0,97	1,299	1,022
Рівненська	0,799	0,841	1,204	1,072
Сумська	0,821	0,894	1,241	1,192
Тернопільська	0,811	1,011	1,292	1,190
Харківська	0,72	0,784	1,159	1,073
Херсонська	0,662	1,034	1,171	0,934
Хмельницька	0,793	0,794	1,467	1,365
Черкаська	0,696	1,093	1,303	1,272
Чернівецька	0,838	1,102	1,256	1,336
Чернігівська	0,788	0,785	1,444	1,208
м. Київ	0,762	0,98	1,137	1,052
Україна	**0,707**	**0,954**	**1,190**	**1,094**

**Складено авторомна основі [83].*

Таблиця Т.3

Обсяг експорту на одну особу

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	дол. США						Нормовані показники					
Вінницька	417,52	458,63	527,18	615,77	769,20	911,50	0,067	0,082	0,142	0,173	0,206	0,241
Волинська	604,63	658,24	605,77	587,32	662,97	694,36	0,111	0,134	0,169	0,162	0,173	0,177
Дніпропетровська	2961,27	2661,85	1959,39	1808,68	2182,98	2399,22	0,672	0,653	0,635	0,598	0,645	0,680
Донецька	2835,90	1934,43	863,15	806,37	1049,81	1158,31	0,642	0,465	0,257	0,241	0,293	0,314
Житомирська	477,67	526,18	352,58	389,61	477,16	539,99	0,081	0,100	0,081	0,092	0,115	0,132
Закарпатська	1036,32	1100,16	868,97	962,59	1149,32	1319,26	0,214	0,248	0,259	0,296	0,324	0,362
Запорізька	2060,56	2100,59	1665,55	1312,72	1721,75	1969,81	0,458	0,508	0,534	0,421	0,502	0,554
Івано-Франківська	341,38	352,94	269,82	415,42	482,63	633,53	0,048	0,055	0,053	0,101	0,117	0,159
Київська	1146,13	1073,48	976,74	983,75	1002,30	1054,08	0,240	0,242	0,297	0,304	0,278	0,283
Кіровоградська	861,46	830,97	416,17	440,88	432,48	548,70	0,172	0,179	0,103	0,110	0,101	0,134
Луганська	1570,58	849,58	116,49	198,03	107,22	93,95	0,341	0,183	0,000	0,024	0,000	0,000
Львівська	508,08	514,13	475,68	503,36	626,10	750,51	0,088	0,096	0,124	0,133	0,161	0,194
Миколаївська	1852,66	1572,66	1380,40	1443,74	1658,94	1859,34	0,408	0,371	0,436	0,468	0,482	0,521
Одеська	679,87	742,78	721,77	636,61	760,59	700,47	0,129	0,156	0,209	0,180	0,203	0,179
Полтавська	1808,59	1456,90	1025,68	1002,19	1312,77	1354,49	0,398	0,341	0,313	0,310	0,375	0,372
Рівненська	417,19	408,38	325,69	273,81	329,95	354,52	0,066	0,069	0,072	0,051	0,069	0,077
Сумська	808,89	651,85	542,43	488,99	611,91	737,31	0,160	0,132	0,147	0,127	0,157	0,190
Тернопільська	338,89	334,46	272,51	276,98	360,10	431,31	0,048	0,050	0,054	0,052	0,079	0,100
Харківська	723,95	665,30	481,33	379,29	441,70	476,38	0,139	0,136	0,126	0,088	0,104	0,113
Херсонська	342,28	335,58	223,87	232,83	275,04	258,98	0,049	0,050	0,037	0,036	0,052	0,049
Хмельницька	372,13	387,38	309,46	247,09	365,40	502,64	0,056	0,064	0,067	0,041	0,080	0,121
Черкаська	607,39	495,40	348,08	383,42	503,98	647,47	0,112	0,092	0,080	0,090	0,123	0,163
Чернівецька	138,14	142,23	119,02	131,26	165,07	221,02	0,000	0,000	0,001	0,000	0,018	0,037
Чернігівська	515,03	656,17	525,18	416,47	608,81	745,34	0,090	0,133	0,141	0,102	0,156	0,192
м. Київ	4337,97	3998,19	3017,60	2938,34	3323,54	3482,58	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000

**Разраховано автором за даними:[83].*

Таблиця Т.4

Індекс капітальних інвестицій у розрізі регіонів України

Регіон	2015	2016	2017	2018
Вінницька	1,025	1,025	1,400	1,378
Волинська	1,377	0,975	1,055	1,121
Дніпропетровська	0,982	1,155	1,289	1,294
Донецька	0,411	1,451	1,445	1,546
Житомирська	1,105	1,275	1,293	1,024
Закарпатська	1,141	0,939	1,324	1,173
Запорізька	0,849	1,313	1,474	0,88
Івано-Франківська	1,102	0,653	1,321	0,847
Київська	0,990	1,248	0,941	1,098
Кіровоградська	1,016	1,470	1,105	0,91
Луганська	0,261	1,464	1,022	0,916
Львівська	1,065	1,307	1,260	1,019
Миколаївська	1,261	1,476	1,082	0,874
Одеська	0,796	1,634	1,288	0,959
Полтавська	0,700	1,322	1,338	1,055
Рівненська	1,269	0,912	1,346	1,087
Сумська	1,032	1,354	1,195	1,085
Тернопільська	1,152	1,172	1,423	1,037
Харківська	1,096	1,359	1,116	1,093
Херсонська	1,194	1,358	1,507	0,893
Хмельницька	1,365	1,234	1,116	0,965
Черкаська	1,111	1,350	1,187	1,324
Чернівецька	1,324	0,859	1,064	1,067
Чернігівська	1,120	1,325	1,348	1,177
м.Київ	1,088	1,075	1,214	1,306
Україна	**0,983**	**1,180**	**1,221**	**1,164**

**Складено авторомна основі [83].*

Таблиця Т.5

Обсяг капітальних інвестицій

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	грн на особу						Нормовані показники					
Вінницька	3755,1	3506,5	4577,8	5181,6	7384,4	11185,7	0,078	0,076	0,123	0,095	0,130	0,145
Волинська	3199,1	3255,3	5913,1	6122,8	6764,6	8364,9	0,054	0,064	0,168	0,123	0,117	0,103
Дніпропетровська	6436,3	6182,9	7910,6	10190,5	13282,7	18658,8	0,196	0,199	0,236	0,240	0,262	0,257
Донецька	6379,4	3028,5	1932,4	2790,6	4068,9	6422,9	0,194	0,054	0,034	0,027	0,057	0,074
Житомирська	2368,5	2300,9	3220,1	4467,7	6224,9	7100,6	0,017	0,020	0,077	0,075	0,105	0,084
Закарпатська	2109,2	2099,4	2999,7	3703,1	4467,5	5961,4	0,006	0,011	0,070	0,053	0,066	0,067
Запорізька	3830,8	3961,3	4413,8	6295,4	9128,9	9129,5	0,082	0,097	0,118	0,128	0,169	0,114
Івано-Франківська	3471,7	4947,2	6950,2	5749,1	7035,1	6819,4	0,066	0,142	0,204	0,112	0,123	0,080
Київська	12018,2	11390,0	14086,9	19288,4	19887,3	23207,8	0,442	0,438	0,445	0,502	0,408	0,325
Кіровоградська	3239,5	3161,6	4137,4	6530,3	7580,1	7509,7	0,056	0,060	0,108	0,134	0,135	0,090
Луганська	5038,5	2332,0	927,9	1869,1	1516,8	1485,1	0,135	0,022	0,000	0,000	0,000	0,000
Львівська	3863,8	3764,2	5274,8	7341,6	9513,0	11462,5	0,083	0,088	0,147	0,158	0,178	0,149
Миколаївська	4268,2	3227,8	5144,6	8401,1	9719,2	8848,9	0,101	0,063	0,143	0,188	0,182	0,110
Одеська	4956,7	3906,2	4166,0	6998,6	9344,1	9981,9	0,131	0,094	0,109	0,148	0,174	0,127
Полтавська	6497,0	6053,9	5754,2	10608,9	11112,7	13182,0	0,199	0,193	0,163	0,252	0,213	0,175
Рівненська	2452,5	2420,1	3732,5	3721,9	5269,0	6227,8	0,021	0,026	0,095	0,053	0,083	0,071
Сумська	2380,4	2469,6	3260,6	5176,1	6289,8	7082,1	0,018	0,028	0,079	0,095	0,106	0,084
Тернопільська	2762,6	2413,1	3577,4	4586,8	6750,9	7958,8	0,035	0,026	0,090	0,078	0,116	0,097
Харківська	3386,0	2934,5	4117,7	6086,2	7167,8	8742,1	0,062	0,049	0,108	0,122	0,126	0,109
Херсонська	1970,7	2058,6	2909,8	4321,6	6974,4	8455,8	0,000	0,009	0,067	0,071	0,121	0,104
Хмельницька	2768,3	3120,4	5233,1	7048,3	8169,2	8847,2	0,035	0,058	0,145	0,149	0,148	0,110
Черкаська	2690,0	2589,0	3583,5	5228,2	6614,8	9103,9	0,032	0,034	0,090	0,097	0,113	0,114
Чернівецька	2488,3	1856,8	3065,1	2933,1	3294,9	4103,5	0,023	0,000	0,072	0,031	0,040	0,039
Чернігівська	2636,9	2457,1	3362,9	5089,5	7113,5	8794,5	0,029	0,028	0,082	0,093	0,124	0,109
м. Київ	24717,3	23645,8	30518,9	36570,4	46498,3	68259,8	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000

**Разраховано автором за даними: [83].*

Таблиця Т.6

Рівень зайнятості населення за регіонами

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	у % до всього населення відповідного віку						Нормовані показники					
Вінницька	59,6	56,3	57,7	56,6	55,3	56,8	0,442	0,405	0,632	0,537	0,500	0,557
Волинська	59,7	54,9	53,1	51,0	48,8	49,5	0,453	0,272	0,239	0,081	0,000	0,000
Дніпропетровська	62,1	60,2	60,9	59,1	58,0	58,6	0,705	0,773	0,906	0,740	0,708	0,695
Донецька	60,3	54,22	50,3	50,0	49,4	50,0	0,516	0,208	0,000	0,000	0,046	0,038
Житомирська	59,9	56,1	55,5	55,9	56,4	57,5	0,474	0,386	0,444	0,480	0,585	0,611
Закарпатська	58,6	56,4	56,2	54,8	53,8	54,5	0,337	0,414	0,504	0,390	0,385	0,382
Запорізька	61,3	58,2	56,4	56,0	55,2	56,7	0,621	0,584	0,521	0,488	0,492	0,550
Івано-Франківська	55,4	53,9	54,8	54,7	55,0	55,6	0,000	0,178	0,385	0,382	0,477	0,466
Київська	59,5	56,9	58,1	57,8	58,0	58,5	0,432	0,461	0,667	0,634	0,708	0,687
Кіровоградська	59,5	54,2	54	52,9	53,3	54,5	0,432	0,206	0,316	0,236	0,346	0,382
Луганська	59,4	52,02	54,6	55,6	54,7	56,9	0,421	0,000	0,368	0,455	0,454	0,565
Львівська	58,8	55,3	55,5	55,9	56,2	56,8	0,358	0,310	0,444	0,480	0,569	0,557
Миколаївська	60,6	57,3	58,4	57,5	56,8	58,1	0,547	0,499	0,692	0,610	0,615	0,656
Одеська	59,6	56,7	57,3	56,7	56,1	57,2	0,442	0,442	0,598	0,545	0,562	0,588
Полтавська	59,4	55,7	54,2	53,3	54,0	55,1	0,421	0,348	0,333	0,268	0,400	0,427
Рівненська	59,6	57,2	58,5	56,9	55,1	56,8	0,442	0,490	0,701	0,561	0,485	0,557
Сумська	60,1	56,6	55,6	56,8	57,4	58,4	0,495	0,433	0,453	0,553	0,662	0,679
Тернопільська	56,2	52,9	51,6	52,0	51,0	52,7	0,084	0,083	0,111	0,163	0,169	0,244
Харківська	61,5	59	59,3	59,7	60,6	61,4	0,642	0,660	0,769	0,789	0,908	0,908
Херсонська	59,6	56,4	56,1	55,8	56,2	57,5	0,442	0,414	0,496	0,472	0,569	0,611
Хмельницька	59,7	54,7	52,6	53,9	54,7	55,9	0,453	0,253	0,197	0,317	0,454	0,489
Черкаська	59,9	56,3	56,5	56,2	56,7	57,7	0,474	0,405	0,530	0,504	0,608	0,626
Чернівецька	58,7	55,5	54,9	56,2	56,6	57,2	0,347	0,329	0,393	0,504	0,600	0,588
Чернігівська	60,6	56,8	56,2	55,6	56,1	57,3	0,547	0,452	0,504	0,455	0,562	0,595
м. Київ	64,9	62,6	62	62,3	61,8	62,6	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000

**Разрахованоавтором за даними[83].*

Таблиця Т.7

Темп зростання кількості вакансій

Регіон	2015	2016	2017	2018
Вінницька	1,041	1,0	1,8	1,034
Волинська	1,518	2,1	1,4	1,159
Дніпропетровська	0,451	1,3	1,3	1,407
Донецька	0,335	1,1	1,6	1,164
Житомирська	0,717	1,3	1,2	1,191
Закарпатська	0,44	1,8	1,9	1,451
Запорізька	0,439	3,3	1,7	0,996
Івано-Франківська	1,714	1,0	2,0	1,312
Київська	1,076	1,2	2,1	1,064
Кіровоградська	0,983	2,7	1,3	0,905
Луганська	0,406	5,0	1,3	1,056
Львівська	1,535	1,8	2,1	1,087
Миколаївська	1,06	1,4	1,2	0,785
Одеська	0,743	1,4	1,1	1,105
Полтавська	0,847	1,2	1,2	1,681
Рівненська	0,839	1,3	1,3	1,181
Сумська	0,94	1,4	1,3	1,145
Тернопільська	0,779	1,2	0,9	1,165
Харківська	0,845	1,3	1,2	0,967
Херсонська	0,796	0,9	1,2	1,172
Хмельницька	1,611	1,5	2,1	1,412
Черкаська	1,496	0,8	0,5	2,163
Чернівецька	1,285	1,4	1,7	1,085
Чернігівська	0,478	1,2	1,5	1,097
м.Київ	0,532	1,4	1,2	1,170
Україна	**0,734**	**1,390**	**1,397**	**1,161**

**Складено авторомна основі [83].*

Таблиця Т.8

Темп зростання/скорочення кількості активних підприємств по регіонах України

Регіон	2015	2016	2017	2018
Вінницька	1,042	0,989	1,037	1,039
Волинська	1,033	0,998	1,048	1,030
Дніпропетровська	1,053	1,006	1,048	1,044
Донецька	0,671	0,988	0,978	0,999
Житомирська	1,020	0,989	1,032	1,046
Закарпатська	1,027	0,957	1,066	1,060
Запорізька	1,020	1,001	1,042	1,026
Івано-Франківська	1,022	0,964	1,094	1,049
Київська	1,049	1,013	1,049	1,034
Кіровоградська	1,022	0,987	1,036	1,034
Луганська	0,643	1,023	0,972	1,015
Львівська	1,018	0,963	1,094	1,072
Миколаївська	1,032	1,000	1,042	1,032
Одеська	1,020	0,967	1,091	1,019
Полтавська	1,036	0,968	1,059	1,041
Рівненська	1,038	1,002	1,026	1,033
Сумська	1,031	0,981	1,017	1,033
Тернопільська	1,022	0,967	1,041	1,046
Харківська	1,022	0,902	1,061	1,037
Херсонська	1,010	0,985	1,054	1,027
Хмельницька	1,039	0,979	1,035	1,038
Черкаська	1,031	1,014	1,047	1,026
Чернівецька	1,021	0,970	1,041	1,045
Чернігівська	1,030	0,959	1,056	1,009
м. Київ	1,030	0,922	1,104	1,070
Україна	0,990	0,970	1,057	1,041

**Складено авторомна основі [83].*

Таблиця Т.9

Кількість підприємств у розрахунку на тисячу осіб

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	Одиниць						Нормовані показники					
Вінницька	5,73	5,77	5,86	5,40	5,78	6,16	0,048	0,149	0,151	0,154	0,153	0,155
Волинська	5,30	5,30	5,37	4,83	5,38	5,70	0,032	0,133	0,134	0,131	0,139	0,139
Дніпропетровська	8,52	7,97	8,32	7,86	8,63	9,01	0,155	0,225	0,237	0,254	0,257	0,251
Донецька	6,57	2,62	2,74	2,46	2,46	2,32	0,080	0,040	0,043	0,035	0,033	0,025
Житомирська	5,24	5,22	5,26	4,75	5,23	5,61	0,029	0,130	0,130	0,128	0,134	0,136
Закарпатська	4,80	4,83	4,85	4,02	4,60	5,11	0,013	0,117	0,116	0,098	0,111	0,119
Запорізька	8,28	8,16	8,17	7,68	8,38	8,70	0,146	0,231	0,232	0,247	0,248	0,240
Івано-Франківська	5,79	5,75	5,74	4,98	5,54	6,03	0,050	0,148	0,147	0,137	0,145	0,150
Київська	10,84	10,36	10,50	10,29	11,15	11,43	0,245	0,307	0,313	0,353	0,348	0,333
Кіровоградська	7,42	7,74	7,84	7,40	8,01	8,44	0,113	0,217	0,220	0,236	0,234	0,231
Луганська	5,05	1,44	1,51	1,60	1,55	1,59	0,022	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Львівська	7,38	7,32	7,34	6,15	7,08	7,60	0,112	0,202	0,203	0,185	0,200	0,203
Миколаївська	9,18	8,94	9,08	8,68	9,39	10,02	0,181	0,258	0,263	0,287	0,284	0,285
Одеська	10,86	9,99	9,97	8,79	10,07	10,37	0,245	0,294	0,294	0,292	0,309	0,297
Полтавська	6,90	6,86	7,00	6,25	7,14	7,75	0,093	0,186	0,191	0,189	0,203	0,208
Рівненська	4,47	4,48	4,52	4,04	4,54	4,78	0,000	0,105	0,105	0,099	0,108	0,108
Сумська	5,09	5,14	5,20	4,75	5,17	5,44	0,024	0,127	0,128	0,128	0,131	0,130
Тернопільська	4,86	4,81	4,76	3,99	4,45	4,79	0,015	0,116	0,113	0,097	0,105	0,108
Харківська	9,51	9,07	9,13	7,52	8,37	8,83	0,193	0,263	0,265	0,240	0,247	0,245
Херсонська	7,52	7,61	7,50	6,75	7,68	7,85	0,117	0,212	0,208	0,209	0,222	0,211
Хмельницька	5,27	5,33	5,37	4,81	5,41	5,83	0,031	0,134	0,134	0,130	0,140	0,143
Черкаська	6,25	6,47	6,63	6,48	7,20	7,52	0,068	0,173	0,178	0,198	0,205	0,200
Чернівецька	4,59	4,47	4,45	3,85	4,32	4,52	0,004	0,104	0,102	0,091	0,101	0,099
Чернігівська	5,77	5,64	5,70	5,01	5,71	5,98	0,050	0,145	0,146	0,139	0,151	0,148
м.Київ	30,53	30,47	30,26	26,23	29,11	31,18	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000

**Разрахованоавтором за даними [83].*

Таблиця Т.10

Індекси обсягу сільськогосподарського виробництваза регіонами

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	У % до попереднього року						Нормовані показники					
Вінницька	123,3	111	91,8	117,0	95,8	110,6	0,559	0,876	0,606	0,898	0,438	0,651
Волинська	102,6	106,3	95,4	101,9	104,8	103,2	0,047	0,744	0,687	0,227	0,750	0,458
Дніпропетровська	131,1	94,1	106,3	100,3	100,5	102,7	0,752	0,402	0,932	0,156	0,601	0,445
Донецька	105,8	93	64,9	108,3	102,2	90,6	0,126	0,371	0,000	0,511	0,660	0,130
Житомирська	105,8	105,1	91,2	116,7	105,8	111,9	0,126	0,711	0,592	0,884	0,785	0,685
Закарпатська	102,5	99,9	95,1	96,8	101,4	107,0	0,045	0,565	0,680	0,000	0,632	0,557
Запорізька	134,4	96,6	109,3	98,7	96,7	85,6	0,834	0,472	1,000	0,084	0,469	0,000
Івано-Франківська	102	106,3	95,5	101,7	104,0	101,3	0,032	0,744	0,689	0,218	0,722	0,409
Київська	101,3	105,8	89,2	109,8	95,7	123,8	0,015	0,730	0,547	0,578	0,434	0,995
Кіровоградська	127,9	98,2	97,7	109,4	86,1	120,6	0,673	0,517	0,739	0,560	0,101	0,911
Луганська	103,5	79,8	77,8	119,3	94,0	109,2	0,069	0,000	0,291	1,000	0,375	0,615
Львівська	100,7	105,5	97,1	102,6	106,1	103,8	0,000	0,722	0,725	0,258	0,795	0,474
Миколаївська	135,4	93,3	102,1	108,5	90,9	106,0	0,859	0,379	0,838	0,520	0,267	0,531
Одеська	141,1	97,4	96,2	111,6	99,4	101,1	1,000	0,494	0,705	0,658	0,563	0,404
Полтавська	119,6	96,9	107,3	103,3	83,2	124,0	0,468	0,480	0,955	0,289	0,000	1,000
Рівненська	106	105,2	92,8	104,9	105,0	102,5	0,131	0,713	0,628	0,360	0,757	0,440
Сумська	114,4	109,7	95,4	103,5	100,0	111,5	0,339	0,840	0,687	0,298	0,583	0,674
Тернопільська	101,3	113,9	88,8	104,6	111,1	103,9	0,015	0,958	0,538	0,347	0,969	0,477
Харківська	120	103,1	97,2	106,6	90,1	106,0	0,478	0,654	0,727	0,436	0,240	0,531
Херсонська	117,7	105,1	105	103,7	99,6	100,5	0,421	0,711	0,903	0,307	0,569	0,388
Хмельницька	103,2	115,4	87,3	108,2	112,0	102,6	0,062	1,000	0,505	0,507	1,000	0,443
Черкаська	106,5	98,4	99,4	102,5	88,5	122,8	0,144	0,522	0,777	0,253	0,184	0,969
Чернівецька	103,5	104,2	91,1	100,0	105,3	105,3	0,069	0,685	0,590	0,142	0,767	0,513
Чернігівська	102,8	107,5	98,1	104,5	105,3	111,1	0,052	0,778	0,748	0,342	0,767	0,664
Київ							0,015	0,730	0,547	0,578	0,434	0,995

**Разраховано автором за даними: [83].*

Таблиця Т.11

Продуктивність праці у с/г виробництві

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	млн грн на особу						Нормовані показники					
Вінницька	76,9	96,9	87,6	103,6	100,3	105,2	0,272	0,296	0,305	0,315	0,329	0,284
Волинська	53,3	70,3	72,1	82,4	101,1	95,4	0,189	0,215	0,251	0,250	0,331	0,258
Дніпропетровська	142,3	134,1	129,9	141,4	143,0	145,2	0,504	0,409	0,452	0,429	0,469	0,392
Донецька	54,5	51,3	106,4	118,1	122,1	108,2	0,193	0,157	0,371	0,359	0,400	0,292
Житомирська	99,2	115,1	107,4	127,8	133,0	143,2	0,351	0,351	0,374	0,388	0,436	0,387
Закарпатська	31,4	33,3	31,8	31,6	31,9	32,8	0,111	0,102	0,111	0,096	0,105	0,088
Запорізька	70,6	75,4	83,8	81,2	81,5	68,1	0,250	0,230	0,292	0,247	0,267	0,184
Івано-Франківська	35,6	38,4	35,6	36,2	37,2	36,3	0,126	0,117	0,124	0,110	0,122	0,098
Київська	282,2	327,7	287,1	329,3	304,9	370,4	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Кіровоградська	86,0	103,7	100,6	116,4	97,8	114,5	0,305	0,316	0,350	0,353	0,321	0,309
Луганська	49,7	43,4	106,5	126,1	119,1	118,3	0,176	0,132	0,371	0,383	0,391	0,319
Львівська	40,2	49,1	49,0	48,3	51,3	52,8	0,142	0,150	0,171	0,147	0,168	0,143
Миколаївська	68,2	65,3	62,8	70,1	64,4	65,6	0,242	0,199	0,219	0,213	0,211	0,177
Одеська	65,9	67,7	63,4	71,6	74,5	72,7	0,234	0,206	0,221	0,217	0,244	0,196
Полтавська	124,7	128,7	139,1	142,7	113,7	141,0	0,442	0,393	0,484	0,433	0,373	0,381
Рівненська	70,4	81,4	74,4	78,6	87,2	83,7	0,249	0,248	0,259	0,239	0,286	0,226
Сумська	84,3	95,1	95,1	91,1	89,7	97,4	0,299	0,290	0,331	0,277	0,294	0,263
Тернопільська	54,3	70,5	64,2	64,1	80,0	76,6	0,192	0,215	0,224	0,195	0,262	0,207
Харківська	84,8	92,6	90,7	93,4	81,9	86,7	0,301	0,283	0,316	0,284	0,269	0,234
Херсонська	66,2	78,4	84,1	86,2	82,8	82,5	0,235	0,239	0,293	0,262	0,271	0,223
Хмельницька	70,7	96,2	87,0	91,6	97,5	100,1	0,251	0,294	0,303	0,278	0,320	0,270
Черкаська	95,6	105,1	101,5	101,8	91,5	111,1	0,339	0,321	0,354	0,309	0,300	0,300
Чернівецька	42,1	45,6	42,0	39,6	40,8	42,6	0,149	0,139	0,146	0,120	0,134	0,115
Чернігівська	74,9	95,4	92,8	104,6	100,9	111,7	0,266	0,291	0,323	0,317	0,331	0,302
м. Київ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000

**Разраховано автором за даними:[83].*

Таблиця Т.12

Кількість проектів публічно-приватного партнерства

Регіони	2015	2016	2017	2018	2019
Україна	177	186	191	189	187
Вінницька	-	-	-	-	-
Волинська	-	-	-	-	-
Дніпропетровська	-	-	1	1	1
Донецька	7	7	5	6	6
Житомирська	1	1	1	1	1
Закарпатська	4	4	9	4	4
Запорізька	7	7	7	7	7
Івано-Франківська	1	2	2	2	2
Київська	1	11	13	19	15
Кіровоградська	1		1	2	2
Луганська	1	1	1	1	1
Львівська	4	4	4	4	5
Миколаївська	15	15	15	15	15
Одеська	14	14	9	8	9
Полтавська	113	113	114	110	110
Рівненська	-	-	-	-	-
Сумська	-	-	-	-	-
Тернопільська	2	2	2	2	2
Харківська	1	1	1	1	1
Херсонська	2	2	2	2	2
Хмельницька	2	1	3	3	3
Черкаська	-	-	-	-	-
Чернівецька	-	-	-	-	-
Чернігівська	1	1	1	1	1
м. Київ	-	-	-	-	-

**Джерело: [83].*

ДОДАТОК У

Таблиця У.1

Індекси споживчих цін по регіонах України

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	до попереднього року; відсотків						Нормовані показники					
Вінницька	98,8	111,1	146,2	110,6	112,3	110,4	0,958	1,000	0,730	1,000	1,000	0,926
Волинська	99,1	112,2	150,5	113,2	114,1	111,4	0,833	0,542	0,247	0,552	0,595	0,556
Дніпропетровська	99,6	111,9	149,8	113,5	114,1	110,3	0,625	0,667	0,326	0,500	0,599	0,963
Донецька	100,8	111,1	146,1	116,4	115,7	112,9	0,125	1,000	0,742	0,000	0,231	0,000
Житомирська	98,9	111,6	151,1	112,8	113,8	110,4	0,917	0,792	0,180	0,621	0,663	0,926
Закарпатська	99,1	111,7	151,0	113,6	113,3	112,9	0,833	0,750	0,191	0,483	0,772	0,000
Запорізька	99,4	112,4	148,5	113,7	114,7	110,8	0,708	0,458	0,472	0,466	0,473	0,778
Івано-Франківська	99,3	111,9	150,4	112,7	113,5	110,5	0,750	0,667	0,258	0,638	0,727	0,889
Київська	99,2	112,7	150,4	113,0	114,0	111,1	0,792	0,333	0,258	0,586	0,634	0,667
Кіровоградська	98,7	112,0	146,7	113,4	115,0	110,4	1,000	0,625	0,674	0,517	0,391	0,926
Луганська	100,3	113,5	143,8	112,3	114,1	111,6	0,333	0,000	1,000	0,707	0,597	0,481
Львівська	99,1	113,0	152,5	114,1	112,4	111,2	0,833	0,208	0,022	0,397	0,993	0,630
Миколаївська	99,8	112,0	149,0	113,4	115,1	110,2	0,542	0,625	0,416	0,517	0,380	1,000
Одеська	99,9	113,2	151,6	114,9	115,6	111,0	0,500	0,125	0,124	0,259	0,252	0,704
Полтавська	98,9	111,3	149,2	115,2	115,0	110,4	0,917	0,917	0,393	0,207	0,389	0,926
Рівненська	98,8	112,7	151,8	114,0	114,6	111,2	0,958	0,333	0,101	0,414	0,483	0,630
Сумська	98,7	111,6	150,4	115,3	115,0	111,4	1,000	0,792	0,258	0,190	0,403	0,556
Тернопільська	98,9	111,6	151,7	113,2	114,0	110,3	0,917	0,792	0,112	0,552	0,627	0,963
Харківська	98,8	111,8	149,9	114,7	115,5	111,4	0,958	0,708	0,315	0,293	0,276	0,556
Херсонська	99,5	111,5	150,1	114,3	116,8	110,4	0,667	0,833	0,292	0,362	0,000	0,926
Хмельницька	99,4	111,8	148,5	112,8	113,4	110,7	0,708	0,708	0,472	0,621	0,764	0,815
Черкаська	99,3	111,9	149,6	113,5	115,0	111,2	0,750	0,667	0,348	0,500	0,406	0,630
Чернівецька	98,9	111,1	148,6	112,5	112,4	110,3	0,917	1,000	0,461	0,672	0,988	0,963
Чернігівська	98,7	112,7	152,7	114,0	114,5	111,0	1,000	0,333	0,000	0,414	0,513	0,704
м. Київ	101,1	112,9	143,9	114,3	116,4	110,4	0,000	0,250	0,989	0,362	0,090	0,926

** Розраховано автором за даними: [83].*

Таблиця У.2

Наявний дохід у розрахунку на одну особу

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	грн						Нормовані показники					
Вінницька	23000,6	23421,7	29637,1	34931,4	45436,2	54992	0,134	0,134	0,23	0,269	0,285	0,285
Волинська	19804,9	20137,2	24979,9	30012,5	38514	46475,1	0,049	0,061	0,154	0,207	0,783	0,214
Дніпропетровська	30300,6	32036,2	39142	44365,9	57332,5	72883,4	0,326	0,324	0,386	0,39	0,598	0,434
Донецька	31048,5	26234,4	21346,4	20927	25278,4	31888	0,346	0,196	0,094	0,091	0,913	0,093
Житомирська	21652,1	22102,1	27801,4	32979,1	42683,9	52135,9	0,098	0,105	0,2	0,245	0,742	0,261
Закарпатська	17929,3	17358,1	22456,7	26856,2	33891,1	40471,6	0	0	0,112	0,166	0,828	0,165
Запорізька	28388,1	30181,8	36277,4	43461,6	54261	67982,5	0,276	0,283	0,339	0,378	0,628	0,393
Ів.-Франківська	20987,8	20356,7	26540,1	31718,9	40579,5	48367,7	0,081	0,066	0,179	0,228	0,763	0,23
Київська	27390,6	28443,3	33955,6	40126,9	50664,4	63498,4	0,25	0,244	0,301	0,336	0,664	0,356
Кіровоградська	21671,4	21954,1	27382,5	32744,7	42226,8	51018	0,099	0,101	0,193	0,242	0,746	0,252
Луганська	25590,3	19788,3	15633,6	13792,7	16416,4	20618,6	0,202	0,054	0	0	1	0
Львівська	23138,3	23595,2	29542,2	35325	44981	55510,7	0,137	0,138	0,228	0,274	0,719	0,289
Миколаївська	23868,8	23458,5	29342,1	34970,5	45355,7	55543,9	0,157	0,134	0,225	0,27	0,716	0,29
Одеська	25571,8	24242	32384,5	39132,1	50111,1	61165,6	0,202	0,152	0,275	0,323	0,669	0,336
Полтавська	25371,2	26195,7	31996,5	37938,4	48663	60217,5	0,196	0,195	0,269	0,308	0,683	0,328
Рівненська	21165	21781	26707,7	31294,8	40325,4	47729,1	0,085	0,098	0,182	0,223	0,765	0,225
Сумська	23558,6	23938,1	30572,3	36084,4	45852,3	55934,4	0,148	0,145	0,245	0,284	0,711	0,293
Тернопільська	18993,8	18400,5	24040,1	28194,7	36203,8	43512,5	0,028	0,023	0,138	0,184	0,806	0,19
Харківська	26098,2	26274	32197,9	38196,6	48370,4	60117,7	0,215	0,197	0,272	0,311	0,686	0,328
Херсонська	21724	20727,9	27880	32967,9	41695	50109,4	0,1	0,074	0,201	0,244	0,752	0,245
Хмельницька	22789	22686,1	29291,9	34394,5	43638,1	52487,6	0,128	0,117	0,224	0,263	0,733	0,264
Черкаська	21633,2	21760,5	26969,7	32327,2	41853,5	50292,6	0,098	0,097	0,186	0,236	0,75	0,246
Чернівецька	19438,2	18475,6	23929	28360,8	36214,5	42850,4	0,04	0,025	0,136	0,186	0,806	0,184
Чернігівська	23599,7	23093,4	28440,4	33231,3	42501,2	50895,4	0,15	0,126	0,21	0,248	0,744	0,251
м. Київ	55841,6	62715,1	76513,7	92253,6	118208	141174	1	1	1	1	0	1

** Розраховано автором за даними: [83].*

Таблиця У.3

Частка регіону в загальному обсязі наявного доходу в розрахунку на одну особу

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	відсотків до середнього рівня по Україні						Нормовані показники					
Вінницька	86,1	87,5	93,2	94,2	96,1	95,4	0,134	0,134	0,230	0,269	0,285	0,282
Волинська	74,1	75,2	78,5	80,9	81,5	78,9	0,049	0,061	0,153	0,207	0,217	0,203
Дніпропетровська	113,4	119,6	123,1	119,6	121,3	127,9	0,326	0,323	0,386	0,389	0,402	0,437
Донецька	116,2	98,0	67,1	56,4	53,5	57,9	0,346	0,196	0,094	0,091	0,087	0,103
Житомирська	81,0	82,5	87,4	88,9	90,3	90,2	0,098	0,104	0,200	0,244	0,258	0,257
Закарпатська	67,1	64,8	70,6	72,4	71,7	70,9	0,000	0,000	0,112	0,166	0,172	0,165
Запорізька	106,2	112,7	114,1	117,2	114,8	111,3	0,276	0,283	0,339	0,378	0,372	0,358
Івано-Франківська	78,5	76,0	83,5	85,5	85,8	83,4	0,080	0,066	0,179	0,228	0,237	0,224
Київська	102,5	106,2	106,8	108,2	107,2	112,3	0,249	0,244	0,301	0,336	0,337	0,362
Кіровоградська	81,1	82,0	86,1	88,3	89,3	86,2	0,099	0,102	0,193	0,241	0,253	0,238
Луганська	95,8	73,9	49,2	37,2	34,7	36,4	0,202	0,054	0,000	0,000	0,000	0,000
Львівська	86,6	88,1	92,9	95,3	95,2	96,8	0,137	0,138	0,228	0,275	0,281	0,288
Миколаївська	89,3	87,6	92,3	94,3	96,0	94,9	0,156	0,135	0,225	0,270	0,285	0,279
Одеська	95,7	90,5	101,8	105,5	106,0	108,1	0,202	0,152	0,275	0,323	0,331	0,342
Полтавська	95,0	97,8	100,6	102,3	102,9	105,5	0,197	0,195	0,269	0,308	0,317	0,330
Рівненська	79,2	81,3	84,0	84,4	85,3	82,4	0,085	0,097	0,182	0,223	0,235	0,220
Сумська	88,2	89,4	96,1	97,3	97,0	95,5	0,149	0,145	0,245	0,284	0,289	0,282
Тернопільська	71,1	68,7	75,6	76,0	76,6	74,6	0,028	0,023	0,138	0,183	0,195	0,182
Харківська	97,7	98,1	101,2	103,0	102,3	96,5	0,216	0,197	0,272	0,311	0,314	0,287
Херсонська	81,3	77,4	87,7	88,9	88,2	85,9	0,100	0,074	0,201	0,244	0,248	0,236
Хмельницька	85,3	84,7	92,1	92,8	92,3	86,6	0,128	0,117	0,224	0,263	0,267	0,240
Черкаська	81,0	81,3	84,8	87,2	88,5	86,6	0,098	0,097	0,186	0,236	0,250	0,240
Чернівецька	72,7	69,0	75,2	76,5	76,6	73,2	0,039	0,025	0,136	0,186	0,195	0,176
Чернігівська	88,3	86,2	89,4	89,6	89,9	87,6	0,149	0,126	0,210	0,248	0,256	0,245
м.Київ	209,0	234,2	240,6	248,8	250,1	245,8	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000

** Розраховано автором за даними: [83].*

Таблиця У.4

Коефіцієнт диференціації доходів населення

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	Коефіцієнт						Нормовані показники					
Вінницька	2,43	2,68	2,58	2,64	2,60	2,57	0,325	0,358	0,594	0,712	0,742	0,732
Волинська	2,82	3,11	3,06	3,07	3,07	3,04	0,139	0,191	0,470	0,635	0,666	0,652
Дніпропетровська	1,84	1,96	1,95	2,08	2,06	1,94	0,601	0,634	0,755	0,810	0,829	0,840
Донецька	1,80	2,39	3,58	4,41	4,68	4,43	0,622	0,468	0,336	0,401	0,407	0,414
Житомирська	2,58	2,84	2,75	2,80	2,77	2,71	0,253	0,297	0,550	0,684	0,715	0,708
Закарпатська	3,11	3,61	3,41	3,44	3,49	3,49	0,000	0,000	0,382	0,572	0,599	0,574
Запорізька	1,97	2,08	2,11	2,12	2,18	2,08	0,543	0,587	0,715	0,803	0,810	0,816
Ів.-Франківська	2,66	3,08	2,88	2,91	2,91	2,92	0,215	0,204	0,516	0,665	0,691	0,672
Київська	2,04	2,20	2,25	2,30	2,33	2,22	0,509	0,539	0,678	0,772	0,785	0,791
Кіровоградська	2,58	2,86	2,79	2,82	2,80	2,77	0,254	0,289	0,539	0,681	0,710	0,698
Луганська	2,18	3,17	4,89	6,69	7,20	6,85	0,441	0,170	0,000	0,000	0,000	0,000
Львівська	2,41	2,66	2,59	2,61	2,63	2,54	0,332	0,365	0,592	0,717	0,737	0,736
Миколаївська	2,34	2,67	2,61	2,64	2,61	2,54	0,367	0,360	0,587	0,712	0,741	0,736
Одеська	2,18	2,59	2,36	2,36	2,36	2,31	0,440	0,393	0,650	0,761	0,781	0,776
Полтавська	2,20	2,39	2,39	2,43	2,43	2,34	0,432	0,466	0,643	0,748	0,770	0,770
Рівненська	2,64	2,88	2,86	2,95	2,93	2,96	0,225	0,281	0,521	0,658	0,689	0,665
Сумська	2,37	2,62	2,50	2,56	2,58	2,52	0,352	0,380	0,614	0,726	0,746	0,739
Тернопільська	2,94	3,41	3,18	3,27	3,27	3,24	0,083	0,078	0,439	0,601	0,635	0,616
Харківська	2,14	2,39	2,38	2,42	2,44	2,35	0,461	0,469	0,647	0,751	0,767	0,769
Херсонська	2,57	3,03	2,74	2,80	2,84	2,82	0,257	0,225	0,552	0,684	0,704	0,689
Хмельницька	2,45	2,76	2,61	2,68	2,71	2,69	0,314	0,325	0,586	0,704	0,724	0,711
Черкаська	2,58	2,88	2,84	2,85	2,82	2,81	0,252	0,280	0,528	0,674	0,706	0,691
Чернівецька	2,87	3,39	3,20	3,25	3,26	3,29	0,114	0,084	0,436	0,604	0,635	0,608
Чернігівська	2,37	2,72	2,69	2,78	2,78	2,77	0,354	0,343	0,566	0,688	0,713	0,697
м. Київ	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000

** Розраховано автором за даними табл. У2.*

Таблиця У.5

Динаміка середньомісячної заробітної плати за регіонами у 2013-2018 рр., у розрахунку на одного штатного працівника, грн.

Регіон	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Україна	**3282**	**3480**	**4195**	**5183**	**7104**	**8865**
Вінницька	2651	2810	3396	4189	6121	7801
Волинська	2580	2721	3291	4047	5849	7324
Дніпропетровська	3336	3641	4366	5075	6939	8862
Донецька	3755	3858	4980	5989	7764	9686
Житомирська	2561	2763	3271	4000	5836	7372
Закарпатська	2553	2744	3381	4298	6355	8070
Запорізька	3142	3432	4200	5080	6863	8726
Івано-Франківська	2679	2875	3402	4202	6074	7551
Київська	3351	3489	4153	5229	7188	9097
Кіровоградська	2608	2789	3282	3974	5792	7191
Луганська	3337	3377	3427	4637	5862	7365
Львівська	2789	2961	3646	4559	6391	8001
Миколаївська	3094	3344	3984	4887	6709	8160
Одеська	2947	3129	3897	4809	6542	8011
Полтавська	2988	3179	3783	4621	6551	8375
Рівненська	2844	3033	3573	4364	6013	7469
Сумська	2702	2877	3449	4131	5946	7324
Тернопільська	2359	2527	2994	3695	5554	6969
Харківська	2975	3143	3697	4448	6244	7657
Херсонська	2464	2617	3123	4046	5842	7058
Хмельницька	2641	2878	3371	4043	5938	7346
Черкаська	2682	2829	3360	4148	6042	7478
Чернівецька	2484	2578	3050	3828	5621	6991
Чернігівська	2504	2690	3295	4002	5636	6995
м. Київ	5007	5376	6732	8648	11135	13542

**Складено авторомна основі [83].*

Таблиця У.6

Коефіцієнт диференціації заробітних плат у порівнянні із максимальною по регіонах

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	Коефіцієнт						Нормовані показники					
Вінницька	1,89	1,91	1,98	2,06	1,82	1,74	0,208	0,190	0,213	0,206	0,185	0,220
Волинська	1,94	1,98	2,05	2,14	1,90	1,85	0,162	0,135	0,163	0,152	0,101	0,100
Дніпропетровська	1,50	1,48	1,54	1,70	1,60	1,53	0,554	0,577	0,566	0,475	0,398	0,440
Донецька	1,33	1,39	1,35	1,44	1,43	1,40	0,703	0,651	0,718	0,669	0,568	0,578
Житомирська	1,96	1,95	2,06	2,16	1,91	1,84	0,149	0,161	0,153	0,133	0,096	0,113
Закарпатська	1,96	1,96	1,99	2,01	1,75	1,68	0,144	0,149	0,206	0,245	0,251	0,281
Запорізька	1,59	1,57	1,60	1,70	1,62	1,55	0,471	0,498	0,517	0,476	0,381	0,415
Ів.-Франківська	1,87	1,87	1,98	2,06	1,83	1,79	0,226	0,228	0,216	0,211	0,171	0,159
Київська	1,49	1,54	1,62	1,65	1,55	1,49	0,560	0,520	0,503	0,512	0,454	0,482
Кіровоградська	1,92	1,93	2,05	2,18	1,92	1,88	0,181	0,177	0,158	0,123	0,082	0,064
Луганська	1,50	1,59	1,96	1,86	1,90	1,84	0,554	0,475	0,228	0,355	0,105	0,111
Львівська	1,80	1,82	1,85	1,90	1,74	1,69	0,292	0,277	0,322	0,331	0,261	0,266
Миколаївська	1,62	1,61	1,69	1,77	1,66	1,66	0,449	0,461	0,448	0,426	0,343	0,301
Одеська	1,70	1,72	1,73	1,80	1,70	1,69	0,377	0,363	0,417	0,404	0,301	0,268
Полтавська	1,68	1,69	1,78	1,87	1,70	1,62	0,398	0,387	0,376	0,350	0,304	0,346
Рівненська	1,76	1,77	1,88	1,98	1,85	1,81	0,322	0,315	0,292	0,268	0,152	0,138
Сумська	1,85	1,87	1,95	2,09	1,87	1,85	0,240	0,230	0,238	0,184	0,132	0,100
Тернопільська	2,12	2,13	2,25	2,34	2,00	1,94	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Харківська	1,68	1,71	1,82	1,94	1,78	1,77	0,392	0,370	0,342	0,296	0,220	0,185
Херсонська	2,03	2,05	2,16	2,14	1,91	1,92	0,081	0,065	0,074	0,151	0,098	0,026
Хмельницька	1,90	1,87	2,00	2,14	1,88	1,84	0,202	0,230	0,201	0,150	0,129	0,106
Черкаська	1,87	1,90	2,00	2,08	1,84	1,81	0,228	0,201	0,196	0,191	0,161	0,140
Чернівецька	2,02	2,09	2,21	2,26	1,98	1,94	0,095	0,037	0,033	0,061	0,024	0,006
Чернігівська	2,00	2,00	2,04	2,16	1,98	1,94	0,109	0,114	0,165	0,134	0,029	0,008
м. Київ	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000

** Розраховано автором за даними: [83].*

Таблиця У.7

Індекс реальної зарплати

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	у % до відповідного періоду попереднього року						Нормовані показники					
Вінницька	110	94,9	81,3	111,9	128,7	115,5	0,722	0,794	0,536	0,611	0,956	0,937
Волинська	111	93,5	78,9	109	125,5	112,7	0,907	0,663	0,402	0,427	0,781	0,500
Дніпропетровська	106,7	97,1	78,8	102,3	119,1	115,8	0,111	1,000	0,397	0,000	0,432	0,984
Донецька	106,3	89,42	89,6	103,5	111,2	110,2	0,037	0,281	1,000	0,076	0,000	0,109
Житомирська	109,6	95,7	76,9	109,6	126,6	114,5	0,648	0,869	0,291	0,465	0,842	0,781
Закарпатська	109,4	95,6	80	112,6	129,2	112,5	0,611	0,860	0,464	0,656	0,984	0,469
Запорізька	108,1	96,6	80,8	107,3	116,8	114,8	0,370	0,953	0,508	0,318	0,306	0,828
Івано-Франківська	106,6	95,2	77,7	109,7	126,1	112,5	0,093	0,822	0,335	0,471	0,814	0,469
Київська	107,2	91,8	78	112,1	119,5	113,8	0,204	0,504	0,352	0,624	0,454	0,672
Кіровоградська	109	94,8	78,8	107,1	125,6	112,5	0,537	0,785	0,397	0,306	0,787	0,469
Луганська	107,6	86,42	71,7	118	111,7	111,9	0,278	0,000	0,000	1,000	0,027	0,375
Львівська	109,2	93,3	79,4	110,3	123,6	112,7	0,574	0,644	0,430	0,510	0,678	0,500
Миколаївська	109,8	95,8	78,9	108,3	118,4	110,3	0,685	0,878	0,402	0,382	0,393	0,125
Одеська	109,3	93,2	80,6	108,1	116,6	110,5	0,593	0,635	0,497	0,369	0,295	0,156
Полтавська	106,1	94,9	78,8	106,1	122,5	115,9	0,000	0,794	0,397	0,242	0,617	1,000
Рівненська	111,5	93,9	76,7	107,1	119,4	111,6	1,000	0,700	0,279	0,306	0,448	0,328
Сумська	109,5	94,8	78,4	104,3	124,3	110,6	0,630	0,785	0,374	0,127	0,716	0,172
Тернопільська	109,3	95,1	77,2	109,8	129,5	113,7	0,593	0,813	0,307	0,478	1,000	0,656
Харківська	109,3	93,9	77,3	106,2	119,6	110,1	0,593	0,700	0,313	0,248	0,459	0,094
Херсонська	109,4	94,5	78,3	112,7	123,3	109,5	0,611	0,757	0,369	0,662	0,661	0,000
Хмельницька	109,6	96,8	77,8	106,9	128	111,8	0,648	0,972	0,341	0,293	0,918	0,359
Черкаська	107,9	93,7	78,2	109,7	124,8	111,4	0,333	0,682	0,363	0,471	0,743	0,297
Чернівецька	108	93,2	78,1	112,1	129,1	112,7	0,352	0,635	0,358	0,624	0,978	0,500
Чернігівська	110	94,9	78,7	107	122	111,7	0,722	0,794	0,391	0,299	0,590	0,344
м. Київ	107,8	94,5	84,2	114,3	111,3	110,2	0,315	0,757	0,698	0,764	0,005	0,109

** Розраховано автором за даними: [83].*

Таблиця У.8

Показники чисельності наявного населення

Регіон	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018
	Середня чисельність наявного населення, тис. осіб						Темп зростання кількості населення, коефіцієнт			
Україна	45496,4	43001,0	42845,0	42672,5	42485,5	42269,8	0,995	0,994	0,992	0,991
Вінницька	1623,1	1614,4	1606,4	1596,3	1583,1	1568,1	1,001	0,999	0,998	0,997
Волинська	1040,6	1042,1	1042,8	1041,8	1039,7	1036,9	0,994	0,993	0,996	0,996
Дніпропетровська	3300,8	3284,5	3265,8	3242,6	3230,8	3218,8	0,991	0,994	0,992	0,991
Донецька	4361,1	4320,4	4281,2	4254,6	4222,3	4183,2	0,994	0,994	0,993	0,992
Житомирська	1266,1	1259,2	1251,7	1244,0	1235,9	1225,7	1,001	1,000	1,000	0,999
Закарпатська	1255,7	1258,2	1259,4	1259,0	1258,5	1257,5	0,994	0,992	0,991	0,990
Запорізька	1781,1	1770,9	1759,8	1746,6	1731,3	1714,5	1,000	0,999	0,998	0,998
Ів.-Франківська	1382,1	1382,3	1382,4	1381,1	1378,7	1375,4	1,002	1,002	1,006	1,010
Київська	1723,6	1727,4	1730,7	1733,3	1744,4	1761,1	0,993	0,992	0,991	0,989
Кіровоградська	991,7	984,1	976,9	969,5	961,0	950,9	0,992	0,994	0,991	0,990
Луганська	2248,7	2229,8	2212,8	2200,3	2181,5	2159,8	0,999	0,999	0,999	0,998
Львівська	2539,9	2538,1	2536,0	2534,1	2531,8	2525,8	0,996	0,994	0,993	0,992
Миколаївська	1171,2	1166,4	1161,3	1154,2	1145,7	1136,2	0,999	0,998	0,998	0,999
Одеська	2395,7	2396,5	2393,4	2388,4	2384,8	2381,7	0,993	0,992	0,991	0,991
Полтавська	1463,4	1453,6	1444,0	1432,9	1420,3	1407,1	1,001	1,001	0,999	0,998
Рівненська	1157,7	1160,0	1161,5	1162,3	1161,7	1159,0	0,991	0,992	0,991	0,990
Сумська	1138,6	1128,2	1118,3	1108,9	1099,4	1087,9	0,996	0,995	0,994	0,994
Тернопільська	1075,5	1071,6	1067,8	1062,4	1055,8	1049,1	0,997	0,994	0,995	0,995
Харківська	2741,1	2734,3	2724,9	2709,9	2697,6	2684,8	0,995	0,994	0,993	0,991
Херсонська	1075,7	1070,2	1065,1	1059,0	1051,3	1042,3	0,995	0,994	0,992	0,992
Хмельницька	1310,9	1304,1	1297,8	1289,8	1279,8	1269,6	0,993	0,992	0,991	0,990
Черкаська	1264,8	1255,9	1247,4	1237,1	1225,8	1213,4	1,001	0,999	0,998	0,998
Чернівецька	907,9	909,2	909,9	909,0	907,4	905,5	0,990	0,989	0,988	0,987
Чернігівська	1072,8	1061,3	1050,3	1039,2	1026,7	1012,9	1,007	1,007	1,005	1,004
м. Київ	2855,8	2878,3	2897,3	2916,2	2930,1	2942,7	**0,996**	**0,996**	**0,996**	**0,995**

** Складено автором на основі [83].*

Таблиця У.9

Розподіл домогосподарств, які за оцінкою матеріального добробуту відносять себе до бідних

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	У % до загальної кількості населення						Нормовані показники					
Вінницька	76,0	81,4	87,2	86,5	87	84,1	0,268	0,220	0,148	0,164	0,142	0,196
Волинська	60,6	45,6	55,5	53,7	60,1	63,3	0,448	0,645	0,537	0,568	0,463	0,463
Дніпропетровська	64,4	80,2	80,2	76,0	78,3	76,6	0,404	0,235	0,234	0,293	0,246	0,292
Донецька	73,8	65,1	72,1	83,6	85,9	75,0	0,294	0,414	0,334	0,200	0,155	0,313
Житомирська	41,9	50,1	57,0	47,8	53,6	83,4	0,667	0,591	0,519	0,641	0,541	0,205
Закарпатська	98,9	100	99,3	99,8	98,9	96,9	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,031
Запорізька	70,4	85,9	84,6	90,5	89	78,7	0,334	0,167	0,180	0,115	0,118	0,265
Івано-Франківська	86,6	90,6	92,3	96,4	90,9	99,3	0,144	0,111	0,086	0,042	0,095	0,000
Київська	80,5	85	77,5	93,5	63,1	72,8	0,215	0,178	0,267	0,078	0,427	0,341
Кіровоградська	13,5	15,6	17,8	18,7	15,1	21,6	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Луганська	87,1	75,4	76,3	69,6	64,9	74,1	0,138	0,291	0,282	0,372	0,406	0,324
Львівська	59,4	64	60,2	53,4	48	47,8	0,463	0,427	0,480	0,572	0,607	0,663
Миколаївська	86,9	91	94,3	98,4	94,9	92,2	0,141	0,107	0,061	0,017	0,048	0,091
Одеська	88,7	83,4	76,1	77,1	64,4	74,8	0,119	0,197	0,285	0,280	0,412	0,315
Полтавська	42,2	49,9	45,6	62,6	46,8	52,4	0,664	0,594	0,659	0,459	0,622	0,604
Рівненська	53,2	56,8	34,6	65,5	80,8	71,1	0,535	0,512	0,794	0,423	0,216	0,363
Сумська	67,9	82,4	84,2	88,0	88,8	88,0	0,363	0,209	0,185	0,145	0,121	0,145
Тернопільська	60,9	60,6	76,3	86,4	71,4	57,7	0,445	0,467	0,282	0,165	0,328	0,535
Харківська	74,0	82,8	84,5	83,3	90,1	92,0	0,292	0,204	0,182	0,203	0,105	0,094
Херсонська	91,0	94,5	97,1	97,0	98,6	96,6	0,093	0,065	0,027	0,035	0,004	0,035
Хмельницька	51,1	65	69,0	54,3	45,7	65,5	0,560	0,415	0,372	0,561	0,635	0,435
Черкаська	94,4	98	88,4	91,4	94,5	99,1	0,053	0,024	0,134	0,104	0,053	0,003
Чернівецька	72,1	79,4	63,9	82,7	61,4	73,2	0,314	0,244	0,434	0,211	0,447	0,336
Чернігівська	71,2	63,8	70,2	66,1	72,4	61,2	0,324	0,429	0,357	0,416	0,316	0,490
м. Київ	33,2	29,5	51,3	42,4	34,2	28,2	0,769	0,835	0,589	0,708	0,772	0,915

** Розраховано автором за даними: [83].*

Таблиця У.10

Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць нижче прожиткового мінімуму

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	%						Нормовані показники					
Вінницька	16,4	12,1	6,9	6,7	7,7	10,7	0,531	0,690	0,626	0,974	0,670	0,621
Волинська	22,8	29	20	23,5	10,1	9,9	0,280	0,027	0,294	0,290	0,344	0,103
Дніпропетровська	11,0	9,9	8,6	11,8	6,9	5,0	0,744	0,776	0,529	0,405	0,406	0,908
Донецька	5,7	19,3	10,4	10,9	8	4,1	0,953	0,408	0,271	0,375	0,101	0,383
Житомирська	21	19,6	20	13,8	18,1	9,1	0,350	0,396	0,252	0,067	0,250	0,310
Закарпатська	21,7	17,6	13,9	6,3	2,5	0,2	0,323	0,475	0,613	0,658	0,556	0,291
Запорізька	12,1	9,1	6,4	10,8	4,9	1,4	0,701	0,808	0,774	0,361	0,306	0,648
Ів.-Франківська	19,2	14,2	1,2	7,3	2,2	0,2	0,421	0,608	0,777	0,907	1,000	0,736
Київська	12,8	13,1	2,6	5,4	7,4	6,2	0,673	0,651	0,965	0,301	0,000	0,268
Кіровоградська	13,2	16,1	15,1	13,5	7,9	4,4	0,657	0,533	0,381	0,435	0,483	0,736
Луганська	9,2	15,6	19,6	12,2	8,3	4,5	0,815	0,553	0,390	0,260	0,542	0,582
Львівська	13,8	13,1	9,7	5,9	6,2	1,2	0,634	0,651	0,252	0,651	0,569	0,958
Миколаївська	13,7	15,1	14,1	3,8	5,7	2,0	0,638	0,573	0,129	0,658	0,125	0,406
Одеська	9,5	7,8	14,9	7,2	4	0,8	0,803	0,859	0,681	0,933	0,410	0,816
Полтавська	12,9	12	14,2	11,8	2,2	7,9	0,669	0,694	0,494	0,506	0,833	0,709
Рівненська	29,3	29,7	17,2	13,7	13,9	6,5	0,024	0,000	0,000	0,000	0,101	0,134
Сумська	20,5	21,4	11,5	18,3	8,7	5,1	0,370	0,325	0,523	0,405	0,326	0,192
Тернопільська	29,9	29,2	19,1	21,6	11,2	7,1	0,000	0,020	0,306	0,483	0,514	0,621
Харківська	5,9	7,3	7,7	8,6	4,5	4,4	0,945	0,878	0,668	0,219	0,455	0,398
Херсонська	21,6	18,4	12,2	11	4,8	6,2	0,327	0,443	0,094	0,331	0,087	0,000
Хмельницька	19,6	23,4	19,3	17	10,7	5,7	0,406	0,247	0,145	0,253	0,309	0,287
Черкаська	11,2	15,2	13,1	14,7	9,2	7,0	0,736	0,569	0,510	0,167	0,403	0,226
Чернівецька	18,9	10,8	17,6	6,8	8,2	3,0	0,433	0,741	0,465	0,799	0,281	0,598
Чернігівська	16	14,8	6,7	10,5	7,4	4,8	0,547	0,584	1,000	0,665	0,569	0,824
м. Київ	4,5	4,2	5,6	4,1	3,6	0,7	1,000	1,000	0,910	1,000	0,854	1,000

** Розраховано автором за даними: [83].*

Таблиця У.11

Співвідношення розмірів пенсій та середньомісячних заробітних плат

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	%						Нормовані показники					
Вінницька	48,04	47,22	40,30	35,23	26,28	26,94	0,680	0,677	0,468	0,675	0,430	0,119
Волинська	50,60	50,07	42,37	37,32	28,22	29,19	0,850	0,857	0,570	0,817	0,577	0,251
Дніпропетровська	47,64	45,21	40,02	36,51	28,37	33,66	0,654	0,551	0,455	0,763	0,588	0,514
Донецька	47,75	48,10	38,49	33,75	27,73	35,66	0,661	0,733	0,380	0,575	0,540	0,632
Житомирська	51,27	49,48	43,13	37,98	28,16	29,49	0,894	0,819	0,608	0,863	0,572	0,269
Закарпатська	49,24	47,81	39,88	33,88	24,88	25,23	0,759	0,715	0,448	0,583	0,323	0,018
Запорізька	48,06	45,65	40,80	35,64	27,86	31,92	0,681	0,578	0,493	0,704	0,549	0,412
Івано-Франківська	49,65	48,42	42,19	36,98	27,91	29,46	0,787	0,753	0,562	0,794	0,553	0,267
Київська	42,67	42,73	37,63	32,08	24,97	27,77	0,326	0,395	0,337	0,461	0,330	0,168
Кіровоградська	50,18	48,82	43,04	38,16	28,39	30,88	0,822	0,778	0,603	0,875	0,590	0,351
Луганська	51,23	52,35	51,10	40,00	33,82	41,92	0,891	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Львівська	48,96	48,07	40,36	34,91	26,98	29,36	0,741	0,731	0,471	0,654	0,482	0,261
Миколаївська	44,65	42,94	37,60	32,79	25,64	29,14	0,456	0,408	0,335	0,510	0,381	0,248
Одеська	46,80	45,75	38,21	33,18	26,15	29,62	0,598	0,585	0,365	0,536	0,419	0,276
Полтавська	46,58	45,53	40,29	35,32	26,76	29,36	0,584	0,571	0,468	0,681	0,466	0,261
Рівненська	46,22	45,36	39,57	34,99	27,63	28,80	0,560	0,560	0,433	0,659	0,532	0,228
Сумська	49,11	47,95	41,68	37,32	28,07	30,89	0,751	0,723	0,536	0,818	0,565	0,351
Тернопільська	51,92	50,62	43,57	38,28	27,89	28,15	0,937	0,891	0,629	0,883	0,551	0,190
Харківська	47,56	46,69	43,19	38,67	29,07	33,89	0,648	0,644	0,611	0,909	0,641	0,528
Херсонська	52,88	51,66	45,04	37,13	27,66	30,82	1,000	0,957	0,702	0,805	0,534	0,347
Хмельницька	48,35	46,25	40,63	36,63	27,25	28,60	0,701	0,616	0,485	0,771	0,503	0,216
Черкаська	49,10	48,48	42,36	36,84	27,37	29,95	0,750	0,756	0,570	0,785	0,512	0,296
Чернівецька	50,45	50,73	43,89	37,70	27,95	28,80	0,840	0,898	0,645	0,844	0,556	0,228
Чернігівська	52,29	50,71	42,85	37,96	29,31	31,15	0,961	0,897	0,594	0,861	0,659	0,366
м. Київ	37,75	36,46	30,78	25,31	20,61	24,92	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000

** Розраховано автором за даними: [83].*

Таблиця У.12

Співвідношення між заробітною платою чоловіків і жінок

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	%						Нормовані показники					
Вінницька	83,4	82,4	78,8	76,6	78,9	76,5	0,674	0,697	0,659	0,575	0,515	0,466
Волинська	84,1	82,9	79	77,3	84,3	81,5	0,696	0,712	0,666	0,600	0,715	0,646
Дніпропетровська	71,2	69,8	67,3	71,4	74,9	71,8	0,284	0,318	0,278	0,393	0,367	0,296
Донецька	62,3	59,2	58,9	60,2	65	63,6	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Житомирська	84,6	82,4	80,1	77	83,4	81,6	0,712	0,697	0,702	0,589	0,681	0,650
Закарпатська	87,5	88,2	83,6	81,5	85,4	84,0	0,805	0,871	0,818	0,747	0,756	0,736
Запорізька	72,8	70,7	68,7	70	74,6	71,7	0,335	0,345	0,325	0,344	0,356	0,292
Ів.-Франківська	82,1	78,8	75,4	73,8	77,1	75,6	0,633	0,589	0,546	0,477	0,448	0,433
Київська	77,1	76,4	73,4	71,2	76,9	76,9	0,473	0,517	0,480	0,386	0,441	0,480
Кіровоградська	82,2	80,7	78,8	77,4	83,8	82,7	0,636	0,646	0,659	0,604	0,696	0,690
Луганська	62,9	70,5	77,7	75,1	87,9	87,1	0,019	0,339	0,623	0,523	0,848	0,848
Львівська	80,7	80,1	77,2	76,8	80,8	80,7	0,588	0,628	0,606	0,582	0,585	0,617
Миколаївська	72,8	70,9	69,7	68,1	74,2	75,6	0,335	0,351	0,358	0,277	0,341	0,433
Одеська	82,9	80	76,4	76,5	82	81,6	0,658	0,625	0,579	0,572	0,630	0,650
Полтавська	74,4	74,1	72,2	71,7	74	72,4	0,387	0,447	0,440	0,404	0,333	0,318
Рівненська	74,5	72,6	72,7	68,8	75,8	74,1	0,390	0,402	0,457	0,302	0,400	0,379
Сумська	81,1	78,3	75	76,3	79,3	76,5	0,601	0,574	0,533	0,565	0,530	0,466
Тернопільська	92,4	89,6	85,9	80,2	84,6	82,3	0,962	0,913	0,894	0,702	0,726	0,675
Харківська	80,7	79,9	77,6	76,5	79,7	78,4	0,588	0,622	0,619	0,572	0,544	0,534
Херсонська	92,6	89,7	87	81,1	87,9	91,3	0,968	0,916	0,930	0,733	0,848	1,000
Хмельницька	82,3	79,4	77,5	75,9	80,3	79,3	0,639	0,607	0,616	0,551	0,567	0,567
Черкаська	84,5	83,6	82,7	81,8	84,8	81,8	0,709	0,733	0,788	0,758	0,733	0,657
Чернівецька	93,6	92,5	89,1	88,7	92	90,6	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	0,975
Чернігівська	85,7	80,5	77,1	75,5	81,5	80,1	0,748	0,640	0,603	0,537	0,611	0,596
м. Київ	88,5	87,2	82,9	81,1	82,8	83,2	0,837	0,841	0,795	0,733	0,659	0,708

** Розраховано автором за даними: [83].*

Таблиця У.13

Співвідношення між пенсіями чоловіків і жінок

Регіон	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	%						Нормовані показники					
Вінницька	83,4	82,4	78,8	76,6	78,9	76,5	70,5	70,2	72,3	74,7	69,9	67,9
Волинська	84,1	82,9	79	77,3	84,3	81,5	80,5	78,8	81,8	84,3	79,7	77,7
Дніпропетровська	71,2	69,8	67,3	71,4	74,9	71,8	81,4	80,4	83,0	84,9	81,9	86,4
Донецька	62,3	59,2	58,9	60,2	65	63,6	65,7	63,9	66,1	68,0	61,1	60,5
Житомирська	84,6	82,4	80,1	77	83,4	81,6	57,0	57,3	58,4	59,6	49,0	49,2
Закарпатська	87,5	88,2	83,6	81,5	85,4	84,0	80,4	79,1	82,3	84,8	82,6	77,5
Запорізька	72,8	70,7	68,7	70	74,6	71,7	84,7	83,1	85,9	88,6	85,5	82,6
Івано-Франківська	82,1	78,8	75,4	73,8	77,1	75,6	71,2	66,1	68,6	71,1	66,9	66,7
Київська	77,1	76,4	73,4	71,2	76,9	76,9	36,0	78,4	81,0	83,3	78,3	76,6
Кіровоградська	82,2	80,7	78,8	77,4	83,8	82,7	72,6	71,2	73,5	75,7	73,2	70,3
Луганська	62,9	70,5	77,7	75,1	87,9	87,1	76,9	74,8	77,7	79,9	75,4	73,2
Львівська	80,7	80,1	77,2	76,8	80,8	80,7	57,2	60,6	61,4	62,9	52,5	50,1
Миколаївська	72,8	70,9	69,7	68,1	74,2	75,6	76,4	75,1	77,7	79,8	75,0	72,7
Одеська	82,9	80	76,4	76,5	82	81,6	75,0	73,4	76,3	79,1	77,0	73,3
Полтавська	74,4	74,1	72,2	71,7	74	72,4	72,9	71,9	75,0	77,4	75,7	71,6
Рівненська	74,5	72,6	72,7	68,8	75,8	74,1	73,5	71,2	73,9	76,2	72,7	69,7
Сумська	81,1	78,3	75	76,3	79,3	76,5	82,8	81,1	83,5	85,8	82,9	80,5
Тернопільська	92,4	89,6	85,9	80,2	84,6	82,3	77,8	75,3	78,1	80,7	77,5	74,1
Харківська	80,7	79,9	77,6	76,5	79,7	78,4	86,9	85,3	87,9	89,9	87,2	85,5
Херсонська	92,6	89,7	87	81,1	87,9	91,3	73,2	68,0	69,1	72,3	68,7	67,0
Хмельницька	82,3	79,4	77,5	75,9	80,3	79,3	79,7	77,3	80,7	83,7	80,5	78,3
Черкаська	84,5	83,6	82,7	81,8	84,8	81,8	80,2	78,7	81,7	84,0	81,7	77,2
Чернівецька	93,6	92,5	89,1	88,7	92	90,6	79,2	77,3	79,8	82,0	79,1	76,9
Чернігівська	85,7	80,5	77,1	75,5	81,5	80,1	84,6	83,3	86,5	88,8	86,9	83,4
м. Київ	88,5	87,2	82,9	81,1	82,8	83,2	92,1	77,3	80,3	82,7	79,9	76,6

** Розраховано автором за даними: [83].*

ДОДАТОК Ф

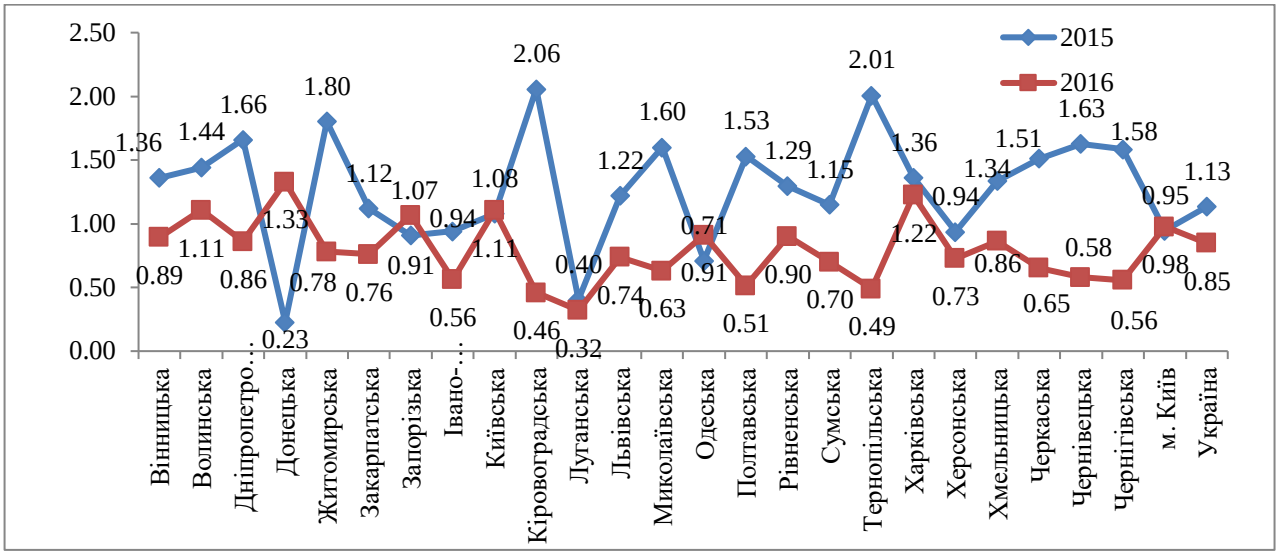

Рис. Ф.1. *Темп зростання обсягу житла, введеного в експлуатацію*

** Побудовано автором за даними [83].*

Таблиця Ф.1

Індекси будівельної продукції

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	У порівнянні із попереднім роком, коефіцієнти						Нормовані показники*					
Вінницька	0,890	0,796	1,048	1,432	1,133	1,447	0,374	0,373	0,686	1,000	0,424	1,000
Волинська	0,877	0,728	1,338	1,106	0,990	1,007	0,350	0,296	1,000	0,452	0,269	0,253
Дніпропетровська	0,916	0,867	0,910	1,000	1,367	1,251	0,423	0,454	0,536	0,274	0,677	0,667
Донецька	0,964	0,876	0,415	1,047	1,053	1,368	0,512	0,464	0,000	0,353	0,337	0,866
Житомирська	0,776	0,505	0,877	1,390	1,424	1,073	0,162	0,043	0,501	0,929	0,739	0,365
Закарпатська	0,828	0,838	1,152	1,186	1,507	1,042	0,259	0,421	0,798	0,587	0,829	0,312
Запорізька	1,054	0,882	0,976	0,988	1,327	1,208	0,680	0,471	0,608	0,254	0,634	0,594
Івано-Франківська	0,809	0,795	1,063	1,035	1,344	1,179	0,223	0,372	0,702	0,333	0,652	0,545
Київська	1,183	0,691	0,997	1,330	1,223	1,039	0,920	0,254	0,631	0,829	0,521	0,307
Кіровоградська	1,027	0,633	1,047	1,118	1,665	0,858	0,629	0,188	0,685	0,472	1,000	0,000
Луганська	0,882	0,77	0,492	1,181	0,742	0,871	0,359	0,344	0,083	0,578	0,000	0,022
Львівська	0,91	0,467	1,201	1,223	1,119	1,115	0,412	0,000	0,852	0,649	0,408	0,436
Миколаївська	0,934	0,896	1,227	1,169	1,165	0,868	0,456	0,487	0,880	0,558	0,458	0,017
Одеська	0,689	0,914	0,802	1,338	1,493	1,115	0,000	0,507	0,419	0,842	0,814	0,436
Полтавська	1,133	0,949	0,846	0,915	1,194	0,984	0,827	0,547	0,467	0,131	0,490	0,214
Рівненська	0,897	0,999	0,647	0,837	1,144	1,309	0,387	0,604	0,251	0,000	0,436	0,766
Сумська	0,781	1,071	0,893	1,165	0,982	0,920	0,171	0,686	0,518	0,551	0,260	0,105
Тернопільська	0,964	0,906	0,959	1,296	1,031	0,936	0,512	0,498	0,589	0,771	0,313	0,132
Харківська	0,935	1,027	1,025	1,311	1,229	1,015	0,458	0,636	0,661	0,797	0,528	0,267
Херсонська	0,87	0,896	0,938	1,138	1,346	0,987	0,337	0,487	0,567	0,506	0,654	0,219
Хмельницька	1,139	0,726	1,089	1,076	1,272	1,210	0,838	0,294	0,730	0,402	0,574	0,598
Черкаська	1,115	0,912	0,954	1,147	1,089	1,238	0,793	0,505	0,584	0,521	0,376	0,645
Чернівецька	1,226	0,695	0,890	0,995	1,091	0,933	1,000	0,259	0,515	0,266	0,378	0,127
Чернігівська	0,848	0,834	0,647	1,003	1,300	1,031	0,296	0,417	0,251	0,279	0,605	0,294
м.Київ	0,84	1,348	0,862	1,267	1,330	1,009	0,281	1,000	0,484	0,723	0,637	0,256

**Розраховано автором на основі [83].*

Таблиця Ф.2

Пасажирооборот автомобільного транспорту

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	млн.пас.км						Нормовані показники*					
Вінницька	1470	1496	1454	1329	1508	1649	0,180	0,250	0,406	0,242	0,312	0,399
Волинська	2203	2205	1931	1894	1894	2055	0,326	0,447	0,558	0,367	0,406	0,510
Дніпропетровська	4413	3719	2404	1887	2185	2248	0,767	0,867	0,709	0,365	0,477	0,563
Донецька	5581	4199	1330	1028	1342	1510	1,000	1,000	0,366	0,176	0,272	0,362
Житомирська	1158	1222	1165	1077	1063	1042	0,117	0,174	0,314	0,187	0,204	0,234
Закарпатська	788	799	798	710	673	608	0,044	0,057	0,197	0,106	0,109	0,116
Запорізька	827	877	793	836	982	1171	0,051	0,079	0,195	0,134	0,185	0,269
Івано-Франківська	1254	1233	1054	930	1179	1275	0,136	0,177	0,279	0,155	0,232	0,298
Київська	2157	2332	2237	2253	2495	2640	0,317	0,482	0,656	0,445	0,552	0,669
Кіровоградська	1051	883	853	828	681	675	0,096	0,080	0,214	0,132	0,111	0,134
Луганська	1777	776	180	226	222	183	0,241	0,051	0,000	0,000	0,000	0,000
Львівська	3292	3042	2767	2613	2489	2267	0,543	0,679	0,824	0,525	0,550	0,568
Миколаївська	1660	1456	1081	1080	1197	1206	0,218	0,239	0,287	0,188	0,237	0,279
Одеська	3316	3222	2657	4777	4341	3853	0,548	0,729	0,789	1,000	1,000	1,000
Полтавська	966	1005	982	1006	1046	1092	0,079	0,114	0,256	0,171	0,200	0,248
Рівненська	1246	1224	1101	1050	1501	1117	0,135	0,175	0,293	0,181	0,311	0,254
Сумська	570	593	608	614	590	575	0,000	0,000	0,136	0,085	0,089	0,107
Тернопільська	962	1025	1068	908	819	787	0,078	0,120	0,283	0,150	0,145	0,165
Харківська	1602	1511	1481	1404	1416	1331	0,206	0,255	0,415	0,259	0,290	0,313
Херсонська	1947	1883	1659	1646	1324	853	0,275	0,358	0,471	0,312	0,268	0,183
Хмельницька	941	910	938	902	878	768	0,074	0,088	0,242	0,149	0,159	0,159
Черкаська	1026	996	882	744	740	693	0,091	0,112	0,224	0,114	0,126	0,139
Чернівецька	1292	1412	1211	728	733	838	0,144	0,227	0,329	0,110	0,124	0,178
Чернігівська	740	719	633	614	563	547	0,034	0,035	0,144	0,085	0,083	0,099
м. Київ	3913	3893	3318	3471	3648	3577	0,667	0,915	1,000	0,713	0,832	0,925

** Розрахлвано автором на основі [83].*

Таблиця Ф.3

Вантажооборот автомобільного транспорту

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	млн.ткм						Нормовані показники*					
Вінницька	1950,8	1894,7	1650,9	1813,6	1672,7	1783,1	0,320	0,299	0,248	0,256	0,215	0,130
Волинська	1755,2	1622,7	1838,4	2108,6	2401,7	2770,3	0,265	0,228	0,295	0,322	0,347	0,229
Дніпропетровська	3730,1	3798,3	3641,6	4421,4	4815,6	5138	0,815	0,799	0,743	0,838	0,782	0,465
Донецька	4393,2	4125,9	2238,3	2230,5	2367,3	2125,6	1,000	0,885	0,394	0,349	0,341	0,164
Житомирська	1121,6	1097,2	1014,6	1035,6	990,9	1117,7	0,089	0,090	0,090	0,082	0,093	0,063
Закарпатська	4149,5	4410,7	4676,1	4862,6	5285,6	5073,1	0,932	0,960	1,000	0,937	0,866	0,459
Запорізька	1633,9	1409,5	1278,4	1384,3	1522,8	1499,6	0,231	0,172	0,156	0,160	0,188	0,102
Івано-Франківська	1361,6	1491,7	1507,5	1649,4	1690,9	1486,4	0,155	0,193	0,213	0,219	0,219	0,100
Київська	3414,8	3172,8	3424,2	3854,6	4191,6	6349,2	0,727	0,635	0,689	0,712	0,669	0,586
Кіровоградська	1214,8	2051,2	1738,8	1195	1470,5	1582,1	0,115	0,340	0,270	0,118	0,179	0,110
Луганська	3186,6	1790	1203,6	860,1	477,2	482,5	0,664	0,272	0,137	0,043	0,000	0,000
Львівська	4367,9	4564,4	4344,8	4511,1	4604,1	5317,6	0,993	1,000	0,918	0,858	0,743	0,483
Миколаївська	1306,7	1324,5	1268,7	1406,7	1466,5	1656,8	0,140	0,149	0,153	0,165	0,178	0,117
Одеська	2778,2	2707,9	2776,8	2796,2	2886,9	3828,8	0,550	0,513	0,528	0,475	0,434	0,334
Полтавська	3286,4	2644,3	3158,6	3530,6	2563	2732,8	0,692	0,496	0,623	0,639	0,376	0,225
Рівненська	1321,4	1304	1247,7	1732,7	2270	2154,8	0,144	0,144	0,148	0,238	0,323	0,167
Сумська	803,6	755,8	651,2	666,2	765,8	890,3	0,000	0,000	0,000	0,000	0,052	0,041
Тернопільська	1089	1385,2	1123	1317,7	1321,9	1381,1	0,080	0,165	0,117	0,145	0,152	0,090
Харківська	3413,6	2705,1	2653,1	3770,2	4478,3	4553,9	0,727	0,512	0,497	0,693	0,721	0,407
Херсонська	1326,2	1429,5	1269,1	1266,7	1353,5	1371	0,146	0,177	0,154	0,134	0,158	0,089
Хмельницька	2392	2325,7	2344,7	2241	2151,3	2103	0,443	0,412	0,421	0,352	0,302	0,162
Черкаська	1472,6	2335,3	2599,8	2013,2	3074,6	3480,9	0,186	0,415	0,484	0,301	0,468	0,300
Чернівецька	1151,6	1049	1035,1	1128,8	1272,3	1425,5	0,097	0,077	0,095	0,103	0,143	0,094
Чернігівська	860,1	827	719,4	1087	1173,8	1272,3	0,016	0,019	0,017	0,094	0,125	0,079
м. Київ	3947,1	3741,1	3889	5146	6028	10491,9	0,876	0,784	0,804	1,000	1,000	1,000

** Розраховано автором на основі [83].*

Таблиця Ф.4

Щільність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	км на 1000 км² території						Нормовані показники*					
Вінницька	339,7	339,7	339,7	339,7	339,7	339,7	0,821	0,821	0,821	0,821	0,821	0,830
Волинська	287,9	287,9	287,9	287,9	287,9	287,9	0,561	0,561	0,561	0,561	0,561	0,584
Дніпропетровська	288,2	288,2	288,2	288,2	288,2	288,2	0,563	0,563	0,563	0,563	0,563	0,585
Донецька	301,7	301,7	301,7	301,7	301,7	305,5	0,630	0,630	0,630	0,630	0,630	0,667
Житомирська	278,3	278,3	278,3	278,3	278,3	281,6	0,513	0,513	0,513	0,513	0,513	0,554
Закарпатська	258,8	258,8	258,8	258,8	258,8	266,6	0,416	0,416	0,416	0,416	0,416	0,483
Запорізька	250,2	250,2	250,2	250,2	250,2	250,2	0,373	0,373	0,373	0,373	0,373	0,405
Івано-Франківська	294,4	294,4	294,4	294,4	294,4	294,4	0,594	0,594	0,594	0,594	0,594	0,615
Київська	305,8	305,8	305,8	305,8	305,8	305,8	0,651	0,651	0,651	0,651	0,651	0,669
Кіровоградська	252,2	252,2	252,2	252,2	252,2	252,2	0,383	0,383	0,383	0,383	0,383	0,414
Луганська	217,4	217,4	217,4	217,4	221,1	164,9	0,209	0,209	0,209	0,209	0,227	0,000
Львівська	375,6	375,6	375,6	375,6	375,6	375,6	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Миколаївська	195,2	195,2	195,2	195,2	195,2	195,2	0,098	0,098	0,098	0,098	0,098	0,144
Одеська	243,1	243,1	243,1	243,1	243,1	243,1	0,337	0,337	0,337	0,337	0,337	0,371
Полтавська	309,6	309,6	309,6	309,6	309,6	309,6	0,670	0,670	0,670	0,670	0,670	0,687
Рівненська	254,4	254,4	254,4	254,4	254,4	254,4	0,393	0,393	0,393	0,393	0,393	0,425
Сумська	281,1	281,1	281,1	281,1	281,1	285,3	0,527	0,527	0,527	0,527	0,527	0,572
Тернопільська	361,7	361,7	361,7	361,7	361,7	361,7	0,930	0,930	0,930	0,930	0,930	0,934
Харківська	299,2	299,2	299,2	299,2	299,2	299,2	0,618	0,618	0,618	0,618	0,618	0,637
Херсонська	175,7	175,7	175,7	175,7	175,7	175,7	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,051
Хмельницька	344,2	344,2	344,2	344,2	344,2	344,2	0,843	0,843	0,843	0,843	0,843	0,851
Черкаська	282,1	282,1	282,1	282,1	286,9	286,9	0,532	0,532	0,532	0,532	0,556	0,579
Чернівецька	358,2	358,2	358,2	358,2	358,2	358,2	0,913	0,913	0,913	0,913	0,913	0,917
Чернігівська	225,7	225,7	225,7	225,7	225,7	225,7	0,250	0,250	0,250	0,250	0,250	0,288
м. Київ	305,8	305,8	305,8	305,8	305,8	305,8	0,651	0,651	0,651	0,651	0,651	0,669

** Розраховано автором на основі [83].*

Таблиця Ф.5

Охоплення дітей закладами дошкільної освіти

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	У % до кількості дітей відповідного віку						Нормовані показники*					
Україна	**60**	**55**	**55**	**57**	**59**	**58**	x	x	x	x	x	x
Вінницька	63	63	65	67	69	68	0,735	0,706	0,758	0,758	0,781	0,786
Волинська	50	51	52	53	55	55	0,353	0,353	0,364	0,333	0,344	0,321
Дніпропетровська	63	63	63	64	65	64	0,735	0,706	0,697	0,667	0,656	0,643
Донецька	72	-	-	-	-	-	1,000	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Житомирська	66	66	66	67	69	68	0,824	0,794	0,788	0,758	0,781	0,786
Закарпатська	55	54	53	54	56	55	0,500	0,441	0,394	0,364	0,375	0,321
Запорізька	64	63	64	65	66	64	0,765	0,706	0,727	0,697	0,688	0,643
Івано-Франківська	38	39	40	42	44	46	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Київська	64	65	67	68	70	72	0,765	0,765	0,818	0,788	0,813	0,929
Кіровоградська	62	62	62	65	67	65	0,706	0,676	0,667	0,697	0,719	0,679
Луганська	59	-	-	-	-		0,618	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Львівська	47	49	49	50	52	52	0,265	0,294	0,273	0,242	0,250	0,214
Миколаївська	69	68	68	69	71	69	0,912	0,853	0,848	0,818	0,844	0,821
Одеська	54	54	54	55	56	56	0,471	0,441	0,424	0,394	0,375	0,357
Полтавська	71	72	69	70	70	70	0,971	0,971	0,879	0,848	0,813	0,857
Рівненська	56	54	54	55	57	57	0,529	0,441	0,424	0,394	0,406	0,393
Сумська	71	73	73	75	76	74	0,971	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Тернопільська	52	53	54	56	58	56	0,412	0,412	0,424	0,424	0,438	0,357
Харківська	61	62	62	63	64	65	0,676	0,676	0,667	0,636	0,625	0,679
Херсонська	71	69	67	68	68	68	0,971	0,882	0,818	0,788	0,750	0,786
Хмельницька	64	64	65	66	68	68	0,765	0,735	0,758	0,727	0,750	0,786
Черкаська	70	70	70	71	73	70	0,941	0,912	0,909	0,879	0,906	0,857
Чернівецька	58	58	57	58	60	60	0,588	0,559	0,515	0,485	0,500	0,500
Чернігівська	63	63	65	67	68	66	0,735	0,706	0,758	0,758	0,750	0,714
м. Київ	63	65	65	64	63	64	0,735	0,765	0,758	0,667	0,594	0,643

** Розраховано автором на основі [83].*

Таблиця Ф.6

Кількість загальноосвітніх навчальних закладів

(на початок навчального року; одиниць)

Регіон	2010 / 2011	2013 / 2014	2014 / 2015	2015 / 2016	2016 / 2017	2017 / 2018
Вінницька	976	898	892	883	873	861
Волинська	787	775	773	753	708	656
Дніпропетровська	1044	1023	1016	1002	967	937
Донецька	1151	1115	558	563	560	549
Житомирська	844	805	802	760	746	712
Закарпатська	693	670	670	669	667	668
Запорізька	639	611	609	600	582	567
Ів.-Франківська	761	745	744	740	727	719
Київська	781	753	747	747	720	712
Кіровоградська	576	544	542	533	458	348
Луганська	732	690	315	308	300	293
Львівська	1440	1410	1399	1386	1363	1262
Миколаївська	592	562	556	554	542	524
Одеська	950	890	887	881	867	855
Полтавська	786	710	708	694	675	643
Рівненська	707	682	680	677	659	641
Сумська	592	545	540	531	514	477
Тернопільська	889	855	849	837	828	762
Харківська	917	847	837	818	790	771
Херсонська	509	481	479	470	456	441
Хмельницька	926	812	803	783	756	730
Черкаська	679	645	643	630	622	605
Чернівецька	447	436	436	432	428	422
Чернігівська	674	625	613	590	558	532
м. Київ	525	505	506	496	492	493

**Складено автором на основі [83].*

Таблиця Ф.7

Кількість студентів закладів вищої освіти у розрахунку на 10000 населення

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	На початок навчального року; осіб						Нормовані показники*					
Україна	**452**	**393**	**375**	**373**	**363**	**361**	x	x	x	x	x	x
Вінницька	268	263	279	284	285	286	0,055	0,069	0,097	0,109	0,120	0,127
Волинська	275	266	255	257	244	241	0,060	0,071	0,077	0,085	0,083	0,086
Дніпропетровська	434	411	384	371	350	348	0,175	0,188	0,187	0,187	0,179	0,185
Донецька	317	-	-	-	-	-	0,091	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Житомирська	285	268	250	250	243	242	0,068	0,073	0,072	0,079	0,083	0,087
Закарпатська	191	183	174	180	188	189	0,000	0,005	0,007	0,017	0,033	0,038
Запорізька	460	428	407	401	391	406	0,193	0,202	0,207	0,214	0,215	0,238
Івано-Франківська	316	291	277	276	269	271	0,090	0,092	0,095	0,102	0,106	0,114
Київська	199	185	174	170	157	152	0,006	0,006	0,007	0,008	0,005	0,004
Кіровоградська	199	177	166	161	151	148	0,006	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Луганська	365	-	-	-	-	-	0,125	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Львівська	548	509	495	493	487	478	0,257	0,267	0,283	0,295	0,302	0,305
Миколаївська	336	308	287	283	277	274	0,104	0,105	0,104	0,109	0,113	0,116
Одеська	517	485	471	475	451	442	0,234	0,247	0,262	0,279	0,269	0,271
Полтавська	374	356	344	341	327	323	0,132	0,144	0,153	0,160	0,158	0,162
Рівненська	356	351	318	311	280	278	0,119	0,140	0,131	0,133	0,116	0,120
Сумська	378	362	339	332	316	313	0,134	0,149	0,149	0,152	0,148	0,152
Тернопільська	404	389	382	399	390	394	0,153	0,170	0,186	0,212	0,215	0,227
Харківська	765	696	668	659	636	639	0,413	0,417	0,432	0,443	0,435	0,453
Херсонська	276	256	256	257	254	251	0,061	0,063	0,077	0,085	0,092	0,095
Хмельницька	307	284	258	252	243	249	0,083	0,086	0,079	0,081	0,083	0,093
Черкаська	353	329	315	314	303	312	0,116	0,122	0,128	0,136	0,136	0,151
Чернівецька	361	353	343	346	329	316	0,122	0,141	0,152	0,165	0,160	0,155
Чернігівська	235	220	205	204	197	197	0,032	0,035	0,034	0,038	0,041	0,045
м. Київ	1582	1422	1329	1285	1265	1231	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000

** Розраховано автором на основі [83].*

Таблиця Ф.8

Кількість домогосподарств, у яких хто-небудь із членів протягом останніх 12 місяців при потребі не зміг отримати медичну допомогу, придбати ліки та медичне приладдя

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	% до кількості домогосподарств, у яких хто-небудь із членів потребував медичної допомоги, придбання ліків та медичного приладдя						Нормовані показники*					
Україна	22,2	20,6	29,3	23,1	29,7	21,0	x	x	x	x	x	x
Вінницька	48,1	47,8	70,6	68,0	84,2	84,2	0,521	0,507	0,260	0,308	0,121	0,042
Волинська	30,2	28,8	33,9	16,9	24,7	5,4	0,714	0,710	0,662	0,838	0,779	0,947
Дніпропетровська	22,4	13,2	28,8	21,3	21,6	11,6	0,798	0,877	0,718	0,793	0,813	0,876
Донецька	31,8	25	30,2	20,8	16,8	14,1	0,697	0,751	0,703	0,798	0,866	0,847
Житомирська	4,4	6,1	20,0	5,4	7,5	2,4	0,992	0,953	0,815	0,957	0,969	0,982
Закарпатська	96,4	95,3	94,3	97,7	95,1	87,9	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Запорізька	23,8	26	37,4	36,7	37,8	33,5	0,783	0,740	0,624	0,633	0,634	0,625
Івано-Франківська	41,4	30,1	43,2	48,2	52,1	47,4	0,593	0,697	0,560	0,513	0,476	0,465
Київська	6,3	4,6	5,9	2,4	14,8	3,3	0,972	0,969	0,969	0,989	0,888	0,971
Кіровоградська	3,7	1,7	12,6	2,1	10,6	0,8	1,000	1,000	0,896	0,992	0,935	1,000
Луганська	12,6	16,9	9,6	9,2	6,3	8,1	0,904	0,838	0,929	0,918	0,982	0,916
Львівська	4,4	5,1	6,2	8,1	8,1	5,9	0,992	0,964	0,966	0,929	0,962	0,941
Миколаївська	36,9	29,2	48,8	29,7	42,0	20,9	0,642	0,706	0,499	0,705	0,587	0,769
Одеська	12,3	16,2	14,3	21,5	17,4	15,9	0,907	0,845	0,877	0,790	0,860	0,827
Полтавська	4	5,4	16,1	10,6	14,4	7,8	0,997	0,960	0,857	0,904	0,893	0,920
Рівненська	7,6	6,2	4,6	1,3	15,7	1,7	0,958	0,952	0,984	1,000	0,878	0,990
Сумська	38,2	42,3	54,0	59,1	55,4	50,3	0,628	0,566	0,442	0,400	0,439	0,432
Тернопільська	7,3	7,5	14,7	7,4	4,7	5,3	0,961	0,938	0,873	0,937	1,000	0,948
Харківська	31,8	24,4	33,5	18,0	42,7	18,9	0,697	0,757	0,667	0,827	0,580	0,792
Херсонська	12,3	13,7	29,6	29,6	44,7	43,6	0,907	0,872	0,709	0,706	0,558	0,509
Хмельницька	5,7	4,3	9,5	3,8	7,9	4,7	0,978	0,972	0,930	0,974	0,965	0,955
Черкаська	19,9	12,9	29,6	17,7	34,5	20,3	0,825	0,880	0,709	0,830	0,670	0,776
Чернівецька	7,7	2,8	3,1	3,5	10,2	13,1	0,957	0,988	1,000	0,977	0,939	0,859
Чернігівська	46,8	57,2	67,5	51,6	63,4	53,3	0,535	0,407	0,294	0,478	0,351	0,397
м. Київ	24,6	16,2	29,4	13,8	28,4	9,8	0,775	0,845	0,712	0,870	0,738	0,897

** Розраховано автором на основі [83].*

Таблиця Ф.9

Забезпеченість лікарями по регіонах

Регіони	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	Кількість лікарів на тисячу осіб, коефіцієнт						Нормовані показники*					
Україна	**4,8**	**4,1**	**4,3**	**4,4**	**4,4**	**4,4**	x	x	x	x	x	x
Вінницька	4,8	4,9	4,8	4,8	4,8	5,0	0,277	0,531	0,528	0,512	0,518	0,520
Волинська	3,7	3,7	3,8	3,8	3,8	3,8	0,050	0,381	0,382	0,377	0,379	0,365
Дніпропетровська	4,6	4,6	4,7	4,7	4,7	4,6	0,234	0,497	0,505	0,499	0,501	0,476
Донецька	4,2	1,3	1,3	1,4	1,4	1,4	0,161	0,047	0,052	0,057	0,058	0,059
Житомирська	3,7	3,8	3,8	3,8	3,8	3,8	0,061	0,388	0,387	0,376	0,373	0,366
Закарпатська	4,1	4,0	4,0	3,9	3,9	3,9	0,134	0,421	0,416	0,398	0,388	0,377
Запорізька	4,7	4,7	4,8	5,0	4,9	5,0	0,255	0,512	0,524	0,541	0,521	0,526
Івано-Франківська	5,9	6,0	6,1	6,1	6,1	6,0	0,508	0,680	0,697	0,685	0,688	0,658
Київська	4,1	4,2	4,2	4,3	4,2	4,2	0,138	0,437	0,448	0,443	0,432	0,427
Кіровоградська	3,5	3,5	3,5	3,5	3,5	3,5	0,002	0,345	0,349	0,339	0,336	0,324
Луганська	4,1	0,9	1,0	1,0	1,0	1,0	0,143	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Львівська	5,7	5,6	5,5	5,6	5,5	5,4	0,452	0,633	0,620	0,618	0,606	0,576
Миколаївська	3,5	3,5	3,4	3,4	3,4	3,4	0,000	0,342	0,331	0,326	0,319	0,313
Одеська	4,7	4,7	4,7	4,7	4,7	4,7	0,266	0,512	0,506	0,502	0,497	0,481
Полтавська	4,7	4,7	4,8	4,8	4,8	4,8	0,250	0,516	0,526	0,509	0,512	0,506
Рівненська	4,1	4,1	4,2	4,1	4,1	4,1	0,137	0,430	0,437	0,427	0,423	0,414
Сумська	3,9	3,9	4,0	4,0	4,0	4,1	0,091	0,408	0,417	0,408	0,409	0,404
Тернопільська	5,3	5,3	5,3	5,2	5,2	5,3	0,370	0,586	0,591	0,574	0,569	0,565
Харківська	5,7	5,7	5,7	5,8	5,7	5,7	0,465	0,645	0,650	0,643	0,638	0,615
Херсонська	3,6	3,6	3,6	3,5	3,6	3,5	0,032	0,363	0,361	0,345	0,346	0,332
Хмельницька	4,2	4,2	4,3	4,3	4,3	4,4	0,160	0,445	0,451	0,441	0,451	0,447
Черкаська	3,8	3,8	3,8	3,8	3,8	3,8	0,069	0,391	0,391	0,385	0,379	0,369
Чернівецька	6,1	5,9	5,9	5,9	6,0	5,9	0,549	0,675	0,673	0,663	0,671	0,644
Чернігівська	3,5	3,6	3,6	3,6	3,6	3,6	0,017	0,361	0,365	0,356	0,355	0,341
м. Київ	8,3	8,4	8,3	8,4	8,4	8,6	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000

** Розраховано автором на основі [83].*

Таблиця Ф.10

Забезпеченість послугами мережі Інтернет

Регіони	2015	2016	2017	2018	2015	2016	2017	2018
	Частка домогосподарств, які мали доступ до послуг Інтернету вдома				Нормовані показники*			
Україна	**50,7**	**54,0**	**59,8**	**61,5**	x	x	x	x
Вінницька	43,1	43,3	43,9	55,6	0,227	0,089	0,000	0,373
Волинська	42,6	46,8	53,8	48,8	0,217	0,173	0,289	0,229
Дніпропетровська	54,4	59,6	76,2	77,9	0,465	0,481	0,942	0,845
Донецька	46,8	47,7	52,5	53,6	0,305	0,195	0,251	0,331
Житомирська	40,0	39,7	44,2	38,0	0,162	0,002	0,009	0,000
Закарпатська	59,5	65,4	69,6	70,7	0,573	0,620	0,749	0,693
Запорізька	53,8	58,1	64,6	64,0	0,453	0,445	0,603	0,551
Івано-Франківська	52,3	57,0	59,8	53,0	0,421	0,418	0,464	0,318
Київська	49,3	49,0	52,1	54,2	0,358	0,226	0,239	0,343
Кіровоградська	41,5	45,8	52,7	50,3	0,194	0,149	0,257	0,261
Луганська	43,2	48,9	56,0	58,4	0,229	0,224	0,353	0,432
Львівська	50,2	59,2	60,0	62,7	0,377	0,471	0,469	0,523
Миколаївська	52,8	56,3	63,6	59,3	0,432	0,401	0,574	0,451
Одеська	52,1	56,8	57,9	63,2	0,417	0,413	0,408	0,534
Полтавська	50,5	48,7	48,3	58,6	0,383	0,219	0,128	0,436
Рівненська	32,3	45,4	72,1	67,5	0,000	0,139	0,822	0,625
Сумська	46,8	48,6	60,9	62,8	0,305	0,216	0,496	0,525
Тернопільська	52,9	56,8	65,0	58,9	0,434	0,413	0,615	0,443
Харківська	52,5	50,9	60,8	63,2	0,425	0,272	0,493	0,534
Херсонська	48,0	56,0	47,2	53,4	0,331	0,394	0,096	0,326
Хмельницька	44,3	39,6	52,1	45,5	0,253	0,000	0,239	0,159
Черкаська	40,2	47,9	50,7	48,7	0,166	0,200	0,198	0,227
Чернівецька	51,0	61,9	70,2	73,9	0,394	0,536	0,767	0,761
Чернігівська	38,1	44,7	48,2	55,2	0,122	0,123	0,125	0,364
м. Київ	79,8	81,2	78,2	85,2	1,000	1,000	1,000	1,000

** Розраховано автором на основі [83].*

ДОДАТОК Х

Таблиця Х.1

Державні програми підтримки сталого розвитку регіонів України

Напрям державної підтримки регіону	Назва державної програми	Головний розпорядник бюджетних коштів	Сума, млн грн		Учасники бюджетних програм
			2018	2019	
1	2	3	4	5	6
Розвиток дорожньої інфраструктури	Субвенція з Державного бюджету місцевим бюджетам на фінансове забезпечення будівництва, реконструкції, ремонту і утримання автомобільних доріг загального користування місцевого значення, вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах	Укравтодор	11530,9	14675,2	МОВВ
Екологічна безпека та сталий розвиток	Субвенція з Державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення природоохоронних заходів на об’єктах комунальної власності	Мінприроди	-	579,9	МОВВ, ОМС
Розвиток спортивної інфраструктури	Субвенція з Державного бюджету місцевим бюджетам на будівництво/реконструкцію палаців спорту	Мінмолодьспорт	150,0	200,0	МОВВ, ОМС
	Субвенція з Державного бюджету місцевим бюджетам на будівництво мультифункціональних майданчиків для занять ігровими видами спорту	Мінмолодьспорт	-	200,0	*
	Субвенція з Державного бюджету місцевим бюджетам на будівництво нових, реконструкцію та капітальний ремонт існуючих спортивних п’ятдесятиметрових і двадцятип’ятиметрових басейнів	Мінмолодьспорт	-	200,0	МОВВ, ОМС
	Субвенція з Державного бюджету місцевим бюджетам на створення та ремонт існуючих спортивних комплексів при загальноосвітніх навчальних закладах усіх ступенів	Мінмолодьспорт	-	150,0	МОВВ, ОМС

Продовження таблиці Х.1

1	2	3	4	5	6
Розвиток у сфері освіти	Субвенція з Державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію заходів, спрямованих на підвищення якості освіти	Міносвіти	-	1500,0	МОВВ, ОМС
	Субвенція з Державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа»	Міносвіти	1369,1	1215,0	МОВВ, ОМС
	Субвенція з Державного бюджету місцевим бюджетам на модернізацію та оновлення матеріально-технічної бази професійно-технічних навчальних закладів	Міносвіти	100,0	50,0	МОВВ, ОМС
Розвиток у сфері культури	Забезпечення функціонування Українського культурного фонду, у т.ч. здійснення Фондом заходів з підтримки регіонів	Мінкультури	207,5	708,0	МОВВ, ОМС, ЦОВВ, інші
Розвиток у сфері охорони здоров'я	Субвенція на реалізацію заходів, спрямованих на розвиток системи охорони здоров'я у сільській місцевості	Мінрегіон	1000,0	5000,0	МОВВ
	Субвенція з Державного бюджету місцевим бюджетам на реформування регіональних систем охорони здоров'я для здійснення заходів з виконання спільного з Міжнародним банком реконструкції та розвитку проекту «Поліпшення охорони здоров'я на службі у людей»	МОЗ	1745,8	1548,2	МОВВ, ОМС
	Субвенція з Державного бюджету місцевим бюджетам на придбання ангіографічного обладнання	МОЗ	150,0	150,0	МОВВ, ОМС
Інші напрями розвитку територій (у т.ч. ЦНАПи)	Субвенція з Державного бюджету місцевим бюджетам на проведення робіт, пов'язаних зі створенням і забезпеченням функціонування центрів надання адміністративних послуг, у тому числі послуг соціального характеру, в форматі «Прозорий офіс»	Мінсоцполітика	150,0	150,0	ОМС
	Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на фінансування заходів соціальноекономічної компенсації ризику населення, яке проживає на території зони спостереження	Мінрегіон	137,5	137,5	ОМС

Закінчення таблиці Х.1

1	2	3	4	5	6
Розвиток інфраструктури (соціальне забезпечення)	Субвенція з Державного бюджету місцевим бюджетам на проектні, будівельно-ремонтні роботи, придбання житла та приміщень для розвитку сімейних та інших форм виховання, наближених до сімейних, та забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа	Мінсоц-політика	517,7	717,7	МОВВ, ОМС
	Субвенція з Державного бюджету місцевим бюджетам на виплату грошової компенсації для отримання жилих приміщенн для сімей осіб, визначених абзацами 5-8 п. 1 ст. 10 ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» та які потребують поліпшення житлових умов	Мінсоц-політика	329,8	305,2	МОВВ, ОМС
	Субвенція з Державного бюджету місцевим бюджетам на виплату грошової компенсації за належні для отримання жилі приміщення для сімей учасників бойових дій на території інших держав, визначених у абзаці першому п. 1 ст. 10, визначених п. 7 частини другої ст. 7 ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».	Мінсоц-політика	200,0	200,0	МОВВ, ОМС
	Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на виплату грошової компенсації за жилі приміщення для ВПО, які визнані особами з інвалідністю внаслідок війни III групи відповідно до пп. 11-14 частини другої ст. 7 або учасниками бойових дій відповідно до пп. 19-20 частини першої ст. 6 ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»	Мінсоц-політика	25,0	25,0	МОВВ, ОМС
	Субвенція місцевим бюджетам на виплату грошової компенсації за жилі приміщення для сімей осіб, визначених у абзаці 14, п. 1 ст. 10 та п. 10 частини другої ст. 7 ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»	Мінсоц-політика	-	24,7	МОВВ, ОМС
	Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію проекту «Житло для внутрішньопереміщених осіб»	Мін-во з питань тимчасово окупованих терит.	-	10,0	МОВВ, ОМС

*Примітки: 1 Місцеві та регіональні органи виконавчої влади (зокрема, місцеві державні адміністрації) 2 Органи місцевого самоврядування (зокрема, об'єднані територіальні громади) 3 Центральні органи виконавчої влади 4 Інші учасники, детальну інформацію дивіться в порядках використання коштів Умовні позначення: *– Станом на 01 червня 2019 року не затверджено Постанову КМУ щодо порядку використання коштів*

**Джерело: складено автором за даними [358].*

ДОДАТОК Ц

Таблиця Ц.1.

Середні значення показників фінансової спроможності об'єднаних територіальних громад у розрізі регіонів

Регіон	Власні доходи на 1-го мешканця за 2017 рік (грн.)	Рівень дотаційності бюджетів (питома вага базової / реверсної дотації у доходах	Капітальні видатки на 1-го мешканця, грн.	Питома вага видатків на утримання апарату управління у власних ресурсах (без трансфертів)
Вінницька	3 131,90	0,080	1 226,11	0,212
Волинська	2 422,43	0,144	1 175,86	0,310
Дніпропетровська	3 043,70	0,053	2 346,18	0,221
Донецька	3 887,84	0,007	2 642,48	0,200
Житомирська	2 785,60	0,100	1 113,96	0,264
Закарпатська	2 546,47	0,181	1 416,83	0,267
Запорізька	3 392,26	0,070	2 012,16	0,237
Ів.-Франківська	973,94	0,372	988,25	0,455
Київська	2 550,75	0,042	655,40	0,233
Кіровоградська	3 735,88	0,036	1 390,18	0,178
Луганська	2 769,90	0,043	2 318,23	0,224
Львівська	1 952,18	0,232	1 472,52	0,382
Миколаївська	3 848,69	0,051	1 131,24	0,163
Одеська	3 150,15	0,083	1 749,23	0,224
Полтавська	4 445,85	0,015	2 986,39	0,231
Рівненська	2 152,39	0,191	990,44	0,293
Сумська	3 266,69	0,075	1 260,65	0,283
Тернопільська	2 308,48	0,181	837,86	0,299
Харківська	2 994,10	0,027	1 143,10	0,211
Херсонська	3 619,49	0,098	1 176,93	0,246
Хмельницька	2 705,67	0,111	1 484,60	0,240
Черкаська	3 343,58	0,036	1 037,58	0,251
Чернівецька	1 546,55	0,268	844,75	0,335
Чернігівська	3 513,44	0,034	1 572,39	0,234
У середьому по Україні	**2 870,89**	**0,116**	**1 453,31**	**0,264**

**Розраховано автором на основі [193].*

ДОДАТОК Ш

Таблиця Ш.1

Регресійна статистика

Множинний R	0,9017
R-квадрат	0,8131
Нормований R-квадрат	0,7864
Стандартна похибка	0,0345
Кількість спостережень	25

Таблиця Ш.2

Дисперсійний аналіз

	df	*SS*	*MS*	*F*	*Значимість F*
Регресія	30	0,109	0,036	30,456	0,000
Залишок	21	0,025	0,001		
Всього	24	0,133			

Таблиця Ш.3

Параметри рівняння регресії

Параметри	**Коефіцієнти**	**Стандартна помилка**	**t-статистика**	**P-Значення**	**Нижнє 95%**	**Верхнє 95%**
Y-перетин	0,1969	0,0405	4,8589	0,0001	0,1127	0,2812
Змінна X 1	0,1153	0,1242	0,9285	0,3637	-0,1430	0,3736
Змінна X 2	0,3238	0,0946	3,4216	0,0026	0,1270	0,5206
Змінна X 3	0,1831	0,0578	3,1683	0,0046	0,0629	0,3033

** Розраховано автором.*

Таблиця Ш.4

Визначення автокореляції за методом Дарбіна-Уотсона

y	y(x)	ei = y-y(x)	e2	(ei - ei-1)2
0,400	0,412	-0,0119	0,000142	
0,394	0,404	-0,00984	9,70E-05	4,00E-06
0,499	0,481	0,0176	0,000308	0,000751
0,371	0,366	0,00545	3,00E-05	0,000147
0,405	0,411	-0,00585	3,40E-05	0,000128
0,364	0,412	-0,0477	0,00228	0,00175
0,426	0,432	-0,00597	3,60E-05	0,00174
0,382	0,383	-0,00117	1,00E-06	2,30E-05
0,475	0,445	0,0299	0,000897	0,000968
0,424	0,403	0,0209	0,000437	8,20E-05
0,388	0,369	0,0189	0,000357	4,00E-06
0,493	0,439	0,054	0,00292	0,00123
0,393	0,394	-0,0012	1,00E-06	0,00305
0,456	0,459	-0,00346	1,20E-05	5,00E-06
0,466	0,414	0,0524	0,00274	0,00312
0,388	0,403	-0,0147	0,000216	0,0045
0,374	0,414	-0,0403	0,00163	0,000657
0,442	0,395	0,0466	0,00217	0,00756
0,411	0,433	-0,0219	0,000479	0,00469
0,359	0,402	-0,0426	0,00181	0,000428
0,404	0,411	-0,00703	4,90E-05	0,00126
0,384	0,404	-0,0204	0,000416	0,000179
0,464	0,428	0,0363	0,00132	0,00321
0,368	0,403	-0,0346	0,0012	0,00502
0,601	0,614	-0,0133	0,000177	0,000455
			0,0198	0,041

** Розраховано автором.*

ДОДАТОК Щ

Таблиця Щ.1

Можливий вплив глобальних тенденцій на різні види податків на регіональному рівні

Види податків	Екологічні зміни	Демографічні зміни			Технологічні зміни	
	енергетичний перехід	старіння	урбанізація	міграція	перехід у цифровий інформаційний простір	автоматизація
1	2	3	4	5	6	7
Податки з доходів фізичних осіб (ПДФО)		Зменшує кількість працюючих та знижує надходження ПДФО.	Може збільшити ПДФО у містах, оскільки більше людей переїжджають до міських територій; знижує ПДФО у сільській місцевості.	У районах з позитивною міграцією доходи від ПДФО можуть зрости.		Скорочення робочих місць унаслідок автоматизації загрожує скороченням обсягів надходжень ПДФО.
Податок на прибуток підприємств			Може зрости, особливо в міських районах, через агломераційні ефекти.		Прибутки в цифровій економіці непропорційно припадають на великі компанії, які розміщені лише в кількох регіонах. Відтак поточна диджиталізація, ймовірно, призведе до концентрації надходжень від податку на прибуток підприємств у кількох регіонах.	
Податки на майно		Посилення ролі пенсії в доходах населення може викликати зниження платоспроможності населення зі сплати податків на майно, які за своєю суттю є податками на розкіш.	Урбанізація може підняти ціни на землю та збільшити надходження від податку на нерухомість у містах. У неміських районах вартість майна та податку на майно можуть зменшитися.		Такі технології, які дають можливість встановити розміщення об'єктів оподаткування, можуть підвищити ефективність збору податків на нерухомість.	

Закінчення таблиці Щ.1

1	2	3	4	5	6	7
Податки на товари та послуги	Перехід на альтернативні джерела енергії та електричні транспортні засоби зменшить базу оподаткування нафтопродукті в та палива й зменшить надходження акцизного податку				Інтернет-магазини можуть ускладнити адмініструванн я акцизного податку та регулювання ПДВ; водночас інноваційні технології можуть допомогти відстежувати інтернет-операції.	

**Розроблено автором.*

Наукове електронне видання на CD-ROM

Цимбалюк Ірина Олександрівна

ФІСКАЛЬНИЙ ПРОСТІР ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ: ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ПРАКТИКА

Монографія

Макетування І. О. Цимбалюк

Один електронний оптичний диск (CD-ROM). Об’єм даних 8,65 Мб. Тираж 300 прим.
Зам. 18. Видавець і виготовлювач – Вежа-Друк,
м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. (0332) 29-90-65.
E-mail: vezhaprint@gmail.com
Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.

ЦИМБАЛЮК
Ірина Олександрівна

Докторка економічних наук, професорка Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Авторка понад 150 наукових праць.

Сфера нукових інтересів - особливості функціонування податкової системи, інклюзивний розвиток, активізація інвестиційної діяльності, ринок праці та міграційні процеси.